

રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ; પતિતપાવન સીતારામ

ૐ હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

વાર્ષિક લવાજમ :
રૂા. ૫—૪—૦
પાકું બાઈન્ડીંગ
રૂા. ૬-૪-૦

તંત્રી :
મગનભાઇ છોટાભાઇ દેસાઈ

હિંદ બહાર
રૂા. ૭—૮—૦
પાકું બાઇન્ડીંગ
રૂા. ૮-૮-૦

વિષયસૂચિ

જરૂરી સૂચનાઓ:—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ–ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું જોઇએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઇએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે જવાબી પોસ્ટકાર્ડ ૧ ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

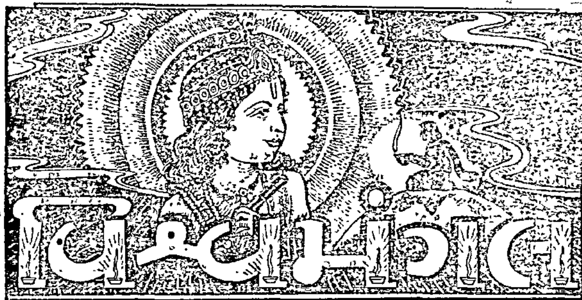
૩. ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઇએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને કોઠ મહીને મળે છે. વી.પી. અને મનીઓર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એકજ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

અંક તા. ૧૦ મી સુધીમાં ન મળે તો પોસ્ટ કાર્ડ લખી મંગાવી લેવો.

લખોઃ—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ

શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ સલાપસ ક્રોસરોડ, અમદાવાદ — મુદ્રક અને પ્રકાશક દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ — શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, સલાપસક્રોસરોડ. મોતીવિલા—અમદાવાદ

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्धर्षयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुसृणं . प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्‌गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगळ'–मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૩ મું : કાર્તિક–૨૦૦૬ : નવેમ્બર–૧૯૪૯ : અંક ૮ મો

રાગ અને ત્યાગ

શ્રી 'પુનિત'

('શાંતિ ક્યાંથી આવે?'—ત્યાગ બધું સમજાવે...રાગ)
અથવા
(શાને બન્યો મસ્તાનો, નંદરાણી! તમારો કાનો...રાગ)

માગે ત્યાંથી ભાગે, ત્યાગે ત્યાં છે આગે,
માગનારો નાનો લેખાતો,
તણખલાની તોલે થાતો,
મા પીરસે વણમાગે; ત્યાગે ત્યાં છે આગે...માગે...(૧)
'ના જોઈએ' એમ નક્કી થાતું,
વધવા માંડે આવક–ખાતું,
ઢગલો થાવા લાગે, ત્યાગે ત્યાં છે આગે...માગે...(૨)
ઉપવાસ કરે જે એકાદશીમાં,
નામ ગણાતું નાદારીમાં,
સામે અન્ન ન ચાખે, ત્યાગે ત્યાં છે આગે...માગે...(૩)
'પુનિત' ત્યાગીની બલિહારી,
ટેક સદા જીવનમાં ધારી,
જુવે ન ઊંચી આંખે, ત્યાગે ત્યાં છે આગે...માગે...(૪)

સંપાદકીય

સ્વાર્થભાવનાનો વિલય

જ્યારે આર્ય સંતાનો પૂર્ણ મનોભાવવાળા, પરમાર્થમય ભાવનાવાળા હતા ત્યારે દેશ સર્વ વાતે સુખી હતો. કોઇના મનમાં છેતરપીંડી કરવાની કે અઘટતું મેળવવાની વૃત્તિ ન હતી. પોતે સમાજ પાસેથી જેટલું મેળવે, જેટલું ભોગવે તેના કરતાં સવાયો બદલો, પોતાના પરિશ્રમ દ્વારા સમાજને વાળી આપીને, મેળવવાની–ભોગવવાની વૃત્તિ લોકોમાં હતી. એવી રીતે મહેનતનું લઇને જ મનુષ્યો પોતાને ઋણમુક્ત સમજતા. પોતાની યોગ્યતા અને પરિશ્રમ કરતાં અધિક મેળવવાની લાલસ કોઇ રાખતા નહિ. આથી સમાજમાં કોઇ વાતની ઊણપ-તંગી ઊભી થતી ન હતી. આચરણો નીતિમય અને મન સન્તુષ્ટ હોવાથી કોઇને કોઇના તરફથી ભય કે અન્યાયની આશંકા રહેતી ન હતી. સર્વ જનો પોતાના કુટુમ્બને માટે શ્રમ કરતા હોય તેમ નિશ્ચિન્તતાથી સમાજનાં કામો કરતા ઋણમુક્ત બનતા હતા. આવાં પવિત્ર સંતાનો માટે પૃથ્વીમાતાના સ્તનોમાં રસ–કસ ઊભરાતા હતા. મેઘો પૂર્ણ વૃષ્ટિ કરતા હતા. વનસ્પતિ ઉપર મિષ્ટ ફળોના મ્હોલ ઝૂલતા હતા. મનુષ્યોને જેવું દિલમાં હોય તેવું બહાર જોવા મળે છે. સમાજના લોકો નીતિથી દૂર જતા જાય છે, કામના ચોર અને માલના લોભી બનતા જાય છે. સમાજને માટે, અરે, કુટુમ્બને માટે પણ ઘસાવાનો વખત આવતાં તેમનાં દિલ સંકોચાઈ જાય છે, આવા તૃષ્ણાળુ મનોદશાવાળા દુકાળિયા લોકો માટે કદી સુકાળ-સુખશાન્તિ આવી શકે ખરાં? પ્રામાણિકતા અને મહેનતને છોડી પ્રપંચજાળ ખેલી રહેલા સભ્ય વેશવાળા પુરુષોનું અનુસરણ કરવા જતાં બધો સમાજ પાયમાલ થયા વિના રહેશે ખરો? બસ એક જ ઉપાય છે. પોતે અને સમાજને ખરું સુખ જોવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે. દિલમાંથી મેળવવાની કે ભોગવવાની ઇચ્છાની ભૂખ કાઢી નાખો. તમે ભૂખ્યા નથી, પૂર્ણ છો. સન્તોષ ધારણ કરો. સમાજને માટે, પારકાને માટે, ઘસાતાં શીખો, **સ્વાર્થભાવનાનો વિલય કરો. પોતાને માટે અને સર્વને માટે રામરાજ્ય લાવવાની ચાવી આમાં જ રહેલી છે.**

મહાભારત–તૃતીય ખંડ

વિશ્વમંગલના ચૌદમા વર્ષના પ્રથમાંક-મહાભારત તૃતીય ખંડની તૈયારી થઈ રહી છે. જો કે આ સમયે કાગળની પરિસ્થિતિ પાછી ખરાબ થઈ રહી છે, ડોલરના ભાવ-વધારાને લઇને તેમજ લાઇસન્સ અમુક જ પ્રકારનાં મળતાં હોવાથી અમેરિકન કાગળોની આયાત ઓછી થઈ ગઈ છે. તેને લીધે બીજા કાગળોના ભાવ પણ પ્રથમ કરતાં કંઇક વધવા પામ્યા છે અને કાગળની અછત વર્તાવા લાગી છે. છતાં **આ સ્થિતિનો સામનો કરીને પણ ચાલુ અંકો કરતાં સારી જાતના કાગળોમાં આપણો વિશેષાંક તૈયાર થઈ રહ્યો છે.**

મહાભારત જલદી મેળવવાની યોજના

સરળ લોકભાષામાં લખાએલું આવું મહાભારત ગુજરાતમાં બીજું નથી. આમાં અઘરા શાસ્ત્રીય શબ્દોનું તાત્પર્ય સહેલા શબ્દો અને સરળ શૈલીથી વ્યક્ત થતું હોઈ ઘણા તરફથી મહાભારત આખું જલદી બહાર પાડવાની માગણી થઈ રહી છે. મહાભારતનું અર્ધું શરીર વિશ્વમંગલના બારમા અને તેરમા વર્ષના બે વિશેષાંકો દ્વારા બે ખંડમાં પ્રકટ થઈ ચૂકેલ છે. હવે ત્રીજો અને ચોથો ખંડ અમે જલદી તૈયાર કરી દેવાની યોજના કરી છે. તે મુજબ **મહાભારતનો ત્રીજો ખંડ લગભગ આવતી માઘ પૂર્ણિમાએ તૈયાર થઈ જશે અને ચોથો ખંડ લગભગ ચૈત્રમાં તૈયાર થઈ જશે. આ બે ખંડો વિશ્વમંગલના ચૌદમા અને પંદરમા વર્ષના ગ્રાહકોને તે તે વર્ષના પ્રથમ અંક તરીકે આપવામાં આવશે. પરંતુ જે ગ્રાહકોને મહાભારતના —ત્રીજો અને ચોથો—બંને ખંડ આ જ વર્ષે સાથે મેળવવાની ઈચ્છા હશે તેઓને બે વર્ષનું સામટું લવાજમ ભરવાથી તે મળી શકશે.** બે વર્ષનું સામટું લવાજમ ભરનાર પાસેથી માત્ર રૂ. ૧૦-૦-૦ લેવામાં આવશે. આવતા વર્ષે તેમજ તે પછીના વર્ષે વિશ્વમંગલનું લવાજમ રૂ. ૫-૪-૦ મનીઑર્ડરથી મોકલતાં રૂ. ૦-૪-૦ મનીઑર્ડરખર્ચ થાય અને રૂ. ૧૦-૮-૦ લવાજમના. એમ કુલ રૂ. ૧૦-૧૨-૦ ખર્ચ આવે. જ્યારે **યોજના પ્રમાણે બે વર્ષનું ભેગું** લવાજમ **રૂ. ૧૦-૦-૦ માત્ર બે આનાના મનીઑર્ડરથી મોકલી શકાશે. જેથી સામટું લવાજમ મોકલનારને રૂ. ૦-૧૦-૦ નો ફાયદો રહે છે. અને મહાભારતનો ચોથો ખંડ પણ વહેલો વાંચવા મળે છે.** જેમને ત્રીજો અને ચોથો ખંડ પાકા બાઈન્ડીંગના મેળવવા હોય તેમણે બે રૂપિયા વધુ મોકલવા. જેઓ વિશ્વમંગલના ગ્રાહકો ન હોય તેમને પણ **મહાભારતના ખંડો, પહેલો—બીજો હાલ તુરત અને ત્રીજો ચોથો પ્રકટ થયે મળી શકશે.** દરેક ખંડનું છુટક મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦ છે. પાકા બાઈન્ડીંગ માટે દરેક ખંડે રૂ. ૧ા વધુ.

આ યોજના પ્રમાણે જે મહાનુભાવ **ગ્રાહકોને મહાભારતના બંને ખંડો સાથે મેળવવાની ઇચ્છા હોય તેમના માટે આ અંકમાં કાર્ડ મૂકવામાં આવ્યું છે.** કાર્ડમાં બતાવ્યા પ્રમાણે તેઓ મનીઑર્ડરથી બન્ને વર્ષનું સામટું લવાજમ મોકલી બે વર્ષના ગ્રાહક બની શકશે અને મહાભારતના બે ખંડો—ત્રીજો અને ચોથો ખંડ—વહેલા મેળવી શકશે અને બે વર્ષ સુધીના ચાલુ માસિક અંકો તેમને મળતા રહેશે. અથવા **એ કાર્ડ દ્વારા અંક તૈયાર થયે તેમના ઉપર વી. પી. થી મોકલવાનો ઓર્ડર પણ નોંધાવી શકશે.** જેમનાં લવાજમો મનીઑર્ડરથી આવેલ હશે તેમને અંક તૈયાર થતાં રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે. અને જેમણે વી. પી. થી મોકલવા ઓર્ડર નોંધાવ્યો હશે તેમના ઉપર તે પછી વી. પી. રવાના કરવામાં આવશે.

એક પંથ દો કાજ

હાલના વિષમ સમયમાં નૈતિક ભાવના અને ધર્મના પ્રચાર માટે આ પત્ર પ્રયત્ન કરી રહેલ છે. રાજકીય સ્વાતન્ત્ર્ય પછી દેશને સુખી અને સમૃદ્ધ થવા માટે, સુરાજ્ય,

સ્વરાજ્ય અને રામરાજ્યનાં દર્શન થવા માટે પ્રજાની આ દિશામાં પ્રગતિ થવી આવશ્યક છે. ધર્મ સિવાય અર્થ-કામ નથી અને અર્થ-કામ સિવાય મોક્ષ-મુક્તિ-સાચી સ્વતંત્રતા નથી. જે સહૃદય બંધુઓ વિશ્વમંગલના ગ્રાહક છે અને જેઓ બીજાઓને ગ્રાહક બનાવે છે, તેઓ ધર્મનો સત્સંગ મેળવવા સાથે, ધર્મપ્રચાર કરી રહેલ આ પત્રને ઉત્તેજન પણ આપી રહ્યા છે. તેમનો અમે આભાર માનીએ છીએ અને તેઓ આવાં પ્રભુનાં પ્રિય કાર્યો વધુ પ્રમાણમાં કરતા રહે એવી અભિલાષા રાખીએ છીએ. અમારી યોજના અનુસાર જેઓ ગ્રાહકો વધારી આપશે તેમને 'તીર્થાટન' નામનું પુસ્તક ભેટ મોકલાશે. પોતાના સમ્બન્ધી વર્ગમાં-મિત્રમંડળમાં પણ માસિકના ગ્રાહક થવાની ભલામણ કરીને પરમાર્થપ્રેમી ભાઈઓ આ પત્રને ઉત્તેજન આપશે એવી પ્રાર્થના છે. હરિઃ ૐ તત્સત્

શ્રી સહસ્રચંડી મહાયજ્ઞની સમાપ્તિ

આસો વદ ૯ તા. ૧૯-૧૦-૪૯ રવિવારના દિવસે પાંચ વાગે શ્રી જગદંબાની કૃપાથી ભવ્ય રીતે શ્રી સહસ્રચંડી મહાયજ્ઞની તથા શ્રી દેવીભાગવત-પારાયણની સમાપ્તિ થઈ હતી. શહેરની તથા બહારગામની ભરચક માનવમેદનીએ દર્શનનો લાભ લીધો હતો. આ યજ્ઞમાં જે જે ધર્મપ્રેમી ભાઈ-બહેનોએ સહકાર યા મદદ આપી છે, અને તેથી યજ્ઞની સારી રીતે પૂર્ણાહુતિ થઈ શકી છે, તે સર્વનું શ્રી ભગવતી મહાશક્તિ કલ્યાણ-મંગલ કરો !

શ્રી કલ્યાણ ગ્રંથમાળાનાં પાંચ પુસ્તકો

ગ્રન્થમાળાના ચોથા વર્ષના પાંચે પુસ્તકોઃ—૧. સ્ફુલિંગ, ૨. શ્રી રામકૃષ્ણ કથામૃત ભા. ૧, ૩. તીર્થાટન, ૪. ભક્ત પીપાજી અને રાણી રાસમણિ તથા ૫. કલ્યાણકુંજ બહાર પડી ચૂક્યાં છે. અને અત્યારે વર્ષ આખરે પણ રૂ. ૫-૦-૦ માં મળી શકે છે. જેમને ગ્રાહક થવું હોય તેઓએ સત્વર જણાવવું.

મનનીય નવાં પુસ્તકો

ભક્ત પીપાજી અને રાણી રાસમણિ

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા. આ વાર્તા વિશ્વમંગલના આઠમા અને નવમા વર્ષના અંકોમાં ક્રમશઃ પ્રકટ થઈ હતી. લોકો તરફથી કેટલાય વખતથી તેની માગણી હતી. આ સુન્દર ભક્તિવાર્તા હવે પુસ્તકાકારે તૈયાર થઈ શકી છે. ભક્તહૃદયનું દર્શન આમાં આલેખુણ થાય છે. ભક્તવત્સલ પ્રભુ કેવી રીતે ભક્તના યોગક્ષેમનું વહન કરે છે તે વાંચતાં દિલ દ્રવીભૂત બની જાય છે. મૂલ્ય. રૂ. ૧-૮-૦

કલ્યાણકુંજ

લેખકઃ શ્રી 'શિવ'. જીવનને ઉચ્ચ, સંસ્કારી અને પવિત્ર બનાવવા માટે મનનીય ચિન્તનાત્મક ઉપદેશો આમાં સૂત્રાત્મક પદ્ધતિથી આપવામાં આવેલા છે, નિત્યપાઠ અને મનન-નિદિધ્યાસન માટે પણ આ પુસ્તક ખૂબ ઉપયોગી છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

શ્રી સહસ્રચંડી મહાયજ્ઞનું વિહંગાવલોકન

ગુજરાતનાં જુદાંજુદાં ગામો અને શહેરોમાં શક્તિ-ભક્તિનો પ્રચાર કરી રહેલ શક્તિમંડળોએ સંયોજિત થઈને, એક સંઘરૂપે વિશિષ્ટ પ્રકારે કાર્ય કરવા માટે સમાજસુધારણા અને ધર્મપ્રચારનું ધ્યેય લઈને શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘની સ્થાપના કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. નડીઆદના શ્રી માઈ બાલ મંડળના પ્રમુખ શ્રી પુંજાભાઈ ડી. પટેલ તથા તેમના સાથીઓ અને મંડળની પ્રેરણાથી અમદાવાદમાં તા. ૩૧-૭-૪૯ શ્રાવણ સુદ ૬ ને દિવસે જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય દ્વારકા શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રી ૧૧૦૮ શ્રી અભિનવસચ્ચિદાનંદતીર્થજી મહારાજના મંગલ હસ્તે શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘના કાર્યાલયનું ઉદ્ઘાટન કરવામાં આવ્યું. તે પછી થોડા સમયને અન્તરે, સમાજમાં આધિ વ્યાધિ અને અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો વ્યાપેલા જોઈને, સહુને, તેની નિવૃત્તિ થાય અને વિશ્વમાં શાન્તિ સ્થપાય, મનુષ્યોમાં એકબીજા પ્રત્યેનું વૈમનસ્ય દૂર થાય અને સૌ ભગવદ્ભક્તિને માર્ગે વળી કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરે એવી ભાવનાથી એક મોટો યજ્ઞ કોઈ પવિત્ર પુરુષની અધ્યક્ષતા નીચે થવો જોઈએ એવો વિચાર ઊભો થતાં, ઘણા સજ્જનોની સૂચનાથી અત્રે ચાતુર્માસ માટે પધારેલ પૂજ્ય જગદ્ગુરુ દ્વારકાપીઠાધીશ્વર શંકરાચાર્યજીને તેના અધ્યક્ષપદે સ્થાપવાનો નિર્ણય થયો અને એ રીતે યજ્ઞના પ્રારંભની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ.

સંઘના યજ્ઞ કરાવવાના વિચારને શહેરના ઘણા ધર્મપ્રેમી સદ્ગૃહસ્થો તરફથી પુષ્ટિ મળતી ગઈ. યજ્ઞ કરાવવાનો સંકલ્પ પૂરો થાય ત્યાંસુધીને માટે, નડીઆદના શ્રી સંતરામ મંદિરમાં ૧૧૫ વર્ષથી અખંડ જલી રહેલી જ્યોતમાંથી, પૂ૦ શ્રી જાનકીદાસજી મહારાજના હસ્તે એક જ્યોત પ્રકટાવીને તેને અહિં પધરાવી લાવીને તેનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. (આ જ્યોતને હજુ આગળ પણ અખંડ રાખવામાં આવનાર છે.) આ પછી પુરુષોત્તમ મીલના કંપાઉન્ડમાં જગદ્ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યજીના હસ્તે શ્રી 'પુનિત' મહારાજના સાન્નિધ્યમાં તેમજ શહેરના બીજા ભક્તો અને સદ્ગૃહસ્થોની હાજરીમાં યજ્ઞભૂમિના ખાતમુહૂર્તની ક્રિયા ભાદરવા સુદ ૧૨ ને દિવસે થઈ.

આ યજ્ઞ સંઘના કે કોઈ વ્યક્તિવિશેષના હિતની કામનાથી કરાવવાનો ન હતો, પરન્તુ સમસ્ત સમાજના કલ્યાણની ભાવનાથી કરાવવાનો હતો, અને તે બને તેટલી ઉત્કૃષ્ટ રીતે. તેથી સંઘે યજ્ઞના કાર્યવહનનો ભાર શહેરના સુપ્રતિષ્ઠિત સાધનસંપન્ન મહાનુભાવોની કમિટીના હાથમાં સોંપ્યો. સૌથી પ્રથમ યજ્ઞભૂમિની જગાનો પ્રશ્ન ઊભો થતાં, આવા કાર્ય માટે વિશાળ જગાની જરૂરિયાત જણાઈ, અને તેને માટે શેઠ શ્રી રતનલાલ લલ્લુભાઈની ભલામણથી શ્રી. ભોગીલાલ સુતરિયા તથા શ્રી ચંદુલાલ સતિયા પાસે પુરુષોત્તમ મીલના કંપાઉન્ડની માગણી કરવામાં આવી. તેઓએ કંઈ પણ ફી લીધા વગર જગા વાપરવાની મંજુરી આપી. આ જગા મળવાથી મહાયજ્ઞ તેમજ તેની સાથેનાં બીજાં કાર્યો જે ભવ્ય રીતે થઈ શક્યાં તે મોટે ભાગે આ જગા આપનાર મહાનુભાવોને આભારી છે. તેઓએ લગભગ દોઢ માસ સુધી વિનામૂલ્યે આ કંપાઉન્ડનો ઉપયોગ કરવા દીધો તેને માટે તેમનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

આમ યોગ્ય જગા પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વોક્ત રીતે યજ્ઞભૂમિનું ખાતમુહૂર્ત કરવામાં આવ્યું. તે પછી મંડપારોપણવિધિ થઈ. યજ્ઞમંડપ, સભામંડપ, દૃશ્યમંડપ, પાકશાળા તથા ઇતરવસ્તુસંગ્રહશાળા એમ પાંચ મંડપો તૈયાર કરવામાં આવ્યા. દૃશ્યમંડપમાં ભગવાનની વિવિધ અવતારલીલાઓની ઝાંખી કરાવતાં સુંદર દૃશ્યો તૈયાર કર્યાં. આ નવીનતાના આકર્ષણદ્વારા પણ જનતાની વૃત્તિ ભગવદુન્મુખ બને એવો આશય હતો.

યજ્ઞનો ઉદ્દેશ સર્વ પ્રાણીમાત્રમાં વ્યાપક પરમાત્માનું યજન-પૂજન-સત્કાર કરવાનો હોય છે. એવા યજ્ઞ દ્રવ્યયજ્ઞ, જ્ઞાનયજ્ઞ, તપોયજ્ઞ, સ્વાધ્યાયયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, જપયજ્ઞ,-એમ અનેક પ્રકારે થઈ શકે છે. અનેક રીતે ભગવાનનું અને ભગવાનનાં સ્વરૂપો-મહેશ, શિવ, વિષ્ણુ, શક્તિ વગેરેનું પણ યજન થઈ શકે છે. પરન્તુ આ સમયને યોગ્ય અને શીઘ્ર ફલદાયક એવો શ્રી ચંડી મહાયજ્ઞ વધુ સંમતિ પામ્યો. જો કે પરમાત્મા અને પરમાત્માની શક્તિ વાસ્તવિક રીતે જુદાં નથી, પરન્તુ

નિર્ગુણ પરમાત્મા પોતાની વિવિધ ગુણમયી શક્તિઓ દ્વારા જ જગતનું તન્ત્ર ચલાવી રહ્યો છે. જગતના સર્જન, પાલન અને સંહાર માટે તે પોતાની સત્ત્વ, રજસ્ અને તમોમયી શક્તિનો આશ્રય લઈને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રનાં કાર્યો કરી રહ્યો છે. તેથી પરમાત્માનાં વિવિધ દેવતાઓનાં સ્વરૂપો કરતાં જે સર્વસામાન્ય શક્તિનો આશ્રય લઈને તે વિશ્વકાર્ય કરી રહ્યો છે તેના તે સર્વવ્યાપક શક્તિસ્વરૂપના યજનદ્વારા જ આ યજ્ઞમાં પરમ તત્ત્વની આરાધના કરવાનો ઉદ્દેશ રખાયો. આ કલિયુગમાં માતૃરૂપે શક્તિની ઉપાસના કરવી તે સર્વકોઈને માટ વિશેષ રીતે સરલ જણાય છે. પરમાત્માની આદ્યા શક્તિ જ ચંડિકા દુર્ગા વગેરે નામોથી કહેવાય છે. તેથી શ્રી ચંડીમહાયજ્ઞ જ સર્વ કરતાં અધિકતર પસંદગીને પાત્ર બન્યો.

આ હોમપ્રધાન યજ્ઞની સાથે ભગવતી મહાશક્તિનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવા માટે શ્રી દેવીભાગવતના પારાયણરૂપ જ્ઞાનયજ્ઞ પણ યોજવામાં આવ્યો. તેમજ આસો સુદ ૧ થી આરંભીને યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ–આસો વદ ૯ પર્યન્ત યજ્ઞભૂમિમાં દરરોજ સાંજે જુદાજુદા સંતો, ભક્તો, મહાત્માઓ કીર્તનકારો વગેરેનાં પ્રવચનો રાખવામાં આવ્યાં. જગદ્‌ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યજી મહારાજ, શ્રી દુલા ભગત, શ્રી 'પુનિત' મહારાજ, શ્રી સીતારામ મહારાજ. શ્રી. શંકરભગત કલોલવાળા, ? રસિક ભગત, શ્રી માધ્યમાલ મંડળ, નડીઆદ વગેરેએ પોતાનાં પ્રવચનોથી અમદાવાદની વિશાળ ભાવિક જનતાને મુગ્ધ બનાવી હતી. જગદ્‌ગુરુશ્રીએ મહાગુજરાત ધર્મસંઘ સંમેલન, ગોરક્ષા સંમેલન, રામરાજ્ય પરિષદ, વિદ્યાસંમેલન વગેરે ધાર્મિક સંમેલનો યોજી યજ્ઞભૂમિને 'ધર્મક્ષેત્ર' બનાવી મૂકી હતી અને તેમાં ભારતના પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન સંન્યાસી પૂ. શ્રી કરપાત્રીજી મહારાજે પધારી જનતાને પોતાનાં પ્રવચનોનો લાભ આપ્યો હતો. ચારે વેદનાં શુદ્ધ સંસ્કરણો પ્રકટ કરનાર શ્રી શ્રીપાદ દામોદર સાતવળેકરજીએ પણ આ દરમ્યાન પોતાનાં શક્તિસંબંધી વ્યાખ્યાનો તથા સૂર્યનમસ્કાર અને આસનોની તાલિમ આપી હતી. આમ આ યજ્ઞકાર્યમાં સોનામાં સુગંધની પેઠે અનેક શુભ કાર્યો આવી મળ્યાં હતાં.

આસો શુદ ૧ના શરતસંપાતના શુભ દિવસે વિજય મુહૂર્તમાં યજ્ઞના કુંડ–મંડપનું કાર્ય શરુ કરવામાં આવ્યું. યજ્ઞ માટે ૨૪ હાથનો મંડપ બનાવવામાં આવ્યો અને તેમાં નવ કુંડોની રચના કરવામાં આવી. યજ્ઞ બરાબર શાસ્ત્રીય વિધિ અનુસાર થવા માટે જુદાં જુદાં સ્થળોના ૧૩૫ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોનું વરણ કરવામાં આવ્યું હતું. યજ્ઞવિધિમાં મુંબઈ સમાચારના પંચાંગકર્તા શ્રીમણિશંકર હરિશંકર જોષીને સર્વાધ્યક્ષ રાખવામાં આવ્યા હતા. તેમની વ્યવસ્થાથી યજ્ઞવિધિ સારી રીતે સંપાદિત થયો હતો. અમદાવાદના મહાનુભવ પંડિતવર્ય શ્રી ગણપતરામ ત્ર્યંબકરામ દવેએ યજ્ઞનું આચાર્યપદ શોભાવ્યું હતું. કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ મહારાજે યજ્ઞમાં યજમાનનું કામ પૂર્ણ કર્યું હતું. શ્રી ગિરિજાશંકર હરિશંકર જોષી, શ્રી અનુપરામ . સદાશિવ શાસ્ત્રી. શ્રી હિમ્મતરામ મહાશંકર જાની તેમજ બીજા કર્મનિષ્ઠ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ યજ્ઞવિધિ સાંગોપાંગ પૂર્ણ થવામાં સારો સાથ આપ્યો હતો. અને જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય દ્વારકા શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રી અભિનવસચ્ચિદાનંદતીર્થજી મહારાજની અધ્યક્ષતામાં, તેમના આશીર્વાદથી યજ્ઞની સારી રીતે પૂર્ણાહુતિ–સમાપ્તિ કરવામાં આવી હતી.

આ યજ્ઞમાં અમદાવાદના ઘણા નામાંકિત શ્રેષ્ઠીઓએ મમતાથી પોતાનો સહકાર આપ્યો હતો. તેમાં શેઠ શ્રી રતનલાલ લલ્લુભાઇ, શેઠ શ્રી કાન્તિલાલ ખુશાલભાઇ તથા શેઠ શ્રી જીવણલાલ મૂળચંદ ડાકવાળાએ તથા શ્રી પુરુષોત્તમદાસ હીરાભાઈ દેસાઈ (સીનોરવાળા) એ પોતાના સમયનો ખૂબ જ ભોગ આપીને યજ્ઞસબંધી બધી આર્થિક વ્યવસ્થા, તેમજ સાધન-સામગ્રી એકઠી કરવી વગેરે બાબતોની જવાબદારી લઈ યજ્ઞકાર્યને સફળ રીતે પૂર્ણ થવામાં કીમતી સેવા આપી છે. તે સિવાય–

શેઠ શ્રી રમણલાલ લલ્લુભાઈ
" હરિલાલ અચરતલાલ
" રતિલાલ નાથાલાલ
" નરોત્તમદાસ જેઠાલાલ બાલકિયા
" ભગવાનદાસ તેજાજી ખારાવાલા
" ચન્દ્રકાન્ત મોતીલાલ જગાભાઈવાળા
" અંબાલાલ હિંમતલાલ
" નંદલાલ ચુનીલાલ બોડીવાળા

(તંત્રીઃ સંદેશ)

" જયકૃષ્ણદાસ હરિવલ્લભદાસ
" દાદુભાઈ મૂળજીભાઈ અમીન

શેઠશ્રી પોપટલાલ જેઠાલાલ ભાલકિયા
" અંબાલાલ દલસુખરામ લખીયારા
" બાલિલભાઈ અંબાલાલ પટેલ
(માધુપુરાના શેઠ)
" મણિભાઈ ઠાકુભાઈ પરીખ
શ્રીયુત રમણલાલ આણંદલાલ જાની
શેઠ શ્રી મોહનલાલ લલ્લુભાઈ ઠક્કર
શ્રીયુત મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ
" પુંજાભાઈ ડી. પટેલ (પ્રમુખ શ્રી આઝાદ મંડળ)
" એમ. એસ. શર્મા (તંત્રી ભવિષ્યવાણી)
" શ્રી ગિરિજાશંકર હરિશંકર જોષી
" રાજેન્દ્રપ્રસાદ ચુનીલાલ મોદી
" પુરુષોત્તમભાઈ હીરાભાઈ દેસાઈ સીનોર
" પટેલ ત્રિભુવનભાઈ કાશીભાઈ "
શેઠ શ્રી મંજુભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ
" જશભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ
" ચંદુભાઈ મગનભાઈ પટેલ
" માણેકલાલ રણછોડલાલ પરીખ
" લાલાભાઈ જીવણભાઈ ઠક્કર
" લીલાધર વાઘજીભાઈ ઠક્કર
શેઠ શ્રી હરગોવનદાસ નારણદાસ
" શ્રી બંસી કિશોર મીલ

તેમજ બીજા ઘણા સ્થાનિક તેમજ બહારગામના ગૃહસ્થોએ પોતાનો સક્રિય સહકાર આપ્યો હતો.

તે ઉપરાંત જનતાને વ્યવસ્થિત રાખવા વગેરેમાં અત્રેના ઘણા સેવાભાવી હોમગાર્ડોએ અને સ્વયંસેવકોએ પોતાની સેવા આપી હતી.

પોતાની મહત્ત્વપૂર્ણ સેવાથી યજ્ઞને સહકાર આપવા બદલ શ્રી ડુલા ભગતને શેઠ શ્રી દાદુભાઈ મૂળજીભાઈ અમીનના શુભ હસ્તે તથા જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્યજી મહારાજને શેઠ શ્રી રતીલાલ નાથાલાલના શુભ હસ્તે યજ્ઞકમિટી તરફથી માનપત્ર સમર્પણ કરવામાં આવ્યાં હતાં તેમજ અન્ય સેવા આપનારાઓને શેઠ શ્રી કાન્તિલાલ ખુશાલભાઈ પટેલના શુભ હસ્તે સેવાપાત્ર તથા સહસ્રચંડીના મેડલ આપવામાં આવ્યા હતા.×

આ પુણ્યકાર્યમાં મદદ કરનાર, સેવા આપનાર, સહકાર આપનાર સર્વકોઈનું જગદંબા શ્રી મહાશક્તિ સર્વપ્રકારે મંગલ કરો એ જ પ્રાર્થના!

× ટૂંક સમયમાં શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘ તરફથી યજ્ઞના હિસાબનો રિપોર્ટ બહાર પાડવામાં આવનાર છે.

સુવર્ણસૂત્રો

લે. શ્રી 'ગુરુચરણકમલાનુરાગી–ભિક્ષુ'

જે કામ કરવાનો તમે નિર્ણય કરો, તે કામ નિંદાથી તદ્દન પર હોવું જોઈએ. કારણ કે જે માણસનું વલણ એવા અયોગ્ય કામ તરફ થાય છે, તે ફિટકારને પાત્ર બને છે.

કોઈ પણ કામ ઉઠાવવા પહેલાં તે કામમાં રહેલી મુશ્કેલીનો, તમારી તેમજ સામાવાળાની શક્તિનો તથા તમારા અને સામાવાળાના સહાયકોની શક્તિનો બરાબર તોલ કરી જોવો અને પછી જ તે કામમાં પડવું.

સુયોગ્ય તકો અને સાધનો જો તમે પસંદ કરો તો સારી દુનિયાને જીતવાને તમે સમર્થ થાઓ.

જેમને સુલેહ–શાન્તિમાં રહેવાની આવડત નથી હોતી, જેમને પોતાની શક્તિ–અશક્તિનું ભાન હોતું નથી અને જેઓ છકેલા હોય છે, તેમનો વિનાશ સત્વર થાય છે.

જે મનુષ્ય પોતાની સંપત્તિનું માપ સમજ્યા વગર ઉડાવ્યે જ જાય છે, તેનું તળિયું સત્વર સફાચટ થઈ જાય છે.

જ્યારે કોઇ અસાધારણ સુંદર તક મળી જાય, ત્યારે તો વગર અચકાયે, કષ્ટસાધ્ય મનાતી વસ્તુ માટે પણ પ્રયત્ન શરૂ કરો.

મગર અગાધ પાણીમાં પણ સર્વશક્તિમાન હોય છે; પરન્તુ પાણીની બહાર તો તે, માણસનું રમકડું માત્ર બની જાય છે.

મજબૂત પૈડાંવાળો રથ સમુદ્ર ઉપર નથી દોડતો, તેમ સમુદ્ર ઉપર તરતું જહાજ સૂકી ધરતી ઉપર નથી ચાલી શકતું.

જે માણસ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ્યો હોય, દોષોથી મુક્ત હોય અને જેને માનહાનિ કે અપ્રતિષ્ઠાનો ડર હોય, તેવો જ માણસ તમારા વિશ્વાસને માટે લાયક છે.

જેની પરીક્ષા કરી નથી તેના પર ભરોસો મૂકવો અને પરીક્ષામાં જે લાયક ઠર્યો છે તેના પર સંશય લાવવો એ બન્ને એકસરખાં અનર્થોનાં કારણ બને છે.

તમારી સાથે રહેવા એવા મનુષ્યને પસંદ કરો કે જેનામાં દયા, બુદ્ધિ અને શીઘ્રનિશ્ચયના ગુણો હોય અને લોભલાલચ રહિત હોય.

પ્રથમ, કાર્ય કરવાની શક્તિ તેમજ જે કામ કરવા માટે તેની લાયકાત જણુતી હોય તે કામનો નિશ્ચય કરી લ્યો, અને તે કામની જવાબદારી તેને સોંપી દો.

માણુસની જીભમાં મીઠાશ અને હાથ ઉદાર હશે, તો તેનો સજાતીય વર્ગ તેની આસપાસ એકઠો થશે.

કીર્તિ અથવા ગૌરવ અગ્રાવધ માટે છે નહિ; દુનિયામાંના સકળ સંપ્રદાયોના વિચારકોનો એ નિશ્ચિત મત છે.

બધા પ્રસંગો અને સર્વ મનુષ્યો સાથે સાવચેત રહેવામાં જો તમે પ્રમાદ ન કરો, તો એના જેવું એકે નહિ.

જે રાજા પોતાની પ્રજા ઉપર સ્નેહથી અમલ ચલાવે છે, તેની જ રાજ્યલક્ષ્મી દીર્ઘકાળ રહે છે. જે રાજા પોતાની પ્રજા ઉપર અત્યાચાર ગુજારે છે અને અન્યાયનાં કામ કરે છે, તે ખૂની કરતાં પણ ભૂંડો છે.

જુલમ નીચે કચડાતા લોકોની હાય અને આંસુ જ રાજાની રાજ્યસમૃદ્ધિનો વાસ્તવિક રીતે ક્ષય કરે છે.

નિજ કર્તવ્યના પાલનમાંથી જરાયે ચ્યુત થયા વગર બીજાઓ પ્રત્યે જે રહેમદિલી અને દાવકાઈ દાખવી શકે છે, તે માણસ આ પૃથ્વીનો વારસદાર થશે.

તમારો અપરાધ કર્યો હોય તેવા લોકો પ્રત્યે પણ ક્ષમાપ્રદાન કરવું અને રહેમદિલી બતાવવી એ કુલીનતાનું લક્ષણ છે.

ઉત્સાહ અને ઉદ્યમ એ જ માણસનું સાચું ધન છે; કેમ કે ધનદોલત તો કોઇ ને કોઈ દિવસ તેની પાસેથી જવાનાં જ.

પ્રકૃતિની સાથે પુરુષ અલિપ્ત કેવી રીતે રહી શકે છે ?

શ્રીમદ્ભાગવતી ગીતા :: અધ્યાય ૯ મો

પુરુષ પ્રકૃતિ લક્ષણ યોગ

લે. શ્રી રમણલાલ કૃષ્ણરામ શાસ્ત્રી, સાહિત્યતીર્થ

[શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા જગત અને ઈશ્વરના તત્ત્વનું દર્શન આપનારી ભગવાનની ઔપનિષદી વાણી છે. તેમાં જે જ્ઞાન સંક્ષેપમાં અદ્ભુત રીતે સરળ શબ્દોમાં ઉતારવામાં આવ્યું છે તેવું જગતના કોઈ ગ્રંથમાં નથી. એ ગીતા ભગવાન વેદવ્યાસે પોતાના બૃહદ્ મહાકાવ્ય મહાભારતમાં યોજી છે. વેદવ્યાસે મહાભારત પછી શ્રીમદ્ભાગવતની રચના કરી છે. એટલે તેમણે ગીતાના તત્ત્વજ્ઞાનને શ્રીમદ્ભાગવતમાં વિસ્તૃત રીતે નિરૂપ્યું છે. શ્રી રમણલાલ શાસ્ત્રીજી ગીતા અને શ્રીમદ્ભાગવતના ઊંડા અભ્યાસી છે. ગીતાના અઢાર અધ્યાયોમાં જે જુદાજુદા વિષયોનું વર્ણન થએલું છે તે વિષયોનું નિરૂપણ અને વિશેષ સ્પષ્ટતા કરતા શ્રીમદ્ભાગવતના શ્લોકો લઈ શ્રી શાસ્ત્રીજીએ **'શ્રીમદ્ભાગવતીગીતા'**ની રચના કરી છે, તેમાં તેમણે ભાગવતના શ્લોકો લઈ જુદાજુદા વિષયોની છણાવટ કરતા ૨૯ અધ્યાયો યોજ્યા છે. ભાગવતના શ્લોકો અને અર્થની સાથે તેમણે સ્થલેસ્થલે તેતે વિષયનું સમર્થન કરતા ગીતાના શ્લોકો અને અર્થ આપેલા છે અને દરેક અધ્યાયની શરૂઆતમાં વિષયની સરળ રીતે સમજાવટ કરતી સમીક્ષા મૂકી છે. આથી શ્રીમદ્ભાગવત અને ગીતાનું તત્ત્વજ્ઞાન સમજવા માટે સમાજને આ ગ્રંથ ખૂબ ઉપકારક બની રહેશે. અહિં આપણે તેમની એ શ્રીમદ્ભાગવતી ગીતાના ૯મા અધ્યાયમાંની પ્રસાદી ચાખીએ. લેખનો વિસ્તાર વધી જાય નહિ એટલા માટે આ અધ્યાયમાંના શ્રીમદ્ભાગવત અને ગીતાના સંસ્કૃત શ્લોકોને છોડી દીધા છે અને માત્ર આ વિષયની સમજુતી અને શ્લોકોનો અર્થ સંક્ષેપમાં આપવામાં આવ્યો છે.]

સમીક્ષા

આગળના અધ્યાયની સમીક્ષામાં સાંખ્ય એટલે શું અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં એ સાંખ્ય કેવી રીતે અને કેટલા પ્રકારે નિરૂપેલ છે તેનું યથામતિ વર્ણન કર્યું. એ ઉપરાંત એ અધ્યાયમાં ઈશ્વરની પ્રચંડ કાલશક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલ જગતનો ઇતિહાસ, ઉત્પત્તિ અને સંહારના ક્રમ પ્રમાણે કહ્યો. આ અધ્યાયમાં સાંખ્યદૃષ્ટિથી વિશ્વનાં તત્ત્વોનું પૃથક્કરણ કરી પ્રકૃતિ અને પુરુષ–જડ અને ચેતન્યનો વિવેક બતાવવામાં આવ્યો છે. એક બાજુ જડ સ્થૂલ તત્ત્વો અને બીજી બાજુ કેવળ અનુભવથી જાણી શકાતું ચેતન. આ બેની જે લીલા એનું નામ સંસાર–એનું દર્શન છે.

મહાજ્ઞાનીઓ કહે છે; 'સંસાર તરી જાઓ.' પણ એ શી રીતે તરાય; જડ વગર ચૈતન્ય કામ કરતું નથી. ચૈતન્ય વગર જડ મૃતપ્રાયઃ છે. પાણીમાં જ રહેવું અને ભયંકર મગર સાથે વેર રાખવું એ કેમ બને.

પણ ખરી ખુબી તો એમ કરવામાં જ છે. મહાભારતની અઢાર અક્ષૌહિણી સેના વચ્ચે ઊભેલા નિઃશસ્ત્ર એવા પાર્થના સારથિ શ્રીકૃષ્ણનો વિચાર કરો. અનેક આસુરી બળો સામે દૃઢતાથી લાગ્યા રહેલા પૂ. બાપુને યાદ કરો.

આ સિદ્ધિનો ઉપાય પુરુષ–પ્રકૃતિનો વિવેક છે. દેહ ભલે કામ કરે, તે કામોમાં આત્માને કશો હર્ષ–શોક કે રાગ–દ્વેષનો ભાવ રહેવો જોઈએ નહિ. પ્રિય ભાણેજ અને પાંડવકુળનો વંશધર અભિમન્યુ મરે, પારધિનું બાણ વાગે છતાં તેની અસરથી શ્રીકૃષ્ણ નિર્લેપ જ રહ્યા. પોતાની પ્રવૃત્તિના આધારસ્તંભ મહાદેવ દેસાઈ ગયા, જીવનસખી સીધાવી, હૃદયમાં ગોળીઓ લાગી છતાં, એ પ્રકૃતિબંધનથી મુક્ત પુરુષ બાપુ નિર્લેપ, નિરુપાધિક સ્થિતિને જ અનુભવી રહ્યા.

આ સાંખ્યનું છેલ્લું પગથિયું છે. તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે-પ્રકૃતિનાં તત્ત્વો, તેમનો આત્મા સાથેનો કલ્પિત સંબંધ, પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણોની અસર, એથી ઉત્પન્ન થતી દૈવી અને આસુરી વૃત્તિઓ અને એ સર્વને પાર કરવા માટે–તેના બંધનથી મુક્ત થવા માટે ભગવાનની નિરપેક્ષ ભક્તિ–આ સર્વ જાણવું જરૂરી છે.' તેથી આ

અધ્યાયમાં પ્રકૃતિનાં તત્ત્વો અને ઇશ્વર વિષે મીમાંસા કરવામાં આવી છે.

ગીતાના તેરમા અધ્યાય-ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગ યોગ તથા ત્રીજા અધ્યાય-કર્મયોગમાં સૂત્રાત્મક ભાષાથી પુરુષ-પ્રકૃતિનું દર્શન આપેલ છે, ભાગવતમાં ત્રીજા સ્કંધમાં તે વિસ્તારથી છે. તેથી આ અધ્યાયની સંકલના મોટે ભાગે તેમાંથી કરી છે. આ અધ્યાયના ૬૦ શ્લોકોમાં મુખ્યત્વે આ બાબતો લીધી છે:

૧. ઉદ્ધવજીનો પ્રશ્ન, ૨. પુરુષ-પ્રકૃતિનું અસ્તિત્વ અને તત્ત્વોની સંખ્યા, ૩. મહત્તત્ત્વ, ત્રિવિધ અહંકાર, મન તથા બુદ્ધિનું લક્ષણ, ૪. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશનાં લક્ષણ, ૫. કાલશક્તિથી તત્ત્વોનો સંયોગ, કર્મેન્દ્રિયોની ઉત્પત્તિ, ૬. જડમાં ચૈતન્યનો પ્રાદુર્ભાવ, ૭. પુરુષ-પ્રકૃતિનો વિવેક અને પ્રકૃતિના બંધમાંથી છૂટવા માટે ભક્તિનું દર્શન.

* * *

पुरुष—प्रकृतिलक्षणयोगः ।

(સારાંશ)

ઉદ્ધવજી બોલ્યાઃ—હે પુરુષોત્તમ ! આ જગતના કારણરૂપે રહેલાં; જડ અને ચેતન સર્વમાં વ્યાપી રહેલાં [illegible]ને અને પુરુષનાં લક્ષણ કહો. જોકે પુરુષ અને પ્રકૃતિનાં [illegible] ભિન્ન પ્રકારનાં છે છતાં આ જગતમાં પુરુષ [illegible] પ્રકૃતિ એકબીજાનો આધાર લઇને પરસ્પર મળીને [illegible]લાં હોવાથી તેઓનો ભેદ સ્પષ્ટ જોઇ શકાતો નથી. પ્રકૃતિમાં પુરુષ આત્મરૂપે દેખાય છે અને એક આત્મ-[illegible] પુરુષમાં પ્રકૃતિને પણ રહેલી જોઇ શકાય છે. તો હે સર્વજ્ઞ ! યુક્તિયુક્ત પ્રામાણિક વચનોથી મારા મનના આ મહાન સંશયને તમે દૂર કરો !

ભગવાન બોલ્યાઃ—હે ઉદ્ધવ ! નિર્ગુણ સ્વયંપ્રકાશ આત્મા આ વિશ્વરૂપ પુર-નગરમાં અથવા શરીરમાં રહેવાથી પુરુષ કહેવાય છે. તેણે સ્વેચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલી ત્રણ ગુણોવાળી પોતાના સ્વભાવરૂપ પ્રકૃતિનો લીલા માટે-રમત માટે સંસર્ગ કર્યો અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી વિચિત્ર પ્રકારની સૃષ્ટિવિષે વાસના ઉત્પન્ન થવાથી તે પોતાનું ભાન ભૂલ્યો-મોહ પામ્યો. આ રીતે પોતાનું ભાન ભૂલેલો આત્મા પ્રકૃતિના ધ્યાનને લીધે પોતાને પ્રકૃતિનાં કાર્યોનો કર્તા અને ભોક્તા માનવા લાગ્યો. તે અકર્તા, પ્રકૃતિનો સ્વામી, સાક્ષી અને ઉપાધિ રહિત હોવા છતાં પ્રકૃતિનાં કાર્યોમાં આસક્ત થવાથી તેના ઉપર પ્રકૃતિનું બંધન-પરતંત્રતા અને ઉત્પત્તિવિનાશરૂપ જન્મમરણ ફરી વળ્યાં: આમ બધું કાર્ય પ્રકૃતિમાં આસક્ત થવાથી, પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થતાં સુખ-દુઃખ, પ્રકૃતિથી પર અને સ્વતંત્ર એવા આત્માને પણ ભોગવવાં પડે છે. (કરડે માંકડ અને માર ખાય ખાટલો.)

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ गीता,

एवं पराभिध्यानेन कर्तृत्वं प्रकृतेः पुमान् ।
कर्मसु क्रियमाणेषु गुणैरात्मनि मन्यते । भागवत

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ गीता

(હવે પ્રથમ ભગવાન પ્રકૃતિનું લક્ષણ કહે છે.)

ત્રણ ગુણોવાળું, નિત્ય રહેનારૂં ઉત્પત્તિવિનાશશીલ, જુદાજુદા રૂપે દેખાતું અને ન દેખાતું જે એક સામાન્ય તત્ત્વ છે તેને પ્રકૃતિ કહે છે. તેને જ સર્વ લીલાના નિધાન આધારરૂપ પ્રધાન પણ કહે છે. અનુક્રમે પાંચ, પાંચ, દશ અને ચાર એમ કુલ ચોવિસ તત્ત્વો એ પ્રકૃતિમાં રહેલાં છે. એમાં પહેલાં પાંચ તત્ત્વો પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ અને આકાશ સમજવાં. બીજાં પાંચ પણ આનાં જ સૂક્ષ્મરૂપ છે. તે અનુક્રમે ગન્ધ,રસ,રૂપ, સ્પર્શ અને શબ્દ જાણવાં. દશ તત્ત્વો તે કાન, ચામડી, આંખ, જીભ, નાક, વાણી, હાથ, પગ, શિશ્ન અને ગુદાની ઇન્દ્રિયો જાણવી. છેલ્લાં ચાર તે મન, બુદ્ધિ, અહંકાર અને ચિત્ત જાણવાં. સગુણ બ્રહ્મ અર્થાત્ પ્રકૃતિની રચનામાં આ ચોવીસ તત્ત્વો જ રહેલાં છે અને આ ચોવીસ તત્ત્વોની જે જુદીજુદી અવસ્થાઓ પરિણામ પામ્યા કરે છે તે અવસ્થારૂપ 'કાળ' નામનું પચીસમું તત્ત્વ ગણાય છે.

હવે ભગવાન પ્રકૃતિનાં આ તત્ત્વોની મીમાંસા કરે છે. તે વિસ્તૃત રીતે જાણવા માટે જુઓ શ્રીમદ્ ભાગવતી ગીતા અધ્યાય ૯ મો.

......એ રીતે પ્રકૃતિના સમસ્ત ધર્મોથી પુરુષ સ્વભાવિક રીતે જ મુક્ત છે. દુઃખો, ભય અને બંધનોનો આભાસ એ પુરુષને ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે પ્રકૃતિના ધર્મોમાં-પ્રકૃતિનાં ક્ષેત્રોમાં આસક્ત થાય છે, અને એથી

કરીને પોતાનું સર્વસમર્થ, સ્વતંત્ર, પૂર્ણ જ્ઞાનમય, આનન્દમય સ્વરૂપ ભૂલી જાય છે. તમે પ્રકૃતિનાં બંધનોથી છૂટવાનો અભ્યાસ કરો, સંસારનાં તત્ત્વોનો વિવેકદૃષ્ટિથી વિચાર કરો અને તમારા મુક્ત સ્વરૂપને ઓળખો. તમે તમારા તે સાચા સ્વરૂપને ઓળખશો તે જ વખતે મુક્ત બની જશો. તમને લાગશે કે હું તો મુક્ત જ હતો, મુક્ત જ છું. જે દુઃખ-બંધનનું દર્શન કર્યું તે બધું સ્વપ્ન જ હતું, તમારૂં તે પ્રાકૃત સ્વપ્ન ઊડી જશે અને તમને જીવન્મુક્ત સ્થિતિનો અનુભવ થવા લાગશે. તમારો પ્રાકૃત 'અહં' ઓગળી જશે. તેની જગાએ જગન્નિયન્તાનો બ્રહ્મભાવ આવવા લાગશે. તમારી ઇચ્છાઓના સ્થાને અમોઘ ઈશ્વરી ઇચ્છાઓ જગતનું શાસનકાર્ય કરતી તમને દેખાશે. પુરુષ અને પ્રકૃતિના આ ભેદને જે જાણે છે પરમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે.

ભગવાન કહે છેઃ—

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥

સમય સાર્થક કરો!

આળસ! પ્રમાદ! નિદ્રા! એમણે કેટલાય માણસોનાં ભાગ્યને ભોંય ભેગાં કરી નાખ્યાં છે, છતાંય અફસોસની વાત તો એ છે કે દુનિયામાં હળદરીઓનો તોટો નથી.

એ હળદરીઓના સરદાર જેવા ઓધડશંકરને જેમણે દીઠા હોય તે જ જાણે. જ્યારે જુઓ ત્યારે સદૈવ ઊંઘતા જ હોય, અને ઊંઘતા ન હોય તો બગાસાં ખાતા ખાતા ઝોકતા હોય; કશી પ્રવૃત્તિ કરવાને પ્રેરાય જ નહીં, અને ભોગજોગે બ્રાહ્મણીના લડવાને લીધે ઉભા થાય તો થોડે આગળ જઇ બેસતાં અને આડા પડતાં એમને વાર જ ન લાગે.

આવાને ઘેર લક્ષ્મી તો હોય જ ક્યાંથી! અન્નદેવ આળસુઓના આશ્રયમાંથી વિદાય લે છે, એ તો સૌ જાણે છે; દુઃખ, દરિદ્ર અને દુકાળ અહીં જમાવવા એવાના જ ઘરને પસંદ કરે છે. એટલે ઓધડશંકરના ઘરમાં બિચારી પ્રમાદીને પાને પડેલી બ્રાહ્મણી અને પૂર્વજન્મના કંઇ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને જાણે આવ્યાં હોય એવાં બાળકોની દયામણી દશા થાય તે કલ્પી શકાય તેમ છે.

"સાંભળ્યું છે કે?" ઘોરતા બ્રાહ્મણને ઢંઢોળતી બ્રાહ્મણી બોલીઃ 'ઊંહું ઊંહું' નો આછો અવાજ જવાબમાં આવ્યો. "કાલે આપણા રાજા મોટું દાનપર્વ ઉજવવાના છે. પ્રભાતના પહોરમાં લાખો રૂપિયાનું દાન થવાનું છે, સાંભળો છો કે?" 'ઊં' 'ઊં' 'ઊં' ના અવાજે હોંકારો ભર્યો. બ્રાહ્મણીએ બ્રાહ્મણને સ્તંભને પેઠે ઢંઢોળ્યો. એટલે મહામહેનતે આંખો ચોળતો બ્રાહ્મણ બેઠો થયો અને પોતે ક્યા લોકમાં છે તે જાણે ન સમજી શકતો હોય એવી આશ્ચર્યભરી આંખો એણે ઉઘાડી.

બ્રાહ્મણી—"જાઓ! રાજા પાસે જલદી જાઓ, દાનનો વખત વહી જશે, કંઈ કરતાં દળદર જાય અને છોકરાંઓને જમવા મળે. આવો અવસર નહીં આવે." સ્ત્રીએ બ્રાહ્મણને જેમતેમ કરીને ઉઠાડ્યો. પાણી આપી મોઢું ધોવડાવ્યું અને રાજા પાસે વિદાય કર્યો.

પણ એમ સીધેસીધા જવા ઠેકાણે જાય તો ઓધડશંકર શાના! એ તો આની વડે ને તેની જોડે વાતો કરતા જાય, દાન લઈ પાછા વળેલા બીજા બ્રાહ્મણોને ઉભા રાખી દાનમાં શું લઈ આવ્યા ને શું નહીં તેની પૂછપરછ કરે. એમ કરતાં કરતાં જ્યારે તે રાજમહેલે પહોંચ્યા ત્યારે તો દાનનું બધું કામ પતી ગયું હતું. રાજા પણ અંદર ચાલ્યો ગયો હતો. 'બ્રાહ્મણના આશીર્વાદ' કહી ઓધડશંકર ઉભા. સદ્ભાગ્યે રાજાને બ્રાહ્મણના આગમનની ખબર પડી. અને એ આંગણે પાછો આવ્યો.

"મહારાજ! કેમ મોડું થયું! દાનવિધિ તો પૂરી થઇ ગઇ." રાજાએ કહ્યું.

બ્રાહ્મણ—"પૃથ્વીપતિ! ઉંઘી ગયો હતો અને રસ્તામાં બધાને જોઇ વાત કરવા રહ્યો એટલે ચૂક્યો. નસીબ મારૂં!"

રાજા—(મનમાં) માળો ખરો એદી લાગે છે! (બ્રાહ્મણને) "વારૂ મહારાજ! ફિકર નહીં. લો આ ચિટ્ઠી હું આપું છું. લઈને ભંડારી પાસે જાઓ. આજ સાંજના ૬ વાગતા સુધીમાં, જેટલું લેવું હોય તેટલું ભંડારમાંથી તમને લઈ જવાનો હુકમ કરૂં છું."

ખૂશ ખૂશ થઈ જઈને બ્રાહ્મણે ચિટ્ઠી લીધી અને પહોંચ્યો સીધો ઘેર, ને બ્રાહ્મણીને ચિટ્ઠી બતાવી કહેવા લાગ્યો; "લે, જો આ ચિટ્ઠી જો! ખુલી ગયું! જેટલું જોઈએ તેટલું, તારે સોનાનાં શાં શાં ઘરેણાં કરાવવાં છે? બોલ જે જોઈએ તે; રાંધ લાપશી, પાડોશીને ત્યાંથી અત્યારે ઉછીતું લઈ આવ, ને રાંધ લાપશી. જો, જો, આ ચિટ્ઠી જો. જેટલું 'જોઈએ તેટલું બસ' આપણાં ભાગ્ય ફરી ગયાં!:"

બ્રાહ્મણીએ ચિટ્ઠી વાંચી: "સાંજના ૭ વાગ્યા સુધીમાં આ બ્રહ્મણને જોઈએ તેટલું ભંડારમાંથી લેવા દેવું."

"ઉપડો ત્યારે વહેલા. મોડું શાને કરો છો? લેવાય તેટલું લાવો."

બેસ, બેસ. હવે ઉતાવળ શી છે. રાંધ લાપશી, બગાર ખાઈએ તો ખરા. હવે શો તોટો છે. વાહ રાજા વાહ! તેં તો આ સુદામાને ન્યાલ કર્યો!

બ્રાહ્મણી લાપશી રાંધવા ગઈને ઓધડશંકર ખાટલામાં આડા પડ્યા, ને પડ્યા તેવા લખપતિનાં સ્વપ્નાં સેવતા સુષુપ્તિમાં સરકી ગયા. ઉતાવળે રસોઈ કરી બ્રાહ્મણીએ બોલાવ્યો ત્યારે મહામહને બ્રાહ્મણ ઊઠયો અને લાપશી ઉપર હાથ અજમાવતો જાય અને બ્રાહ્મણીને કહેતો જાય:– "જોઈ આ ચીટ્ઠી! લખપતિ, હવે તો લખપતિ. તારે શું શું જોઈએ તે બોલી નાખ."

"હવે એ બધું તો થઈ રહેશે. પહેલાં જમી લઈને ઝટ ઉપડો, ભંડારી પાસે જાઓ. ને પુષ્કળ ધન લઈ આવો."

'અધીરી થઈ ગઈ, અધીરી. જો આ ચીટ્ઠી જો. શું લખ્યું છે. 'બ્રાહ્મણને જોઈએ તેટલું લેવા દેજો.'"

બ્રાહ્મણી—"એની કોણ ના પાડે છે? પણ જોડે આ પણ લખ્યું છે કે "સાંજના ૬ વાગ્યા સુધીમાં." તો હવે જલદી જલદી જાઓ. નહીં તો વળી પાછી વેળા વીતી જશે." જેમ તેમ કરીને એણે નમતે પહોરે બ્રાહ્મણને ભંડાર તરફ રવાના કર્યો. બ્રાહ્મણ ચાલ્યો, રસ્તામાં જે મળે તેને ચિટ્ઠીની વાત કરે, વાણિયાને કહે ગોળ, ઘી, ઘઉંનું ગાડું ઘેર મોકલી આપજો. જુઓ આ ચિટ્ઠી. જાઉં છું. ભંડારી પાસે."

"જલદી જાઓ! મહારાજ! જલદી." વાણિયો કહે છે. વળી આગળ ચોકસીની દુકાને બ્રાહ્મણ ઉભો રહ્યો અને કહ્યું; "૧૦૦ તોલા સોનું અને ૧૦૦૦ તોલા ચાંદી તૈયાર રાખજો, આવું છું. જુઓ આ ચિટ્ઠી" ચોકસી વાંચીને કહે છે. "જલદી કરો મહારાજ! જલદી, થોડી વારમાં ૬ વાગશે."

વળી આગળ કાપડની દુકાને ઉભો રહી બ્રાહ્મણ વરદી આપે છે; "પાનાચંદભાઈ! સાત જોટા રેશમી ધોતિયાં અને બાવીસ બનારસી સાડીઓ ઘેર મોકલાવજો, જુઓ આ ચિટ્ઠી! પાનાચંદ ચિટ્ઠી વાંચીને કહે છે; "દોડો મહારાજ દોડો, ૬માં પાંચ કમ છે. પહોંચાય તો નશીબ.

બ્રાહ્મણ દોડયો પણ થોડું દોડીને પાછો લખપતિનાં સ્વપ્નાંના ભારથી ધીરો પડી ગયો. છેવટે ભંડારે પહોંચ્યો તે વખતે ૬ ની ઉપર પાંચ મિનિટ થઈ ગઈ હતી. ભંડારીએ ચિટ્ઠી વાંચી કહ્યું; "મહારાજ! ચિટ્ઠીના ૬ થઈ ગયા. હવે કશુંય નહિ મળી શકે."

બ્રાહ્મણ વીલે મોઢે પાછો ફર્યો.

જગતમાં આવા તો કેટલાય ઓધડશંકરો પ્રમાદવશ થઈને શુભ સમો ચૂકયા કરે છે ને બડભાગી બનવાને બદલે હતભાગી જ રહે છે!

[નવનીતમાંથી]

આર્વાચીન ભારતનું ધાર્મિક સ્વરૂપ

લેખક :–
શ્રી. ઈન્દ્રવદન નરોત્તમદાસ દેસાઈ

• સર્વધર્મસમભાવ અને ધાર્મિક સહિષ્ણુતાના આ અર્વાચીન જમાનામાં આખી દુનિયાના ધાર્મિક સંપ્રદાયોએ ઘણી છુટછાટો મૂકી દીધી છે. એટલે ધર્મમાં માનનારાઓમાં જે જડતાનું આરોપણ થતું હતું, તેને બદલે નિખાલસતાએ પ્રવેશ કર્યો છે. કોઈ પણ બાબતમાં નિખાલસ વૃત્તિ ધારણ કરવી એ જ સર્વોત્તમ માર્ગ છે. એ વૃત્તિ સિવાય આગળ વધી શકાતું નથી, અને સંસ્કૃતિ લાવી શકાતી નથી.

સંસ્કારની સર્વોપરિતા અને સમાનતાનો દાવો કરતો સનાતન ધર્મ જ્યારે પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં પ્રચલિત હતો, ત્યારે પણ તેણે અક્કડપણું રાખ્યું ન્હોતું. શરૂઆતથી આ ધર્મ સહિષ્ણુ રહ્યો છે. બીજા ધર્મોને તેણે માન આપ્યું છે; કોઈનું ઊંચકી લેવાની વૃત્તિ રાખી નથી. શરૂઆતથી તે ઠેઠ દ્વાપરયુગ સુધી–શ્રીકૃષ્ણ અને પાંડવોના વખત સુધી સનાતન ધર્મે બીજા ધર્મોમાંથી ઘણા લોકોને પોતાના ધર્મમાં દાખલ કર્યા છે. પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતાના ઉદ્‌બોધનમાં કહ્યું છે કે ધર્મનો બદલો કરવો એ પાપ છે, તેમજ જેમ પોતે બીજો ધર્મ સ્વીકારવો એ દુઃખરૂપ છે, તેમ બીજાનો ધર્મ ખૂંચવી લેવો એ પણ તેટલું જ તેને દુઃખરૂપ છે. ધાર્મિક બાબતમાં આટલી ઉદાર છૂટ મૂકનાર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પહેલવહેલા માલુમ પડે છે.

ત્યાંસુધી આર્યોએ અનાર્યોને સનાતન ધર્મમાં દાખલ કર્યા. કિષ્કિંધાના વાનર અનાર્યો, નર્મદા અને તાપીના પ્રદેશના નાગ લોકો; હિમાલય અને ગંગા-યમુનાની વનશ્રીમાં મહાલતા ભીલ લોકો, દક્ષિણ પ્રદેશમાં વસતા રાક્ષસ લોકો–બધાયને આર્ય ધર્મમાં દાખલ કરી સનાતન હિન્દુધર્મે વિશાળતા ધારણ કરી, તેમનાં દેવદેવીઓને પણ પોતે અપનાવવાનો લ્હાવો લીધો.

તે પછી આવેલા અંધકાર–યુગમાં એટલે બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મની શરૂઆતમાં સનાતન ધર્મે જે ઢીલાશ મૂકી તેથી તેને ઘણું સહન કરવું પડ્યું. કદાચ આ ઢીલાશને લીધે જ સનાતન ધર્મ સનાતન મટી બ્રાહ્મણધર્મ બની ગયો હોવો જોઈએ. અને બ્રાહ્મણોના જુલમો, યજ્ઞયાગો, સંસ્કારની સર્વોપરિતાનો દાવો, બીજાને અજ્ઞાનમાં અને અંધકારમાં રાખવાની વૃત્તિ, 'અહમ્,' વેદ, ઉપનિષદ અને સ્મૃતિઓમાં ઘાલમેલ–આ બધામાંથી સનાતન ધર્મના ચાર ફાંટા પડી ગયા: બૌદ્ધધર્મ, જૈનધર્મ, વૈષ્ણવધર્મ અને બ્રાહ્મણધર્મ.

તે વખતના રાજ્યકર્તાઓ મહારાજા અશોક, સમુદ્રગુપ્ત અને હર્ષવર્ધન વગેરેમાં આ અહિંસાધર્મની અને પ્રેમની ભાવના વધારે પડતી માલુમ પડે છે. અને એવામાં સનાતન ધર્મના ઉદ્ધારક શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે ભારતવર્ષના તખ્તાપર આવી પોતાની અસાધારણ બુદ્ધિમત્તાથી વૈદિક ધર્મનો દિગ્વિજય કરી ડૂબી જતા પ્રાચીન ધર્મને બચાવ્યો.

પણ તે પછી પલટાયેલા સંજોગોમાં મુસ્લીમ રાજ્યકર્તાઓના જમાનારૂપી ત્રાસમાં, વખતોવખત થતા નિર્દય હલ્લાઓમાં સનાતન ધર્મની પકડ ઘણી ઢીલી પડી ગઈ. ઈચ્છા નહિ હોવા છતાં તેણે ખાનાખરાબી વ્હોરી લીધી. તેથી સનાતન ધર્મને ઘણી હાનિ થઈ. મુસ્લીમ અને ખ્રિસ્તી ધર્મોએ હિન્દુસ્તાનમાં ધર્મની બાબતમાં ફેલાયેલી બેદીલી પારખી અને પોતાના ધર્મમાં આ હિન્દુઓને અપનાવવાનું આહ્વાન કર્યું. સામાજિક રીતરિવાજોથી ત્રાસી જઈ ઘણા લોકો પરધર્મમાં જવા લાગ્યા. લગભગ દશ કરોડની ગણાતી મુસ્લીમ વસ્તીમાં હાલ આઠ કરોડ ઉપરના અસલ હિન્દુઓ છે. અને એક બે કરોડની ખ્રિસ્તી વસ્તીમાં લગભગ બધા જ હિન્દુઓ. આ સત્ય હકીકત મહાત્મા ગાંધીજીના જોવામાં આવી. ઓછી થતી હિન્દુ વસ્તીને ઉદ્ધારવાનું કામ જગદ્‌ગુરુ શંકરાચાર્ય પછી મહાત્મા ગાંધીજીએ આદર્યું. ગાંધીજીએ સનાતન ધર્મની આ તૂટતી નાડ ન પારખી હોત તો આજે લગભગ ટકી રહેલા હિન્દુઓમાંથી અડધો અડધ ભાગ ખ્રિસ્તી થઈ ગયો હોત. માટે જ જેમ "શિવાજી ન હોત તો સુન્નત હોત સબકી." તેમ "ગાંધીજી ન હોત તો હિન્દુ હોત ખ્રિસ્તી" એ નવું સત્ય છે.

આથી ગાંધીજીએ અપનાવેલો સર્વધર્મસમભાવ, પોતાના ધર્મમાં ભૂલ હોય તો તેને સુધારીને પણ પોતાના જ ધર્મમાં રહેવાનો આગ્રહ, સત્ય અને અહિંસાની પોતે અપનાવેલી ફીલસુફી, ગાંધીવાદી વિચારસરણીમાં

જીવનનો સુમેળ, સ્વદેશી ધર્મ આદરવામાં પોતે ખર્ચેલું જીવન, બધા જ ધર્મોમાંથી સાફ હોય તે ખેંચી લેવાની વૃત્તિ.........આ બધાથી દરેકના જીવનમાં પલટો આવ્યો, સૌ વિચારતા થઈ ગયા કે ધર્મ શું છે? ધર્મ એટલે શું?

જ્ઞાની કવિ અખાએ પણ કહ્યું છે કે ધર્મ તિલક-ટપકાંથી પર વસ્તુ છે.-ધૃતિ, ક્ષમા, દમ, અસ્તેય, શૌચ, સત્સંગ, વિદ્યા, સત્ય વગેરેમાં એટલે સારી બાબતમાં પ્રવૃત્ત રહેવું એનું નામ ધર્મ. અને આ તો દરેક ધર્મ શીખવે છે. પછી ધર્મધર્મ કરીને મરવું-મારવું શું?

અસલ ધર્મનું જે સ્વરૂપ હતું તેમાં ઓછેવત્તે અંશે કંઈક કંઈક આડાઈ અને કાળાશ આવી જતી, ત્યારે તે આડાઈને દૂર કરવા અને કાળાશને ખંખેરવા મહાનુભાવો વિચારપૂર્વક ઊભા થતા. ભગવાન મનુ, પરશુરામ, ભગવાન રામ, રાજર્ષિ વિશ્વામિત્ર, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદ્ જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય, ભગવાન બુદ્ધ, મહાવીર સ્વામી, ઈશુખ્રિસ્ત, મહમદ પેગમ્બર, ઝરથુસ્ત, શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્ય, સ્વામી સહજાનંદ, દયાનંદ સરસ્વતી, સ્વામી વિવેકાનંદ, તિલક મહારાજ અને મહાત્મા ગાંધીજી. ગાંધીજી આ લાંબી હારમાળાના મેરુ સમાન હતા. સર્વેએ ધર્મની જે ઉદાત્ત ભાવના પોષી અને જનતા આગળ મૂકી તેમાંથી અત્યારે આ સર્વધર્મસમભાવના પ્રગટી છે. આજે અત્યારે આ આઝાદ હિન્દુસ્તાનમાં અને વિશ્વના દરેક દેશોમાં 'એક વિશ્વ'ની ઘોષણા જાગી છે ત્યારે હુંહું કરીને કૂપમંડૂક બનાવાની જરૂર નથી. વિશ્વ જેટલું વિશાળ પેટ રાખીને જ અત્યારના ધર્મો પાળવાના છે. તો જ આગળ વધી શકાશે અને તો જ આપણે ભારતવર્ષને સંસ્કૃતિની ટોચે લાવી શકીશું.

આપણે અત્યારે વર્ગવિહીન સમાજરચનાને ઉંબરે તો આવી પહોંચ્યા છીએ. વર્ણાશ્રમધર્મનો લગભગ લોપ થયો છે. હિન્દુઓ પોતાની દીકરીઓ મુસલમાન, પારસી અને યુરોપિયનોને આપે છે અને એવા જ ધર્મોમાંથી કન્યા લાવે છે. પછી ત્યાં ધર્મનો સંકોચ ક્યાં રહે? આપણે આપણા જીવનના દરેક સવાલોને ધર્મના કાટલાથી જોખીએ છીએ એ આદત કદાચ પહેલાંના વખતમાં સારી હતી પણ આ પલટાયેલા સંજોગમાં એવો ધર્મ આવી ઘણી બાબતોમાં નાકામીયાબ નીવડયો છે. એટલે આપણે આપણા ધાર્મિકતાન સંકુચિત વિચારો અને સામાજિક વલણ ફેરવવી રહી.

અત્યારે હિન્દી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રચારક સમિતિએ સર્વધર્મપરિષદ કરીને આ કામ હાથમાં લીધું છે. જ્ઞાનની જ્યોત જેનામાં હશે અને જે કર્મમાં માનતાં હશે, તે જ જીતશે એ અત્યારના પલટાયેલા સંજોગોમાં દીવાદાંડીરૂપ કથન છે. એટલે આપણે હિન્દુ હિન્દુ કરી જીવ્યા કરવું એવી શાંતિ ટોકતી રહી નથી. આપણે હિન્દુ છીએ ને હિન્દુ કહેવાના જો આપણામાં આપણાપણું હશે તો ધાર્મિક જીવનનું પહેલું સૂત્ર છે માનવતા. આપણે માનવતા ભૂલી ગયા હતા, અગર અત્યારે પણ ઘણે અંશે માનવતાથી દૂર રહ્યા છીએ. હવે જેટલા માનવતાથી દૂર રહીશું તેટલું દુઃખ આપણે ભોગવીશું.

લાંબો વિચાર કરશે તે જોઈ શકશે કે આ ધર્મને આવો અને આટલો પ્રચંડ પલટો ક્યાંથી ને કેવી રીતે આવ્યો? આપણી ધાર્મિક વૃત્તિ, આપણી આભડછેટની નીતિમાં ફેરફાર, આપણો સ્વદેશીધર્મ, જુની પ્રણાલિકાઓથી કંટાળેલું માનસ, વિશાળ વૃત્તિનું મહત્ત્વ કરવું, અંગ્રેજી રાજ્યનો અમલ અને ગાંધીવાદી વિચારસરણી-આ બધાને લીધે આપણે આટલું શીખ્યા, અને આવો 'એક વિશ્વનો' આદર્શ અપનાવવાની વૃત્તિએ આવી પહોંચ્યા.

આપણે ગમે તે રસ્તો ગ્રહણ કરીએ છતાં, આગળ જવાનો ધોરી માર્ગ તો એક જ છે. ઈશ્વરે પાથરેલી ધર્મરૂપી વિશાળ શેતરંજીમાં જુદાજુદા ધર્મરૂપી જુદાજુદા રંગના આટાપાટાઓ છે. અને તે ઉપર આકાશની પેઠે ઉચ્ચ અને નીચ, ધનવાન અને ગરીબ, એ સર્વને માટે એકસરખો અને પૂરેપૂરો અવકાશ છે જ. વિશાળ હૃદયના મનુષ્યો ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોમાં રહેલા એક જ અભિન્ન સત્યને જુએ છે ત્યારેજ તેઓમાં સર્વ-ધર્મસહિષ્ણુતા પ્રકટે છે. અને સમગ્ર પૃથ્વીને પોતાના કુટુંબતુલ્ય માને છે.

આથી બીજા પ્રકારના ધર્મમાં કોઈએ ફસાવાની જરૂર નથી. એટલે આ પલટાએલા સંજોગોમાં આપણે આટલી ઉદાત્તવૃત્તિ નહિ કેળવીશું તો ક્યારે કેળવીશું?

આ જગને આરે,
જગને ઘારે,

એકજ માનું,
રક્ત વહે નસેનસમાં.
તો પણ માનવી,
મૂર્ખ માનવી,
માને બેવડા,
સંજોવે ધાવણ માતાનાં.
એ ધાવણની,
સ્નેહબિન્દુની,
દિલમાં રાખી યાદી,

ઉઠો વિશ્વબંધુત્વ ભાઈ;
વિશ્વબંધુત્વ,
પ્રેમનું તત્ત્વ,
અહિંસાનું પ્રતીક,
સ્થાપો માનવને મંદિર.
એ મંદિરે,
એક જ ચીરે,
રહો લપેટાઈ,
એવી એક જ ઈચ્છા મારી.

ભકતભાવુક ભગવાન

લેઃ શ્રી. કાલિદાસ રામકૃષ્ણ પંડિત

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૩૦ ના માગશર માસના મધ્યા ઝીંઝોડા ગામના મહાત્મા કાનડગીરીજીની મંડલીની જમવા જવાની નાગફણી વાગી. ત્રણસોક સંતો સાથે, ૨૧ વર્ષના નવયુવાન હોવાં છતાં કૃષ્ણ-પ્રેમના રસસાગરને હાથારમાં વહાવનાર કાનડગર આજે જોડીયા નામના ગામમાં સવારે આવ્યા હતા તે અત્યારે એક ભક્તને ઘેર જમવા જતા હતા.

કાનડગીરીજીનો એ અટલ નિયમ હતો કે પોતે ત્યારે જ જમવા બેસે કે ગામમાં કોઈ પણ દીન-દુઃખી માનવો કે સંત-સાધુ-ફકીર જમ્યા વિના ન રહી ગયું હોય. આજે આખોય સમાજ જમવા જઈ રહ્યો હતો. જોડીયાના નાગરિકો ગલીએ ગલીઓમાં આ મહાપુરુષને જોવા ઉભરાયા હતા. ઝાંઝ મૃદંગ અને ભજનની ધૂનથી ગામ ગાજતું હતું. ધીમે ધીમે આ સમુદાય ધર્મશી ભગત નામના લોહાણા ભગતની જગ્યાની પાસે આવી પહોંચ્યો. કારણ કે જ્યાં જમવા જવું હતું તે યજમાનને ઘેર જવાનો માર્ગ ત્યાં થઈને જતો હતો.

સર્વ મંડળ ને સંતો સાથે કાનડગીરીજી નીકળ્યા ત્યાં થોડા માણસોને રકઝક કરતા જોયા. તેમણે પૂછ્યું; "આ ! શું છે ! શા માટે સહુ ઊભા થઈ રહ્યા છો !"

માનવસમુદાયમાંથી કોઈ એક ભાઈ બોલ્યો; "બાપુ ! આ મહાત્મા જમવા આવતા નથી. આજે સાત દિવસ થયાં ઉપવાસ પર છે. ગામ બધુંય સમજાવી સમજાવીને થાક્યું પણ એકના બે થતા જ નથી. આપ સમજાવો તો સમજે."

કાનડગીરીજી સંત પાસે આવ્યા અને તેનાં ચરણની રજ લઈ માથાપર ચડાવી પગમાં માથું મૂકી બોલ્યા; "ભગવાન ! પધારો જમવા. શા માટે આપ જમતા નથી!";

"સાધુ કાનડગીરીજી ! તમારું નામ મેં સાંભળ્યું છે. તમો સંતસેવી છો એટલે તમોને વાત કરવામાં હાનિ નથી.

"સાધુસે હોઢી ના કારજ હાનિ
તાતે કરીયે હડી પહીચાની.

આ ભગતને ત્યાં હું આજથી સાત રોજ પહેલાં આવ્યો. તેણે મારું યથોચિત સ્વાગત કર્યું. મેં તેમને સહજ પૂછ્યું આપને કાંઈ બાળબચ્ચાં છે ? તેણે જવાબમાં કહ્યું; " હા, આ ઠાકોરજીનાં બાળકો અને આ ઠાકોરજીની સેવકી છે. આમ સ્ત્રીબાળકોનો પરિચય આપ્યો. મેં ફરી પૂછ્યું કે ભાઈ ! તમારાં કે ઠાકોરજીનાં તે કહો ! ઠાકોરજીનાં હોય તો મારે બૈરીની જરૂર હતી. મેં માંગણી કરી કે હું પણ ઠાકોરજીનો જ દાસ છું. મને આ સ્ત્રી આપી દો, તે મારી સેવા કરશે."

આ કેવળ બોલવામાં જ શરીર ભગતે ના કહી, મેં નિર્ણય કર્યો કે જો આ સ્ત્રી-બાળકો ઠાકોરજીનાં જ હોય તો મને સ્ત્રી આપે પછી જ જમવું નહીતર દેહ પાડી નાખવો. બોલો આમાં હું શું અયોગ્ય કહું છું !"

કાનડગીરીજી થોડી વાર વિચાર કરી બોલ્યા, ભગવન્ આજના નાસ્તિક થતા સમયમાં આવો દુરાગ્રહ કરવો એ આપને અને ભક્તિમાર્ગને માટે લાભકર્તાનું તો નથી જ, છતાં આપ સંત છો.

"જે કહ્યુ સાધુ કરે સૌખ ત્યજે.

સારૂ, નારાયણ! પધારો જમવા. ઔરતે તેની ઓરત આપશે હું સમજાવીશ. ચાલો.

સાધુ, કહે નહી. મારી ટેક છે કે પ્રથમ સ્ત્રી આપે, પછીથી જ જમું.

કાનડગીરીજી બોલ્યા, બાપુ! હું કદી જુઠું બોલ્યો નથી. એટલે મારા વચન પર ઊઠો. જમો. કારણ કે સાત દિવસના ઉપવાસ પછી થોડી શાન્તિની જરૂર છે. વળી આપ નહી જમો ત્યાં સુધી આ ૩૦૦ સંતો અને બીજા ભકતો જમ્યા વગર ભુખ્યા રહેશે શા માટે આપણી હઠની ખાતર બીજાના આત્માને દુઃખ દેવું જોઈએ!

સાધુ સમજી ગયા અને જમવા આવ્યા. ગીરીજીએ તેમના ચરણ ધોયા. પૂજન કરી પુષ્કળ ભાવથી જમાડ્યા. બીજી તરફ એક ઉંટવાળા સાથે પત્ર લખી તેને પોતાની ઓરત વાલબાઈ કે જે અત્યારે પોતાના ગામ ઝીંઝોડા હતી ત્યાં તેડવા રવાના કર્યો. સાંજ થતામાં વાલબાઈ સાથે ઊંટ આવી પહોંચ્યો. કાનડગીરીજી ભગતને બોલાવી કહે; આને તારે ઘેર લઈ જા અને તારી સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરાવી તૈયાર કર. હું આવું છું.

વાલબાઈની ઉંમરે આ વખતે સત્તર વર્ષની હતી. આકૃતિ સુંદર અને પ્રકૃતિ અત્યંત નમ્ર. સાથે સાધુસેવી હતી. પતિની આજ્ઞા વેદવચન માનનાર આ સન્નારી ભગતને ઘેર ગયાં અને એક શબ્દ પણ પુછપરછ માટે નહી ઉચ્ચારતાં તેમની સ્ત્રીનાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં.

ભગતની સ્ત્રીએ બધીયે વાતો જણાવી. તમારૂં દાન આ સાધુને આપવાનું છે એ પણ ભારપૂર્વક જણાવ્યા વગર ન રહેવાયું.

વાલબાઈએ માત્ર ટુંકો જ જવાબ આપ્યો કે ગીરીજી દેહના સ્વામી છે. તેમને યોગ્ય લાગે તેમ વર્તે. આપણો ધર્મ તેમના શબ્દો માનવામાં છે.

થોડી વારે સાધુ સાથે ગીરીજી આવી પહોંચ્યા અને ભગતને કહે, આપી દે તારી સ્ત્રીનું આ સંતને દાન. લે પકડ હાથ. ભગત જરા અચકાયા. ગીરીજી હસી બોલ્યા; ભગતી આમ થાતી હશે? દે દે, મમતા મુક, સંતને અર્પણ કર. આવાં ટાણાં દર સમયે નથી આવતાં.

ભગતે ગીરીજીનાં પત્ની વાલબાઈનો હાથ પકડી સંતના હાથમાં આપ્યો. લો મહારાજ, આપની વાત પૂરી થઈ.

આ જોઈ સંત હસી પડ્યા અને બોલ્યા; "અરે ભાઈ! નકામો મથ શું કરવા લે છે? આ ઓરત તારી નથી. કાનડગીરીજીની છે. હું સાવ એવો ભોટ નથી. જો તારામાં આવી સમભાવના હોત તો સાત રોજ મારે ભૂખે ન મરવું પડત.

પછી ગીરીજી તરફ ફરી કહે; "કાનડગીરીજી! તમે માનવરૂપે મહાપુરુષ છો. હું તમારા આટલી હદ સુધીના ઉન્નત ભાવો જોઈ પ્રસન્ન થયો છું. મારે ઓરતને શું કરવી છે? આ તો મારી દીકરી છે. બેન વાલુ! તું પણ સિદ્ધ બનીશ. તારા પતિના પરલોકગમન પછી ધર્મની ધ્વજા તારા હાથમાં શોભશે. જ્યાં-જ્યાં તારી નજર પડશે ત્યાંત્યાં હજારો અભ્યાગતો રોટી પામશે. ગીરીજી! હું આવી ચકાસણી ક્યારેક ક્યારેક કોઈકોઈ વીરલાની કરૂં છું. તમારૂં દંપતિજીવન જો કે બહુ સમય નહિ ટકે તો પણ તમારી નામના અને તમારૂં બાંધેલ નિશાન સૂર્યચંદ્ર રહેશે ત્યાંસુધી ટકશે આ તમારી પત્ની સોરઠની માં બનશે. લોકો વાલબાઈ મા કહી તેમાં પગલાં પૂજશે. મારૂં વચન છે."

સાધુ મહારાજ પછી ક્યાં ગયા એ આજ સુધી સમજાયું નથી. કાનડગીરીજી આ પ્રસંગ પછી ચારેક વર્ષે નિર્વાણપદ પામ્યા અને વાલબાઈ માએ ત્યારપછી પતિનું અધુરૂં રહેલું સંત-ગાયોને પોષવાનું કામ આનંદથી કર્યું. લોકોએ અજબ શ્રદ્ધાથી તેમને પૂજ્યાં. અને તેમનાં ચરણમાં અઢળક દોલત ધરી પોતાનાં મહદ્ ભાગ્ય માન્યાં.

આજે ઝીંઝોડામાં રાન-સ્વામીની જગ્યા છે. ભગવાને આશીર્વાદ આપ્યો હતો તે વાલબાઈ માનો આ લખનારને બહુ જ પરિચય હતો. તેઓ અભણ છતાં ઉપનિષદ્-ગીતા અને વેદાન્તના નિગૂઢ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપતા. તેમના કંઠમાં અજબ માધુર્ય હતું: જ્યારે લેખકે દર્શન કર્યાં ત્યારે તેઓ વૃદ્ધતાની છાયામાં હતાં છતાં સુંદર તો હતાં જ. તેમની શાન્તિ એકવાર પરિચયમાં આવનારને જીવનભરની શાન્તિ આપતી હતી.

ઠેઠ ૧૯૩૦ એટલે આજથી ૭૫ વર્ષ પહેલાં પણ ભગવાન ભક્તભાવુક હતા. આજે એ જ ભાવે પૂજે છે. માત્ર એવાં ભક્તો બહુ જ વિરલ થતાં જાય છે. લેખકનાં દાદાજી આ પ્રસંગે જોડાયા હતા. તેમણે આ ઘટના નજરે જોએલ હતી.

ભારતીય સંસ્કૃતિનો એક આદર્શ—સેવા

લે. શ્રી ભોગીન્દ્રરાય નાનાલાલ વૈદ્ય

માનવ સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનું સ્થાન ઘણું જ ઊંચું છે. કારણકે એ સંસ્કૃતિ એકદેશી નથી, પણ સર્વદેશીય છે. એ સંસ્કૃતિએ જીવનનાં સઘળાં અંગોનો વિચાર કર્યો છે. જીવનવ્યવહારના જડ જગતનો વિચાર કરવા ઉપરાંત મનુષ્યજીવનના આધ્યાત્મિક વિકાસનો પણ તેણે વિચાર કર્યો છે. એ કારણે જ ભારતીય સંસ્કૃતિ તેજસ્વી છે. ભારતના દ્રષ્ટાઓએ પોતાના અનુભવોને પુસ્તકોમાં ઉતાર્યા છે. એ સાહિત્યનું અવલોકન કરતાં જણાશે કે તેમણે સમાજશાસ્ત્રમાં ધર્મ, નીતિ, ત્યાગ, સેવાપરાયણતા વગેરે આદર્શ સદ્‌ગુણોને જીવનમાં આચરવાનો બોધ આપ્યો છે.

આ સઘળા આદર્શોમાં સેવાનો આદર્શ પણ ઘણો સુંદર છે. ભારતીય સંસ્કૃતિના આ આદર્શે પશ્ચિમને પણ મુગ્ધ બનાવ્યું છે. આદર્શ સેવાનો બોધપાઠ જેઓએ જીવનમાં ઉતાર્યો છે એવા સેવકોને ધનસંપત્તિ, શારીરિક સુખ અને માન વગેરેની સ્પૃહા યત્કિંચિત્ પણ હોતી નથી. પ્રાણીમાત્ર પર દયા રાખવાનો તેમનો સ્વભાવ બની જાય છે. **सर्वभूतहिते रताः**—એ કથન અનુસાર તેના હૈયામાં પ્રાણીમાત્રના હિતને જ સ્થાન છે. સઘળાંનું કલ્યાણ કેમ થાય, એ કલ્યાણ-કર્મમાં પોતે શું કરી શકે અને પોતાનો સમય એ કાર્યમાં વધુમાં વધુ કેમ પસાર થાય એવા જ વિચારો તેના મનમાં સર્વદા ઘોળાયા જ કરે છે. સેવાના કઠિન માર્ગે તે આગળ વધ્યો જાય છે. એ માર્ગમાં લાલચો, મુશ્કેલીઓ, ઉપાધિઓ, ચિંતા વગેરે તેને ખૂબ હેરાન કરે છે. પણ તેનાથી આ સાચા સેવકો ડરતા નથી. નિષ્કામ ભાવે કર્મ કરતાં કરતાં તેમનું ચિત્ત શુદ્ધ થએલ હોવાથી મમતા, આસક્તિ અને અહંકાર જેવી દુષ્ટ વૃત્તિઓ તેમના મનને અસર કરી શકતી નથી. એઓ નિશ્ચિત બુદ્ધિથી માને છે કે, જનસેવા એટલે જ જનાર્દનની સેવા. સેવાધર્મ ઘણો કઠણ છે. સેવા કરનાર વિભૂતિને યશ મળવાનો સંભવ ઘણો ઓછો છે; પરંતુ તેમને યશની બિલકુલ પરવા નથી. એઓ તો નિઃસ્પૃહ ભાવે પરમાત્મપ્રીત્યર્થે સેવા કર્યા કરે છે.

આજકાલ સેવાની ઘણી વાતો સમાજમાં સંભળાય છે. જાહેર સેવકોનાં વ્યાખ્યાનોમાં આ શબ્દનો ખૂબ ઉપયોગ થાય છે. સમાજની સેવા જરૂર થાય છે, પણ ભાષણોના પ્રમાણમાં તો નહિં જ. એ ઉપરાંત ભારતના ઘણા જાહેર સેવકોને જનતાની સેવા કરવામાં ઊંડો સ્વાર્થ હોય છે. તક મળે તો તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લેતાં ચૂકતા નથી. આવા સેવકોમાં અપવાદ જરૂર હશે; પણ પૂજ્ય મહાત્માજી જેવા આદર્શ સંત-સેવકો કેટલા? સામાન્યત: તેઓમાં નિષ્કામ ભાવની ખામી દેખાય છે. જનતાની સેવા કરવી એ પવિત્ર કામ છે. એ એક પ્રકારનો યજ્ઞ છે. આવા પ્રકારનું યજ્ઞ-કાર્ય સ્વાર્થ, અપ્રામાણિકતા વગેરે દોષોથી દૂષિત ન થાય એ જોવાની આપણી સૌની ફરજ છે. દરિદ્રનારાયણની સેવા કરવી એ જ સાચી ઈશ્વરસેવા છે, એમ કહેવામાં બિલકુલ અતિશયોક્તિ નથી. તપ વિના કોઈ પણ સિદ્ધિ ન મળે, એ કારણે આદર્શ સેવકે તપસ્વી બનવું જ જોઈએ. સંયમ અને ત્યાગ જેવા સદ્‌ગુણો સેવકને માટે ઘણા જરૂરી છે. મહાત્માજી જેવા સંત-સેવકોનાં જીવન તપા-

સીશું તો તરત માલમ પડશે કે તેઓ કેવું સંયમી, ત્યાગી અને પવિત્ર જીવન ગાળતા! સેવાનાં કાર્યને યજ્ઞ-કાર્ય સાથે સરખાવી જ્ઞાનયોગી શ્રી ચંદુભાઈ એક સ્થળે કહે છે કેઃ "યજ્ઞ કરવો, અને કરાવવો એટલે બીજાને યજ્ઞ કરવા પ્રેરવા એ બ્રાહ્મણોનું મુખ્ય કર્તવ્ય હતું.. યજ્ઞકર્મ એટલે સેવાકર્મ. નિઃસ્વાર્થભાવે કરેલી સમાજની સેવા તે સાચો યજ્ઞ છે. એવા સાચા યાજ્ઞિકો એટલે સાચા સેવકો—એટલે જ સાચા બ્રાહ્મણો. બ્રાહ્મણો પોતાનું કર્તવ્ય મૂકી દેશે તો બીજાઓ તે લઈ લેશે. સમાજની સેવા તો થવી જ જોઈએ. પછી તે બ્રાહ્મણ કરે કે બીજા કોઈ કરે. જે સેવા કરશે તે પ્રતિષ્ઠા મેળવશે."

(અધ્યાત્મ વાર્તાલાપ-પૃષ્ઠ ૩૫૯)

ભારતને આવા સાચા સમાજસેવકોની જરૂર છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા-પિતાનાં આપણે સૌ સંતાનો છીએ, એ કારણે ભાઈ ભાઈની સેવા નહિ કરે તો બીજો કોણ કરશે? પરસ્પર સહકાર વિના કંઈ પ્રગતિ સાધી શકાય? વેર, કુસંપ, વિગ્રહ વગેરે અનિષ્ટોને દૂર કરી આપણે સૌ પર પ્રેમ રાખીએ તો આપણો વ્યવહાર કેવો સરળ બની જાય! વિશેષ ઉદાર દૃષ્ટિએ વિચાર કરશું તો જણાશે કે આત્મદૃષ્ટિએ આપણે સૌ આત્મ-સ્વરૂપ જ છીએ. પોતે જ પોતાની સેવા કરે તેમાં શું આશ્ચર્ય? અરે! હૃદયસ્થ પરમાત્મા સર્વનાં હૃદયમાં વસે છે, એટલે આપણે સૌ નારાયણસ્વરૂપ જ છીએ. સેવા કરતાં કરતાં આપણી જીવનદૃષ્ટિ ક્રમશઃ વિશાળ બનતી જાય છે. આપણે સૌ ભાઈઓ છીએ એમ માનતાં માનતાં આપણે નારાયણસ્વરૂપ જ છીએ એવી અભેદ ભાવના દૃઢ થાય છે. આ ભાવનાથી થયેલ સેવા જનસમાજનું કલ્યાણ સાધે છે અને આપણા ચિત્તને નિર્મળ અને પ્રસન્ન બનાવે છે.

સેવાયજ્ઞથી નિર્મળ અને પ્રસન્ન બનેલું ચિત્ત આપણી આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં ખૂબ સહાયરૂપ બને છે. કોઈ પણ સ્વાર્થ વિના આપણે સેવા કરીએ તો સેવા આત્મોન્નતિનું એક સાધન બની જાય છે. આ સેવા—સાધન પરમાત્માનો અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર પણ કરાવે છે. શ્રી રામચંદ્રજીના પરમ ભક્ત હનુમાનજીએ સેવાદ્વારા જ શ્રી રામદરબારમાં શાશ્વત સ્થાન મેળવ્યું છે. વિભીષણ અને સુગ્રીવ કરતાં પણ હનુમાનની સેવા કીમતી હતી, કારણ કે તેમાં સ્પૃહા ન હતી. જગજ્જનની સીતાજીએ હીરાનો બહુમૂલો હાર ભેટ આપવા માંડયો પણ હનુમાનજીએ તેને તોડી નાખી ફેંકી દીધો; કારણ કે એ હારમાં તેમને પોતાના ભક્ત-વત્સલ મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામ ભગવાનનાં દર્શન ન થયાં. રામનામ વિનાની વસ્તુ એમને નિરર્થક લાગી! શ્રીરામે વરદાન માગવાનું કહેતાં હનુમાનજીએ માગ્યું કેઃ—

नाथ! भक्ति तव अति सुखदायनि

देहु कृपा कर शिवमनभावनि॥

નિઃસ્વાર્થ સેવકને કનક કે કામિની કેમ આંજી શકે? આવો સાચો સેવક બીજું માગે પણ શું? પરમાત્માની અનપાયિની ભક્તિથી વિશેષ મહત્તર બીજી વસ્તુ પૃથ્વી પર કઈ છે? ધન્ય છે આવા ભક્ત—સંત—સેવક હનુમાનને!!

ભારત સ્વતંત્ર થયું ખરૂં; પણ ભારતીય યુવાનો આપણી સંસ્કૃતિએ બતાવેલા સાચી સેવાના પાઠો ભૂલ્યા હોય એમ લાગે છે. સ્થળેસ્થળે તકનો લાભ લેનારા નજરે પડે છે. આવાઓએ યાદ રાખવું જોઇએ કે, સેવા અને સહકાર વિના પોતાની તેમજ સમાજની પ્રગતિ અશક્ય છે. મનુષ્યમાં રહેલી નૈતિક ભાવનાની ઉપેક્ષા થશે તો મનુષ્યમાં રહેલો સહજ પશુભાવ પોતાનું જોર અજમાવી જશે. એ વિષે મહર્ષિ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર પોતાના "Nationalisum" નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે:—"Each individual has his self-love. Therefore his brute instinct leads him to fight with others in the sole pursuit of his self instinct. But man has also his higher instincts of sympathy and mutual help. The people who are lacking in this higher moral power and who therefore cannot combine in fellowship with one another must perish or live in a state of degradation. Only those peoples have survived and achieved civiligation who have this spirit of co-operation strong in them. So we find that from the beginning of history men had to choose between fighting one another and combining, between serving their own interest or the common interest." (Page 99)

આ કથનનો ટૂંકમાં ભાવ આ પ્રમાણે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાના સ્વાર્થ તરફ પ્રેમ હોય છે. તેથી પોતાની સ્વભાવિક પશુ-વૃત્તિને તાબે થઈ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાઓ સાથે તે લડે છે. પરંતુ આ સહજ વૃત્તિ ઉપરાંત મનુષ્યમાં સહાનુભૂતિ અને એકબીજાને સહાયભૂત થવાની ઉચ્ચતર લાગણીઓ પણ રહેલી છે. જેઓ ભ્રાતૃભાવે રહી શકતા નથી તેઓનો નાશ થાય છે અથવા તો તેઓને અધમ જીવન ગુજારવું પડે છે. જે પ્રજામાં સહકારની ભાવના દૃઢ છે તે પ્રજાઓ જ કાયમ ટકી રહી છે અને તેમણે જ પ્રગતિ સાધી છે. વિગ્રહ કે એકસંપી પ્રેમાળ જીવન, પોતાની સ્વાર્થસાધના કે સર્વોદયની સાધના—આ બન્નેમાંથી પસંદગી મનુષ્યે કરવાની રહી છે. ઇતિહાસના આરંભકાળથી આમ જ બનતું આવ્યું છે.

ભારતના યુવાન વર્ગે યાદ રાખવું જોઇએ કે સમાજના પાયા સત્ય, પ્રેમ, અહિંસા અને સેવા જેવા સદ્ગુણો પર જ ટકે છે. એ પાયા જરા પણ નબળા પડે તો સૌને ભોગવવું પડે. નીતિના સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્તોને ભૂલી જઈશું તો દેશ તળેબ બનશે. પોતાના સ્વાર્થને ભૂલી જઈ નૈતિક બળ સૌએ કેળવવાનું છે. સર્વભક્ષી કાળના ચોક્કસ પ્રવાહમાં આપણી સંસ્કૃતિના આદર્શો વિલીન ન થઇ જાય એ જોવાનું કામ આપણું બધાંનું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ નીતિના સિદ્ધાન્તો પર નિર્ભર છે અને એ સાંસ્કૃતિક પ્રવાહને સદા વહેતો રાખવો, વેગ આપવો અને આગળ વધવું એ કર્તવ્ય સ્વતંત્ર ભારતના યુવાનોનું છે. આદર્શ સેવાના પાઠોનો જીવનમાં અમલ થશે તો આ કાર્ય અઘરૂં નથી.

卐

સંસારાસકતની ભક્તિ

અનુવાદક: શ્રી જયન્તીલાલ મંગળજી ઓઝા.

૧ જ્યારે વિષયભોગ મળે એ ઇચ્છાથી બદ્ધ જીવો પુણ્યનાં કામો કરે છે, પણ દુઃખ, દારિદ્ર કે શોકના પ્રસંગો આવી પડતાં એ બધું ભૂલી જાય છે. પોપટ આખો દિવસ 'રાધાકૃષ્ણ' બોલે છે પરંતુ બિલાડી તેને પકડે છે કે તરત ભગવાનનું નામ છોડી પોતાની સાધારણ બોલી બોલવા માંડે છે! માટે જ કહું છું કે સંસારી જીવોને ઉપદેશ દેવો નિરર્થક છે. ગમે તેટલો ઉપદેશ મળે પણ એ તો જેવા છે તેવા ને તેવા જ રહેવાના!

૨ નીચે કમાન હોય એવી ગાદી ઉપર બેસીએ, તો જ્યાંસુધી તેના ઉપર બેઠા હોઇએ ત્યાંસુધી તે દબાયેલી રહે છે; પણ દબાણ જાય કે તરત જ હતી તેમની તેમ. માયાસકત જીવનું પણ આવું જ છે. જ્યાંસુધી કથાવાર્તા સાંભળે ત્યાંસુધી ધાર્મિક ભાવ ખરો, પણ જેવા સંસારના વહેવારમાં પડ્યા કે તરત જ આ બધી ઉંચી વાતો ભૂલી જવાના અને પાછા હતા તેના તે!

૩ ભઠ્ઠીમાં પડ્યું હોય ત્યાંસુધી લોઢું લાલચોળ દેખાય છે, પણ બહાર નીકળ્યા પછી તરત જ કાળું પડી જાય છે. માયાબદ્ધ જીવો પણ જ્યાંસુધી મંદિરમાં હોય અને સત્સંગ કરે ત્યાંસુધી તેમનો ભક્તિભાવ ઉભરાઈ જાય છે, પણ જેવા બહાર આવ્યા કે બધું પલાયન!

૪ માખી જેમ પરૂ ઉપર બેસે, અને ભગવાનને ધરવાના ભોગ ઉપર બેસે; તેવી રીતે સંસારી જીવોનું મન એક વાર ધાર્મિક વિષયોનું ચિન્તન કરે, અને થોડી વાર કામિની-કાંચનના વિચારોમાં પણ ડૂબી જાય!

૫ સંસારી જીવોનું મન છાણના કીડા જેવું છે. છાણનો કીડો કાયમ છાણમાં જ રહે છે, અને તેમાં તેને ઉલટી મજા પડે છે. ભૂલેચૂકે જો કોઈ તેને ત્યાંથી ઉપાડી કમળ પર મૂકે, તો એની સુગંધને લઈને તે મરી જાય છે! સંસારી જીવો પણ સંસારના વિચારો અને કામનાઓની ગંદી હવા સિવાય રહી શકતા નથી!

૬ સંસારી જીવોનો ઈશ્વરનો ખ્યાલ કેવો હોય છે તે ખબર છે? બાળકો ભેગાં મળીને રમતમાં બોલતાં હોય છે એના જેવું! છોકરાંઓ કેટલીય વાર સમ ખાઇને કહે, "ભગવાનના સમ! જનોઈના સમ! મોટેરાંઓને આ રીતે સમ ખાતાં સાંભળીને તેઓ એમ બોલતાં શીખ્યાં હોય છે! બગીચામાં ફરવા ગયા હોઇએ ત્યારે કેટલીક વાર આપણે જોઇએ છીએ કે ફરવા આવેલાઓમાંથી કોઈકોઈ બાગમાંથી સુંદર ફુલ તોડી, હાથમાંની લાકડી ફેરવતા ફેરવતા ફૂલ સૂંઘતા જાય અને બોલતા જાય 'અહા! પરમાત્માએ કેવું સુંદર ફૂલ બનાવ્યું છે'! સંસારી લોકોનો ઈશ્વર સંબંધી ખ્યાલ વધુ તો એટલો જ હોય છે! તપેલા લોઢા પર પાણીનું ટીપું નાખીએ એના જેવો ક્ષણિક એ ભાવ હોય છે. આવો ક્ષણિક ભાવ શું કામનો? ઈશ્વર માટે તલપાપડ થઈ જવું જોઇએ, દરિયામાં ખૂબ ઊંડે ડુબકી મારવી જોઇએ.

સંસારાસકત અને સાધના

૭ કોઇ ખેડૂતે આખો દિવસ શેરડીના વાડાને પાણી પાયું. સાંજે જઇને જુવે તો એક ટીપું પાણી પણ શેરડીને પહોંચ્યું ન હતું. કેટલાંક બાકોરાંઓમાં થઇને પાણી જમીનની અંદર ઊતરી ગયું હતું. હૃદયમાં તૃષ્ણા-વાસના છૂપી રીતે ભરી રાખીને જે ભક્ત ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, તેની આવી સ્થિતિ છે. ભલેને તે રોજ સેવા-ભક્તિ કરતો હોય, છતાં તે જરા પણ આગળ વધતો નથી, આ કામવાસનાનાં કાણાંમાં થઇને તેનો ભક્તિપ્રવાહ બહાર નિરર્થક વહી જાય છે, અને આખી જીંદગીની ભક્તિસાધના પછી પણ ભાઈ તો હોય છે ત્યાંના ત્યાં.

૮ ધ્યાન ધરતી વખતે મન દોડાદોડ કેમ કરે છે. માખી કંદોઈની દુકાનની મીઠાઈ પર બેસે છે; પણ જો મેલાની ડોલ ભરીને ભંગી એ રસ્તેથી નીકળે તો તરત તેના પર જઈ બેસે છે અને મીઠાઈનો સ્વાદ લેવો છોડી દે છે. એથી ઉલટું મધમાખી તો ફૂલ ઉપર જ બેસે છે, ગંદી ચીજો તરફ નજર સુદ્ધાં કરતી નથી. માખી જેવા સંસારી જીવો વખતેવખતે થોડો સમય દેવી આનન્દનો ઉપભોગ કરે છે, પરંતુ તેઓની દુર્ગંધ મારતી સ્વાભાવિક વિષયલોલુપતા તેઓને દુનિયાદારીના ઉકરડા તરફ ખેંચી જાય છે. મોટા પરમહંસો તો હમેશાં ધ્યાનમગ્ન રહે છે અને બસ ઈશ્વરી પ્રેમનો રસ જ પીધા કરે છે.

૯ જો કોઇને ભૂત વળગ્યું હોય તો મંત્રેલી રાઈ તેના પર છાંટવાથી ભૂત ભાગી જાય છે, પણ જો ભૂત એ રાઈમાં જ ભરાઇ બેઠું હોય તો પછી તે રાઈથી કાંઇ ભૂત ભાગે? જે મન વડે ભગવાનનું ધ્યાન ધરવાનું છે તે મન જ જો સાંસારિક વિકારોથી ભરેલું હોય, તો પછી એવા સડેલા સાધન વડે ભગવાનની સાધના શી રીતે થઇ શકે?

૧૦ ભીની દીવાસળી એકદમ સળગતી નથી, ભલેને ગમે તેટલી ઘસો. પરંતુ જો દીવાસળી સૂકી હોય તો જરાક ઘસવાથી સળગી ઊઠે છે. સાચા ભક્તનું હૃદય સૂકી દીવાસળી જેવું છે. ભગવાનનું જરાક નામ લેવાય કે તરત જ તેના અંતરમાં રહેલો ઇશ્વરપ્રેમ પ્રદીપ્ત થાય છે. દ્રવ્ય અને દારાના ચિંતનમાં ભીંજાયેલું સંસારી જીવનું મન, ભીની દીવાસળી જેમ ઝટ લઇને પ્રજ્વલિત થતું નથી. ગમે તેટલી વાર તેને ભગવાનની ભક્તિ કરવાનો ઉપદેશ આપીએ, પણ તેના દિલમાં દીવો થવાનો નહીં.

૧૧ બદ્ધ જીવમાં ભલેને જ્ઞાની જેટલું જ્ઞાન અને બુદ્ધિ હોય, ભલેને તે યોગી જેવો તપસ્વી હોય, અને ઋષિમુનિઓ જેવો સંયમી હોય; છતાં પણ તેનો શક્તિપ્રવાહ અવળે રસ્તે વહેતો હોવાથી, અને આ બધું ઇશ્વરાર્પણ બુદ્ધિથી નહીં, પણ સાંસારિક માનપાનની લાલસાથી કરેલું હોવાથી, તેની બધી મહેનત ફોગટ જાય છે.

૧૨ મેલા અરીસામાં સૂર્યનાં કિરણોનું પ્રતિબિમ્બ પડતું નથી; તે જ રીતે માયાના ફંદામાં પડેલા અને મનના મેલા લોકો કદી પણ પ્રભુનો પ્રકાશ ઝીલી શકતા નથી. તેથી પવિત્ર બનો.

૧૩ જો દૂધમાં ખૂબ પાણીનો ભેગ હોય તો તેનો દૂધપાક કરતાં ખૂબ ઉકાળવું પડે છે, અને વખત પણ ખૂબ લાગે છે. તેવી જ રીતે અશુભ અને અપવિત્ર વિચારોથી નિર્બળ થઇ ગયેલા મનને શુદ્ધ, પવિત્ર અને સમર્થ બનાવવું હોય તો લાંબા સમય સુધી સખત મહેનત કરવી પડે છે.

૧૪ પ્રશ્ન—સંસારી જીવો ઇશ્વરની શોધમાં બધું ત્યાગી શકતા નથી, એમ કેમ?

જવાબ—રંગભૂમિ પર આવતો નટ પોતે ધારણ કરેલો વેશ શું એકદમ કાઢી નાખી શકે છે! સંસારી જીવોને પણ તેમને માટે કરેલો પાઠ ભજવવાનો હોય છે, અને યોગ્ય સમય થતાં તેઓ પોતાનો બનાવટી વેશ ફેંકી દેશે.

૧૫ સંસારમાં સદંતર ડૂબ્યોપડ્યો રહેતો જીવ છાણના કીડા જેવો છે; એ કીડો જીવે છે પણ ત્યાં અને મરે છે પણ ત્યાં જ. એથી વધારે ઊંચી સ્થિતિની એને કલ્પના જ નથી. આનાથી ઓછો આસક્ત જીવ ઘડીમાં મીઠાઈ પર અને ઘડીમાં પરૂ પર બેસતી માખી જેવો છે. પરંતુ મુક્ત જીવ તો મધ સિવાય કદી પણ બીજું કાંઈ નહીં ચાખનાર મધમાખી જેવો છે.

૧૬ બદ્ધ જીવ મગરમચ્છ જેવો છે. મગરમચ્છના શરીર પર હથીઆરના ગમે તેટલા ઘા કરો પણ તેને વાગતું નથી, તેને મારી નાખવો હોય તો તેના પેટ પર જ ઘા કરવો જોઇએ. આ જ રીતે બદ્ધ જીવને પણ તમે ગમે તેટલો ઉપદેશ આપો, પોતાની જાત માટે તેનામાં ગમે તેટલી ઘૃણા ઉત્પન્ન કરો, છતાં તેની આસક્તિના પદાર્થો તેની પાસેથી પડાવી લ્યો નહીં, ત્યાંસુધી તેને પોતાની ખરી સ્થિતિનું ભાન થશે નહીં.

૧૭ ભગવાનનાં પાદપદ્મનું શરણ લેવાની ગમે તેટલી શિખામણ આપો, તો પણ માયાસક્ત જીવ તમારૂં કહેવું માનશે નહીં. તેથી ખૂબ વિચાર કરી આવા જીવાત્માઓને આકર્ષવા માટે ગૌર અને નિતાઇએ (ભગવાન ચૈતન્યદેવ અને નિત્યાનંદે) એક યુક્તિ શોધી કાઢી. તેઓ કહેતા; " આવો, આવો, ભગવાનનું નામ લ્યો, તમને સ્વાદિષ્ટ ઓસામણ અને સુંદરીનું આલિંગન મળશે." આ બે વાતનું નામ સાંભળી ઘણા તેમની મંડળીમાં ભળતા અને ભગવાનનું નામ લેતા. ધીમે ધીમે જ્યારે તેઓને હરિનામામૃતનો રસ લાગતો ત્યારે તેઓ નિત્યાનન્દના કહેવાનો અર્થ સમજતા. સ્વાદિષ્ટ ઓસામણ (બંગાળી માછેર-ઝોલ) એટલે બીજું કાંઈ નહીં પણ ભગવાન માટેના પ્રેમનો અશ્રુપ્રવાહ; અને સુંદરી એટલે પૃથ્વી, અને તેનું આલિંગન એટલે ભગવત્પ્રેમમાં લોટ-પોટ થઈને જમીન પર પડવું તે!

[શ્રી રામકૃષ્ણની ઉપદેશ વાણીમાંથી]

ષટ્સંપત્તિ સહિત ધનસંપત્તિનો મહત્તા

લેખકઃ શ્રી લલ્લુભાઈ ઉપાનકાર

વ્યવહારના નિભાવ માટે મનુષ્યોને ધનનો જરૂર પડે છે, જેથી તેના માટે માનવીનો મોટો ભાગ હંમેશાં પ્રયત્નશીલ રહે છે. એમાં જે મનુષ્યો છળકપટ, અસત્ય, લોભ, આદિ અનીતિનો આશરો લે છે તેઓ વિપુલ ધનના ધણી હોવા છતાં અને જાહેરમાં સદ્‌ગૃહસ્થો લેખાતા હોય તો પણ જગન્નિયન્તા પરમેશ્વરના ચોર જ ગણાય છે તેથી જ અનીતિનો માર્ગ સર્વદા ધૃણાને પાત્ર ગણેલો છે.

માનવજીવન એ નિજાત્માની ઉન્નતિનું દ્વાર ગણાય છે. તેથી એ જીવનની અમૂલ્ય પળો સાધ્યને વિસારી કેવળ સાધનરૂપ ગણાતાં ધન-દોલતની પાછળ વ્યતીત કરવી એ પોતાના આત્માને જાણીજોઈને અવનતિના માર્ગે લઈ જવા જેવું છે. કારણ કે ધનસંપત્તિનો અખૂટ સંગ્રહ કરવાની લાલસા રાખવી એનું જ બીજું નામ લોભ છે. મનુષ્યની આધ્યાત્મિક પ્રગતિના વાટશત્રુ ગણાતા ત્રણ મહાન દુર્ગુણો કામ, ક્રોધ અને લોભ છે. તે પૈકીનો આ લોભ પણ હિતશત્રુ છે એમાં કશી પણ શંકા નથી.

બહુધા દરેક મનુષ્ય જાણે છે કે આ વિશ્વમાં જે અનંત જીવાત્માઓ વિચરે છે તેમાં મનુષ્યદેહધારી જીવાત્મા સર્વોપરિ ગણાયો છે અને ઉચ્ચ અધિકારીની ઊંચી કક્ષા પ્રમાણે તેના હિસ્સે કરવાનાં કાર્યો પણ ઊંચી કોટિનાં જ છે. એ નિયમ પ્રમાણે મનુષ્યના જીવન દરમ્યાન તેને માટે કરવાનાં કર્તવ્યોમાં પણ વિશ્વનિયંતાએ કેટલીક વિશિષ્ટતા રાખેલી છે. આ સિદ્ધાંત ધર્મશીલ પુરુષોનાં જીવનચરિતોથી જાણી શકાય છે. પશુપક્ષીઓનો જીવનવ્યવહાર ઊંઘ, આહાર, ભય અને મૈથુન એ ચતુર્વિધ પ્રવૃત્તિના વર્તુળમાં આજીવિકા પૂરતો જ મર્યાદિત હોય છે. તેટલો જ વ્યવહાર જો મનુષ્ય પણ આચરે તો પછી માનવદેહની મહત્તા ક્યાં રહી?

પ્રભુએ મનુષ્યને બીજા જીવાત્માઓનો રક્ષક નીમી તેનામાં સતત સદાચારની અપેક્ષા રાખેલી છે. ગીતાનું વાક્ય છે કે "મારામાં મન રાખ, મારો ભક્ત થા, મારે નિમિત્ત યજ્ઞ કર, મને નમસ્કાર કર, એટલે મારામાં પરાયણ થઈ આત્માને મારી સાથે જોડીને તું મને જ પામીશ." (ગીતા ૯-૩૪). આમાં સદાચારની પરંપરા રહેલી છે. તેના પાલન વડે જ મનુષ્યત્વની સર્વોપરિતા અંકાએલી છે. અને તેવા વિશુદ્ધ આચારનું પાલન કરવું તેને જ ષટ્સંપત્તિનો સંગ્રહ કહેવાય છે. એ ષટ્સંપત્તિ અથવા સદાચારને જ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં દૈવી સંપત્તિરૂપે વર્ણવેલો છે.

મનુષ્યને જીવનવ્યવહારનાં સાધનો માટે જેમ ધનસંપત્તિની આવશ્યકતા હોય છે. તેવી જ રીતે આંતરિક ઉન્નતિનાં સાધનો માટે આ ષટ્સંપત્તિની પણ અતિ આવશ્યકતા રહેલી છે. વ્યવહારનું સ્થાન આત્મોન્નતિની અપેક્ષાએ ગૌણ હોવાથી શિષ્ટ જનોને ધનસંપત્તિની કમાણી કરતાં ષટ્સંપત્તિની કમાણી વધુ કીંમતી જણાય છે. એનું ખાસ રહસ્ય એવું છે કે ધનસંપત્તિ નીતિ અને અનીતિ અથવા ધર્મ અને અધર્મ એમ બે પ્રકારના માર્ગથી મેળવી શકાય છે. પણ ષટ્સંપત્તિ તો કેવળ ધર્મ-નીતિના જ માર્ગદ્વારા મેળવી શકાય છે. આ એની ખાસ વિલક્ષણતા છે. જગતમાં જેઓ મહાન પુરુષો તરીકે પ્રખ્યાત થયેલા છે તેઓમાં બહુધા આ ષટ્સંપત્તિવાન મનુષ્યોનો જ સમાવેશ થએલો છે. અથવા તો એ ષટ્સંપત્તિસહિત ધનસંપત્તિવાનોની કીર્તિકથાઓ ગવાતી હોય છે. પણ કેવળ ધનસંપત્તિવાન મનુષ્યોની મહાપુરુષ તરીકે કદી પણ ગણના નથી થયેલી એમ ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. આને કેવળ ધનસંપત્તિનો સંગ્રહ નિષિદ્ધ હોવાના પ્રમાણ રૂપે લેખી શકાય છે.

નીતિના રાહથી મેળવેલી ધનસંપત્તિથી કૌટુંબિક અને સામાજિક વ્યવહારનાં કાર્યો સરળતા, શાંતિ, આનંદોલ્લાસ અને નિર્વિઘ્ને થઈ જાય છે એવો અનુભવ અનેકને થએલો હોય છે. નીતિમય ક્રિયાનો આ એક અપરોક્ષ લાભ ગણાય છે. તથા રાષ્ટ્રહિત કે લોકોપયોગી સત્કાર્યો કરવા માટે ઉદારતાથી દાન આપવાની અંતરમાં સ્ફુરણા થતી હોવાથી તે સત્કર્મોદ્વારા સ્વર્ગ-વૈકુંઠ આદિ અપ્રત્યક્ષ લોકનું પુણ્ય પણ મેળવી શકાય છે. એ બીજો પરોક્ષ લાભ છે. એટલે આનો અર્થ એ થયો કે ષટ્સંપત્તિ સહિત ધનસંપત્તિ મેળવનાર મનુષ્ય આ લોક અને પરલોક એમ બન્ને પ્રકારનું હિત સાધી શકે છે

ષટ્સંપત્તિ વિનાની ધનસંપત્તિ બહુધા અધર્મ કે અનીતિના માર્ગથી જ મેળવેલી હોય છે જેથી તેવી ધનસંપત્તિવાળા હજારો અને લાખોના માલિકો આપણી આસપાસ સ્વચ્છંદે કેવળ મોજમઝા ઉડાવતા નજરે પડે છે. એટલું જ નહિ પણ તેઓ બીજા નિર્દોષ મનુષ્યો અને જીવોને દુઃખનાં કારણરૂપ થતા હોય છે. મરણ પછી તેમની ધનસંપત્તિ જ્યાંનીત્યાં જ પડી રહે છે, કોઈ પણ પરોપકારી કાર્યોમાં તેમની કમાણીનો સ્વલ્પ અંશ પણ પોતાના હાથથી આપી જવાની તેમની હિંમત નથી ચાલતી. અંતમાં પરહસ્તે ગયેલી તેવી સંપત્તિનો દુરૂપયોગ થયાના ઘણા દાખલા મળી આવે છે.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એવા મનુષ્યોનો આરંભ અને અંત દર્શાવતાં કહ્યું છે કે:– "આજ મેં આ મેળવ્યું, હવે આ મનોરથ પૂરો કરીશ, આટલું ધન મારી પાસે છે, વળી કાલે આટલું બીજું મારૂં થશે; આ શત્રુને તો માર્યો, બીજાને મારીશ; હું સર્વસંપન્ન છું, ભોગી છું, સિદ્ધ છું, બળવાન છું, સુખી છું, હું શ્રીમંત છું, મારા જેવો બીજો કોણ છે? હું યજ્ઞ કરીશ દાન દઈશ, આનંદ માણીશ: એમ અજ્ઞાનથી મૂઢ થયેલા માને છે અને અનેક ભ્રમણાઓમાં પડી મોહજાળમાં ફસાઈ વિષયભોગમાં મસ્ત થયેલા એવા તે લોકો અપવિત્ર નરકમાં પડે છે."
(ગીતા. ૧૬–૧૩–૧૬)

ધનની હમેશાં દાન, ભોગ અને નાશ–આ ત્રણ પૈકી એક ગતિ થાય જ છે. તેમાં સજ્જન મનુષ્યો સાવધતાથી પહેલી ગતિ માટે સ્વકમાણીનો સદુપયોગ કરી લે છે. પૂર્ણ નહીં- તો અમુક અંશે પણ જનહિતાર્થે દાન આપનારની ધનસંપત્તિનો સ્થૂળ અંશ આ લોકોમાં અનેક જીવાત્માઓને ઉપયોગી બનવાથી તેઓ કલ્યાણપ્રદ આશિષ મેળવે છે અને દાનનાં સ્મૃતિચિહ્નો જીવંત રહે ત્યાં સુધી કીર્તિ અને સત્પ્રેરણા તે દાનદાતાને વળતરરૂપે મળતાં રહે છે. આ સિવાય ધનનો સૂક્ષ્મ અંશ તો હૃદયશુદ્ધિરૂપે તે દાતાને તુરતમાં જ મળતો હોવાથી અકલ્પ્ય રીતે તેના સૂક્ષ્મ દેહના-આત્મિ કલ્યાણનો માર્ગ મોકળો થતો જાય છે. તેથી જ કહ્યું છે કે "યજ્ઞ, દાન અને તપ વિવેકીને પણ પાવન કરનારાં છે. (ગીતા ૧૮–૫) આ ગુપ્ત રહસ્ય કેટલાક પુણ્યવાન, ધનિકોને ગળે ઊતરેલું હોવાથી તેઓ ઉદાર દાતા તરીકે જીવન જીવીને આ લોકમાં સુયશ મેળવી, મરણ પછી પણ આત્માની ઊર્ધ્વ ગતિ સંપાદન કરે છે.

આમ જેટલી ધનસંપત્તિનો સદુપયોગ થયો હોય તેટલી જ કમાણી સાચી કમાણીરૂપે ઠરે છે. અન્યથા મમત્વથી માની લીધેલી બીજી કમાણી, પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના મરણકાળે અને તે પછી પણ, ભયંકર ભારરૂપ થાય છે. એમાં બીલકુલ શંકા જેવું નથી. કારણ કે ષટ્સંપત્તિથી રહિત ધનસંપત્તિ મેળવવા માટે અનેક પ્રકારનાં નિષિદ્ધ કર્મો કરાએલાં હોય છે જેથી, તેનો જવાબ વિશ્વનિયંતાને દરેક મનુષ્યે આપવો જ પડે છે. આ જગતના પ્રત્યેક ધર્મની દૃઢ માન્યતા છે એટલું જ નહિ પણ એવો અટલ સિદ્ધાંત છે કે સારા–ખોટા કર્મના ભોગથી કોઈ પણ મનુષ્ય છટકી શકતો નથી.

પટ્સંપત્તિથી રહિત ધનસંપત્તિના સંગ્રાહકની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં જણાશે કે જેમની પાસે ધનસંપત્તિ નથી હોતી તેમને દાન–પુણ્ય કરવાની ઇચ્છા થાય છે, પણ જ્યારે સાહસ, કૌશલ્ય કે પૂર્વ–પુણ્યના ભોગથી તેઓ ધનસંપત્તિના માલિક બને છે ત્યારે, તેમની એ ઉચ્ચ ભાવના ઝાકળ-જળવત્ અદશ્ય થઈ જાય છે. અને તેને બદલે તેમનામાં અહંતા, મમતા, લોભ, ઘમંડ, ઈર્ષ્યા, વેર, વિલાસિતા અને કંજુસાઈ આદિ કુત્સિત ભાવનાઓ ઘુસી જાય છે. પરિણામે એવી અધર્મથી ઉપાર્જિત કરેલી ધનસંપત્તિ તેમના આત્માને અવનતિના માર્ગે પરાણે ઘસડી જાય છે. આનું મુખ્ય કારણ ષટ્સંપત્તિનો અભાવ છે.

હવે ધનસંપત્તિથી રહિત પટ્સંપત્તિના સંગ્રાહકની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીશું તો જણાશે કે ધર્મપરાયણ રહેવું એ દૈવીસંપત્તિવાનનું જીવનસૂત્ર છે. અને પટ્સંપત્તિનું આચરણ ધર્મનિષ્ઠ થવાના પર્યાયરૂપ હોવાથી એવા મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગો કે જગતના ક્ષુદ્ર વૈભવના પદાર્થોની લોલુપતા નથી રાખતા. તેઓ એ દિશામાં "યદૃચ્છાલાભસંતુષ્ટ"–જે સહજ મળેલું હોય તેથી સંતુષ્ટ રહે છે" (ગીતા ૪–૨૨) આ નીતિને અનુસરનારને માટે અન્યત્ર પણ કહેવાયું છે કે

"ગોધન ગજધન ગોપધન ઔર રતનધન ખાન;"
જો રખવૈ સંતોષ–ધન સબ ધન ધૂલી સમાન.

તેઓ આંતરિક સદ્ગુણને જ ધન સમજે છે, અને એ શુભ ધન–પટ્સંપત્તિને સમેટવાની જ ચીવટતા

રાખે છે. પ્રતિપળે જીવનવ્યવહારમાં પણ કોઈનું અહિત ન થાય તે માટે સચેત રહે છે. પોતાના તથા આશ્રિત અને પાડોશી જનોના કલ્યાણ માટે તન-મનથી પવિત્ર રહીને પ્રત્યેક ક્રિયા લોક-કલ્યાણની ભાવનાથી કરી નિજાત્માની ઉન્નતિ સાધે છે. નીતિથી મેળવેલા થોડાક ધનથી પણ પોતાનો વ્યવહાર કરકસરથી નિભાવે છે. એટલું જ નહિ પણ તેમાંથી ય પરોપકાર માટે અલ્પ અંશ દાન આપવાનું નથી ચૂકતા. આમ પોતાના જીવનને કૃતાર્થ કરી ઈશ્વરની કૃપા માટે પાડ માને છે અને અંતમાં શાશ્વત સુખરૂપ પરમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે.

આમ આ ષટ્સંપત્તિરૂપ દિવ્ય ધન નવ પ્રકારની લૌકિક ધનસંપત્તિ કરતાં અતિ શ્રેષ્ઠ છે એમ સિદ્ધ થઈ શક્યું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું પણ છે કે "દૈવી સંપદ્ વિમોક્ષાય નિબંધાયાસુરીમતા" અર્થાત્ દૈવી સંપત્ મોક્ષ આપનારી અને આસુરી સંપત્ બંધનમાં નાખનારી મનાઇ છે." (ગીતા ૧૬-૫)

લૌકિક ધનસંપત્તિના નવ પ્રકારો આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોમાં ગણાયા છે. (૧.) દ્રવ્ય, (૨) ભૂમિ, (૩) ઘર, (૪) પુત્ર, (૫) પત્ની, (૬) મિત્ર (૭), અનાજ, (૮) પશુ, અને (૯) દાસ-દાસી.

હવે ષટ્સંપત્તિ શું છે એ વિષે સંક્ષિપ્ત વિચાર કરવાનું બાકી રહે છે. ષટ્ એટલે ૭ અને સંપત્તિ એટલે ઐશ્વર્ય અથવા આબાદી કે સદ્ગુણરૂપ દોલત. (૧) શમઃ-મનમાં કોઈ પણ કુવિચારો ઉપજે તેમને મક્કમતાથી હઠાવી શુભ વિચારોમાં મન જોડવું તે. (૨) દમઃ-પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયોનો નીતિધર્મના માર્ગે વ્યવહાર કરવો તે. (૩) શ્રદ્ધાઃ-સંત અને શાસ્ત્રોના બોધ-વાક્યોમાં શંકા ન રાખવી તે. (૪) સમાધાનઃ-ચિત્તની વૃત્તિની ચંચળતા દૂર કરવી તે. (૫) ઉપરતિઃ-(આને જ ઉપશમ કે ઉપરામ પણ કહેવાય છે.) વિષયના ઉપભોગમાં દોષદૃષ્ટિ રાખી ત્યાગભાવ ધરવો તે. (૬) તિતિક્ષાઃ-(આને જ તપ પણ કહેવાય છે) ટાઢ-તડકો, ભૂખ-તરસ, માન-અપમાનને સહન કરી સદાચારનું પાલન કરવું તે.

ષટ્સંપત્તિની આ ટૂંકી વ્યાખ્યા છે. એના પાલન વિનાનો કોઈ સતધર્મ નથી ગણાતો. એ સિદ્ધાંત વિનાનો કોઇ ધર્મ નથી મનાતો. જે એને નિત્ય વ્યવહારમાં આચરે છે તે અનંત આત્મસુખ મેળવી જીવન્મુક્ત બનવાના ફળને મેળવે છે અને અનેકને શાંતિનો માર્ગ-દર્શક બની મહાપુરુષ તરીકે ઇતિહાસમાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી જાય છે. હરિ ૐ તત્સત્

卐

અમુક નિર્ણય પર આવવા માટે કોઈએ ઉતાવળિયા થવું નહિ. તેણે પોતાની ચાલુ સ્થિતિ સારી રીતે તપાસવી જોઈએ, અને અમુક નિર્ણય ઉપર આવવાથી કેવા સંજોગો ને મુશ્કેલીઓ ઊભી થશે તે બાબત લક્ષમાં લઈને, તેમનો ભેટો કરવા સંપૂર્ણ રીતે લાયક થવું પડશે, મારા નિશ્ચયનું સ્વરૂપ હું પૂર્ણ રીતે સમજ્યો છું. હું છેવટના નિર્ણય પર આવ્યો છું, અને મને તે બાબતમાં જરાયે શંકા અને ભય નથી, એવી તેની ખાતરી થવી જોઈએ. આવી રીતે મન તૈયાર થાય તો, જે નિર્ણય ઉપર અવાય છે તેમાંથી કદી ખસકાતું નથી, અને તે નિર્ણયની મદદથી હરકોઇ મનુષ્ય, યોગ્ય સમયે. પોતાનો દૃઢ સંકલ્પ પાર પાડી શકશે.

ઉતાવળિયા નિશ્ચયો નિષ્ફળ નીવડે છે. જે કાંઈ આવી પડે તે સહન કરવા મનને મજબૂત બનાવવું જોઈએ.

ઉન્નત માર્ગે જવા નિશ્ચય કર્યો કે તરત જ માયાના બળો કસોટી કરવા માંડે છે. વધુ ઉન્નત અને ઉમદા જીવન ગાળવાના નિર્ણય ઉપર મનુષ્ય આવે છે ત્યારે તેમના માર્ગમાં માયા દેવી એવાં પ્રલોભનો-લાલચો અને મુશ્કેલીઓ લાવી દે છે કે. શું કરવું એ સૂઝતું-નથી; એ સ્થિતિ તેમનાથી સહેવાતી નથી, અને આ કારણને લીધે ઘણા મનુષ્યોએ પોતાનો નિર્ણય જતો કર્યો છે, એવું આપણે જાણ્યું છે.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લેખકઃ
સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી

ભગવાનનાં નામ, રૂપ અને કર્મ

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૧૫૬ થી ચાલુ)

દશમ સ્કંધમાં ભગવાનનાં જે ચરિત્રો આપવામાં આવે છે તેને નિરોધલીલા કહે છે. નિરોધ એટલે ભક્તિથી અથવા પ્રેમથી ભગવાનની સાથે એકતા પામવી. અજ્ઞાનથી જીવ ભગવાનથી જુદો પડી જાય છે અને પછી તેનામાં સંસાર સંબંધી અને અનાત્મા બાબત ઘણી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એવી વૃત્તિઓનો નિરોધ કર્યા વગર ભગવાન સાથે એકતા થઇ શકતી નથી તેથી નિરોધ માટે યોગદર્શનમાં ઘણા ઉપાય બતાવેલા છે અને તે ગયા પ્રકરણમાં આવેલા છે.

ભક્તિ દ્વારા નિરોધ સારી રીતે થઇ શકે છે તે બાબતનું સ્પષ્ટ વર્ણન દશમ સ્કંધમાં આવેલું છે. દશમ સ્કંધની શરૂઆતમાં ભગવાને પૂતનાને મારી અને શકટાસુર અને તૃણાવર્તને મારી પોતાનું ઐશ્વર્ય બતાવ્યું, એવી રીતે ગોપગોપીઓનું આવરણ દૂર થવા લાગ્યું. જેની સત્તાથી આવરણ દૂર થાય છે, અને માયાનાં વિઘ્નોનો પરાભવ થાય છે તેનું નામ, તેના ગુણ અને તેનાં ચરિત્ર વધારે સાંભળવાની ભક્તોને સતત ઇચ્છા રહ્યા કરે છે. પણ ગુરુ વગર તે બરાબર સમજી શકતા નથી, તેથી હવે ગર્ગાચાર્યરૂપી ગુરુ ભક્તોને ભગવાનનાં નામ, ગુણ, કર્મ વગેરે કહેવા માટે નંદરાયજીને ત્યાં આવે છે.

નામ, રૂપ અને કર્મ એ માયાનાં છે, તેમાં ઘણા માણસો ફસી જાય છે. તેમને એવી માયામાંથી બહાર કાઢવા માટે ભગવાનનાં નામ, રૂપ અને કર્મ આપવાં જોઇએ. જમીન ઉપર પડી ગયેલો માણસ જેમ જમીનનો આધાર લઇને ઊઠે છે તેમ નામ-રૂપની માયામાં પડી ગયેલ જીવ પોતાના ઇષ્ટદેવનાં નામ, રૂપ અને કર્મનો આધાર લઇને પોતાની મુક્તિ કરી શકે છે.

યાદવોના કુળપુરોહિત ગર્ગાચાર્ય નંદજીની પાસે ગોકુળમાં આવે છે. નંદજીએ તેમનું વિષ્ણુબુદ્ધિથી પૂજન કર્યું. અને પૂછ્યું કે "અમે આપની શી સેવા કરીએ! આપ જેવા આપ્તકામ ગુરુઓ તો અમારા જેવા ગૃહસ્થોના કલ્યાણને માટે જ ફરે છે. આપને ત્રણે કાળનું જ્ઞાન છે, આપ બ્રહ્મવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ઠ છો, માટે આપ મારા આ બાળકોનું નામસંસ્કરણ કરો. ગર્ગાચાર્યે કહ્યું કે "હું યદુકુળનો આચાર્ય છું. તેથી જો હું તમારા પુત્રનો સંસ્કાર કરીશ તો લોક એને દેવકીજીનો પુત્ર માનશે. વળી કંસને ખબર છે કે દેવકીજીનો આઠમો પુત્ર સ્ત્રી થઇ શકે નહિ, તેથી જો તેને આ બાબતની ખબર પડી જાય તો તે તેને મારવાનો ઉપાય કરશે." નંદરાયે કહ્યું; "એમ હોય તો તમે એકાંતમાં માત્ર સ્વસ્તિવાચન કરી તેમનો દ્વિજાતીય સંસ્કાર માત્ર કરો." આ પ્રમાણે એકાન્તમાં ગુપ્તભાવથી ગર્ગાચાર્યે બાળકોના નામકરણસંસ્કાર કર્યા અને નંદરાયજી યશોદાજી વગેરેને કહ્યું કેઃ—

"આ રોહિણીનો પુત્ર પોતાના ગુણોથી સ્વજનોને રમાડશે. તેથી તેનું નામ રામ રાખેલ છે. બળની અધિકતાથી તેને કોઇ બલભદ્ર કહેશે અને તે યાદવોમાં સંપ કરાવશે તેથી કોઇ તેને સંકર્ષણ પણ કહેશે.

અને જે બીજા પુત્ર હાથમાં કૃષ્ણવર્ણ જેવા લાગે છે તે તેમના રૂપ ઉપરથી કૃષ્ણ કહેવાશે. તે એક વખત વસુદેવને ત્યાં જન્મ્યા હતા તેથી તે વાસુદેવ પણ કહેવાશે. વળીઃ—

बहूनि सन्ति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते ।
गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः १०-८-१५

અર્થ—ગુણ અને કર્મ પ્રમાણે તમારા આ બાળકનાં ઘણાં નામ અને રૂપ છે, તે બધાં હું જાણું છું, બીજા સાધારણ માણસો તે જાણતા નથી."

અહીં ગર્ભિત ભાવે ગુરુ એમ જણાવે છે કે જગતમાં જેટલાં નામ અને જેટલાં રૂપ છે તે બધાં ભગવાનનાં જ છે, કારણ કે (સત્તા) એકની જ છે. માયામાં રહેલા માણસો ભૂલથી અનેકની સત્તા જેમ સ્વપ્નમાં માની બેસે છે તેમ જાગ્રતમાં પણ માની બેસે છે. સ્વપ્નમાં જેમ પોતાના આત્માનું ધ્યાન રાખતા નથી તેમ જાગ્રતમાં પણ ધ્યાન રાખતા નથી, તેથી ગર્ગાચાર્ય કહે છે કેઃ—

एष वः श्रेय आधास्यद्गोपगोकुलनन्दनः।
अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमञ्जस्तरिष्यथ॥

१०-८-१६

અર્થ—આ બાળક તમારું કલ્યાણ કરશે અને ગોપ-ગોપીઓને આનંદ આપશે. તેની સહાયતાથી તમે દુસ્તર વિપત્તિઓ સહજમાં ઓળંગી શકશો.

આત્માના શરૂઆતના અનુભવને પણ બાળપણ કહી શકાય છે, તે વખતે આનંદ આવે છે અને તેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થાય તો ઘણી મુશ્કેલીઓ દૂર થાય છે. એ ભગવાનનો અનુગ્રહ કહેવાય છે. ગર્ગાચાર્ય કહે છે કે "આ બાળકે પૂર્વકાળમાં પાપીઓની પીડા દૂર કરી સાધુઓનું રક્ષણ કર્યું હતું. જે માણસ એના ઉપર પ્રેમ કરે છે તેને કોઈ શત્રુ દબાવી શકતા નથી. જેઓને વિષ્ણુની રક્ષા મળે છે તેમને અસુરો જીતી શકતા નથી. માટે

तस्मान्नन्दात्मजोऽयं ते नारायणसमो गुणैः।
श्रिया कीर्त्यानुभावेन गोपायस्व समाहितः॥

१०-८-१९

અર્થ—તમારો આ બાળક ગુણ, કીર્તિ અને પ્રભાવમાં સાક્ષાત્ શ્રીનારાયણની સમાન છે. તમો સાવધાનતાપૂર્વક તેની રક્ષા કરજો. (गोपायस्व)

આ શ્લોકમાં નીચે પ્રમાણે ૩ બાબત સ્પષ્ટ થાય છેઃ—

૧. શ્રીકૃષ્ણ એ નારાયણનું સ્વરૂપ છે.
૨. તેનો સાક્ષાત્કાર પોતાના હૃદયમાં જેને થાય તેણે તેમાં નિષ્ઠા કરીને તે ભાવનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. એવી દશા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળાને ગો-પ ગો-પી કહે છે. ગો એટલે આત્મજ્ઞાન. તેની રક્ષા કરીને સ્થિતપ્રજ્ઞદશા પ્રાપ્ત કરવાની જેની ઇચ્છા હોય તે ગોપ કહેવાય છે. તેમાં વિઘ્નો આવે તો કહે છે કેઃ—
૩. સમાહિતઃ એટલે ઘણો વખત સમાધિદશામાં રહીને આત્મભાવની રક્ષા કરવી. ઉપાધિ વધારે હોય ત્યારે એવા ભાવની રક્ષા થઈ શકતી નથી, કારણ કે એ બાળકની ટેવ એવી હતી કે કોઈ કોઈ વાર તે વાછડાનાં પૂંછ પકડી લેતા હતા અને વાછડાની સાથે ઘસડાતા હતા. प्रगृहीत पुच्छैः (૧૦-૮-૨૪) એનો અર્થ એ પ્રમાણે સમજવો કે સંસારના વ્યવહારમાં ઘણીવાર માણસોની અંદર પશુના જેવી વૃત્તિઓ જાગ્રત થાય છે અને તેની પાછળ આત્મા પણ ઘસડાય છે. वृत्तिसारूप्यमितरत्र। યોગ સૂત્રમાં લખેલું છે કે જ્યારે વૃત્તિનો નિરોધ થાય ત્યારે દ્રષ્ટા સ્વરૂપમાં રહે છે અને નિરોધ ન થાય ત્યારે વૃત્તિ જેવો થઈ જાય છે. યશોદાજી અને રોહિણીને પણ એવી મુશ્કેલી ઘણીવાર આવતી હતી. તે જણાવવા માટે શુકદેવજી કહે છે કેઃ—

शृङ्ग्यग्निदंष्ट्र्यसिजलद्विजकण्टकेभ्यः
क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निषेद्धुम्।
गृह्याणि कर्तुमपि यत्र न तज्जनन्यौ
शेकात आपतुरलं मनसोऽनवस्थाम्॥

१०-८-२५

અર્થ—જ્યારે માતા જશોદા અને રોહિણી પોતાના ચપળ બાળકોની રમત વખતે ગાય, બળદ વગેરે પશુઓથી, અગ્નિથી, કૂતરાં વગેરે દાંતવાળાં પ્રાણીથી અને તલવાર વગેરે હથિયારોથી, જળ, પક્ષી અને કાંટાથી બચાવવામાં ધ્યાન રાખવું અને ઘરનું કામ પણ કરવું એ બન્ને સાથે કરી શકતી નહોતી ત્યારે તેમનું ચિત્ત બહુ ઉદ્વિગ્ન રહેતું હતું. એટલે વ્યવહારનું દ્વૈતભાવવાળું કામ કરવું અને અદ્વૈતભાવરૂપી શ્રીકૃષ્ણનું રક્ષણ કરવું એ સંસારમાં બહુ જ મુશ્કેલ કામ છે. તેથી ઋષિમુનિઓએ આશ્રમની પદ્ધતિ ગોઠવેલ છે. એટલે ગૃહસ્થાશ્રમની પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમમાં અથવા સંન્યાસ-આશ્રમમાં જવું જોઇએ. એ નવા આશ્રમમાં પશુના જેવી વૃત્તિઓ વિઘ્ન કરી શકતી નથી. હાલના કાળમાં ઘણા માણસોને વ્યવહાર અને પરમાર્થ સાથે કરવાની ઇચ્છા થાય છે. જ્યાંસુધી વ્યવહાર ગમતો હોય ત્યાંસુધી વ્યવહારમાં વિક્ષેપ લાગતો નથી પણ જ્યારે આત્મસાક્ષાત્કારની ઇચ્છા થાય અને તે વ્યવહાર દ્વારા પૂરી ન થાય ત્યારે વ્યવહારમાં વિક્ષેપ લાગે છે. તેથી પ્રહ્લાદે બાપનું કહેલું માન્યું નહિ, ભભીષણે ભાઈની આજ્ઞા માની નહિ, બલિ રાજાએ ગુરુનું કહેવું માન્યું નહિ. બુદ્ધે કુટુંબ છોડ્યું, મીરાંબાઈએ રાજ્ય છોડ્યું અને શ્રી અરવિંદે કોંગ્રેસનું પ્રમુખપદ છોડ્યું. અસત્ પ્રકૃતિ તત્ત્વસ્મૃતિને ભૂલાવે છે. યશોદાજીની નજર આગળ રોજ સગુણ ભગવાન ફરતા હતા તો પણ તેને વિક્ષેપ નડતો હતો, તો આજકાલ સંસારની ભાવનામાં મસ્ત થયેલ માણસોને આત્મ

સાક્ષાત્કાર શી રીતે થઈ શકે? તેથી અભ્યાસ અને વૈરાગ્યની જરૂર છે, પણ જેને સંસાર મીઠો લાગતો હોય તેનામાં વૈરાગ્ય શી રીતે આવે? તેથી ભગવાન સંસારમાં વિઘ્નો નાખે છે અને સંસારી માણસોનાં સુખનાં મટલાં ફોડે છે. એવી લીલા ભગવાન કરે નહિ અને સંસારમાં વિઘ્નો નાખે નહિ તો સંસારી માણસો ભગવાન તરફ વળે નહિ. તેથી હિંદુઓનાં રાજ્ય પછી મુસલમાનોનાં રાજ્ય આવ્યાં. મુગલ વંશના રાજાઓના સુખનાં માટલાં શિવાજી અને અંગ્રેજો દ્વારા ભાંગ્યાં અને અંગ્રેજોના માટલાં મહાત્મા ગાંધીજીએ ભાંગ્યાં. હજુ કાશ્મીરનું માટલું બાકી છે. કાશ્મીરના સૌન્દર્યનું સુખ ઘણાએ લીધું છે. તે માટલું ઠીક રાખવા માટે ઘણા પ્રયત્ન થાય છે પણ તે ભાંગશે એવું લાગે છે. તે કોણ ભાંગશે તે જોવાનું છે. ગમે તે પરિણામ આવે પણ સંસારમાં જેઓ સુખ માની બેઠા છે તેમના સુખનાં માટલાં ભાંગવાનું કામ ભગવાને આગળના વખતમાં કરેલ છે અને હવે પણ કરી બતાવે છે. ભગવાન્ એવું ન કરે તો ભક્તોનો નિરોધ થાય નહિ અને માણસો આગળ વધી શકે નહિ.

ગોપીઓ જશોદાજી પાસે ફરીયાદ કરવા આવે છે અને કહે છે કે "તારો આ કનૈયો બહુ ખટપટી છે, ગાયોને દોહવાનો વખત થાય તે વખતે વાછડાને છોડી દે છે, તે વખતે અમે ઠપકો આપીએ તો હસે છે, કોઈવાર દહીં-દૂધ ચોરીને ખાય છે અને વાંદરાંને વ્હેંચી આપે છે. વાંદરાં ન ખાઈ શકે તો માટલાં ફોડી નાખે છે અને કોઈ વસ્તુ ન મળે તો બાળકોને રડાવીને ભાગી જાય છે. [૧૦-૮-૨૯]

એટલે જ્યારે ધ્યાનનો વખત થાય ત્યારે વૃત્તિઓને છોડી મૂકે છે. એવી વૃત્તિઓ કેમ આવી તો પોતાને જ હસવું આવે છે. ટ્રુમેન નામની અમેરીકાની ગોપી કહે છે કે તેમને એવી બીક લાગે છે કે તેમનાં માટલાં રૂશીઆવાળા ભાંગી નાખશે. બીજા દેશોને પણ એવી બીક લાગે છે. અમેરીકાવાળા પોતાના સુખનાં માટલાં ઊંચા મકાનમાં રાખે તો ત્યાં વિમાનની બીક લાગે છે. ઇગ્લાંડ અને રૂશીઆને પણ પોતાના સુખનાં માટલાં ભાંગી જશે એવી બીક લાગે છે. પાકીસ્તાન અને હિંદની પણ એવી દશા છે. જશોદાજીએ ગોપીઓને કહ્યું કે, ત્યારે તમે દૂધ-દહીંનાં માટલાં અંધારામાં રાખો. ગોપીઓ કહે કે શ્રી કૃષ્ણે કૌસ્તુભ મણિ વગેરે પહેરેલ હોવાથી તેના પ્રકાશથી અંધારામાં પણ પ્રકાશ થઈ જાય છે. હાલના કાળમાં રેડીઓથી અને ન્યુસપેપરથી અને ભગવાનના સી. આઈ. ડી. માણસો મારફત બધી હકીકત પ્રગટ થઈ જાય છે. તેથી બધા દેશો, ગોપીઓની માફક ચિંતામાં પડી ગયા છે. ભગવાન દરેક વખતે સંસારમાંથી કાંઈક ચોરીને લઈ જવાની વૃત્તિ રાખે છે કે જેથી સંસારી માણસો પોતાના સંસારમાં લુબ્ધ થઈ જાય નહિ. મ. ગાંધીજીને પણ છેલ્લી વખતે સ્વરાજનું એવું રૂપ દેખાયું કે તેમને રાજ્યનો મોહ જતો રહ્યો અને વધારે જીવવાની તેમની ઇચ્છા રહી નહિ. સંસારમાં કોઈની ઇચ્છા પૂરી થતી નથી. જો સંસારી માણસોની ઇચ્છા પૂરી થાય તો કોઈ ભગવાન તરફ વળેજ નહિ. તેથી સંસારમાં વિઘ્નોની જરૂર છે. દ્વૈતવાળું જીવન એ અસુરોના જેવું જીવન છે. પણ હાલના કાળમાં અદ્વૈતવાળું જીવન કોણ સમજાવે? અને લોકોને સાચે માર્ગે કોણ વાળે? વળી રસ્તામાં કંસના સેવકો સીનેમા, ન્યુસપેપર, સહશિક્ષણ, રેડીઓ, સમાજિક તંત્રો વગેરે એટલા બધા પડ્યા છે કે માણસોની વ્યવસ્થવૃત્તિ બહુ જ ચંચળ રહે છે અને ગોપ્ય એટલે જ્ઞાનનું રક્ષણ થઈ શકતું નથી. ગોપીઓના ધનનાં માટલાં ફોડીને ભગવાન સિદ્ધ કરી આપે છે કે જેઓને સંસારનું સુખ જોઈએ છે તેઓ આત્મજ્ઞાન મેળવી શકશે નહિ અને જ્ઞાનનું રક્ષણ કરી શકશે નહિ. ચૂર્ણિકાની ટીકામાં આ પ્રસંગ ઉપર એક સારો વિશેષ ખુલાસો એ કરેલ છે કે ભગવાન કહે છે કે મારા જન્મ પહેલાંથીજ બધાં ઘર મારાંજ છે. મેં દહીં-દૂધ લેવાનું કામ કર્યું છે તે ચોરી નથી. ચોર તો ગોપીઓ છે કે જે પોતાનું માનીને ચોર બને છે, ભગવાનને બધું પોતાનું છે તેથી તે ચોર થઈ શકે નહિ.

હાલના કાળમાં સાયન્સની શોધોથી ઇન્દ્રિયોના સુખ માટે વધારે સગવડ મળી છે. ખાસ કરીને સીનેમામાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનાં સુખ મળે છે તેથી તે માણસોને બહુ આકર્ષણ કરે છે. એ બધી કંસની સેના છે, એ બાબતની માણસને ખબર પડતી નથી. તૃણાવર્ત એવી ધૂળ ઉડાડે છે કે કોઈ પોતાને કે બીજાને ઓળખી શકતા નથી. કેટલાક માણસો એમ માને છે કે ભગવાને પોતે જ માયા રચી છે તો અમે શા માટે તેનો ભોગ ન કરીએ? ભગવાને સીનેમા, રેડીઓ, વિમાન, વગે

બનાવ્યાં તો તેનો ઉપયોગ કરવામાં શી હરકત છે? માયામાં સત્તા હોય કે ન હોય પણ તે ભગવાનની માયા છે, ભગવાનના સ્વરૂપમાં દેખાય છે. તો તે વાત સાચી છે કે નહિ તે બાબતનો ખુલાસો હવે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને આપે છે.

આટલામાં રાખેલું સુખ એટલે શરીરનું સુખ. એવું સુખ ભગવાનની અંદર નથી. ભગવાન અખંડ વસ્તુ છે. તેની અંદર સંસાર રહે પણ સંસારનું સુખ રહે નહિ, એ બાબત ઘણાને સમજાતી નથી. એક દિવસ બલરામજી વગેરે ગોપ-બાલક રમતા હતા. તે વખતે તેમણે જશોદાજીને કહ્યું કે "શ્રીકૃષ્ણે માટી ખાધી છે." એ સાંભળી જશોદાજીને ખૂબ ક્રોધ ચડયો અને કનૈયાને કહ્યું કે "અરે નટખટ ! તેં એકાન્તમાં રહી શા માટે માટી ખાધી ? જો, બીજા બાળકો અને તારા ભાઇ બલરામ તે બાબતની સાક્ષી પૂરે છે. શું ઘરમાં ખાવાનું ઓછું છે !" એનો અર્થ એમ છે કે આત્મા પાસે આત્માનું સ્વયં સુખ છે, તે છોડી આત્માએ અનાત્માનું (માટીનું) સુખ શા માટે લીધું ? ઘણા માણસોના મનમાં પણ એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે જે પોતે સત્-ચિદ્-આનંદ-સ્વરૂપ છે તે માયાના સુખમાં કેમ લોભાયો ?

શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે મેં માટી ખાધી નથી. આત્મા સદા અસંગ છે. માત્ર અજ્ઞાનથી બીજા માણસો ખોટીખોટી વાતો કરે છે. બ્રહ્મમાં વિરુદ્ધ ધર્મ રહી શકતા નથી. જાગ્રતનાં સુખ-દુઃખ સ્વપ્નમાં જતાં રહે છે. તેથી તે આત્માના ધર્મ નથી. વસ્તુમાં જે કોઈ વખત દેખાય અને કોઇ વખત ન દેખાય તે તે વસ્તુનો ધર્મ નથી. જાગ્રત અવસ્થામાં આત્મામાં સંસાર દેખાય અને નિદ્રામાં સંસાર ન દેખાય તો તે આત્માનો ધર્મ નથી. છતાં જાગ્રતના પ્રમાણથી જાગ્રત જગતમાં અનેક પ્રકારનાં રૂપ દેખાય છે અથવા આ બાબતનો બીજો અર્થ એમ પણ થઇ શકે કે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મારાથી જુદું હોય એવું મેં કાંઇ લીધું નથી. બન્ને રીતે અદ્વૈતભાવ સિદ્ધ થાય છે. બધું એક સત્તામાં રહેલું છે તે વાત હવે નીચે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણના જવાબથી સિદ્ધ થાય છેઃ-

શ્રીકૃષ્ણ યશોદાજીને કહે છે કે મેં માટી ખાધી નથી, બીજા માણસો ખોટું બોલે છે છતાં તેની ખાત્રી કરવી હોય તો મારું મુખ જો. જશોદાજી કહે છે; "જો એવી વાત હોય તો તારું મુખ ખોલ." એ સાંભળી જેણે લીલાથી માણસના બાળકનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું તે અખંડ ઐશ્વર્યવાન ભગવાને પોતાનું મુખ ખુલ્લું કર્યું. તે વખતેઃ—

सा तत्र ददृशे विश्वं जगत्स्थास्नु च खं दिशः।
साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलं सवाय्वग्नीन्दुतारकम् ॥
१०-८-३७

અર્થ-જશોદાજીએ સમ્પૂર્ણ ચરાચર જગત, આકાશ, દિશા, પર્વત, દ્વીપ અને સમુદ્ર સહિત સંપૂર્ણ ભૂલોક, વાયુ, અગ્નિ ચંદ્રમા અને તારાગણ સહિત બધાં જ્યોતિ મંડળ, તથા જળ, તેજ, પવન આકાશ વગેરે પંચભૂત, વૈકારિક અહંકારના કાર્ય ઇંદ્રિયોના અધિષ્ઠાતા દેવ અને રાજસ અહંકારનાં કાર્યભૂત મન, ઇંદ્રિયો, તન્માત્રા; તામસ અહંકારના કાર્યભૂત પંચતન્માત્રા અને ત્રણ ગુણ બાળકના મુખમાં જોયા, આ પ્રમાણે જીવ, કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, આશય અને વિભિન્ન શરીરોના કારણ રૂપ વિચિત્ર ભેદવાળું આ સંપૂર્ણ વિશ્વ અને પોતા સહિત સમસ્ત વ્રજમંડળને પુત્રના નાના મુખમાં જોઈ યશોદાજીને નીચે પ્રમાણે મોટી શંકા થઈઃ-

किं स्वप्न एतदुत देवमाया किंवा मदीयो बत बुद्धिमोहः।
अथो अमुष्यैव ममार्भकस्य यः कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोगः॥
(१०-८-४०)

અર્થ-આ કોઈ સ્વપ્ન છે કે ભગવાનની માયા છે, અથવા મારી બુદ્ધિમાં કોઇ ભ્રમ થઇ ગયો છે, અથવા મારા આ બાલકમાં કોઇ જન્મથી યોગસિદ્ધિ આવી છે તે બાબત ખબર પડતી નથી.

જેમ ભગવાનનાં નામ અનંત છે તેમ ભગવાનનાં રૂપ પણ અનંત છે. તે બધો માયાનો દેખાવ છે. તેમાં સત્તા બ્રહ્મની છે અને ક્રિયા માયાની છે. માયામાં સત્તા નથી તેથી બધું ભગવાન કરે છે એમ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં માનેલ છે. મહાભારત વખતે અર્જુનને પણ ભગવાને આવી માયા બતાવી હતી. અક્રૂરજીને જુદા પ્રકારની બતાવી હતી. સુદામાજીને એક મિનીટની ઝુંપડીમાં ૭૦ વર્ષનો અનુભવ થયો હતો. જશોદાજી કહે છે કે જે સ્વરૂપ ચિત્ત, મન, વાણી અને કર્મથી બરાબર જાણી શકાતું નથી, જેમાં આ જગત સ્થિત છે તથા જે

ઇંદ્રિયોના અધિષ્ઠાતા અને બુદ્ધિના પ્રેરક દ્વારા આવી પ્રતીતિ થાય છે તે અચિન્ત્યશક્તિ પરમપદને હું પ્રણામ કરું છું. "આ હું છું, આ મારા પતિ છે, આ મારા પુત્ર છે, હું વ્રજરાજ નંદજીની સંપૂર્ણ સંપત્તિની સ્વામિની-ધર્મપત્ની છું તથા સમસ્ત ગોપગોપી અને ગૌ-ધન મારે જ આધીન છે" એવું જેની માયાથી મને લાગ્યા કરે છે તે ભગવાન મારી એકમાત્ર ગતિ છે.'

આંહી માયાનું સ્વરૂપ બહુ સ્પષ્ટ કરેલ છે, હું અને મારું એ માયાનાં મુખ્ય અંગ છે. તેનાથી જીવ પોતાને જાણતો નથી, અને ઈશ્વરને પણ જાણતો નથી. જ્યારે આત્મજ્ઞાન થાય છે ત્યારે એમ લાગે છે કે એ બધું એક સત્તાને આધારે રહેલું છે. એવું જ્ઞાન યશોદાજીને થવા લાગ્યું ત્યારે ભગવાને

वैष्णवीं व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयीं विभुः ।

(૧૦-૮-૪૩)

ભગવાન વિભુએ પુત્રસ્નેહવાળી વૈષ્ણવી માયા ફેલાવી, તેથી જશોદાજી તરત તે વિશ્વસ્વરૂપ ભૂલી ગયાં, પુત્રને ખોળામાં લઇ લીધા અને પ્રેમથી આલિંગન આપ્યું. ત્રણે વેદ, ઉપનિષદ, સાંખ્ય, યોગ અને ભક્તો જેનો સુયશ ગાય છે તે હરિને જશોદાજી પુત્ર માનવા લાગ્યાં. આંહી વૈષ્ણવી માયાનું સ્વરૂપ બતાવેલ છે. વિષ્ણુ જગતને સ્થિતિ આપે છે. એવી સ્થિતિ વગર કાકા, મામા કે પિતા-પુત્રના સબંધ થઇ શકે નહિ. જેને વિશ્વરૂપ દેખાય તેનામાં ભેદ જતો રહે છે. તેથી પિતા પુત્ર વગેરે સંબંધ જોવામાં આવતા નથી પણ વૈષ્ણવી માયા સબંધને સાચા મનાવે છે. એ પણ માયા જ છે. જે માત્ર ભગવાનને જ શરણે જાય છે તે જ તે માયા તરી શકે છે. યોગવાસિષ્ઠમાં ગાધી બ્રાહ્મણને એક મિનીટની (જળમાં) ડૂબકીમાં ૭૦ વર્ષનો જે અનુભવ થયો, તેનું કારણ વિષ્ણુને જ્યારે ગાધીએ પૂછ્યું ત્યારે વિષ્ણુએ જવાબ આપ્યો કે એ મારી માયા હતી. સ્વપ્નમાં સ્થિરતા નથી છતાં જ્યારે તે વખતે ત્યાં સ્થિરતા લાગે છે તે પણ વૈષ્ણવી માયાનું સ્વરૂપ છે. વૈષ્ણવી માયા જીવની શક્તિથી છૂટી શકાતી નથી તેથી સ્વપ્ન વખતે સ્વપ્નની ભ્રમની ખબર પડતી નથી. તેથી ભગવાનના અનુગ્રહની જરૂર પડે છે અને એવો અનુગ્રહ મેળવવા માટે જીવની શરણાગતિની જરૂર પડે છે. સર જેઈમ્સ-જીન્સ કહે છે કે When the individual time and Space are welded together, the Individual seems to fall out altogether, the constituents are subjetive but the product is objective. એટલે જ્યારે જોનાર વ્યક્તિના દેશ-કાળ ભેગા કરવામાં આવે છે અને જીવ દેશકાળની હદમાં આવે છે. ત્યારે ખોટી દશા ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં એક જાતનું દૃશ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે હું તું મારું તારું એવી માયા ઉત્પન્ન થવા લાગે છે. દેશ-કાળની હદમાંથી નીકળવું હોય તો જીવની શરણાગતિ માટે હું અને મારું છોડવું જોઇએ. એ કામ કેટલું અઘરૂં છે તે હવે પછીની લીલામાં બતાવશે. ચૂલે મૂકેલું થોડું દૂધ પણ ઉભરાઇને ઢોળાવા લાગ્યું એટલા લોભમાં જશોદાજી ભગવાનને ધાવતા છોડી દે એ સંસારની મમતામાં બહુ આસક્તિ બતાવે છે. હવે પછી શુકદેવજી ૯ મા અધ્યાયમાં તેનો વધારે ખુલાસો કરશે.

卐

પૂર્ણજ્ઞાન મળેથી છેવટે દેહભાવ પર વિજય મેળવાય છે. એ વિજય એવો સંપૂર્ણ હોય છે કે, મનમાં પાપ સંબંધી જરાપણ વિચાર કે ભાવ થવા પામતો નથી. કારણ પાપનું પૂર્ણ સ્વરૂપ-તેના મનમાં અંકુર ફૂટવાની શરૂઆતથી તે છેવટના તેના કર્મ ને પરિણામ સુધી સારી રીતે સમજાય છે ત્યારે, તેને (પાપને) જીવનમાં કોઈ સ્થાન મળતું નથી, અને તેનો સદાકાળ ત્યાગ કરવામાં આવે છે. તે પછી મન શાંત થાય છે. તે મુમુક્ષુના મનમાં બીજાઓના અનુચિત વર્તનથી દુઃખ થતું નથી, કે અપકાર કરવા તે પ્રેરાતો નથી. તે આનંદી શાંત ને જ્ઞાની થયો છે. તે પ્રેમરૂપ થયો હોય છે અને તેના રૂવેરૂવામાં આનંદ પ્રવર્તી રહ્યો હોય છે: દેહભાવ ઉપર પૂર્ણવિજય-સ્થિતિ તે આ છે.

મનુષ્યો પોતાના પાપકર્મને દૂર કરી શકતા નથી તેનું કારણ એ છે કે, તેઓ ખોટે છેડેથી શરૂઆત કરે છે. તેઓ પ્રથમની ચાર ભૂમિકામાંથી પસાર થયા સિવાય, સમાધાન એટલે મોક્ષની છેલ્લી ભૂમિકામાં એકદમ જવા મથે છે. વાડીવાળો-બાગવાન તેના ઝાડોની ચાકરી ને કેળવણી કર્યા સિવાય તેમને સારાં ફળ લાગે એવી ઇચ્છા રાખે તેના જેવા તે મનુષ્યો હોય છે।

રામકથાનો રસિયો

મૂળ હિન્દી લેખકઃ શ્રી. 'ચક્ર'

અનુવાદકઃ શ્રી. 'પુનિતપદરેણુ'

दूसरी रति मम कथाप्रसंगा ।

'ચલો, ચાર રસ્તા આગળથી નીકળીએ!' બગલાની પાંખ જેવું સફેદ ખમીસ અને દૂધ જેવી ઊજળી ધોતી પહેરેલા એક સિપાઈએ, ફરજ પર જઇ રહેલા બીજા સિપાઈ સાથીદારને કહ્યું. 'રામુ પાનવાળાની દુકાને પાન ખાઇને જજે!' રસ્તામાં વાત કરનાર વ્યક્તિની જરૂર હોવાથી તે આ પ્રમાણે આગ્રહ કરી રહ્યો હતો.

'આજે મોડું થઇ ગયું છે.' પોતાના ઉપરી અમલદારના હુકમના પાલન અર્થે તે જલદી તેનાથી છૂટો પડવા ઇચ્છતો હતો. 'પાન પછી ખાઇ લઈશું, અત્યારે ખાસ જરૂર નથી.' બીનજરૂરી વાતોથી તે કંટાળી ગયો હતો.

'બે મિનિટમાં શું ખાટું-મોળું થઈ જવાનું છે?' પહેલા મિત્રે બીજાનો હાથ પકડી કહ્યું, 'અરે, હજી તો નવ પણ વાગ્યા નથી; ફરજ પર દસ વાગે હાજર થવાનું છે. પાંચ-સાત મિનિટ વધારે જશે એ કે બીજું!' પેલાનો આગ્રહ દુરાગ્રહ બની ગયો હતો.

'આજ શરીર નરમ છે.' સાચે જ તેના મનમાં કંઇક થઇ ગયું હતું. શરીર સાજું-તાજું હોવા છતાં કોણ જાણે કેમ તેનું મન બેચેન બની ગયું હતું. ચિંતાનું કોઇ ખાસ કારણ પણ નહોતું. એકલા ફક્કડ રામને શી ઉપાધિ હોય! 'જઈને ફરજ પર હાજર થવા ઇચ્છું છું. માટે આજે વધુ આગ્રહ ન કરો તો મોટી મહેરબાની. તેણે હાથ છોડાવીને પોતાના રસ્તે ચાલવા માંડ્યું.

'રામજી મંદિરમાં આજે રામાયણની કથા રાખી છે.' રોકવાની નવી યુક્તિ અજમાવીને પેલાએ કહ્યું. બીજું કંઈ નહિ તો હનુમાનજીનાં દર્શન તો કરતો જા!' તેણે પોતાનો અસલી ઇરાદો વ્યક્ત કર્યો.

'ભલા, દર્શન કરવાની કોણ ના પાડે? પણ વાત એવી છે કે મને આવેલો જોઇને બધા ઉપરાઉપરી આગ્રહ કરવા લાગશે ને પરિણામે મોડું થઈ જશે.' અંદરની તીવ્ર ઉત્કંઠાને દબાવીને તેણે મનને કર્તવ્યના મોરચે સ્થિર કર્યું.

'હું ત્યાં બેસીશ નહિ. હું તારાવતી બધાને પરિસ્થિતિ સમજાવી દઇશ, દર્શન કરીને બારોબાર ચાલ્યો જજે.' પહેલાનો આગ્રહ અનંત હતો. ભાવતું ભોજન મળ્યા પછી હૈયું ક્યાં સુધી હાથ રહે? થોડી આનાકાની પછી તેણે ન છૂટકે મિત્રની દરખાસ્ત મંજુર કરી અને બંનેએ રામજીમંદિરને રસ્તે પગ ઉપાડીને ચાલવા માંડ્યું.

[૨]

તપાવેલા સોનાના જેવી કાંતિવાળું શરીર, અમૃતના ક્યારા-સમી મોટી અણીયાળી આંખો, પોપટની ચાંચ જેવું સુંદર નાક, આત્મિક તેજથી ચમકતું વિશાળ કપાળ અને લીંબુ ઠરે એવો ભરાવદાર મૂછો—આટલી વિશેષતાઓ તેનામાં પહેલી જ નજરે તરી આવતી હતી. આટલું જાણે ઓછું હોય તેમ તેના કંઠમાં અદ્દભુત મીઠાશ ભરી હતી. બુલંદ અવાજ ને ગંભીર સ્વર કોને આકર્ષી શકતો નથી? આસપાસના મહોલ્લામાં તેના વિના રામાયણનો રંગ નહોતો જામતો. મદમસ્ત હાથીની જેમ ડોલતો ડોલતો તે કથા લલકારતો અને તેના પડધા તરીકે શ્રોતાવર્ગ પણ ડોલી ઊઠતો. જે પોતે નાચે એ બીજાને કેમ ન નચાવે?

સવાર-સાંજ મળીને લગભગ દોઢસો દંડ-બેઠક કરીને તે દૂધથી ભરેલો મોટો લોટો ગટગટાવી જતો. દિવસમાં એકથી વધુ વાર રસોઇ કરવાની ઝંઝટ નહોતી; તે પણ કોઈ કોઇ દિવસ જ! બ્રાહ્મણ હોવાને લીધે, અઠવાડિયામાં ચાર-પાંચ દિવસ તો લત્તાના ભાવિક ભક્તો તરફથી તેને પ્રસાદ માટે આમંત્રણ અચૂક મળતું. તેના મિલનસાર સ્વભાવે તેમજ સુમધુર કંઠે તેને સામાન્ય સિપાઈ રહેવા દીધો નહોતો. મહોલ્લામાં તે કોઇનો કાકો થતો તો કોઇ તેનો કાકો થતો. દાદા, ભાઇ વિગેરે સંબંધો પણ સધાઈ ગયા હતા.

તેને આગળ પાછળ કોઇ હતું નહિ. આગળ ધરાળ નહિ પાછળ ઉલાળ નહિ. મા-બાપનો એકનો એક વ્હાલસોયો દીકરો હતો. તેમના અવસાન બાદ તે પોલિસની ભરતીમાં દાખલ થઇ ગયો. ઘેર બેસીને ખાય શું? મહેનત નહિ કરવાથી જમીન તો જમા થઇ ચૂકી હતી.

હવે અહીં નિરાંત હતી. સારંસારું ખાવું અને જે કંઇ બચે તેનાથી સાધુ-સંતોની સેવા કરવી. સારા-માંદા પ્રસંગની તેણે કોઇ દિવસ ચિંતા કરી નથી; ભવિષ્ય માટે પૈસા ભેગા કરવામાં તેને પ્રભુ પરનો અવિશ્વાસ દેખાતો.

તેને બીજું કોઇ વ્યસન નહોતું, અલબત્ત દૂધ યા બદામને વ્યસન કહેવું હોય તો કહી શકાય દિવસમાં બે વખત ભોજન કરતો અને વાંકડિયા વાળ માટે સુગંધીદાર તેલ પણ રાખતો. બીજા સાથીદારોની જેમ તેણે પણ પોલિસના પરવાના વગરની નાનકડી લાકડી રાખી હતી. પરંતુ તેને લઇને બહાર ભાગ્યેજ નીકળતો હશે.

ફરજ પૂરી થયા પછી ભોજનાદિ કાર્યથી પરવાર્યા પછી તે ભાગ્યેજ ઘેર મળતો. ઘરથી અડધો માઇલ દૂર રામજીનું મંદિર છે. ત્યાં રામેનંદ સમ્પ્રદાયના એક વૈષ્ણવ રહે છે. બહારથી આવતા સાધુ-સંતો પણ ત્યાં જ અડ્ડા લગાવતા, તે પણ આખો દિવસ ત્યાં જ રહેતો. મહારાજ રામાયણ વાંચતા અને તે એકચિત્તે સાંભળતો. જો ત્યાં તે નજરે ન પડે તો નક્કી માનવું કે બીજે કોઇ સ્થળે કથા સાંભળવા ગયો હશે.

કથાનું તેને વ્યસન હતું 'કથા' એ તેને મન થાક ઉતારવાનું સાધન હતું. કોઇ કથાકાર ન હોય તો તે તેનું સ્થાન લઇને કથા કરવા બેસી જતો. હૈયાનો ભાવ તે દ્વારા ઠાલવતો. રામાયણનો ગમે તેવો છટાદાર કથાકાર પણ તેની તોલે આવવા અસમર્થ ગણાતો. પરંતુ જો કોઇ કથાકાર હાજર હોય તો ગમે તેટલી માથાકૂટ કરવા છતાં પણ તે કથા કરવા તૈયાર ન થતો. કહેવા કરતાં સાંભળવામાં તેને વિશેષ આનંદ આવતો.

ચોમાસાના દિવસમાં જ્યારે ઘરની બહાર નીકળવું અશક્ય જણાય ત્યારે તે પોતાની રામાયણ ખોલીને વાંચવા બેસી જતો. તેનાં આંસુઓથી ભીંજાઇને પુસ્તક ખરાબ બની ગયું છે.

[૩]

"પધારો, પધારો, રમણભાઇ! અમે બધાં તો નિરાશ થઇ ગયાં હતાં અને વિચારમાં પડી ગયાં હતાં કે આજે આપ નહિ આવો કદાચ" એક ભાઇએ બેસવા માટે જગ્યા કરી આપતાં કહ્યું.

વચ્ચે બેઠેલી મંડળી સ્હેજ આઘી ખસી ગઇ. એક વ્યક્તિ બેસી શકે એટલી જગ્યા થઇ ગઇ એક ગ્રંથપીઠ (પુસ્તક મૂકવાની ઘોડી) પર રામાયણનું પુસ્તક મૂકવામાં આવ્યું. બધા કાન દઇને રમણભાઇ કથાકારની સામે તાકી રહ્યા હતા. એમને બીજું કંઈ કામ હશે કે કેમ એ વિચારવાની તેમને ફુરસદ નહોતી. ગરજવાનને કદી અક્કલ હોય છે ખરી?

"ભાઇ! હું તો હનુમાનજીનાં દર્શન કરવા આવ્યો હતો, મારે વખતસર નોકરીમાં હાજર થવાનું છે. નોકરીનો સમય થઇ ગયો હોવાથી હું આપ સૌની રજા લઉં છું." એ ધર્મસંકટમાં મૂકાઇ ગયો હતો. હૃદયમાં હા-નાનો વિકલ્પ ફરતો હતો. હૃદય કહેતું હતું કે અહીં જ બેસી જાને થવાનું હશે તે થશે. કર્તવ્ય એથી ઊલટું જ કહી રહ્યું હતું.

"એ તો આવવાની જ ના પાડતા હતા, મહા મુશ્કેલીએ સમજાવીને હું લઇ આવ્યો છું." સાથે આવેલા મિત્રે કહ્યું જ્યારે બધા લોકોનો આગ્રહ છે તો બે-પાંચ મિનિટ કંઈ લાભ આપો." હજુ તો ફક્ત સવા નવ જ વાગ્યા છે ઘડિયાળ બતાવીને પેલાએ કહ્યું.

'ફક્ત એક જ ચોપાઇ કહેજો.' બીજાઓએ હાથ પકડીને આગ્રહ-અનુરોધ કરવા માંડ્યો. બધાંના અતિ આગ્રહને માન આપીને તેમને ઊઠવું પડ્યું. તે પોતાના મનને મનાવીને આત્મગત વિચારવા લાગ્યા: 'એક ચોપાઇ સમજાવીને રસ્તે પડીશું. એમાં શી વાર લાગવાની છે? વળી, કચેરી પણ અહીંથી ક્યાં દૂર છે!' હૃદય બેસવાની તરફેણમાં હતું, કર્તવ્ય તેની વિરુદ્ધમાં હતું. પહેલાનો વિજય થયો, બીજાની હાર થઇ. તમામ તર્ક-વિતર્કોનો અંત આવ્યો.

ઢોલકની યથોચિત થાપ અને ઝાંઝરીના તાલબદ્ધ રણકારમાં માનવ-માનસનાં સૂતેલાં હૈયાં નાચવા લાગ્યાં. શ્રોતા અને વક્તા બંને સર્પની જેમ ડોલી રહ્યા હતા. સુમધુર સંગીતના સૂરો દૂરદૂર સુધી વાયુમાં વહેતા થયા હતા, કથાની હવા બંધાઇ ગઇ હતી; ઢોલક વગાડનારનાં કપડાં પરસેવાથી રેલછેલ થઇ રહ્યાં હતાં. અને ગાનારના કપાળ પરથી પ્રસ્વેદ-બિંદુઓ ટપકી રહ્યાં હતાં.

રમણભાઇ રામાયણના આજન્મ અભ્યાસી હતા. હર્ષભેર આખી રામાયણ તેમને મોઢે હતી. ગ્રંથપીઠ

(ઘોડી) પર સામે ખુલ્લું પુસ્તક પડયું હતું પરંતુ તેમાંનું એક પણ પાનું હજીસુધી ફેરવવાની જરૂર જણાઈ નહોતી. અર્ધબીડયાં અશ્રુભીનાં નેત્રોમાં ચોપાઇઓના અર્થનું નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું. સુરીલા કંઠથી તે લલકારી રહ્યા હતા.

દસ મિનિટ, વીસ મિનિટ, અર્ધો કલાક, કલાક એમ કરતાં પૂરા બે કલાક રંગમાં ને રંગમાં પસાર થઈ ગયા. બરાબર સાડા અગિઆરનો ટકોરો થયો ત્યારે કોઈનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું. તેણે કથા-અધ્યેતાને વાત કરતાં કથાવિસર્જનની વિધિ થઈ. રમણભાઈ તો ચોંકી ઊઠયા. અત્યાર સુધી તે કોઈ જુદી દુનિયામાં જ વિચરી રહ્યો હતો. તેની નજર સમક્ષ એક ભગવાન સિવાય બીજું કોઈ ત્યાં હાજર નહોતું. તે પોતે કથારૂપ બની ગયો હતો—'**મંગલ ભવન અમંગલહારી**' અને પેલો 'દશરથ અજિર વિહારી' તેની આંખો આગળ હસી રહ્યો હતો. ઢોલક બંધ થવાથી હવે તેનો તન્મયતાનો તાર તૂટયો.

'આજે આવી બન્યું.' એટલું બોલીને તેણે નોકરીના રસ્તે સીધી દોટ મૂકી.

[૪]

'અમલદાર બહુ જ નિર્દય છે. 'ક્ષમા' શું ચીજ છે એ તે જાણતો જ નથી. હિન્દુઓનો કટ્ટર દુશ્મન છે. પૂજા-પાઠ કરનાર વ્યક્તિ આંખના કણાની જેમ તેને ખૂંચે છે. મારા પર તો તેને વિશેષ ઝેર છે. આટલું હોવા છતાં કાલે તેણે બોલાવ્યો ને હું કથા છોડીને ન જઈ શકયો. તેના ગુન્હામાં આજે આવી પડયો.' તેના મનમાં આવા તરંગો ઊઠી રહ્યા હતા. ભયને લીધે તેનો પગ ઊપડતો નહોતો.

'બીજો તો કોઇ આધાર છે નહિ. પાસે એકેય દોઢિયું નથી. બેકારીમાં પેટનો ખાડો કેમ કરીને પૂરાશે?' તેની નજર સામે એ ભૂતકાલીન સમય ખડો થયો કે જ્યારે તેને યાચકની દૃષ્ટિએ કાકાની સામે જોઈ રહેવું પડતું હતું. અને આખા દિવસની સખત મહેનતને અંતે સાંજે કાકીનાં મહેણાં સાંભળવાં પડતાં હતાં.

'નોકરી તો હવે ગઇ! તે ઉપરાંત જાનની સહીસલામતી પણ જણાતી નથી. પેલો કસાઈ કંઈ ને કંઇ નવાજૂની કર્યા વિના નહિ જંપે. જેલનો દરવાજો દેખાડયા સિવાય તેને ચેન નહિ પડે.' રાજ્યની તિજોરી સંભાળવાની રાતની ફરજમાં બેદરકારી અને અમલદાર સાથે દુશ્મનાવટ—આ બે મુખ્ય કારણોને લીધે તે બહુ અકળાઇ ગયો હતો.

'ત્યાં કોણ ઊભું છે?' ઓફિસના દરવાજે પહોંચેલા રમણલાલને જોઇને ફરજ પર હાજર રહેલા પહેરાવાળાએ તેને પડકાર ફેંકયો. તેણે પોતાનું નામ જણાવ્યું અને ઊભો રહ્યો.

'અરે, રમણભાઇ!' પહેરાવાળા સિપાઇએ ઓળખીને કહ્યું. 'હજુ સુધી તમારી નોકરી પૂરી નથી થઇ? અત્યારે અહીં કયાંથી?' તેણે આશ્ચર્યચકિત થઇને પૂછ્યું.

"શું કહું, ભાઈ!' રમણભાઈએ દુઃખભર્યા અવાજે કહ્યું; 'ઘેરથી નીકળતી વખતે મોહનસિંહ ન માન્યો. હું ત્યાંથી બરાબર પોણાનવ વાગે નીકળ્યો હતો. તેઓ મને પરાણે રામજીમંદિરમાં ખેંચી ગયા. ત્યાં રામાયણની કથા ચાલતી હતી. લોકોએ આગ્રહ કરીને મને ત્યાં બેસાડી દીધો.' આગળ કહેવાની તેની હિંમત ન ચાલી.

'આજે કોઇ તપાસ કરવા તો આવ્યું નહોતું ને?' ધ્રૂજતા અવાજે રમણભાઇએ પહેરેગીરને પૂછ્યું.

'તમારા સાહેબ તમારી ફરજના સમયે તો અહીં ચક્કર લગાવી ગયા હતા. આટલા વહેલા બીજું કોણ આવે?

'પછી તો બહુ બગડયો હશે. તેણે લક્ષ્મણને કંઇ કહ્યું હતું ખરું?' રમણભાઇની પહેલાં લક્ષ્મણની ડયૂટી હતી અને તેને બે ડયૂટી ભરવી પડી હશે એવું રમણભાઈનું અનુમાન હતું.

'આજે કંઇ ભાંગ-બાંગ તો નથી પીધી ને?' પહેરાવાળો સિપાઇ આશ્ચર્યને દબાવી ન શકયો. 'તમારી ડયૂટી વખતે તમારી ભૂલ શોધવા માટે જ સાહેબ આવ્યા હતા. તેમને તમારા પર અણગમો છે તે તો તમારાથી કયાં અજાણ્યું છે? પરંતુ તમે ગુન્હો કરો તો તેમને સજા કરવાનો લાગ મળે ને? ન છૂટકે પોતાનું કાળું મોં લઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. લક્ષ્મણને બીજું શું કહે. (લક્ષ્મણ, સાહેબનો મોઢે ચડેલો સિપાઇ હતો. મોટે ભાગે સાહેબ પોતાની બધી વાતો તેને કરતા હતા.)

'ત્યારે શું મારી ડ્યૂટી વખતે લક્ષ્મણ નહોતો?' 'તમે તેની પહેલાં આવી ગયા હતા?' રમણુભાઈ કંઇ સમજી ન શક્યા.

'જાઇને ઘેર સૂઈ જાઓ. તમારું મગજ આજે ઠેકાણે નથી લાગતું!' સિપાઈના મનમાં ઠરી ગયું કે જરૂર આનું ભેજું ચસક્યું છે. થોડી વાર રહીને બોલ્યો: 'અરે, વાહ, ભાઇ! વાહ, તમારી ડ્યૂટી વખતે તમે ન હો તો બીજો કોણુ હોય?'

'ગરીબ માણુસની મશ્કરી શું કામ કરો છો! તમે કોની પાસેથી ચાર્જ સંભાળી લીધો છે?' પોતાને બનાવે છે એવી માન્યતાથી રમણુભાઈએ પૂછ્યું.

'તમારી પાસેથી. વિશ્વાસ ન બેસતો હોય તો જોઇ લો; આ રહ્યા તમારા જ હાથના અક્ષરો!' આશ્ચર્ય અને રોષપૂર્વક તેણે રજિસ્ટર ખોલીને બતાવ્યું. પેટ ભરીને જોઈ લો. સાહેબની સહી પણુ મેળવી જુઓ. ભલા માણુસ, આ તે કંઇ હાંસી-મશ્કરીનો વિષય છે!'

રમણુભાઇએ કંઇ જ સાંભળ્યું નહિ. આંખો ફાડીને તે વારંવાર રજિસ્ટર (હાજરી પત્રક) સામું જોઇ રહ્યો. ચાર્જ લેતી વખતે અને ચાર્જ છોડતી વખતે તેના જ હસ્તાક્ષર હતા. સાહેબની સહી પણુ બરાબર હતી. તેની આંખો આંસુથી ભરાઇ ગઈ હતી. 'પ્રભો! મુજ અધમની ખાતર આપને આટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડ્યું!' મોં ફેરવીને ત્યાંથી ચાલતો થયો.

બીજે દિવસે સવારે પોતાના રહેઠાણે રમણુભાઇનો પત્તો ન લાગ્યો. પોસ્ટ દ્વારા સાહેબને તે જ દિવસે નોકરીનું રાજીનામું મળી ગયું.

[૫]

ઘણાં વર્ષો સુધી ગ્વાલિયર સ્ટેટમાં એક સુપ્રસિદ્ધ સંત રહેતા હતા બાવળના ઝાડ નીચે એક લાંબો ડંડો લઇને તે પડ્યા રહેતા હતા. પગે લાગવાનો પ્રયત્ન કરનારની પીઠ પર તે ડંડો ઠોકતા. દૂર બેસીને લોકો તેમને રામાયણુ સંભળાવતા અને મહાત્માજી મસ્તીમાં મસ્તાન બનીને ચોપાઇઓ લલકારતા. લોકોની એવી શ્રદ્ધા હતી કે તેઓ સિપાઈની નોકરીમાંથી રાજીનામુ આપીને સાધુ બની ગયા હતા.

卐

કોઇ પણુ કાર્યનો આરંભ કરતાં પહેલાં તેના નફા-નુકસાનનો સંપૂર્ણ વિચાર કરી તે પછી જ તે કાર્યનો આરંભ કરો.

બીજાઓની આગળ હાસ્યપાત્ર બનવાનો જેમનો વિચાર ન હોય તેઓ કોઇપણુ કામ પૂરા વિચાર વગર કરતા નથી.

કેટલીક બાબતો એવી હોય છે, કે જે તમારે હરગીજ ન કરવી જોઇએ, અને જો તે કરો તો પાયમાલ જ થાઓ છો; ત્યારે કેટલીક બાબતો એવી પણુ હોય છે, કે જે અવશ્ય કરવી જોઇએ, અને તે જો નહિ કરો તો પાયમાલ થશો.

પાકી તક ઓળખીને અને યોગ્ય સાધનોને વાપરીને તમે કોઇ કામ ઉપડો તો કંઈ વસ્તુ અશક્ય નથી.

સાવધાનતાપૂર્વક વિચાર કર્યા વગર કોઈ પણુ કાર્ય કરવાનો નિર્ણય કરી નાખવો નહિ. મૂર્ખ હોય તે જ પ્રથમ કાર્ય હાથમાં લે છે અને ધારી લે છે કે "પાછળથી વિચાર કરી લઇશ."

ભલું કરવામાં પણુ જેનું ભલું કરવું હોય, તેના સ્વભાવ અને લક્ષણુનો ખ્યાલ જો નહિ રાખો, તો ભલાઇ કરવામાં ભૂલથાપ થવા પૂરો સંભવ છે.

તે પણ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં એક ખુરશી પર બેસી ગઈ. તેના આવા વર્તનનું કારણ ન સમજાતાં તેમણે રોજને પૂછયું; "પ્રિયે! આપના મુખ-પર આજે શોકનું વાદળું છવાયેલું કેમ દેખાય છે? શું મેળાવડામાં કંઇ અણછાજતો બનાવ બન્યો હતો?"

રોજ—અવશ્ય, ત્યાં એક ભયંકર બનાવ બન્યો હતો.

શરદ—કંઇ હરકત ન હોય તો હું તે જાણવા ઇંતેજાર છું.

રોજ—તમે જાણવા ન ઇચ્છતા હો તો પણ હું જણાવ્યા સિવાય રહેવાની નથી; કારણ કે તેમાં તમે સીધેસીધી ને પૂરેપૂરી રીતે સંડોવાયેલા છો.

શરદ—કોણ હું સંડોવાયેલો છું? કદાપિ ન બને.

રોજ—જે હકીકત બની ચૂકી છે તેના પર ઢાંકપિછોડો કરવો તદ્દન નિરર્થક છે.

શરદ—વાત શું છે તે તો કહો?

રોજ—સુશીલાકુમારી સાથે તમારે શું સંબંધ છે?

શરદ—કોણ સુશીલા? હું તેને ઓળખતો જ નથી. તમે કહ્યું ત્યારે જ તેનું પહેલીવાર નામ સાંભળ્યું!

રોજ—કોર્ટમાં તમે આ વચનો કહી શકશો?

શરદ—એ ધડક, એમાં શું વાંધો છે?

રોજ—સારૂ. તો જો ફરી ન જતા. હું આજે ને અત્યારે જ જઇ રહી છું. હવે હું મારી બહેનપણી સરલાને ઘેર રહીશ. આપના પર ૪૨૦ (ઠગાઇ) ની કલમ લાગુ પાડીશ. તમારી સાથે છૂટા છેડા પણ લઇ લઇશ.

શરદ—આટલી બધી ઉતાવળ કરવાનું કારણ શું?

રોજ—કારણ એ જ કે સુશીલા એ આપની પરણેતર સ્ત્રી છે. આપ અવિવાહિત તરીકે મારી સાથે લગ્ન-ગ્રંથથી જોડાયા છો. તમે મને છેતરી છે તેનું પરિણામ હવે જોઈ લેજો.

શરદ—પણ તને આવું ભૂત ભરાવ્યું, કોણે? સુશીલા સાથે મારે કંઇ જ લેવાદેવા નથી. હું તેને દીઠે પણ ઓળખતો નથી. સંભવ છે, કે તેના પતિનું નામ પણ મારા જેવું જ હોય.

રોજ—યાદ રાખો મી. શરદ! અંગ્રેજ પ્રજા પ્રેમ કરતાં પણ જાણે છે અને વેર બાંધતાં પણ જાણે છે. અમે લોકો જેવી રીતે પ્રાણનું બલિદાન આપતાં જાણીએ છીએ તેવી રીતે પ્રાણની આહુતિ લેતાં પણ સારી પેઠે જાણીએ છીએ. આપે હજુસુધી મારી કાંઈ પણ પરીક્ષા લીધી નથી. કદાચ પ્રાણ પડીકે બાંધવાનો પ્રસંગ ઊભો થાય તો પણ પ્રેમ-પરીક્ષામાં પાસ થવાનો હું પૂરો પ્રયત્ન કરત. આપ૦ તો દેખીતી રીતે જ પ્રેમ-પરીક્ષામાં નાપાસ થયા છો.

રોજના જડબાતોડ જવાબોએ શરદને ઢીલો બનાવી દીધો. તેને મનમાં એમ થયું કે હવે આગળ વધવામાં માલ નથી. ગુન્હાની કબૂલતમાં જ મઝા છે. દબાયેલા અવાજે તેણે કહ્યું-'મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર' છે. કદાચ પ્રેમને ખાતરે મેં દગો દીધો હોય તો પણ તે અક્ષમ્ય તો નથી જ!

રોજ—જરાય નહિ. પ્રેમ એ કોઈ બજારની ચીજ નથી, કે ગમે તેને વેચી શકાય. મને સોંપાયેલા હૃદય પર બીજાનો લેશમાત્ર પણ અધિકાર સ્વીકારવા હું લાચાર છું. એક હૃદયના બે ટુકડા સંભવી શકે ખરા?...અને એમ બને તો માણસ જીવી શકે ખરો? આનું નામ પ્રેમ નથી પણ મોહ છે, વાસના છે. પ્રેમપંથીઓ અને વાસના-વિહારીઓના રાહ નિરાળા જ હોય છે.

શરદ—મારી ભૂલ બદલ શું તું મને માફી નહિ આપે?

રોજ—ભૂલનો તમે સ્વીકાર કરવા તૈયાર છો?

શરદ—હું તેને માટે તૈયાર છું.

રોજ—તો થયેલી ભૂલને સુધારી લો. બળતા ભડકાને બુઝાવી દો.

શરદ—આપ કહો તેમ કરવા હું રાજી છું.

રોજ—કાં તો સુશીલાને છૂટાછેડા આપો યા મને છૂટાછેડા આપો. એક મ્યાનમાં બે તલવાર ન સમાઇ શકે.

શરદ—પરંતુ અમારે ત્યાં રાજા દશરથે ત્રણ લગ્ન કર્યાં હતાં.

રોજ—કર્યાં હશે! એની સાથે મને કંઇ જ નિસ્બત નથી. કિન્તુ-પરંતુમાં હું માનતી નથી. મને તો દીવા જેવી ચોકખી વાત ગમે છે.

શરદ—રોજ! તું આટલીયે ઉદારતા નહી દાખવે ?

રોજ—ઉદારતાને જે પાત્ર તેને જ ઉદારતાની યાચના કરવાનો અધિકાર છે. તમે કયા મુખે ઉદારતાની વાત કરી રહ્યા છો ?

શરદ—હું તને બંને હાથ જોડીને પગે લાગું છું. કહે તો તારા પગમાં માથું ઝુકાવવા પણ તૈયાર છું. પરંતુ મહેરબાની કરીને મને કોરટમાં ઘસડી જવા જેટલી નિર્દય ન બનીશ. નહિ તો મારી તમામ કારકીર્દિ પાણીમાં જશે.

રોજ—જે બીજાનું જીવન નષ્ટ કરતાં વિચાર નથી કરતો તેને પોતાની પ્રતિષ્ઠાનો પ્રશ્ન ઊભો કરતાં શરમ નથી આવતી ? વેરનો બદલો વેરથી જ મળવો જોઇએ.

શરદ—એમાંથી એકેયને છૂટકારો આપવો એ મારી શક્તિ બહારની વાત છે. તું એક લાખ રૂપિયાના દંડ ફરમાવે તો વિના આનાકાનીએ તે ભરવા હું ખુશી છું.

રોજ—પ્રેમ પૈસાથી ખરીદી શકાતો નથી. મૂર્ખાઓના સ્વર્ગમાં વસનાર જ આવી હલકી વાત કરી શકે. હું રૂપિયાની ભૂખી નથી, સભ્યતાની ભૂખી છું.

રોજે શરદબાબૂને કોરટને દરવાજે દેખાડીને ફજેત કરવાનો આખરી નિર્ણય કરી લીધો હતો.

આજે કોર્ટ ચીકાર ભરાઇ ગઇ હતી. રોજનો પ્રણય-કિસ્સો અખબારોના પાને ચઢી ચૂકયો હતો. રોજે શરદબાબૂ પર બે આક્ષેપો મૂકયા છે—એક દગાઇનો અને બીજો છૂટાછેડાની માગણીનો. શહેરના સુપ્રસિદ્ધ દૈનિકોએ રોજની તરફેણમાં સમ્પાદકીય નોંધ તથા અગ્રલેખો પણ લખ્યા છે. ન્યાયાધીશ પણ અંગ્રેજ છે. કલકત્તા શહેરના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો પણ કોરટમાં કેસ વખતે હાજર હતા. આજે સુશીલાકુમારીની સાક્ષી લેવાવાની હતી. વાદી અને પ્રતિવાદીના પાંજરામાં અનુક્રમે રોજ અને શરદબાબૂ બંને હાજર થયાં. બંને પક્ષના જાણીતા બેરીસ્ટરો સુસજ્જ થઇને ઊભા હતા.

સુશીલાકુમારીને સાક્ષી પૂરવા માટે બોલાવવામાં આવી. મી. શરદચંદ્ર પર રાહુ અને કેતુ બંનેએ આક્રમણ કર્યું. તેમણે વિચાર્યું કે રોજરૂપી રાહુ અને સુશીલારૂપી કેતુ બંને શરદરૂપી ચંદ્રને ઘેરી રહ્યા છે. હવે શું થશે ? સુશીલાની સાક્ષીથી મને ઓછામાં ઓછી ત્રણ વર્ષની સજા તો થશે જ. તે ઉપરાંત રોજના છૂટાછેડાની માગણી પણ મંજુર થશે. ધોબીના કુતરા જેવી મારી ભૂંડી દશા થશે—ઘરનોય નહિ રહું અને ઘાટનોય નહિ રહું. બંને સ્ત્રીઓરૂપી મૂડી ગુમાવીશ, એટલું જ નહિ, પ્રતિષ્ઠારૂપી વ્યાજ પણ ખોઇ બેસીશ. આ બનાવ જાહેર થયા પછી મને કોઇ નોકરીમાં રાખશે કે કેમ એ પણ શંકાસ્પદ બાબત છે. આના કરતાં તો પરિણામની જાહેરાત સાથે જ મારે હીરાની વીંટી ચૂસીને મરી જવું એ જ બહેતર છે. શરદબાબૂનું શબ આજે આ અદાલતના ઓરડામાંથી જ નીકળશે. હે ઈશ્વર ! મેં સાંભળ્યું છે કે તેં અનેકનાં સંકટો દૂર કર્યાં છે. યદ્યપિ હું આપનો ભક્ત તો નથી, તથાપિ જો આપ મારી લાજ સાચવશો તો હું જીવન-

શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘ સલાપસ ક્રોસરોડ અમદાવાદ

નોંધ—સંઘના સભાસદની વાર્ષિક ફી માત્ર ચાર આના આપી સંઘના સભ્ય બનો. બહારગામથી ફી મોકલનારે પાંચ આનાની ટીકીટો મોકલી આપવી. તેમને બે રંગમાં છાપેલ, ઘરમાં વસાવવા લાયક "શરણાગત દીનાર્ત૦"નો આખો શક્તિમંત્ર ભેટ તરીકે મોકલી આપવામાં આવસે. જે ભાઈ—બહેન ૧૦૦ ઉપરાંત સભ્યો નોંધી આપશે તેમનું નામ માસિકમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

પંડીત નારાયણ મુળજી પુસ્તકાલય
કાલબાદેવીરોડ મુંબઈ નં. ૨

શ્રી મુગટલાલ પ્રભાશંકરભાઈ, ડવેલોપ ડેપો ફ્રેંચ બ્રીજ
સ્ટ્રીટ—અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨

મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શુકલ C/o સસ્તું ઔષધ કાર્યાલય બાલાજીરોડ—સુરત

મગનલાલ નગીનદાસ દાળવાળા
બેગમપુરા ગોલવાડ સુરત.

ડી. એન. બ્રધર્સ ક્લુથીક બજાર સુરત.

મુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર—ભરૂચ

પટેલ ઇન્દુભાઈ શીવાભાઈ
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા

જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર
લીમડા પોળના નાકે વડોદરા

મહાકાળી બેંગાલ સ્ટોર્સ, ન્યાયમંદિર
પાસે, હનુમાન ચકલા, વડોદરા.

નર્મદાશંકર ઇશ્વરલાલ પાઠક
રાવપુરા, ભોગીદાસ વિઠ્ઠલની પોળ વડોદરા

ઉષા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટોર ગોકુળનાથજી મંદીર
ઉણુવાડા

મધુસુદન બાઇલાલ બુકસેલર પાદરા

શ્રીસત્યનારાયણ ભજનમંડળવતી મેનેજર
રણછોડભાઈ ઇશ્વરભાઈ
ડૅ. રાણા નારણદાસ હરગોવિંદદાસની
દુકાને પાદરા

શાન્તિલાલ છોટાલાલ—બુકસેલર બોરસદ

શ્રીમનલાલ છોટાલાલ કડિયાના ઉમરેઠ

દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પખાલીપોરી
ભારદ્વાજ ભુવન મોરબી

ગોરધનદાસ વલ્લવભાઈ પટેલ (સર) કરમસદ

કરશનદાસ તેજસીભાઈ— દારીજ

ઉનમીરાદાભાઈ કાશીભાઇ બજારમાં વીરસદ
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ

પા. અંબાલાલ ડાહ્યાભાઇ લખાવાડનડીઆદ

દેસાઇ મધુસુદન મગનલાલ દેસાઇવગો
રામદાસભાઈની ખડકી નડીઆદ

શ્રી સૌભાગ્ય કંગનસ્ટોર સાવલારવાડ ,,

કાલીદાસ લલ્લુભાઇ વરો—સ—મિલ—વસો

મોતીભાઈ જેઠાભાઈ, વડુવાપાસે પેટલાદ

અમદાવાદ

મધુસુદન બોગીલાલ શાહ
હજુઠાવાડા, કુંભારવાડા. ૭૨૧/૧,

મોહનલાલ બહેચરદાસ મહેતા શાહપુર
વનમાળી વાંકાની પોળ

અસ્વીન એન્ડ કો રીચીરોડ
લક્ષ્મી વીલાસ હોટલ પાસે

પટેલ અંબાલાલ ચુનીલાલ
દુધવાળી પોળ શાહપુર

પટેલ શંકરલાલ નારણદાસ
નવી વડવાળી પોળ શાહપુર

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર

શાહ સોમચંદ અંબાલાલ પથીયાળી તથા

નર્મદાશંકર મુળશંકર રાયપુર કાપડીવાડ

ઠક્કર બુક ડીપો રીચીરોડ પુલ નીચે

શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ શાહપુર
બુખારાની પોળ

ઉષા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટોર
વાડીપોળ—સામે ખાડીયા

શાન્તીલાલ છોટાલાલ બી

ગોમતીપુર દરવાજા પાસે બીબાઈઈરી

ભીખાભાઈ સખારામ ખોખર
મ્યુ. હોરોના ટબા પાસે અસારવા

પુંજલાલ જેશંકર ત્રવેદી નવા વાડજ

નાગજીભાઈ ગુલાબભાઈ પટેલ,
સરસપુર, પાણીની ચાલી, રૂમ નં. ૨૫૮

શંકરલાલ જેઠતારામ દીક્ષિત
સત્યનારાયણના મંદિર પાસે કટોકા

ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કંપની—મહેમદાવાદ

પટેલ કાન્તિલાલ છગનભાઇ નાવલી

શામળદાસ ઓધવજી મહુધા

નારાયણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી બજાર ધોળકા

ગોરધનદાસ છોટાલાલ મોદવાડ ઘોરી ધંધુકા

હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ બુકડવાડા મોડાસા

મણીલાલ મ. શાહ પો. બો. બોરીઆ

હનુમાન આશ્રમ પોષ્ટ નં. ૧૨૨૧ નૈરોબી

શાંતિલાલ નાથુભાઈ દુબાઓ

મહારાજ હરીલાલ છગનરામ
પો. બો. ૧૩૮ ટાંગા

લીલાધર પુરૂષોતમદાસ વેદ ટાંગા

લાલજીભાઈ ગિરધરલાલ ટેરોરો

ડી. પી. ભગત પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા

જગન્નાથ પાઠક ઠાકોર

ડૉ. કાનજીભાઈ દામોદરભાઈ અંદરજી
તલસીભાઇ રૈયા નાકા પાસે, રાજકોટ

રતીલાલ હરજીવનદાસ ત્રિવેદી શાહપુર

નરભેરામ કુંવરજી ઠક્કર વાંકાનેર

કામેશ્વર પુસ્તકાલય, અમરેલી

દેસાઇ પરસોતમદાસ હીરાભાઇ શીનોર

નાનાલાલ એમ. ત્રીવેદી શીંકાગામ

અનવરાય મોહનલાલ ભટ્ટ

ઠાકરદાસની દેરી સ્તુભીવાડ ભાવનગર

પટેલ વિઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ પેટલાદ

મહાશંકર હિંમતલાલ દવે
પો. બો. નં. ૪૨૫ કંપાલા

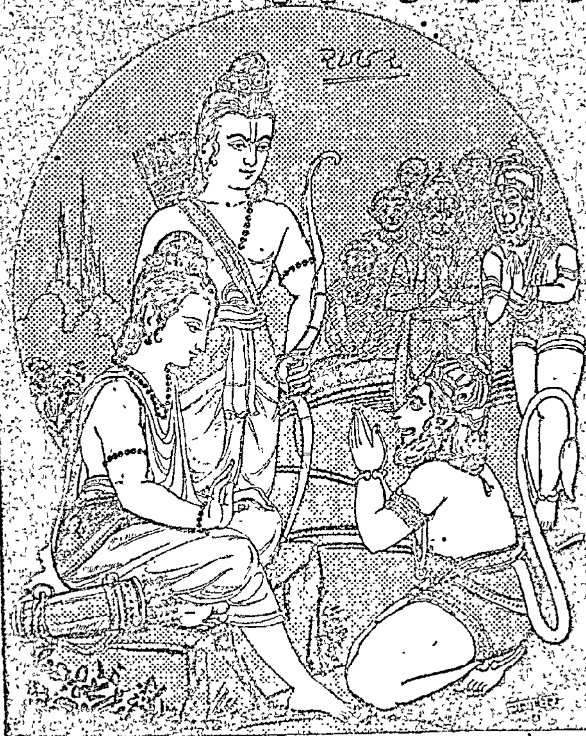
તે મનુષ્યને 'તું મારો પ્રિય છે' એમ પ્રભુ શી રીતે કહી શકે?

જે મનુષ્ય સર્વ પ્રસંગોમાં પોતાના મનનું ધાર્યું જ કર્યા કરે છે, પરન્તુ કોઇપણ કાર્ય કરતાં પહેલાં પ્રભુની હિતકર આજ્ઞાઓનું શાન્તિથી સ્મરણ કરી, તેમને સાવધાનતાથી પોતાના અન્તઃકરણની આગળ રાખી વર્તતો નથી; જે મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યનો વિચાર કરીને વર્તતો નથી; જે મનુષ્ય પોતાના કુટુમ્બ, સમાજ અને દેશ પ્રત્યેના કર્તવ્યને ભૂલી સ્વાર્થમાં જ રત રહે છે; જે મનુષ્ય પ્રભુના ને સજ્જનોના ઉપદેશોનો મોઢથી તે પ્રમાણે કરવાનો સ્વીકાર કરીને પછી તેમનો પોતાના આચરણ વડે અનાદર કરે છે; જે મનુષ્ય પોતાના મનના વેગને વશ થાય છે, પણ પ્રભુની હિતકર ઇચ્છાને વશ વર્તવું તેને ગમતું નથી; જે મનુષ્ય પોતાના સદ્ગુરુની ને સ્વામીની આગળ કપટપૂર્વક વર્તે છે અને જાણે પોતે જ આ વિશ્વમાં સર્વથી વધારે ડાહ્યો છે એમ સમજે છે, એવા ઉચ્છૃંખલ સ્વભાવવાળા મનુષ્યને "તું મારો પ્રિય છે" એમ પ્રભુ શી રીતે કહી શકે?

જે મનુષ્યને પોતાના મનની ભ્રમણાથી ઘડીક આ વ્યવહાર ઠીક લાગે છે અને ઘડીક પછી પાછો બીજા પ્રકારનો વ્યવહાર ઠીક લાગે છે; જે મનુષ્યને ઘડીક અમુક પુસ્તક યોગ્ય લાગે છે અને પછી વળી બીજું પુસ્તક યોગ્ય લાગે છે; જે મનુષ્યને, ઘડીક અમુક પુરુષને વધારે યોગ્ય માની તેનામાં ભક્તિ પ્રકટે છે અને ઘડીક પછી બીજામાં; ઘડીક પરમાર્થના અમુક સાધનમાં પ્રીતિ ઊપજે છે અને પછી બીજામાં મન જાય છે; ઘડીક અમુક દેવમાં શ્રદ્ધા પ્રકટે છે અને ઘડીક પછી બીજા દેવમાં; ઘડીક અમુક મંત્રમાં ને ઘડીક પછી બીજા મંત્રમાં શ્રદ્ધા થાય છે, એવા ભ્રમિત મનવાળા મનુષ્યને "તું મારો પ્રિય છે" એમ પ્રભુ શી રીતે કહી શકે?

જે મનુષ્યના વિચારો સત્શાસ્ત્રો અને નિષ્કામ મહાપુરુષોના વિચારોને અનુસરતા નથી; જે મનુષ્ય પોતાના વિચારોને જ સત્ય માનવાના સ્વભાવવાળો ને બીજાના વિચારોનો વિનાવિચાર્યે અનાદર કરનારો છે; અને જેનું અન્તઃકરણ સત્ત્વગુણી શુભ વિચારોને થોડા પ્રકટ કરે છે અને રજોગુણી તથા તમોગુણી અશુભ વિચારોને અધિક પ્રકટ કરે છે, જેની આંખો ક્ષણમાં એક પ્રાણી અથવા વસ્તુ તરફ અને ક્ષણમાં બીજા પ્રાણી વા વસ્તુ તરફ ચપળતાથી ફર્યા કરે છે, જેની નજર 'આ શું હશે ને તે શું હશે' એ જાણવા માટે આડી-અવળી અને ઉપર-નીચે દોડયા કરે છે, અને રાગદ્વેષવાળા અન્તઃકરણને વશ થઇ જેનાં નેત્રો કોઈ પ્રાણી-પદાર્થ તરફ રાગપૂર્વક તો કોઇના તરફ દ્વેષપૂર્વક ગતિ કરે છે, તે મનુષ્યને "તું મારો પ્રિય છે" એમ પ્રભુ શી રીતે કહી શકે?

જે સર્વ પ્રાણી-પદાર્થ પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ રહિત, ધીર, સમતાવાન, શાન્ત છે; જે નિર્લોભ છે, સ્વાર્થ-રહિત છે, કર્તવ્યનું પાલન કરતાં આવતી મુશ્કેલીઓને સહન કરવાવાળો છે, જે સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયાવાન્ છે, નિષ્કપટ છે, જે સચ્ચાઇથી વર્તનારો છે, જે સર્વમાં પોતાને અને પોતામાં સર્વને જુએ છે એવા આત્મવાન્ મનુષ્યને "તું મારો પ્રિય છે" એમ પ્રભુ કહે છે.—બ્રાહ્મીભૂત બ્રહ્મીભૂત શ્રીમન્નાથભગવાન્

ૐ ૐ ૐ રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ; પતિતપાવન સીતારામ ૐ ૐ ૐ

ૐ હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

વાર્ષિક લવાજમ :		હિંદ બહાર
રૂ. ૫—૪—૦	તંત્રી :	રૂ. ૭—૮—૦
પાકું બાઈન્ડીંગ	મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ	પાકું બાઈન્ડીંગ
રૂ. ૬-૪-૦		રૂ. ૮-૮-૦

વિષયસૂચિ

જરૂરી સૂચનાઓ:—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-ઠેકાણું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ, અને પોતાનો ગ્રાહક નંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઈ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ. વી. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે. વી.પી. અને મનીઓર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એકજ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

અંક તા ૧૦ મી સુધીમાં ન મળે તો પોસ્ટ કાર્ડ લખી મંગાવી લેવો.

લખોઃ—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ.

શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ સલાપસ ક્રોસરોડ, અમદાવાદ | મુદ્રક અને પ્રકાશક દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ સલાપસક્રોસરોડ, | શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, મોતીભિલા-અમદાવાદ

सत्संगं जनयत्परात्मविषये भक्तिं समुद्वर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૩ મું : માર્ગશીર્ષ–૨૦૦૬ : ડીસેમ્બર–૧૯૪૯ : અંક ૯ મો

નાથને નિવેદન

[જાવા દે જી નૌકા કિનારે કિનારે...રાગ]

નાથ! જેવો નિભાવ્યો, નિભાવી લેજે,
મારી સાથે સદાયે તું ઊભો રે'જે....નાથ!....(૧)

ગાંડો–ઘેલો છતાં હું તો તારો થયો,
મને આશરો એક જ તારો રહ્યો,
આવ્યો તારે દ્વારે તું સ્વીકારી લેજે...નાથ!....(૨)

ગુણ–દોષને મા–બાપ નથી જોતાં,
રોતાં બાળનાં આંસુડાં જાતે લોતાં,
તારે ખોળે આ બાળ બેસાડી દેજે....નાથ!....(૩)

કરે 'પુનિત' પોકાર અંતરથી,
સદા નમે તને જોડી બે કરથી,
તારાં ચરણો આંસુથી ધોવા દેજે....નાથ!....(૪)

શ્રી. 'પુનિત'

સંપાદકીય

સહૃદય ગ્રાહકોને 'વિશ્વમંગલ'ના તેરમા વર્ષનો આ નવમો અંક નિવેદિત કરાય છે. હવે પછીનાં ત્રણ અંકો પછી 'વિશ્વમંગલ' તેનું તેરમું વર્ષ પૂરૂં કરી ચૌદમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે. મહાનુભાવ લેખકો અને ગ્રાહકો તેને જે મમતાથી ઉત્તેજન આપી રહ્યા છે તેને લીધે 'વિશ્વમંગલ' સમાજમાં આવા વિધર્મ સમયે પણ ધર્મ અને નીતિનું નૈવેદ્ય રજુ કરતું ભગવદ્-ગુણોનું ગાન ગાઈ રહ્યું છે. તે આજે તેના સુજ્ઞ લેખકો અને ગ્રાહકબંધુઓનો હૃદયપૂર્વક આભાર માને છે.

ત્રીજો અને ચોથો ખંડ

મહાભારતાંકના બે ખંડો પ્રકટ કર્યા પછી 'વિશ્વમંગલ' હવે તેનો ત્રીજો ખંડ તૈયાર કરી રહ્યું છે **આ ત્રીજા ખંડમાં જગતના કુરુક્ષેત્ર ઉપર સનાતન કાળથી લડી રહેલાં દૈવી અને આસુરી બળોને, જગતના મૂળભૂત પરમતત્ત્વ તરફથી શો ન્યાય મળે છે તેનો ચૂકાદો આવી જાય છે.** મહાપુરુષોએ પોતાની વિવેકયુક્ત દૃષ્ટિથી જોયું છે, અને ઇતિહાસના અજવાળામાં આપણે પણ જોઇ શકીએ છીએ કે "सत्यमेव जयते" સત્ય જ વિજય પામે છે-તે શાથી, જગતનું સમતાવાન્ મૂળતત્ત્વ સત્યના ઉપર પક્ષપાતી બનીને તેને વિજયી કરે છે કે શું, ઇત્યાદિ તત્ત્વજ્ઞાનનું સૂક્ષ્મ નિરૂપણું આપણને આ તૃતીય ખંડમાં જોવા મળે છે. વસ્તુતઃ જગતનું મૂળ તત્ત્વ કોઇના ઉપર પક્ષપાતી નથી, પરન્તુ અસત્યના રથની ચાલ જ એવી રીતની હોય છે, કે અનીતિથી તાત્કાલિક વિજયો, કામચલાઉ લાભો મેળવી લેવા જતાં પરિણામે અન્તિમ શાશ્વત વિજય તે ગુમાવે છે. અને સત્યનો રથ પ્રાથમિક પરાજયો અને મુશ્કેલીઓ સહન કરીને પણ અસત્ય અને હિંસાને તરી જાય છે. આ ખંડમાં આવતા શાન્તિપર્વમાં પારમાર્થિક અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો સમુદ્ર લહેરાઈ રહ્યો છે.

વળી તે પછીનાં મહાભારતનાં છેવટનાં પર્વોમાં મનુષ્યમાત્રને ઉપયોગી, આ સંસારલીલાનો સાર રજુ થએલો છે. પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી ધર્મમૂર્તિ યુધિષ્ઠિર અને પાંડવોને જીવનનાં જે સત્યોનો અનુભવ થાય છે, તે જાણવાની ઇચ્છા ત્રીજો ખંડ વાંચી રહ્યા પછી ઉત્કટ બની જાય છે. અને **સમગ્ર રીતે જોતાં છેલ્લા આ બે ખંડોમાં જે મોક્ષધર્મનું નિરૂપણ થાય છે તે પૂરું વાંચ્યા વગર જિજ્ઞાસુ વાચકોને ચેન પડે એમ નથી,** અને એ આખુંય જ્ઞાન જો સમયના અંતર વિના સળંગ વાંચવામાં આવે તો તેની ઘણી જ અસર થાય તેમ છે. તેથી અમે ત્રીજો અને ચોથો ખંડ સાથે જ પ્રકટ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. વળી આવી સરળ ભાષાના આખા મહાભારતની માગ પણ વધતી જતી હતી.

મનીઑર્ડર ફૉર્મ વિષે.

એટલે જેમને આ ત્રીજો અને ચોથો ખંડ આ જ વર્ષે લેવાની ઇચ્છા ન હોય એવા ગ્રાહકો કોઈક જ નીકળશે એમ ધારીને અમે બે ખંડ મોકલવા માટે રૂ. ૧૦—૦—૦ લવાજમ રાખ્યું છે. અને તેથી આ અંકમાં દશ રૂપિયાનાં મનીઑર્ડર ફૉર્મ મૂકવામાં આવ્યાં છે. **વળી ગ્રાહકોને એ ફાયદો છે કે દશ રૂપિયાનો મનીઑર્ડર કરવાથી તેમને બંને વર્ષે સવા પાંચ રૂપિયાના લવાજમને બદલે પાંચ રૂપિયામાં વિશ્વમંગલ પડશે. અને બે વાર મનીઑર્ડર કરવાને બદલે એક જ વખતે બે આનાના મનીઑર્ડર ખર્ચથી તેઓ દશ રૂપિયા મોકલી દઇ શકશે. આમ ગ્રાહકોને પણ ચોથો ખંડ વહેલો મળવા સાથે દશ આનાનો ફાયદો રહે છે.** તેમ છતાં જે ભાઈઓ એક જ વર્ષનું લવાજમ મોકલવા માગતા હોય તેઓ **મનીઑર્ડર ફૉર્મમાં 'દશ રૂપિયા'** છેકીને 'રૂ. ૫—૪—૦ સવા પાંચ રૂપિયા' લખીને મનીઑર્ડર મોકલવા માટે તે ફૉર્મનો ઉપયોગ કરી શકશે. જે ભાઈઓ

મનીઓર્ડર ન કરતાં વી. પી. થી મંગાવવા માગતા હોય, તેમણે; ત્રીજા ખંડનું કે ત્રીજા અને ચોથા એમ બંને ખંડનું વી. પી. મોકલવા સ્પષ્ટતા કરી તે પ્રમાણેનો ઑર્ડર નોંધાવવો અને મનીઑર્ડર ફૉર્મ કોઇ ઉપયોગ કરનાર ભાઇને આપી દેવું.

• જેઓ રૂ. ૨૦) ભરી ચાર વર્ષના સામટા ગ્રાહક થએલા છે, તેઓ મનીઑર્ડર ફૉર્મ કોઈ બીજા ભાઈને આપશે. ત્રીજો અને ચોથો ખંડ તૈયાર થયે, રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી, (પાકા બાઇન્ડીંગના ખંડો) રવાના કરવામાં આવશે.

કાર્ડ સંબંધી

આ સાથે કાર્ડ મૂકવામાં આવ્યું છે. તેમાં આપના ધર્મપ્રેમી મિત્રો અથવા સંબંધીઓનાં નામ ભરી અમારા ઉપર મોકલશો. અમે તેમના ઉપર વિશ્વમંગલનો નમુનાનો અંક અને શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયનાં પુસ્તકોનું વિસ્તૃત સુચિપત્ર મફત મોકલીશું. આપ તેમને વિશ્વમંગલના ગ્રાહક થવા ભલામણ કરીને અથવા જ્ઞાન–ભક્તિનાં પુસ્તકો દ્વારા ધર્મમાં રસ લેતા કરશો તો તેથી આપના મિત્રો કલ્યાણ–પંથે વળશે, આપ પુણ્યના ભાગી બનશો અને ધર્મપ્રચાર કરી રહેલી આ સંસ્થાને ઉત્તેજન મળશે. શુભ કાર્યમાં આપનો સાથ જરૂર મળી રહેશે એવી આશા છે.

શ્રી રામનામ બેંક મહોત્સવ

જણાવતાં આનંદ થાય છે કે પૂ. શ્રી 'પુનિત' મહારાજે આજથી લગભગ છ વર્ષ પહેલાં જનતા પાસે 'રામ' મંત્રો લખાવવાનું શરૂ કર્યું હતું. દુર્વિચારો આવતા અટકે અને શુભ સ્વરૂપમાં મનની એકાગ્રતા દૃઢ થતી જાય એ ભગવાનના નામના લેખનનું ફળ છે. તે રામનામના લેખેલા મંત્રોને શ્રી 'રામનામ બેંક'ના રૂપમાં એકઠા કરવામાં આવે છે. પ્રથમનાં બે વર્ષ તો શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયે રામનામ લખનારને રામ–નામ લખવાની નોટ અને શ્રી 'પુનિત' મહારાજ રચિત 'ભક્તિ ઝરણાં'નો ભાગ વિનામૂલ્યે આપ્યાં હતાં, પરન્તુ તે પછી કાગળના ભાવો વધી જતાં, રામ–મંત્ર લખવાની નોટ અને ભક્તિઝરણાંનો ભાગ ચાર આના લઇ આપવાનું રાખવામાં આવ્યું હતું. જનતાના વિપુલ સહકારથી અત્યાર સુધીમાં બરાબર સાત અબજ રામ–મંત્રો લખાઈને આવેલા છે. આ રામમંત્રોની ચાલુ માગશર શુદ ૧૨ ને શુક્રવારે, મણિનગર શ્રી પુનિત–સેવાશ્રમની બાજુમાં, સ્થાપના કરવામાં આવી છે. આ નિમિત્તે માગશર શુદ ૧ થી પૂર્ણિમા પર્યન્ત જુદાજુદા ધાર્મિક કાર્યક્રમો રાખવામાં આવ્યા હતા. શુદ ૧ થી ૧૩ સુધી શ્રી રામચરિત માનસનું પારાયણ રાખવામાં આવ્યું હતું, તેમાં નડીઆદના શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજીના ભક્તિભાવભર્યા પ્રવચને જનતાને ખૂબ જ આકર્ષિત કરી હતી. તેમ જ શુદ ૧૦ થી લઇને ૧૪ પર્યન્ત અખંડ નામસંકીર્તન અને રામયાગ રાખવામાં આવ્યો હતો. મંત્રોનું સંસ્થાપન ભારત પ્રસિદ્ધ વિદ્વદ્વર્ય ગોસ્વામી શ્રી 'બિન્દુજી' મહારાજના મંગલ હસ્તે સુપ્રસિદ્ધ નાગરીકો અને ભક્તોની હાજરીમાં કરાવવામાં આવ્યું હતું. આ મંત્રો ઉપર એક સુંદર મંત્રમંદિર બંધાશે અને તેની અંદર ભગવાન શ્રી રામચન્દ્રજીના ચરણારવિંદની સ્થાપના થશે. શુદ ૧૧ ગીતાજયન્તીને દિવસે લખાએલા રામમંત્રોને શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયથી વરઘોડા દ્વારા મણિનગર પુનિત સેવાશ્રમમાં લઇ જવામાં આવ્યા હતા. ઉપરના કાર્યક્રમ ઉપરાંત દરરોજ સાંજે ૬ થી ૭ સંત-મહાત્માઓનાં પ્રવચનો અને દરરોજ રાત્રે ૯ થી ૧૨ મહાગુજરાતના જુદાજુદા ભક્તોનાં ભજનોનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ મહોત્સવમાં અમદાવાદ તેમ જ બહાર ગામની જનતાએ પુષ્કળ પ્રમાણમાં રસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. રામ–મંત્રો લખાવવાની યોજના પહેલાંની રીતે જ ચાલુ રહેનાર છે.

'રામશરણ'

સં. શ્રી હરીશ નાયક

બહુ જુના વખતની વાત છે. એક ગામમાં એક સાધુ રહેતો હતો. તેનું નામ હતું રામશરણ. પોતાની નાની સરખી ઝુંપડીની અંદર તેણે ઠાકોરજીની એક નાની મૂર્તિ સ્થાપિત કરી હતી. અને એ મૂર્તિની પૂજા-અર્ચામાં તે પોતાના દિવસ કાઢતો હતો.

ઠાકોરજીના ભક્તોની કૃપાથી એને રોજ ચાર આનાની આવક થતી હતી. એમાંથી તે ઠાકોરજીને ભોગ ધરાવતો, આરતી કરતો, પ્રસાદ વહેંચતો અને પોતે પણ એ વખત ખાઈ શકતો. તે વખતે કાંઈ આટલી બધી ભીષણ મોંઘવારી ન હતી. નવાઈ પમાડે એવી વાત તો એ હતી કે એને રોજ ચાર જ આના મળતા. એક પાઈ ઓછી નહિ કે એક પાઈ વધારે નહિ. રામશરણ સંતોષી જીવ હતો. ચાર આનામાં તો તે ઘણી સારી રીતે પોતાનું અને પોતાના ઠાકોરજીનું ગુજરાન ચલાવી શકતો. અને એમાં એને કોઈ પણ જાતની તકલીફ પડતી ન હતી.

દિવસો આ પ્રમાણે પસાર થતા હતા પણ એક દિવસ એક એવી વાત બની ગઈ જેથી રામશરણ કાયમને માટે ધર્મસંકટમાં ફસાઈ પડ્યો.

સંધ્યાનો વખત હતો. જમણા હાથમાં આરતીનો દીપ લઈને, અને ડાબા હાથમાં ઘંટડી વગાડતો રામશરણ ઠાકોરજીની આરતી કરતો, ભક્તિ અને શ્રદ્ધાના નશામાં ભાન ભૂલી રહ્યો હતો. પાસે જ કેટલાક ભક્તો હાથ જોડીને ઊભા હતા. ઝુંપડી ધૂપ અને ફૂલોની સુગંધથી મહેકી રહી હતી. ભક્તિરસનું ભાન કરાવતી ઘંટડીનો 'ટીનટીન' રણકાર જાણે અમૃતની વર્ષા કરી રહી હતી. પાસેથી જ પસાર થતા એક સંન્યાસીએ ઘંટડીનો મધુર રણકાર સાંભળ્યો. તે ઝુંપડીની સામે આવી બાળકોની વચમાં હાથ જોડી ઊભો રહ્યો.

'જયજયકાર' સાથે આરતી સમાપ્ત થઈ ઠાકોરજીના ચરણોમાં આરતીનો દીપ મૂકી રામશરણે ઠાકોરજીની અર્ચના કરી. પછી ભક્તોને ચરણામૃત અને પ્રસાદ વહેંચ્યો. પ્રસાદની થાળી લઈ તે બહાર બાળગોપાળમાં આવી પહોંચ્યો. લલચભરી નજરથી રામશરણની સામે જોઈ રહેલાં બાળકો થાળી તરફ હાથ ઊંચા કરવા લાગ્યાં. રામશરણે થાળીને ઊંચી કરી પ્રસાદ વહેંચવો શરૂ કર્યો. પેલો સંન્યાસી એક બાજુ ખસી ગયો.

બાળકોને પ્રસાદ વહેંચાઈ રહ્યો કે તરત જ રામશરણની નજર સંન્યાસી પર પડી. 'જય ઠાકોરજી કી' કહી રામશરણે તેનું સ્વાગત કર્યું. અને તે જ્યાં સંન્યાસીને પ્રસાદ આપવા જાય છે ત્યાં જ સંન્યાસી બોલ્યા; "ભગવન્! પહેલાં જરા પાણી આપો તો હું હાથ પગ ધોઉં અને પછી પ્રસાદ લઉં. ઘણો જ દૂરથી આવી રહ્યો છું."

ઘણી જ નમ્રતાથી રામશરણે જવાબ આપ્યો; "ઘણી જ ખુશીથી, મહારાજ!" અને તે ઝુંપડીની અંદરથી કમંડળમાં પાણી લઈ આવ્યો અને સંન્યાસીએ હાથ-મોઢું ધોવા કહ્યું. સંન્યાસી જ્યારે પ્રસાદ આરોગી રહ્યો હતો ત્યારે રામશરણે અમસ્તું જ પૂછ્યું; "ક્યાંથી આવી રહ્યા છો મહારાજ!"

"હું કાશીથી આવું છું. અને પ્રયાગરાજના કુંભમેળામાં જવા મારો વિચાર છે." સંન્યાસીએ જવાબ આપ્યો. રામશરણ ખુશ થતાં બોલ્યો; "અહો-ભાગ્ય મારાં કે તમારાં દર્શન થયાં." "એ બધો તો ઠાકોરજીનો મહિમા છે ભગવન્!" સંન્યાસીએ ઠાકોરજીની મૂર્તિ તરફ હાથ કરી કહ્યું. પછી થોડીવાર સુધી મૌન પથરાઈ રહ્યું. અને ફરીથી સંન્યાસીએ વાત કાઢી; "ચાલતાંચાલતાં હું બહુ જ થાકી ગયો છું. અને તમારા જેવા ભક્તનો સંગત તો નસીબ હોય તો જ મળે ને? જો કંઈક થોડું પણ ખાવાનો બંદોબસ્ત થઈ જાય તો આજની રાત અહીં જ ઠાકોરજીના ચરણોમાં વિતાવવા વિચાર થાય છે. તમારી સંગતિના સુયોગનો પૂરેપૂરો લાભ લઈ સવાર થતાં જ હું ચાલ્યો જઈશ."

રામશરણ નમ્રતાથી માથું ઝુકાવી બોલ્યો; "ઠાકોરજીની કૃપાથી જે કંઈ મને મળશે તે હું આપની સેવામાં અર્પણ કરીશ. આપના આતિથ્યનો આવો સુઅવસર મળ્યો છે તો મારે માટે મોટા ભાગ્યની વાત છે. આપ સહર્ષ વિશ્રામ કરો મહારાજ!"

સંન્યાસીએ પથ્થર પર મૃગચર્મ બિછાવ્યું. અને નિશ્ચિન્ત થઈને સૂતો. રામશરણ એના સત્કારની ચિંતામાં ઝૂંપડીની અંદર ગયો.

ઠાકોરજીના ચરણકમળ આગળ પડેલી થાળામાં બિલકુલ થોડો પ્રસાદ બાકી રહ્યો હતો. સંન્યાસી ન હોત તો રામશરણ એટલા પ્રસાદને જ આરોગી પોતાની રાત કાઢી નાખત. પણ હવે આટલા પ્રસાદથી શી રીતે ચાલે? રામશરણને પોતાની ચિંતા ન હતી. જો એટલો જ પ્રસાદ સંન્યાસીને માટે પણ પૂરતો હોય તો તે એમ જ ખાધા વગર ઉપવાસ કરી સૂઈ રહેત. પણ આ પ્રસાદ તો એટલો બધો ઓછો હતો કે સંન્યાસીની સામે મૂકતાં પણ એને શરમ આવતી હતી. આ બધો વિચાર કરતો તે ઝુંપડીની બહાર નીકળ્યો અને એણે ગામ તરફ ચાલવા માંડ્યું. એ આશાએ કે કોઈ ઠાકોરજીનો ભક્ત મળી જાય તો આવા અણીના પ્રસંગે મદદ કરે.

રામશરણ કોઈ દિવસ ગામમાં જતો ન હતો. આજ સુધીની એની જીંદગીમાં એણે કોઈ દિવસ કોઈ જ કોઈ પાસે માગ્યું ન હતું. અને અત્યારે પણ એને તો એમ જ વિચાર આવતો હતો કે કદાચ આજે પણ એને કોઈની સામે હાથ લાંબો કરવાની જરૂર નહિ પડે. ઠાકોરજીની કૃપા હશે તો બધું આપોઆપ જ પતી જશે. અને એ પ્રમાણે વિચાર કરતાં તેણે ગામમાં ફરવા માંડ્યું.

લોકો એને ગામમાં આમ ફરતો જોઈને આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. કેટલાયે પૂછ્યું કે "મહારાજ આજે તમે કેમ ગામમાં આવવા તસ્દી લીધી?" પણ રામશરણના મોઢામાંથી જરૂર હોવા છતાં પણ એ વાત નીકળી શકી નહિ. એણે કોઈને પણ કહ્યું નહિ કે મારે સીધાની જરૂર છે. "કોઈ ભક્ત આપોઆપ સમજી જઈ નહિ આપે શું!" એમ એણે માન્યું.

અને પરિણામ એ આવ્યું; જેવો એ ગયો હતો તેવો જ ખાલી હાથે તે પાછો ફર્યો મન દુઃખથી ભરાઈ આવ્યું હતું. શી રીતે તે પોતાને બારણે આવેલા અતિથિનો સત્કાર કરે? શું ઠાકોરજીની સામે ભક્તને અપમાન સહન કરવું પડશે! ગ્લાનિની રેખાઓ એના ચહેરા ઉપર વારંવાર તરી આવતી હતી.

એટલામાં રામશરણની નજર ઝુંપડીની પાસે જ આવેલી એક દુકાન પર પડી. અને તેના મનમાં એક જ વિચાર ધસી આવ્યો; "વાણીયા પાસે ઉધાર લઈ લઉં તો શું વાંધો છે? ઠાકોરજીના પૂજારીનો વાણીયો એક બે આના માટે વિશ્વાસ નહિ કરે શું?" અને આમ વિચાર આવતાં જ તે સીધો વાણીયાની દુકાને આવીને ઉભો રહ્યો. ગ્રાહકોને પતાવીને, વાણીયાએ સાધુ તરફ દૃષ્ટિ નાખી. "મહારાજ, તમે અહીં ક્યાંથી આજે?" તેણે પૂછ્યું.

"મારે ત્યાં આજે એકાએક એક સંન્યાસી અતિથિ પધાર્યા છે. તેમને માટે સીધાની આવશ્યકતા છે. તમે મને ઉધાર આપી શકશો? હું કાલે જ તમારા પૈસા આપી દઈશ!" રામશરણે જવાબ આપ્યો.

વાણીયો પોતાની રીતે બોલ્યો; "ઉધાર તો હું કોઈને જ આપતો નથી. મહારાજ! પણ જ્યારે તમારા જેવા માણસ આવીને ઉભા રહ્યા છે એટલે આપું છું, પણ એક શરતે." વાણીયો કંઈ હિસાબ જોડતો બોલ્યો; "બે આનાનું સીધું થશે. જ્યાંસુધી તમે બે આની આપી ન દો ત્યાં સુધી રોજના બે આના તમારે વ્યાજના આપવા પડશે, અને વ્યાજ આજથી ચઢવાનું શરૂ થઈ જશે. માફ કરજો મહારાજ, અમારે તો આમ રો વેપાર કરવાનો રહ્યો એટલે આમ કરવું જ પડે છે. નહિ તો..." અને પછી વાણીયો 'હીહીહી' કરતો હસી પડ્યો. રામશરણે ફરીથી વિચાર કર્યો કે 'એમાં શું મોટી વાત છે. કાલે તો એ હિસાબ ચૂકી જ દેવાનો છે ને! તેણે આ શરત મંજુર રાખી.

સીધું લઈ ખુશ થતો તે પોતાની ઝુંપડીમાં આવ્યો. અને સંન્યાસીના ખાવાપીવાનો પ્રબંધ કરી એણે નિશ્ચિંતતાનો શ્વાસ લીધો.

સંન્યાસી રામશરણને કોટિ કોટિ ધન્યવાદ આપતો ચાલ્યો ગયો. પણ રામશરણ તો બિચારો એવો સકંજામાં ફસાઈ પડ્યો હતો કે તેમાંથી છૂટવું સહેલું ન હતું.

રામશરણની રોજની આમદાની ચાર આના હતી. જેમતેમ કાપકૂપ કરીને તે દિવસે એણે બે આનામાં જ ઠાકોરજીનો ભોગ પતાવ્યો. પ્રસાદ વહેંચ્યો પછી કંઈ જ વધ્યું ન હતું. પણ તેની એને ચિંતા ન હતી. એક દિવસ ઉપવાસ ખેંચી કાઢવો એ કંઈ એને માટે બહુ મુશ્કેલીની વાત ન હતી.

સંધ્યાની આરતી પછી તે બચેલી બે આની લઈને વાણીયાને ત્યાં પહોંચ્યો અને તેના હાથમાં બે આની મુકી દીધી. વાણીયાએ બેઆની જોઈને કહ્યું "મહારાજ! આ બેઆની તો વ્યાજની થઈ. મારી ઉધારવાળી બે આની નથી લાવ્યા શું!"

'અરે હા.' રામશરણને વિચાર આવ્યો; 'આ વાત તો એ ભૂલી જ ગયો હતો?" તેણે વાણીયાને કહ્યું; "આજે તો મારી પાસે આટલા જ છે. બાકીનો પણ હું બંદોબસ્ત કરી દઈશ."

વાણીયો હસીને બોલ્યો; "અરે કાંઇ વાંધો નહિ. મહારાજ, તમારી પાસેથી ક્યાં જવાના છે!" રામશરણ ત્યાંથી પાછો ફર્યો ત્યારે તેનું મન ચિંતાથી આકુળ-વ્યાકુળ હતું. તે વારંવાર કરજ ચૂકવવા માટે વિચાર કરી રહ્યો હતો પણ કોઇ પણ રીતે ઘાટ બેસતો ન હતો. ચાર આના રોજની આમદાની, એમાંથી ઓછામાં ઓછા બેઆનાનો ઠાકોરજીના ભોગનો ખર્ચ. બાકી રહેલા બે આનાથી તો એ વ્યાજ જ આપી શકશે. મુદ્દલ તો હંમેશાં એના માથા પર ઊભું જ રહેશે. 'હાય રે રામ! હું કેવી મુશ્કેલીમાં ફસાઇ પડ્યો!' તેણે નિઃશ્વાસ મુકયો. ફરીથી એને વિચાર આવ્યો. 'એક દિવસ ઠાકોરજીને ભોગ નહિ ધરાવું તો શું વાંધો? એક જ દિવસના ચાર-ચાર આના વાણીયાને આપીને આ કરજમાંથી તો છૂટો થઇ જાઉં. પણ...ઠાકોરજી ભક્તના હોવા છતાં ઉપવાસ કરે? નહિ નહિ; એ વાત બિલકુલ શક્ય નથી. જો ભોગ જ ધરાવવામાં ન આવે તો પછી ભક્તજનો શું કરશે? પછી તેઓ ઠાકોરજીને માટે પૈસા આપવાનું પણ બંધ કરશે. નહિ, આમ તો મામલો ઓર ચોપટ થઈ જશે. અને આમ કરવાથી ઠાકોરજી ભોગ વગરના રહેશે. વાણીયો વ્યાજ વગરનો રહેશે ને મારે માથે દેવું તો એવું ને એવું કાયમ રહેશે.

કોઇ રસ્તો બિચારા રામશરણને જડ્યો નહિ. રોજ તે વાણીયાને બે આના વ્યાજના આપી આવતો અને બાકીના બેઆનાનો ભાર માથા પર રાખી કંઇ ખાધા પીધા વગર જ સૂઈ જતો.

પણ આમ કેટલા દિવસ ચાલે? ચરણામૃત અને જળના આધારે તે કેટલા દિવસ કાઢે? શરીર ધીરે ધીરે દુર્બળ થતું ચાલ્યું, શક્તિ ઓછી થવા લાગી અને હરવા-ફરવામાં પણ એને થાક લાગવા માંડ્યો. છતાં પણ તે ઠાકોરજીની પૂજા-અર્ચા કરતો, ભોગ ધરાવતો, પ્રસાદ વહેંચતો અને સાંજના કોઇ પણ હિસાબે વાણીયાને બે આના વ્યાજના ચૂકવી આવતો.

ધીરે ધીરે તે બિલકુલ અશક્ત થઇ ગયો. ભક્તો એને જોઇને પુછતા; "મહારાજ! તમને શું થયું છે? આમ દિવસે દિવસે આટલા બધા સુકાતા કેમ જાઓ છો? કોઇ વૈદને બતાવી દવાદારૂ કરો ને? આમ ક્યાં સુધી ચાલશે?"

રામશરણે ઠાકોરજીની મૂર્તિ તરફ જોઇને હસતાં હસતાં કહ્યું; "એ બધી તો ઠાકોરજીની મહેરબાની છે. એમની ઇચ્છા વગર કાંઇ ઓછું જ થાય છે, એ જે કરે છે તે સારાને માટે જ કરે છે."

અને વળી દિવસો પસાર થવા માંડ્યા. રામશરણમાં તો હવે ઊઠવા-બેસવાની તાકાત પણ જતી રહી. એને પોતાને મરી જવાની ચિંતા ન હતી. ચિંતા હતી કેવળ પેલી બે આનાની, કે એ કદાચ વાણીયાના બે આનાનું દેવું માથે રાખીને મરી જાય!

પહેલાં એને આશા હતી કે ઠાકોરજીની મહેરબાનીથી એકને એક દિવસે તે એ ઋણમાંથી ચોક્કસ મુક્ત થઇ જશે, પણ હવે એ આશા પણ ડૂબતી જણાઈ. મૃત્યુ એની સામે નાચી રહ્યું હતું. આજે નહિ તો કાલે અને કાલે નહિ તો પરમ દિવસે તે અવશ્ય મરી જવાનો છે. આજ સુધી સારી જીંદગીમાં જેણે કોઇનો એક પૈસાનો ઉપકાર પણ માથે નથી લીધો તે શું આમ દેવું માથે લઇને મરી જશે?

દુર્બળતાને લીધે તે મોડે સુધી સૂઈ રહ્યો. જ્યારે એને ભાન આવ્યું, ત્યારે તે ઊઠયો અને ઠાકોરજીની આરતીની તૈયારી કરવા લાગ્યો. હાથમાં આરતી લઇ, અને ઢીલે હાથે 'ટીનટીન' ઘંટડી વગાડતો જ્યારે એ ઠાકોરજીની આરતી ઉતારી રહ્યો હતો, ત્યારે ભક્તોને લાગ્યું કે આજે રામશરણ નહિ પણ રામશરણનું ભૂત આરતી ઉતારી રહ્યું છે. અંદરોઅંદર વાતચીત ચાલી રહી કે, "આજે મહારાજ ચોક્કસ મરી જવાનો છે."

આરતી સમાપ્ત થઇ. આજે પ્રસાદ વહેંચવા જેટલું જોર પણ રામશરણમાં ન હતું. ત્યાં ઊભેલા એક ભક્તે તે કામ પતાવી દીધું. બીજા એક ભક્તે આરતી-માંથી પૈસા કાઢીને રામશરણના હાથમાં મૂકતાં કહ્યું; "મહારાજ ચાર આના છે."

ચાર આના! હા, રોજ ચાર જ આના તો મળે છે. વધારે ક્યાંથી મળે? અને એ મરવા પડ્યો છે તો પણ એક પાઇ પણ વધારે નહિ ફક્ત ચાર આના!

ભક્તો ચાલ્યા ગયા. મુઠીમાં ચાર આના લઇ રામશરણ ભગવાનની મૂર્તિની સામે દયામણી નજરે જોઇ રહ્યો. આંસુની અખુટ ધારા એની આંખોમાંથી વહી રહી હતી. રામશરણે મુઠી ખોલી, પૈસા ફરીને ગણ્યા.

અને ફરીથી એક ડૂસકું ખાઇ તે રડી પડ્યો. તે બોલ્યો "હે ઠાકોરજી! જીવનમાં મેં તારી પૂજા અને ભક્તિ સિવાય બીજું કંઇ જ માગ્યું નથી. તારા ચરણકમળની સેવામાં મેં મારું સારું જીવન ગાળ્યું છે. પણ તારી પાસે કોઇ દિવસ કંઇ માગ્યું નથી. કોઇ બીજાની આશા રાખી નથી. હું ધારતો હતો કે તું તારા ભક્તનું સુખ-દુઃખ સાચી રીતે સમજે છે. અને કોઇ ને કોઇ દિવસ જરૂરનું એનું નિવારણ કરશે જ. પણ આજે મારી આખરી ઘડી આવી પહોંચી, અને તેય હજી તું ચૂપ છે. જાણે, કંઇ બન્યું જ નથી એમ. શું તને આ શોભા દેશે? ઓ ભગવાન! તારો એક ભક્ત માથે દેવું લઇને મૃત્યુ પામે? નહિ નહિ, મારા સારા જીવનની સેવા અને પુણ્યકર્મના ફળરૂપે પણ તું આ બે આનાના દેવામાંથી બચાવ. આ મહા સંકટમાંથી મારા આત્માને મુક્ત કર." અને તે બેભાન અવસ્થામાં ક્યાંય સુધી પડી રહ્યો. એની આ અવસ્થા મૃત્યુની પહેલાંની અવસ્થા હતી. હોલવાઇ જતા પહેલાં દીપ એકવાર મોટો પ્રકાશ આપી લે છે તેમ રામશરણની ચેતના પણ એકવાર ફરી જાગી. અંધકારમાં ડૂબતા એના આત્મામાં હજી પેલી બેઆની ખૂંચતી હતી. એણે આંખ મૂઠી ખોલીને એક વાર જોયું અને થોથરાતી જીભે બોલ્યો; "હે ઠાકોરજી! તારો ભોગ લગાવવાના વખત સુધી હું જીવતો રહું એમ હવે લાગતું નથી. આ ચાર આના વાણીયાને આપી તેનું દેવું ચૂકવી ઋણમુક્ત થઇ હું તરત જ પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. તારા ભક્તે કેટલાય દિવસનાં ઉપવાસ કર્યા છે. આજે એક વખત, તું પણ તારા ભક્તના મૃત્યુ પર ઉપવાસ કરી લેજે." પણ આમ બોલી તે ઊભો થવા જાય છે કે તરત જ તે ઢગલો થઇને પડ્યો. તેના દેહ પીંજરમાંનું આકુળ પક્ષી ઊડી ગયું.

સંધ્યા વખતે આરતી માટે જ્યારે ભક્તજનો આવ્યા ત્યારે જોયું કે રામશરણ ઠાકોરજીના ચરણકમળમાં મરેલો પડ્યો હતો. એના હાથની મૂઠી ઉઘાડી હતી અને એક હથેળીમાં ચાર આનાના પૈસા પડેલા હતા.

આખા ગામમાં ખબર પડી ગઇ કે રામશરણ મહારાજ મૃત્યુ પામ્યા. પેલા વાણીયાને જ્યારે ખબર પડી ત્યારે તેણે તેની પત્નીને કહ્યું; "તેં સાંભળ્યું કંઇ? પેલો રામશરણ મરી ગયો! એની પાસે તો હું ચાર આના માગતો હતો. તું જરા દુકાન પર બેસ, જોઉં તો; બને કંઇ હાથમાં આવી જાય એવું હોય તો..." અને એમ કહેતો તે રામશરણની ઝુંપડીએ પહોંચ્યો. રામશરણની ઝુંપડીમાં લોકો ભેગાં થયાં હતાં અને પૈસા ભેગા કરી સાધુના કફનનો અને અગ્નિસંસ્કારનો બંદોબસ્ત કરતાં હતાં. વાણિયો તેમાંના એકની પાસે જઇને બોલ્યો; "કેમ ભાઇ! મહારાજ મરી ગયો?" તેણે કહ્યું, "હા ભાઈ, મરી ગયા, આવો સાચો સાધુ મેં ક્યાંય જોયો નથી. ઠાકોરજીની પૂજા છોડી એણે સંસારની કોઇ વાત સાથે કોઇ મતલબ રાખી ન હતી."

"અરેરે!" વાણીયાએ નિસાસો મૂક્યો.

"ભાઈ! હવે દુઃખ કરવાથી શું થઇ શકવાનું છે?" પેલાએ કહ્યું.

"ભાઇ, મને એના મરવાનું દુઃખ એટલું બધું નથી, જેટલું એ વાતનું છે કે એના જીવતે જીવ હું એને ઋણમુક્ત ન કરી શક્યો. મારા ચાર આનાના પૈસા એની પાસે રહી જ ગયા."

એક બીજો માણસ જે એમની સાથે ઊભો રહીને વાતો સાંભળતો હતો તે બોલ્યો; "તો તમારે ચાર આના મહારાજ પાસે લેવાના હતા? કદાચ એ જ પૈસા મહારાજના હાથમાં છે એ તો નહિ? સારું થયું કે તમે વખતસર આવી પહોંચ્યા. હવે તો આ પૈસા તમે લઇને મહારાજને ઋણમુક્ત કરો, નહિ તો એમનો આત્મા દેવાના બંધનમાં બંધાયેલો જ રહી જશે." અને એમ કહી તેણે રામશરણના હાથમાં પૈસા પડ્યા હતા તે તરફ આંગળી કરી. વાણીયાએ જોયું તો એની છાતી ધડકી ઊઠી. મનમાં થયું તો ખરું કે ઝટ દોડીને પૈસા લઇ લઉં, પણ તે એ સાહસ કરી શક્યો નહિ. એની નજર ઠાકોરજીની મૂર્તિ પર પડી અને એક ધ્રૂજારી એના શરીરમાંથી પસાર થઇ ગઈ. એને લાગ્યું કે ઠાકોરજીની આંખમાંથી ક્રોધાગ્નિની જ્વાળાઓ એની તરફ ધસી રહી છે. તે એક ડગલું પાછળ ખસી ગયો.

"કેમ તમે પૈસા નથી લઈ લેતા? બિચારા મહારાજને હવે તો ઋણમુક્ત કરો." કોઇએ પૂછ્યું.

વાણીયો 'હીહીહી' હસી પડ્યો. તે બોલ્યો "એમના કફન માટે અને અગ્નિદાહ માટે આપ ઉઘરાણી કરી રહ્યા છો તો મારા એ ચાર આના તમે એ કામમાં જ લઈ લો, મારા તરફથી. હીહીહી......"

ચિત્ત સ્થિર કરવાનો ઉપાય

વ્યાખ્યાતાઃ—શ્રી દેવીદાનજી મહારાજ

(શ્રીમાન્ શ્રી દેવીદાન મહારાજ એક બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાપુરુષ હતા. તેમણે આ માર્ગમાં પચાસ વર્ષથી પણ વધુ સમય વ્યતીત કર્યો હતો, અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો સહીને યોગ, તપ.સંયમ અને નિયમની ક્રિયાઓને પૂર્ણ રીતે સાધીને તે દ્વારા પોતાની જાતને એ મહાન પદ પર લાવ્યા હતા. એ મહાન યોગીએ ઉપાસના રાહ જે થોડી સરખી સરળ રીતે બતાવી છે તે અહીં આપીએ છીએ. જેના શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન વડે મનુષ્યજન સ્હેલાઈથી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી શકે અને આ સંસારસાગરમાંથી કષ્ટ ઊઠાવ્યાં વગર મુક્ત થઈ જાય.)

આ સંસારમાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ જ મનુષ્ય-જન્મની સફળતા છે. શાંતિ મેળવવાને માટે મોટા મોટા રાજા-મહારાજા, ઋષિમુનિઓ આ સંસાર ત્યાગીને વનમાં વસ્યા હતા, અને વિવિધ પ્રકારની સાધનાઓ કરી કષ્ટ વેઠયું હતું. તા વિના શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. આપણે સંસારની વાસનાના ફંદામાં પડીને અને વિવિધ કલ્પનાઓ કરીને બધોય સમય ગુમાવીએ છીએ અને શાન્તિનો કોઈ સરળ માર્ગ ન સૂઝવાથી ઘણા દુઃખી થઈએ છીએ.

દિવસ અને રાત મળીને ચોવીસ કલાક હોય છે. એમાંથી બાર કલાક ધંધા. રોજગારમાં પસાર થાય, કે જે વડે કુટુંબના ગુજરાન માટે દ્રવ્યોપાર્જન થઈ શકે. ચાર કલાક ખાવા પીવામાં અને આરામમાં પસાર થાય; છ કલાક નિરાંતે નિદ્રા લઈએ; હવે બે કલાક જે બાકી રહ્યા એમાં આપણે આપણા બધા યે વિચારો, વાસનાઓ અને સ્મૃતિમાત્રને દૂર કરવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ, મન ઘણું ચંચળ છે. એને અભ્યાસથી જ રોકી શકાય છે. જો, તે વખતે મન જ્યાં ત્યાં ભટકવા માંડે તો તેને તેમ કરતાં રોકવું જોઈએ. શરૂઆતમાં એક એક કે અર્ધી અર્ધી મિનિટ સુધી રોકવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તેને સમજાવવું જોઈએ કે, "તું કેમ જ્યાં ત્યાં ભટકે છે? આખરે તો તારે અહીં જ પાછું ફરવું પડશે. જ્યારે તું નિદ્રામાં હતું ત્યારે તને કેટલું સુખ હતું! તે વખતે તારામાં દુઃખનો અંશમાત્ર પણ ન હતો અને તેથી તને સુખના અનુભવની જરૂર પણ ન હતી. ઊંઘ આવવાથી સંસારનાં સઘળાં દુઃખ દૂર થઈ જાય છે; એટલે સુધી કે વીંછી કરડ્યો હોય તો તેની વેદનાની પણ ખબર નથી પડતી. હવે તું જાગ્રત થયું કે તરતજ જાણવા માગે છે કે, આ વખતે કેટલા વાગ્યા અને કેટલી રાત બાકી છે, આટલો સમય તું ક્યાં હતું કે જ્યાં જવાથી તારું સઘળું દુઃખ નાશ પામ્યું હતું! કયે સ્થળે ગયું હતું! ભલે એ વખતે તો તું ત્યાં ભૂલથી અજ્ઞાનપણે ગયું હતું, હવે જાગ્રત થઈને તે સ્થળે જવાનો પ્રયત્ન કર." આ બે કલાકમાં જીવ, બ્રહ્મ, ઈશ્વર, નારાયણ આદિ કોઈને યાદ ન કરવા. ફક્ત મનને સમજાવવું જોઈએ કે, તારું શરીર સૂતેલું છે, બે જ કલાક રાત બાકી છે. આ સમયે બીજું કંઈ કાર્ય નહિ થઈ શકે, તો પછી નાહક શા માટે ભટકે છે? ભટકવાને અને ચિંતા કરવાને તને બાર કલાક આપી દીધા છે એમાં સંસારી વાતોનો વિચાર કર્યા કર. હમણાં તો જરા શાન્તિ રાખી વિચાર કર. બધા કહે છે કે પરમાત્મા સર્વ સ્થળે છે તો હું ક્યાં છું? હું પણ એમાં જ છું. જ્યારે હું ન હતો ત્યારે પરમાત્મા તો હતા જ. હું એમાંથી જ ઉદ્ભવ્યો, છતાં પણ મેં મારી જાતને જુદી ગણી અને વિચાર્યું કે પરમાત્મા અને હું જુદા છીએ; અને તેથી જ આપણે અનેક પ્રકારનાં કષ્ટ વેઠવાં પડે છે. આ (જુદાઈના) વિચારને દૂર કરવો એ જ આપણું કર્તવ્ય છે. પરમાત્મા સર્વ સ્થળે છે અને આપણે તો એક જ સ્થળે છીએ. મોટી વસ્તુમાં નાનીનો સમાવેશ થાય છે. પરમાત્મા તો અનંતકાળથી છે, કેવળ આપણે જ આ સમય પૂરતા છીએ. આગળ જતાં આપણે નાશ પામીશું અને અનંતમાં મળી જઈશું.

"હુ એક છું, અનેક થઈ જાઉં" × પરમાત્માના આ વિચારમાંથી જ સંસારની ઉત્પત્તિ થઈ છે. એટલે હું પણ એમાંથી જ ઉદ્ભવ્યો છું, અર્થાત્ તે જ છું. જો આ નિશ્ચય દૃઢ થઈ જાય તો પછી યાદ જ કોને કરવાનો રહ્યો! ઊલટું યાદ કરવું એટલે એનાથી જુદા થવું. જેવી રીતે કોઈ માણસ પોતાની પાસે જ બેઠેલાને જોરથી બૂમ પાડીને બોલાવે તો તે વખતે તે એમ જ કહેશે કે કેવો મૂર્ખ છે! હું તો એની પાસે જ બેઠો છું; અને એ મને બૂમ પાડે છે! એવી જ રીતે હું પરમાત્મારૂપ જ છું, એવો દૃઢ નિશ્ચય કરીને

સ્મૃતિમાત્રને વિસ્મૃતિમાં પલટાવીને એક એક કે અર્ધી, અર્ધી મિનિટ મનને રોકવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એવી રીતે સો બસો વખત કરવાથી સો મિનિટ થઈ જશે અને રોજની દોઢ કલાકની ટેવ પડી જશે.

આ જ ટેવ આગળ જતાં ચોવીસે કલાક ચિત્તને પ્રસન્ન રાખશે અને મનને શાન્તિ આપશે. અંત સમયે જ્યારે સઘળી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જશે, ઉંઘ બંધ થઈ જશે, અને કફના વધારાથી શ્વાસ ખડખડ કરતો ચાલતો હશે તે વખતે આ ટેવની મદદથી આપણે એવે સ્થળે પહોંચશું કે જ્યાં આપણને કોઇ જાતનું દુઃખ નહિ પડે, અને આપણું શરીર છૂટતાં જ પરમાત્મામાં લીન થઈ જશું. જેવી રીતે કોઇ માણસ પાણીમાં તરતાં શીખે તો એને પંદર દિવસ કે મહિનામાં તરતાં આવડી જાય. તે પછી બે તે વર્ષો સુધી ન પણ તરે અને અકસ્માત્ કોઇ નદીમાં પડી જાય તો પ્રથમની ટેવના બળે એનાથી નદી પાર જવાય. પરંતુ જો તેને તરતાં જ આવડતું નહિ હોય તો એ તરત જ ડૂબી જશે. એવી જ રીતે મન રોકવાથી પહેલાંની ટેવ-પૂર્વ અભ્યાસ સમય પર કામ લાગે છે. એવો અભ્યાસી આ સંસાર-સાગરમાં વિના કષ્ટે પાર ઊતરી જાય છે, અને પર-બ્રહ્મની જ્યોતિમાં એની જ્યોતિ મળી જાય છે. એ જન્મમરણના ફેરામાંથી બચી જાય છે.

એટલા માટે ઓછામાં ઓછા એક કલાક સુધી તો ઉપર સમજ્યા પ્રમાણે સર્વ સંકલ્પો અથવા તો યાદ-માત્રને ભૂલવાની ટેવ અવશ્ય પાડવી જોઇએ, અને એક કલાક આપણા સ્વરૂપચિંતનમાં વિતાવવો જોઇએ. તે સારૂ આ પ્રમાણે કરવું:-પ્રત્યેક મનુષ્યને સ્વસ્થ થઈને વિચારવું કે નિદ્રા વખતે આ શરીર તો સૂતેલું પડ્યું હોય છે. આંખ, કાન, નાક, મોં વગેરે બંધ હોય છે. તો પણ તું (મન સાક્ષી-આત્મા) આંખ વિના જુએ છે, નાક વિના સુંઘે છે, અને કાન વિના સાંભળે છે, જીભ વિના બોલે પણ છે. તને બીક નથી લાગતી, તું આનંદમાં રહે છે, બીક બીજાની હોય છે; પરંતુ બીજો તો છે જ નહિ. જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર તું પોતે જ છે. ઊંઘની આ જ અવસ્થા મરણસમયે પણ હશે; ત્યારે પણ આંખ, નાક, કાન વગેરે બંધ થઈ જશે, ત્યારે તને એનાથી (મરણથી) શું દુઃખ થઈ શકશે, જે અવસ્થા નિદ્રાધીન સ્થિતિમાં વીતે છે તેવી જ મરણસમયે પણ હશે. જેવી રીતે નિદ્રામાં મનુષ્યો ખૂબ આનંદમાં હોય છે, એવી જ રીતે મૃત્યુસમયે પણ થાય છે. તું મનમાં જરા પણ બીક ન રાખ કે હું મરી જઇશ. સત્ય તો એ છે કે તું એ વખતે આ સંસારના દુઃખમાંથી છૂટીશ. તારે કયાંય જવાનું નથી કે આવવાનું નથી. તારે જન્મમરણ પણ નથી તું તો આ શરીર મેળવીને તને પોતાને ભૂલી ગયો છે અને શરીરને જ હું—પોતે માની બેઠો છો તેથી જ દુઃખી થાય છે. તું તો શરીરમાં સાક્ષીરૂપ છે. તારી જ સત્તાથી સર્વ ઇન્દ્રિયો પોત-પોતાનું કામ કરે છે, તું જ તેમને ચલાવે છે, તું જ તેમની સર્વ હિલચાલ જાણે છે; પરંતુ તું તેમનાથી જુદો છે. તેઓ તને ઓળખતી નથી; તું તો આનંદ-સ્વરૂપ છે. આ સંસાર તારામાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઊંઘનું ઝોકું આવતાં જ તારામાં લીન થઇ જઇ નાશ પામે છે. તું આ બન્ને અવસ્થાનો જાણનાર, સાક્ષી, આત્મા, સ્વયં પ્રકાશમાન, અખંડાનંદ, નિરા-કાર; નિરંજન, સત્-ચિત્-આનંદ, નિર્ભય, અજર, અમર, સર્વશક્તિમાન્ અને સર્વજ્ઞ છે. જન્મમરણ કેવળ ઇચ્છાવડે જ થાય છે ઇચ્છા મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. મનથી જ આ સંસાર રચાયો છે. મનથી જ સુખ-દુઃખ થાય છે. તું તેનાથી ભિન્ન છે.

જેવી રીતે તમારો પુત્ર કયાંય પરદેશમાં હોય અને કોઇ ખોટું લખે કે તેનું મૃત્યું થયું. તો એ સાંભળતાં જ તમને દુઃખ લાગશે; પરંતુ જો છોકરો મરી ગયો હોય અને કોઇ લખે કે તે આનંદમાં છે. તો મનને દુઃખ નહિ થાય. તેથી જ આ સંસારને મનોમય કહ્યો છે. મનમાં જે ઇચ્છા થાય તે મનુષ્યને ભોગવવી પડે છે. દરેક માણસના મનમાં હજારો ઇચ્છાઓ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, તેમાંથી કેટલીક તો પૂર્ણ થાય છે, જ્યારે કેટલીક અપૂર્ણ રહી જાય છે, જેમકે મનમાં ઇચ્છા થાય કે મને હજાર રૂપિયા મળી જાય તો હું બહુ સુખી થઈ જાઉં. એ ઇચ્છા પૂરી થતાં પહેલાં જ બીજી ઇચ્છા જાગે કે મને દશ રૂપિયાની તો બહુ જ જરૂર છે. હવે જુઓ કે હજાર રૂપિયાની ઇચ્છા ચાલુ જ છે એટ-લામાં વચમાં જ દશ રૂપિયાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઈ, અને તે તીવ્ર થઇ ગઇ. મને દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે દશ રૂપિયા તો મેળવવા જ જોઇએ. કયાંકથી દશ રૂપિયા મળી ગયા તો માની લો કે ઇચ્છા પૂર્ણ થઇ. એવી રીતે મનુષ્યમાત્રની ઇચ્છાઓમાંથી કેટલીક પૂર્ણ થઈ જાય છે અને કેટલીક બાકી રહી જાય છે.

મનુષ્યની જે ઇચ્છાઓ બાકી રહી જાય - તે બધી ટોળે વળીને મનુષ્યના અંતકાળે તેની સન્મુખ આવે છે અને તેમને ભોગવવા માટે મનુષ્યને પહેલું રૂપ છોડયા પછી બીજા રૂપમાં જન્મ લેવો પડે છે યાને દેહ ધારણ કરવો પડે છે. જ્યાંસુધી એને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંસુધી એ જન્મમરણના ફેરામાં પડયા કરે છે; પરંતુ સુભાગ્યે એને બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ જાય તો એ વિચારે છે કે; પરમાત્મા સર્વવ્યાપક છે તો હું પણ પરમાત્મામાં જ છું; તો પછી ઇચ્છા શું કામ કરૂં અને કઇ વસ્તુની કરૂં ! આવા વિચારથી એની ઇચ્છાઓ બંધ થઇ જાય છે ત્યારે તે પોતે જ શાંત થઇને બ્રહ્માથી માંડીને એક જન્તુમાં યે સર્વત્ર પોતાના જ આત્માને જોતો થાય છે; અને જીવન્મુક્ત થઇ જન્મ-મરણના ફેરામાંથી છૂટી જાય છે.

વસ્તુતઃ બ્રહ્મજ્ઞાની તો જન્મમરણના ફેરાને-આવાગમનને પણ માનતા નથી; કારણ કે તેઓ સમજે છે અર્થાત અનુભવથી જુએ છે કે; જેવી રીતે સમુદ્રમાંથી મોજાં જન્મે છે તેનું સ્વરૂપ જળજ છે અને મોજાં તો દેખાવનાં જ હોય છે; એવી રીતે પરમાત્મામાં હું; તમે અને આખો સંસાર મિથ્યા દેખાવ પુરતા જ છીએ; આપણે પરમાત્મા જ છીએ; એના સિવાય બીજો કોઈ નથી. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વિચારવાથી શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને એનો અભ્યાસ કરનાર સદા આનંદમાં રહે છે.

પૂર્ણનું આરાધન

હે મનુષ્યો! આવો આજે આપણે એક વાતનો અનુભવ કરી લઈએ કે, આ સંસાર પરિપૂર્ણ છે સંસારમાંની કોઈ પણ એક વસ્તુને છૂટીછૂટી તપાસીશું તો તે અલબત્ત અપૂર્ણ, અધુરી અને ખોડખાંપણવાળી માલુમ પડશે; પણ આ આખા સંસારને એક સામટો સરવાળો કરીને એક અખંડ અસ્તિત્વરૂપે જોઈએ તો તે પરિપૂર્ણ જ ઠરશે. સંસાર સામટી રીતે પરિપૂર્ણ જ છે. સંસારની પરિપૂર્ણતાનો આપણને અનુભવ ન થતો હોય તો તેનું કારણ એક જ છે કે, આપણે હજી સંસાર શી વસ્તુ છે તે જાણ્યું જ નથી. એકસામટી સર્વગ્રાહી દૃષ્ટિએ જ્યારે આપણે સંસારને જોતાં શીખીશું ત્યારે આપણે જોઈ શકીશું કે, આ સમષ્ટિ સંસારમાં કશી ખોડ-ખાંપણ અપૂર્ણતા કે ઓછપ છે જ નહિ. સંસાર પરિપૂર્ણ ન કેમ હોય? જ્યારે પૂર્ણ પુરુષે તેને રચ્યો છે તો તે પૂર્ણની રચના પણ પૂર્ણ હોવી જ જોઈએ ને? પૂર્ણ જ ઉત્પન્ન થાય છે આ પૂર્ણ જગત નિઃસંદેહ પૂર્ણ પરમેશ્વરમાંથી નીકળ્યું છે અથવા પ્રાદુર્ભાવ પામ્યું છે.

આ ઉપરાંત તમે બીજું એ પણ જોઈ શકશો કે, તે પૂર્ણ પ્રભુએ પૂર્ણ જગતને માત્ર એકવાર પેદા કરીને છોડી દીધું નથી, પણ એને લાગલાગટ પોષી રહ્યા છે, તેનામાં પોતાના જીવનરસનું સતત સિંચન કરીને તેનું પાલન પણ કર્યા જ કરે છે. આનો અર્થ એવો થયો કે, આ જગત કેવળ પૂર્ણ રૂપે પેદા થયું છે, એટલું જ નહિ પણ તે પૂર્ણપણે નીભી રહ્યું છે. સદાકાળ પૂર્ણ ને પૂર્ણ રૂપે જ ચાલ્યા કરે છે. પૂર્ણ માળીએ તેને જન્મ આપ્યો છે, તે તેને પૂરી રીતે પોષણ આપ્યા કરે છે અને એ રીતે તે હમેશાં પૂર્ણપણે ફાલે-ફૂલે છે.

આ જગત એક પરિપૂર્ણ કૃતિ છે એટલું જો આપણે સમજી લીધું હોય, અને જગત પૂર્ણ છે તો તેનો કર્તા પણ પરિપૂર્ણ હોવો જ જોઈએ, એ પણ આપણી સમજમાં આવી ગયું હોય તો ચાલો, આપણે બધા તે પરિપૂર્ણ પરમાત્માને જાણીએ, ઓળખીએ અને તેની પ્રાપ્તિ કરી લઇએ. જે પરમાત્મા આ પૂર્ણ જગતને ઉત્પન્ન કરીને તેનું પરિપૂર્ણ રીતે સિંચન કરી રહ્યા છે, તેને આપણે આપણો પોતાનો બનાવી દઇએ. ચાલો, ચાલો, જે પોતે પરિપૂર્ણ છે અને બીજાઓને પરિપૂર્ણતા આપી શકે છે તેની આજથી જ આપણે શોધ કરવા મંડી જઇએ.

મારા બંધુઓ! જે માર્ગે જતાં આપણે એક દિવસ પરિપૂર્ણતાના પદ ઉપર જઇ પહોંચીશું તે માર્ગના આપણે બધા આજથી જ પ્રવાસી બની જઇએ. —"પૂર્ણ"

પ્રભુ-પ્રાર્થનાનો અદ્ભુત પ્રભાવ

નાસ્તિક મટીને આસ્તિક બનેલા સિપાહીની વાર્તા

અનુવાદક : શ્રી 'પુનિતપદરેણુ'

તે અરસામાં હરદ્વારમાં અર્ધકુંભનો મેળો ભરાયો હતો. હું પણ ત્યાં ગયો હતો. લાગલગાટ ત્રણ દિવસથી હું જોઈ રહ્યો હતો કે એક સિપાહી, પોતાના ઉપરી અમલદારની સૂચનાથી, એક ઝાડ નીચે બેઠો બેઠો શાંતિથી માળા ફેરવી રહ્યો હતો. મને નવાઈ લાગવાથી ત્રીજે દિવસે હું તેની પાસે ગયો. તેણે હાથ જોડીને 'જય સીતારામ' કહ્યા. હું તેની બાજુમાં જ બેસી રહ્યો.

હું—તમે કોઈ નવી જાતના સિપાહી લાગો છો ?

તે—એમ કેમ, મહારાજ !

હું—સિપાહીના હાથમાં વળી માળા કેવી ! તેના હાથમાં તો માળાને બદલે ભાલો જોઈએ

તે—એનો અર્થ શું એવો થાય છે કે, એક સિપાહી પ્રભુનો ભક્ત નથી બની શકતો ?

હું—મારી સમજણ પ્રમાણે જેને ભક્ત બનવું છે તે ભાગ્યે જ સિપાહી બની શકે છે અને જે સિપાહી બને છે તે ભાગ્યે જ ભક્ત બની શકે છે. બંને અવસ્થાઓ પરસ્પર વિરોધી (contradictory) છે.

તે—પરંતુ મહારાજ ! ઈશ્વરની કૃપાથી મારા માટે તે બંને વિરોધી મટીને સહયોગી બની ગઈ છે.

હું—જુઓ, સિપાહીઓનું જીવન ! પેલા બે સિપાહી ગાંજાની ચલમ ફૂંકી રહ્યા છે. બીજો સિપાહી એક ગરીબ યાત્રાળુ પાસેથી ગેરકાયદે પૈસા પડાવી રહ્યો છે. વળી જુઓ, પેલા ત્રણ સિપાહીઓ પુલ પરથી આવતી યુવતિઓની છેડતી કરી રહ્યા છે—જેમ જાણે વિધિનિર્મિત સૌંદર્ય-ચંદ્રના તેઓ રાહુ-કેતુ જ ન હોય !

તે—આપનું કહેવું તદ્દન યથાર્થ છે. આથી પણ વધારે જુલમી સિપાહીઓ જોવામાં આવે છે. સિપાહીઓની આખી જાતિ જ લગભગ અધર્મી બની ગઈ છે !

હું—આ બાજુ તમે એકાંતમાં બેસીને, દુનિયાથી દૂર રહી માળા ફેરવી રહ્યા છો. આપને હરકત ન હોય તો પૂછું, કે આપ કયો મંત્ર જપી રહ્યા છો ?

તે—વિષ્ણુ ભગવાનનો.

હું—આ મંત્ર તમને આપ્યો કોણે ?

તે—મારા ગુરુજીએ !

હું—તમારા એ ગુરુજીનું નામ મને જણાવી શકશો ?

તે—આપને સાંભળીને આશ્ચર્ય થશે કે, તે ગુરુજી બીજા કોઈ નહિ, પરંતુ મારી સ્ત્રી પોતે જ છે.

હું—તમે તો ગજબ ધડાકો કર્યો ! અન્યોન્ય વિરોધી વસ્તુઓને આપે સિદ્ધ કરી બતાવી !

તે—એમાં આપને શું અજુગતું લાગ્યું ?

હું—એક તો 'સિપાહી ભક્ત' અને બીજું 'સ્ત્રી ગુરુ' ! આ બંને એકબીજાંના વિરોધી છે. અર્થાત્, સિપાહી ભક્ત બની શકતો નથી કારણ કે સિપાહીની જાતિ પ્રત્યે જ લોકોને એક જાતની ધૃણા નફરત છે; અને સ્ત્રી ગુરુ બની શકતી નથી. કારણ કે સ્ત્રીઓના અંગ-પ્રત્યંગમાં માયા ભરેલી છે. પરંતુ તમે આ બંને વસ્તુઓનો મેળ મેળવી શક્યા છો એ ખરેખર આશ્ચર્યનો જ વિષય છે.

તે—ક્યારેક સિપાહી પણ ભક્ત બની શકે છે અને ક્યારેક સ્ત્રીઓ પણ ગુરુપદે સ્થાપિત થાય છે.

હું—એ પણ કંઈક અંશે સાચું છે. અસંભવિતને સંભવિત બનાવવાની શક્તિ પ્રકૃતિમાં ક્યાં નથી રહેલી ! શક્ય, અશક્ય અને અન્યથા શક્ય—આ ત્રણે વસ્તુઓ પ્રકૃતિમાં મોજૂદ છે.

તે—વીરવર લક્ષ્મણજીની ગુરુ સુમિત્રા દેવી, સંતશિરોમણિ તુલસીદાસની ગુરુ રત્નાવલી, વિરક્ત વૈરાગી ગોપીચંદની ગુરુ તેના માતા મૈનાવતી, બહાદુર બહારવટિયા જેસલની ગુરુ રાણી તોરલ અને સુપ્રસિદ્ધ ભક્તશિરોમણિ સૂરદાસની ગુરુ ગણિકા ચિંતામણિ વગેરે સ્ત્રી જાતિમાં જ જન્મી હતી ને ? એ જ પ્રસિદ્ધ પરંપરામાં મારી સ્ત્રીએ એક વધુ ઉમેરો કર્યો છે.

હું—આપનું શુભ નામ શું છે ?

તે—આ શરીરને લોકો જુવાનસિંહના નામે ઓળખે છે.

હું—આપનું મૂળ વતન ક્યાં છે ?

તે—જોનપુર. કુંભના મેળા નિમિત્તે મારી અહીં કામચલાઉ નિમણૂંક થઈ છે.

હું—ઠાકોર જુવાનસિંહજી ! મને આપની વાતમાં રસ પડ્યો છે. આપ આપના જીવનની આખી વાર્તા સંભળાવવાની કૃપા નહિ કરો ?

જુવાનસિંહે માળા એક બાજુએ મૂકીને કહેવાનું શરૂ કર્યું—' આપને વિશ્વાસ ન પડતો હોય તો સાંભળી લો, આ મારી વિચિત્ર જીવન-વાર્તા.'

હું—મારું એવું અનુમાન છે, કે, આપની વાર્તામાં કોઇ અદ્‌ભુત રહસ્ય જરૂર છુપાયેલું છે.

જુવાન—આપનું અનુમાન સોએ સો ટકા સચું છે. એ જ રહસ્યમય બનાવે મને ખરેખર પાગલ બનાવી દીધો છે.

હું—કહો, શું વાત છે ? શક્ય હશે તો હું પણ તેમાં આપને મદદગાર થઇ પડીશ.

જુવાન—આપનું કંઇ માર્ગદર્શન મળશે એ આશાથી જ આપને સંભળાવવાની હિંમત કરું છું. હકીકત એવી છે કે હું કટ્ટર નાસ્તિક હતો. બધી વાતોનું ખંડન કરતો હતો. જ્યારે મારી સ્ત્રી ચૂસ્ત સનાતન ધર્મી હતી.

હું—ચૂસ્ત સનાતનધર્મી !

જુવાન—ચૂસ્ત હતી એટલું જ નહિ, બલ્કે અતિશયોક્તિને બાદ કરીને એટલું બેધડક કહી શકાય કે ચૂસ્તોમાં પણ તે આગળપડતું સ્થાન ધરાવતી હતી.

હું—એનો કોઇ પુરાવો આપી શકશો ?

જુવાન—તેણે ઘરઆંગણે તુલસીનો છોડ રોપ્યો હતો. તેમાં તેના ગુરુએ આપેલ શાલીગ્રામજીની મૂર્તિ મૂકી હતી. તે ઉપરાંત તેમાં ભગવાન વિષ્ણુની છબી પણ રાખી હતી. દરરોજ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠીને તે સ્નાન કરતી અને ઠાકોરજીની પૂજા કરતી. રામાયણ અને વિષ્ણુસહસ્રનામનું પારાયણ પણ યથાશક્તિ જરૂર કરતી. તે પછી જ કોઇની સાથે વાત કરતી.

હું—તેનું નામ શું હતું ?

જુવાન—તે હજુ જીવંત છે. તેનું નામ ગોમતી-દેવી છે. ત્રણ પુત્ર અને એક પુત્રીની તે માતા છે.

હું—વારુ, આગળ ચલાવો.

જુવાન—એક દિવસ રાત્રે મેં તેને કહ્યું; કે 'મારા સાહેબ મારા પર ગુસ્સે થયા છે. કારણ માત્ર એટલું જ હતું કે હું તેમને સલામ કરવાનું ભૂલી ગયો હતો. તેમણે મને અલ્મોડા જવાનો હુકમ કર્યો છે.'

ગોમતી—એ ગામ ક્યાં આવ્યું ?

જુવાન—તે એક પહાડી જીલ્લો છે. ત્યાંના લોકો બહુ જ ક્રૂર અનાર્ય છે. અહીંથી તે બહુ જ દૂર છે. લગભગ ધરતીને કિનારે.

ગોમતી—તો હવે શું કરશો ?

જુવાન—બીજું તો શું થાય ? ન છૂટકે શહેનાયું આપવું પડશે.

ગોમતી—પછી પેટનો ખાડો કેમ પૂરાશે ?

જુવાન—ખેતીવાડીમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીશ. આપણામાં કહેવત છે કે, 'ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર અને કનિષ્ટ નોકરી.' કનિષ્ટને છોડી ઉત્તમમાં આવું, તો એમાં શું ખોટું છે ?

ગોમતી—પ્રાણનાથ ! એમાં ગભરાવાની કોઇ જરૂર નથી. હું મારા પ્રભુને આને માટે પ્રાર્થના કરીશ. તમારી બદલી જરૂર બંધ રહેશે.

જુવાન—સાહેબ પાસે જઇને કાલાવાલા કરવાની મારી જરાય તૈયારી નથી.

ગોમતી—હું ક્યાં તમને કહું છું ? યોગ્ય લાગે તો જજો, નહિ તો કંઇ નહિ.

જુવાન—શું તોય મારી બદલીનો હુકમ રદ થશે ?

ગોમતી—હા, જરૂર રદ થશે. મને એમાં તલભાર શંકા નથી.

જુવાન—કેવી રીતે તે શક્ય બનશે તે હું સમજી શકતો નથી.

ગોમતી—વિષ્ણુ ભગવાન પર મારી સંપૂર્ણ આસ્થા છે. તેઓ આપણને જરૂર સહાય કરશે.

જુવાન—અરે ગાંડી ! વિષ્ણુ ભગવાન જેવી કોઇ ચીજ જ દુનિયામાં નથી !

ગોમતી—અરે, આપ આ શું કહો છો ! આવું બોલતાં તમારી જીભ કેમ ઊપડે છે !

જુવાન—બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકરની કલ્પના એ તો સનાતનધર્મીઓનાં સડેલાં ભેજાની શોધ છે. અમે લોકો કલ્પનાની જંજીરમાં પડતા નથી. વાસ્તવિકતાને નજર સામે રાખીએ છીએ. વિષ્ણુ ભગવાનને કોણે જોયા છે ? સાચું પૂછો તો, વિષ્ણુ જેવી વસ્તુ જ વિશ્વમાં નથી. ઇશ્વર જેવી કોઇ કદાચ ચીજ હોય તો તે પણ નિરાકાર જ છે !

ગોમતી—જે નિરાકાર છે તે જ સાકાર છે અને સાકાર છે તે જ નિરાકાર છે, બ્રહ્માના રૂપે તે જ પરમાત્મા સૃષ્ટિનું સર્જન કરે છે, વિષ્ણુરૂપે તે જ જગતનું પાલન-પોષણ કરે છે અને શંકરના રૂપે તે વિશ્વનો વિનાશ કરે છે.

જુવાન—(હસીને) મારી બુદ્ધિ આ વાત સ્વીકારવા લાચાર છે. તેમ છતાં વિષ્ણુ ભગવાન હશે તો હવે તે ઘરડા થઈ ગયા હશે અથવા મરી ગયા હશે.

ગોમતી—એવું નથી, સ્વામીનાથ! દેવતાઓ જેમ વૃદ્ધ થતા નથી તેમ તેઓ મરતા પણ નથી. વળી વિષ્ણુ તો દેવોના પણ દેવ છે. સાક્ષાત્ ઈશ્વર જ છે.

જુવાન—વિષ્ણુ ભગવાન પર મને તો ત્યારે શ્રદ્ધા બેસે કે જ્યારે મારી બદલી બંધ રહે અને મારે સાહેબની ખુશામત ન કરવી પડે.

ગોમતી—ઈશ્વરકૃપાથી એમ જ થશે.

જુવાન—જો એમ થશે તો હું મારા સુધારકપણાને લાત લગાવી સનાતન ધર્મી બની જઈશ. એટલું જ નહિ. પરંતુ તને જ ગુરુ તરીકે ગણીશ.

ગોમતી—આજે હું સાચા હૃદયથી જરૂર પ્રાર્થના કરીશ.

જુવાન—પરમ દિવસે સવારે તો હું રાજીનામું આપી દઈશ. લખીને તૈયાર રાખેલું છે. મારે એકાદ-બે દિવસમાં જે પ્રયોગ અજમાવવો હોય તે અજમાવી લેજે. કારણ કે ચોથે દહાડે તો અલમોડા જવાનો હુકમ મળી જશે. બદલીનો હુકમ ક્યારનો ય લખાઈ ગયો છે. સાહેબે મને પણ મારી દીધું છે.

ગોમતી—તમે તમારે નિશ્ચિંત બનીને ફરજ પર જાઓ. ભગવાનની ઇચ્છાથી સૌ કેઈ સારાં વાનાં થશે.

હું—જુવાનસિંહ! તમારા સાહેબ કઈ જાતિના છે?

જુવાન—તેઓ એક અંગ્રેજ હતા. તેમનું નામ હતું મી. મેક. ખૂબ જ કડક મિજાજના સાહેબ હતા.

હું—વારુ પછી શું થયું?

જુવાન—હું મારી ફરજ અદા કરવા જઈ રહ્યો હતો. મધ્યરાત્રિનો સમય હતો. અર્ધી રાતથી સવાર સુધી મારી 'ડ્યૂટી' હતી. જ્યારે હું ઓફિસના દરવાજે પહોંચ્યો ત્યારે મને એક પંડિતજીનો ભેટો થયો. મારા કુલ-પુરોહિત પં. કૃષ્ણશંકર શર્માને જોઈને હું વિવેકની ખાતર ઊભો થઈ ગયો. સનાતનધર્મ પ્રત્યે મારી અશ્રદ્ધા હોવાથી હું તેમને મારા ગોર તરીકે મનથી માન્ય રાખતો નહોતો. મારી સ્ત્રીને તેના પર શ્રદ્ધા હતી અને તે વારતહેવારે તેમને બોલાવીને તેમની પાસે વ્રતો વિગેરેના નિયમો લેતી. મને તેમણે કહ્યું—

'મને તમારી બદલીની ખબર છે. પરમ દિવસે સવારે રાજીનામું રજુ કરજો. તે જ દિવસે સાંજે તમારી બદલી બંધ રહ્યાના સુખદ સમાચાર તમને મળી જશે.'—

આટલું કહીને તેઓ ચાલ્યા ગયા. મેં તેની વાત પર ખાસ વજન ન આપ્યું, કેમકે પહેલેથી જ મને જ્યોતિષીઓ અને જ્યોતિષશાસ્ત્ર પર અવિશ્વાસ હતો.

હું—પછી તમે તે દિવસે રાજીનામું આપ્યું કે નહિ?

જુવાન—મેં મનથી એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે રાજીનામું એક દિવસ મોડું આપવું. મારી સ્ત્રી અને પંડિતજીની વાતની પણ ખાત્રી કરી લેવી જોઈએ.

હું—આગળ વધો.

જુવાન—જ્યારે નોકરી પરથી છૂટીને હું ઘેર આવ્યો ત્યારે મારી સ્ત્રીને જ્યોતિષીવાળી વાત કહી. તેણે જણાવ્યું કે 'મેં પણ આજે પ્રભુ-પ્રાર્થના કરી હતી.' ત્યારબાદ મોટા છોકરાને મોકલીને તેણે કૃષ્ણશંકર પંડિતને ઘેર બોલાવ્યા અને તેઓ આવ્યા.

ગોમતીએ તેમને વિધિપૂર્વક બેસાડ્યા અને પૂછ્યું: 'ગઈ કાલે અડધી રાતે તમે 'એમને' (જુવાનસિંહને) શું કહ્યું હતું?'

પંડિતજી—મેં કંઈપણ કહ્યું હોય એવું મને યાદ નથી.

જુવાન—એટલી વારમાં જ ભૂલી ગયા, પંડિતજી? કાલે તો તમે મને ઓફિસના દરવાજે અડધી રાતે મળ્યા હતા!

પંડિતજી—મને લાગે છે, કે આપની કંઈક ભૂલ થાય છે.

જુવાન—ત્યારે તે માણસ કોણ હતો?

પંડિતજી—મને શું ખબર!

જુવાન—કાલે અડધી રાતે તમે ઘરની બહાર કોઈ જગાએ ગયા હતા ખરા?

પંડિતજી—મેં એક ડગલું પણ ઘરની બહાર મૂક્યું નથી. ખાસ કામ સિવાય એ સમયે કોણ બહાર નીકળવાનું પસંદ કરે?

ગરીબ કોણ?

એક સાધુ પાસે ત્રાંબાનાણું હતું. તે કેટલાંક છોકરાને આપી દેતો હતો. ઘણા ભિખારીઓ તે લેવાને આવ્યા પણ તેમને ન આપ્યું. છેવટે હાથી ઉપર બેસીને એક રાજા ત્યાં આવ્યો, એટલે પેલા સાધુએ મૂઠો ભરીને ત્રાંબાનાણું રાજા ઉપર ફેંક્યું. સાધુના આ વિચિત્ર વર્તનથી રાજા અચંબો પામ્યો, અને તેણે સાધુને તેમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. સાધુએ કહ્યું કે આ પૃથ્વી ઉપર સૌથી મોટો ગરીબ તું છે, માટે સૌથી વધુ હું તને આપું છું. રાજાએ પૂછ્યું કેઃ-"હું ગરીબમાં ગરીબ કેવી રીતે છું?" સાધુ કહે; રાજા! તારા વૈભવ તથા ધનદોલતને લઈને જ તું ગરીબ છે. તું આટલાથી પણ ધરાતો નથી; અને તેથી પણ અધિક વૈભવ, રાજ્ય વગેરે તારે જોઇએ છે. માટે તું ગરીબમાં ગરીબ છે.

સાધુ—હે રાજા! એક મનુષ્ય એક પેટીમાં પૈસાના ઢગલા કરતો હતો. ત્યાં થઇને એક સાધુ ચાલ્યો જતો હતો. સાધુને પેલાએ આમંત્રણ કરી બોલાવ્યો એટલે એણે પૂછ્યું કે; "ભાઈ આમ નાણાં એકઠાં કરવાનું શું પ્રયોજન છે?" પેલા ધનાઢ્યે કહ્યું:-"સંતજી! તમારે શી દરકાર છે? તમને તો લોકો અન્ન આપે છે, માટે સુખશાન્તિ છે. ને કદાચ અન્ન ન મળે તો પણ તમને તો તે બાબતની દરકાર નથી; પણ અમારા જેવાને તો આમ એકઠું કરી રાખવાની ખાસ જરૂર છે. કારણ કે કોણ જાણે કયારે કેવો સમય આવે." સાધુ કાંઈ બોલ્યો નહિ બીજે દિવસે પેલો ધનાઢ્ય ઝુંપડીમાં જ્યાં સાધુ રહેતો હતો ત્યાં ગયો; ને જોયું તો સાધુએ પોતાની પાસે એક ખાડો ખોદ્યો હતો. ને તેમાં સારા સારા ગોળ પથરા એકઠા કરીકરીને દાટતો હતો.

ધનાઢ્ય—અરે સંતજી! આ શું કરો છો?

સાધુ—કેવા સુંદર ને ગોળ પથરા છે! જોતો નથી? એ બધાને એકઠા કરું છું. પેલો ધનવાન પુરુષ હસ્યો ને કહ્યું—"શા સારૂ આપ પથરા એકઠા કરો છો આ આખો પર્વતનો પર્વત તો અહીં પડેલો છે?"

સાધુ—જરૂરની વખતે કામ લાગે માટે એકઠા કરૂં છું. કદાચ આ પર્વત અહિંથી ઉખડી જાય તો કોઇક સમયને માટે આ પથરા કામ આવી જાય.

ધનાઢ્ય—અરે સાહેબ! એમ તે બને?

સાધુ—ભાઇ! તેં જ મને આમ કરવાનું શીખવ્યું છે. મૂર્ખ! તને પ્રભુ તરફથી અન્ન નહિ મળે એવો સમય કદી આવવાનો જ નથી, છતાં તું પૈસા સંઘરી રાખે છે અને અમૂલ્ય વખત તેમાં નકામો ગાળે છે. પ્રભુએ કાંઇ આમ પૈસા એકઠા કરી રાખીને જીવન એળે કાઢવાને નથી આપ્યું. ચિંતા અને ઉપાધિમાં જ પડી રહેવાને માટે કાંઇ માનવ જીવન નથી.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લેખકઃ—
સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી

બ્રહ્મસંબંધ

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૭૫૩ થી ચાલુ)

પરીક્ષિત રાજા શુકદેવજીને પૂછે છે કે નંદજીએ એવું શું પુણ્ય કર્યું હતું અને જશોદાજીએ એવું શું તપ કર્યું હતું કે જેથી શ્રીકૃષ્ણ તેમને ત્યાં પુત્ર તરીકે આવ્યા?

શુકદેવજી—દ્રોણ નામના વસુએ અને ધરા નામની તેમની સ્ત્રીએ બ્રહ્માજી પાસે એવી પ્રાર્થના કરી હતી કે અમે જ્યારે પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈએ ત્યારે વિશ્વ-પતિ શ્રીહરિમાં અમારી અનન્ય ભક્તિ થવી જોઈએ. બ્રહ્માએ 'તથાસ્તુ–એટલે એમ થશે.' કહ્યું. તેના પરિણામે દ્રોણ નંદ થયા હતા. અને તેમની પત્ની ધરા જશોદાજી થયાં હતાં અને ભગવાન તેમને આનંદ આપતા હતા. વસુ એટલે વ્યાપકતા જેનામાં આવે, તેનામાં આનંદ આવે, પણ સાથે ધરા રૂપી માયા હોય તો આનંદમાંથી 'આ' જતો રહે અને 'નંદ' રહે. ફરીથી માયા જીતાય ત્યારે નંદમાંથી આનંદ થાય.

અમે એક જગ્યાએ ભિક્ષા માટે ગયા હતા. તે ઘરના 'નંદ' અને 'જશોદાજી'ને અમે પૂછ્યું કે હાલમાં ભજન અને સત્સંગ કેમ ચાલે છે? તેમણે કહ્યું કે હમણાં તો છોકરાં રમાડવાનું ભજન ચાલે છે. એવું ઘણા કુટુંબોમાં ચાલે છે પણ છતાં છોકરાં રમાડવામાં અનન્ય ભાવ રહે એવું બ્રહ્માજી પાસે તેમણે માગેલ હોય તો છોકરામાં પણ ભગવાન દેખાય અને સંસારમાં સંસારપણું રહે નહિ. માટે જેવું વરદાન દ્રોણે અને ધરાએ માગ્યું હતું તેવું વરદાન બધા ગૃહસ્થોએ બ્રહ્માની પાસે માગવું જોઈએ. ભગવાનની સાથે ઘણા પ્રકારનો સંબંધ થઈ શકે છે અને ભક્તો પાસે ભગવાન પોતાનું ઐશ્વર્ય છોડી દે છે, તેથી કોઈ દાસભાવ રાખી ભગવાનના દાસ થઈ શકે છે, કોઈ સખ્યભાવ, કોઈ વાત્સલ્યભાવ, કોઈ કાન્તાભાવ અને કોઈ શુદ્ધ ભાવ રાખી શકે છે. છતાં તે વખતે માયાનું જોર લાગી ન જાય તેની બરાબર સંભાળ રાખવી જોઈએ. ભગવાન ભક્તોને બે રીતે મદદ કરે છે. એક તેને આત્મજ્ઞાન આપી પોતાના તરફ વાળે છે અને બીજું ભક્તને સંસારમાં મોહ થાય તો તેના જીવનમાં વિઘ્ન નાખીને પણ પોતાના તરફ વાળે છે. જ્યારે બહારની આસુરી પ્રકૃતિનાં વિઘ્ન ભક્તને નડે છે ત્યારે ભગવાન ભક્તની રક્ષા કરે છે પણ જ્યારે ભગવાન પોતે વિઘ્ન નાખે છે ત્યારે જીવને ખબર પડતી નથી, છતાં તેનાથી જીવના અંતઃકરણની શુદ્ધિ સારી થાય છે. જીવ પોતાના સંસારનો વ્યવહાર ઠીક કરવા જાય છે પણ ભગવાન તેમાં વિઘ્ન નાખીને તેને ઠીક રહેવા દેતા નથી. માણસોને ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિ ગમે છે પણ લય અથવા વિનાશની લીલા ગમતી નથી. છતાં ભક્તોને ભક્તિ તરફ વાળવા માટે તે પણ જરૂરની છે. જે બ્રહ્મમાં સંબંધ બનતો નથી તેની સાથે અલૌકિક સંબંધ બાંધી શકાય. તેટલા માટે અનેક જાતની લીલા ભગવાન સૌને બતાવે છે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં જે દીક્ષા આપવામાં આવે છે તેને બ્રહ્મ-સંબંધ કહે છે. પ્રેમના માર્ગમાં બેથી શરૂઆત થાય છે અને એકતામાં તેનો અંત આવે છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં શરૂઆત એકથી થાય છે અને છેવટે પણ એક રહે છે.

Sagun Brahma unites differences.
Nirgun Brahma denies differences.

સગુણ બ્રહ્મ ભેદનો અભેદ કરાવે છે, નિર્ગુણ બ્રહ્મ ભેદનો નિષેધ કરાવે છે. બંનેનું ફળ સરખું આવે છે, બંને રીતે અદ્વૈત સિદ્ધ થાય છે. છતાં બન્ને માર્ગમાં ઘણાં વિઘ્નો આવે છે. એ વિઘ્નો કેવી રીતે આવે છે અને તેમને કેવી રીતે દૂર કરી શકાય તે બતાવવાની પ્રક્રિયાને નિરોધલીલા કહે છે.

એક દિવસ ઘરની દાસીઓ ઘરના બીજા કામમાં લાગી હતી તેથી જશોદાજી પોતે જ દહીંનું મંથન કરવા લાગ્યાં. ભગવાનની જેજે બાળલીલાનું વર્ણન અહીં સુધીમાં આવી ગયું તે બધી લીલાને ગાતાંગાતાં તે દહીંનું મન્થન કરતાં હતાં. તે વખતે શ્રીહરિ સ્તન-પાનની ઇચ્છાથી માતાની પાસે આવ્યા અને મંથનની રાસ પકડી તેમને કામ કરતાં રોકયાં. માતાએ તેમને ખોળામાં લીધા અને સ્તનપાન કરાવવું શરૂ કર્યું. આ વખત બ્રહ્મસંબંધના સુખનો હતો, પણ તે વખતે ચૂલા ઉપર મૂકેલું દૂધ ઊભરાવા લાગ્યું. તેથી જશોદાજી ભગવાનને અતૃપ્ત છોડીને જલદી દૂધ ઉતારવા આવ્યાં. તેથી કૃષ્ણચંદ્રને બહુ ક્રોધ થયો. તેમણે ક્રોધમાં પોતાના દાંત દબાવી લોઢાના સળીઆથી દહીંનું માટલું ફોડી નાખ્યું અને બનાવટી આંસુ કાઢી ઘરની અંદર જઈ એકાન્તમાં માખણ ખાવા લાગ્યા.

અહીં કથાનો ભાવ એવો સમજવાનો છે કે જ્યારે માણસ જશોદાજીની માફક ઘરના કામ વખતે પણ ભગવાનનાં ભજન ગાતાંગાતાં શ્રમ કરે છે ત્યારે

તેને બ્રહ્મસંબંધ થાય છે. જ્યારે બ્રહ્મસંબંધ થાય અને બ્રહ્મનું સુખ આવવા લાગે તે વખતે વ્યવહારનું બીજું કામ આવી પડે તો પણ તેની દરકાર કરવી નહિ. ગીતામાં પણ કહેલું છે કેઃ—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।

એટલે ભગવાન કહે છે કે બધા ધર્મોને છોડીને તું મારે શરણે આવ. પણ તે વખતે બીજા દોષ લાગે તો કહે છે કે—

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

એટલે હું તમને સર્વ પાપોમાંથી બચાવીશ. પણ આ કામ બહુ અઘરું છે, માણસને સંસારની માયા એવી મીઠી લાગે છે કે બ્રહ્મસંબંધ છોડી દઇને પણ પુત્રેષણા વિત્તેષણા કે લોકૈષણામાં પડી જાય છે. જશોદાનું જે દૂધ ઊભરાયું હતું તેની કિંમત તે વખતે કદાચ બે ચાર આના જેટલી હશે પણ એટલા લોભમાં ભગવાનને ધાવતા (અતૃપ્ત અવસ્થામાં) છોડી દીધા એ જશોદાજીનો અપરાધ જેવો તેવો ન હતો. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી પણ તેમની સુબોધિની નામની ટીકામાં આ પ્રસંગ ઉપર લખે છે કે જ્યારે બ્રહ્મસંબંધ થવાનો હોય ત્યારે વ્યાવહારિક કામ પડતું મૂકવું જોઈએ અને તે પ્રમાણે જશોદાજીએ કર્યું પણ જો બ્રહ્મસંબંધમાં તૃપ્તિ થયા પહેલાં એટલે નિષ્ઠા થયા પહેલાં વ્યવહારનું કામ આવે અને માણસ તે સંભાળવા માટે પોતાનો બ્રહ્મસંબંધ છોડી દે તો બ્રહ્મનો આનંદ મળે નહિ. અને વ્યવહારનું સુખ પણ મળે નહિ. જશોદાજીને ભગવાનનો સંબંધ છૂટી ગયો અને દહીં પણ ઢોળાઇ ગયું. તેથી સાધુ પુરુષોએ ધ્યાન વખતે એટલે આત્માના અનુસંધાન વખતે સંસારનાં કામ યાદ કરવાં જોઈએ નહિ. શાસ્ત્રમાં કહેલ છે કેઃ—

शतं विहाय भोक्तव्यं सहस्रं स्नानमाचरेत् ।

लक्षं विहाय दातव्यं कोटिं त्यक्त्वा हरिं स्मरेत् ॥

અર્થ—સો કામ પડતાં મૂકીને જમી લેવું, હજાર કામ પડતાં મૂકીને સ્નાન કરી લેવું, દાન કરવાનો વખત આવે તો લાખ કામ પડતાં મૂકીને દાન કરી લેવું અને કરોડો કામ પડતાં મૂકીને હરિનું સ્મરણ કરવું.

પણ આ કામ કેટલું અઘરું છે; સાધારણ માણસોને હરિને નેછોડી સંસારનાં કામ ઠીક કરવાની ઇચ્છા રહે છે, પણ માયાનાં કામ ભગવાનની કૃપા વગર ઠીક થતાં નથી. ક્રોધ માણસનો તિરસ્કાર કરવો એ પણ ભગવાનને છોડી દેવા જેવું છે. જ્યાં જ્યાં બીક લાગે છે ત્યાં માણસ ભગવાનનો સંબંધ રાખી શકતો નથી. જશોદાજીને દૂધ ઊભરાવાની બીક લાગી. શેઠીઆઓને પોતાનું ધન ખોવાવાની બીક લાગે છે અને મજુરોની હડતાલની બીક લાગે છે. ક્ષત્રિયોને બીજા દેશના લશ્કરની બીક લાગે છે. તેથી બીજાની સામે થઇ શકાય તેવી તૈયારી કરે છે. માણસોને સર્પની કે વીંછીની બીક લાગે અને તેને મારી નાખે એ પણ ભગવાનને તે જગ્યાએ છોડી દેવા બરોબર છે.

પાકીસ્તાનવાળા કોઈ પણ હિંદુને પાકીસ્તાનમાં રહેવા ન દે તે ભગવાનનો તિરસ્કાર કરવા બરાબર છે. આવા જીવનમાં બ્રહ્મનો સર્વવ્યાપક સંબંધ થતો નથી, તેથી માણસના જીવનમાં ખરા બ્રહ્મસંબંધ માટે બહુ મુશ્કેલી પડે છે.

બૃહદારણ્યક ઉપનિષદના બીજા અધ્યાયના ચોથા બ્રાહ્મણમાં કહેલ છે કે જે માણસ બ્રાહ્મણ જાતિને કે ક્ષત્રિય જાતિને પોતાના આત્માથી જુદી જાણે છે તેને તે જાતિ દૂર કરે છે. જે પોતાના આત્માથી 'સ્વર્ગ' વગેરેને જુદાં જાણે છે તેને સ્વર્ગ વગેરે દૂર કરે છે, જે પોતાના આત્માથી દેવોને જુદા જાણે છે તેને દેવો દૂર કરે છે, જે પોતાના આત્માથી કાંઇપણ જુદું જાણે છે તે તેને દૂર કરે છે. વાસ્તવમાં આત્મા સર્વરૂપ છે એમ સમજાય તો જ બ્રહ્મસંબંધ રહી શકે. પણ પોતાની મરજી પ્રમાણે બ્રહ્મને પકડવા જઇએ તો બ્રહ્મસંબંધ થઇ શકે નહિ.

જશોદાજીએ દૂધ ચૂલા ઉપરથી ઉતાર્યું અને ઘરમાં આવ્યાં તો દહીંનું વાસણ ફૂટેલું જોયું. તેમણે જાણ્યું કે એ બધું કામ મારા લાલાનું છે. પણ તેને ત્યાં ન જોઇને હસવા લાગી. તપાસ કરતાં તેણે જોયું તો કૃષ્ણચંદ્ર એક ખાંડણીઆને ઊંધો કરીને શીકા ઉપર રાખેલું માખણ ઉતારી વાંદરાઓને ખવરાવતા હતા. જશોદાજી તેમની પાસે પહોંચી ગયાં. માની પાસે મારવાની સોટી જોઇ ભગવાન બીને ભાગ્યા, અને જશોદાજી તેમને પકડવા માટે દોડ્યાં. વાસ્તવમાં ભગવાનમાં બીક હોતી નથી પણ ભક્તોની વૃત્તિનો નિરોધ કરવા માટે ભગવાન વિરુદ્ધ ધર્મ બતાવે છે.

गोप्यन्वधावन्न यमाप योगिनां

क्षमं प्रवेष्टुं तपसेरितं मनः ॥ १०–९–९

અર્થ—જે ભગવતતત્ત્વમાં પ્રવેશ કરવા માટે યોગીઓના ચિત્ત તપથી પણ સમર્થ થતા નથી, તે ભગવાનને પકડવા માટે જશોદાજી દોડયાં અને કેટલીક દોટ પછી પકડી લીધા. ભગવાન રોવા લાગ્યા, આંખો મસળવા લાગ્યા, તેથી કાજળથી તેમનું મુખ કાળું થઈ ગયું. માતાએ તેમનો હાથ પકડયો અને તેમને ધમકાવવા લાગ્યાં. પછી તેમણે મારવાની સોટી ફેંકી દીધી અને દોરડીથી બાંધવાનો વિચાર કર્યો.

न चान्तर्न बहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरम् ।

पूर्वापरं बहिश्चान्तर्जगतो यो जगच्च यः ॥ १०-९-१३

तं मत्वात्मजमव्यक्तं मर्त्यलिङ्गमधोक्षजम् ।

गोपीकोलूखले दाम्ना बबन्ध प्राकृतं यथा १०-९-१४

અર્થ—જે બ્રહ્મની અંદર-બહાર તથા પહેલાં-પછી કાંઈ નથી, તથા જે સ્વયં સંપૂર્ણ છે અને જગતની બહાર અંદર અને આદિ-અંતમાં તે જ છે અને જગદ્‌રૂપ છે. તે માયામાનવરૂપ ઇન્દ્રિયાતીત અવ્યક્ત હરિને પોતાના પુત્ર માનીને જશોદા સાધારણ બાળકની માફક તેમને દોરડીથી બાંધવા લાગ્યાં. પણ દોરડી બે આંગળ ટુંકી પડી. એટલે તેમણે બીજી દોરડી લઈ તેની ગાંઠ પાડી તેમાં જોડી તો પણ ટુંકી થઈ. એ પ્રમાણે જેટલા દોરડા ભેગા કર્યા તે બધાં જોડતાં પણ બે આંગળ ટુંકા થયા, એટલે જ્યાંસુધી દ્વૈતભાવ રહે ત્યાંસુધી ભગવાન બંધાતા નથી અને બ્રહ્મસંબંધ થતો નથી. ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં અને નીતિની ક્રિયાઓમાં પણ દ્વૈતભાવ રહી જાય છે. રાજદ્વારી બાબતોમાં, વેપાર-ઉદ્યોગની ઉન્નતિમાં અને મજુરોના જીવન હાલ જે રીતે ઠીક થાય છે તેમાં પણ દ્વૈતભાવ રહી જાય છે. ધારાસભાની ચુંટણીઓ તો દ્વૈતભાવથી જ શરૂ થાય છે. એવા સાધનથી બ્રહ્મસંબંધ થતો નથી. હાલ જે રીતે સમાજને સુખશાંતિ આપવાના પ્રયોગ થાય છે તેમાં વિરોધ પણ તેટલો જ વધતો જાય છે. એવા દ્વૈતભાવના દોરડાથી ભગવાન બંધાય તેમ નથી. સાત્વિક બુદ્ધિ વગરના માણસો પોતાના પૈસાનો અને પોતાની ફુરસદનો સદુપયોગ કરી શકતા નથી.

જ્યારે જશોદાજી ઘરના બધા દોરડાં ભેગાં કરવાથી પણ ભગવાનને બાંધી શક્યાં નહિ ત્યારે તેમને આશ્ચર્ય થયું. અદ્વૈતનું સાધન શાસ્ત્ર પ્રમાણે નક્કી કરવું જોઈએ, એમ થાય તો ફળ સારૂ બરાબર લક્ષ્ય રહે. હાલના કાળમાં સાધનને ફળ માની લેવામાં આવે છે અને તેથી સ્વરાજથી બધા દુઃખનો અંત આવશે એમ બધા દેશોમાં માનવામાં આવે છે પણ એ રસ્તો સાચો નથી. ભગવાનનો સંબંધ કરવો એ બહુ અઘરૂં કામ છે. ભગવાન પોતે પણ ગીતામાં કહે છે કે આ જગત અને તેમાં રહેલ જીવ એ આશ્ચર્યકારક ઘટના છે. (૨-૨૮) કારણ કે તેમાં દ્વૈતવાળા અનેક વિરુદ્ધ ધર્મ જોવામાં આવે છે. તેથી આત્મા સત્ હોવા છતાં અસત્ જેવો લાગે છે, સ્વપ્રકાશ ચૈતન્યરૂપ હોવા છતાં જડ જેવો લાગે છે, આનંદઘન હોવા છતાં દુઃખી જેવો જણાય છે, નિર્વિકાર હોવા છતાં વિકારી જેવો લાગે છે, નિત્ય હોવા છતા અનિત્ય જેવો લાગે છે. જશોદાજી પણ બ્રહ્મને સાધારણ માણસ જેવું માની બાંધવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં, કારણ કે આત્મા મુક્ત હોવા છતાં બંધનમાં હોય તેવો દેખાવ કરે છે. અદ્વિતીય હોવા છતાં સદ્વિતીય જેવો લાગે છે, વળી જ્યારે વેદાન્તનાં મહાવાક્ય "તત્ત્વમસિ" વગેરેથી જીવને બોધ થાય છે અને અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે ત્યારે પણ એવી દશા કોઇકને જ થાય છે. તે પણ આશ્ચર્ય છે. વૃત્તિ અવિદ્યાયુક્ત હોય છે છતાં અવિદ્યાનો ઘાત કરે છે તે પણ આશ્ચર્ય છે. વળી જ્ઞાન થયા છતાં જ્ઞાની પુરુષ કોઇવાર દ્વૈતના વ્યવહારમાં પ્રારબ્ધ પ્રમાણે આવે છે તે પણ આશ્ચર્ય છે. દશ માણસો સુઈ ગયા હોય તેમાં જેનું નામ દઈ જગાડીએ તે જ જાગે છે તે પણ આશ્ચર્ય છે. કેન ઉપનિષદમાં કહેલ છે કેઃ—

यन्मनसा न मनुते येनाहुर्मनो मतम् ।

तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते ॥ १–५

અર્થ—જેને લોક મનથી જાણી શકતા નથી પણ જેની સત્તાથી મન ચાલે છે, તેને જ તું બ્રહ્મ જાણ. મનથી માનેલા જેને લોકો ઉપાસે છે તે બ્રહ્મ નથી. એટલે ટુંકામાં પહેલાં ક્રિયાનો વિચાર લેવાને બદલે સત્તાનો વિચાર લેવો જોઇએ. પહેલાં સત્તાનો વિચાર એટલે બ્રહ્મનો વિચાર આવે તેને અનુ-ગ્રહ કહે છે, અનુ એટલે પશ્ચાત્. એટલે ભગવાનના સ્મરણપૂર્વક વ્યવહાર થાય તો તેને જ ભગવાનની કૃપા કહે છે. પણ જશોદાજીની માફક ભગવાનની સત્તાનો વિચાર કર્યા વગર દુધમાં મન જાય (એટલે પહેલાં સંસાર યાદ આવે) તો બ્રહ્મસંબંધ થાય નહિ. બ્રહ્મસંબંધ કેવી રીતે થાય તે માટે હવે શુકદેવજી કહે છે કેઃ—

स्वमातुः खिन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः ।

दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृपयासीत्स्वबन्धने ॥ १०-९-१८

અર્થ-જ્યારે શ્રીકૃષ્ણે જોયું કે માતું શરીર પસીનાથી ભરાઈ ગયું છે અને તેની ફૂલની માળા ખસી ગઈ છે ત્યારે તેનો ભારે પરિશ્રમ જોઇને દયાવશ સ્વયં બંધાઈ ગયા.

જ્ઞાનમાર્ગનો સિદ્ધાંત એવો છે કે બ્રહ્મ પોતે સદા મુક્ત છે. તેથી પોતાનો સ્વભાવ છોડે નહિ અને કદાપિ બંધનમાં આવે નહિ. કારણ કે તે વસ્તુતંત્ર છે. ભક્તિમાર્ગનો સિદ્ધાંત એવો છે કે બ્રહ્મ મુક્ત હોવા છતાં ભક્તોના પ્રેમની પાસે વિરુદ્ધ ધર્મ જેવું બતાવે છે અને બંધનમાં આવતા હોય તેવા દેખાય છે. ભક્તિ પાસે ભગવાન ભક્ત થાય છે અને ભક્તને ભગવાન બનાવે છે. પણ તે ભગવાનના અનુગ્રહનું-ભગવાનની કૃપાનું ફળ છે. અનુ-ગ્રહનો ખરો અર્થ એ છે કે બ્રહ્મસત્તાના ભાનમાં સતત રહેવું અનન્યભાવ અને અ તભાવ બંનેના અર્થ એક જ છે. અનન્યભાવમાં ભેદનો અભેદ કરવો પડે છે, અદ્વૈત ભાવમાં ભેદનો નિષેધ કરવો પડે છે. પણ સંસારની માયા એવી છે કે ભક્તોને અનન્યભાવ સિદ્ધ કરવો અઘરો પડે છે અને જ્ઞાનીને અદ્વૈતભાવ સિદ્ધ કરવો અઘરો પડે છે. ભક્તિમાં इति इति કરવું પડે છે, એટલે આ ભગવાન છે; બધું ભગવાન છે, વિરુદ્ધ ધર્મ પણ ભગવાન છે અને જ્ઞાનમાર્ગમાં नेति नेति કરવું પડે છે, એટલે બ્રહ્મ સિવાય જેજે વિરુદ્ધ ધર્મ દેખાય એટલે કાંઈ અસત, જડ કે દુઃખ જેવું દેખાય તેનો નિષેધ કરીને સત્ ચિત્ અને આનંદનો અનુભવ લેવો પડે છે. ભક્તિમાર્ગમાં વિરુદ્ધ ધર્મનો સમન્વય કરવાની મુશ્કેલી પડે છે અને જ્ઞાનમાર્ગમાં પુરા વૈરાગ્ય વગર નેતિ નેતિ અસરકારક થતું નથી. તેથી બંને માર્ગવાળા વ્યવહાર વખતે જશોદાજીની માફક ઘણીવાર ભગવાનને છોડીને દૂધની સંભાળ રાખવા દોડે છે. દૂધ વગર શરીર કેમ ટકે, માટે તેની સંભાળ રાખવી જોઇએ; પણ એ સાધન છે, એ ફળ નથી. જ્યારે બ્રહ્મસંબંધરૂપી ફળ ખોળામાં હોય તે વખતે સાધન યાદ કરવાની જરૂર નથી.

શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે, "બ્રહ્મા વગેરે લોકપાલો સહિત આ સંપૂર્ણ વિશ્વ જેના વશમાં છે તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતે બંધાઇને એવું બનાવ્યું કે 'હું ભક્તોના વશમાં છું.' આ પ્રમાણે મુક્તિદાતા શ્રીહરિનો જે પ્રસાદ બ્રહ્મા મહાદેવ અને તેમના અંગમાં રહેનાર શ્રી લક્ષ્મીજીને પ્રાપ્ત ન થયો તેવી કૃપા ગોપી યશોદાને પ્રાપ્ત થઈ.

नायं सुखापो भगवान्देहिनां गोपिकासुतः ।

ज्ञानीनां चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥

અર્થ-ગોપિકાનન્દન ભગવાન કૃષ્ણ જેવી સરળતાથી ભક્તિમાન પુરુષોને પ્રાપ્ત થઇ શકે છે તેમ બીજા માણસોને અને પોતાના આત્મસ્વરૂપ તત્ત્વજ્ઞાનીઓને પણ પ્રાપ્ત થતા નથી. અહિં ભક્તિમાર્ગનો મહિમા બતાવેલ છે. પ્રેમ પાસે નિયમ નથી. ભક્ત પાસે ભગવાન પરતંત્ર જેવા બની જાય છે. એ બાબત ભક્ત રાજા અંબરીષની કથામાં પણ સ્પષ્ટ જણાવેલ છે. ભક્તિમાર્ગમાં મુખ્ય લક્ષ્ય અનન્ય ભાવ પ્રાપ્ત કરવા તરફ રહે છે. પણ એ બધું અઘરૂં કામ છે. પુત્રૈષણા, વિત્તૈષણા અને લોકૈષણા માણસોને અનન્ય ભાવ પ્રાપ્ત થવા દેતી નથી.

ખાસ કરીને હાલના કાળમાં પૈસો એ જ પરમેશ્વર મનાય છે, પૈસાની આસક્તિવાળા કુબેરના સેવક જેવા છે. તેમના જીવનમાં ભૂલો થાય તો તેમને ઝાડનો અવતાર આવે છે એ હવે પછીની કથામાં જણાવે છે.

બ્રહ્મસંબંધ બે રીતે થઈ શકે છે. જેઓનું હૃદય ભગવાનનું નામ સાંભળવા દ્રવીભૂત થાય છે અને તેથી તરત લાગણીને વશ થઇ જાય છે તેઓ જો અનન્ય ભાવ રાખી શકે તો બ્રહ્મસંબંધ થાય છે. તે માટે ભગવાને જેવું જગત કર્યું છે તેવું ઠીક કર્યું છે એમ માની કોઇના ગુણદોષમાં પડવું નહિ, અને ચિત્તની એકાગ્રતા કેળવવી જોઇએ. જેઓની બુદ્ધિ બહુ તીવ્ર હોય, જેઓ તત્ત્વનો ઊહાપોહ (વિચાર) બરાબર કરી શકે છે અને જેમનામાં વૈરાગ્ય સારો હોય છે તેઓ એમ જાણે છે કે બ્રહ્મ સિવાય કાંઇ નથી. તેથી સંબંધ પહેલાંથી જ બની રહેલ છે. તેઓ ચિત્તને વ્યાપક કરે છે અને બધું બ્રહ્મરૂપ જોઈ શકે છે. જે ભગવાન દોરડામાં પણ છે તેમને દોરડું શી રીતે બાંધી શકે એવો અર્થ પણ ઉપરની લીલામાંથી નીકળે છે. જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ બે ભક્તિના દીકરા છે જો તે ખૂટા હોય તો ભક્તિ રડતી રહે છે. વૈરાગ્ય કેળવવા માટે એક દૃષ્ટાંત જશોદાજીના દૂધના ઊભરાવાનો ઉપર આપેલો છે. હવે પછીની લીલામાં ધનની તૃષ્ણા જીતવાની જરૂર બતાવે છે. ધનવાનો કેવી રીતે પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે એ બાબત હવે પછીની કથામાં આવે છે.

મોહનાં બાણ

લે.
શ્રી. કાલિદાસ રામકૃષ્ણ પંડિત

સેજપુરની નાની જાગીરના ભાયાત જોરસિંહ પોતાની ઓરતને તેડવા ભીલાડ ગામે આવ્યા હતા. બે–ચારેક રોજ સાસરાની મીઠી મેમાની ચાખી ઘેર જવા નીકળ્યા. પોતે ઊગતી પચ્ચીસીના જુવાન અને જૂનું રાજપુતી ખમીર. ટંકે પાંચ શેર દૂધ પીનાર જોરસિંહ ગામ બહાર આવ્યા.

સસરાજી થોડા માણસો સાથે ગામ–ઝાંપા સુધી વળાવવા આવ્યા. પાછળ ત્રણ જુવાનો ઘોડે ચઢી આવતા હતા તેમને જોઈ જોરૂભા બોલ્યા –

“ કરણભાઈ અને અમુભાઈ ! કયાંસુધી તમે ?”

“ બાપુએ કહ્યું છે કે મહેમાનને ત્રભેટો વટાવી આવો, એટલે તમારી જ સંગાથે આવીએ છીએ. વેલ સાથે થોડું જોખમ છે, વળી દિવસ પણ ઊંચો ચઢી ગયો છે. ત્રભેટે પહોંચતાં ધોમ તાપ થઈ જશે. ત્યાં હમણાંહમણાં બહારવટીઆનો પડાવ કાયમ રહે છે. કદાચ તે ન હોય તો તેના નામે રળી ખાનારામાંનું કોઈકનું કોઈક હોય, તો લુંટાવું પડે. આબરૂ અને પૈસા બધુંય જાય ”

આ વાત સાંભળી જુવાન જોરૂભાનું લોહી તપી ગયું. તેની લીંબુની ફાડ જેવી આંખમાંથી આગ ઝરવા લાગી, તેના માથાના વાળ ખડા જેવા થઈ ગયા. મૂછોની અણીઓ હાથવતી આમળતાં તે બોલ્યા :—

“ હામ રાખો અમુભાઈ, નકામા ઘોડાને તગડ આપો મા. હુય રાજપૂતનો દીકરો છું. ઝાઝા નહિ તો થોડાક ખાંડાના ખેલ ખેલતાં આવડે છે. એનેય ભગવાને બે હાથ આપ્યા છે ના ? ”

સસરાજી અને સાથેનાં માણસો જમાઈરાજનો શૂરતાભર્યો જવાબ સાંભળી રાજી થયાં. છતાં પોતાની ઉંમરના અનુભવનો નીચોડ ઠાલવતાં ઠાવકી ભાષામાં સસરાજી બોલ્યા—“ જોરસિંહજી ! મમત કરવાનો અત્યારે વખત નથી. સાથે વેલ છે. અમારે દીકરી એકલી જ છે. આપણે ગમે તેવા શૂર હોઈએ તો પણ એકનું ઓસડ બે. એ લોકો પડિયામાં માખણ અને મોંમાં તુલસીનું પાનું લઈને ફરનાર મફતીયા ગણાય. બાપુ ! જુવાનીના તોરમાં ગાંડાઈ કરવી ઠીક નથી. હઠફેટે ચડી જાય તો આપણેય રાજપુત છીએ, પાછો પગ ન ભરીએ, પણ આ તો જાણી જોઈને જવાનું છે. માટે ભલે આ અમુ અને કરણ સાથે આવે. એકથી બે ભલા જુઓ આ વેલ પણ આવી ગઈ. ”

જુવાન જોરૂભાને આમ બીજા મદદ કરે અને સહીસલામત ઘેર જવાય એમાં નાનમ જણાવા લાગી. તેને આજે રાજપુતીની પરીક્ષા દેવાની તાલાવેલી જાગી હતી. એટલે સસરાજીની સાચી સલાહ પણ તેને ન ગમી અને બોલ્યો :—

‘ ના ભાઈ, મારી સાથે કોઈનું કામ નથી. મારા ભાથામાં સો તીર છે, ભલભલા ભાયડાથી નમાવી ન શકાય એવી કામઠી છે. એટલે એક શું, અનેક આવે તોય પરવા નથી. હું રાજપુતનો દીકરો છું મરવું–મારવું એ તો આપણે મન રમત છે. જે કોઈ મારી સાથે આવે તેને માતાજીની આણ છે.’

સસરાને જમાઈની આ ઉદ્ધતાઈ ન ગમી. વેલમાં બાઈ સંકોચાઈ અને સાથેનાં સહુને જોરૂભાની ગાંડાઈ ઉપર દુઃખ થયું. પણ શું થાય ? સહુ પાછા વળ્યા અને જોરૂભા આગળ અને પાછળ વેલ રવાના થયાં.

ફાગણ મહિનાના કેસુડેભર્યા ખાખરા જેવું આંખને ઠારતા રંગનું વેલડું ધીરેધીરે પાછળ-પાછળ ચાલતું હતું. તેને જોડેલા બળદો જાણે અણગમતે માર્ગે જવું પડતું હોય તેમ ધીરેધીરે પંથ કાપતા હતા. હાંકનાર વચ્ચેવચ્ચે ડચકારા કરતો ઝોકાં ખાવા લાગ્યો.

તાપ વધવા લાગ્યો. એકાન્ત સ્થાન, ઘાટી વનરાજિ અને પતિ સાથેનું ગામતરૂં, ગમે તેવા અરસિક હૈયામાં પણ ભાવોની ભરતી લાવે તેમ હતું. છતાં આજે બાઈને કશું ગમતું ન હતું, બાપુની ભલામણ તેને સાચી લાગતી હતી. કહેવા મન થયું હતું પણ જુવાન રજપુત વાર્યો નહિ વળે એમ લાગવાથી મુંગેમુંગે જ ગાડીવાળાને આગળ વધવા સૂચના આપી.

સૂર્ય બરાબર આકાશની વચ્ચે આવ્યો. તાપ કહે મારું કામ. શેષનાગની જીભ જેવી લૂ ચામડીને બાળવા લાગી. પવન પડી ગયો. ઝાડવાં કોઈ જોગંધરની જેમ સમાધિમાં પડયાં. જાનવરો છાયામાં લપાવા લાગ્યાં. આજનો તાપ તો છાયાને પણ છાંયડો શોધાવે એવો પડતો હતો.

આગળ ઘોડીને વટથી નચાવતો જતો જોરૂભા નરમ પડયો હતો. સ્વાર અને ઘોડી પસીને રેબઝેબ હતાં. જોરૂભા એકાદ ઘાઢું ઝાડ આવે તો ઊતરી પડવાની વેતરણમાં હતો, ત્યાં સામેથી પડકાર આવ્યો :—

"એય બુડથલ! વેલ ઉભી રાખ, નહિતર આ લાઠી તારી સગી નહિ થાય." અવાજ સાથે એક બુકાનીવાળો જુવાન માર્ગથી થોડે દૂર ઊભેલો હતો. (ઓળખાણ ન પડી જાય એટલા માટે દાઢી અને માથા ઉપર બાંધવામાં આવતા કપડાને બુકાની કહે છે.) જોરૂભાએ કમાન પર તીર ચડાવ્યું અને બોલ્યો; "ભા! આ તીર તારું સગું નહિ થાય. સમજી લે હુંય રજપૂત છું. ભૂલ્યો ઘર."

"હવે દરબાર બહાદુરી જવા દો! તમારા કૈકને પાણી પીતા કર્યા છે. ડાહ્યા ડમરા થઈને માલ નીચો મૂકી દો. બોલ્યા! વેલડામાં કોણ છે?"

"તારી મા નાહાન! જાત પર જાય છે? લે ત્યારે ચાખી લે સ્વાદ." જોરૂભાએ એક પછી એક તીરો મારવાનું ચાલુ કર્યું. પણ આવનાર જુવાન એક પણ ઘામાં ન આવ્યો. જોરૂભાનાં સો તીરમાંથી ફક્ત એક જ ભાથામાં રહ્યું.

વેલમાંથી પડદાને ઓથે રહી બાઈ બધું જોઈ રહી હતી. તેણે ઠાકોરને આ છેલ્લું તીર ખેંચતા જોઈ અવાજ કર્યો. 'ખબરદાર ઠાકોર! ઘા કરવા નહિ.'

જોરૂભા ઠઘાઈ ઊભા રહી ગયા. અને બોલ્યા; 'કેમ ત્યારે શું લૂંટાવું છે?'

બાઈ બોલી—"ના, લડવું છે."

"કોણ તમે લડશો?

"હા, અમે લડીશું. ઠાકોર! હું કહું ત્યારે તીર મારજો. એમ એ નહિ મરે; આમ મરશે."

આટલું બોલી બાઈ વેલ ઉપરથી નીચે ઊતરી. ધીમેથી નીચેનો છેડો ઉપાડી હાથમાં લીધો. અને તાજા અળતા ભરેલા પગની પગલીઓ પાડવા લાગી. સુંદર સેંથામાં નાખેલ સુગંધી ફુલેલની સુવાસ હવામાં ઊડવા લાગી.

લુટારાની નજર બાઈ તરફ ખેંચાઈ. વાંકી ભમરો, લોહી ભરેલા ગાલ, માથાના બન્ને ભાગોમાં છવાયલી વ્યવસ્થિત વાળની પાટી, અને તેના પરની મોતીભરી અમરતી દામણી—આ બધું. જોતાં જુવાન પોતાપણું ભૂલવા લાગ્યો.

બાઈને સહજ હસવું આવ્યું. એકવડો નાજુક બાંધો, શરણાઈ જેવી વળાંક લેતી કમર—જોવામાં લુટારો સ્થાન અને સ્થિતિનું ભાન ભૂલવા લાગ્યો. એટલે બાઈએ ઠાકોરને ઈશારત કરી કે, 'હં', તીર લગાવો.'

સનસનાટ કરતું તીર છૂટયું અને તે સીધું લુટારાની છાતીમાં પેસી ગયું. જુવાન લુટારો ક્ષણ દઈને પૃથ્વી પર પડી ગયો. ઠાકોર ઘોડી પરથી કૂદી લુટારાની છાતી પર પગ મૂકી બોલ્યો; 'કેમ આખરે આ ભાયડાથી મર્યો ને?"

મરતો લુંટારો હસવા લાગ્યો. તે ઘડીભર તીરની વેદના ભૂલી બોલ્યો-' ઠાકોર! તમારા બાણે નથી મર્યો. પેલી બાઈના મોહના બાણે મર્યો છું. તમારા બાણે મરવાનો હોત તો નવ્વાણું બાણોમાં કયારનોય મરી ગયો હોત. આટલું બોલતાં લુંટારાનું પ્રાણપંખી ઊડી ગયું. ઠાકોર અને વેલડું પોતાના પંથે રવાના થયું. ઝાડ પરનાં પંખી થોડાક અવાજો કરી પોતાને રસ્તે ઊડવા લાગ્યાં.

માનવીને મારનાર મોહ છે. ધનનો મોહ, સ્ત્રીનો મોહ અને વિલાસ-વૈભવો પ્રત્યેનો મોહ માનવીને પોતાના ખરા સ્વરૂપનું ભાન ભુલાવે છે. મોહબાણથી બચનાર કોઈક જ વીરલા હોય છે. માટે જ કોઈ કવિ કહી ગયા છે કે—

તીર-તોમર-તલવારના ઘાવ ઘણા ખમનાર,
પણ નારીના નયનશર કોઈ નથી સહનાર.

નવનાથ કથામૃત

લેખકઃ
કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(અંક ૬ઠ્ઠો પૃષ્ઠ ૧૭૨ થી ચાલુ)

वेदस्याध्ययनं कृतं, परिचितं शास्त्रं, पुराणं श्रुतम् ।
सर्वं व्यर्थमिदं पदं न कमलाकान्तस्य चेत्कीर्तितम् ॥
उत्खातं सदृशीकृतं विरचितं केदारकर्म भूयसा
सर्वं निष्फलमालवालवलये क्षिप्तं न बीजं यदि ।

ભાવાર્થઃ—ચારે વેદોનું અધ્યયન કર્યું હોય, સર્વ શાસ્ત્રોના જાણકાર હોય, અઢારે પુરાણોનું શ્રવણ કર્યું હોય, છતાં એવા મનુષ્યો જો કમલાપતિ ભગવાન નારાયણનું સ્મરણ-ચિન્તન કરતા નથી તો એ એમનું ભણેલું અને સાંભળેલું સર્વ નકામું છે. જેમ જમીન ખેડીને ક્યારા તૈયાર કરી હોય, તેમાં સારી રીતે પાણી સિંચ્યું હોય, છતાં એ જમીનમાં જો બીજ વાવવામાં ન આવે તો એ બધો શ્રમ નકામો જાય છે, તેમ હૃદયમાં જો પ્રભુની ભક્તિ ન થાય તો સર્વ ક્રિયાઓ કેવળ બોજારૂપ છે.

વહાલા આત્માનંદો! પટરાણી સુભાવતીએ માતૃભક્ત રાજા ગોપીચંદના કાનમાં એવું તો ઝેર રેડયું કે બે ઘડીને માટે રાજા સ્તબ્ધ થઈ ગયો. અને સુભાવતીના ઈશારામાં સર્વ રાણીઓએ હા ભણી. રાજાને પૂરો સંદેહ પડ્યો. જોયું સજ્જનો! સ્ત્રીતત્ત્વ કેવું છે! સ્ત્રીઓમાં તો એ અજબ શક્તિ હોય છે કે ભલભલા માણસને વિશ્વાસમાં લઈ એ મોહાંધ મર્કટને એની ઇચ્છામાં આવે તેમ નચાવે છે. રાજા પૂરુરવા ઉર્વશીમાં એવું તો ભાન ભૂલ્યો હતો કે તેની પાછળ નગ્ન અવસ્થામાં ભાન ભૂલીને દોડ્યો હતો. અહોહો! ચ્યવન ઋષિનો પુત્ર મેધાવી નામની અપ્સરામાં મોહ પામ્યો હતો. અને બાવન વર્ષ અને ૭ માસ વીતી ગયા છતાં એને ખ્યાલ સરખો પણ ન રહ્યો. હાથીની સ્ત્રી ઓથ નામ પર મોહ પામી અને ઓરો તો હસ્તમલ યતિ જેવો કહેવાતો હતો. છતાં એ સ્ત્રીએ ઓરા ઉપર ખોટા આક્ષેપ મૂકીને તેને દેશનિકાલ કરાવ્યો. આવો જ પ્રસંગ વીર કુણાલની માતાએ પણ સરજાવ્યો હતો. જેના પાપે કુણાલને આંખો ફોડી નંખાવવી પડી હતી. અને એવો પણ હૃદયદ્રાવક પ્રસંગ આપણા 'નવનાથ' માં 'ચૌરંગીનાથ' આવવાનો છે. તેની માતાએ તેના હાથપગ કપાવી નંખાવ્યા હતા.

ઓહો! સ્ત્રીતત્ત્વ કેવું છે! સ્ત્રી જગતને નરકમાં લઈ જનાર છે. સ્ત્રી ન હોત તો જગતનું અસ્તિત્વ ન હોત, સ્ત્રી જ જગતને સ્વર્ગીય સુખોપભોગ કરાવે છે અને જગતને માથે ઓઢીને રડાવે છે. સ્ત્રી દેખીતી રીતે અબળા ભલે કહેવાય પણ એ મહા પ્રબળા છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

"અબળા પણ અદ્ભુત કરણી
નરવરને નાચ નચાવે.
તાબેદાર થઈને તરુણી
તરુણાધી તુચ્છ બનાવે. નરવરને.
બ્રહ્મા નામ્યા, વિષ્ણુ નામ્યા,
લીલકી શિવ ભરમાવે;
નારદ વિશ્વમોહિની માટે
કપિમુખ કરીને આવે. નરવરને.

જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય કરવાને માટે ભગવાને પોતાની માયાને પ્રકટ કરી. એ જ માયાએ જગત સર્જ્યું. અને એ જ માયાના આવરણમાં આ સંપૂર્ણ જગત એવું તો ભાન ભૂલ્યું છે કે પોતાના મનુષ્યત્વને એ વિસરી ગયું છે. જે મહત્ કાર્યથી મારો અને તમારો જન્મ થયો છે. એ ગર્ભના પવિત્ર કોલકરારને તજી દઈ માયામાં રાચી રહ્યા છો પણ એમ ખ્યાલ સરખો કરતા નથી કે મારે પણ એક દિન મૃત્યુને શરણે થવાનું છે. એટલા માટે અમે પણ કહીએ છીએ કે—

"એક દિન જવાનું જીવ તારે એકલું રે,
એમાં વાર ન લાગે લગાર. એક દિન.
આવ્યો અચ્યુત પૂજવા કારણે રે,
ચડી ગયું ગાડું અવળે નાળ, એક દિન.

તદનુસાર આપણે માના ગર્ભમાંથી અચ્યુત તરફ જવાનો કોલકરાર કરીને નીકળ્યા છીએ, પણ દુનિયાના વિષમ પવનનો સ્પર્શ થતાં આપણે એ કોલને ભૂલી ગયા અને બાળપણું રમવામાં ગુમાવ્યું. યુવાવસ્થા ધનોપાર્જન અને કામિનીસંગે વ્યતીત કરી અને વૃદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થયું ત્યાંએ મારી સ્ત્રી, મારો પુત્ર, મારી વાડી-વજીફા. મિલકત મોટર અને બંગલાઓમાં જ રાચી રહ્યા. એ છે માયા દેવીનો ચમત્કાર. એ માયાથી બચવા માટે તો કોઈ સદ્ગુરુનું શરણું લેવું જોઈએ. અને ભવાબ્ધિ તરવા કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. સદ્ગુરુ વિના સદ્ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કદિએ થતી નથી અને એટલા માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—

नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं
प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ।
मयानुकूलेन नभस्वतेरितं
पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा ॥

મનુષ્યદેહ દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે. અને તે આ સંસારસાગર તરી જવા માટે એક સુદૃઢ નૌકારૂપ પરમ સાધન છે. વળી જે શરીરરૂપ નૌકાના નાવિક પોતે સદ્દગુરુ છે અને પ્રભુસ્વરૂપ અનુકૂળ પવન છે. આવાં ઉત્તમ સાધનો સહિત નરદેહરૂપ મજબુત નૌકા પ્રાપ્ત થઈ છે છતાં જે મનુષ્યો સંસારસાગર તરી જવાની ઇચ્છા કરતા નથી એમના જેવા આત્મઘાતી બીજા કોઈ નથી. વળી હે મિત્ર! જ્યારે મૃત્યુનો પેગામ આવી પહોંચે છે ત્યારે—

आयुषः क्षणमेकोऽपि न लभ्यो हेमकोटिभिः ।
तद्वृथा नष्यते येन का वा हानिस्ततोऽधिका ॥

કરોડો સોનાની મહોરો આપવા છતાં એક ક્ષણનું પણ આયુષ્ય કોઈ આપી શકનાર નથી. આયુષ્યના એક ક્ષણનું આટલું મહત્ત્વ છે. એવું બધું જ આયુષ્ય જ્યારે વ્યર્થ જાય તો એના કરતાં બીજી મોટી હાનિ કઈ? આ મનુષ્યજન્મની મોંઘી તક ફરીફરી મળતી નથી. અને એટલા માટે અમે પણ કહીએ છીએ કે—

" દીધે કરોડો દામ માનવ દેહ આ મળતો નથી;
એ પણ વૃથા વહી જાય છે હરિચરણમાં ઢળતો નથી."

તેમ આજે પણ સારીયે દુનિયા એ માયાના આવરણમાં એવી તણાઈ રહી છે, કે 'હું કોણ છું અને આ મનુષ્યતન શા અર્થે મેળવ્યું છે' એ સઘળું ભૂલી જઈ શાસ્વત શ્રી હરિને મૂકી દઈ અશાશ્વતમાં લોભાય છે. મહારાણી લુમાવતી અને બીજી રાણીઓના હકારથી ગોપીચંદ જેવો ધર્મિષ્ઠ પ્રજાપાલક રાજા પણ ભાન ભૂલ્યો, બેચેન બન્યો. 'શું કરવું અને શું ન કરવું' એ વિચારે એને ગમગીન બનાવી દીધો. ખરેખર! એક નીતિસૂત્ર છે કે—સ્ત્રી, વેલી અને રાજા, જે નજીક હોય તેને જ વિંટાય છે. વેલની પાસે એક આકડો ઊગ્યો હોય કે બાવળ ઊગ્યો હોય, છતાં તેના જ ઉપર તે ચડે છે, એ વિચાર નથી કરતી કે મારાથી ચાર તસુ છેટો આંબો છે ત્યાં ચડું. સ્ત્રીનું પણ તેમ જ છે, એ પણ ગુણ-અવગુણને જોયા સિવાય તેમ જ કરે છે. રાજા પણ સમીપમાં જે હોય તેના જેવો ગણાય છે. તદનુસાર ગોપીચંદ માટે પણ તેવું જ બન્યું. અને પોતાના ખાનગી ગુપ્તચરો દ્વારા સમાધિસ્થ થએલા જાલંધરનાથને ઉઠાવી એક નજીકના કૂવામાં નાખી દેવડાવ્યા. અને તેમના પર હાથી, ઘોડા, ઊંટ વગેરેની લાદ, છાણ, માટી કચરો વગેરે કૂવામાં નંખાવી જમીન જેવી જમીન બનાવી દેવામાં આવી.

બીજા દિવસે નિત્યક્રમાનુસાર મા મેનાવતી ગુરુના દર્શનાર્થે પરિચારિકાઓને લઈને નીકળ્યાં. રસ્તામાં નીકળતાં જ તેઓને અપશુકન થવા લાગ્યા. છતાંએ જેનું હૃદય પવિત્ર છે અને જે પવિત્ર કાર્યાર્થે બહાર જાય છે એને વળી શુકન-અપશુકન કેવા? માતાજી તો ધડકતે હૈયે ગુરુના સ્થાન પર ગયાં, ત્યાં ન મળ્યા ગુરુ કે ન દેખવામાં આવી એમની ઝોળી. કંઈ દૃષ્ટિગોચર ન થવા થકી માતાજીને અનેક સંકલ્પવિકલ્પો થવા લાગ્યા અને દુઃખી હૃદયે નિરાશ થઈ પાછાં ફર્યાં, અને પોતાના રાજમહાલયમાં ગયાં. કેટલાક દિવસ પછી ત્યાં ગોપીચંદ આવે છે. માને ખિન્ન થએલી ભાળી પુત્ર પૂછે છે—'મા! તમે હમણાં થોડા દિવસથી બહુ દુઃખી દેખાઓ છો, એનું કાંઈ કારણ?' મેનાવતી કહે બેટા! જો સમજીએ તો સંસારમાં દુઃખ સિવાય બીજું કંઈ છે જ નહિ. સંસારમાં સુખ તો નામનું જ છે અને દુઃખ તો પારાવાર છે. અરે પુત્ર! જો, જરાક તો આંતરદૃષ્ટિએ વિચાર કર. સુખ અને દુઃખ જેવું આ જગતમાં કશું પણ નથી. એ તો એક કેવળ મનની માન્યતા છે. અને જો એમ ન હોત તો મહાસતી મદાલસાએ પોતાના સાતે પુત્રોને સાધુ ન બનાવ્યા હોત. બેટા! રાજ્યાદી વૈભવમાં કેવળ વિષયના કીડા બની રાણીવાસમાં રહેવાથી સુખ નથી. સુખ તો સદ્દગુરુના શરણે જઈ દીક્ષા લઈ કેવળ નિજાનંદમાં મસ્ત રહેવું એમાં જ છે. એ સાચું અને શાસ્વત સુખ છે. તારું કલ્પનાનું સુખ એ સુખ નથી, પણ ભારોભાર દુઃખ છે. માટે હે પુત્ર! વિષયાનંદમાં મગ્ન બન્યા સિવાય નિજાનંદમાં મગ્ન થા.' એમ અનેક દૃષ્ટાન્તો અને સિદ્ધાન્તો વડે માતાએ ગોપીચંદને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. અને એ નિર્મળ હૃદયની માતાએ પુત્રને સત્ય પંથે જવાનો આદેશ કર્યો. પુત્ર પણ સતી માતાથી ઉત્પન્ન થએલ હતો, કુશાગ્ર બુદ્ધિનો હતો. એટલે એણે પણ વિચાર કર્યો કે ભલે રાણીઓએ મને ભરમાવેલ હોય, પણ મારી માતા તેવી નથી. અને પોતે કરેલાં પાપથી તે કંપવા લાગ્યો. પણ પવિત્ર માતાને દુઃખ ન થાય તેની ખાતર તેણે ગુરુજી વાત કાઢી જ નહિ. અને માતાને પ્રણામ ... સંતપ્ત હૃદયે પાછો ફર્યો.

(ચાલુ)

સર્વત્યાગનું રહસ્ય

લેખકઃ—
શ્રી ભોગીન્દ્રરાય નાનાલાલ વૈદ્ય બી. એ. બી. ટી.

સમાજનું હિત સાધવા માટે જાહેર સેવાની પ્રવૃત્તિઓ ઘણી લાભદાયી છે અને આવી માનવ કલ્યાણ સાધની પ્રવૃત્તિઓ જેમ બને તેમ વધારે વેગ પકડે એ જોવાની આપણી સૌની પવિત્ર ફરજ છે. પરંતુ ઘણી વખત આવી પ્રવૃત્તિઓનો મૂળ હેતુ ભુલાઈ જાય છે અને સમાજસેવકો સામાન્ય માનવીની માફક રાગદ્વેષને વશ થાય છે અને સ્વાર્થ, અભિમાન, મમતા વગેરે દોષોના વમળમાં ફસાય છે. પોતપોતાની રીતે કાર્યક્ષેત્રમાં તેઓ આગળ વધે છે એમ તેઓ માને છે પોતાના લાભને અનુરૂપ જુદા જુદા પક્ષો ઊભા થાય છે અને એ પક્ષોને સબળ બનાવવા જતાં સમગ્ર દેશ નિર્બળ બની જાય છે. આથી સમાજને કંઈ લાભ થતો નથી, જનતાનાં દુઃખ દૂર થતાં નથી અને સેવાના નિર્મળ ક્ષેત્રમાં મલિન તત્ત્વો ઘુસી જાય છે. ખરેખર આ સ્થિતિ ઓછી શોચનીય નથી. સેવાના આ પવિત્ર ક્ષેત્રમાં કેટલાં ભયસ્થાનો રહ્યાં છે? સેવાનો પવિત્ર માર્ગ કેવો કાંટાળો છે? સઘળાં વિઘ્નોને દૂર કરી આ ભયસ્થાનોથી આપણે કઈ રીતે દૂર રહીએ?

જગતના નીતિજ્ઞ પંડિતોએ આ પ્રશ્નોનો સંપૂર્ણ રીતે વિચાર કર્યો છે. સમાજસેવકોએ અસંગભાવ કેળવવો જોઈએ, તેઓએ નિઃસ્વાર્થી બનવું જોઈએ અને નિરભિમાનપણે કાર્યો બજાવવાં જોઈએ એવો તેમનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે. ત્યાગનો ઉપદેશ તેઓ આપે છે ત્યારે એનો ખરો અર્થ સમજવામાં ઘણા ભૂલ પણ કરી બેસે છે. કેટલાક તો સઘળું ત્યાગી દેવું એટલે એ એમ કરી કર્મોનો પણ ત્યાગ કરી બેસે છે. કર્મોનો ત્યાગ થાય તો જગતનું વ્યવહારતંત્ર કેમ ચાલે? અકર્મ સ્થિતિ સ્વીકારી ભારતના માનનીય પ્રધાનો સરદાર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ કે શ્રી જવાહરલાલ નહેરૂ જેવા વાનપ્રસ્થી, એકનિષ્ઠ અને દેશપ્રેમી સેવકો કાર્યક્ષેત્રથી અળગા રહે તો સમાજને કેટલું સહન કરવું પડે? આજે તેઓ સાચા સંન્યાસી કર્મવીરોની માફક પૂજાય છે, કારણ કે તેઓ પોતાના કર્તવ્યપથે નિઃસ્વાર્થપણે આગળ વધ્યા જ જાય છે. જાહેર પ્રવૃત્તિઓની વચ્ચે રહી તેઓએ પોતાના ખાનગી જીવનને બિલકુલ મહત્ત્વ આપ્યું નથી. સાઠસાઠ વર્ષો વીત્યાં છતાં તેઓ યુવાનોને પણ શરમાવે એવા ઉત્સાહથી અને વેગથી પોતાના કામમાં સતત મંડ્યા રહે છે. ત્યાગની આ કંઈ ઓછી સિદ્ધિ છે?

અનેક વાસનાઓ મનને ઠગતી હોય તો વનમાં જઈ બેસવાથી કંઈ ફાયદો થતો નથી. સંસારમાં જળકમળવત્ નિર્લેપભાવે રહેવાથી આપણને ઘરમાં પણ વનના એકાન્ત જેવો આનંદ આવે છે અને સાચા સંન્યાસી જીવનનો અનુભવ થઈ શકે છે. મહર્ષિ વસિષ્ઠ શ્રી રામને કહે છે કે—

गृहमेव गृहस्थानां सुसमाहितचेतसाम् ।
शान्ताहंकृतिदोषाणां विजना वनभूमयः ॥

અર્થાત્ જેનું મન સારી પેઠે સ્વસ્થ છે અને જેનો અહંકાર શાન્ત પડી ગયો છે એવા ગૃહસ્થને ઘર પણ નિર્જન વન જેવું છે. ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે પણ આવા જ્ઞાનીઓને જ સાચા પંડિતો કહ્યા છે. તેઓ અર્જુનને કહે છે કે—

यस्य सर्वे समारम्भाः कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥

જેના સર્વે કર્મોનો આરંભ કામનારૂપી સંકલ્પથી રહિત છે અર્થાત્ જે નિષ્કામ કર્મ કરે છે અને જેનું કર્મ (વાસના) જ્ઞાનાગ્નિથી બળી ગયું છે તેને બુધ જનો પંડિત કહે છે. આવા પંડિતો જ સુસમાહિત ચિત્તવાળા બની શકે. આપણા નિત્ય વ્યવહારોમાં અને જનસેવાની જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં આવી વૃત્તિ ઘણી જ જરૂરી છે. ભગવાન સઘળાનો સ્વામી છે. આપણે ભૃત્યવત્ જગતના વ્યવહારો બજાવવાના છે. જેટલી ત્યાગભાવના દૃઢ તેટલો વ્યવહાર પણ સરળ બનશે, સેવાનું કાર્ય પણ વિશુદ્ધ બનશે અને એ રીતે દેશનું કલ્યાણ પણ ચોક્કસ થશે

યોગવાસિષ્ઠ નામના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથના નિર્વાણપ્રકરણમાં મહર્ષિ વસિષ્ઠે શ્રીરામને ચુડાલા અને રાજા શિખિધ્વજની એક સુંદર કથા અતિ વિસ્તારથી સંભળાવી છે અને તેમાં સર્વત્યાગનું રહસ્ય સારી રીતે સમજાવી શ્રીરામને તેમનું સાચું કર્તવ્ય શું છે તેનો ઉપદેશ આપ્યો છે. આનંદથી જીવન વ્યતીત કરતાં કરતાં ચુડાલા અને શિખિધ્વજને આત્મવિચારની

જિજ્ઞાસા જાગે છે અને એ સંસ્કારી દંપતી એ દિશામાં પ્રયત્નો પણ શરૂ કરે છે. આત્મવિચાર કરતાંકરતાં ચૂડાલાની બુદ્ધિ જ્ઞાનમાં સ્થિર થઈ જાય છે, પરંતુ શિખિધ્વજને રાજ્યમાં સુખ આવતું નથી અને આત્યંતિક શ્રેય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી તે રાજ્યનો ત્યાગ કરી એક રાત્રે વનમાં ચાલ્યો જાય છે. જપ તપ યજ્ઞ વગેરે સાધનોના અનુષ્ઠાનમાં તે પોતાનો સમય વ્યતીત કરે છે. પાછળ વિદુષી ચૂડાલા રાજાનું વહીવટી કાર્ય કુશળતાથી પણ અનાસક્ત ભાવે ચલાવે છે. પોતાના પતિને જ્ઞાનનો યોગ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત થાય એટલો સમય તે વ્યતીત થવા દે છે. યોગ્ય સમય થતાં ચૂડાલા પતિનો વ્યામોહ દૂર કરવા માટે વનમાં તેની પાસે જાય છે અને પત્નીસ્વરૂપે જ ઉપદેશ આપીશ તો એની કંઈ અસર પતિ પર નહિ થાય એમ વિચારી પોતાની સિદ્ધિના બળે કુંભ બ્રાહ્મણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પતિને જ્ઞાનોપદેશ કરે છે. જ્ઞાન સંબંધી વાર્તાલાપ બન્ને વચ્ચે ચાલે છે અને તેમાં ચૂડાલા પોતાના સ્વામીને સર્વત્યાગનું રહસ્ય સચોટ રીતે સમજાવે છે. 'ધન, દારા, રાજ્યમહેલ વગેરે સઘળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવા છતાં મારો ત્યાગ હજી અપૂર્ણ કેમ?' આ પ્રશ્ન શિખિધ્વજ કુંભને (ચૂડાલાને) પૂછે છે. જવાબમાં કુંભ કહે છે કે, "રાજન્! ધન, દોલત વગેરે વસ્તુ આપણી નથી, તો પછી જે પોતાનું ન હોય તેનો ત્યાગ કેમ સંભવે? એ સઘળી વસ્તુમાં જે રાગ રહ્યો છે તે રાગને મનમાંથી નિઃશેષ કાઢી નાખશો ત્યારે સુખ મળશે." આમ ઉપદેશ મળતાં રાજાએ ક્રમશઃ વન, પર્વત, વૃક્ષ, પાત્ર, પર્ણકુટી વગેરે સઘળી વસ્તુઓનો ત્યાગ કર્યો અને તેણે માન્યું કે "મેં સઘળું છોડી દીધું." પરંતુ વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ એ ત્યાગ સ્થૂલ હતો. તેમાં આસક્તિ તો હતી જ. ત્યાગની પરીક્ષામાં તેણે હજી વિજય મેળવ્યો ન હતો; કારણ, ત્યાગની પરીક્ષા અસિધારાવ્રત જેવી આકરી છે. સઘળું ત્યાગ કરતાં કરતાં છેવટે રાજા શિખિધ્વજે પોતાના દેહનો નાશ કરી પોતાનો સર્વત્યાગ સંપૂર્ણ કરવાનો નિશ્ચય જણાવ્યો. ત્યારે કુંભે તેને તેમ કરતાં અટકાવી નીચે પ્રમાણે સુંદર અને અતિ મહત્ત્વનો ઉપદેશ આપ્યો—

सर्वो सर्वगताकारं जीवनामादिनामकम् ।
न जडं नाजडं भ्रान्तं चित्तं सर्वमवस्थितम् ॥
चित्तं विद्धि जगज्जालं बन्धश्चित्तमुदीर्यते । १
तस्मिन्साधो परित्यक्ते सर्वत्यागो भवेदिति ॥
जन्मना कर्मणा वापि चित्तं बीजमुदाहृतम् ।
पादपः पवनेनेव देहश्चित्तेन चाल्यते ॥
चित्तत्यागं विदुः सर्वत्यागं त्यागविदो जनाः ।
चित्ते त्यक्ते लयं याति द्वैतमैक्यं च सर्वतः ॥
शिष्यते परमं शान्तमेकमच्छमनामयम् ।
सर्वत्यागो परानन्दो दुःखमन्यत्सुदारुणम् ॥
इत्योमित्युररीकृत्य यदिच्छसि तदाचर ।
कृत्वा सर्वपरित्यागं शान्तः स्वस्थो वियत्समः ॥
सौम्यो भवसि यद्रूपस्त पो भव भूपते ॥

(યોગવાસિષ્ઠ નિ. પ્ર સ. ૯

હે રાજન્! ચિત્ત જ જીવ વગેરે નામથી જગદાકારે પરિણમે છે. તે જડ નથી તેમ અ-જડ પણ નથી. સઘળો દ્વૈત-પ્રપંચ ચિત્તને જ આધારી છે. એ જ બંધન છે અને ચિત્તનો પરિત્યાગ થતાં સર્વત્યાગ સિદ્ધ થાય છે. જન્મ અને કર્મનું બીજ પણ ચિત્ત છે. જેમ પવન વડે વૃક્ષ હાલે તેમ ચિત્ત વડે જ દેહ હાલેચાલે છે. ત્યાગવિદ મહાત્માઓ ચિત્તત્યાગને જ સર્વ-ત્યાગ કહે છે. ચિત્તનો પરિત્યાગ થતાં સર્વ દ્વૈતપ્રપંચનું બંધન લય પામે છે અને અદ્વૈત રૂપ પરમ શાન્ત, એક અદ્વિતીય, સ્વચ્છ અને અનામય આત્મા જ બાકી રહે છે. આવો સર્વત્યાગ પરમ આનંદ આપે છે. અન્ય વસ્તુઓ દારુણ દુઃખ આપે છે, માટે પવિત્ર ૐકારનું ગાન કરતાં અનાસક્તિ પૂર્વક ઇચ્છા પ્રમાણે જગતનાં પ્રાપ્ત કાર્યો કરો અને એ રીતે સર્વત્યાગની ભાવના સ્થિર કરી શાન્ત આકાશવત્ રહી સ્વસ્થતા અનુભવો."

ચિત્તના મૂળ સ્વરૂપ વિષે પ્રશ્ન પૂછતાં, કુંભે (ચૂડાલાએ) જવાબ આપ્યો કે—

वासनैव सदा राजन् स्वरूपं विद्धि चेतसः ।
चित्तशब्दस्तु पर्यायो वासनायां उदाहृतः ॥
अहमर्थोदयो योऽयं सर्वानर्थैकभाजनम् ।
एतच्चित्तद्रुमस्यास्य विद्धि बीजं महामते ॥

असंसक्तमना मौनी शान्तवादविचारणः ।
संप्राप्तकारी यः सोन्तर्लूनचित्तद्रुतो भवेत् ॥

गौणं शाखा विलवनं मुख्यं मूलविकर्तनम् ।
चित्तवृक्षस्य तेन त्वं मूलकाषपरो भव ॥

मुख्यत्वेन महाबुद्धे मूलदाहमलं कुरु ।
चित्तकाण्टकखण्डस्य भवत्येवमचित्तता ॥

વાસના જ ચિત્તનું સ્વરૂપ છે. ચિત્ત અને વાસના બન્ને સમાન-અર્થી છે. એ અનર્થકારક સંસારનું મૂળ અહંકાર છે. તે અહંકારના ઉદયને જ તમે ચિત્તવૃક્ષનું બીજ સમજો......જે પુરુષ વિષયોમાં અનાસક્ત રહે છે, જે મૌનનિષ્ઠ છે, બીજાઓ શું કરે છે વગેરે નિરુપયોગી પરચર્ચા કરતો નથી, અને જે આપ્ત કર્તવ્યો બજાવે છે તેવા પુરુષનું ચિત્તવૃક્ષ કપાઈ જાય છે. ચિત્તવૃક્ષની શાખાઓ (ઇચ્છા, સંકલ્પ, વાસના વગેરે) કાપી નાખવી એ તો ગૌણ છે; પણ મૂળ અહંકારને દૂર કરવો એ જ પ્રધાન કર્તવ્ય છે. એ જ કામ તમે કરો. ચિત્ત અનેક સંકટોનો સમૂહ છે. મૂળને બાળી નાખવાથી તમે અચિત્ત બની જશો."

ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપી વિદુષી ચૂડાલા તેને "હું કોણ?" નો વિચાર કરવા આગ્રહ કરે છે. અને આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવે છે. શિખિધ્વજનો અહંકાર ભાંગી જાય છે અને તેની સંપૂર્ણ વાસનાઓ જ્ઞાનાગ્નિથી બળી ગઈ છે એવી ચૂડાલા ખાત્રી કરે છે અને પછી તેને સ્વકર્તવ્યમાં જોડાવાની વિનંતિ કરે છે. પત્ની પાતની તારક બને છે. ખરેખર, બ્રહ્મવાદિની મૈત્રેયી, પરમ સાધ્વી સીતાજી, સાવિત્રી, ઉપરોક્ત કથામાં વર્ણવાએલી ચૂડાલા અને એવી અનેક આર્ય રમણીઓએ ભારતીય સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ સદા સર્વદા ઉજ્જ્વલ રાખ્યો છે. આપણાં ભારતીય સંતાનો આવાં આદર્શ દંપતી બનવા પ્રયત્નો કરે તો કેવું સારૂં!

આપણા નીતિજ્ઞ શાસ્ત્રકારોએ ત્યાગ સંબંધી કેટલો ઊંડો વિચાર કર્યો છે અને જીવનવ્યવહાર સંબંધી કેવો સુંદર સમન્વય કર્યો છે તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ચૂડાલાનું આખ્યાન આપે છે. સર્વસ્વ ત્યાગનું રહસ્ય સમજ્યા પછી શિખિધ્વજ રાજાનો વ્યામોહ દૂર થાય છે અને અનાસક્તભાવે પ્રજાનું પરિપાલન કરવા માટે રાજ્યવ્યવહાર ચલાવવાનું સ્વીકારે છે. મહર્ષિ વસિષ્ઠનો જ્ઞાનોપદેશ સાંભળી યુવાન રામચંદ્રજીએ પોતાના કર્તવ્ય-ક્ષેત્રમાં ઝંપલાવ્યું હતું અને સગાંવહાલાંના રાગને કારણે ખિન્ન થએલ અર્જુને યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણનો દિવ્ય ગીતોપદેશ ગ્રહણ કરી મહાભારતના યુદ્ધમાં ઝંપલાવ્યું હતું. સ્વકર્તવ્યનું પરિપાલન કરવું એ સૌનો ધર્મ છે. અનાસક્ત-ભાવે કર્મ કરતાં દીર્ઘ જીવન જીવવાની ઇચ્છા રાખવી એવું ઇશોપનિષદનું વચન છે. ગીતાજીનો પણ પ્રધાન સુર એ જ છે. સમાજના જાહેર સેવકોએ કર્મવીર બનવાનું છે અને સમાજની નિઃસ્પૃહ ભાવે સેવા કરવાની છે. કર્મથી ડરીએ તો કેમ ચાલે!- સેવાના પંથે જતાંજતાં વિઘ્નોથી ગભરાઈએ તો સેવા કેમ થાય? સ્વાર્થ અને મમતાના વમળમાં ફસાયા વિના પરમેશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખી ભારતમૈયાની સેવામાં આગળ વધીએ અને સ્વતંત્ર ભારતની સમૃદ્ધિ વધે એવા પ્રયત્નો શરૂ કરી દઈએ. ભારત કઠિન કાળમાંથી પસાર થાય છે. એવા વિકટ સમયમાં સૌ કટિબદ્ધ થઈએ. સાચા સર્વત્યાગી કર્મવીર, સત્યનિષ્ઠ, ધર્મપ્રેમી સેવકોનો તો સદા વિજય જ છે. પરમેશ્વરના શુભ આશીર્વાદની વર્ષા તેઓ પર નિત્ય વરસ્યા જ કરે છે. પરમાત્મા સૌને સદ્બુદ્ધિ આપે અને આપણે સૌ ત્યાગના પાઠો શીખીએ, સમજીએ અને જીવનમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કરીએ!!!

મન ઉપર કાબૂ રાખવાથી મનુષ્ય પૂરેપૂરો સદાચરણી ને પવિત્ર થાય છે, અને અખિલ બ્રહ્માંડમાં જે ચેતન રહેલું છે તે જ તેનામાં છે, એવી ભાવના અનુભવતો તે છેવટે પરમેશ્વરનો પવિત્ર અંશ—ચિદ્-અંશ બને છે.

વિવિધ પ્રકારના સાધકો અને તેમના આદર્શો

અનુવાદકઃ શ્રી જયન્તીલાલ મંગળજી ઓઝા બી. એ. બી. ટી. એલ. એલ. બી.

સાધકોના પ્રકાર

૧ આકાશમાં ઊડતા અસંખ્ય પતંગોમાંથી એક કે બે જ દોર તોડાવી છટકી જાય છે, મુક્ત બને છે. આ જ રીતે અનેક સાધકોમાંથી એક કે બે જ સંસારનાં બંધનમાંથી વિમુક્ત થાય છે.

૨ 'હોમા' જાતનાં પક્ષી થાય છે એવી લોકવાયકા છે. આકાશમાં તેઓ ખૂબ જ ઊંચે રહે છે અને તેમને ત્યાં રહેવામાં એવી મજા આવે છે કે તેઓ કદી પૃથ્વી પર આવતાં નથી. એમ કહેવાય છે કે તેઓ ઈંડાં પણ આકાશમાં અધ્ધર જ મૂકે છે, અને ગુરુત્વાકર્ષણને લઈને એ ઈંડાં નીચે પડવા લાગે છે ત્યારે હવામાં અધવચ જ તેમાંથી બચ્ચાં જન્મે છે એમ માણસો કહે છે. પોતે નીચે પડતાં જાય છે એવી આ બચ્ચાંઓને ખબર પડે છે કે તરત જ તેઓ પોતાનો રસ્તો બદલે છે અને આંતરિક પ્રેરણા અનુસાર પોતાના અસલ વતન તરફ ઊડવાનું શરૂ કરે છે. શુકદેવ, નારદ, જીસસ અને શંકરાચાર્ય જેવા મહાપુરુષો આ પક્ષીઓ જેવા છે, બાલ્યાવસ્થામાંથી જ તેઓ સંસારની આસક્તિમાંથી છૂટા થઈ જાય છે અને જ્ઞાન તથા આત્મજ્યોતિના ઉત્તમોત્તમ પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગે છે.

૩ યોગીઓ બે જાતના છે, છૂપા અને ખુલ્લા. પહેલી જાતના યોગીઓ પોતાની સાધનાઓ ખાનગીમાં અને લોકોની દૃષ્ટિએ પડયા વિના કરે છે, જ્યારે બીજા પ્રકારના યોગીઓ બહારનો આડંબર પણ રાખે છે અને આધ્યાત્મિક વિષયોની ચર્ચા પણ કરે છે.

૪ સાધારણ નિયમ એવો છે કે પહેલાં ફૂલ અને પછી ફળ બેસે છે. પણ કેટલાક છોડ અને વેલા એવા પણ છે કે જેમાં પહેલાં ફળ અને પછી ફૂલ આવે છે. તે જ પ્રમાણે સાધારણ સાધકો પહેલાં સાધના કરે છે અને પછી ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર પામે છે. પરંતુ એવા સાધકો પણ છે કે જેઓ ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી સાધના કરે છે.

૫ કડાયામાં ભુંજાતી ધાણી કે મમરામાંથી જે ઊછળીને કડાયામાંથી બહાર પડે તે સ્વાદમાં ખૂબ જ સરસ હોય છે અને તેમના ઉપર દાઝવાની નિશાની પણ હોતી નથી. આથી ઉલટું કડાયાની અંદર ભુંજાયેલી ધાણી કે મમરા ઉપર કાંઈ ને કાંઈ કાળો ડાઘ પડયો હોય છે. તદનુસાર જે ભક્તો સંસારનો સદંતર ત્યાગ કરીને તેની બહાર નીકળી જાય છે તેઓ જરા પણ ડાઘ વિનાના, સંપૂર્ણ હોય છે. જ્યારે જે ભક્તો સંસારમાં રહે છે; તેમાંના ઉત્તમોત્તમમાં પણ ક્યાંયનો નાનો સરખો પણ ડાઘ જરૂર જોવામાં આવે છે.

૬ વહેલી સવારે વલોવીને કાઢેલું માખણ સર્વોત્તમ હોય છે. સૂર્યોદય થયા પછી કાઢેલું માખણ એટલું સારૂં હોતું નથી. પોતાના યુવાન શિષ્યો જેઓએ પાછળથી સંન્યાસ લીધો હતો તેમને સંબોધીને ગુરૂદેવ કહેતા, – "તમે વહેલી સવારે વલોવેલા માખણ જેવા છો, જ્યારે મારા ગૃહસ્થ ભક્તો સૂર્યોદય થયા પછી વલોવેલા માખણ જેવા છે."

૭ કુમળો વાંસ જેમ વાળો તેમ વળે, પણ પાકો વાંસ તેમ વાળી શકાતો નથી, જોરથી વાળવા જતાં તે ભાંગીને કટકા થઈ જાય છે. બાળકના હૃદયને ઈશ્વર તરફ વાળવું સહેલું છે, પરંતુ મોટી ઉમ્મરના માણસનું કઠણ હૃદય ઈશ્વર તરફ ખેંચી શકાતું નથી.

૮ પોપટનું બચ્ચું મોટું થાય તો પછી તેના ગળાના તાંતણા સખત થઈ ગયેલા હોવાથી તેને બોલતાં શીખવી શકાતું નથી. તેના ગળા પરનો કાંઠલો દેખાવાની શરૂઆત થાય ત્યારપહેલાં તે નાનું હોય ત્યારે જ તેને બોલતાં શીખવવું જોઈએ. તે જ રીતે વૃદ્ધાવસ્થામાં ઈશ્વર પર મન સ્થિર કરવાનું શીખવવું બહુ મુશ્કેલ છે, પણ યુવાવસ્થામાં એ વાત સહેલાઈથી શીખી શકાય છે.

૯ પાકી ઢેરી દેવને ધરી શકાય અથવા બીજા ઉપયોગમાં લેવાય, પણ જો કાગડો એક વાર પણ તેના ઉપર ચાંચ મારે તો પછી તે કોઈ પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહીં. પછી તે દેવને ધરાવાય નહીં, બ્રાહ્મણને દેવાય નહીં કે ખવાય પણ નહીં. આ રીતે બાળક-બાલિકાઓએ દુનિયાદારીની ઇચ્છાઓથી દૂષિત થયા પહેલાં જ ઈશ્વરપરાયણ થવું જોઈએ. વિષયાસક્તિ એક વખત મનમાં પેસી ગયા પછી–ભોગેચ્છારૂપી રાક્ષસના પંજામાં ફસાયા પછી, તેઓને સન્માર્ગે ચડાવવાં અતિશય મુશ્કેલ છે.

૧૦ બાળકના હૃદયનો પ્રેમ અવિભક્ત અને અખંડિત છે. યોગ્ય ઉમ્મરે જ્યારે તે પરણે છે ત્યારે તેના હૃદયનો અર્ધો પ્રેમ, બલ્કે તેથી વધારે, પોતાની સ્ત્રીને અર્પણ થાય છે, અને પછી જ્યારે સંતતિ થાય છે ત્યારે બાકીના અર્ધાંગથી અર્ધો ભાગ બાળકો પર કેન્દ્રિત થાય છે, અને બાકી રહેલો પા ભાગ માબાપ, માન-અકરામ, અહંકાર, લુચ્ચાઈ અને એવી એવી બાબતોમાં વહેંચાઈ જાય છે; એટલે ઈશ્વર માટે પછી કાંઈ બાકી રહેતું નથી. તેથી જો બાળકનું અવિભક્ત મન પહેલી અવસ્થામાં જ ઈશ્વર પ્રત્યે વળાવવામાં આવે તો ઈશ્વરનો પ્રેમ તેને સહેલાઈથી મળે છે અને તે એમદમ ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર મેળવે છે. મોટી ઉમ્મરનાં માણસો માટે ઈશ્વરસાક્ષાત્કાર આટલો સહેલો નથી.

૧૧ સંસારમાં રહેતા જ્ઞાની અને વિરક્ત જ્ઞાનીઓની વચ્ચે કાંઈ તફાવત છે કે નહીં એવા પ્રશ્નના જવાબમાં 'હું તો કહું છું કે તે બન્નેમાં જરા પણ તફાવત નથી. તે બન્નેમાં એક જ પ્રકારનું જ્ઞાન એકસરખું જ હોય છે, પરન્તુ જે જ્ઞાની સંસારમાં રહે છે, તેને સાવચેત રહેવાની જરૂર ખરી. વિષયભોગની મધ્યમાં રહેવું એમાં પતનનો ભય તો થોડો ઘણો ખરો. ગમે તેટલી સંભાળ રાખીને રહીએ પણ કાજળની કોટડીમાં ક્યાંક ને ક્યાંક ડાઘ લાગવાનો તો ખરો.

૧૨ એક ભક્તને ગુરુ મહારાજે એક વખત કહ્યું હતું કે, "દુનીયાદારીમાં તમારા જીવનનો મોટો ભાગ ગાળ્યા પછી હવે તમે ઈશ્વરને શોધવા આવ્યા છો, ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યા પછી જો તમે સંસારમાં પ્રવેશ કર્યો હોત તો તમને અદ્‌ભુત શાંતિ અને આનંદ મળત."

૧૩ પ્રશ્નઃ સાત્ત્વિક રાજસી અને તામસી ભક્તિમાં શો ભેદ છે?

ઉત્તરઃ હૃદયના ઊંડાણમાંથી, કોઈ પણ જાતના આડંબર વિના કે દંભ વિના જે ભક્ત પ્રભુની ભક્તિ કરે છે તે સાત્ત્વિક ભક્ત પ્રભુની પૂજા વખતે પોતાના મકાનને ધજાપતાકાથી શણગારે, ભજનકીર્તન માટે ખૂબ દોડાદોડી કરી દેખાવ કરે, અને તે પ્રસંગે ભારે ભભકાદાર જમણવાર કરે. આવો ભક્ત રાજસી ભક્ત છે. બલિદાનમાં અનેક નિરપરાધી પ્રાણીઓના વધ કરે, મદમાંસ નૈવેદ્ય તરીકે ધરાવે અને નાચવા કૂદવામાં તલ્લીન થઈ ભક્તિ કરે આવા ભક્તોની ભક્તિ તામસી છે.

[પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણ દેવની ઉપદેશવાણીમાંથી]

ગાઉં હરિનું ગીત

(મહાનલ એક જ દે ચીનગારી...રાગ)

ગાઉં હરિનું ગીત.........
પાગલ હું ગાઉં હરિનું ગીત.
પુષ્પ-પાંદડીમાં તને ભાળું,
માનવીના હૈયે હું નિહાળું;
પશુ-પક્ષીના અંગઅંગમાં
પ્રગટી રહ્યો તુજ દીપ—પાગલ. ૧

સૂર્ય-ચંદ્રમાં પ્રકાશ તારો,
દીપી રહ્યો જગમાં એ ન્યારો
પંચભૂતમાં સૂક્ષ્મ રૂપે તું,
વિચરી રહ્યો નિશદિન—પાગલ. ૨

સાગરનાં મોજાંમાં વહેતો,
અણુ-પરમાણુમાં તું રહેતો,
પહાડ અને ટેકરીઓ વચ્ચે
ગૂંજી રહ્યું તુજ ગીત—પાગલ. ૩

અવ્યક્ત તું સઘળે વિરાજે,
પ્રકટ થતો તું ભક્તો કાજે;
આત્મસ્વરૂપે વિચરી રહેતું,
તુજ સ્મિત તણું સંગીત—પાગલ. ૪

તું મહાજ્યોતિ સઘળે રેલે,
હું ચિનગારી પડી છું હેઠે;
પ્રીતમ! પામર તે શું જાણે,
ગતિ તારી અકલિત—પાગલ. ૫

—શ્રી પીતામ્બરદાસ ભાવસાર

ભગવાનનું અપરોક્ષ જ્ઞાન

(શ્રી શ્રીસ્વામિનારાયણ)

મુક્તાનંદ સ્વામીએ શ્રીજી મહારાજ–સહજાનંદ સ્વામીને પ્રશ્ન કર્યો કે–" વેદમાં કહ્યું છે, કે ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः । तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय । અર્થાત્ 'જ્ઞાન વિના મુક્તિ નથી; ભગવાનનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન થાય ત્યારે જ જીવનું કલ્યાણ થાય છે.' તો શાસ્ત્રમાં જે બીજાં સાધનો કલ્યાણને માટે બતાવેલાં છે તેમનું શું પ્રયોજન છે? કારણ કે કલ્યાણ તો ઉપરની શ્રુતિ અનુસાર જ્ઞાનથી જ થાય છે?"

શ્રીજી મહારાજે કહ્યું—જ્ઞાન એટલે જાણવું. કેવળ શાસ્ત્રોના વાંચનથી ભગવાનનું જે પરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે, તેનાથી જેમ મુક્તિ થતી નથી, તેવી જ રીતે જ્યારે રામ, કૃષ્ણ વગેરે ભગવાનના અવતાર હતા, તેમને જેઓએ પ્રત્યક્ષ દીઠા હતા, તેનાથી પણ તેમની મુક્તિ થઇ નહોતી. પરન્તુ આવા જ્ઞાનનું એટલું ફળ છે કે તેનાથી આગળ જતાં જન્માન્તરે કલ્યાણ થાય છે. ભગવાનને નેત્રોથી જોવાથી પણ ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે અને શાસ્ત્રોના અભ્યાસથી પણ ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે. તે બંને જ્ઞાન સમાન જ છે. તેવી જ રીતે કાનોદ્વારા ભગવાનનાં જે વર્ણન સાંભળીએ તેમાં પણ ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે. તેવી જ રીતે ભગવાનનો સ્પર્શ કરવાથી પણ તેમનું જ્ઞાન થાય છે, તેમ નાસિકાથી સૂંઘવામાં અને જીભદ્વારા વર્ણન કરવામાં પણ ભગવાનનું જ્ઞાન થાય છે. પરન્તુ તે બધાં જ્ઞાન–'દર્શન, શ્રવણ, કીર્તન, વર્ણન વગેરે' જ કહેવાય. એવી રીતે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી પણ ભગવાનનું જ્ઞાન થઈ શકે છે. તેમજ અંતઃકરણદ્વારા જીવને જે અનુભવ થાય છે તે પણ જ્ઞાન કહેવાય છે. વળી ભગવાને પણ જગતનાં જુદાંજુદાં કાર્યો કરવા માટે જુદાંજુદાં સ્વરૂપો ગ્રહણ કરેલ છે. તેમજ ભગવાનનું એવું પણ સ્વરૂપ છે, કે જ્યાં ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ પણ પહોંચી શકતાં નથી; કેવળ તેનો અનુભવ જ થઇ શકે છે. તો તમે ભગવાનના કેવા જ્ઞાનથી મુક્તિ થાય એમ પૂછો છો?

ત્યારે નિત્યાનંદ સ્વામીએ કહ્યું—જે ભગવાનના સ્વરૂપમાં ઇન્દ્રિયો, અન્તઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે ય પહોંચી શકે તેવા જ્ઞાનને હું મુક્તિ આપનાર કહું છું.

શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા—એવા ભગવાન તો શ્રીકૃષ્ણ છે. અને એ શ્રીકૃષ્ણ પણ પોતાને 'એવા' જણાવે છે કે—

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ॥
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥
मत्तः परतरं नान्यत्किंचिदस्ति धनंजय ॥
पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥

ઇત્યાદિ વચનોથી ભગવાન પોતાને ઇન્દ્રિયો અને અન્તઃકરણથી અગોચર કહે છે. તેથી જે ઇન્દ્રિયો, અન્તઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણેથી - યથાર્થપણે ભગવાનને જાણે ત્યારે જ તે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. આ ત્રણે પ્રકારમાંથી જો એક પણ પ્રકાર ઓછો હોય તો તે જ્ઞાન આત્યન્તિક (અવિનાશી, સત્ય) ન કહેવાય અને તેવા જ્ઞાનથી જન્મ–મરણનાં બંધનને પણ જીતી શકાય નહિ.

જે ભગવાનને વિષે આ જડ–ચેતનરૂપ પ્રકૃતિ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયની અવસ્થાઓ પામી રહી છે અને પ્રકૃતિના એ સર્વ ઘાટોની અંદર ભગવાન અન્તર્યામીપણે સર્વના કારણ અને આધારરૂપે રહેલા છે, જે ભગવાનમાં અર્જુને સમગ્ર વિશ્વ, નદીઓ, પર્વતો, સમુદ્રો અને દેવ, અસુર, ગન્ધર્વ, યક્ષ, નાગ, કિન્નર, વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી માનવ વગેરે જોયાં તેવા ભગવાનને જે, તેમની વિભૂતિ–મહિમા–ઐશ્વર્ય વડે સર્વત્ર વ્યાપેલા જાણે અને જુએ તેનું જ્ઞાન પરિપૂર્ણ કહેવાય. આમ ઇન્દ્રિયો, અન્તઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે પ્રકારે જે, ભગવાનને યથાર્થરૂપે જાણતો હોય તે જ ખરો જ્ઞાની છે. તેવા જ્ઞાનીને ભગવાને શ્રેષ્ઠ કહ્યો છે. એવો જ્ઞાની સર્વમાં રહેલા સર્વના આધારરૂપ ભગવાનને જાણીને તેમને અનન્યપણે ભજતો રહે છે. માટે બ્રહ્મરૂપ થઇને પણ જે જ્ઞાની, સર્વત્ર–સર્વ પ્રાણીઓમાં, મારી ભક્તિ ન કરે, તો તેનું પણ કલ્યાણ ન થાય. અથવા

જે તેવો ભક્તિ વિનાનો જ્ઞાની, ખરેખરો જ્ઞાની હોતો નથી. ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે કે—

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ॥
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥

અર્થાત્-કામનાઓ, દુઃખ અને શોકથી રહિત, પ્રસન્નચિત્તવાળો બ્રહ્મરૂપ થએલો સમતાવાન જ્ઞાની સર્વ ભૂતોમાં મને અનન્યપણે ભજતો હોય છે અને એથી કરીને એનો આત્યન્તિક મોક્ષ થાય છે. અને જે જ્ઞાની આવો નથી હોતો અને કેવળ શાસ્ત્રો વાંચીને 'अहं ब्रह्मास्मि' થઇ બેસે છે અને કહે છે કે 'રામ, કૃષ્ણ વગેરે તો પરબ્રહ્મ એવો જે હું, તેના મારી લહરીઓ છે.' તેવા જે શુષ્ક વેદાંતીઓ છે તે તો અતિદુષ્ટ અને મહાપાપી છે. અને મરીને નરકમાં પડે છે, ને, કોઇ દિવસ ત્યાંથી તેમનો છુટકો થતો નથી.

તેમજ શાસ્ત્રોમાં જે બીજાં સાધનો બતાવ્યાં છે તે અન્તઃકરણની શુદ્ધિને અર્થે છે. તે પ્રમાણે આચરણ કરવાથી શુદ્ધ થએલું અંતઃકરણ, ભગવાનના યથાર્થ જ્ઞાનના પ્રાદુર્ભાવ માટે યોગ્ય બને છે. તેથી કલ્યાણને અર્થે શાસ્ત્રમાં બતાવેલાં બીજાં સાધનો પણ તે તે સાધનના અધિકારીઓને માટે આવશ્યક છે.

[વચનામૃત-લોયા પ્રકરણ ૭ ઉપરથી].

ઘસાઈ છૂટવાની સદ્‌વૃત્તિ

જગત આખામાં એક પરમ તત્ત્વ સચરાચર વ્યાપેલું છે, જેને આપણે આત્મા નામથી ઓળખીએ છીએ. એ રીતે જગતના દુઃખસુખમાં વ્યક્તિનું દુઃખસુખ સમાઇ જાય છે. જો મારે સુખ જોઇતું હશે તો જગત સુખી હોવું જોઇશે અને તો જ હું તે મેળવી શકીશ. એટલે આપણે બધો વ્યવહાર જગતકલ્યાણની દૃષ્ટિ રાખીને કરવો જોઇએ. આ કેવી રીતે બની શકે? તેને માટે મને વિશ્વવાત્સલ્ય શબ્દ મળ્યો છે.

ઉચ્ચ ભાવનાથી આપણે પ્રેમ કરીશું તો પાપી અને દુષ્ટ ગણાતા માણસોને પણ આપણા બનાવી શકીશું અને સુધારી શકીશું. આ ભાવના આપણને ધર્મમાંથી મળે છે. એ ધર્મ અમુક ચિહ્ન કે લેબાસવાળો નહિ પણ સદ્‌ગુણોના વિકાસવાળો ધર્મ.

'મને ન હજો પણ મારા પાડોશીને હજો' ભાવના મરી પરવારી છે. નહીં તો એક બાજુ બંગલા અને બીજી બાજુ ઝુંપડાં કેમ હોઇ શકે?

પ્રાચીન કાળમાં આપણા ઋષિમુનિઓ ત્યાગની ભાવના સમાજમાં જાગૃત રાખવા અનશન વ્રત કરતા. આપણને આમાં દુઃખ લાગે પણ તેમને મન તો આનંદ જ હોય છે. બીજાને માટે જીવનનો એ આદર્શ રજુ કરતા હોય છે. એક જણને માથે બોજો હોય તો ભારે લાગે પણ સાથેના ચાર જણ તે વહેંચી લે તો કોઇને ભાર ન લાગે. આવી સહકારની અને એક-બીજાને માટે ઘસાઇ છૂટવાની વૃત્તિ પેદા કરવી તે જ વિશ્વવાત્સલ્યનો આદર્શ છે.

દુઃખ વહેંચાય ત્યારે ડાહ્યો માણસ તેને પહેલું ખરીદી લે છે, પણ દુઃખ ખરીદ્યા પછી તે દુઃખને તેની પાસે રહેવું ગમતું નથી, ત્યાંથી તે એકદમ ભાગે છે. આવા ઘણા પ્રસંગો આપણે જોઇએ છીએ. જેમણે કોઇ દિવસ દુઃખ નથી વેઠ્યું એવાં જુવાન સ્ત્રીપુરુષો ભૂખ અને તરસ વેઠીને ગામડામાં રઝળે છે. સશક્ત સત્યાગ્રહી યુવાનોને કંગાળ દેખાતા પોલીસના દંડા ખાતા, ગાળો ખાતા અને લાઠી ખાતા જોયા છે. આનું કારણ તેમની પાસે એક ભાવના પડી હતી—બીજાને માટે મરી ફીટવાની તમન્ના જાગી હતી. માણસ જ્યારે દુઃખને માગી લે છે ત્યારે બીજામાં તે દુઃખમાં ભાગ પડાવવાની વૃત્તિ પેદા કરે છે. પણ જ્યારે સુખની માગણી કરે છે ત્યારે વિરોધ ઊભો થાય છે.

ગાંધીજીએ પોતાના જીવનદ્વારા આપણને સહન કરવાનું શીખવ્યું છે. આપણે સહન કરવાનું શીખી લઇશું તો વિશ્વવાત્સલ્ય સહેલું બની જશે એમ મને લાગે છે.

(મુનિશ્રી સંતબાલજીના પ્રવચનની નોંધમાંથી)

સુવર્ણસૂત્રો

લેખકઃ
શ્રી. 'ગુરુચરણકમલાનુરાગી-ભિક્ષુ'

'આ કામ અશક્ય છે' એમ કહીને કદી પાછા ન પડો; કેમકે તમારો પુરુષાર્થ જ તમને પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ અર્પશે.

ખબરદાર! કોઇપણ કામ અધૂરું છોડશું તો, કારણ કે આરંભેલું કામ અધૂરું મૂકનારની દુનિયા પરવા કરતી નથી.

જનસેવા કરવાને શક્તિમાન થવાનો ગૌરવભર્યો આનંદ માત્ર મહાન લોકોને જ મળે છે, કે જેઓ કોઈ પણ જાતનો પરિશ્રમ ઉઠાવવામાં કદી પાછી પાની કરતા નથી.

પ્રમાદી પુરુષની ઉદારતા એ હીજડાના હાથમાંની તલવાર જેવી છે, તે લાંબો વખત નભશે નહિ.

જે મનુષ્ય સુખભોગને ન ચાહતાં, કાર્ય અને પુરુષાર્થને જ ચાહનારો હોય તે પોતાના મિત્રમંડળને શક્તિના સ્તંભરૂપ થઇ પડશે અને તેમનાં શોક-દુઃખનાં આંસુ લૂછશે.

ઉદ્યોગ એ અભ્યુદય અને આબાદીની જનની છે, ત્યારે નિરુદ્યમ અથવા આળસ એ દળદર અને તંગીને જન્મ આપે છે.

લાસરિયાપણું, ભૂલકણાવેડા, આળસ અને ઊંઘ એ ચાર, વિનાશને માટે સરજાયેલા લોકોની વિલાસનૌકા છે.

પ્રમાદી જનો મોટાઓના કૃપાપાત્ર થઈ જાય, તો પણ સંસારમાં તેમનો કદાપિ અભ્યુદય થતો નથી.

મુસીબતોની પરવા ન કરનારાઓ જ મુસીબતોને મૂંઝવીને પાછી વાળે છે.

શાણા તો સમજતા જ હોય છે કે, આ શરીર એ આપત્તિઓનો ઉતારો છે, અને તેથી તેમના ઉપર જો કોઇ આફત આવી પડે છે તો તેઓ તેની પરવા જ કરતા નથી.

આબાદી અને પાયમાલી, અથવા સંપત્તિ અને વિપત્તિ જીભની શક્તિમાં પાને જીભને વશ રહેલી છે; માટે વાણીનો અવિવેક ન થાય તેની ખાસ સંભાળ રાખવી.

જે વાણી મિત્રોનો મૈત્રી સંબંધ દૃઢ કરાવે અને દુશ્મનોનાં દિલ પિગળાવે તે જ વાણી 'વાણી' નામને યોગ્ય છે.

પોતાના શ્રોતાઓનાં દિલ પોતાની સાથે એકરૂપ બનાવી દે એવી વક્તૃતા પ્રાપ્ત કરવી અને સામાવાળાઓનાં વચનોનો સાર ઝડપભેર સમજી લેવો, એ પાકા મુત્સદ્દીનું ખાસ લક્ષણ છે.

જે લોકોને પોતાના મનના વિચાર થોડા અને યોગ્ય શબ્દોમાં જાહેર કરી દેવાની કળા સાધ્ય નથી હોતી, તેઓમાં જ સાથે રૂનું પીંજણ પીંજવાની લત હોય છે.

જે લોકો સંસારમાં ઉન્નતિ સાધવાના અભિલાષી હોય તેમણે કીર્તિને કલંકિત બનાવનાર સર્વ પ્રકારનાં આચરણોથી અળગા રહેવું ઘટે.

સત્પુરુષો જે કામોને નિંદ્ય ગણતા હોય, એવાં કામો પોતાને જન્મ આપનારી માતાને ભૂખે મરતી બચાવવા ખાતર પણ કોઇએ ન કરવાં.

સામાને રોવડાવીને જે સંપત્તિ એકઠી કરવામાં આવે છે, તે બધી જ તેના સંચયકર્તાને રોતા રાખીને જ વિદાય થઈ જાય છે; પરન્તુ સદાચારને રસ્તે સંપાદન કરેલી સંપત્તિ કદાચ વચમાં નષ્ટ થઇ જાય, તો પણ આખરે ફરી તે આવી મળે જ છે.

સંતોષ

લેખક—
શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર, એમ. એ.

[શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર ગુજરાતના એક ઉચ્ચ કક્ષાના સાક્ષર છે. સાહિત્ય અને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તી રહેલો તેમનો જીવનયજ્ઞ તેમણે મેળવેલા તત્ત્વજ્ઞાનના અનુભવાત્મક પ્રકાશથી વિશેષ રીતે જ્વલન્ત બની રહ્યો છે. શ્રી. અરવિન્દના તેમ જ પ્રાચ્ય અને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો તેમનો ઊંડો અભ્યાસ છે. તેમના 'સ્ફુલિંગ' નામના પુસ્તક (ભા. ૧ અને બીજા)માં વિષયની સર્વતોમુખ છણાવટ કરતા તેમના ક્રાન્તદર્શી વિચારોનો પરિચય થય છે. તેમાંનો એક 'સન્તોષ' વિષય ઉપરનો આ નિબંધ આપણને સંતોષનું તત્ત્વદર્શન સુંદર રીતે કરાવે છે.]

દરેક મનુષ્યો પોતાના સ્વભાવાનુસાર કર્મ કરે છે અને જીવનનું લક્ષ્ય રાખે છે. ઘણા મૂઢ, તામસ મનુષ્યો જ્ઞાનધ્યેય રાખ્યા સિવાય જ પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાય છે. પણ સૂક્ષ્મ રીતે જોતાં તે લોકોના મનમાં પણ અસ્પષ્ટ લક્ષ્ય તો હોય છે જ. વધારે લાંબા સમય માટે નિશ્ચિતપણે, અમુક વસ્તુને પ્રાપ્તવ્ય તરીકે દૃષ્ટિસમીપ રાખવામાં આવે તો આપણે તેને ધ્યેય અથવા લક્ષ્ય કહી શકીએ. ટુંકા સમય માટે, અનિશ્ચિતપણે, તુટકતુટક, છિન્નભિન્ન રીતે, અનેક વસ્તુઓને એક–પછી–એક એમ અસંબદ્ધ રીતે પ્રાપ્તવ્ય તરીકે માનવામાં આવે તો આપણે તેને 'કામના' અથવા 'કામ' એવી સંજ્ઞા આપીએ છીએ. આ દૃષ્ટિએ વિચારતાં ધ્યેય રાખવાની શક્તિ અમુક પ્રકારની વ્યવસ્થિત વિચારણા અને નિશ્ચય, એકસૂત્રતા, દૃઢતા, સુસંબદ્ધતા માગી લે છે. મનુષ્ય એકાદ ક્રિયા થોડીક ક્ષણો માટે કરે છે, તેમાં પણ મૂળ સંચાલક બળ 'કામ' અથવા 'કામના' હોય છે. મનુ મહારાજે કહ્યું છે કેઃ—

अकामस्य क्रिया काचिद् दृश्यते नेह कर्हिचित् ।
यद्यद्धि कुरुते कर्म तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥

કામનારહિત પુરુષ કોઈ દિવસ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થતો દેખાતો નથી. જેજે કર્મ મનુષ્ય કરે છે તે કામનાનું જ પરિણામ છે. તો પછી સમગ્ર જીવનપર્યંત જે સુસંબદ્ધ કર્મોની શ્રેણી કરવામાં આવે તે સ્થિર થઈ ગયેલી પૂર્વવિચારિત, નિર્ધારિત ધ્યેયનિષ્ઠા અથવા લક્ષ્યનિષ્ઠા સિવાય સંભવે જ કેવી રીતે?

'રજોગુણી મનુષ્ય અનેક પ્રકારની કામનાઓથી પ્રેરિત થઈ, વિવિધ પ્રકારની કર્મજાળમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. 'ધન, કીર્તિ, સ્ત્રી, ઇત્યાદિ પદાર્થો મને સુખ આપશે.' એવી માન્યતાથી પ્રેરાઈ મનુષ્ય તેવે પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા પાછળ રાત-દિવસ મંડ્યો રહે છે. તેમાં તે ઊંઘ-ઉજાગરા ગણકારતો નથી, માનાપમાન સમજતો નથી ને આમથી તેમ અને તેમથી આમ હાસ્યાસ્પદ હવાતિયાં મારે છે અને ધમપછાડા કર્યા કરે છે. કોઈ તેમાં વિરોધ કરે તો તેને દ્વેષ અને ક્રોધ પ્રકટે છે, ચિત્તની શાન્તિ અને સમતુલા ગુમાવી બેસે છે, અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ કાજે તે અનેક પ્રકારની ચિંતાઓથી ઘેરાયેલો રહે છે, અનેક મનુષ્યો સાથે વેર બાંધે છે, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ પ્રકારની હિંસા કરે છે. અને પરિણામે એક ક્ષણ માટે પણ શાન્તિરૂપી સુખને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. તેનો સ્વભાવ જ તેને કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. પરિણામે તે પુણ્ય-પાપ પ્રાપ્ત કરે છે. અને તે ભોગવવા તેને ફરી જન્મ ધારણ કરવો પડે છે.

પણ જે મનુષ્યનો સ્વભાવ સત્ત્વપ્રધાન છે, જેને રજોગુણમાંથી અને તેના પરિણામરૂપી કર્મજાળમાંથી ઉપરતિ પ્રકટી છે, જેને શાન્ત, નિર્વિક્ષિપ્ત જીવન જીવી અંતઃકરણમાં આત્મતત્ત્વનું સ્થિર પ્રતિબિંબ પાડવું છે, તેનું ધ્યેય આત્મસાક્ષાત્કાર છે, જેનો સ્વભાવ તેને સાત્ત્વિક જીવન તરફ જ બળાત્કારે પણ ધસડી જાય છે, તેને સંતોષ સિવાય બીજો ઉપાય નથી. શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાંના સોળમા અધ્યાયમાં દૈવી સંપત્તિના ગુણો વર્ણવતાં ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે 'ત્યાગ' નામનો ગુણ ગણાવેલો છે. તેમાં સંતોષનો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે. સંતોષ અધ્યાત્મજીવનની પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે, સંતોષ મોક્ષનું પ્રથમ પગથિયું છે. સંતોષ એટલે પ્રારબ્ધથી આવી મળેલા પદાર્થોથી ચલાવી લેવાની વૃત્તિ. તેમાં અપ્રાપ્ત પદાર્થોને મેળવવા માટે, અને તે દ્વારા અમુક પ્રકારની કામનાઓ તૃપ્ત કરવા માટેની ઇચ્છાનો અભાવ હોય છે. એવું સંતોષામૃત અતિશય શાન્તિદાયક, શીતળ, તૃપ્તિ કરનારું અને આનંદ આપનારું છે. સંતોષ હોય તો જ અંતઃકરણ વિક્ષિપ્ત ભાવમાંથી સ્થિર ભાવ ઉપર આવી શકે છે. ક્રોધ, વેરભાવ

ઝઘડા, ધમાલ, ગડમથલ, ચિંતા, લોભ વગેરેનો પરિત્યાગ તો જ થઇ શકે. અને તો જ શાન્તિ અને સ્વચ્છતા દ્વારા આત્માનુભવ થઇ શકે. સંતોષ સિવાય ચિત્તવૃત્તિના નિરોધરૂપી યોગસાધનનો પ્રારંભ પણ અસંભવિત જ છે. સંતોષનો પ્રતિપક્ષી લોભ છે. માટે જ સાધકને ગમે તે પ્રકારે પણ સંતોષ સિદ્ધ કરવા માટે દુનિયાના સઘળા ધર્મો એકી અવાજે આગ્રહ કરે છે.

સંતોષ સિદ્ધ કરવાના ઉપાયો તરીકે પ્રભુમાં અને પ્રારબ્ધમાં નિષ્ઠા રાખી આત્મચિંતનનું જ કામ કર્યા કરવાનું બની શકે તેટલા માટે શાસ્ત્રમાં નીચે પ્રમાણે કેટલીક ભાવનાઓ આપેલી છે, જેનો વિચાર કરવાથી સાધકને સંતોષનિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય.

आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा मयि भाविताः ।
अहं तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गतिः ॥

જે પદાર્થોની (કોઇ પણ સમયે) મારા વડે ભાવના કરાઈ હશે તે (જરૂર) મારી પાસે આવવાના છે, તે મારી પાછળપાછળ આવશે, તેમને તે સિવાય છૂટકો જ નથી.

यो मे गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान् स्वयम् ।
शेषवृत्तिविधाने च स किं सुप्तोऽथवा मृतः ॥

જે (ભગવાને) હું ગર્ભમાં હતો ત્યારે પોતે જાતે જ મારે માટે (સ્તનરૂપે) આજીવિકાનું સાધન તૈયાર રાખ્યું, તે શું બાકીના જીવનની આજીવિકા આપવામાં ઊંઘી ગયા હશે કે મરી ગયા હશે? (કે જેથી મારે તે બાબતની ચિંતા કરવી પડે?)

अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रातिरिच्यते ॥

જેવી રીતે દેહધારીઓને ચિંતા કર્યા વગર જ (પ્રારબ્ધાનુસાર) દુઃખો આવી પડે છે, તેવી રીતે સુખો પણ (ચિંતા કર્યા વગર જ પ્રારબ્ધાનુસાર આવી મળવાનાં છે) એવો મારો મત છે. આવા વિષયમાં દીનતા ધારણ કરવી તે નિરર્થક છે.

अर्थी करोति दैन्यं लब्धार्थो गर्वमपरितोषं च ।
नष्टधनश्च स शोकं सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ॥

કોઇ પણ પદાર્થને મેળવવાની ઇચ્છા કરનારો પુરુષ દીનતાને ધારણ કરે છે, જેને અર્થ પ્રાપ્ત થયો છે તે કાંતો ગર્વ કરે છે કે વધારે મેળવવાનો લોભ કરે છે. જેનું ધન નાશ પામ્યું છે તે માણસ શોક કરે છે. નિરાંતે સુખ ભોગવે છે—એકમાત્ર નિઃસ્પૃહ મનુષ્ય.

गन्धाढ्यां नवमालिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां
तां दृष्ट्वाशु गतः स चन्दनवनं पश्चात्सरोजं गतः ।
बद्धस्तत्र निशाकरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दधीः
संतोषेण विना पराभवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥

સુગન્ધિત નવમાલિકાને છોડીને ભમરો જુઈ પર જઇ બેઠો. તેને જોયા પછી તે તરત જ ચન્દનવૃક્ષોના વનમાં ગયો. પછીથી તે કમળના છોડ પર ગયો, ત્યાં અચાનક (રાત પડવાથી) ચન્દ્ર વડે (ચન્દ્ર ઊગવાથી કમળ બીડાઇ જતાં) તે મૂર્ખ ભમરો રુદન કરવા લાગ્યો. સવ મનુષ્યો સંતોષ વિના પરાભવ પામે છે. (ભમરાના જેવા અસંતોષી મનુષ્યો દુઃખને પામે છે તેવું આ શ્લોકમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.)

સાચી રીતે જોતાં સંતોષી પુરુષ, ધન ન હોવા છતાં પણ સમૃદ્ધ જ છે. અને લોભી પુરુષ, તેની પાસે ગમે તેટલી મિલ્કત હોવા છતાં પણ ગરીબ છે. તે વાત સ્પષ્ટ કરતાં અનુભવાચાર્ય શ્રી ભર્તૃહરિ મહારાજ એક શ્લોકમાં નિઃસ્પૃહ પુરુષની એક ધનિક પુરુષ પ્રત્યેની ઉક્તિમાં નીચે પ્રમાણે કહે છેઃ—

वयमिह परितुष्टा वल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या ।
सम इह परितोषो निर्विशेषो न दृष्टः ॥
स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा विशाला ।
मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः ॥

અમે અહીં વલ્કલનાં વસ્ત્રો વડે સંતોષ માનીએ છીએ, અને તું લક્ષ્મી વડે. આ બાબતમાં આપણો બંનેનો સંતોષ સમાન છે, એમાં કંઇ તફાવત નથી. ખરેખર જોતાં દરિદ્ર તો તે છે જેની તૃષ્ણા વિશાળ છે. મન સંતુષ્ટ થઈ જાય, ત્યારે પૈસાદાર કોણ અને ગરીબ કોણ?

अकिंचनस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः ।
सदा संतुष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥

પરિગ્રહરહિત, દમન કરેલી ઇન્દ્રિયોવાળા, શાન્ત અંતઃકરણવાળા, (દરેક પ્રાણી તરફ) સમાન ચિત્તવાળા, હંમેશાં સંતુષ્ટ મનવાળા (મહાત્માને-માટે) સઘળી દિશાએ સુખમય છે. અર્થાત્ તેને કોઇ પણ તરફથી, કોઇ પણ સ્થળે, કોઇ પણ દિવસે દુઃખ થતું જ-નથી.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સાધકે સંતોષને ધારણ કરવો.

ભગવાન ભીષ્મ

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(અંક છઠ્ઠાના પૃષ્ઠ ૬૬૦ થી ચાલુ)

पृथ्वी तावदियं महत्सु महती, तद्वेष्टनं वारिधिः ।
पीतोऽसौ कलशोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् ॥
तद् विष्णोर्दनुजाधिनाथदमने पूर्णं पदं नाभवत ।
देवोऽसौ वसति त्वदीयहृदये तत्तोऽधिकः कः परः ॥

ભાવાર્થઃ—એક કવિએ કહ્યું કે સર્વ પદાર્થોમાં પૃથ્વી એક મોટા પદાર્થ છે. ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે સર્વ કરતાં પૃથ્વીને મોટી માનશો તો પૃથ્વીને વિંટળાઈને સમુદ્ર રહેલો છે, તેનું શું ? માટે સર્વ કરતાં સમુદ્ર મોટા. ત્યારે એકે કહ્યું કે એવા સમુદ્રને તો અગસ્ત્ય મુનિ આચમન કરીને પી ગયા હતા. માટે અગસ્ત્ય મોટા. ત્યારે બીજા એકે કહ્યું કે એ અગસ્ત્ય તો આકાશમાં આગિયાની પેઠે પ્રકાશી રહ્યા છે. (સપ્તર્ષિઓના સાત તારાઓમાં અગસ્ત્યનો તારો હોય. છે.) તેથી અગસ્ત્ય મોટા નહિ પણ આકાશ મોટું. ત્યારે કોઈ એકે કહ્યું કે એ આકાશને તો પ્રભુએ બલિરાજાને વામનરૂપે છેતરતી વખતે ત્રણ ડગલાંમાં જ (બધું ચૌદ લોક સહિત આકાશ) માપી લીધું. માટે સૌથી મોટા હરિ. છેવટે એકે કહ્યું કે, હે નારદજી ! એવા સર્વદેવમય ભગવાન હરિ સર્વ કાળે તમારા હૃદયમાં નિવાસ કરે છે, માટે આપના જેવા ભક્તજનો કરતાં બીજું કોણ મોટું ? ભગવાનનો પ્રભાવ ભક્તજનો જ પ્રકટ કરે છે. એટલે ભગવાનના ભક્ત કરતાં કોઈ મોટું નથી. ભક્ત જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે.

વહાલા આત્માનંદો ! અંબા ઉપર ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને અંબાએ પોતાના હાથે ભીષ્મનું મૃત્યુ માગ્યું એ વાત છઠ્ઠા અંકમાં આવી ગઈ છે, જોયું ને ? અંબાને પિનાકપાણિ મળ્યા છતાં એ એનું આત્મકલ્યાણ ન સાધી શકી. અને ક્રોધાવિષ્ટ થઈને એણે ભીષ્મનું મૃત્યુ માગ્યું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભગવાન મળ્યા હોય પણ જો ષડ્ રિપુઓને ન જીત્યા હોય તો ત્યાંથી પણ અધઃપતનની ઊંડી ગર્તામાં ઊતરવું પડે છે. એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

"મદ મોહ મત્સર કામ ક્રોધ
વિશેષ લોભ એ છ વેરીઓ;
કરવા પરાભવ એમણે
આ દેહનો ગઢ ઘેરીઓ."

માટે સજ્જનો ! ષડ્ રિપુઓને જીતવા એ મહા દુષ્કર છે. અને આપને એમ લાગે કે એમને જીતનાર કોણ ? ભગવાન વસિષ્ઠાદિ. અને ક્રોધી આપણા વિશ્વામિત્ર. વિશ્વામિત્રે સાઠ હજાર વર્ષપર્યન્ત ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી છતાં એ ક્રોધને જીતી શક્યા ન હતા. પણ વસિષ્ઠ ક્રોધને જીતી શક્યા હતા. એટલે કે-કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ભગવાનની કૃપા ઊતરે તો જ કામ અને ક્રોધને જીતી શકાય. અસ્તુ.

ગંગાજીને અંબાને પ્રસન્ન ચિત્તવાળી જોઈને દુઃખ થયું કે આના હાથે મારા પુત્રનું મૃત્યુ થશે ! લાવ હું જ આ બીના ભીષ્મને જણાવી દઉં. ભીષ્મ રાજમહાલયમાં બેઠી તત્ત્વચિન્તન કરી રહ્યા છે. ત્યાં સ્વયં ગંગાજી પ્રકટ થયાં. માતાને કરમાએલા મુખવાળાં જોઈને ભીષ્મ ચરણમાં નમસ્કાર કરી પૂછે છે—' મા ! આજે તમે ઉદાસ કેમ જણાઓ છો ?' પુત્રના શબ્દો સાંભળી ગંગાજી રડી ગયાં અને બોલ્યાં; ' પુત્ર ! શું કહું. ત્યજાએલી અંબાએ ભગવાન પિનાકપાણિનું ઉગ્ર તપ કર્યું. પ્રભુ પ્રસન્ન થયા. અંબાને વર માગવાનું કહ્યું અને કમ અક્કલની અંબાએ પોતાનું આત્મકલ્યાણ ન માગ્યું અને ' મારે હાથે ભીષ્મનું મૃત્યુ થાય ' એમ માગ્યું. ભગવાન શંકરે કહ્યું કે " આ જન્મે નહિ પણ આવતા જન્મે તારા હાથે ભીષ્મનું મૃત્યુ થશે. આવતા જન્મે દ્રુપદ રાજાને ત્યાં ' શિખંડી ' નામથી તારો જન્મ થશે." એ દુઃખદ સમાચાર કહેવા હું અહીં આવી છું બેટા !' માતાના આ શબ્દોથી ભીષ્મ સ્હેજ પણ વિચલિત થયા નહિ અને સ્મિત કરતા બોલ્યા—" મા ! એમાં દિલગીર થવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી. એ તો કુદરતનો કાયદો છેઃ—

જે આવ્યું તે જાય જગતથી
જે આવ્યું તે જાય.........
આવ્યું જાશે, ઊગ્યું કરમાશે
નિશ્ચય નહિ જ ટકાય;
જગતથી જે આવ્યું તે જાય.

"માતા ! ભીષ્મને એવા મૃત્યુનો ડર નથી. કારણ કે જે સેવા અને સ્મરણરૂપી સત્કર્મ કરીને મનુષ્યત્વનો સદુપયોગ કરે છે, એવા સત્કર્મીને મૃત્યુનો સહેજ પણ ભય હોતો નથી. એને મન તો એ જૂનાં વસ્ત્ર બદલી નવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવા જેવું જ છે. એમાં એને સહેજ પણ હર્ષ કે શોક હોતો નથી. તત્ત્વને જાણનારા પુરુષો જન્મ અને મૃત્યુને તેમ જ સુખ અને દુઃખને સમાન જ સમજે છે. કારણ કે સુખ અને દુઃખ એ કેવળ મનની માન્યતા જ છે. બાકી સુખ-દુઃખ જેવું કશું છે જ નહિ. કારણ કે આત્મા તો અજર અને અમર છે. એટલે જન્મમરણની ઉપાધિ એને હોતી જ નથી. તેથી મા ! શિખંડીને હાથે મારું મૃત્યુ થશે એ બીક ગભરાવાની તમારે કોઈ જરૂર નથી. કારણ કે હું મારા જીવનની પ્રત્યેક પળો સત્ય, ધર્મ, નીતિ, ન્યાય, ચક્રપાણિનું ધ્યાન અને જનસેવા કરવામાં વિતાવું છું. અને ખાસ એ તકેદારી રાખું છું કે આ શરીરથી કોઈનું અહિત ન થવું જોઈએ. અને હું તો એ સિદ્ધાંતવાળો છું કે કોઈનું ભલું ન થાય તો ખેર પણ કોઈનું ભૂંડું ન કરવું. તો પછી મૃત્યુનો ભય મને શાનો હોય ? મા ! મૃત્યુનો ભય તો તેને હોય કે જે મનુષ્ય દુર્લભ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કર્યા પછી સત્ય, ધર્મ, નીતિના પંથે ચાલતો નથી, અને જગતને અને ઈશ્વરને છેતરવા માટે અનેક પાપી પ્રપંચો કરે છે, અને સેવા અને સ્મરણરૂપી સત્કર્મ આદરતો નથી. એવા માનવીને યમ (ધર્મ) કૃતાંતકાળ સરખો ભાસે છે. માટે મા ! ક્લેશ કર્યા વિના આપ આપને સ્વસ્થાને સુખેથી પધારો." એમ કહી માતાના પાદારવિંદમાં મસ્તક નમાવ્યું. અને મસ્તક નમાવતાં કહ્યું કે 'આપ એવો આશીર્વાદ આપો કે ભીષ્મ પોતાના સત્કર્મથી કદી પણ ચ્યુત ન થાય.' અસ્તુ.

ગંગાજી પોતાના લાડીલા પુત્ર ભીષ્મને હૈયાની હૃદય સરસું આલિંગન આપી પુત્રના મસ્તક પર અશ્રુનો અભિષેક કરતાં બોલ્યાં–'ધન્ય બેટા ભીષ્મ ! તેં મારી કૂખ દીપાવી છે. તારા જેવા માતા અને પિતાના ભક્ત પુત્રો જગતમાં બહુ થોડા હોય છે. જા, તારા પિતાએ જેમ તને ઇચ્છામૃત્યુનો આશીર્વાદ દીધો છે તેમ હું આ જ મારા સંતુષ્ટ હૃદયે આશીર્વાદ આપું છું કે 'દુનિયા તને દેવવ્રત ભીષ્મ નહિ પણ ભગવાન ભીષ્મ તરીકે ઓળખશે.' ત્યાર પછી માતા અન્તર્ધાન થયાં.

સજ્જનો ! ક્યાં છે ભારતમાં આવા માતૃ-પિતૃ-ભક્ત ભીષ્મ ? આજે તો હજારો માતા અને પિતા કહે છે કે પુત્રો અમારું કહ્યું નથી માનતા. અરે, કેટલાક કુલાંગારો માબાપને માર સુદ્ધાં મારી મૂકવા છે અને ગાલીપ્રદાન પણ કરે છે. જગતને માનવતાના પાઠ પઢાવનાર આર્યાવર્તના આર્યોનું આજ કલિદેવના સામ્રાજ્યમાં અને મેકોલે મહાશયના ભણતરના ઉપકારે કરી અનેક પ્રકારે અધઃપતન થઈ રહ્યું છે. છતાં *આજની દુનિયા દાવો કરે છે કે અમે ખૂબ આગળ* વધી રહ્યા છીએ, તે સાંભળી મારા હૃદયને પારાવાર દુઃખ થાય છે. એટલે પંથ ભૂલેલા ભારતવાસીઓને વિનન્તીપૂર્વક કહું છું કે વિદેશીઓનું અંધ અનુકરણ કર્યા સિવાય જરા આંખ ઉઘાડીને જુઓ. તમને ખ્યાલ આવે કે આપણે આગળ વધતા નથી પણ અંધાધુંધીની આંધીમાં ઊડી રહ્યા છીએ. અને અધઃપતનની ઊંડી ગર્તામાં જાવ છો. આજનો માનવી માનવતા ભૂલ્યો છે. મનુષ્યત્વ શું, મનુષ્યધર્મ શું, એ સઘળાને એણે નેવે મૂક્યું છે. આ જ તો ગમે તે પેટ ભરવાનું ભણતર ભણી ગમે તેવો કામધંધો કરી દ્રવ્યોપાર્જન કરવું અને 'અપ-ટુ-ડેટ' થઈને ફરવું, નાટક-સીનેમા જોવાં, હોટલ રેસ્ટોરાં ક્લબોની મુલાકાતો લેવી અને પાંચ-પચાસ વર્ષમાં ટાંટીઆ ઘસીને મરી જવું-એને જ મનુષ્યત્વની 'ઇતિ-શ્રીમતા' સમજે છે. પણ બાપ ! મોંઘું મનુષ્યત્વ કેવળ આહાર-નિદ્રા-મૈથુન કર્મ કરી પશુની માફક જીવી મરી જવા માટે-મનુષ્યત્વ-મળ્યું નથી પણ સેવા અને સ્મરણરૂપી સત્કર્મ કરી મનુષ્યત્વનો સદ્-ઉપયોગ કરી ભવસાગર તરવા અર્થે મેળવ્યું છે.

"સત્કર્મ કેરે કાજે જન્મ્યો તું ભારતીમાં
પણ પાપગાંઠ બાંધી ડૂબ્યો ભવાબ્ધિમાં."

(ચાલુ)

ભગવદ્ગીતાના યોગનું રહસ્ય

લેખક
શ્રી વેણીશંકર ગો. ભટ્ટ, બી. એ.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એ યોગશાસ્ત્રનું પુસ્તક છે. તે સાથે તેમાં બ્રહ્મવિદ્યા પણ આપી છે. ભગવદ્ગીતાના યોગની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છે.

૧. समत्वं योग उच्यते । વૃત્તિ અને મનની સામ્યાવસ્થા તેનું નામ યોગ.

૨. योगः कर्मसु कौशलम् । જે કાર્ય કરવું તે પૂર્ણતાથી વ્યવસ્થાપૂર્વક અને સાવધાનતાથી કરવું તે યોગ.

૩. तं विद्या दुःखसंयोगवियोगं योगसंज्ञितम्। દુઃખના સંયોગનો વિયોગ તેનું નામ યોગ. એટલે દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ. ભગવાન બુદ્ધે આ માર્ગ ઉપર ભાર મૂકેલ છે.

યોગદ્વારા પ્રભુની પ્રતીતિ થાય છે તથા આત્મસાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે. ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः। એટલે કે દરેક જીવ પ્રાણી મારો અંશ છે. ઈશ્વર એટલે સત્ ચિત્ અને આનંદ. આનંદ એટલે શિવજીની શક્તિ, ચિત્ એટલે વિષ્ણુની શક્તિ અને સત્ એટલે બ્રહ્માની શક્તિ.

जीवो जानति, जीव इच्छति, जीवो यतते એટલે જ્ઞાન, ઈચ્છા અને ક્રિયા એ જીવનો સ્વભાવ છે. જ્ઞાન, ઈચ્છા અને ક્રિયાદ્વારા જીવ સત્, ચિત્, અને આનંદ થઈ શકે છે. મનુષ્યને સ્થૂળ શરીર છે, વાસનાશરીર છે અને વિચારશરીર છે. આ ત્રણે શરીરો આત્મસાક્ષાત્કારનાં સાધનો છે. શરીરદ્વારા ક્રિયા થઈ શકે છે. વાસનાદ્વારા પ્રેમ અથવા ચિત્શક્તિ પ્રાપ્ત કરાય છે. અને મનદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાય છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પહેલા ૭ અધ્યાયમાં કર્મયોગ સમજાવવામાં આવેલ છે અને બીજા ૭ અધ્યાયમાં ભક્તિયોગ આપવામાં આવેલ છે, અને ત્રીજા ૭ અધ્યાયમાં સ્થિતપ્રજ્ઞનાં લક્ષણો, કર્મયોગીનાં લક્ષણો આપ્યાં છે. બારમા અધ્યાયમાં ભક્તોનાં લક્ષણો આપવામાં આવ્યાં છે. ચૌદમા અધ્યાયમાં ગુણાતીત જ્ઞાનીઓનાં લક્ષણો આપવામાં આવ્યાં છે. પરંતુ આ ઉપરાંત ગીતાજીના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં ધ્યાનયોગ આપવામાં આવેલ છે.

આખી બ્રહ્મવિદ્યાનો સાર, ઉપનિષદનો સાર, શાસ્ત્રમાત્રનો નિચોડ આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણે ગીતા કહી, અર્જુને સાંભળી અને વ્યાસે તેની ગ્રંથરચના કરી.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું રહસ્ય સમજવા માટે દરેક મનુષ્યે અર્જુન થવાની જરૂર છે. અર્જુને શ્રીકૃષ્ણના હાથમાં પોતાના રથની લગામ મૂકવા પહેલાં પોતાના જીવનની લગામ તેમના હાથમાં મૂકી હતી. शिष्यस्तेऽहं शाधि माम् त्वां प्रपन्नम्। પરંતુ તે પહેલાં અર્જુનના મનમાં મંથન થયું હતું, કુરુક્ષેત્ર રચાયું હતું. આપણા હૃદયમાં પણ તેવું જ—કુરુક્ષેત્રના જેવું યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે, જીવનનું મંથન ચાલી રહ્યું છે. પરન્તુ જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયો અને વૃત્તિઓ અને વસ્તુવિષયક વિચારો આપણને નીચે લઈ જાય છે, ત્યાંસુધી આપણું હૃદય શ્રીકૃષ્ણનું શરણ સ્વીકારી શકતું નથી, અર્જુન એ શબ્દનો અર્થ શો? જે ઋજુ હોય તે અર્જુન. ઋજુ એટલે સરલ. અર્જુનનો સરલ સ્વભાવ હતો અને શુદ્ધ ભક્તિ હતી, જે કોઈ સરલ હોય અને નિર્મલ મનનો હોય તે જ શ્રીકૃષ્ણનું શરણ સ્વીકારી શકે છે. કૃષ્ણ એટલે ખેંચનાર, "તારનાર." ઇન્દ્રિયોને સન્માર્ગે લાવનાર જ્ઞાનસ્વરૂપ અંતરાત્મા એટલે જ કૃષ્ણ. એટલે જે શુદ્ધ વૃત્તિવાળો હોય તે કૃષ્ણની વાણી સાંભળી શકે.

અર્જુન યુદ્ધને માટે તૈયાર હતો. પોતાના મંથનમં—યુદ્ધમાં કોણકોણ ઊભા છે, તે જોવા માટે 'મારો રથ બે સેનાની વચ્ચે રાખો' તેમ શ્રીકૃષ્ણને કહે છે. અર્જુનને આપ્ત સગાંવહાલાં દેખાય છે. તે દૃશ્ય જોઈ અર્જુન દુઃખી થાય છે. તેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકે છે, ને તે ધનુર્ધરનું ધનુષ પડી જાય છે. અને ભગવાનને કહે છે; ભગવન! આ સૌને મારીને મળનારું રાજ્ય શા કામનું? મિત્રો અને સગાંઓને શી રીતે મારું? મારે આ યુદ્ધ નથી જોઈતું. આ કરતાં તો સંન્યાસધર્મ સારો. મારે શું કરવું તે મને સમજાતું નથી. તમે જ મને માર્ગ બતાવો. એ માર્ગ બતાવવાની સ્થિતિમાંથી જ ભગવદ્ગીતા ઉદ્ભવી છે.

આખી ભગવદ્ગીતામાં અનેક બનાવો છે. પરંતુ તેની પાછળ અધ્યાત્મવિદ્યાનાં રૂપકો પણ છે. પાંડવો અને કૌરવો એ દૈવી અને આસુરી સંપત્તિનાં પ્રતીકો છે.

આપણા સદ્ગુણો તે દૈવી સંપત્તિ અને આપણામાં રહેલા દુર્ગુણો તે આસુરી સંપત્તિ. આપણા સદ્ગુણો અને

દુર્ગુણો વચ્ચે યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. અને એમાં જ આપણું કુરુક્ષેત્ર છે. તે માટે હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રમાં જાગરણ, ઉપવાસ અને આત્મનિરીક્ષણના ઉપાયો આપવામાં આવેલા છે.

या निशा सर्व भूतानां तस्यां जागर्ति संयमी।

ઉપવાસ એટલે ઉપ-પાસે અને વાસ-રહેવું. પ્રભુની પાસે રહેવું તે ઉપવાસ. એટલે જે ઇન્દ્રિયો આત્માથી બહિર્મુખ રહેતી હોય, તેમને અંતર્મુખ બનાવવી તેનું નામ ઉપવાસ.

કાનને કહેવું કે:—આજે કોઇની નિંદા સાંભળવી નહિ, જીભને કહેવું કે આજે કોઇની નિંદા કરવી નહિ, જીભના રસાસ્વાદમાં અનાસક્તિ કેળવવી અને બ્રહ્મચર્ય પાળવું તે ઉપવાસ. આત્મનિરીક્ષણ એટલે રોજ રાત્રિએ અને વર્ષમાં એક વખત આખા વર્ષના જીવનનું સરવૈયું કાઢવું. અધ્યાત્મવિદ્યાની દૃષ્ટિએ કયાં કયાં સદ્ગુણોની જીત થઇ? કયાં દુર્ગુણોની જીત થઈ? તે જોઈ જવું. અને નવા દિવસ માટે અને નવા વરસ માટે સદ્ગુણોના પાલન માટે નિશ્ચય કરવો તે આત્મનિરીક્ષણ. એટલે કે ભગવાન શંકરાચાર્ય જેને સાવધાનતા કહે છે, તે સાવધાનતાવાળું જીવન.

દરેક ધર્મમાં આવું આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું કહેવામાં આવે છે. આપણું નિત્યકર્મની પાછળ તે જ હેતુ રહેલો છે. દરેક બ્રાહ્મણે સન્ધ્યા કરવાની હોય છે, દરેક જૈને સામાયક અને પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે, દરેક વૈષ્ણવને મંદિરમાં દર્શન કરવાનું કે નિત્યપૂજા કરવાનું હોય છે, દરેક મુસ્લિમને નિમાજ પઢવાના હોય છે અને દરેક ખ્રીસ્તીને ઇશ્વરની બંદગી કરવાની હોય છે તે પાછળ જીવનના આત્મનિરીક્ષણનો જ હેતુ સચવાયેલો હોય છે.

તદુપરાંત દરેક ધર્મનાં ભાઇબહેનોને વર્ષમાં એક વખત જીવનનું સરવૈયું કાઢવાનું હોય છે. બ્રાહ્મણોએ આ સરવૈયું બળેવને દિવસે કાઢવાનું હોય છે એટલે કે

शमो दमस्तपः शौचम् क्षान्तिरार्जवमेव च।
ज्ञानविज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥

એ ભગવદ્ગીતાના સન્દેશ પ્રમાણે બ્રાહ્મણો જીવન જીવ્યા કે કેમ? તેનું આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું હોય છે. ક્ષત્રિયોએ દશેરાને દિવસે, પ્રજાના કલ્યાણ માટે કેટલું જીવન જીવ્યા? અને ન જીવ્યા હોય ત્યાં જીવવાનો સંકલ્પ કરવાનો હોય છે.: અને ક્ષત્રિયો એટલે કેવળ રાજાઓ નહિ, પરંતુ લોકતંત્રના યુગમાં જેમના હાથમાં રાજ્ય-સત્તા હોય તેમણે સત્તાનો આનંદ કેટલો માણ્યો? સ્વાર્થ કેટલો સાધ્યો? કે પ્રજાનું કલ્યાણ કેટલું કર્યું? તેની આંતરશોધ કરવાની હોય છે. વૈશ્યોએ દિવાળીના દિવસે આવું સરવૈયું કાઢવાનું હોય છે. અમે કેટલું ધન કમાયા એ નહિ પણ કેવી રીતે કમાયા એ રીતનું આત્મશોધન કરવું એટલે કે આપણા ધંધામાં નીતિ અને પ્રામાણિકતાનું પાલન કરવાનો સંકલ્પ કરવો.

શૂદ્રોએ હોળીના દિવસોએ હુતાશની ફરતી પ્રદક્ષિણા કરી, હુતાશનીની પૂજા કરી, ગયા વર્ષમાં આવેશથી જે પાપો થઈ ગયાં હોય તે બાળીને ભસ્મ કરવાં, અને નવા વર્ષમાં પાપો નહિ કરવાનો સંકલ્પ કરવો.

જૈનોએ પર્યુષણમાં વર્ષભરનું જીવનનું સરવૈયું કાઢવાનું હોય છે. હું બધા જીવોને ક્ષમા આપું, બધા જીવો મને ક્ષમા આપે. બધાની સાથે મને મૈત્રી હો, અને કોઇની સાથે મને દ્વેષ ન હો. આ જાતનો સંકલ્પ અને હૃદયપલટો કરવાનો હોય છે.

આવો જ નિશ્ચય ખ્રીસ્તી ભાઇઓએ નાતાલના તહેવારમાં કરવાનો હોય છે. પ્રભુ પ્રેમસ્વરૂપ છે. જ્યાં પ્રેમ અને દયા છે ત્યાં ઇશ્વરની હાજરી છે. તો તે પ્રમાણે આપણે જીવ્યા છીએ કે કેમ? તે તપાસવાનું હોય છે. અને મુસ્લિમ ભાઇઓએ રમજાન માસમાં અને રમઝાન ઇદને દિવસે વર્ષભરમાં સર્વ કોઈ મનુષ્ય સાથે બીરાદરીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે આપણે વર્ત્યા કે કેમ? તે તપાસી જવાનું હોય છે.

પરન્તુ દૈવયોગે આ બધી ક્રિયાઓ યંત્રવત્ થઇ ગઇ છે. તેથી જગતમાં આટલા બધા ધર્મો હોવા છતાં, ધર્મનાં સ્થાનકો હોવા છતાં, પૂજાઓ અને ક્રિયાઓ હોવા છતાં કોઈ સ્થળે શાન્તિ કે સુખ નથી અને એથી જ જુદાજુદા વાદોનો જન્મ થઇ રહ્યો છે. આ દુઃખમાંથી બહાર નીકળવાનો ઉપાય યોગાચાર્ય શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભગવદ્ગીતામાં પ્રકટ કર્યો છે. અને તે સમજવાની ચોકીએક ચાવીઓ આપી છે. તે ચાવીઓ આપણે તપાસીએ:—

अहं सर्वस्य प्रभवो. मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ।

'હું બધાનો ઉત્પન્ન કરનાર છું. બધું મારામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે. આ પ્રમાણે સમજીને પ્રજ્ઞા પુરુષો બધામાં મને જોઈને બધાં પ્રત્યે સદ્‌ભાવ રાખે છે. અને તેમાં જ મારું ભજન રહેલું છે.

मच्चित्ता मद्‌गतप्राणा बोधयन्त परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥

જેઓએ પોતાનું ચિત્ત મારામાં જોડેલું છે, જેઓએ પોતાના પ્રાણ મારા પ્રાણ સાથે જોડેલા છે, જેઓ પરસ્પર એકબીજાને પ્રકાશ આપે છે, જેઓ મારી કથા કરવામાં નિત્ય સંતુષ્ટ રહે છે અને આનંદ માને છે...

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥

એવા હંમેશાં સમતોલપણું સાચવનારા અને મને પ્રીતિપૂર્વક ભજનારાને હું બુદ્ધિયોગ આપું છું. તે વડે તેઓ મને પામે છે.

तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥

એટલે કે, તેઓની દયાની ખાતર હું—જે—તેઓનાં હૃદયમાં રહેલો છું તે; અજ્ઞાનમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અંધકારનો નાશ કરું છું, અને જ્ઞાનરૂપી દીવારૂપે પ્રગટ થાઉં છું.

ઉપરના શ્લોકોથી આપણને જણાશે કે યોગાચાર્યે આપણને પોતાના જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપવાનું વચન આપ્યું છે. બીજી રીતે જોઈએ તો એ પ્રકારનો દસ્તાવેજ છે, પરંતુ આપણે તે પ્રમાણે વર્તીએ છીએ ખરા? આપણું ચિત્ત પ્રભુમાં ચોંટેલું છે કે ભૌતિક સંપત્તિ મેળવવામાં અને જગતનો ભોગવિલાસ વધારવામાં છે? આપણા પ્રાણ એમના પ્રાણ સાથે જોડાયેલા છે? આપણા પ્રાણ તો આજે પૈસો મેળવવામાં અને સ્વાર્થ સાધવામાં જોડાયેલા છે. જીવ, જગત અને ઈશ્વરનો આપણે સંબંધ સમજીએ, ઈશ્વરના સત્ ચિત્ અને આનંદનો સ્વભાવ સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ, ઈશ્વરની વિભૂતિઓ અને ખૂબીઓ અનુભવીએ અને તેમાં આપણને આનંદ આવે, અને સાથોસાથ વૃત્તિ અને નું સમતોલપણું સાચવીએ તો પ્રભુ આપણને બુદ્ધિયોગ આપે છે. તે યોગથી આપણો અંધકાર નાશ પામે છે. આજે જગતમાં નિરાશા, ચિંતા, ભય, વ્યાધિ, લોહીનું દબાણ આદિ મગજના રોગો વિગેરે અનેક આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિઓ રહે છે તેનું કારણ એ લાગે છે કે ભગવદ્‌ગીતાનો આ આદેશ આપણે ભૂલી ગયા છીએ.

શ્રીમદ્‌ભગવદ્‌ગીતામાં એવી ભવ્યતા અને દિવ્યતા રહેલી છે, કે જેનું ૪૯ ભાષામાં ભાષાંતર થયેલ છે. અને ૪૯ દેશો તે સમજવાને પ્રયત્ન કરે છે. યોગાચાર્ય શ્રીકૃષ્ણે અભય અને રક્ષણનો સંદેશ ગીતાજીમાં આપેલો છે અને કેટલાએક વચનો આપેલ છે, અને કેટલાએક દસ્તાવેજો કરી આપેલા છે.

अपिचेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥
क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छति ॥
कौन्तेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥

મનુષ્ય ગમે એવો દુરાચારી હોય, પરન્તુ તે અનન્યભાવથી મારો ભક્ત થાય તો તેને સાધુ ગણવો જોઈએ. કારણ કે તેણે પસ્તાવો કરીને જીવનમાં સારા થવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. તે માણસ તાત્કાલિક ધર્માત્મા થઈ શકે છે, અને તેને પરમ શાન્તિ મળી શકે છે.

અર્જુન! તું નક્કી જાણ કે મારા ભક્તનો કદી નાશ થતો નથી. અહીં 'ભક્ત' એટલે પ્રભુના ભાગ બનવું તે. એટલે જેના દ્વારા પ્રભુનાં કાર્યો થતાં હોય, જેના હૃદયદ્વારા પ્રભુનો પ્રેમ વહેતો હોય, જેના મનદ્વારા પ્રભુનું જ્ઞાન વહેતું હોય. જગતમાં અનેક રાજામહારાજાઓ, શહેનશાહો, રાષ્ટ્રપતિઓ, રાષ્ટ્રના પ્રભુઓ થઈ ગયા, પરંતુ ભક્તો જ અમર થઈ ગયા છે, કે જેમની કથાઓ જીવનના આદર્શો આપે છે.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥

જે મનુષ્યો અનન્યયોગથી પોતાનાં સર્વ કર્મો મને એટલે પરબ્રહ્મને અર્પણ કરે છે. મારું ધ્યાન કરે છે તેઓને મૃત્યુરૂપી સંસારસાગરમાંથી ઉદ્ધારનાર, બચાવ-

નાર હું છું. આખી ભગવદ્‌ગીતામાં જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ **મામ્, અહમ્** અને મમ શબ્દ વાપરે છે, તે પરબ્રહ્મને માટે વપરાય છે.

ત્રીજું વચન એ છેઃ—

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે; તું મારું મન ધન અને સર્વમાં તું મને એટલે ઇશ્વરને જોતાં શીખ. એટલે ભગવદ્‌ગીતાનું રહસ્ય એ છે કે, અનાસક્ત ભાવે કર્મો કરવાં. જે કર્મ કરવાં તે ઈશ્વરને અર્પણ કરવાં. અને સર્વમાં ઇશ્વર જોતાં શીખવું.

શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને બોધ આપે છે કે–તું જેને સગાં કહે છે, તે તારાં લોહીનાં સગાં છે; આત્માનાં સગાં નથી. અર્જુન પોતાનાં અને પરાયાં વચ્ચે ભેદ ઊભો કરે છે. તે તેની આસક્તિ અને મોહ છે. અર્જુન આસક્તિને અંગે સ્વધર્મને દૂર રાખવા માગે છે. કર્તવ્ય કર્મ કરતાં જે મોહ આડો આવે છે, આસક્તિ આડી આવે છે, તેને શી રીતે દૂર કરવાં, તેની સાથે શી રીતે ઝઘડવું તે સમજાવવા માટે ગીતાશાસ્ત્રનો જન્મ થયો છે.

અઢારમા અધ્યાયને છેવટે શ્રીકૃષ્ણ પૂછે છે; અર્જુન! તારો મોહ ગયો કે? અર્જુન જવાબ આપે છે; મારો મોહ નાશ પામ્યો છે. એટલે કે જેમ કબીરજીએ કહ્યું છે તેમ :—

ગુરુકૃપાંજન પાયો, પાયો મેંને ભાઈ.

રામ બિના કછુ જાનત નાહિ,અંદર રામ,બહિર રામ,

જહાં દેખો વહાં રામ હી રામ.

સર્વત્ર પ્રભુનાં દર્શન થાય ત્યારે આવું સ્વરૂપ બને છે. વ્હિટમન નામના કવિને લીલું લીલું ઘાસ જોઈને એ પ્રભુનો હાથરૂમાલ છે, તેમ લાગ્યું. શેક્સપીઅર કહે છે કે, "પછી તો માણસને પથ્થરમાંથી પ્રવચનો સંભળાય છે, ઝરણાંમાંથી વેદ મળે છે." એવી દૃષ્ટિ આવી એટલે જીવનમાં કંટાળો નહિ પણ રસ જામશે. એક પ્રકારની મુક્તાવસ્થા જીવનમાં ઊતરશે. હૃદયમાં પરમ આનંદ જામશે. એ જ ભગવદ્‌ગીતાના યોગનું રહસ્ય.

❁

હમેશ સત્યનો જ જય થાય છે, એ શ્રદ્ધા મનુષ્યને ખોટા આચરણથી મુક્ત રાખે છે. ગુરુમાં અગર મહાત્મામાં શ્રદ્ધા રાખનારા મનુષ્યો તેઓ પાપકર્મ કરતા નથી. સદ્‌ગુણમાં શ્રદ્ધા હોવાથી દુર્ગુણ આચરતા નથી, કારણ જેવી શ્રદ્ધા તેવું વર્તન હોય છે. દૈવીજ્ઞાન સંબંધી મનુષ્યની શ્રદ્ધા કેવી છે તેની તપાસ કરવાની જરૂર નથી, તે બિનજરૂરી છે. કારણ, જો કોઈ મનુષ્ય આસુરી પાપવૃત્તિમાં પડી રહેતો હોય અને તે, 'બુદ્ધ ભગવાને લોકોના ભલા માટે સંસાર ત્યજ્યો," અથવા "તેઓ ઇશ્વરના અવતાર હતા," અથવા તે પોતે "ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે," વગેરે બોલી બતાવે તેનો અર્થ શો? એ શ્રદ્ધા શા કામની? "અમુક મનુષ્ય કેવું જીવન ગાળે છે? "કસોટીના પ્રસંગે તે કેવી રીતે વર્તે છે?" આ પ્રશ્નો પૂછવા જેવા છે. આ પ્રશ્નોના જવાબથી તે મનુષ્ય આસુરી કે દૈવી સંપત્તિને માને છે તેની ખાતરી થશે.

સદ્‌ગુણના પ્રતાપમાં જેને શ્રદ્ધા છે તે મનુષ્ય ગુણિયલ, આધ્યાત્મિક અથવા ભગવન્મય જીવન ગાળે છે, કારણ સદ્‌ગુણમાં ઇશ્વરનો વાસ છે. અરે, તે ઇશ્વરનું રૂપ છે; અને જે મનુષ્યને સર્વોત્કૃષ્ટ કલ્યાણકારી પ્રભુમાં મક્કમ અને અચળ શ્રદ્ધા છે, તે તેના પાપ ને દુઃખમાંથી જલદી મુક્ત થઇ જાય છે.

❁

શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘ રાજાપુર ફોસરોડ અમદાવાદ

નોંધ—સંઘના સભાસદની વાર્ષિક ફી માત્ર ચાર આના આપી સંઘના સભ્ય બનો. બહારગામથી ફી મોકલનારે પાંચ આનાની ટીકીટો મોકલી આપવી. તેમને બે રંગમાં છાપેલ, ઘરમાં વસાવવા લાયક "શરણાગત દીનાર્ત૦"નો આખો શક્તિમંત્ર ભેટ તરીકે મોકલી આપવામાં આવશે. જે ભાઈ-બહેન ૧૦૦ ઉપરાંત સભ્યો નોંધી આપશે તેમનું નામ માસિકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું

લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

પંડીત નારાયણ મુળજી પુસ્તકાલય
કાલબાદેવીરોડ મુંબઈ નં. ૨

શ્રી મુકુંદકરભાઈ, ડવેલોપ રેપો કેમીકલ
સ્ટ્રીટ—અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨

મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શુક્લ C/o સસ્તું
ઔષધ કાર્યાલય ભાગાળરોડ—સુરત

ભગવાનદાસ નગીનદાસ દાળવાળા
ઉજમપુરા ગોલવાડ સુરત.

ડી. એન. બ્રધર્સ કણપીઠ બજાર સુરત.

બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર—ભરૂચ

પટેલ ઇન્દુભાઈ શીવાભાઈ
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા

જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર
લીમડા પોળના નાકે વડોદરા

મહાકાળી બેંગાલ સ્ટોર્સ, ન્યાયમંદિર
પાસે, હનુમાન ચકલા, વડોદરા.

નર્મદાશંકર ઇશ્વરલાલ પાઠક
રાવપુરા, એગીદાસ વિઠ્ઠલની પોળ વડોદરા

હયા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટોર ગોકુળનાથજી મંદીર
હલુવાડા

મધુસુદન બાઇલાલ બુકસેલર પાદરા

શ્રીસત્યનારાયણ ભજનમંડળવતી મેનેજર
રણછોડભાઈ ઇશ્વરભાઈ
ઠે. રાજા નારણદાસ હરગોવિંદદાસની
દુકાને પાદરા

શાન્તિલાલ છોટાલાલ—બુકસેલર બાલોદ

ચીમનલાલ ઉમાલાલ કંસારાના ઉમરેઠ

દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પખાલીપોરી
ભારદ્દાજ ભુવન ગોધરા

ગોરધનદાસ વલ્લભભાઈ પટેલ (સર) કરમસદ

ઠક્કર સુરજલાલ તેજસીભાઈ— હારીજ

છગનલાલ કાશીભાઈ બજારમાંવીરસદ
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ

પા. અંબાલાલ ડાહ્યાભાઈ લખાવાડ નડીઆદ

દેસાઇ મધુસુદન મગનલાલ દેસાઇવગો
રામદાસભાઈની ખડકી નડીઆદ

શ્રી સૌભાગ્ય કંગનસ્ટોર લાલદરવાજા,,

કાળીદાસ લલુભાઇ વસો—બ—બેંક—વસો

મોતીભાઈ જેઠાભાઈ વડવાપાસે પેટલાદ

અમદાવાદ

મધુસુદન ભોગીલાલ શાહ
લુણસાવાડા, કુંભારવાડા. ૭૨૧/૧,

મોહનલાલ બહેચરદાસ મહેતા શાહપુર
વનમાળી વાંકાની પોળ

અરવીન્દ એન્ડ કો રીચીરોડ
લક્ષ્મી વીલાસ હોટલ પાસે

પટેલ અંબાલાલ ચુનીલાલ
દુધવાળી પોળ શાહપુર

પટેલ ચંદ્રલાલ નારણદાસ
નવી વડવાળી પોળ શાહપુર

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર

શાહ સોમચંદ અંબાલાલ મહીયાળી તથા

નર્મદાશંકર મુળશંકર રાયપુર કાપડીવાડ

ઠક્કર બુક ડીપો રીચીરોડ પુલ નીચે

શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ શાહપુર
સુખારાની પોળ

હયા ઇલેક્ટ્રીક સ્ટોર
વાડીપોળ—સામે ખાડીઆ

શાન્તીલાલ છોટાલાલ શાહ
ગોમતીપુર દરવાજા પાસે બીબાડીશેરી

ભીખાભાઈ સખારામ ભોપાર
મ્યુ. ટોરેના ટબા પાસે અસારવા

પુંજાલાલ જટાશંકર ત્રીવેદી નવા વાડજ

નાગજીભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ,
સરસપુર, પકાલુની ચાલી, રૂમ નં. ૨૫૮

શંકરલાલ ભેરવતારામ દીક્ષિત
સત્યનારાયણના મંદિર પાસે દહીસર

ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કંપની—મહેમદાવાદ

પટેલ શાન્તિલાલ છોટાભાઈ નાવલી

શામળદાસ ભોખરજી મહુધા

નારાયણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી બજાર ધોળકા

ગોરધનદાસ છોટાલાલ મોદીવાડા શેરી ધંધુકા

હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ ભુદરવાડા મોડાસા

મણીલાલ બ. શાહ હૈ. મા. બોરીસ

હનુમાન આશ્રમ મિશન નં. ૧૧૨૧ નૈરોબી

શાંતીલાલ નાથુભાઈ ઘગાજી

મહારાજ હરીલાલ જીવરામ
પો. બો. ૧૩૮ ટાંગા

લીલાધર પુરૂષોત્તમદાસ વેદ ટાંગા

લાલજીભાઈ ગિરધરલાલ દરીસ

ડી. પી. ભગત પો. બો. ૨૪૧ મોમ્બાસા

જગન્નાથ પાઠક ડાકોર

ઠા. કાનજીભાઇ દામજીભાઈ અંદરજી
તળસીભાઇ રૈયા નાકા પાસે, રાજકોટ

રવીલાલ હરજીવનદાસ ત્રીવેદી રાણપુર

નરભેરામ કુંવરજી ઠક્કર વાંકાનેર

કામેશ્વર પુસ્તકાલય અમરેલી

દેસાઇ પરસોતમદાસ હીરાભાઇ કઠોર

નાનાલાલ એમ. ત્રીવેદી સીકંદરાબાદ

અનંતરાય ગોકળદાસ મહ-
ડાકરદાસની ડેરી કણબીવાડ ભાવનગર

પટેલ વિઠ્ઠલદાસ નારણદાસ મેદા

મહાશંકર દિગંબરલાલ દવે
પો. બો. નં. ૪૨૫ ઝાંઝીબાર

આત્મસુખ

એક છેક નાનું બાળક, જે હજુ માંડમાંડ ગોઠણીએ ચાલતાં શીખ્યું હતું, તેણે એક સમયે પોતાનો પડછાયો જોયો. તેને તે કંઈ અજબ ચીજ જણાઈ. બાળકને તે પોતાના પડછાયાનું માથું પકડવાનું મન થયું; તે પડછાયાના માથા તરફ ગોઠણીએ-ગોઠણીએ ચાલવા માંડ્યું. જેમજેમ તે આગળ ગયું તેમતેમ તેનો પડછાયો પણ આગળ ને આગળ ગયો. પડછાયાનું માથું પોતાના હાથમાં ન આવવાથી બાળકે રડવા માંડ્યું. ચાલતાંચાલતાં તે ધબ દઈને પડી ગયું, તો તેની સાથે તેનો પડછાયો પણ પડી ગયો. જરા ઊંચું થઈને ફરી પડછાયાનું માથું પકડવા જાય છે, ત્યાં ફરીથી તે પડી ગયું. તેની માતાને આ જોઈ દયા આવી. તેણીએ બાળકના હાથ લઈ તેને માથે અડકાડયા. એટલે તુરત જ પડછાયાનું માથું બાળકના હાથમાં આવ્યું. તેને સંતોષ થયો અને તે છાનું રહ્યું.

આ જ પ્રમાણે તમે તમારું માથું પકડો. એટલે તેની સાથે જ તમારા પડછાયાનું માથું પણ પકડાશે. સ્વર્ગ અને નરક તમારા આત્મામાં જ છે; શક્તિ, આનંદ, સંપૂર્ણ સુખ અને જીવનનું મૂળ એ તમારી પોતાની અંદર જ છે. તમે પણ કોઈ વસ્તુને જાણવા માગતા હો, કોઈ પણ ચીજ પ્રાપ્ત કરવા માગતા હો, તો તમારા પડછાયા પાછળ દોડશો નહિ; પરન્તુ તમે તમારા માથાને જ પકડો. તમે બહાર ફાંફાં મારવાં છોડી દો, બહારની તૃષ્ણાઓ ફેંકી દો, બહારની મોટાઈ, કીર્તિ, સુખ-ભોગની આકાંક્ષાઓનાં મનોરાજ્યો રચવાં છોડી દો. તમારે જે માટે એ બધું જોઈએ છે તે તમારી અંદર જ છે તમે બહારના પડછાયા ઉપરથી નિઃસ્પૃહ થઈ અન્તર્મુખ બનો. પછી તમે જોશો કે ગગનમંડળના તારાઓ તે તમારી ઉપજાવેલી સૃષ્ટિ છે. તમે જોશો કે પ્રેમનાં સર્વ વિષયો, દુનિયાના સકળ મોહક અને આકર્ષક પદાર્થો—એ તમારાં પોતાનાં જ પ્રતિબિંબો—કેવળ તમારી પોતાની જ છાયા છે. છતાં એ કેવું અયોગ્ય છે કે એ તુચ્છ છાયાઓની ખાતર આપણે આપણી જાતને-કે જેના એ પડછાયા છે-હણી નાખીએ છીએ! ભૂલી જઈએ છીએ! અને જીવતોડ મહેનત કરીને, અનેક પ્રપંચો કરીને આખરે માત્ર ધૂમાડાનાં બાચકા જ મેળવીએ છીએ!

સુખને માટે બહાર ફાંફાં ન મારો. સુખનું ધામ તમારી પોતાની જ અંદર છે. બહારનાં સુખોથી નિઃસ્પૃહ થઈ તે, તમારા આત્મસુખનો અનુભવ કરતાં શીખો. એક વખત મન મૂકીને તેનો સ્વાદ લેવાનો પ્રયત્ન કરો. પડછાયાને સાચો માની સાચી વસ્તુની ઉપેક્ષા ન કરો. સંપૂર્ણ અને શાશ્વત સુખનું ધામ તમારી પોતાની અંદર જ છે. તમારા અન્તઃકરણની વૃત્તિનું તેના તરફ વલણ કરો અને તેને તમે પ્રાપ્ત કરો. એનાથી તમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થઈ જશે અને સર્વ દુઃખો તથા આપત્તિઓનો અન્ત આવશે. એ સુખને માટે મોટા-મોટા સમ્રાટોએ સામ્રાજ્યો છોડ્યાં છે. એ સુખનો અનુભવ કરનાર અકિંચનો સમ્રાટોના પણ સમ્રાટ થઈને વિચરતા હતા. તે જ સુખ, તે જ ઐશ્વર્ય, તે જ બાદશાહી તમારી અંદર છે. પડછાયાને પકડવો છોડી દઈ જરા તેના તરફ મોં ફેરવીને જુઓ! ૐ. ૐ. ૐ.

—સ્વામી રામતીર્થ

ચિત્રાંગદા

ગ્રાહકોને અગત્યની સૂચના

મહાભારત સંપૂર્ણ મેળવવા માટે જનતા અને ગ્રાહકોની મોટા પ્રમાણમાં માંગ હોવાને લીધે મહાભારતનો ત્રીજો અને ચોથો ખંડ જલદી તૈયાર થઈ રહ્યા છે. ગયા અંકમાં જે બે વર્ષના સામટા લવાજમ—રૂ. ૧૦–૦–૦ નાં મનીઓર્ડરફોર્મ મુકવામાં આવ્યાં હતાં તેમાંનાં ઘણાંખરાં ભરાઈને આવી રહ્યાં છે. અને વી. પી. મોકલવાના ઓર્ડરો પણ સારા પ્રમાણમાં નોંધાઈ રહ્યા છે. મહાભારતના ત્રણ ખંડો લઈને ચોથો ખંડ ન લેનાર ભાગ્યે જ હોઇ શકે. તેથી અમે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છીએ કે જેમનાં મનીઓર્ડરો આવેલાં છે તે સિવાયના બધા ગ્રાહકો ઉપર ત્રીજો ખંડ તૈયાર થયે તેને બે વર્ષના સામટા લવાજમ તરીકેના રૂ. ૧૦–૪–૦ ના વી. પી. થી મોકલવો. તે અનુસાર માઘશુદમાં ત્રીજો ખંડ તૈયાર થતાં ગ્રાહક મહોદયો ઉપર તે રવાના કરવામાં આવશે. જેઓ વી. પી. સ્વીકારવા માગતા ન હોય તેમણે અને જેઓ બે વર્ષના સામટા લવાજમને બદલે એક જ વર્ષના લવાજમથી વી. પી. મંગાવવા માગતા હોય તેમણે કૃપા કરી તેની સ્પષ્ટતા કરતું એક ત્રણ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખી જણાવવું. જેથી કાર્યાલયને નિરર્થક પોસ્ટેજ ખર્ચનું નુકશાન ન થાય.

જેઓને પાકા બાઈન્ડીંગના ખંડો જોઈતા હોય તેઓએ પણ તે માટે પોસ્ટકાર્ડ લખી જણાવવું. પાકા બાઇન્ડીંગનાં રૂ. ૨) વધુ થાય છે.

સામટું લવાજમ ભરનારને મહાભારતનો ચોથો ખંડ વહેલો વાંચવા મળે છે અને લવાજમમાં દસ આના ઓછા થાય છે.

જે મહોદયો વી. પી. મોકલવા સૂચના ન આપે તેઓને વી. પી. સ્વીકારી લેવા વિનંતિ છે.

વી. પી. સ્વીકારનારાઓને ચૈત્ર માસમાં ચોથો ખંડ તૈયાર થયે તુરંત જ રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે.

सत्संगं जनयत्परात्मविषये मक्ति समुद्वर्धयत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयत् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगळ'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૩ મું : પોષ-૨૦૦૬ : જાન્યુઆરી-૧૯૫૦ : અંક ૧૦ મો

મિથ્યાભિમાની માનવીઓને

[ભજી લે રંગીલા રણછોડ, કમર કસી-કસી રે.....રાગ]

લેવું-દેવું હરિને હાથ, માનવ ફાંફાં મારે છે-ટેક,
એના ઘરની સઘળી વાત, માનવ ફાંફાં મારે છે....લેવું-(૧)

જેવું લખ્યું જેના ભાગ્યે, મળતું તેવું તો વણમાગ્યે,
નહિ તો ઘસવા પડશે હાથ, માનવ ફાંફાં મારે છે .. લેવું-(૨)

જન્મ, મૃત્યુ અને સ્થાન, એનું પહેલેથી જ વિધાન,
નક્કી દહાડો અને રાત, માનવ ફાંફાં મારે છે....લેવું-(૩)

'પુનિત' પ્રભુ તણું જ્યાં મત્તું, ચાલતું નહિ ત્યાં ઓછું વત્તું,
સાચો જગમાં એનો સાથ, માનવ ફાંફાં મારે છે....લેવું-(૪)

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી 'વિશ્વમંગલ' તેના વાચકો આગળ આ દશમો અંક રજુ કરે છે. દિનપ્રતિદિન વાચકોની તે વિશેષ પ્રીતિ સંપાદન કરી રહ્યું છે તે એક આનંદની વાત છે. મહાનુભાવ લેખકો અને ગ્રાહકોએ તેને પોતાનું ગણીને પોતાનો સહકાર આપ્યા કર્યો છે, એને લીધે તેનામાં એવા ગુણો પ્રગટયા કે જેથી તેને શિષ્ટ પુરુષોના સમાજમાં, સત્સંગક્ષેત્રોમાં અને ધર્મપ્રિય સંસ્કારી ગૃહસ્થોનાં ગૃહોમાં સ્થાન પ્રાપ્ત થઈ શક્યું છે.

આ દશમા અંક પછીના બે અંકો પછી 'વિશ્વમંગલ' તેના ચૌદમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરશે; પરન્તુ તેનો ચૌદમા વર્ષનો વિશેષાંક એટલે મહાભારતનો તૃતીય ખંડ તો તેના ચાલુ તેરમા વર્ષના અગિયારમાં અંક સાથેજ પ્રગટ થઇ જશે. મહાભારતના ચારે ખંડો મેળવવા માટે જનતામાંથી જે માગ આવી રહી છે અને ગ્રાહકો તરફથી પણ અમને એવી સૂચનાઓ થઇ છે એને લીધે અમે મહાભારતના ત્રીજો અને ચોથો ખંડ જલદી તૈયાર કરવા પ્રેરાયા અને એ અનુસાર અમે ત્રીજો ખંડ આવતા માઘ માસની શરૂઆતમાં અને ચોથો ખંડ ચૈત્ર માસમાં તૈયાર કરીને વાચકો આગળ રજુ કરી શકીશું.

ગયા અંકમાં અમે ત્રીજા અને ચોથા વર્ષના સામટા લવાજમ તરીકે રૂ. ૧૦—૦—૦ મોકલવા માટેનાં મનીઓર્ડર ફોર્મ મૂકયાં હતાં, તે અનુસાર ઘણાં લવાજમો આવી રહ્યાં છે અને ઘણાંના વી. પી.મોકલવા માટેના ઓર્ડરો આવી રહ્યા છે. તેથી અમે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છીએ કે જે ગ્રાહકોનાં મનીઓર્ડરો આવેલાં છે તેમના ઉપર અંક તૈયાર થયે રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી રવાના કરી દેવો અને જેઓ તરફથી વી. પી મોકલવાની સૂચનાઓ આવી છે અને નથી આવી તે દરેક મહાનુભાવો ઉપર ત્રીજા અને ચોથા ખંડના વર્ષના લવાજમ રૂપે રૂ. ૧૦-૪—૦ ના વી. પી. થી ત્રીજો ખંડ મોકલી આપવો. અમને ખાત્રી છે કે જે ગ્રાહકોના વી. પી મોકલવા માટેના ઓર્ડરો નથી આવ્યા તેઓ પણ મહાભારતનો ત્રીજો અને ચોથો ખંડ તેમજ વિશ્વમંગલના અંકોનું વાચન મેળવવા માટે ઉત્સુક છેજ. તેથી ત્રીજો ખંડ તૈયાર થયે બે વર્ષના સામટા લવાજમ માટે તેઓ ઉપર ત્રીજો ખંડ વી. પી. થી રવાના કરવામાં આવશે. જેમનાં વી. પી. સ્વીકારાશે તેઓને ચૈત્ર માસમાં મહાભારતનો ચોથો ખંડ તૈયાર થયે રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે અને બે વર્ષ સુધી તેમને વિશ્વમંગલના માસિક અંકો મોકલવા ચાલુ રહેશે.

જે ગ્રાહકબંધુઓ વી પી. સ્વીકારવા માગતા ન હોય અથવા જે ભાઇઓ એક જ વર્ષનું લવાજમ ભરવા માગતા હોય તેઓ અમને એક ત્રણ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખીને વી. પી. ન મોકલવાની અથવા એક જ વર્ષના લવાજમનું વી. પી. કરવાની સુચના આપવા કૃપા કરે કે જેથી તેમના ઉપરનાં વી. પી. પાછાં ફરે નહિ અને કાર્યાલયને નિરર્થક પોસ્ટેજ ખર્ચનું નુકશાન ન થાય.

જે ભાઇઓ ચાર વર્ષનું સામટું લવાજમ રૂ. ૨૦-૦-૦ ભરીને ગ્રાહક થયેલા છે તેઓને પણ ત્રીજો અને ચોથો ખંડ-પાકા બાઈન્ડીંગના-તૈયાર થયે રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી

આપવામાં આવશે. તેમજ સંપૂર્ણ મહાભારત માટે જેમનાં રૂ. ૧૪નાં મનીઓર્ડરો આવેલાં છે તેમના ઉપર પણ ખરા તૈયાર થયે રવાના કરવામાં આવશે.

જે ભાઇઓને ત્રીજો અને ચોથો ખંડ પાકા બાઇન્ડીંગના લેવા હોય તેમણે બે રૂપિયા વધુ મોકલવા અથવા વી. પી. મંગાવવું હોય તો પાકા બાઇન્ડીંગનું રૂ. ૧૨-૪-૦ નું વી. પી. મોકલવા સ્પષ્ટતા કરવી. કે જેથી દરેકની માફક તેમના ઉપર રૂ. ૧૦-૪-૦નું સાદા બાઇન્ડીંગનું વી. પી. રવાના કરવામાં ન આવે.

ત્રીજો ખંડ સારી છપાઇથી અને સુંદર ચિત્રોથી તૈયાર થઇ રહ્યો છે. બીજા અંકોના જેવાં ટાઇટલ ઉપરનાં ત્રિરંગી ચિત્રોને બદલે આના ઉપર સુન્દર ત્રિરંગી ફોટો-ચિત્ર મૂકવામાં આવનાર છે. આ ત્રીજા અને ચોથા ખંડોમાં એક જ અંકનો સમાવેશ થાય છે. તેથી બીજા વિશેષાંકોને જેમ ચૈત્ર અને વૈશાખ—એ માસના અંકો ગણવામાં આવતા હતા તેમ આ અંકો ન હોતાં, આ અંકોને કેવળ ચૈત્ર માસના જ અંકો ગણવામાં આવશે. જેથી ગ્રાહકોને વિશ્વમંગલનો વૈશાખ માસનો અંક જુદો મળશે.

મહાભારત શા માટે વાંચવું જોઇએ ?

'જે મહાભારતમાં છે તે સર્વમાં છે અને જે મહાભારતમાં નથી તે ક્યાંય નથી.' જીવન-વિકાસની બધી સામગ્રીઓ આપણને મહાભારતમાં પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી જોવા મળે છે. વેદો અને ઉપનિષદોનું તત્ત્વજ્ઞાન મહાભારતમાં લોકભોગ્ય રીતે નિરૂપિત થયું છે. સનત્સુજાતીય, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, શાન્તિપર્વ અને બાકીનાં પર્વોમાંનું ધર્મ, અર્થ—કામ અને મોક્ષનું જ્ઞાન મહાભારતને પાંચમો વેદ બનવાની યોગ્યતા આપે છે. એ ઉપરાન્ત મહાભારતમાં આવેલાં પુરાણોનાં અનેક દૃષ્ટાન્તો પણ તેના વાચકોનાં અન્તઃકરણ વિશુદ્ધ બનાવે છે. રાજનીતિ, ધર્મનીતિ, અર્થનીતિ, તેજસ્વિતા, વીરતા, વિનય, સદાચાર વગેરેનાં દર્શનો મહાભારતમાં સ્થળે સ્થળે એકાગ્ર વાચકના હૃદયમાં તેતે ગુણોનું સ્થાપન કરે છે. મહાભારતની પ્રશંસા અનેક રીતે કરી શકાય એમ છે. અથવા મહાભારતની પ્રશંસા કરી શકાય એમ છે જ નહિ. કારણ કે કોઇ પણ પ્રશંસકો તેની પૂરેપૂરી પ્રશંસા કરી શક્યા ન હોવાથી પોતાના કાર્યમાં પરાજિત જ બન્યા છે. આવા ગ્રન્થને શ્રી 'ગીતા પ્રેસ-ગોરખપુર' લોકભોગ્ય રીતે પુષ્કળ ચિત્રો સાથે પ્રકટ કર્યો અને તે બહુમાન પામેલા ગ્રન્થને અમે આ રીતે ગુજરાતી જનતા આગળ મૂકીએ છીએ. આ મહાભારતમાં પરિચિત ગુજરાતી ભાષા, પરિચિત શૈલી, પરિચિત શબ્દો, સરળતા અને પ્રસંગે પ્રસંગે ચિત્રો હોવાથી સર્વ કોઇ રસપૂર્વક વાંચી શકે એમ છે. આ રીતે મહાભારતની સંસ્કૃતિની રત્નખાણ સર્વભોગ્ય બની છે અને તે પણ રૂ. ૧૪ જેટલા સ્વલ્પ મૂલ્યે મેળવી શકાય છે.

આ મહાભારતના પ્રચાર દ્વારા સમાજના લોકોમાં નૈતિકતા, તેજસ્વિતા, સરળતા, આત્મભાવ જેવા સદ્ગુણો જાગૃત થાય અને તેમને પોષણ મળે એવો અમારો ઉદ્દેશ છે. આપણી પ્રજાના પણ સંસ્કારો સુધરે અને તે પોતામાંના આસુરી ભાવોને નષ્ટ કરી દૈવી ભાવોથી સંપન્ન બને એ કામ મહાભારતદ્વારા થઇ શકે એમ છે. તેથી અમે વારંવાર અમારા ધર્મપ્રિય ગ્રાહકોને મહાભારતનો પ્રચાર કરવા વિનન્તિ કરીએ છીએ. આપ પોતાની ઓળખાણના ક્ષેત્રોમાં, મિત્રમંડળમાં, સબંધીઓમાં મહાભારત અને વિશ્વમંગલનો પ્રચાર કરી આ સત્કાર્યમાં આપનો સહકાર આપી શકો છો. પરમાત્મા સર્વનું કલ્યાણ કરો !

સમાજની સલામતી શામાં છે?

............ત્યાંસુધી શમરાજ્ય અને સર્વોદયના સિદ્ધાન્તો સમાજને માટે સફળ બનવાની શક્યતા નથી.

જો મનુષ્યસમાજ નિર્ભય અને સુખી થવા ઇચ્છતો હોય તો તેમાંથી બીજાં પ્રાણીઓની હિંસા જવી જોઇએ.

બંધારણ-વિધાયકો, શાસનપ્રવર્તકો અને સમસ્ત પ્રજાએ અમલમાં મૂકવી જોઇતી આવશ્યક હકીકત.

લે. શ્રી. જયનારાયણ ભટ્ટ, વેદાન્તશાસ્ત્રી

આ લખાણમાં સમાજમાં ચાલી રહેલી હિંસાને દૂર કરવાની આવશ્યકતાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

હાલનું રાજ્યતંત્ર લોકશાહીના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે અર્થાત પ્રજાસત્તાના ધોરણે ચાલી રહ્યું છે. તેમાં દરેક વ્યક્તિનું વ્યક્તિત્વ રક્ષાય, કોઈપણ માણસને કોઈનીંગી અન્યાય અથવા બળજબરીના ભોગ ન બનવું પડે એવી જોગવાઇ (આ રાજ્યતંત્રમાં) કાયદાના આધારે કરવામાં આવેલી હોય છે. અને આ બધા કાયદાઓ મનુષ્યો ઉપર લાગુ પડતા હોય છે. પરન્તુ તેમાં ખામી અથવા ઊણપ એ છે કે મનુષ્યસમાજ કેવળ એકલી પોતાની મનુષ્ય-જાતિ વડે જ મનુષ્યજાતિના આધારે જ નથી નભી રહ્યો; તેથી મનુષ્યસમાજની રક્ષા અથવા આબાદીનો બીજી જે જે જાતિ અથવા પ્રાણી-પદાર્થના સમૂહ સાથે સંબંધ હોય તેની સાથે પણ મનુષ્યજાતિએ કેવી રીતે વર્તવું તેના કાયદા-તેની મર્યાદાઓનું વિધાન રાજ્યતન્ત્રમાં નિર્ધારિત હોવું જોઇએ.

મનુષ્યજાતિના વ્યવહાર નો ઘણો મોટો સંબંધ પશુઓ સાથે પણ રહેલો છે, બધાં મનુષ્યો પશુઓનાં ઘી-દૂધ દહિં-છાશ ખાય છે, પશુઓના ચામડાના જોડા પહેરે છે, હિન્દુસ્તાનમાં ખેતીનું લગભગ બધું જ કામ બળદોને આધારે થાય છે. આમ મનુષ્યોના પોષણ, આરોગ્ય અને આબાદી સાથે અત્યન્ત સંબંધ ધરાવતાં આ પશુઓ ઉપર મનુષ્યોનો અધિકાર અમુક મર્યાદિત પ્રમાણમાં રહેવો જોઇએ કે જેથી મનુષ્યસમાજની રક્ષા અને પોષણમાં આટલું બધું મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવનાર આ પશુજાતિની રક્ષા થઇ શકે.

પશુઓના માંસનો વેપાર કરનારા અને પશુઓને કાપનારા લોકો ઉપર એવી મર્યાદા મૂકાવી જોઇએ કે જેથી તેઓ મનુષ્યસમાજના આટલા ઉપયોગી પશુધનનો નાશ કરીને મનુષ્યસમાજને વિપત્તિ અથવા વિનાશના કિનારે લાવી ન મૂકે.

હવે પશુહિંસા એ મનુષ્યસમાજને કેવી રીતે અને કેટલા પ્રમાણમાં હાનિકારક છે તેનો વિચાર કરીએ:-

જીવની ચેતના અનેક જન્મોમાં અનેક પ્રાણીઓના શરીરોમાં ફરતીફરતી જુદાજુદા અનુભવો લેતી વિકાસ પામી રહી છે. આપણામાં પશુ-પક્ષીઓ કરતાં જે વધુ સમજણ-વધુ જ્ઞાન

દેખાય છે તે એકદમ અકસ્માત જ ઉત્પન્ન થઈ ગએલું નથી. નીચલાં ધોરણોમાં અભ્યાસ કર્યા વગર જ કોઈ એકદમ ઊંચી પરીક્ષાઓમાં પસાર થઈ જતો નથી. તેથી આપણી ચેતના પણ પશુ-પક્ષીઓનાં અનેક શરીરોમાં જુદોજુદો અનુભવ લઈ વિકાસ પ્રાપ્ત કરતી આ શરીરમાં આવેલી છે. અનેક જગાએથી મળેલા અનુભવો પ્રમાણે તેનો સ્વભાવ અને ખ્યાલો બંધાએલા હોય છે. પશુચેતના એ મનુષ્યજાતિની ચેતનાની નિકટતમ ચેતના છે. તેમાંનાં ગાયો, ભેંશ, બળદ, ઘોડા વગેરે પ્રાણીઓ પોતાના આખા જીવનમાં મનુષ્ય-જાતિના સંસર્ગમાં રહે છે અને એ રીતે પોતાની અંદર મનુષ્યત્વની છાપ ધારણ કરીને પછીના જન્મે મનુષ્યજન્મમા આવે છે. જો કે તેમનું તે મનુષ્યત્વ ઉચ્ચ કક્ષાનું ન હોતાં જડના જેવું શ્રમજીવી મનુષ્યોની કક્ષાનું હોય છે, પરન્તુ તે મનુષ્યત્વ પણ ઉચ્ચ કક્ષાના મનુષ્યત્વ તરફ પ્રગતિ કરી રહેલુ હોય છે. આમ મનુષ્યજાતિમા જે આયાત થઈ રહી હોય છે, તે મનુષ્યત્વની મૂડીથી ખેંચાઇને-મનુષ્યત્વની છાપ પામીને થઇ રહેલી હોય છે. તેથી મનુષ્યો પશુઓ ઉપર પોતાની જેવી છાપ પાડે છે તેવી જાતના મનુષ્યોનો વધારો થાય છે. મનુષ્યો પશુઓ ઉપર મનુષ્યપણાની છાપ પાડશે તો પોતાના સહાયક સેવકો મેળવી શકશે અને જો મનુષ્યો પશુઓ ઉપર રાક્ષસપણાની છાપ પાડશે તો મનુષ્યજાતિ માટે ખતરનાક એવો ઘાતકી, ક્રૂર અને તેનો વિનાશ કરનાર વર્ગ તેઓ મનુષ્યજાતિમાં આવેલો જોશે.

જે ગોમાતાઓ અને ભેંશો કેવળ ઘાસથી પોતાનો નિર્વાહ કરીને પોતાનાં બચ્ચાં-ઓને ધવરાવવાનું દૂધ, મનુષ્યોને આપી તેમને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવે છે, પોતાનાં દૂધ-દહિં, ઘી વગેરેથી તેમને દીર્ઘાયુ અને તાકાતવાન બનાવે છે, તે ગોમાતાઓ અને ભેંશોને તેમણે જીંદગી સુધી કરેલી મનુષ્યોની આ સેવાનો બદલો મનુષ્યો કતલખાનાગાં આપે છે. જ્યારે એ ગોમાતાઓ અને ભેંશો કતલખાનામાં પોતાને મનુષ્યો તરફથી એવો બદલો મળતો જોતાં હશે ત્યારે તેમના ઉપર મનુષ્યત્વની કેવા પ્રકારની છાપ પડતી હશે તે સૌ કોઇ વિચારી શકશે. દરેક સચેતન પ્રાણી જેવું વર્તન જુએ છે તેવા સંસ્કાર ધારણ કરે છે. જે ઘરનાં માણસો ચોર, છળ-પ્રપંચ કરનાર, અન્યાયી અને કપટી હોય છે તે ઘરનાં બાળકો પણ તેવા ગુણો તરત ધારણ કરી લે છે. પોપટ પણ જેવા શબ્દો મનુષ્યો બોલાવે તેવા બોલતો થાય છે. અને પશુઓ પણ પોતાને જેવા પ્રકારના મનુષ્યત્વનો પરચો થાય છે તેવું મનુષ્યત્વ ધારણ કરે છે. અને બીજા જન્મમાં તેઓ મનુષ્યો સાથે મનુષ્ય જેવું નહિ પણ રાક્ષસ જેવું વર્તન રાખે છે. આ રીતે સમાજમાં હિંસક, ખૂની, ઉપકાર પર અપકાર કરનાર, અન્યાયી અને બીજાને ભોગે જીવવાવાળા સ્વાર્થી માણસોનો વધારો થતો જાય છે. એ માણસોએ વાવેલાં બીજોનું ફળ છે.

ગાયો, ભેંશો, બળદો વગેરે જ્યારે દૂધ આપવાને કે કામમાં લેવાને અયોગ્ય બની જાય ત્યારે, જ્યાં દૂઝણાં અને ઉપયોગી ઢોરોનું પોષણ કરવાના ઘાસચારાની જ તંગી હોય ત્યાં તેવાં નકામાં ઢોરોનું પોષણ શી રીતે કરી શકાય ? તેથી તેઓ ભૂખે સુકાઈને દુઃખી થઇને મરે એના કરતાં કતલખાનામાં વરત તેમનો છૂટકો થઈ જાય એ શું ખોટું એવો કેટલાક

લોકો પ્રશ્ન કરે છે. તેઓએ વિચારવું જોઇએ કે જેમ ઘરડાં મા-બાપનું પોષણ કરવાની પુત્રોની ફરજ છે એમ જે લોકોએ જે પશુઓનું દૂધ-ઘી ખાધું હોય તેમનું તેમની છેવટની અવસ્થામાં પોષણ કરવાની ફરજ છે. સરકાર જેમ જુવાન અવસ્થામાં કરેલી નોકરીનું નોકરોને વૃદ્ધાવસ્થામાં પેન્શન આપે છે તેવી જ રીતે જે પશુઓએ આપણને તેમનું દૂધ આપીને પોષ્યાં હોય તેમને પાછલી અવસ્થામાં પોષવાની આપણી ફરજ છે. દૂધ આપતાં બંધ થઈ જાય એટલે દૂધ પીધાનો બદલો તેમને તેમની કતલના રૂપમાં આપવો એ મનુષ્યનું કામ નથી. જે મનુષ્યો એવાં ઢોરોને પોષી ન શકતા હોય તે ઢોરોને માટે સારી સ્થિતિવાળા માણસોએ પાંજરાપોળો ઉઘાડી તેમના નિભાવનો બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ, એ એક અત્યન્ત પુણ્યનું કામ છે. અને સરકારે પણ ઢોરો માટે પૂરતું ઘાસ ઉત્પન્ન થાય તેવી જાતની ખેતી અને પડતર જમીન બનાવવા માટે પગલાં ભરવાં જોઇએ. અને એ રીતે ઢોરો ઉપર થતો મનુષ્યજાતિનો અન્યાય દૂર કરવો જોઇએ.

જે લોકો પૈસાના લોભે દૂઝણી ગાયો કાપે છે તેઓને પણ સરકારે અટકાવવા જોઇએ. કારણ કે એ લોકો સમાજના મોટા શત્રુ હોઈ ભારે ગુનેગાર છે. જે ગાય જીવતી રહીને બે-ચાર-આઠ વર્ષમાં સેંકડો અથવા હજારો માણસોને પોષણ મળે એટલું દૂધ આપનાર હોય છે તેને કસાઇ લોકો થોડાક માણસનું પોષણ થાય એટલા માંસ માટે મારી નાખે છે. આમ એક દૂઝણી ગાયને કાપીને તેઓ સેંકડો અને હજારો માણસોના પોષણનો નાશ કરી રહ્યા છે. આ એક મોટો સામાજિક ગુનો છે. આવા ગુન્હાઓ સત્વર બંધ થવા માટે તેવા લોકો ઉપર સખત પ્રતિબંધ મૂકવો જોઇએ.

મનુષ્યોને કોઈ પણ પ્રાણીઓને કમોતે મારવાનો અધિકાર નથી. જો મનુષ્ય કોઇપણ પ્રાણીને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી તો તે તેનો નાશ શી રીતે કરી શકે? ઈશ્વરે રચેલી આ સૃષ્ટિમાં કોઇપણ પ્રાણીનો નાશ કરવાનો અધિકાર ઈશ્વર સિવાય કોઇપણ પ્રાણીને નથી. જે પ્રાણીઓ બીજા પ્રાણીઓનો નાશ-કરીને જીવી રહ્યા છે તેઓ નાશ તરફ-અધોગતિ તરફ જઈ રહ્યા છે. જે પ્રાણીઓ સર્વમાં એક જ ચેતનાનો વિકાસ થતો જોઇને સર્વની સેવા-ઉપકાર કરી રહ્યાં છે તેઓ વિકાસમાં-ઉત્તરાયણમાં-અદ્વૈતમાં-અમરતામાં જઈ રહ્યાં છે.

હવે કમોતે મારવામાં આવેલાં પશુઓનું માંસ ખાવાથી મનુષ્યો ઉપર શી અસર થાય છે તેનો વિચાર કરીએ.

જે શરીરમાં જે ચેતના નિવાસ કરી રહી હોય છે, તે ચેતનાના સંસ્કાર તે શરીરમાં રહેલા હોય છે. એટલે જે લોકોના શરીરમાં પશુઓનું માંસ જાય છે તે લોકોની ચેતના ઉપર પણ તે પશુના સ્વભાવની અસર આવે છે. કારણ કે પશુના માંસથી પોષાતા શરીરમાં તે માણસની ચેતનાને રાત-દિવસ રહેવાનું હોય છે. તેથી ઊંઘતાં અને જાગતાં તે પશુના માંસમાં રહેલા સંસ્કારોની અસર તે મનુષ્યની ચેતના ઉપર પડયા જ કરે છે. કોઇ કહેશે કે મનુષ્યચેતના પોતાના બળ વડે તે માંસમાંના પશુના સંસ્કારોને ફેરવી કેમ નહિ નાખે? તેનો ઉત્તર એ છે કે જે વસ્તુનું આસક્તિપૂર્વક સેવન કરવામાં આવે તે વસ્તુનો રંગ તેમાં આસક્ત થનારને લાગે છે. આસક્ત થનાર તેના ઉપર તરતો નથી પણ તેમાં ડૂબે છે. અને જે જેમાં ડૂબે છે તે વસ્તુની અસર તેના ઉપર ફરી વળે છે. એટલે

મનુષ્યની ચેતના પ્રબળ હોવા છતાં પણ માંસમાં આસક્ત થવાથી માંસમાં રહેલા સંસ્કારોથી પરાજિત થઈને પશુસ્વભાવથી રંગાવા લાગે છે. આથી માંસ-ભક્ષણ કરનારનું શરીર ચેતનાના વિકાસ માટે અનુકૂળ રહેતું નથી, તેવા માણસો બ્રહ્મજ્ઞાનના અધિકારી થઇ શકતા નથી. વળી હત્યા થએલા પશુના માંસમાં હત્યાનો સંસ્કાર પડી જાય છે. તેથી તેનું માંસ ખાનારાઓનું મૃત્યુ અકાળે અથવા ભયંકર દુઃખદ રીતે આવે છે. વળી હત્યા થએલ પશુના બધા મનોરથો તેની હત્યા થવાથી અધૂરા રહેલા હોય છે તેથી તેનું માંસ ખાનારના શરીરમાં પણ પૂર્ણ મનોરથો પામવાનાં શુભ લક્ષણો નાશ પામે છે અને તેનું મોત પણ અધૂરી તૃષ્ણાઓમાં થાય છે. હાલમાં ઘણા માણસો શરીરને પુષ્ટ કરવા માંસ, ઈંડાં, કોડલીવર ઓઇલ વગેરે ખાવા લાગ્યા છે. પરન્તુ તેઓને ઉપરની વાતોનું ભાન નથી. અને તેઓને એ પણ ભાન નથી કે માંસ એટલે જ મૃત્યુ. માંસ ખાઇને તેઓ પોતાની ચેતનાને મૃત્યુનો શિકાર બનવાને યોગ્ય બનાવી રહ્યા છે. શરીરમાં માંસ વધારીને તેઓ કોનું ભલું કરવા ચાહે છે તે સમજાતું નથી. હાથી અને પાડાના શરીરમાં માંસ વધારે હોય છે છતાં તેઓને અંકુશવાળા એક જ નાનકડા માણસને તાબે રહેવું પડે છે. આ જગતનું રાજ્ય વધારે માંસવાળા માણસોના હાથમાં નથી. આ જગત ઉપર હંમેશથી બુદ્ધિ રાજ્ય કરતી આવી છે ને કરશે. પહેલાં મૂર્ખ રાજાઓનું રાજ્ય પણ પ્રધાનો ચલાવતા અને હાલમાં જગતનું બધું રાજકારણ બુદ્ધિને આધીન છે. માંસાહારીઓની બુદ્ધિથી જગતમાં વિદ્વેષ, સ્વાર્થ, જુદાજુદા વાદો, સ્તાનો અને વિશ્વયુદ્ધો ઊભાં થાય છે. અને સાત્ત્વિક મિતાહારીઓની બુદ્ધિથી જગતના સમસ્ત જીવોની રક્ષા કરનારાં સર્વોદયી રામરાજ્યો સર્જાય છે.

જો મનુષ્યજાતિને પોતાને સલામતી અને નિર્ભયતા જોઇતી હશે તો તેણે બીજાં પ્રાણીઓને સલામતી અને નિર્ભયતા આપવી પડશે. જગતના કોઇપણ જીવ સાથે અન્યાયથી વર્તીને કોઇપણ જીવ પોતાને માટે ન્યાયનો અધિકારી રહી શકતો નથી. જગતકર્તાએ મનુષ્યોને મારી ખાવા માટે-હત્યા કરવા માટે બીજાં પ્રાણીઓની સૃષ્ટિ નથી કરી. જ્યાંસુધી મનુષ્યજાતિ બીજાં પ્રાણીઓ પ્રત્યે અહિંસાથી અને ન્યાયથી નહિ વર્તે ત્યાંસુધી મનુષ્યજાતિની સલામતી કે મનુષ્યત્વના પૂર્ણ વિકાસની શકયતા નથી. મનુષ્યજાતિ જો આવી હત્યાઓ કર્યાકરશે તો તેનાથી મનુષ્યત્વનો વધારો નહિ થાય પણ જગત ઉપર રાક્ષસપણાનો વધારો થશે અને રાક્ષસોનો-અસુરોનો-દાનવોનો અન્ત નષ્ટ થવામાં જ આવે છે. તેમને કદી અમૃત પીવા નથી મળતું, કારણકે દાનવો પોતાનાં હિંસામય કૃત્યો વડે જ અમૃતથી ભ્રષ્ટ થઇને મૃત્યુને જ પી રહ્યા હોય છે. અને સંસારમાં આવા અસુરોની વૃદ્ધિ થતાં તેનું પરિણામ વિનાશ જ આવે છે.

આથી હું માંસાહાર તરફ લલચાયેલા પુષ્ટ થવા માગતા લોકોને સૂચવું છું કે ઇશ્વરે એવો આહાર મનુષ્યો માટે બનાવ્યો નથી. મનુષ્યમાંથી દેવ થવા માટે અને મૃત્યુમાંથી છૂટી અમર બનવા માટે નિર્દોષ અને અહિંસક ખોરાક એ જ મનુષ્યનો ખોરાક છે. જે લોકો માંસ અને માંસવાળી દવાઓ ખાઇ રહ્યા છે તેઓ એ રીતે પશુવધને ઉત્તેજન આપી રહ્યા છે. મરી જવાય અથવા દૂબળા રહેવાય તો સારું પણ પ્રત્યક્ષ મરેલા ખોરાકને તમે શરીરમાં ઘાલીને પશુંપણું અથવા રાક્ષસપણું ધારણ કરવા તરફ વળશો નહિ. સૂર્યના

તાપથી સુકાઇ ગએલા ધાન્યનાં ડુંડાંમાં જે કણ હોય છે તે મનુષ્ય માટેનો અહિંસક ખોરાક છે. એ રીતે ઘઉં, જવ, ચોખા, બાજરી, જુવાર કઠોળ વગેરે અન્નનો ખોરાક એ અહિંસક ખોરાક છે. તે નિર્દોષ ખોરાક છે. તે ધાન્યમાં રહેલી ચેતના તે ધાન્યના કણ પાકી જતાં પૂર્ણકામ થઇને પોતાની ઇચ્છાથી જ તે ધાન્યના છોડમાંથી નીકળી જાય છે. તે અન્ન ખાવાથી મનુષ્યનું શરીર સાત્વિક અને અહિંસક ચેતનાને રહેવાને યોગ્ય અને કર્મનાની પૂર્તિ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરાવનારૂં થાય છે. તે શરીરમાં રહેલી ચેતનાને પૂર્ણ વિકાસ પ્રાપ્ત કરવાની અનુકૂળતા મળી શકે છે.

દૂધ ઘી વગેરે પણ જો કે માંસ છે, પરન્તુ તેમાં હિંસાના કે અન્યાયના સંસ્કારો પડેલા નથી હોતા. મનુષ્ય ઢોરોને જે પાળેપોષે છે અને તેમને ઘાસચારો નીરે છે તેથી ઢોરોનો પણ પોતાના માલિક પ્રતિ સદ્ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. એ સદ્ભાવથી ઢોર જે દૂધ આપે છે તે દૂધમાં ઢોરની આસક્તિ કે હિંસાના સંસ્કારો હોતા નથી. તેથી તે દૂધ ખાનાર તે ઢોરના માલિકનું ચિત્ત તેનાથી વિકૃત બનતું નથી અથવા તો તે દૂધની, હત્યા કરેલા માંસ જેવી, ખરાબ અસર થતી નથી. પરન્તુ સેવા કરવાથી ઢોરે જે પ્રસન્નતાથી, સદ્ભાવથી દૂધ આપ્યું હોય તે જ દૂધ એવું સાત્વિક ગણી શકાય; વેચાતું લીધેલું નહિ. રાજા દિલીપે પોતાના દેહનું બલિદાન આપીને ગાયને બચાવી હતી. તે ગાયે પ્રસન્ન થઇને જે દૂધ આપ્યું તે દૂધ પીવાથી દિલીપને પુત્ર થયો અને તેનાથી તેનો વંશ ચાલ્યો. એવી રીતે લીલોતરીનાં શાક-ભાજી એ પણ માંસ જ છે. તેમાં પણ વનસ્પતિની ચેતનાની હિંસા થતી હોવાથી એવાં તોડેલાં કાચાં શાકભાજી ખાવાં એ મનુષ્યના અન્તઃકરણને મલિન બનાવનાર છે અને શરીરને પણ નુકશાનકારક છે. ઝાડ કે છોડ ઉપરથી પાકીને એની મેળે તૂટી પડેલાં ફળો જ ખાવા યોગ્ય છે. છતાં પશુહિંસા જેટલી વનસ્પતિની હિંસા નિન્દ્ય નથી, કારણ કે પશુ કરતાં વનસ્પતિની ચેતના એટલી બધી નિદ્રિત હોય છે કે તેને પશુ જેટલો કષ્ટનો અનુભવ થતો નથી.

આથી આપણી સૌની અને આપણી સરકારની એ ફરજ છે કે મનુષ્યસમાજની રક્ષા માટે અને ઉત્તમ મનુષ્યત્વ ઉત્પન્ન થવા માટે આપણા દેશમાંથી સત્વર ગોવધ અને પશુહિંસા બંધ કરાવવાં.

જ્યાંસુધી આ દેશમાં પશુહિંસા ચાલુ હશે ત્યાંસુધી રામરાજ્ય અને સર્વોદય સિદ્ધ થઇ શકશે નહિ. જો મનુષ્યસમાજ સુખી અને નિર્ભય થવા ઇચ્છતો હોય તો તેણે બીજાં પ્રાણીઓની હિંસા છોડવી જ જોઇએ.

બંધારણ-વિધાયકોએ આ બાબતો ઉપર આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી અને પ્રાચીન શાસ્ત્રોના નિર્ણયો ઉપર વિચાર કરીને આ પશુહિંસાને અટકાવવી જોઇએ. ત્યારે જ પૂજ્ય બાપુજીનો અહિંસાનો સિદ્ધાન્ત પણ આ ક્ષેત્રમાં સફળ થયો ગણાશે. અને સમસ્ત જીવોને માટે હિતકર એવા રામરાજ્યની શકયતા ઉત્પન્ન થશે. નિર્દોષ જીવોને કાપીને તેમના માંસથી પેટ ભરનારા માણસો જે દેશમાં વસતા હોય ત્યાં કદી રામરાજ્યનાં દર્શન થઇ શકતાં નથી. સરકાર જેમ દારૂબંધી માટે પ્રચાર કરી રહી છે તેમ લોકોને માંસ ન ખાવા માટેનો સમજાવટપૂર્વકનો પ્રચાર અને પ્રયત્ન પણ તેણે શરુ કરવો જોઇએ.

નવનાથ કથામૃત

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૭૮૮ થી ચાલુ)

क्लेशत्यागकृतेऽमितेन करणव्यूहेन देहेन च
स्वानर्थं बत जन्तुरार्जयति चेन्मन्तुर्नियन्तुः कुतः
शस्त्रे शत्रुजयाय नैजगुरुणा दत्तेऽथ तेनैव चेत्
पुत्रो हन्ति निजं वपुः कथमरे ! तत्रापराधी गुरुः ॥

પરમાત્માએ સર્વ દુઃખોનો નાશ કરવા અને પરમસુખને પ્રાપ્ત કરવા માટે ઈંદ્રિયોના સમુદાય સહિત આવો ઉત્તમ દેહ આપ્યો, એના યોગે જ્યારે આ જીવ કેવળ અનર્થ ઉપાર્જન કરી પોતાનું અકલ્યાણ પોતાને હાથે જ કરે ત્યારે એમાં ઈશ્વરનો શું અપરાધ! પિતાએ શત્રુના ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે પુત્રને જે શસ્ત્રો આપ્યાં એનો ઉપયોગ જ્યારે તે પોતાના શરીર ઉપર કરે ત્યારે એમાં અપરાધી કોણ? અર્થાત્ પ્રભુએ આપેલા આ માનવદેહનો જ્યારે યથાર્થ ઉપયોગ થાય, તો જ એનું સાચું સાર્થક, નહીં તો પછી એની એક ફૂટી બદામની પણ કિંમત નથી.

સજ્જનો ! ગોપીચંદ રાજા માતાની પાસેથી ધડકતે હૈયે રાણીવાસમાં ગયો. ત્યાં તો તેને લુભાવતી ઇત્યાદિ રાણીઓ ઘેરી વળી અને ગોપીચંદ રાજા પણ માએ આપેલા જ્ઞાનોપદેશને વિસારી વિષયના આનંદમાં મસ્ત બન્યો. અહો ! સ્ત્રીતત્ત્વ કેવું છે. ભલભલાને એ પ્રેમપાશનાં બંધન બાંધી નાચ નચાવે છે. હા, વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ જરૂર એમ કહેવું પડશે કે જો ભગવાને સ્ત્રી ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો એ સૃષ્ટિની કિંમત ન હોતી અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો ભવાબ્ધિ તરવાને માટે સ્ત્રી જેવો કોઈ અંતરાય નથી. એ તો દુનિયાનો કાયદો છે કે જગત જેમાં સુખ ભાળે છે એનો અંતર દૃષ્ટિએ વિચાર કરે અને બીજુ પાસું તપાસે તો એને સત્ય સમજાય કે જેમાં એને સુખનો આભાસ થાય છે તેમાં તેટલું જ બારોબાર દુઃખ ભરેલું છે. ભોગે રોગભયમ્ ભોગમાં રોગનો ભય બારોબાર છે, છતાં દુન્યવી જીવો દુઃખને સામે ભાળતાં હોવા છતાં વિષયાનંદના એક નહીં જેવા ક્ષણિક સુખનો ઉપભોગ કરવા મરી મથે છે. તેમ આપણા કથાનાયક ગોપીચંદનું પણ તેમ જ બન્યું. અરે ! રામચરિતમાનસના લેખક ગુંસાઈદેવ પત્નીનો બાર કલાકનો વિયોગ સહન નહોતા કરી શક્યા એવું એ માયાનું પ્રબળ જોર છે. નારદ જેવા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, જેમણે કામને જીત્યો હતો એ પણ વિશ્વમોહિનીમાં મોહ પામ્યા હતા. ત્યાં અમારે કહેવું પડે છે કે:—

"ભલભલાનાં ભાન ભૂલાવે
માયા છે પ્રબળ હરિની,
ભલાભલાનાં માન મૂકાવે
માયા છે અકળ હરિની."

માટે હે સજ્જનો ! જો આ સંસારસાગર રૂપી માયાસાગર તરવાની ઇચ્છા હોય તો વિષયાનંદને તજી દઈ સદ્‌ગુરુને શરણે જઈ પરમાનંદમાં નિમગ્ન બનો.

अविदितपरमानन्दो वदति जनो विषयमेव रमणीयम् ।
तिलतैलमेव मृष्टं येन न दृष्टं घृतं क्वापि ॥

જેમને કદી પરમાનંદની પીછાણ નથી, તેવા લોકો જ સ્ત્રી આદિ વિષયોને સુંદર માને છે અને એનો ઉપભોગ કરે છે. જેમ જે માણસે જન્મારામાં કોઈ દિવસે ઘી જોયેલું કે ખાધેલું નથી, તે તલના તેલને મધુર માને છે અને પ્રેમથી ખાય છે. તેવી આપણી સ્થિતિ છે. પરમાનંદને નહીં પીછાણવાવાળા આપણે કેવળ વિષયાનંદમાં રચ્યાપચ્યા રહીએ છીએ. એટલા માટે અમે પ્રતિદિવસ વ્યાખ્યાનમાં પણ કહીએ છીએ કે:-

"માયામાં ફસેલા જીવડા તું ઘેલા !
હરિ ભજો પહેલાં—
હોહો હોડ્યા હાર ભજો પહેલાં !"

પણ મારા વાંચવા અને સમજવામાં અને એ જ આવ્યું છે કે જો માયાસાગર તરવો હોય તો માયાપતિને નિત્ય પ્રાર્થના કરવી જોઈએ અને એ જ માયાપતિની કૃપાએ માયાનું આવરણ દૂર થાય અને સહજ માત્રમાં પરબ્રહ્મ પમાય. પણ આજના જમાનામાં પરબ્રહ્મની પીછાનની કોઈને પડી જ નથી. આજની દુનિયા કેવળ પૈસાને માટે મરી રહી છે. અહા પ્રભુની

અકળ કળા છે! અસ્તુ ગોપીચંદ રાજા પોતાનું નિષ્કંટક રાજ્ય ભોગવી રહ્યો છે. જ્યારે આપણે બીજી બાજુ તપાસીએ—હિમાલયના ગોદમાં આપણા નાથસંપ્રદાયના મુખ્ય આચાર્ય, ભગવાન શંકર અને દત્તની કૃપાપ્રસાદી મેળવી ચૂકેલા મત્સેન્દ્રનાથ અને જાલંધરનાથ એ બંને યોગી પુરુષો, પોતાના બંને શિષ્યોને બદ્રીકેદાર સમીપ ઉગ્ર તપની બાર વર્ષ સાધના કરવાનું આપી તીર્થાટને નીકળી ચૂકયા હતા. તેમાં મત્સેન્દ્રનાથ હમણાં હનુમાનજીની આજ્ઞાથી સ્ત્રીરાજ્યમાં વિચરે છે, અને જાલંધરનાથ કે જેમને ગોપીચંદ રાજાએ કૂવામાં દટાવ્યા છે, તેમના શિષ્ય કાનીફનાથ અને મત્સ્યેન્દ્રનાથના શિષ્ય ગોપીનાથ એ બન્ને શિષ્યોએ પોતાની બાર વર્ષની સમાધિ સિદ્ધ કરી.

ભગવાન શંકર અને દત્તનો સાક્ષાત્કાર કરી આશીર્વચન મેળવી બંને શિષ્યો પોતાના પ્રભુરૂપ ગુરુના દર્શનાર્થે ભારતની પુણ્યપવિત્ર ભૂમિ પર ઊતરી પડયા. ગોરક્ષનાથ એક મસ્ત યોગીપુરુષ હતા. તે એકધા ગુરુનું સ્મરણ કરતાકરતા નિજાનંદમાં મસ્ત બની તીર્થેતીર્થે ગામેગામ, નગરેનગરે, જંગલેજંગલે ગુરુની શોધમાં વિચરી રહ્યા છે. જ્યારે આ તરફ જાલંધરના શિષ્ય કાનીફનાથ પોતાની સિદ્ધિઓથી રાજશાહી વૈભવમાં જગતના જીવોને જાગ્રત કરતા ઉપદેશ દેતા અને જગતના જીવોને પોતાની સિદ્ધિઓનો ચમત્કાર બતાવી આંજી દેતા ગામેગામ ગુરુની શોધમાં વિચરી રહ્યા છે. ગોરક્ષ અને કાનીફ એ બન્ને સમર્થ ગુરુના શિષ્ય હતા અને બન્ને સમર્થ હતા છતાં કાનીફનાથ ગોરક્ષ જેટલા ગુરુના કૃપાપાત્ર ન હોતા અને ગોરક્ષ જેટલા પૂર્ણયોગી પણ નહોતા. છતાં એ જગતને ધર્મનો સત્યોપદેશ આપી બાદશાહી વૈભવથી વિચરતા હતા.

રસ્તામાં એમની સિદ્ધિઓનો ચમત્કાર, જોઈ ઘણા માણસો એમના શિષ્યો થયેલા હતા જ્યારે ગોરક્ષનાથ પૂર્ણ હતા છતાં એમણે જગતને આંજવા મિથ્યા પ્રયત્ન કદી પણ કર્યો નથી અને અત્યાર સુધીમાં એક પણ શિષ્ય કર્યો નથી. એટલે માટે અમે અમારા વ્યાખ્યાનમાં પ્રતિદિવસે કહીએ છીએ કે અધુરો ઘડો હમેશાં વધુ છલકાય છે, ખાલી ચણો ઘણો વાગે છે જે અપૂર્ણ છે તે જગતને પોતે પૂર્ણ છે એ બતાવવા વધુ ઢોંગ કરે છે અને પૂર્ણ છે તે જગતને આંજવા કદી સ્વાંગ (વેષ) રચી શકતો નથી. એટલે કે વ્યભિચારિણી સ્ત્રી હું સતી છું એ બતાવવા પોતે આગળ ખૂબ ઢોંગ કરે છે. અને જે સતી છે એટલે કે જેનું હૃદય જ પવિત્ર છે તે કશો ઢોંગ કરી શકતી નથી. એટલે કે જેને ઈશ્વરની પડી છે તે જગતને આંજવા કદી પ્રયત્ન કરતો નથી અને જે ઈશ્વરથી વિમુખ છે એ જગતના જીવોને આંજવા નિત્ય નવા ક્રમો શોધી કાઢે છે. જો કે કાનીફનાથ ઉપર વર્ણવ્યા તેવા તો ન હોતા એનો પરિચય આપને આગળ થશે. એ પણ એક સમર્થ સિદ્ધ પુરુષ હતા. છતાંય ગોરક્ષ જેટલા તો નહીં જ, એ પણ આપને આગળ સમજાશે. અસ્તુ.

ગોરક્ષનાથ ફરતાફરતા ગોપીચંદ રાજાની રાજધાની (ધીણા પટ્ટણ)માં આવી પહોંચ્યા અને એ સિદ્ધ પુરુષની અનેક લોકોએ સેવા, સુશ્રુષા કરી છતાં એની પરવા ન કરતાં જંગલની અંદર એકાંતમાં ચાલ્યા ગયા. કારણ કે સંન્યાસીઓનો સત્ય ધર્મ તો એ છે કે આજે આ વૃક્ષ તળે રહ્યા તો આવતી કાલે એ વૃક્ષનો ત્યાગ કરી બીજા વૃક્ષનો આશ્રય લેવાનો હોય. એટલે કે ચૈતન્ય મહાપ્રભુના શબ્દોમાં કહું તો સંન્યાસી સંગ્રહ કરે નહીં અને સંગ્રહ કરે તે સંન્યાસી નહીં. એક વખત શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુ (ગૌરાંગ દેવ) કાશી જવા નીકળ્યા છે. ત્યાં રસ્તામાં વૈષ્ણવોના (પુષ્ટિસંપ્રદાયના) આચાર્ય મહાપ્રભુ શ્રી વલ્લભાચાર્યના ચૈતન્ય મહાપ્રભુ અતિથિ બન્યા. એટલે કે ચૈતન્ય મહાપ્રભુને શ્રી વલ્લભાચાર્યે જમવાનું આમંત્રણ દીધું. મહાપ્રભુએ જમી રહ્યા પછી સોપારી ખાવાની ઈચ્છા વ્યક્ત કરી. શિષ્ય તુરત જ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યની પાસે જઈને કહે છે; "પ્રભુ! શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુને સોપારી ખાવાની ઈચ્છા થઈ છે એટલે કે (ચૈતન્યદેવ પાસે સોપારી ન હતી કે સોપારી લાવવાના પૈસા ન હતા) શ્રી વલ્લભાચાર્યે તુરત જ એક સરસ સોપારી કાઢીને શ્રી ચૈતન્યદેવના શિષ્યને આપી અને શિષ્યે અર્ધી સોપારી કાતરી મહાપ્રભુને આપી. મહાપ્રભુએ તે ખાધી અને વિદાય લીધી. હવે જે શિષ્ય પાસે અર્ધી સોપારી બચી છે તે વિચાર કરે છે કે મહાપ્રભુ કદી સોપારી ખાતા નથી અને આજે એમણે માગી. તો આ અર્ધી સોપારી આચાર્યદેવને પાછી ન આપતાં મારી પાસે જ રાખી લઉં, કારણ કે કોઈક

દિવસ વગી મહાપ્રભુને સોપારી ખાવ નો ઇચ્છા થાય તો આપણે કઇનો પસે માગવાની કડાકૂટ મટી જાય એમ ધારી પોતાના કપાય વસ્ત્રના છેડે બચેલી અર્ધી સોપારી બાંધી. એ વાત સર્વાન્તર્યામી પરમ કૃપાળુ શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુથી સહેજે અજાણી ન હોતી રહી અને બીજા દિવસે બાર વાગે શિષ્યસમુદાય સાથે તેઓ જ્યારે બીજે સ્થળે ભિક્ષા લેવા બેઠા અને ભિક્ષા લઈ રહ્યા બાદ વિદાય લેતી વખતે ગઇ કાલવાળા સંન્યાસી પાસેથી ફરી સોપારીની યાચના કરી. શિષ્ય સહર્ષ પેલી બચેલી સંગ્રહેલી સોપારી ગુરુદેવના હાથમાં મૂકે છે અને મુકતા-મુકતાં મનમાં વિચારે છે કે મેં બાટલી રાખી મૂકી તો કેટલી કામમાં આવી ગઇ. ત્યાં મહાપ્રભુએ પ્રશ્ન પૂછયો; "શિષ્ય ! તમારી સોપારી લાવ્યો ?" "ગુરુ ! ગઇ કાલની અર્ધી બચેલી સોપારી મેં આપને માટે સંગ્રહી રાખી હતી" એટલા-શબ્દો સાંભળતાં ભગવાન ચૈતન્ય પ્રભુ ક્રોધા-વિષ્ટ થયા અને આવેશમાં આવી બોલ્યા; "સંન્યાસી સંગ્રહ કરે નહી અને સંગ્રહ કરે તે સન્યાસી નહીં. આપણે તો:-

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

સંન્યાસીઓનો યોગક્ષેમ ચલાવનાર શ્રીહરિ છે, તો આવતી કાલની તેને ચિંતા ન હોવી જોઇએ. છતાં તે સોપાની સંગ્રહી તો તેથી તું તારા સંન્યાસી-ધર્મથી વિમુખ બન્યો છે. માટે આજથી તારું મોઢું મને કદી બતાવીશ નહીં. એમ કહી મહાપ્રભુએ તેનો ત્યાગ કર્યો અને અંતપર્યંત તેનું મોઢું જોયું ન હતું.

વહાલા આત્માનંદો ! આજના જમાનામાં ક્યાં છે આવા સંન્યાસીઓ ? એકલા સંન્યાસીઓનો હું દોષ કાઢતો નથી, આજના જમાનામાં તો બ્રાહ્મણપુત્રને બ્રાહ્મણ રહેવું ગમતું નથી. ક્ષાત્રવટ તો સદંતર નષ્ટપ્રાયઃ થઇ ચૂકી છે. વૈષ્ણવોને વૈષ્ણવતા ગમતી નથી. શુદ્રોને બ્રાહ્મણ થવાનો શોખ જાગ્યો છે. ત્યાં કહેવું પણ કોને ? આ છે કલિયુગનાં એંધાણ. હવે સાચા પુરુષો નથી એમ નથી, કારણ, ભારતભૂમિની માટીમાં એવા કોઈ અલૌકિક તત્ત્વ સમાયેલા છે કે જેવા અહીં પત્થર થયા એવા બીજે ક્યાંય પણ થયા નથી. એટલે કે સંન્યાસીઓ નથી, બ્રાહ્મણ નથી, ક્ષત્રિય નથી, વૈશ્ય નથી, શૂદ્ર નથી, ભક્ત નથી, સતીઓ નથી, યતિઓ નથી, વીરો નથી કવિઓ નથી, યોગી નથી, નથાનથી શું ? ભારતમાં બધું જ છે. પણ આગળ લખ્યું તેમ સાચા છુપા રહે છે અને જુદા આગળ આવે છે:

છે અમૂલાં રત્નો આ ભારત ભૂમિની ખાણમાં,
મળશે તમોને કંઇક તેમાંનાં કથાપુરાણમાં,

(અપૂર્ણ)

સામાજિક ફરજ

મનુષ્યોએ પોતાના વર્ગમાંથી, કુટુમ્બ અથવા જ્ઞાતિમાંથી, કુચાલો, વ્યસનો, ખોટી રીત-ભાતો દૂર કરી સદ્વર્તનદ્વારા આપણા દેશમાં શિષ્ટ સંસ્કૃત અને નીતિમાન પ્રજાની વૃદ્ધિ થાય એવો પ્રયત્ન કરવાની પોતાની ફરજ પણ ભૂલવી ન જોઇએ. પોતાના ગામમાં ગાયો અને બીજાં પશુઓનું રક્ષણ થાય, જિંદગી સુધી આપણી સેવા કરનાર પશુઓને કોઇ લોકો કસાઇખાનાના માણસોને વેચી ન દે એવો બંદોબસ્ત કરી તેવાં પશુઓના નિભાવ માટે પ્રબંધ કરવામાં પોતાનો યથાશક્ય ફાળો આપવો જોઇએ. પશુહિંસા સમાજને શા માટે અને કેવી રીતે શાપરૂપ છે તેનો આ અંકમાં જુદા જ લેખદ્વારા ખ્યાલ કરાવવામાં આવ્યો છે. આપણા દેશમાં અપવિત્ર અને હિંસક કાર્યો ન બને એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. તો સૌ કોઇએ મંડળોદ્વારા અને વ્યક્તિગત રીતે આ કાર્યને સાથ આપવો જોઇએ.

દિલડાનું દર્દ

[જગતની જંજાળમાંથી છૂટવાનો રસ્તો કયો ?]

મૂળ હિન્દી લેખકઃ-શ્રી 'ચક્ર' — અનુવાદકઃ મા 'પુનિતપદરેણુ'

एक सूल माहि बिसर न काउ ।

હું તેમના કુટુંબનો જ એક માણસ થઈ ગયો હતો. જો કે તેઓ બધા બંગાળી હતા અને હું યુક્તપ્રાંતનો હતો, છતાં સંજોગોએ અમને ભેગા કરી દીધા. તેમના કુટુંબમાં એક વૃદ્ધ માતા, બે ભાઈ અને એક નાની બહેન હતી. હું આવ્યા પછી એ પાંચ પ્રાણીઓના પરિવારને મેં છનો બનાવી દીધો.

તેમની જન્મભૂમિ બંગાળ હોવા છતાં યુક્ત પ્રાંતમાં જીવનનો મોટો ભાગ ગાળેલો હોવાથી અને હિન્દી ભાષા પ્રત્યે પ્રેમ હોવાથી અમારાથી તેઓ જરા ય જુદો નહોતા જણાતા. ઘરમાં પણ હિન્દી ભાષાનો જ વપરાશ થતો હતો. મોટાભાઈ દેવેન્દ્ર કે જેમને હું 'દાદા' કહીને બોલાવતો હતો તેઓ હિન્દીના સારા ..ક હતા. પિતાજી પહેલાં સરકારી અમલદાર હતા પરંતુ હાલમાં નિવૃત્ત જીવન ગાળતા હતા.

એક દિવસે કવિસંમેલન ભરાયું હતું. એકાએક હું પણ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. બીજાઓને પોતપોતાની કવિતા લલકારતા જોઈને મને પણ ઉમળકો આવ્યો. કાગળનો એક ટુકડો લખીને પ્રમુખશ્રીને મેં મને બોલવા દેવાની વિનંતી કરી. થોડીવાર પછી મારું નામ જાહેર થયું અને મેં પણ બે-ચાર લીટીઓ લલકારી બતાવી. હાજર રહેલી વ્યક્તિઓ ખુશખુશ થઈ ગઈ. ઉપરા-ઉપરી 'વન્સ મોર'ના અવાજો આવવા માંડ્યા અનેક વાર મારે એ કવિતાને ગાવી પડી.

સંમેલનની સમાપ્તિ પછી હું હોલની બહાર નીકળ્યો. એક બંગાળી સજ્જને મને પૂછ્યું; 'આપ ક્યાં રહો છો ? તમોએ પણ સંમેલનમાં સુંદર કવિતા સંભળાવી હતી. મેં સ્વાભાવિક રીતે જ કહ્યું, 'કમનસીબીને લીધે રખડતો રખડતો આવી ચડ્યો છું. મારું કોઈ જગાએ ઘર નથી, કે કોઈ નિશ્ચિત ઠેકાણું નથી. જો જગા મળશે તો કોઈ એક ધર્મશાળામાં રાતવાસો કરીશ, નહી તો સંગાથના ગમે તે ઘાટનો મહેમાન બનીશ." સહાનુભૂતિના સ્વરમાં તેમણે કહ્યું; 'જો આપને હરકત ન હોય તો આપ મારે ત્યાં જ પધારો. પિતાજીને પણ જરૂર આનંદ થશે.' આંધળાને બે આંખ સિવાય બીજું શું જોઈએ ! તેમની સાથે મેં ચાલવા માંડ્યું.

ખરેખર માનવોમાં દેવતાઓ પણ હોય છે. તે પરિવારની પ્રત્યેક ચેષ્ટામાં દેવત્વ રહેલું હતું. મારી ઓળખાણ આપ્યા પછી તેમણે મારું શાનદાર સ્વાગત કર્યું. હું ત્યાં જ રહેવા લાગ્યો અને તેમના જ કુટુંબનો એક સભ્ય બની ગયો. આપ સમજી શક્યા હશો કે મને લાવનાર બંગાળી સજ્જન બીજા કોઈ નહિ પણ 'દેવેન્દ્ર દાદા' જ હતા.

[૨]

હું પરિવારનો એક માણસ છું. ઘરમાં જેટલી સગવડ નરેન્દ્રને યા દેવેન્દ્ર દાદાને મળતી હતી તેટલી જ બલ્કે તેથી પણ વધારે સગવડ મને મળતી હતી. પિતાજી અને માતાજીને મારા પર બહુ જ મમતા હતી. 'હું પારકા ઘરમાં છું' એવો અનુભવ મને ન થાય તેની તેઓ ખાસ તકેદારી રાખતા હતા. જે ચીજની હું ઇચ્છા કરતો તે ચીજ મને તરત જ મળી જતી.

આટલું હોવા છતાં કોણ જાણે કેમ મારા હૃદયમાં હંમેશાં સંકોચ રહ્યા કરતો હતો. મારી આવશ્યકતાઓ પણ હું જણાવી શકતો નહોતો. કોઈ નાનકડી વસ્તુ માગવામાં પણ હું નાહિંમત બનતો હતો. ઉપકારના બોજા નીચે દેહની લતા દબાતી જતી હતી. તે લોકોના ના કહેવા છતાં ઘરકામમાં યથાશક્તિ મદદ કરતો હતો. જીવનની જરૂરિયાતોને બને તેટલી ઘટાડવાનો પ્રયાસ કરતો હતો. આપવા અને આગ્રહ કરવા છતાં પણ હું કીમતી ચીજોનો ઉપયોગ ન હોતો કરતો. મારા આવી જાતના વર્તને ત્યાગનો આડંબર ઊભો

કર્યો હતો, તેઓ એમ માનતા હતા કે હું તિતિક્ષુ અને ત્યાગી છું.

એક દિવસ એક સુંદર પુસ્તક પર મારી નજર પડી. પુસ્તકોના વાચનનો અને તેની સજાવટનો મને શોખ તો છે જ, દુકાન પર જઈને તે પુસ્તક કઢાવી જોયું. તેમાં બંગાળના એક સુપ્રસિદ્ધ મહાકાવ્યનો અત્યંત સુંદર પદ્યાનુવાદ હતો અને દુકાનદારે કહ્યું, 'તેને લઈ લો.' પણ મારી પાસે તો ચાર પૈસા પણ નહોતા, જ્યારે તેની કિંમત પૂરા રૂપિયા પાંચની હતી.

ઘણી વાર વિચાર કર્યો કે માતાજી પાસે તેને માટે માગણી કરું. નકકી કરવા છતાં પણ કહેવાનું સાહસ થતું નહોતું. માતાજીની પાસે આને અંગે અનેકવાર જઈને, આડી અવળી વાતો કરીને, પાછો આવ્યો. મન પુસ્તકનું જ રટણ કરતું હતું. હવે શું થાય ! હું શૂન્યમનસ્ક બનીને એક રૂમમાંથી બીજા રૂમમાં આંટા મારી રહ્યો હતો

સંધ્યાનો સમય હતો. બત્તીઓ બૂઝાઈ ગઈ હતી, પિતાજી પોતાના રૂમમાં નહોતા. ચાવીઓનો જુડો મેજ પર પડયો હતો. હૃદયના ઊંડાણમાં રહેલા કુસંસ્કારોએ પ્રેરણા આપી : 'ચાવીઓ લઈને તિજોરી ખોલી નાખો. પાંચ રૂપિયા પુસ્તક નિમિત્તે લેવામાં કંઈ ખાસ તથ્ય નથી. પિતાજી ઓછા ગણવાના છે ?' ધડકતે હૈયે મેં જુડો ઉઠાવ્યો. દીવો હોલવી નાખ્યો અને તિજોરી ઉઘાડવા લાગ્યો.

હાથપગ ધ્રૂજી રહ્યા હતા. તિજોરીનો સાધારણ ખડખડાટ થયો. દેવેન્દ્ર દાદાએ બૂમ મારી: 'કોણ છે ?' હું છાનોમાનો સંતાઈ ગયો. કયાંકથી 'ટોર્ચ' ચમકી અને તેમણે મને જોઈ લીધો, પરંતુ ઓળખી શકયા નહિ. તરત જ બત્તી બંધ કરીને 'ચોર ચોર'ની ચીસો પાડતા તેઓ દરવાજા તરફ દોડયા. હું અંધારાનો લાભ લઈને રૂમમાંથી નીકળી બહાર નાસી છૂટવા ઇચ્છતો હતો, પરંતુ હું તેમની સાથે અથડાઈ પડયો. તેમણે અંધારાને લીધે મને પકડીને બે-ચાર ઠૂંસા લગાવી દીધા. આ સાંભળીને નાનાભાઈ, બહેન અને માતાજી પણ આવી ગયાં. વીજળી સળગાવવામાં આવી.

'અરે કુમાર!' મને તેઓ આ નામથી જ બોલાવતા હતા, 'ભલા માણુસ બોલવું તો હતું ! આમાંયે કંઈ મશ્કરી થતી હશે ? ભૂલમાં ને ભૂલમાં જ મેં તમને માર માર્યો.' હું નીચું મોં ઘાલીને રોઈ રહ્યો હતો. દેવેન્દ્ર દાદા આ બનાવને બનાવટી તરીકે જ માનતા હતા. મેં રોતાં રોતાં જ કહ્યું : 'દાદા ! બનાવટી નહિ પરંતુ આ તદ્દન સાચો બનાવ છે. ચોરી કરવાના ઇરાદાથી જ હું આવ્યો હતો. હું ખરેખર ચોર છું, મારા પર જરાય દયા ન દાખવો.' હસતાં હસતાં વચમાં જ માતાજી બોલી ઉઠયાં; 'કંઈ નહિ, ચોર તો ચોર. ચાલો આપણે બધાં બહાર નીકળી જઈએ. કુમારને જે ચીજની ચોરી કરવી હોય તે ચીજ લઈ જવા દો.' વળી પાછા મારા સામું જોઈને બોલ્યાં : "કેમ કુમાર ! ખરેખર છે ને ? શું ચોરશો ? આપને બહુ વાગ્યું હશે. અમે તેને માટે ક્ષમા પ્રાર્થીએ છીએ.'

'મા ! હું સાચે જ વિશ્વાસઘાતી છું, ચોર છું. મને પોલિસને હવાલે કરી દો. હું દયાનો જરાય અધિકારી નથી.' તેમનાં ચરણોમાં પડતાં મને માતાજીએ ઊઠાવી લીધો. આ વાતમાં રહેલી સત્યાસત્યતાનો તેઓ નિર્ણય નહોતા કરી શકતા. માતાજી મને લઈને રૂમમાં આવ્યાં, મેં તેમને વાસ્તવિક હકીકત સમજાવવા બહુ જ માથાકુટ કરી પરંતુ તેઓ એકનાં બે ન થયાં. તેઓએ એમ જ માની લીધું કે મેં ચોરીનું નાટક ભજવ્યું છે.

મારા હૃદયમાં પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ પ્રજળી રહ્યો હતો. મારે માટે તે ઘરમાં વધુ વખત રહેવું અશક્ય બની ગયું હતું. મોડી રાત્રે જ્યારે ઘરનાં બીજાં બધાં માણસો ઘસઘસાટ ઊંઘતાં હતાં ત્યારે હું હળવે રહીને ઉઠયો કોઈને ખબર ન પડે એવી સાવચેતી સાથે ઘરમાંથી ભાગ્યો. સીધો સ્ટેશન પર આવ્યો સૌભાગ્યવશાત્ તે જ વખતે રેલગાડી મળી ગઈ. ટિકિટ લીધા વગર ખુદાબક્ષ મુસાફર તરીકે હું હરિદ્વાર પહોંચી ગયો.

(૩)

ભોજન સમયે 'હરકી પૈડી' પર વહેંચાતી રોટલીઓ લઈને ખાઈ લેવી અને રાત્રે પવનથી બચી શકાય એવી જગ્યાએ પડયા રહેવું. દિવસના બાકીના સમયે કાં તો કોઈ મહાત્માનો સમાગમ કરવો યા કોઈ એકાંત સ્થાનમાં દિલ ખોલીને રડવું. બસ, આજ મારી દિનચર્યા હતી.

એકાન્તમાં પહોંચતા જ હૃદયમાં સેંકડો વીંછીઓના ડંખ જેવી વેદના થતી : 'જેમણે મારા જેવા ઘરબાર

વિનાના નિરાશ્રિતને પોતાના ઘરમાં સ્થાન આપ્યું, પોતાના પુત્રની જેમ પાળ્યો પોષ્યો, તેમની જ ચોરી કરવાનો મનેકુ વિચાર સૂઝ્યો ! મારાથી વધુ પાપી, વિશ્વાસ ઘાતી અને કૃતઘ્ની આ સંસારમાં બીજો કોણ હશે ! આ પાપકર્મથી હું કદાપિ મુક્ત નહિં થઈ શકું. ખબર નથી કે કેટલા જન્મો સુધી મારે તેનું ફળ ભોગવવું પડશે !' કલાકોના કલાકો સુધી હું રોતો અને ભગવાનને પ્રાર્થના કરતો.

મુખ પર બનાવટી હાસ્ય છવાયેલું રાખવાની હું કોશિષ કરતો હતો, પરંતુ હૃદય અંદરથી બળી રહ્યું હતું. આંખોની આંસુધારા અટકાવવા કાયમ પ્રયત્નશીલ રહેતો હતો. તે દર્દથી મારું દિલ કોતરાતું હતું.

ખાતાં-પીતાં, હાલતાં ચાલતાં, ઊઠતાં બેસતાં, સૂતાં જાગતાં—પ્રત્યેક સ્થિતિમાં તે ડંખી રહ્યું હતું. વચ્ચે-વચ્ચે લાંબો શ્વાસ ખેંચીને બોલી ઊઠતો; 'ઈશ્વર !' મારું જીવન એ જીવતું મરણ બની ગયું હતું. આ ... કોઈ પણ ભોગે હું છૂટવા માગતો હતો.

તે દિવસે પરમ પવિત્ર સ્વામી શ્રી વિચારાનંદજી ... બીજું કોઈ બેઠું ન હોતું. નિર્જન વનમાં એક માત્ર લંગોટી લગાવીને તેઓ એકલા વિચારમગ્ન દશામાં બેઠા હતા. મેં નજીક જઈને તેમને પ્રણામ કર્યા. તેઓ બોલ્યા; 'તમે હંમેશાં કંઈને કોઈ ચિંતાથી ઘેરાયેલા જણાઓ છો.' આ કથનનો હું પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છું, પરન્તુ હજુસુધી તેનો આખરી નિર્ણય નથી કરી શક્યો. વાત શું છે એ તો કહો ! આજે મારું હૈયું હાથ ન રહ્યું, તેમનાં ચરણોમાં માથું મૂકીને બાળકવત્ આક્રંદ કરીને મેં અથથી ઇતિ સુધીની આખી વાર્તા કહી સંભળાવી.

તેમણે મારી વાતો પર પૂરતું ધ્યાન આપ્યું. મને સમજાવતાં તેમણે કહ્યું; 'આમાં ચિંતા કરવા જેવું કશું નથી. સંસાર એટલે જ પાપ અને પ્રપંચનું ધામ ! તમે આવા નજીવા પાપ પર આટલું બધું ધ્યાન આપ્યું પરન્તુ સૌથી મહાન પાપ પર બિલકુલ વિચાર કર્યો નથી. તમારા હૃદયના ઊંડાણમાં એક પ્રકારનું દિલ-દર્દ છે એ એક શુભ લક્ષણ છે. આપ પશ્ચાત્તાપ કરો અને આંસુનો ધોધ વહાવો, પરન્તુ ભૂતકાળની વાતો પર નહિ. જન્મ-જન્માન્તરમાં આવા કેટલા ગુન્હા થયા હશે તેને કોણ જાણે છે ! ભગવાનને માટે રૂવો અને સાધનહીન જીવન માટે પસ્તાવો કરો. આ મહાન વિશ્વાસઘાતમાંથી બચવાનો ખાસ પ્રયત્ન કરો. અંતરની વ્યથા એ પ્રભુની બક્ષીસ છે. માટે તેના પ્રવાહને માયાવી પદાર્થો-માંથી હટાવીને પ્રભુના પ્રેમમાં વાળી દો.

(૪)

મારા જીવને ત્યારથી પલટો ખાધો. નિર્જીવ જીવનમાં તે દિવસથી નવજીવનનો સંચાર થયો. જો કે મારી આંખનાં આંસુ હજુ સુધી અટક્યાં નથી છતાં ભૂતકાળની વાતો માટે મેં એક પણ આંસુ વહાવ્યું નથી. મારું હૃદય એવું જ વ્યાકુળ છે, પરંતુ હવે કોઈ બીજી જ વસ્તુ માટે. તે પાપ હતું, ઘોર પાપ હતું પરંતુ મને તેની હવે ચિંતા નથી. હું તેના પરિણામથી જરાય ગભરાતો નથી. તેને ભોગવવા માટે હું રાજીખુશીથી ખડે પગે ઊભો છું.

હું રડું છું, પરન્તુ હવે મને રડવામાં પણ આનંદ આવે છે. દિલના દર્દમાં પણ મને અપૂર્વ સુખનો રસાસ્વાદ મળે છે. મારા માટે હવે સંસારભરમાં દુઃખ જેવી કોઈ ચીજ અસ્તિત્વ ધરાવતી જ નથી. જ્યાં જ્યાં નજર નાખું છું ત્યાં ત્યાં આનંદ, સુખ, શાંતિ અને સંતોષ જ નજરે પડે છે. દુઃખમાં પણ સુખ છે, પીડામાં પણ આનંદ છે, અને રુદનમાં પણ હાસ્ય છે.

લોકો મને પૂછે છે કે જગતની જંજાળમાંથી છૂટવાની બારી કઈ ? આપ તમારા પ્રશ્નો માટે મારી પાસે એક જ જવાબ છે. શાશ્વત આનંદની પ્રાપ્તિ અને દુઃખની મુક્તિનો માર્ગ તો બહુ જ સીધો છે. પરંતુ તેને માટે દિલનું દર્દ જોઈએ. હૃદયની વ્યાકુળતા વિના બધી વાતો ફોકટ છે. સૌથી પહેલાં હૃદયમાં વેદનાને પ્રકટાવો. પછીનું બધું કામ આપમેળે પતી જશે.

ભગવાન ભીષ્મ

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંકથી ચાલુ)

जन्मान्तरसहस्त्रेषु यज्ञदानतपोव्रतैः ॥
नराणां क्षीणपापानां कृष्णभक्तिः प्रजायते ॥ स्मृ० ।

અનાદિ અવિદ્યાથી અનાત્માને વિષે આત્મત્વભ્રમ વડે મોહિત અને એટલા માટે સંસારદુઃખાગ્નિથી સંતપ્ત જે મનુષ્યો છે, ત્હેમને પરમાત્માની કીર્તનાદિ ભક્તિ જ તારક છે, એમ સિદ્ધ થયું તો પછી તે પ્રકારની પરમાત્માની ઉપાસના કરીને સર્વ અનર્થોને ઉપજાવનારી માયાને લોકો કેમ નથી તરી જતા? એવી શંકા સ્વાભાવિક જ થવાની. તો તેના સમાધાનમાં એમ સમજવાનું છે કે અત્યંત શ્રદ્ધાથી ઈશ્વરપ્રીત્યર્થ ઘણા જન્મમાં યજ્ઞ, દાન, તપ ઇત્યાદિ સત્કર્મોનું 'અનુષ્ઠાન જે પુરુષોએ કર્યું' છે, અને એથી કરીને 'ધર્મેણ પાપમપનુદતિ' એ શ્રુતિવચનાનુસાર જેમનાં પૂર્વ-જન્મને વિષે કરેલાં પાપકર્મો, યજ્ઞાદિ પુણ્યકર્મો વડે નષ્ટ થઇ ગયાં છે, તેઓ જ અચલ નિષ્ઠાથી પરમેશ્વરને ભજે છે.

વ્હાલા સજ્જનો! હવે અંબા દ્રુપદ રાજાને ત્યાં શીખંડી તરીકે કેમ અને કેવી રીતે જન્મી તે પ્રસંગ વર્ણવવામાં આવે છે.

પાંચાલ દેશનો દ્રુપદ રાજા (દ્રૌપદીનો પિતા) જ્યારે રાજકુમાર તરીકે હતો ત્યારે ભગવાન પરશુરામના હિમાલયની તળેટીમાં આવેલા શાંતનિકેતન (આશ્રમ)માં ઘણા રાજકુમારો અને ઋષિપુત્રો ધનુર્વિદ્યા શીખવાને માટે આવતા. તેમાંના એક દ્રુપદ રાજા પણ હતા અને તેમના સમકાલીન ધનુર્વેદવિશારદ દ્રોણાચાર્ય પણ હતા. એમાં દ્રુપદ અને દ્રોણાચાર્યને પરમ મૈત્રી થઇ ગઇ, તેઓ એકબીજાની સાથે બહુ જ પ્રેમથી વર્તતા હતા.

સજ્જનો! મોટામોટા રાજકુમારો પણ આવા શાંત આશ્રમમાં જઇને અભ્યાસ કરતા હતા, જ્યારે આજની શિક્ષણપ્રણાલિકા તેથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે. આજ તો પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિથી રંગાએલાઓ સ્હશિક્ષણની હિમાયત કરે છે. અને હિંદુસ્તાનમાં તો એ સહ શિક્ષણની પ્રણાલિકાએ કેટલું અધઃપતન આણ્યું છે અને એ સહશિક્ષણના વિષવૃક્ષે કેટલી વર્ણસંકરતા [illegible]વી છે, એ આજની દુનિયાથી જરાએ [illegible] નથી. છતાંએ કેણ જાણે, કલિદેવના સામ્રાજ્યમાં કેવું વિષમ વાતાવરણ ફેલાયું છે કે કોઈ આખ ઉઘાડીને જોવા સરખું પણ નથી કે આ નૌકા કઇ તરફ વહન કરી રહી છે. અરે ભારત! તારી આ દશા!

"સ્વર્ગના દેવો સદા અહિં આવીને રમતા હતા,
ચરણે નમાવી શીશ ભારતવર્ષને નમતા હતા."

એ જ ભારતવર્ષ પોતાના મહામોંઘા ધર્મગ્રંથોને વિસારી મૂકી પાશ્ચાત્ય રંગે રંગાઈ આંધાધુંધીની આંધીમાં ઊડીને અધઃપતનની ઊંડી ગર્તામાં દિન-પ્રતિદિન ઊતરતા જાય છે અને ખરેખર સ્વર્ગીય ભારતમાં નરકની ઝાંખી થઇ રહી છે. છતાંએ હાલના ચલચિત્ત વાળાઓ બોલ્યા જ કરે છે કે દેશ ખૂબ આગળ વધી ગયો છે. એ ખરેખર દુઃખની વાત છે. અને કેટલું દુઃખ છે, એ તો તમો નજરોનજર નિહાળી રહ્યા છો અને હિંદુસ્તાન ને પાકિસ્તાનના ભાગલા પડ્યા પછી હિંદુ ભાઇબહેનોની કેવી અધોગતિ થઇ છે એ સત્ય જ્યારે તમોને સમજાશે ત્યારે રોમાંચ ખડાં થઇ જશે. ભારતની એક લક્ષ્મી જાનકીને માટે ભારતના ભાલુ અને કપિરાજે બલીદાન દીધાં હતાં, જ્યારે આજે લાખો જાનકીઓની બેઇજ્જતી થઇ રહી છે ત્યારે હું અને તમે માનવતાનો સ્વાંગ સજીને ફરી રહ્યા છીએ, ત્યારે હું પૂછું છું કે એવા માનવીને માનવી કેમ કહી શકાય? છતાંએ ખેર અમે તો એ સિદ્ધાંતના છીએ. કે-

"પ્રભુને ગમે તે સમે સર્વ સ્હેવું
સદા રાજી રાજી હૃદેમાં રહેવું"

છતાંએ અંતર દવ્યા વગર તો ન્હેવાં નથી. અને અશ્રુભીની આંખે કહેવું પડે છે કે ભારત તારી આ દશા!

હવે જો ભારતની ઉન્નતિ કરવી હોય તો હાલના સહશિક્ષણની અને બીજી ભણવાં ભણાવનારી રીતને તિલાંજલી દઇ પૂર્વવત્ આશ્રમનું સ્થાપન કરી દેશના-ભાઇ બહેનોને માનવતા અને આર્યત્વના સાચા પાઠો ભણાવો. તો જ ભારત ભારત બનશે. નહિતર 'ઘરકા ન ઘાટકા' બનશે. (ધોબીનાં કૂતરા જેવો

ઘાટ ન થાય તેનો ખ્યાલ રાખશો.) કરતુ, જેવાં ભારતનાં ભાગ્ય.

હમણાંની દુનિયા તો માનવતાને વિસારી મૂકી એવી અવળે ચઢી છે કે હું કોણ છું, ક્યાંથી આવ્યો છું, શું કરવા આવ્યો છું એ બધુંય ભૂલી જઈ કેવળ પેટ ભરવાનું જ્ઞાન મેળવી ગમે તે ભોગે કાળાં-ધોળાં કરી પૈસાઉપાર્જિત કરી ખાઈપીઈને મરી જવું એમાં જ મનુષ્યત્વની ઇતિશ્રીમત્તા સમજે છે. પણ એવા માનવીને માનવી તરીકેનું સંબોધન આપી શકાતું નથી.

દ્રુપદ અને દ્રોણ વિદ્યાભ્યાસ કરતાં એવા પરમ મિત્રો બની ગયા અને એક દિવસ તો આવેશમાં દ્રુપદે કહી પણ દીધું કે 'હું જ્યારે રાજા બનીશ ત્યારે હે પરમ મિત્ર દ્રોણ! મારા રાજ્યનો અર્ધો ભાગ તને આપીશ અને મારો સમોવડિયો બનાવીશ.' આમ તે આમ વિદ્યાભ્યાસ પૂર્ણ થયો. અને મિત્રો પણ છુટા પડયા. દ્રુપદ રાજા ઘેર ગયા પછી રાજા બન્યા અને પોતાની પ્રજાને પુત્રવત્ પાળવા માંડયા. જ્યારે આ તરફ દ્રોણાચાર્ય કૃપાચાર્યની બ્હેન કૃપીની સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયા અને પોતાનો ગૃહસ્થધર્મ ચાલુ કર્યો. દ્રોણાચાર્ય એક સમર્થ કર્મકાંડી બ્રાહ્મણ હતા અને મહાન ધનુર્વેદવિશારદ હતા, પરંતુ આજ દિન સુધી ચાલી આવતી પ્રણાલિકા મુજબ જેમકે લક્ષ્મી અને સરસ્વતીને અનાદિ વેર હોય છે તેમ આચાર્ય દ્રોણ માટે પણ બન્યું. પોતે સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં ય પૂર્વના પ્રારબ્ધના અંતરાયે કરીને જેટલી સરસ્વતીની કૃપા હતી તેટલી જ સામે લક્ષ્મીની અવકૃપા હતી. એટલે પોતાનું ગૃહસ્થી જીવન ઘણું જ ગરીબ હતું. કારણ કે એ યુગ હાલના યુગ જેવો ન હતો કે શ્રીમંતોને શેઠસાહેબ કહીને તેમના ચરણ ચાટતો જાય. આજનો જમાનો તો ધનિકોની ખુશામત કરવાનો છે. અને ખુશામતિઆઓ તો એવા ફાવી ગયા છે કે 'ન પૂછો ન જાણો વાત'.

આજના જમાનામાં દ્રોણની માફક બ્રાહ્મણધર્મમાં તટસ્થ રહેનારાઓ વસમ્બાં મરે છે છતાં એમનું પૂરું પડતું નથી એક કવિએ કહ્યું છે કેઃ—

> " સત ચલે. ઓ સબકા વૈરી
> પાખંડી શિર છાયા રે ભાઈ,
> જ્ઞાનીકી કોઇ બાત ન માને
> જુઠ જગ ભરમાયા;
> તેરી અકલિત માયા રે
> ભેદ કોઇને ન પાયા જી."

કલિદેવના સામ્રાજ્યમાં સજ્જનોને સ્થાન નથી અને પાખંડીયો પોષાય છે. સતીઓનું સન્માન નથી અને સ્ત્રીને સામ્રાજ્ઞીનું બહુમાન થાય છે, એ છે કલયુગનાં એંધાણ. વ્હાલા આત્માનંદો! એ ભૂલશો નહી, સુખની પાછળ દુઃખ અને દુઃખની પાછળ સુખ આવતું જ રહે છે. ઉગે છે તે જ આથમે છે, ચડે છે તે જ પડે છે, જન્મે છે તે જ મરે છે, જે ખીલે છે તે જ કરમાય છે.

> પીપળ પાન ખરંતાં હસતી કુંપળીઆ
> મુજ વીતી તુજ વીતશે ધીરી બાપલીઆ,

તદનુસાર દ્રોણની હૈક એવી નિર્ધનાવસ્થા હતી કે જેનું વર્ણન થવું અશક્ય છે. છતાં એક દૃષ્ટાંતથી દ્રોણની ગરીબાઈનું શબ્દોદ્વારા વર્ણન કરૂં છું, દ્રોણાચાર્યે પોતાની પવિત્રતાની કૃપાથી અશ્વત્થામા નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કર્યો, એ અશ્વત્થામા જ્યારે ચારપાંચ વર્ષના હતા ત્યારે એમની બીજી સખામંડળી દૂધ પીતી હતી, આ જોઈને અશ્વત્થામાને દૂધ પીવાની જિજ્ઞાસા થઈ અને માની પાસે જઈને દૂધની માગણી કરી. પણ દ્રોણ નિર્ધનતારૂપી ષડયંત્રમાં એવા ફસાયેલા હતા કે પુત્રને પાશેર દૂધ લાવીને પીવરાવી શકે તેવી સ્થિતિમાં ન હતા. અને એમને સાચા બ્રાહ્મણ તરીકે જીવવાનો એવો શોખ હતો કે કોઇની પાસે ખોટી ખુશામત કરીને યાચના કરવી તે સિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ હતા. જ્યારે અહીં અશ્વત્થામાએ કૃપી પાસે દૂધની બહુ રંજાડ કરી ત્યારે કૃપીએ અશ્રુભીની આંખે રડતા દીકરાને શાંત કરવા થોડો જવનો લોટ લઇ પાણીમાં મીલાવી રડતા અશ્વત્થામાને પીવાને તેણે આપ્યો. આ હૃદયદ્રાવક દશ્ય દ્રોણ અનિમિષ નેત્રે જોઈ રહ્યા હતા. અને એ હૃદયભેદક દશ્ય જોઇ આચાર્ય પણ રડી ગયા અને સ્વગત બોલ્યા; "કેવી ગરીબાઇ! કેવી નીર્ધનતા!" ત્યાં જ એમને દ્રુપદનું અર્ધો ગાદી આપવાનું વચન યાદ આવ્યું અને તુરત જ કૃપી અને અશ્વત્થામાને આશ્વાસન આપી પોતાના પરમ મિત્ર (પાંચાલપતિ)ને મળવા ચાલી નીકળ્યા. ત્યાં અમને કવિ બાપના શબ્દો યાદ આવે છેઃ—

> વરં વનં વ્યાઘ્રગજેન્દ્રસેવિતં
> દ્રુમાલયે પત્રફલામ્બુભોજનં
> તૃણાનિ શય્યા પરિધાનવલ્કલં
> (પણ) ન બંધુમધ્યે ધનહીનજીવિતં)

અપૂર્ણ

અધ્યાત્મ ભાગવત

લેખકઃ
સ્વામી માધવતીર્થજી

ધનની તૃષ્ણાનું ફળ

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૭૮૪ થી ચાલુ)

શ્રીકૃષ્ણ ખાંડણીએ બંધાઈ ગયા હતા અને જશોદાજી ઘરના કામકાજમાં લાગી રહ્યાં હતાં તે વખતે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની દષ્ટિ ઘરની પાસે રહેલ બે યમલાર્જુનનાં ઝાડ ઉપર પડી. તે ઝાડમાં રહેલ જીવો પૂર્વ જન્મમાં યક્ષપતિ કુબેરના પુત્ર હતા. તેઓ ઐશ્વર્યવાન અને ધનવાન હતા અને નલકૂબર અને મણિગ્રીવ નામથી પ્રખ્યાત હતા અને નારદજીના શાપથી વૃક્ષરૂપ થઈ ગયા હતા. પણ ભગવાનના સ્પર્શથી તેમની સદ્‌ગતિ થઈ હતી.

રાજા પરીક્ષિતે પૂછ્યું—નલકૂબર અને મણિગ્રીવને શાપ થવાનું શું કારણ હતું, તેમણે એવું કયું નિંદનીય કર્મ કર્યું હતું કે જેથી દેવર્ષિ નારદને તેમના ઉપર ક્રોધ થયો હતો ?

શુકદેવજી—આ બન્ને કુબેરના પુત્ર હતા અને રુદ્રના સેવક હતા. તેથી તેમને બહુ ગર્વ થયો હતો. (અહીં કુબેરના પુત્ર એટલે ધનવાનના પુત્ર સમજવા અને રુદ્ર એ અહંકારના દેવ હોવાથી રુદ્રના સેવક એટલે અહંકારી જીવ સમજવા) એ બન્ને વારુણી મદિરાનું પાન કરવાથી નશામાં રહેતા હતા અને કૈલાસના પરમ રમણીય ઉપવનમાં, ગીત ગાતી સ્ત્રીઓની સાથે શ્રી ગંગાજીના તટપર એક પુષ્પિત વનમાં ફરતા હતા. જેમ હાથી હાથણીઓની સાથે વિહાર કરે તેમ આ બે ધનવાનો તે યુવતિઓની સાથે જલક્રીડા કરવા લાગ્યા. દૈવયોગે ત્યાં તે વખતે નારદજી આવી પહોંચ્યા. તેમણે જોયું કે આ ધનવાનો ધનના ગર્વથી મોહિત થઈ ગયા છે. દેવર્ષિ નારદજીને જોઈને વસ્ત્ર વગરની તે અપ્સરાઓએ તરત પોતાનાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં પણ તે ધનિક પુત્રોએ પોતાનાં વસ્ત્રો પહેર્યાં નહિ. તેમની મર્યાદા વગરની રીતભાત જોઈને નારદજીએ તેમને શાપ આપતાં કહ્યું કે " વિષયોનું સેવન કરવાવાળા પુરુષોને ઐશ્વર્યનો મદ ચડે છે અને તેમની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે. ધનથી છકેલા માણસો સ્ત્રીમાં, જુગારમાં, શેર બજારના સટ્ટામાં અને દારૂ વગેરેમાં બહુ ફસી જાય છે, અને પોતાના શરીરને અજર-અમર માનીને શરીર પુષ્ટ કરવા માંસના ખોરાક માટે પશુઓની હિંસા પણ કરે છે (૧૦-૧૦-૯). જે શરીરને રાજાનું નામ અથવા દેવનું નામ આપવામાં આવે છે તે પણ અંતે કીડારૂપ અને વિષ્ટારૂપ થઈ જાય છે. અથવા અગ્નિમાં ભસ્મરૂપ થઈ જાય છે. તેને પુષ્ટ કરવા માટે જે માંસ વગેરેનો આહાર કરે છે અને તે માટે પ્રાણીઓને મારે છે, તેને નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ શરીર ઉપર કોની માલીકી છે ? અન્ન દેવાવાળાના, વીર્યવાળા પિતાની, ઉદરમાં ધારણ કરનાર માતાની, માતાના પિતા (દાદા)ની, બળવાનની, અગ્નિની કે કૂતરાની ? આ દેહ અવ્યક્ત માયાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં લય પામે છે. આવી સાધારણ વસ્તુને આત્મા માની તેના ભોગમાં પડે તે ખરેખર મૂર્ખ છે. જે અસત્પુરુષો ઐશ્વર્યના મદથી અંધ થઈ ગયા છે તેમને માટે દરિદ્રતા એ જ ઉત્તમ અંજન છે. કારણ કે દરિદ્રપુરુષ બીજા જીવોને પોતાની સમાન જુએ છે. જેને પોતાને કાંટો લાગ્યો હોય છે તે બીજાના કાંટાનું દુઃખ જાણી શકે છે. દરિદ્ર પુરુષોમાં ધનવાનના જેવો અહંકાર રહેતો નથી. તેમને દૈવયોગે જે કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય તે તેમનું પરમ તપ છે. જેનું શરીર ભૂખથી ક્ષીણ થાય છે અને જે અન્નની તંગી ભોગવે છે તે પુરુષની ઇંદ્રિયો તરત શુષ્ક થઈ જાય છે અને તેનામાં હિંસાની વૃત્તિ રહેતી નથી. સમદર્શી સાધુ પુરુષોનો સંગ પણ ધન વગરના માણસોને થાય છે. એવા સંગથી વિષયોની તૃષ્ણા દૂર થાય છે અને જીવ શુદ્ધ થાય છે. જે માણસ ભગવાનના ચરણારવિંદનો રસિક છે તેને દુર્ગુણોથી યુક્ત અને ધનના મદથી મત્ત થએલ દુર્જન માણસોનું શું પ્રયોજન છે ! તેથી (નારદજી કહે છે કે) હું આ વારુણી મદિરાથી ઉન્મદ થયેલ ઐશ્વર્યના મદથી આંધળા થએલ, સ્ત્રીપરાયણ અને ઇંદ્રિયલંપટ યક્ષોનો અજ્ઞાનજનિત મદ દૂર કરીશ. આ કુબેરના પુત્રો એવા અજ્ઞાનમાં ડુબી ગયા છે કે પોતે વસ્ત્ર વગરના છે એવું પણ તેમને ભાન રહેતું નથી. તેથી તેઓ સ્થાવર યોનિમાં જવાને યોગ્ય છે કે જેથી તેમને આવું અજ્ઞાન ન રહે. પણ મારી કૃપાથી તેમને એ અવસ્થામાં આ જન્મની સ્મૃતિ રહેશે. તેમને સો દિવ્ય વર્ષ પછી શ્રી વાસુદેવના ચરણનો સ્પર્શ થશે તે વખતે ભગવાનની ભક્તિ કરી તેઓ સ્વર્ગને પામશે."

આવો શાપ આપી નારદજી બદરિકાશ્રમ ચાલ્યા ગયા અને નલકૂબર અને મણિગ્રીવ નામના બે કુબેરના પુત્રો યમલાર્જુન નામનાં વૃક્ષ બની ગયા.

આ કથામાં ધનથી થતા અનર્થોનું વર્ણન આપવામાં આવેલ છે. કોઇપણ ડાક્તર લોભી થાય તો દરદી તરત સાજો થાય નહિ, વકીલ લોભી થાય તો કેસ લાંબો ચલે, વેપારી લોભી થાય તો કાળાં બજાર કરે અથવા ઘી અને તેલમાં ભેળ કરે. આવી રીતે અનેક દુર્ગુણ લોભની અંદર રહેલા છે ધનવાન માણસ પ્રમાણિક પણે ધનવાન બનેલ હોય એવું ભાગ્યે જ બને છે અને ધન મળ્યા પછી તેમનામાં ઇંદ્રિયોના ભોગ પ્રત્યે ઉદાસીનતા અને વૈરાગ્ય આવ્યાં હોય એવું પણ ભાગ્યે જ બને છે. યુરોપ અને અમેરીકામાં ઘણા કુબેરોના પુત્રો જોવામાં આવે છે પણ હવે તેમની સામે મજુરોનો પક્ષ ઊભો થતો જાય છે. મજુરોના સંસ્કારમાં પણ, હાલની દશા જોતાં, ફક્ત પૈસો ધનવાનો પાસેથી લઇને પોતાના ઉપયોગમાં વાપરવો એટલું જ લક્ષ રહેલ છે. તેથી મજુરોને જ્યારે વધારે પગાર મળે છે ત્યારે તેઓ પણ તે પૈસો દારૂ, સીનેમા અને ઇન્દ્રિયોના ભોગમાં વાપરે છે. તેથી એક પ્રકારના કુબેરના પુત્રો માંથી બીજા પ્રકારના કુબેરના પુત્રો તૈયાર થાય છે. પણ સંસ્કાર સારા કરવા તરફ અને ઇંદ્રિયોના ભોગમાં વૈરાગ્ય રાખવા તરફ ઘણાનું લક્ષ રહેતું નથી. વળી સંચાની મદદથી ઇંદ્રિયોના સુખના ભોગને માટે માણસોને વધારે અનુકૂળતા મળી છે. તેથી સારા સંસ્કાર તરફ મનનું લક્ષ્ય જતું નથી. તેથી સાક્ષીરૂપી નારદજીનો શાપ લાગે છે અને ઘણા માણસોનું જીવન ઝાડની માફક માત્ર વધવા પૂરતું રહે છે પણ તેમને ઉત્તમ લક્ષ્ય મળતું નથી. આવી દશામાંથી માત્ર ભગવાનની કૃપાથી જ જીવ છૂટી શકે છે. ધનની તૃષ્ણાવાળાને સત્સંગની વાતો માટે ફુરસદ મળતી નથી અને કોઇ સજ્જન કોઈ સારા કામ માટે તેમની પાસે ધનની મદદ માગવા આવે તો ધનવાનો પોતાને. તેના કરતાં વધારે ઓડ માને છે. માત્ર કોઇક જ સાત્વિક માણસ હોય છે કે જે દાન કરતી વખતે એમ માને છે કે જે ભગવાનનું છે તે હું ભગવાનને માટે આપું છું. પણ આવી વૃત્તિવાળા બહુ થોડા માણસો હોય છે. કોઈ શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીને ઘેર શિક્ષણ આપવા જાય છે અને ટ્યુશનની ફી લે છે ત્યારે પણ કેટલાક વિદ્યાર્થી એમ માને છે કે અમે શિક્ષક કરતાં મોટા છીએ. વળી જ્યારે સમાજમાં ઉદ્યોગો વધારવા લક્ષ રહે છે ત્યારે માણસો સંચા જેવા થતા જાય છે. જ્યારે સંસ્કાર તરફ લક્ષ્ય રહે છે ત્યારે સાચું સુખ ક્યાં છે તે શોધવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે.

દેવર્ષિ નારદનાં વચન સત્ય કરવા માટે જ્યાં યમલાર્જુનનાં ઝાડ હતાં ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ધીરે ધીરે પહોંચ્યા. ત્યાં તેમનો ખાંડણીઓ અથડાયો, અને ઝાડ મૂળથી ઉખડી ગયાં અને નીચે પડી ગયાં. તે વખતે એ વૃક્ષોમાંથી અગ્નિના જેવા બે તેજસ્વી પુરુષો નીકળ્યા. તેઓએ શ્રીકૃષ્ણને પ્રણામ કર્યાં અને કહ્યું કે—

कृष्ण कृष्ण महायोगिं स्त्वमाद्यः पुरुषः परः ।
व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणा विदुः ॥

અર્થ—હે કૃષ્ણ! હે મહાયોગી! આપ પ્રકૃતિથી અતીત આદિ પુરુષ છો. વેદવાદી બ્રાહ્મણો આ સંપૂર્ણ વ્યક્ત અને અવ્યક્ત વિશ્વને આપનું જ રૂપ માને છે. એક માત્ર તમે જ સમસ્ત જીવોના શરીર, પ્રાણ, આત્મા અને ઇંદ્રિયોના ઇશ્વર છો તથા તમે જ ભગવાન કાળ અને અવ્યય ઇશ્વર શ્રી વિષ્ણુ છો, તમે જ મહત્તત્વ અને સત્વ, રજ તથા તમોમયી સૂક્ષ્મ પ્રકૃતિ છો. તમે બધાના અંતઃકરણના વિકારોને જાણવાવાળા સાક્ષી પુરુષ છો. (૧૦–૧૦–૨૯) પ્રાકૃત ગુણોદ્વારા આપનું ગ્રહણ થઇ શકતું નથી, આપ જીવોની ઉત્પત્તિના પહેલાં જ વિદ્યમાન છો તેથી દેહ વગેરેથી આવૃત્ત કોઇ પ્રાણી આપને જાણી શકતા નથી. આપ ભગવાન વાસુદેવ અને જગતના વિધાતા છો અને આપનું સ્વરૂપ આપથી પ્રકાશિત ગુણોદ્વારા આચ્છાદિત છે. આપ સાક્ષાત પરબ્રહ્મ છો, અમે આપને નમસ્કાર કરીએ છીએ. (૧૦–૧૦–૩૩)

કોઇપણ રીતે પ્રભુનો સંબંધ કરી લેવો એ દરેક જીવનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. તેને માટે અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ. હાલના કાળમાં સંચાની શોધથી તૈયાર થયેલ ન્યુસપેપરો, રેડીઓના પ્રોગ્રામ અને ટોકી-સીનેમાથી માણસોનાં મન બહુ ચંચળ અને બહિર્મુખ થઇ ગયાં છે અને અંતરાત્માનો અવાજ સાંભળવા જેટલી એકાગ્રતા માણસો પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી માણસના મન ઉપર અનેક પ્રકારથી વિક્ષેપો આવ્યા કરે છે. માણસો વિચાર વગર ગમે તેની સૂચના

સ્વીકારી લે છે અને મોહમાં તણાયા કરે છે. જન્મ પહેલાં અને મરણ પછી પોતાની જ્ઞાતિ કે પોતાના દેશની ખબર હોતી નથી પણ વચમાં તે બાબતનું એવું અભિમાન થઈ જાય છે કે તે માટે ભયંકર યુદ્ધ થાય છે. નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ કોર્સીકા ટાપુમાં જન્મ્યો હતો. તે વખતે તે ટાપુ ફ્રાન્સના કબજામાં હતો તેથી નેપોલીયનને જન્મથી ફ્રાન્સ દેશ પોતાનો લાગ્યો. થોડાં વર્ષ પહેલાં તે ટાપુ ઈટાલીના કબજામાં હતો તેથી જો નેપોલીઅન થોડાં વર્ષ પહેલાં જન્મ્યો હોત તો તે ઈટાલીને પોતાનો દેશ માનત અને ઈટાલીનું રક્ષણ કરત. મ. ગાંધીજી ઈંગ્લાંડમાં જન્મ્યા હશે તો તે દેશની સેવા કરશે અને અમેરીકાનો પ્રમુખ ટ્રુમન જો મર્યા પછી રશીઆમાં જનમશે તો રશીઆના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરશે. તેથી માણસની લાગણીનું ઠેકાણું નથી. લાગણીની સાથે આત્મજ્ઞાન હોય તો જ સંસ્કાર સુધરે છે.

આત્મા કોઈ દેશમાં અથવા કોઈ કાળમાં બંધાતો નથી. આપણી જાગ્રત અવસ્થા એ પૂર્ણ જીવન નથી. તેની પછવાડે સૂક્ષ્મ સંસ્કારો, સંચિત કર્મ અને આત્માનું ગૂઢ રહસ્ય છુપાયેલું રહેલ છે. સંચિત કર્મને બરાબર ઓળખવાં એ બહુ અઘરું કામ છે. સૂક્ષ્મ સંસ્કારોનો કાળ પણ જુદી જાતનો હોય છે. સૂક્ષ્મ જગતના કર્તા બ્રહ્મા છે અને તેમનાં થોડી ક્ષણમાં માણસના હજારો યુગ ચાલ્યા જાય છે. અહંકારી જીવન એ બહુ અલ્પજીવન છે. અહંકારી માણસ બધા બનાવ વખતે સમતા રાખી શકતો નથી. સાધારણ માણસો કર્મ કરે છે પણ કર્મના કર્તાને જાણતા નથી અને કર્મ ઉપર તેમની સત્તા ચાલતી નથી. વળી સ્વપ્ન વખતે ઘણા માણસો હલકી દશા ભોગવે છે. જો સ્વપ્નના કર્મ માટે માણસોને શિક્ષા કરવામાં આવે તો માણસોને એટલું દુઃખ આવે કે તે સહન કરી શકે નહિ. તેથી એક ભક્તે ભગવાનને એવી પ્રાર્થના કરી હતી કે સ્વપ્નના કર્મ માટે તમે શિક્ષા નથી કરતા એ આપનો ઉપકાર છે. બધી ભૂલોનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે. જ્યાંસુધી જીવ ભગવાનને શરણ થતો નથી, ત્યાંસુધી અજ્ઞાન દૂર થતું નથી અને આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી. તેથી કુબેરના પુત્રો શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કેઃ

वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां
हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः।
स्मृत्यां शिरस्तव निवास जगत्प्रणामे
दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम्॥ १०-१०-३८

અર્થ—અમારી વાણી આપના ગુણો ગાય, કાન આપની કથા સાંભળે, હાથ આપની સેવા કરે, મન આપના ચરણકમળોનું ચિંતન કરે, અમારૂં મસ્તક આપના નિવાસસ્થાનરૂપ સંપૂર્ણ જગતને પ્રણામ કરે અને અમારાં નેત્રો આપના વિગ્રહરૂપ સાધુજનોનું દર્શન કરે એવું અમે માગીએ છીએ.

ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ બે રીતે થઈ શકે છે. તેમને વિષયો ન આપવાથી નિરોધ થાય છે અથવા ઇંદ્રિયોને ભગવાનના કામમાં લગાડવાથી પણ નિરોધ થાય છે. દશમસ્કંધની લીલાને નિરોધલીલા પણ કહે છે, જેમ જમીન ઉપર પડી ગયેલો માણસ જમીનનો આધાર લઈને ઊઠે છે તેમ નામરૂપની માયામાં ફસી ગયેલ જીવ ભગવાનનું નામ લઈને અને તેનું દર્શન કરીને માયામાંથી નીકળી શકે છે અને પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

મનોમય કોશ સુધી ઇંદ્રિયોની સત્તા ચાલે છે, પણ એ જ મન જ્યારે ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગે છે ત્યારે તેના ઉપર ઇંદ્રિયોની સત્તા ચાલતી નથી. ઊલટું તેની અંદર ભગવદ્ ભાવ ઉભરાય છે. ભગવાનના ગુણોને હદ નથી, તે ગમે તે વખતે જીવને મદદ કરી શકે છે પણ જીવમાં શરણભાવ જોઈએ. ઇંદ્રિયો શરણ રાખવી સહેલી છે પણ શરણ થનાર જીવને શરણ રાખવો એ બહુ અઘરું કામ છે. અહંકાર એ એવું તત્ત્વ છે કે જ્યારે આપણે જાણીએ કે અહંકાર ગયો ત્યારે પણ તે કોઈ ખૂણામાં ગુપ્ત રીતે પડ્યો હોય છે અને માણસ ને ફસાવે છે. તેથી શરણાગતિ બરાબર પાળવી મુશ્કેલ છે.

અહંકારનો મુખ્ય આધાર ઇંદ્રિયોના વલણ ઉપર છે તેથી કુબેરના ભક્તો પોતાની વાણી, કાન, હાથ, પગ, મન વગેરેની શુદ્ધિ માટે પ્રાર્થના કરે છે. એટલે કે તે ભગવાનમાં લાગ્યા રહે તો શરણાગતિ રાખવામાં સમજ પડે. ખાસ કરીને ધનવાન માણસોની વાણી, કાન હાથ, પગ, મન વગેરે ભગવાન તરફ વળતાં નથી. તેમાં ભગવાનની કૃપાની જરૂર પડે છે તેથી તે માટે કુબેરના પુત્રો ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે. ઉપનિષદોની

અંદર પણ શાંતિપાઠમાં भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः વગેરે વાક્યોમાં આત્માનું કલ્યાણ થાય એવું શ્રવણ કાનથી થાય અને એવું દર્શન આંખોથી થાય એવી માગણી દેવો પાસે કરવામાં આવે છે. યજ્ઞ વખતે પણ કહે છે કે આંખે પાણી અડાડો. અથવા કથા સાંભળ્યા પહેલાં કહે કે કાને પાણી અડાડો એનો અર્થ પણ એવો છે કે કાન અને આંખ શુદ્ધ કરો. પણ સીનેમાવાળા તેથી ઉલટી દિશામાં કાન અને આંખની ગતિ વાળી દે છે. તેથી માણસોને ભગવાનની માયા જીતવી બહુ મુશ્કેલ પડે છે. તેથી સત્સંગની જરૂર છે. એ બાબત હવે ભગવાન કુબેરના પુત્રોને સમજાવે છે.

ભગવાને કહ્યું, કે "હું પહેલેથી જાણતો હતો કે તમે બંને ઐશ્વર્યના મદથી આંધળા બની ગયા હતા. તે વખતે દેવર્ષિ નારદે શાપ આપીને તમારું ઐશ્વર્ય નષ્ટ કરવાની કૃપા કરી.

साधूनां समचित्तानां सुतरां मत्कृतात्मनाम्।
दर्शनान्नो भवेद्बन्धः पुंसोऽक्ष्णोः सवितुर्यथा ॥

અર્થ—જેનું ચિત્ત નિરંતર મારામાં જ રહેલ છે એવા સમદર્શી સાધુજનોના દર્શનથી પુરુષોનું સંસાર બંધન રહેતું નથી. જેમ સૂર્યનો ઉદય થતાં નેત્રોનો અંધકાર દૂર થઈ જાય છે તેમ સંસારનું બંધન તૂટી જાય છે. માટે (ભગવાન કહે છે કે) હે નલકૂબર અને મણિગ્રીવ! તમે બંને મારું સ્મરણ રાખતાં તમારે ઘેર જાઓ. તમે જેની ઇચ્છા કરો છો તે સંસારના બંધનને દૂર કરવાવાળો મારો પરમ પ્રેમ તમને પ્રાપ્ત થઈ ગયેલ છે.

એક બાજુ દરેક જીવને અનાત્મભાવમાંથી મુક્તિ મેળવવાની જરૂર છે. બીજી બાજુએ જોઈએ તો હાલના કાળમાં કુબેરના પુત્રોની સંખ્યા વધતી જાય છે. પાકીસ્તાનવાળા બીજાનું ધન પડાવી લેતાં અચકાતા નથી અને પોતાનો દેશ વધારવા માટે જુવાન સ્ત્રીઓને પણ લશ્કરી તાલીમ આપે છે. હાલના કાળમાં સંસ્કાર કરતાં ધન ઉપર બધા દેશોનું લક્ષ્ય ગયું છે. તેથી ધનવાન એ ગુણવાન મનાય છે, પણ પ્રજામાં સંસ્કાર સારા કરવા હોય તો સત્સંગની ખાસ જરૂર છે. ઉપર જણાવેલ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પણ કહે છે કે સમદર્શી સાધુજનોના દર્શનથી જ સંસારનું બંધન દૂર થઈ શકે છે.

તેથી સમાજસુધારાનો આધાર સાધુઓ ઉપર છે, પણ અજ્ઞાનીની બહુમતિથી સમાજ સુધરે તેમ નથી. નાનાં બાળકોને સુધારનાર ઘણાં મોટા માણસોનાં મન પણ બાળક જેવાં હોય છે તેથી બાળકોને સાચી વિદ્યા મળતી નથી.

સાત્ત્વિક જીવન રાજ્યના કાયદાથી ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. માણસોમાં તેની જરૂરીઆત ઉત્પન્ન થવી જોઈએ. જેટલી ધનની જરૂર લાગે છે, સસ્તા અનાજની જરૂર લાગે છે તે કરતાં વધારે જરૂર સાત્ત્વિક જીવનની લગાવી જોઈએ. જ્યાં બળ વધે છે ત્યાં પ્રેમ વધતો નથી. જ્યાં પ્રેમ વધે છે ત્યાં બળની જરૂર પડતી નથી. સામાન્ય માણસના જીવનમાં સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણોની ભેળસેળ એવી થઈ જાય છે કે તેનું પૃથક્કરણ કરવું મુશ્કેલ પડે છે, અને ઘણા માણસો જે જીવનનાં વખાણ કરે તે સારું માની લેવામાં આવે છે એ પણ ભુલ છે. સારા જીવન માટે સાચા પ્રમાણની શોધ કરવી જોઈએ. થોડો સમય એકાંત સેવન અને સત્સંગ ની ટેવ પાડવી જોઈએ. સરકાર વધારે અન્ન ઉગાડવાની મહેનત કરે છે અને પ્રજા વસતીની સંખ્યા વધારતી જાય છે. તેથી અન્ન વધશે એટલા વખતમાં વસ્તી પણ વધી જશે. તેની સાથે જો સંસ્કાર સારા નહિ થાય તો મનની વહેંચણીમાં મોટી મુશ્કેલી ઉત્પન્ન થશે. માણસોને માયામાંથી સુખ લેવાની ઇચ્છા થાય છે પણ માયામાં સુખ નથી એવી ચેતવણી ભગવાન વારંવાર આપ્યા કરે છે. કંસના દૂતોને વારંવાર મારવા માટે બહુ સાવધ રહેવું પડે છે. દૈવી પ્રકૃતિનું જોર વધે છે તેની સાથે આસુરી પ્રકૃતિનું જોર પણ વધે છે. અને હજુ સમાજમાંથી કંસનું રાજ્ય તદ્દન દૂર થયું નથી. તેથી શ્રીકૃષ્ણની મદદ માટે ગોવાળીઆઓની વારંવાર જરૂર લાગે છે. સાત્ત્વિક ભાવની રક્ષા કરવાની જે ઇચ્છા રાખે છે તેને ગો-પાલ કહે છે. જો રજોગુણી અને તમોગુણી માણસોની વચ્ચે રહીને સાત્ત્વિક ભાવ કેળવી ન શકાય તો એકાંતમાં જવું અથવા જ્યાં સત્સંગ હોય ત્યાં જવું જોઈએ એવો ઉપાય હવે પછીના અધ્યાયમાં ઉપનંદ નામના ગોપ બીજા ગોપ-ગોપીને બતાવશે.

નલકૂબર અને મણિગ્રીવ નામના કુબેરના પુત્રોએ ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી, ભગવાનને પ્રણામ

કર્યાં અને તેમની આજ્ઞા લઇ ઉત્તર દિશામાં ચાલ્યા ગયા. અહીં ઉત્તર દિશા એટલે ઉત્તમ ભૂમિકા સમજવી, એટલે રાજસી ભાવમાંથી સાત્વિક ભાવમાં આવવું અથવા સાત્વિક ભાવમાંથી બ્રહ્મભાવમાં આવવું તેને પણ ઉત્તર દિશા કહેવાય છે. (૧૦–૧૦–૪૩)

આ પ્રમાણે જો ઝાડમાંથી દેવ નીકળે, પથ્થરમાંથી અહલ્યા નીકળે, કાકીડામાંથી નૃગરાજા નીકળે અને ગજેન્દ્રમોક્ષના પ્રકરણમાં હ.ધ.ના શરીરમાંથી પણ દેવપુરુષ નીકળે અને વાંસમાંથી ઘંઘુકારી દેવ થઇને નીકળે તો પશુપક્ષી ઉપર અને ઝાડ પથ્થર ઉપર પણ દયા રાખવી જોઇએ. અથવા દૃષ્ટિ બ્રહ્મમય કરીને બધું વિશ્વ બ્રહ્મભાવે જોવાની ટેવ પાડવી જોઈએ.

હાલમાં દિલ્હીની કાઉન્સીલમાં હિંદુકોડ બીલની ચર્ચા ચાલે છે. તેનો હેતુ પણ પૈસાની વ્હેંચણી કરવાનો છે. સંસ્કાર સારા કરવા તરફ લક્ષ નથી. તેમાંથી કુબેરના પુત્રો વધશે પણ સંસ્કારી હિંદુઓ વધશે નહિ.

અન્ન–પાનની અસર

સંગ્રાહક–
શ્રી કેશવલાલ હરગોવિંદદાસ ઠક્કર

ચંપકલાલ કરીને એક શેઠ હતા, ચતુરા તેમની ધર્મપત્ની અને અને ચંપા નામે એક દીકરી હતી. પવિત્ર જીવનવાળા સાધુસંતોની વાતો શેઠને બહુ ગમે, પ્રિય લાગે, સાંભળતાંસાંભળતાં સ્થિર થઇ જાય અને ક્યારે એ આચરીએ એવી તેમને લગની લાગે! પ્રભુમય જીવન ગાળીએ, અનીતિ ન થાય, સાદાઇથી રહીએ, એવી જ એમની ભાવના. ચતુરબાઇ પણ મહાધર્મિષ્ઠ અને વિવેકી. શેઠનો અનાજ–કરિયાણાનો વેપાર હતો, ચંપકલાલ બહુ પૈસાદાર નહિ, તેમ ગરીબ પણ નહિ, એમ મધ્યમ સ્થિતિના હતા. ચંપાની ઉંમર લગભગ તેર–ચૌદ વરસની, પણ ભારે સંસ્કારી હતી. કારણ કે સંતતિ ઉપર સારા સંસ્કાર રેડી સાચા નાગરિક બનાવવાનું ચતુરા બરાબર સમજતી હતી.

અક્ષરજ્ઞાન સાથે પ્રજાને બ્રહ્મચર્ય અને માનવધર્મનું શિક્ષણ તો મળવું જ જોઇએ, એમ ધારીને, ચતુરાએ આ કરવા યોગ્ય છે, આ કરવા યોગ્ય નથી પિતા, માતા સાસુ, નણંદ, ભોજાઇ, દેરાણી, જેઠાણી અને માણસો પ્રત્યે કેવું વર્તન રાખવું વગેરે ઉપરાંત વિનય, વિવેક, સેવા, સ્વચ્છતા, સુઘડતા તથા નિયમિતતાના પાઠો ચંપાને સારી રીતે ભણાવ્યા હતા. વિશેષ કહેવું જ ન પડે, સાનમાં સમજી જાય એવી તો એ ચાલાક હતી. લજ્જા તો એની આંખમાં સહજ હતી. આનું નામ તે કેળવણી. કોલેજમાં માર્કસ લઇને પાસ થયેલી કન્યાઓને આવી સહજ તાલીમ માબાપ સિવાય ક્યાંથી મળે! ચારિત્ર્યની તાલીમ વિનાના પુસ્તકિયા જ્ઞાનની કિંમત એકડા વિનાના મીંડાથી વધુ નથી એવું જ્ઞાન તો ઉલટું હાનિકારક નિવડે.

એક દિવસ ચંપકલાલ શેઠ જમવા બેઠા. ચતુરબાઇ પાકશાસ્ત્રમાં હોશિયાર હતાં. શેઠે દુકાનેથી મોકલાવેલ ઉજળી જારનો સુંદરમાં સુંદર રોટલો શેઠની ઇચ્છાનુસાર બનાવ્યો હતો. શેઠ જમીને ઓરડામાં ગયા. દીકરી ચંપાએ પાન સોપારી વગેરે મુખવાસથી ભરેલો ડાબડો લાવીને પિતા આગળ હંમેશના માફક હાજર કર્યો. ચંપાના યૌવનની ઉષા આજે ખીલની હતી. આજે એ જ પોતાની પુત્રીને જોઇ શેઠની દૃષ્ટિ ફરી ગઇ! દૃષ્ટિ પવિત્ર છે કે અપવિત્ર, સ્નેહીની કે દુશ્મનની, વિકારી કે અવિકારી તે અમુક અંતર તુરત જ ઓળખી શકે છે.

आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥

જો ચાલાક માણસ હોય તો સામાન્ય મનુષ્યની આકૃતિ, હાવભાવ, ગતિ, ચેષ્ટા, વાણી, મુખ તથા આંખ કે મુખ ઉપરના ફેરફાર પરથી મનોભાવ કળી જાય છે.

ચાલાક ચંપા તુરત જ કળી ગઇ કે આજે પિતાજીની આંખમાં ફેર છે. પણ ક્ષણમાત્રમાં તો ચંપકલાલે હાથ લાંબો કરીને ચંપાનું કાંડું પકડ્યું. ચંપા નિઃશંક ખેદ પામી ગઇ. તરત કાંડું છોડાવી મા પાસે જઇ છાતી ઉપર માથું રાખીને રોવા મંડી ગઇ.

માએ તેને ધૈર્ય બંધાવી પૂછ્યું, 'બેટા શું છે? કોઇએ કંઇ કહ્યું?' જેમજેમ પૂછે તેમતેમ હીબકે ને હીબકે એણે તો રોઇને આંસુની ધારથી છાતી ભીંજવી. ચતુરાબાઇને બહુ નવાઇ લાગી. માથે હાથ ફેરવતાં

કહ્યું, 'બેટા! પણ બન્યું શું છે? તું કહેતાં કેમ અચકાય છે?

ચંપા થોડી હિંમત એકઠી કરી આટલું બોલી, બા! બા! શું બોલું? જ્યાં જળમાંથી જ્વાળા ઊઠે! પૂજ્ય પિતાજીની દૃષ્ટિ આજે જુદી હતી. એમણે મારે કાં.....બસ આટલામાં જ મા સમજી ગઇ. એણે ચંપાને દિલાસો આપ્યો, પણ પોતે ભારે વિચારમાં પડી ગઇ. એને નવાઇ અને ખેદ બંને એકી સાથે થવા લાગ્યાં. જે પતિ પરસ્ત્રીને જોતાં જ નજર નીચી ઢાળી નાખે, તે પતિ પોતાની જ દીકરી સામે વિકારથી જુએ એ શું બનવા યોગ્ય છે?

વિચારતાં તેને લાગ્યું, રખે આજે જે ખોરાક ખાધો એ કારણે તો આ નહિ હોય? એ જ ક્ષણે ઊઠીને ચતુરાએ ફાકી લીધી અને પતિ પાસે ગઇ.

"આ ફાકી લઇ લો, આજે તમારા પેટમાં ચેન નથી લાગતું. આથી ઠીક થઇ જશે." ચતુરાએ ફાકી અને જળ બંને ધર્યાં. ફાકી ઉલટી કરાવનાર હતી. ચંપકલાલે પાણી સાથે ફાકી લીધી અને બે ઘડી વારમાં તો ભારે ઉલટી થઈ ખોરાક નીકળી ગયો. ચતુરાએ ગાદલું પાથર્યું ને કહ્યું; 'સુઇ જાઓ.'

ચંપકલાલ સૂઇ તો ગયા, પણ એમને કેમે કરી ઊંઘ આવી નહિ. એ તો જોરેથી રોવા જ લાગ્યા. રડે રડે તે પાર નહિ એટલું રડે.

"હાય, હાય આજે મને શું થઇ ગયું! હવે મોઢું શું બતાવું? આપઘાત કરું કે મરી જાઉં?" ચતુરાએ કહ્યું; "નાથ! એમાં તમારો દોષ નથી, પણ ખોરાકનો દોષ છે. મને એવી પાકી ખાતરી થઇ છે. મને શંકા પડવાથી જ આપને ઉલટીની ફાકી આપી હતી. હવે મને કહો, આજે જે ઉજળી જાર લાવ્યા હતા તે ક્યાંથી આવી હતી?"

શેઠે પોતાના વણોતરને બોલાવી આદિથી અંત સુધી જુવારનો ઇતિહાસ જાણ્યો તો માલુમ પડ્યું કે એક ગણિકાનો યાર ચોરી કરીને જુવાર લાવ્યો હતો, અને પ્રેમને ખાતર રખાતને ત્યાં થોડી તેણે મોકલી હતી. ગણિકાની દાસીએ એ જુવારની ચોરી કરીને ટેલવાને આપી હતી, અને એ ટેલવો શેઠની દુકાને અર્ધે ભાવે વેચી ગયો હતો.

સંસ્કારનાં અંદોલન એવાં તો સૂક્ષ્મ હોય છે, કે દળવાથી પે જાય નહિ. આ જુવાર ઉપર ચોરી અને વ્યભિચારના સંસ્કારો ચોંટયા હતા.

મનુષ્યે એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે જેમ કાળા કપડામાં ડાઘ પડે તોય જણાતો નથી, તેમ હંમેશના ખાટા વ્યવહારથી ટેવાયેલા મન ઉપર આવા સૂક્ષ્મ સંસ્કારોનો અસર તત્કાળ થતી નથી; પણ જેમ ધોયેલા સફેદ લુગડામાં પડેલો ડાઘ તરત જ દેખાય છે, તેમ શેઠ શુદ્ધ હતો, એનું હૃદય પવિત્ર હતું, અણહકનું કોઇ દિવસ ખાતો નહિ. આજે જ એના વણોતરે સસ્તી કિંમતે જુવાર લીધી અને તે જુવાર એને ગમી, એટલે એ જુવારની ખરાબ અસર તુરત થઇ ગઇ.

દેહભાવનો નાશ કરવો એનો અર્થ એ છે કે, ઊંચાં મન કરાવે, કજિયો કરાવે અને દુઃખ રોગ તથા શોક ઉત્પન્ન કરે એવી જે જે વૃત્તિઓ જીવાત્મામાં હોય તેને તારવી કાઢી તેનો નાશ કરવો. એનો અર્થ એ નથી કે સદાચારી, સુંદર અને શાંતિદાયક એવા એકે ગુણનો નાશ કરવો. ઉદાહરણ, જ્યારે કોઇ મનુષ્ય ચીઢ અથવા ગુસ્સે થવાની અણી પર આવે અને તે વેળા મહાન પ્રયાસથી પોતાના અહંભાવને દાબીને તે ભાવના પોતાના મનમાંથી દૂર કરીને ક્ષમા અને પ્રેમભર્યું વર્તન આચરે ત્યારે, આવા મનોનિગ્રહ દરમિયાન તેના દેહભાવનો તે નાશ કરે છે એમ કહી શકાય. દરેક સજ્જન મનુષ્ય કેટલેક અંશે એવો મનોનિગ્રહ કરે છે ખરો; પરંતુ જે મનુષ્ય તેનામાં એકલા-નર્યા દૈવી સુંદર ગુણો રહે ત્યાં સુધી તેનો પૂરેપૂરો અમલ કરે છે અને એ રીતે દરેક સ્વાર્થવૃત્તિ-સંકુચિત મનોદશા દૂર કરે છે તેણે દેહભાવનો નાશ કર્યો છે તથા સનાતન આત્માને ઓળખ્યો છે એમ કહી શકાય છે.

ભગવાનની મોટર

અમદાવાદમાં રાયપુરમાં એક જુવાન જ્યોતિષી રહેતા હતા. ઉંમર ૩૧–૩૨ વર્ષની જ હતી, પરંતુ એમની વાણીમાં ભગવાન વસ્યા હોય તેમ એ જે ભવિષ્ય-કથન કહેતા તે સાચું પડતું. અમલદારો અને શેઠી-આઓ પોતાના જૂના જ્યોતિષીઓનો સંબંધ છોડી આ જુવાન જ્યોતિષીના દાદરનાં પગથિયાં ચડવા ઊત-રવા લાગ્યા.

જોતજોતામાં કામ એટલું બધું વધી ગયું કે જ્યોતિષીને ૩૫ વર્ષ થતાં કમાણીનો મોટો તડાકો પડવા માંડ્યો. હાથ નીચે જ્યોતિષીની તાલીમ લેતા ચાર ઉમેદવારો કામ કરતા છતાં કામને પહોંચી વળાતું નહિ. ઓફીસ સાથે ત્રણત્રણ અને ચારચાર શેઠિયાઓની મોટરો એમની ઓફીસની બહાર મુલાકાત માટે વખતની રાહ જોતી ખડી થઈ રહેતી.

એ અરસામાં એ જ્યોતિષી એમના ગુરુમહારાજના દર્શને ગયા. ગુરુ મહારાજ પણ પૂર્વકાળમાં મોટા જ્યોતિષી હતા, નિવૃત્તિ લઈ સ્વેચ્છાએ નજરકેદ ભોગવતા હોય તેમ પોતાના વતનમાં–ગામડામાં–જે રેલ્વે અને મોટાં શહેરોથી દૂર દૂર એકાંત સ્થળે આવેલું હતું, ત્યાં નિવાસ કરતા હતા અને અગ્નિહોત્રી તરીકે અગ્નિની ઉપાસના કરતા હતા.

જ્યોતિષી પોતાની ચડતીનું કારણ ગુરુમહારાજની કૃપા માનતા હતા. એટલે પોતાની ચડતીની સ્થિતિ ગુરુને વર્ણવવાની અભિલાષાને વશ થઈ એમણે કહ્યું; 'ગુરુ મહારાજ! આપની કૃપાથી મારું કામ સારું ચાલે છે. ત્રણત્રણ અને ચારચાર શેઠિયાઓની મોટરો મારી ઓફીસ આગળ ઊભી હોય છે.'

જ્યોતિષીએ તો માન્યું હતું કે ગુરુ મહારાજ એ સાંભળીને રાજી થશે, મોં મલકાવશે, અને બે મીઠા પ્રોત્સાહનનાં વેણ કહેશે, પરંતુ ગુરુમહારાજના મોં ઉપરની ગંભીરતા વધુ ઘેરી બની. તેમણે કહ્યું; 'ભાઈ, આપણા આંગણે શેઠિયાઓની મોટર ઊભી રહે તે કંઈ હરખાવા જેવી વાત છે? જો એવી મોટરોથી ગૌરવ લેખાતું હોય તો રાંડો (વેશ્યાઓ) ને ઘેર શેઠિયાઓ અને રાજા મહારાજાઓની મોટરો ઓછી ઊભી રહે છે! એથી એ ભલે તેટલી મનમાં ગૌરવ લે પણ સમાજમાં એમની કોડીની પણ કિંમત છે?'

ગુરુમહારાજ સહેજ અટકીને બોલ્યા: 'એવું જ ભગવાનની નજરમાં તમારું. ભલે લોકો મોટરો જોઈને તમારું ગૌરવ કરે, પણ ભગવાન આગળ એ રાંડ અને તમે એકસરખા છો. એ દેહ વેચે છે, તમે વિદ્યા વેચો છો. શીલ જેટલી જ વિદ્યા પણ પવિત્ર છે. શીલ જો ન વેચી શકાતું હોય તો પછી વિદ્યા શી રીતે વેચી શકાય! એટલે આપણે બ્રાહ્મણોએ ભગવાનની મોટર આપણે આંગણે ઊતરે તેવું નિષ્કિંચન અને નિઃસ્વાર્થ જીવન જીવવું જોઈએ.'

જુવાન જ્યોતિષી આ વેણ સાંભળી કંપી ગયા. તેઓ બોલ્યા; 'તો તમે મને આજ સુધી આ રસ્તે જતાં રોક્યો કેમ નહિ?'

ગુરુમહારાજ–'સંસારના ભોગ ભોગવ્યા વગર અને પૈસો તારા હાથમાં આવી શકે છે એનો તને અનુભવ થવા દીધા વગર તારી પાસે ત્યાગ કરાવું એનો અર્થ કંઈ નહિ. ત્યાગ એટલે માણસ પાસે હોય છતાં છોડી દે એ. આજે તારી ચડતી જુવાની છે. તારા ચરણોમાં લક્ષ્મી આળોટે છે, તે વખતે તું એ બધું છોડી શકે તો તેં ત્યાગ કર્યો કહેવાય. તારો વખત ભરાઈ ગયો માટે જ મેં આજે તને ટકોર કરી.

ગુરુમહારાજના એ વેણે લૌકિક ઉજળા ભવિષ્યને લાત મારી એ જુવાન જ્યોતિષીએ ૩૫ વર્ષ અને ૬ માસની ઉંમરે અમદાવાદ છોડ્યું. મેળવેલી લક્ષ્મી અને એનાથી વસાવેલો સરસામાન–બધાનો ત્યાગ કર્યો અને નિષ્કિંચન બ્રાહ્મણ તરીકે ગામડામાં વસીને ગુરુ મહારાજની જેમ એમણે અગ્નિહોત્ર તરીકે દીક્ષા લીધી.

આજે એ વાતને સત્તર વર્ષ થયાં. એ જુવાન જ્યોતિષી તે આજના શ્રી. સુનીલાલજી મહારાજ. કપડવંજ મોડાસા રોડ ઉપર એમની યજ્ઞશાળા છે.

[રેખામાંથી]

પૂજા, વિધિમાં કે આચારમાં ?

મારા પૂર્વજન્મમાં બનેલો એક પ્રસંગ મને યાદ આવે છે. હું સ્વર્ગમાં ચિત્રગુપ્ત તરીકે નોકરી કરતો હતો ત્યારે એક વખત ભારે નવાઇ પમાડે એવું મેં દૃશ્ય જોયું. ભગવાન પોતે એક માણસને ખભે બેસાડી લઈ આવતા હતા. હું તરત જ મારી ઓફીસમાંથી બહાર દોડી ગયો અને ભગવાનને કહ્યું;

'દેવ ! આ શું ? તમે આજ્ઞા આપી હોત તો હું રથ લઈ આવત પણ તમારે આમ શા માટે કરવું જોઇએ ?'

ભગવાને જવાબ આપ્યો; "સાંભળ, પૃથ્વી ઉપર લોકો પત્થરને પૂજે છે એમ માનીને હું એક મોટા સારીયામ રસ્તા ઉપર પત્થર બનીને બેઠો. એ રસ્તો કોઈ મહાન મંદિર તરફ જતો હતો અને કહેવાતું હતું કે એ મંદિરમાં મારી સારામાં સારી મૂર્તિ હતી. અસંખ્ય યાત્રાળુઓ આ રસ્તા ઉપરથી પસાર થતા હતા અને હું વચમાં પડયો હતો તેથી મારી સાથે ઘણા ભકતો અથડાતા અને મને ખૂબ ગાળો દેતા હતા. કોઈએ મને ઉઠાવીને એક બાજુએ પણ ન મૂકયો. કારણ કે દરેકને મંદિરમાં જવાની ઉતાવળ હતી.

એક દિવસ એક આંધળો, દૂરદૂરથી ઠેબાં ખાતો ખાતો આ રસ્તે આવી ચડયો. એ પણ મંદિરમાં જવા ઇચ્છતો હતો. અચાનક તે મારી સાથે અથડાયો. તેનું માથું ફાટી ગયું, ખૂબ રકત વહેવા લાગ્યું અને બેભાન બની ગયો. આસપાસ માણસો ભેગા થઈ ગયા અને મને ઠીકઠીક સુણાવી. આંધળાને પણ થોડી ગાળો દીધી કે તદ્દન ભૂત જેવો છે, આંખે દેખાતું ન હોય તો શા માટે મંદિરના મહોત્સવમાં જવું જોઇએ ?

થોડીવાર પછી આંધાળાને ભાન આવ્યું. હું ધારતો હતો કે એ તો મને લાકડીએ લાકડીએ મારશે પણ તે તરત જ બોલી ઊઠયો;

'ભાઇઓ ગુસ્સે ન થાઓ. જુઓ તો ખરા, પત્થરને કયાંય વાગ્યું તો નથી ને ? કયાંય લોહી તો નથી નીકળ્યું ને ?'

આ સાંભળીને આસપાસ ઊભેલા માણસો બોલી ઊઠયા, 'અરે આ માણસ એકલો આંધળો છે એટલું જ નહિ ગાંડો પણ છે. ચાલો ચાલો, આરતીનો સમય થઈ ચૂકયો છે.' આટલું કહીને લોકો મંદિરમાં ચાલ્યા ગયા. આંધળો એકલો રહ્યો. મહાપ્રયત્ને તે ઊઠયો અને પત્થરને પંપાળતાં પ્રેમથી બોલવા લાગ્યો;

દેવ, હું તો આંધળો છું, મને માફ કરો, મને માફ કરો. દેવ ! તમારૂં માથું તો નથી ફૂટી ગયું ને ?'

આ શબ્દો સાંભળીને મારૂં હૃદય રડી ઊઠયું, રથ મંગાવવાનો જરા પણ સમય ન હતો. અને તેથી જ હું પોતે જ એને અહીં ઉઠાવીને લાવ્યો છું. ચિત્રગુપ્ત ! આ આખો યે પ્રસંગ ચોપડામાં લખી લેજે.'

મેં મસ્તક નમાવ્યું અને આજ્ઞાને અમલ કરવા હું તરત જ મારી ઓફીસમાં ચાલ્યો ગયો. શાહીના ખડીયામાં કલમ બોળી અને જોયું તો શાહી સોનેરી થઇ ગઈ હતી !

—શ્રી વજુ કોટક.

અવધવાસીની યાદ

અનુવાદક
શ્રી માણેકલાલ શંકરલાલ

એ પતિતપાવન નામ સાંભળતાં તમે સંકોચ નહિ અનુભવો. તો જરૂર તમને એ પરિચય આપીશ. ધન્ય છે એ સજ્જન મિત્રને, કે જેણે મને એ અનન્ય રામભક્ત મુસ્લિમ સંતના સમાધિ સ્થાનમાં લઈ જઈ દર્શન કરાવ્યાં. સાથે એ મસ્ત ફકીરના નિર્મલ ચારિત્રામૃતનું પાન કરાવ્યું. એ વંદનીય સંતનો જીવન ઇતિહાસ જાણે ગઈ કાલે જ શ્રવણ કર્યો હોય તેમ હજુ એના ઘેરા રણકારો હૃદય પર ગુંજી રહ્યા છે. એ વંદનીય સંતનું નામ 'બાબા જલાલુદ્દીન વસાલી' છે.

સરયૂગંગાના કિનારે સ્વર્ગદ્વારઘાટ, લછમનઘાટ, આદિ સ્થળોએ ફરતાંફરતાં માણુપર્વત ઉપર જઈ આગ્યા બાદ પ્રમોદવનમાં પ્રવેશ્યા. આ આહ્લાદક વનમાં દાખલ થતા જ ઓરડીના ઘાટા વૃક્ષ નીચે એક સુંદર સમાધિ નજરે પડી. ભગવાન રામચંદ્રજીના ધ્યાનમાં તદ્રૂપ બની બ્રહ્મતંદ્રામાં લીન બની બાબા જલાલુદ્દીન એ સમાધિમાં પોઢી ગયા હતા.

નિકટ આવતાં જ દીનતાથી સંતની સમાધિને વંદન કરીને પુષ્પો ચઢાવ્યાં અને શ્રમિત થયેલા હોવાથી ઘડીભર એ પરમ શાન્તિમય સ્થાનમાં વિશ્રામ લેવા બેઠા. મુસ્લિમ હોવા છતાં ભગવાન શ્રી રામના ચરણે જેને નિર્મલ અનુરાગ પ્રગટયો એ મુસ્લિમ સંતનું ચરિત્ર જાણવા હૃદય આતુર બન્યું. દૈવયોગે તે સમયે એક વયોવૃદ્ધ મહાનુભાવ તે સ્થાનમાં આવ્યા. તેમને એ વિષે પ્રાર્થના કરતાં હસતા વદને એ સજ્જન પુરુષે બાબા વસાલીનો જીવનઇતિહાસ કહેવા માંડયો. અમે સ્વસ્થ થઈ સંતની કથા શ્રવણ કરવા લાગ્યા.

'વસાલી' શબ્દ ફારસી ભાષાનો છે. એનો અર્થ એવો થાય છે, કે જે ઉઠતાં જ શ્રીહરિમાં સમાઈ જાય છે એને વસાલી કહેવામાં આવે છે. સદ્દી હુસ્નપરસ્ત અર્થાત્ શૃંગારનિશાના ભક્ત શાહ જલાલુદ્દીન ખુરાસાનના મૂળ વતની હતા.

ફરતાફરતા એ મહાત્મા પંજાબ પ્રાંતના મુલતાન શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. આ શહેરમાં પંડિત ટેકચંદજી નામના કલાકાર રહેતા હતા. તેઓ મોટા વિદ્વાન અને સુયોગ્ય વક્તા હતા. દરરોજ સંધ્યા સમયે આગના ચબુતરા પર રામાયણની કથા વાંચતા હતા. તેમનો અવાજ અત્યંત કોમળ અને મધુર હતો. સુંદર અને સરલ શબ્દોમાં સમજાવવાની તેમની ખુબીથી બાળકો તેમજ નાનાના બાળકો પણ સહેલાઇથી કથાનું રહસ્ય સમજી જતાં પંડિતજીનું વક્તૃત્વ એવું 'અદ્‌ભુત' હતું કે એ કથાપ્રસંગ ચિત્રની જેમ જીવંત બની શ્રોતાના હૃદય પર ઉપર અંકિત થઇ જતો. એને લીધે જ એ મહાન વક્તાની કથામાં હજારોની સંખ્યામાં શ્રોતાજનો એકત્રિત થતાં.

(૨)

રામાયણની કથા ચાલતી હતી. રાજા જનકની પુલવાડીનો પ્રસંગ હતો. મિથિલાવાસીઓ શ્રી રામચંદ્રજીની અદ્‌ભુત છબી નિહાળતા મંત્રમુગ્ધ બની ગયા હતા. પંડિતજીએ એ અલૌકિક છબીનું વર્ણન એવી સુંદર અને સરસ ભાષામાં કર્યું કે શ્રોતાગણ સાંભળીને મદ્‌ગદિત થઇ ગયો રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વ્યતીત થયો એટલે કથાની સમાપ્તિ થઈ. શ્રોતાજનો આરતી લઈ પોતપોતાને ઘેર જવા લાગ્યા. પંડિતજીએ પોતાની પોથી બાંધવાની શરુઆત કરી. તે સમયે તેમની પાસે આવી શાહ સાહેબ વસાલી બાબા કહેવા લાગ્યા:–

પંડિતજી! તમારી રામાયણની કથા શ્રવણ કરીને હું અત્યંત પ્રસન્ન થઇ ગયો છું. કૃપા કરીને એ બતાવો કે આ બહુ અર્થગૌરવાન્વિત કયું પુસ્તક છે અને એમાં યુસુફના જેવી કઈ સુંદર વ્યકિતના સૌંદર્ય અને લાવણ્યનું વર્ણન કર્યું છે? દીનતાથી સલામ કરતા શાહ સાહેબે સવાલ કર્યો. એટલે પંડિતજી વિનયપૂર્વક કહેવા લાગ્યા; 'શાહ સાહેબ! હિમાલયથી કેટલેક દૂર એક વિશાલ નગર વસેલું છે. એનું નામ 'અયોધ્યા' છે. એ રાજધાનીમાં મહારાજા દશરથ રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ મહાન પ્રભાવી અને ધર્માત્મા રાજા હતા મહાપ્રભુ રામચંદ્રજી એમના સુપુત્ર હતા. તે અત્યંત સુંદર, શૂરવીર અને બુદ્ધિમાન હતા.

'ગુણસાગર નાગર બરબીરા,
સુંદર સ્યામલ ગૌર સરીરા'

આ રામાયણમાં એમની જ મંગલમય લીલાનું વર્ણન કરેલું છે. બોલો, તમોને એ કથા સારી લાગે છે?' 'પંડિતજી! હું કેટલા દિવસો થયા અહીં આં રોજ આવીને આપની કથા સાંભળું છું. મને અત્યંત આનંદ થાય છે. હું તો એ અવધના રાજકુમારનો પ્રેમી–આશક બની ગયો છું. દીન અને દુનિયાથી મુખ

કે'વીને હું તો એના આવવાની વાટમાં જઇને પડી રહીશ !'

'શાહ સાહેબ ! તમે રામકથાના પરમ અનુરાગી છો. કૃપા કરીને હંમેશાં આવ્યાં કરજો. હું તમોને મારી પાસે જ બેસાડી દઇશ !'

'પંડિતજી ! હું રોજ સૌથી પહેલો આવું છું અને સૌથી પાછળ જાઉં છું. પરંતુ મને કોઇ અહીંઆં બેસવા નથી દેતું એટલે ઉભો-ઉભો આપની કથા શ્રવણ કરું છું. સારું થયું કે તમે મને પાસે બેસાડવાની જગ્યા કરી આપશો. ચલો હવે આપણે આવતી કાલે મળીશું'. દીનતાથી શિર નમાવી શાહસાહેબ વિદાય થયા.

* * *

રામકથા ઉપર આશક થયેલા શાહ સાહેબની પ્રેમવાર્તાની ચર્ચા મુસલમાનોના કાને પહોંચી. મુસ્લિમ થઇ એક કાફીરની કથા ઉપર આશક થયેલા શાહ સાહેબ પર તેઓ અત્યંત ગુસ્સે થયા. સર્વેએ નિર્ણય કરી અબ્દુલ્લા નામના મૌલવીના મકાન ઉપર એક સભા ભરવામાં આવી તેમાં શાહ સાહેબને પણ બોલાવવામાં આવ્યા.

મૌલવી સાહેબે વાયજની શરૂઆત કરી. ઇસ્લામ ધર્મની વ્યાખ્યા તથા તેની મહત્તા અને શબાબ સમજાવ્યા. સર્વે લોકો ધ્યાન દઇને સાંભળતા હતા. શાહ સાહેબ એક ખૂણા પર બેઠા હતા, એમણે લગારે ધ્યાન પણ આપ્યું નહિ. પ્રેમનિશામાં તેઓ સલકારી રહ્યા.

'કાફિરે ઇશ્કમ મુસલમાની મરા દરકાર નેસ્ત'

અર્થાત્ હું તો પ્રેમપથનો મુસાફર છું. અને મુસલમાની-ઇસ્લામની જરૂરત નથી' પછી અંતમાં આટલું બોલીને—

હસરત મેરી યહ હૈ, મેરા અરમાન હૈ યહી,
આ જાય તુ નજર, તો તુઝે દેખતા રહું.

તેઓ ચુપકીથી કથામાંથી ઉઠીને ચાલ્યા ગયા. વાયજ પુરી થતાં શાહ સાહેબની તપાસ કરી. પરંતુ તેઓ તો હતા જ નહિ. 'ગયે પણ કેવી રીતે ? લોકો એમની શોધ કરતા કથામાં આવ્યા. જોયું તો પંડિતજીની પાસે બેસી પ્રેમપૂર્વક તેઓ કથા સાંભળી રહ્યા હતા. આંખોમાંથી પ્રેમાશ્રુવદન થઇ રહ્યું હતું. તન-મનની સુધ બુધ ભૂલાઇ ગઇ હતી. તેમની આવી પ્રેમવિહ્વલ દશા જોતાં મુસલમાનોને વહેમ પાયો કે ગમે તેમ હોય પણ આ પંડિતજીએ જ શાહ સાહેબને પ્રેમદિગના બનાવી મુસલમાનમાંથી કાફિર બનાવી દીધા છે. એટલે સર્વે મુસલમાનો પંડિતજી ઉપર ઉશ્કેરાઇ ગયા. હવે સૌથી આગળ આવી મૌલવી સાહેબ પંડિતજીને ધમકાવી ને કહેવા લાગ્યા; 'પંડિતજી ! જે થવાનું હતું, તે થઇ ગયું. હવે આવતી કાલથી કથા વાંચવાનું માંડી વાળી, તમારાં પોથીપાનાં બાંધીને અહીંથી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો તમારું આવી બન્યું સમજજો !' પંડિતજી બિચારા રીવાસદા આદમી હતા, તેમ મૌલવી સાહેબને તેઓ બરાબર ઓળખતા હતા. એટલે નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યા; "બહુ સારું ! કાલથી કથા વાંચવાનું બંધ કરીશ. માટે એ વાતથી તમે બેફિકર થઇ રહેજો."

(૩)

બીજે દિવસે કથા બંધ થઇ ગઇ. બાળકાંડ સમાપ્ત થઇ ગયો હતો. પ્રાતઃકાલમાં વહેલા ઉઠી હવન-યાગ કરીને પંડિતજીએ અન્ય શહેર તરફ જવાનો રસ્તો લીધો. રસ્તામાંજ શાહ સાહેબનો ભેટો થયો. એમણે તુરત જ પંડિતજીને ઓળખી લીધા અને વિનયથી કહેવા લાગ્યા; ક્યાં ચાલ્યા જાઓ છો ! પંડિતજી ! જરા આ દિલદારને આપનું ઠેકાણું તો બતાવતા જાઓ !" સજ્જનપંને પંડિતજીએ વેણુ ઉચ્ચાર્યાઃ- 'શાહ સાહેબ ! આ વખતે તો જીવ લઇને નાસી જાઉં છું. વિલંબ કરવાથી પકડાઇ જવાનો ભય છે. નહિ તો હું જરૂર આપને એ પ્યારા રાઘવાનનું ચરિત્ર વાંચી સંભળાવત." શાહ સાહેબ સિદ્ધ ફકીર હતા. તેમણે પંડિતજીની ભયભરત વાણી સાંભળતાં હસતા વદને જવાબ આપ્યો; 'પંડિતજી ! ડરો નહિ, હું તમને આ છરી આપું છું તેને જ્યારે પૃથ્વી ઉપર પટકશો તો અજગર બની જશે. એટલે સર્વ લોકો ડરીને નાસી જશે. જ્યારે તમે એ છરીને મૂઠમાં રાખી રહેશો ત્યારે ફરી એ પોતાના અસલ રૂપમાં આવી જશે. માટે તમે એને હાથમાં લઇને ફરજો. તમે તો મારા પ્યારા પ્રભુની કથા સંભળાવો છો ને ? પછી તમારે ભય કોનો રાખવો જોઇએ !

ઠીક ત્યારે હવે શરૂઆત કરો. એ અવધના રાજકુંવરની કેવી સુંદરતા છે ! બિચારા પંડિતજી તો પોથી ખોલીને શાહસાહેબની સામે બેસી ગયા અને રઘુનાથજીની શોભાનું વર્ણન કરવા લાગ્યા. ધનુર્યજ્ઞના સમયે દેશવિદેશના રાજામહારાજા કેવી રીતે એમની અદ્

લિત શોભાને લીધે એ અહામની ક્રિંમતના બની ગયા હતા એ સર્વ વાતોનું પંડિતજીએ સવિસ્તર વર્ણન કરતાં શ્રવણ કરતા શાહ સાહેબ મસ્ત બની ગયા. એમને પોતાની સિદ્ધિઓથી પોતાના વ્હાલા પ્રભુની કથા સંભળાવનારને કંઈ આપવાની ઈચ્છા ઉદ્ભવતાં બોલ્યાઃ—

ધન્ય છે પંડિતજી! ધન્ય છે. તમે ખૂબ સંભળાવ્યું. આજે હું પ્રસન્ન છું. માટે તમારે જે માગવું હોય તે અભીષ્ટ વરદાન માગો.' પંડિતજીએ ખૂબ વિચાર કરીને ત્રણ વરદાન માગ્યાં-પ્રથમ તો હું પુત્રહીન છું માટે મને એક પુત્ર થાય. બીજું મારૂં મરણ અનાયાસે થાય-એટલે કોઈની સેવાચાકરી કરવી નહિ પડે. ત્રીજું શ્રીરામના ચરણમાં મારી સદૈવ પ્રીતિ રહે.'

"સારી વાત ઉચ્ચારી પંડિતજી! લ્યો, અત્યારે તો તમને બે વરદાન આપું છું. ત્રીજું વરદાન જ્યારે આપણે પાછા મળીશું અને જ્યારે તમે ફરીને મારા પ્રભુની કથા સંભળાવશો ત્યારે આપીશ.' પંડિતજીએ સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ પાછળથી તેમનું મન પસ્તાવા લાગ્યું. કેમકે જે અસલી ચીજ હતી તેની પોતે પ્રથમ માગણી નહિ કરી. અને જે નકલી હતી તેનો સોદો કર્યો. પંડિતજી ઘડીભર વિચારમગ્ન બની ઉભા હતા એટલે બાબાએ સાદ કર્યો; 'પંડિતજી! વિચાર નહિ કરતા, હવે તમે જાઓ, આપણે ફરી પાછા મળીશું.' કહી સાંઈ બાબા ચાલવા માંડયા. તેમને ઉભા રાખતાં પંડિતજી બોલ્યા; 'બાબા! આપણે ફરી ક્યાં મળીશું?' શાહ સાહેબે કહ્યું; "મારા પ્રભુની રાહમાં, તમને એ જ પ્રભુ ખેંચી લાવી મારી પાસે મોકલી આપશે. માટે અત્યારે એ વાતનો વિચાર નહિ કરતાં તમે તમારા માર્ગે વિચરો.' પંડિત ટેકચંદજી પ્રણામ કરી વિદાય થયા. મસ્તીમાં ઝૂલતા શાહ સાહેબ અવધ-પુરીના માર્ગે ચાલતા લલકારી રહ્યા હતાઃ—

દિલદાર યાર પ્યારે ગાલયેમે મેરી આ જા,
આંખે તરસ રહહી હૈ, સુરત મુઝે દિખા જા.

* * *

પાંચ મહીના પછી શાહ સાહેબ અયોધ્યા પહોંચ્યા અને બાબરની મસજીદમાં ઉતર્યા. આટલા દિવસની પ્રબળ ઉત્કંઠા પછી પ્રભુના ધામમાં પહોંચ્યા પછી એમના હૃદયમાં જે અસીમ આનંદ પ્રાપ્ત થયો એનું કોણ વર્ણન કરી શકે! પ્રેમમગ્ન બનીતેઓ ભગવાન રામચંદ્રની આરાધનામાં તદ્રૂપ બની ગયા એટલામાં એક સજ્જને શાહ સાહેબને એકલા બેઠેલા જોઈ પ્રશ્ન કર્યો; 'બાબા! તમે એકલા કેમ બેઠા છો?' મહાત્મા વસા-લીના ધ્યાનનો ભંગ થયો. એમણે એક પ્રકારની પોતાની વિયોગવેદના વ્યક્ત કરતાં શાન્ત ચિત્તે કહ્યું; 'અત્યાર સુધી તો હું એકલો હતો; મારા વ્હાલા પ્રભુની સાથે આનંદનો આસ્વાદ લૂંટી રહ્યો હતો. પરંતુ તમારા આવવાથી એ પ્રેમની દોરી તૂટી ગઈ અને હું એકલો પડી ગયો!' બાબાનાં એ અમૃતમય વેણ સાંભ-ળતાં આગંતુક સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને હાથ જોડીને પોતા-ના કૃત્ય માટે ક્ષમાની યાચના કરતો પ્રણામ કરીને પોતાના માર્ગે ચાલ્યો ગયો.

ત્યારપછી વસાલી બાબાએ ઈષ્ટ ગામ-અવધની પરિક્રમા કરવાનો વિચાર કર્યો. આજકાલના મોજીલા મહાશયોને એ વાતની તત્કાળ ગમ નહિ પડે. સાંઈ બાબા આનંદપૂર્વક અયોધ્યાજીની ગલીયોમાં વિચરવા લાગ્યા. તે સમયે અયોધ્યામાં મંદિરો ઘણાં થોડાં હતાં, પરંતુ તેમાં પ્રવેશ કરવો એ તેમને માટે એક અસંભવિત વાત હતી. એક તરફ પ્રિયતમના દર્શનની લાલસા ત્યારે બીજી તરફ પૂજારીઓનો તિરસ્કાર. આ બંને દ્વંદ્વોના સંઘર્ષણમાં એ પ્રેમવિયોગી મહાત્માના દર્શન પ્યાસી હૃદયમાં એક પ્રકારનો વિરહાગ્નિ પ્રજળ્યો હતો. જાણે દુઃખના સાગરમાં ડુબી ગયા હતા. પરંતુ એક એવો નિયમ છે કે જે જેની યાદ કરે છે, તે પણ તેની યાદમાં જ હોય છે. એક સ્થળે ગોસ્વામી તુલસી-દાસજી પણ કહે છેઃ—

તુલસી કમલન જલ બસે, રવિ શશિ બસે આકાશ
જો જાકે મનમેં બસે, સો તાહિકે પાસ

અંતે એમના હૃદયની વ્યથા અત્યંત દારુણ બની ગઈ. વ્યાકુળ બનેલા સંતના નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહન થઈ રહ્યાં હતાં. તે સમયે આકાશવાણી થઈ

'હે વસાલી! જલ્દી આવ, તને મળવા મારૂં હૃદય તલપી રહ્યું છે.' એ ગેબી અવાજ સાંભળતાં જ મહાત્મા વસાલીનું વદન અત્યન્ત પ્રફુલ્લિત બની ગયું. પ્રેમાનંદમાં ફુલાતા ખાતા તેમના નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વહન થવા લાગી.

(૪)

ભ્રમણ કરતા બાબા વસાલી સરયૂજીનાં કિનારે આવ્યા. વિમલ જળપ્રવાહ નિહાળીને પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયા. એમને જમીન કે જળના સુધ ન રહી. અને પોતે પહેરેલી ગુદડી સહિત જળધારામાં કૂદી પડયા, ઘાટ પર લોકો સ્નાન કરતા હતા તેમને એ જોતાં અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. સર્વેએ જાણ્યું કે શાહ સાહેબ ડુબી ગયા. એટલે બ્હાવરા બની તેઓ જળમાં કૂદી પડયા. સ્વર્ગદ્વાર ઘાટ, લક્ષ્મણઘાટ, આદિ સર્વે સ્થળો ખોળી વળ્યા. પરંતુ તેમનો કયાંય પત્તો નહિ લાગ્યો.

અષાઢ મહિનો હતો. એટલે સરયૂજીનો પ્રવાહ ખૂબ વેગથી વહન થઇ રહ્યો હતો, સર્વે લોકો નિરાશ થઈ ઘાટ ઉપર બેઠા. ત્યારપછી એક પ્રહર પછી બાબાજી ગુપ્તારઘાટ ઉપર નીકળ્યા. તેમનું બધું શરીર ભીંજાઇ ગયું હતું પરંતુ ગુદડી બીલકુલ સુકી હતી. કિનારે નીકળતાં આશ્ચર્યચકિત બની ઉભા રહી શાહ સાહેબ વ્યાકુળ બની ચારે તરફ નિહાળવા લાગ્યા. તેમની આંખો કોઇને શોધી રહી હતી.

કેટલાક દિવસ સુધી તેઓ સ્વર્ગદ્વારઘાટઅને મણિ-પર્વત ઉપર રહ્યા. ત્યારપછી તેઓ પ્રમોદવનમાં ચાલ્યા. અને ત્યાં જ રહેવા લગ્યા.

* * *

ઘેર આવ્યા પછી પંડિત ટેકચંદજીને પોતાના કૃત્ય ઉપર ખૂબ પસ્તાવો થયો. પોતે સાચા હીરાને ગુમાવી કોડીનો સોદો કરી આવ્યા. ભગવાન શ્રીરામના દર્શન ખોઈને પોતે માયિક વસ્તુ વહોરી લાવ્યા. દુઃખી હૃદયે પોતાના ચાહેરાઓ નીકળી શાહ સાહેબની શોધ કરતા ટેકચંદજી અયોધ્યામાં આવ્યા. પરંતુ ત્યાં તેમનો મિલાપ થયો નહિ એટલે પોતે વિચાર કર્યો કે કથાની શરૂઆત કરૂં એટલે તેઓ જ્યાં હશે ત્યાંથી જરૂર આવી પહોંચશે. એમ વિચારી પંડિતજીએ કથા વાંચવી શરૂ કરી દીધી.

શ્રોતાઓની ભારે મેદનીનો જમાવ હતો. હજારો માણસો કથામાં ભેળા થયા. હવા આશાભર્યા હૃદયે પંડિતજી કથા વાંચતા. તેમનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો શાહસાહેબને ગમે ત્યાંથી પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. એક દિવસ જ્યારે કથા સમાપ્ત થઈ હતી. અને હવન થઇ ગયા પછી પૂજા પણ ચઢી ચૂકી, છતાં એ મનનાં ચંદ્ર-વસાલી બાબા આવ્યા. હૃદય ખિન્ન થઇ ગયું, એટલે ઉદાસ થઇ તે સમયે પંડિતજીએ વેગુ કહ્યું:—

'રંગ પીલે પડ ગયે જિનકે લિયે,
વે શાહજી આયે ન દમભર કે લિયે'

એ જ વખતે શાહસાહેબ આવી પહોંચ્યા. પરંતુ પોથીને અડકાઈ જવાના ભયથી તેમણે દૂરથી પાંચ દાણા જવના પુસ્તક ઉપર ફેંક્યા. એ દાણા ચમકદાર હતા. પાસે બેઠેલા શ્રોતાઓએ વીણી લઇ પંડિતજીને આપ્યા, એ દાણા સોનાના હતા, લોકો આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા. પંડિતજી ત્વરાથી આસન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને હર્ષથી શાહસાહેબને ભેટી પડયા અને પોતે શા કારણથી આવ્યા છે તે ત્રીજા વરદાનની માગણી કરતાં પંડિતજીએ હાથ લંબાવ્યો. એ શ્રવણ કરતાં 'ઠીક ત્યારે તમે હવે કથા સમેટી પ્રમોદવનમાં બેરડીના ઝાડ નીચે આવો, ત્યાં આપણે મળીશું', કહી શાહસાહેબ ચાલ્યા ગયા.

પંડિતજીએ પોતાના પોથી-પત્રાં બાંધી દીધાં અને પ્રમોદવન તરફ જવા માંડયું. એટલે શ્રોતાઓનું મોટું ટોળું તેમની પાછળ પડયું. જો આ લોકો મારી સાથે આવશે તો શાહસાહેબનો મેળાપ નહિ થાય. એટલે દીનતાથી સર્વેને પ્રાર્થના કરતા ટેકચંદજીએ તેમને વિદાય કર્યા. શ્રોતાગણો પાછા ફર્યા. પરંતુ એક આદમી ચૂપકીથી તેમની પાછળપાછળ ચાલતો હતો. પંડિતજીએ બોરડીના ઝાડ નીચે આવી તપાસ કરી, પરંતુ શાહસાહેબનો ભેટો થયો. નહિ એટલે તેઓ ત્યાં જ બેસી ગયા. પંડિતજીની પાછળ જે ભેદુ લાગુ પડયો હતો, તે નિરાશ થયો અને પાછો ફર્યો.

તેના ગયા પછી તુરત જ શાહસાહેબ બોરડીના વૃક્ષ નીચે પ્રગટ થયા. તેમને જોતાં પંડિતજીએ હાથ જોડી પ્રાર્થના કરી; 'શાહસાહેબ! તમારી કૃપાથી પુત્રરત્ન તો પ્રાપ્ત થયું અને ધન પણ પૂર્ણ છે. હવે મારૂં ત્રીજું વરદાન જે બાકી છે તે આપો!'

'બહુ સારી વાત છે,' પરંતુ કાલે કથાની સમાપ્તિ કરી તે વખતે તમને જે કાંઈ પ્રાપ્ત થયું છે તે સર્વ દાન કરી દઇ રાત્રિએ આ સ્થાન પર આવજો. પરંતુ એક વાત યાદ રાખજો કે તમારી સાથે કોઈ અન્ય

ભક્તિ હેવી જોઈએ' 'બહુ સારુ બાબા!' કહી પ્રણામ કરી ટેકચંદજી વિદાય થયા.

[૫]

એ દિવસે પંડિતજીએ પોતાને પ્રાપ્ત થયેલી સર્વ ચીજો દાન કરી દીધી. કેવળ પહેરેલાં વસ્ત્રો સિવાય કાંઈપણ રાખ્યું નહિ. સાંજ થતાં પોતે ભિખારી બની શાહસાહેબના સ્થાનમાં પહોંચવા વિનંતી કરી. 'બાબા! આપનો સેવક હાજર થયો છે' બાબા વસાલી તે સમયે આંખો બંધ કરી ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીની અનુપ રૂપરાશિનો અસીમ આનંદ લૂંટી રહ્યા હતા. એ વેળાની તેમની મસ્ત દશાનું વર્ણન કરતાં એક કવિએ લખ્યું છેઃ—'તુઝમે રેનાહુ ઔર તુઝીમે રેના રહું;

આ જાય તુ નઝર તો તુઝે દેખતા રહું'

મહાત્માજી એ આંખો મીંચેલી અવસ્થામાં જ બોલી રહ્યાઃ 'હા, તમો આવ્યા ઠીક ત્યારે......

શાહ સાહેબ બોલ્યા જતા હતા અને પંડિતજી હોંકારો આપતા હતા. આખરે શાહસાહેબે કહ્યું: 'બહુ સારું, હવે તમે વલી અલ્લાહ બની જાઓ.' પંડિતજી કહેવા લાગ્યા; 'હું તો તમારો સેવક ટેકચંદ છું!' 'ઠીક કહો છો, તમે, વલીરામ બની જાઓ.' એ જ ઘડીએ પંડિત ટેકચંદજી પણ બાબા વસાલીની જેમ મસ્ત દશામાં ડૂબી ગયા. ત્યારથી તેમનું નામ 'વલીરામ' પડ્યું.

બાબા વસાલીએ લખેલા 'માસુકીમા' ગ્રંથની કેવળ ચણુચાર શેર વાંચતાં જ વલીરામ ફારસી અને અરબીના ભારે વિદ્વાન બની ગયા. એમણે રચેલો 'દિવાને-વલીરામ' નામનો ગ્રંથ પ્રેમીજનો આજે પણ આદરની દૃષ્ટિથી નિહાળે છે.

મહાત્મા વસાલી પ્રમોદવનમાં રહેતા હતા. અને પંડિત વલીરામજી મણિકૂટ પર વિચરતા હતા. રાત્રિ-સમયે જ્યારે બંને ભેગા થતા ત્યારે એ મુંઝાની સમ-સ્યાની જેમ બંને દિવાનાઓ પ્રેમ સાગરમાં ડુબકાં ખાતા. કેટલાક સમય પછી મહાત્મા વસાલી બાબાએ પોતાની એ જીવનયાત્રા સમાપ્ત કરી ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીના ચરણસરોજમાં વિરામ પામ્યા. એમની સમાધિ આજે પણ એજ બોરડીના વૃક્ષનીચે વિદ્યમાન છે.

'માસુકીમા' નામનું પુસ્તક મહાત્મા વસાલીએ રચેલું છે. મધ્યરાત્રિના સમયે એ કવિતા અચાનક એમના મુખમાંથી નીકળી ગઈ હતી. બીજે દિવસે લખનૌના કૈસરબાગના મિજલસમાં પીરજાદા સાહેબે એ જ કવિતા લલકારી. લોકોને એ કવિતા અત્યંત ગમી ગઈ, અને ઠેરઠેર તેનો પ્રચાર થઈ ગયો, અને તે એટલે સુધી કે અત્યારે પણ મદરેસા અને પાઠશાળાઓમાં પણ એનો પ્રવેશ કરાએલો છે.

બાબા વસાલીના જીવનમાં બીજી અનેક પ્રભાવમય ઘટનાનો સમાવેશ થાય છે. પ્રિયતમ-પ્રભુના એ રહસ્યોને એ જ સમજી શકે છે, જે એવા રહસ્યની વાતો જાણી શકે છે!

ધન્ય છે મહાત્મા વસાલીને અને તેમના અલૌ-કિક પ્રેમને! યવનનોના કાળમાં પણ એમણે ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીની વિમલ ભક્તિનું આસ્વાદન કરી હિન્દુઓની આંખો ખોલી નાખી.

બાબુ હરિશ્ચંદ્રજીએ ઠીક કહ્યું છે: 'ઇન મુસલમાન હરિજન પર કોટિન હિંદુન વારિયે.

એક સ્થળે કૃષ્ણપ્રેમી મુસ્લિમ સંત-બાબા ગુલહન પણ એવા જ તાત્પર્યનો ઉલ્લેખ કરે છે:
શ્યામ છબી છિન છિન લીખી, 'ગુલહન' ચહે ન આન,
મુરલીધરસે મન લગા, ઉન્હેં વોહી ભગવાન.

ભગવાન રામચંદ્રજીના પ્રેમી ભક્ત શાહસાહેબ-બાબા વસાલીનું સ્મરણ થતાં હૃદયમાં એક પ્રકારની દર્શનલાલસા-દર્દ જગાવી જાય છે!

જય હો! બાબા વસાલી અને તેમના શિષ્ય પંડિત વલીરામનો જય હો!

ગાંધી જીવન રસ

લેખક–પ્રયોજક
શ્રી. ઇન્દુવદન નરોત્તમદાસ દેસાઈ

સત્યનો આગ્રહ

"બધા સાચું બોલતા ને આચરતા થઇ જાય તો સ્વર્ગ પૃથ્વી ઉપર ઉતરે."

ગાંધી બાપુએ સત્યની આરાધના કરીને સત્ય આચરી બતાવ્યું. સત્યનારાયણની સેવા કરતા ને જીવનમાં ઉતારતા પોતે ખુદ સત્યનારાયણ બની ગયા. સત્ય એજ પરમેશ્વર છે. સત્યનું પાલન કરતાં કરતાં એમણે દુઃખ વેઠયું, સત્યનો આગ્રહ રાખી સત્યાગ્રહ કર્યો, માર ખાધો, જેલ ગયા. રાજા હરિશ્ચંદ્રની માફક તેઓ બીલકુલ ડગ્યા નહિ, પોતાના અનુયાયીઓને સત્યનો માર્ગ બતાવ્યો. અભ્યાસ અને વૈરાગ્યથી એમણે સત્યને જીવનમાં ઉતાર્યું. સત્યની શોધ પાછળ, સત્યના આરાધન સાથે તપશ્ચર્યા હોય, પોતે દુઃખ સહન કરવાનું હોય, તેની પાછળ મરવાનું હોય એ ગાંધીજીએ કરી બતાવ્યું.

અહિંસાનો વિજય

"સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો મુખ્ય માર્ગ અહિંસા."

ગાંધીજીએ પોતાના જીવનમાં અહિંસાને પણ લીધી. અહિંસાની આરાધનામાં પોતે ખુદ અહિંસાનો અવતાર બની ગયા. શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્‌બોધેલી અહિંસા એમણે જીવનમાં આચરી બતાવી. મહાવીર, બુદ્ધ અને ઇશુને પંથે ચાલી, તેઓનાથી પણ આગળ વધી એમણે અહિંસાના વિધવિધ પ્રયોગો, સામાજિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં આદર્યા, વિજય, મહાવિજય અહિંસાના પેગમ્બરના ચરણોમાં ઢળતો આવ્યો. અહિંસાથી એમણે હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ અપાવ્યું.

"અહિંસા સાધન છે, સત્ય સાધ્ય છે. સાધન આપણા હાથની વાત છે, તેથી અહિંસા પરમ ધર્મ થઇ...સાધનની ફિકર કર્યા કરીશું તો સાધ્યનાં દર્શન થશે જ." જે સાપ ઝેરી નથી તે માનવનો મિત્ર છે.

સત્યના આગ્રહમાં અહિંસાનો પ્રયોગ કર્યો. ડગલે ને પગલે એમને વિજય મળ્યો. શાન્તિ ગાંધીજીનું જીવનધ્યેય હતું. અહિંસા વિના શાન્તિ કયાં મળે? આફ્રિકામાં આદરેલી અહિંસા અને એ પ્રયોગથી વિજય મળ્યા પછી એમણે અહિંસાને હિન્દુસ્તાનમાં આદરી બતાવી. હિંસક બળો ઘડીભર થંભી ગયાં ને અહિંસાનું આરાધન કરવા લાગ્યાં.

ગાંધીજીનું મૃત્યુ ભલે હિંસક માણસે કર્યું, એમાં પણ અહિંસાનો વિજય હતો. અહિંસાનું પાલન કરતાં, પોતાની જાતને તેમણે ઈશ્વરના ખોળામાં મૂકી દીધી હતી.

"અભય અહિંસાધારીનું મુખ્ય વ્રત છે. જેને ક્રોધ ને કામ ન અડે, જેને દ્વેષ કે ઈર્ષ્યા ન અડે તે અહિંસક."

ગાંધીજી, ખરેખર, અહિંસાનો અવતાર હતા.

અભયની આસપાસ.

"સત્ય અને અહિંસાનું પાલન કરનારને નિર્ભય બનવું પડે છે. તેને કોઇનો ડર હોતો નથી. તે મૃત્યુથી કે સમાજ અને સરકારના પાશવી હુકમોથી કે અન્યાયોથી ડરતો નથી; રોગથી કે ગરીબાઇથી, ચોરથી કે ડાકુથી તેણે ડરવું ન જોઇએ."

ગાંધીજીએ અભયને પોતાની રગેરગમાં વણી લીધો હતો. ગુંડાઓની વચ્ચેથી જતાં એમણે આફ્રીકામાં ડર રાખ્યો નહોતો. બ્રીટીશ સલ્તનત જેવી સત્તાને પડકારતાં એમણે ભય બતાવ્યો નહોતો.

અભય વિના બીજી સંપત્તિઓ સાંપડતી નથી.

"આપણે બાહ્ય ભયથી મુક્ત બનીએ તેની સાથે આંતરિક શત્રુના ભયથી પણ મુક્તિ મેળવવી જોઈએ."

"જીવનમાંથી મારાપણું નિકળી જાય તો અભયનું વ્રત સાવ સહેલું છે," એ ગાંધીએ બતાવ્યું.

બ્રહ્મચર્યનો મહિમા

"સત્ય અને અહિંસાનું પાલન કરનારને બ્રહ્મચર્યની પહેલી જરૂર છે."

ગાંધીજીએ માનસિક અને શારીરિક રીતે બ્રહ્મચર્યના પ્રયોગો કર્યા અને એમાં એઓ પારંગત થયા, બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતાં તેઓ કર્મયોગી બની ગયા. મન, વાણી, અને કર્મથી એમણે બ્રહ્મચર્યને સાવ સહેલું કરી મૂક્યું.

"વિષયમાત્રની કામનાનો નિરોધ એ જ બ્રહ્મચર્ય છે" એ જીવનમાં વણી બતાવ્યું, ઇન્દ્રિયોને એકાગ્ર કરી એમણે માણસો બનાવવનો પ્રયોગ આદર્યો. માટીમાંથી ગાંધીજીએ માણસો ઘડ્યા ને માણસોમાંથી દેવ ઘડ્યા. પોતે સત્યની શોધમાં આચાર,–વ્યહારને શુદ્ધ રાખ્યો, ને નિર્મળ ચિત્તે એમણે પોતાનો ને માનવ જાતિના ઉદ્ધારનો રાજમાર્ગ બતાવ્યો. ગાંધીજીએ અનેકવાર સંયમનો મહિમા ગાયો છે.

સ્વાદથી પાયમાલી

બ્રહ્મચર્યના વ્રતને સહેલું બનાવનાર અસ્વાદનું વ્રત છે. "ભોગ એટલા રોગ." એ કહેરત સત્ય છે. ગમેતેમ ખાવું, પીવું અને ભોગવવું તેથી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે."

ગાંધીજીએ જીભને અને બીજી ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવા સ્વાદની માત્રા ઓછી કરી બકરીનું દૂધ, ખજુર અને બીજો શરીર ટકાવી રાખવા માત્ર નામનો જ ખોરાક લીધો. એથી એમને ઘણો લાભ થયો ને પોતાનું જીવન દાખલારૂપ બનાવી આપણી સમક્ષ મૂક્યું.

વ્યસનમાત્રનો ત્યાગ એ એમનું જીવનસૂત્ર હતું. "સ્વાદ લીધા વગર જીવન ટકાવવા ખાવું." સ્વાદને જીતવા એમણે પુરુષાર્થ કર્યો ને સ્વાદને જીની તેઓ સંયમી બન્યા.

ચોરીની લાલચ

"પારકું એટલું આપણું" એવો જાણે જીવનવ્યવહાર બની ગયો હતો, ત્યાં ગાંધીજીએ ધડાકો કર્યો." પારકાનું તેની રજા વિના લેવું એ ચોરી છે, પાપ છે. ને એથી ચોરી કરનાર ગુનેગાર હોઈ સજાને પાત્ર છે."

'પરધન પત્થર માનીએ' ભક્ત નરસિંહ મહેતાએ ગાયું ને ગાંધીજીએ જીવનમાં ઉતાર્યું. આશ્રમ-જીવનમાં અને આખા દેશના વહીવટમાં ગાંધીજી ચોખ્ખા રહ્યા. ચોખ્ખા રહી મળેલી વસ્તુના માત્ર ટ્રસ્ટી બની એમણે અનેકોને દાખલો આપ્યો.

"પોતાની જરૂર ઉપરાંતનું લેવું ને સંગ્રહ કરવો એ પણ ચોરી કહેવાય." મોટા ખાનદાન કહેવડાવનારાઓ, અમલદારો પણ લાંચ રૂશ્વતથી મુક્ત બનતા નથી. માલિકપણાનો અભાવ એટલે ગાંધીજી.

સાદા જીવનની જરૂર

"પોતાની જરૂર કરતાં વધારે રાખવું એ પાપ છે. સંઘરાખોરી એ ગુનો છે. રોજનું રોજ પેદા કરો, કમાઓ ને રોજ ખાઓ," એવો ગાંધીજીનો આગ્રહ હતો.

આશ્રમજીવનમાં કે ઘરના જીવનમાં ઘરેણા ને દાગીનાનો એમણે મોહ નથી રાખ્યો. શરીર

ઉપર કપડાં પણ શરીરને ઢાંકવા પૂરતાં. "ખુરશી વિના ચાલે તો ખુરશી ન રાખવી."

ગાંધીજીએ સાદી ભાષા ને સાદા વેશથી, સાદા જીવનથી 'સંત'ની પદવી પ્રાપ્ત કરી.

આચારમાં તો ખરાજ, પણ વિચારમાત્રથી પણ સેવાપરાયણ રહેવું અને બીજાને ઉપયોગી થઇ પડવું એ ગાંધીજીના જીવનની રોજનીશી છે.

આપણો હિન્દુસ્તાન ગરીબ દેશ છે અને આ ખોટા મોજશોખ અને કપડાંના ખોટા ભપકા બિનજરૂરી છે. આખા દેશની ગરીબી નિહાળીને ગાંધીજી નગ્ન ફકીર બન્યા.

આભડ છેટ શા માટે ?

"આપણે હિન્દુલોકો અનેક અધર્મ કરતા આવ્યા છીએ તેમાં મોટામાં મોટો અધર્મ ને પાપ તે અસ્પૃશ્યતા ઈ. અમુક વર્ગને ન અડકવું, તેમને હેરાન કરવા વગેરે વસ્તુ માનવતામાં સમાઇ શક્તિ નથી." જરા વિવેકબુદ્ધિથી વિચાર કરતાં આ અન્યાય કેવો ભયંકર છે તે માલુમ પડશે. બાકી હિન્દુઓએ દૂર કરેલા વિવેકને ગાંધીજીએ જીવનમાં ને આચારમાં ઉતારી હિન્દુ-ધર્મ ઉપર લાગેલું કલંક ધોયું.

"અસ્પૃશ્યતા નિવારવી એટલે જગત માત્રની સાથે મૈત્રી રાખવી" દ્વેષ ભાવ દૂર કરવો.

દરેક સાથે પ્રેમથી વર્તી ગાંધીજીએ પોતાનો ને એ રીતે કહેવાતા અસ્પૃશ્યનો જયજયકાર વર્તાવ્યો.

જાતમહેનત ઝીન્દાબાદ

"તારી રોટી તું તારા પસીનો રેડીને કમાજે ને ખાજે." બાઇબલે કહ્યું.–

કુદરતનો પણ નિયમ છે કે મહેનત કરો ને ખાઓ.

"જાતમહેનત ન કરે, તેને ખાવાનો અધિકાર નથી." ગાંધીજીએ કહ્યું. ને પોતે જાતમહેનત આદરી આપણી સમક્ષ દાખલો બેસાડ્યો.

"મહેનત કર્યા વગર ખાય છે તે સમાજનો દ્રોહ કરે છે. ભીખ માગીને ખાવું એ પાપ છે. બીજાની મહેનતમાંથી પોતે ખાવું ને એશઆરામ ભોગવવા એ પોતાનો અને પારકાનો બન્નેનો દ્રોહ છે.

"સ્ત્રી–પુરુષોએ પોતાનું નિત્યકામ પોતે આટોપી લેવું જોઈએ. પોતે બને ત્યાં સુધી બીજાની સેવા ન લેવી, પણ બની શકે તો બીજાની સેવા કરવી." એ ગાંધીજીનું જીવનસૂત્ર હતું.

એકરાર

"જાણ્યે–અજાણ્યે થયેલી મારી ઘણીએ ભૂલચૂકોને માટે કદાચ ભાવી પ્રજા મને નિંદે, છતાંયે મેં રેંટીયાનો જે જીર્ણોદ્ધાર સૂચવ્યો છે તેને માટે મને તેના આશીર્વાદ જ મળશે, એવી મારી પૂરેપૂરી ખાતરી છે. એ રેંટીયા ખાતર તો હું મારૂં સર્વસ્વ હારી જવાને તૈયાર છું, કારણ કે એ ચરખાચક્રના આંટેઆંટેથી શાન્તિ પ્રેમ અને શુભેચ્છા નિર્ઝરે છે.

કેટલી નમ્રતા ! ગાંધીજીના વિવેકે અને નમ્રતાએ ભલભલાને આંજી નાખ્યા છે. પોતે કરેલી અગર જીવનમાં પ્રયોગો કરતાંકરતાં થઈ ગયેલી ભૂલોનો એમણે અનેકવાર એકરાર કર્યો છે. એમણે આદરેલી ને વર્ણવેલી 'હિમાલય જેવડી ભૂલ' પ્રખ્યાત છે.

સુવર્ણ સૂત્રો

સંગ્રાહક :
શ્રી ગુરુચરણકમલાનુરાગી—ભિક્ષુ

નિષ્ફળ જાય એવાં કૃત્યોથી અળગા રહેવું પણ, સફળતાનો સંભવ છતાં માત્ર વિઘ્નોથી ડરીને પ્રયત્નથી દૂર ન થવું, એ બે સિદ્ધાંતો બુદ્ધિમાન લોકોના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો કહેવાય છે.

ગમે તે એક નિર્ણય પર પહોંચવું, એ જ વિચારમાત્રનો ઉદ્દેશ છે; અને એકવાર નિર્ણય થયો એટલે તેને અમલમાં મૂકવાની ઢીલ કરવી એ મોટી ભૂલ છે.

જે કામમાં જે મનુષ્ય ખાસ હોશિયાર હોય તેની પાસે તે કાર્યનું રહસ્ય યુક્તિપૂર્વક શીખી લેવું, એ જ સફળતા મેળવવાની રીત છે.

પ્રત્યેક કામ કરતા વખતે કાળજીપૂર્વક કાર્યનું સ્વરૂપ, સમયની યોગ્યતા, કાર્ય માટે પસંદ કરેલ જગ્યાની યોગ્યતા, સામગ્રી અને કાર્યની સમાપ્તિ પહેલાં વચ્ચે આવનાર વિઘ્નોને વટાવી સંપૂર્ણ કરવાની ધગશ આ પાંચ બાબતોનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈએ.

પ્રેમાળ સ્વભાવ, ઊંચું કુળ અને રાજાઓના દિલનું રંજન કરે તેવી રીતભાત—એ એલચીના કાર્ય માટેની લાયકાતો છે.

પોતાના રાજા પ્રત્યેની એકાનપાભરી વફાદારી, તેજસ્વી બુદ્ધિ, અને વાક્ચાતુરી, આ ત્રણ ગુણ એલચીમાં ખાસ જરૂરી છે.

ટૂંકું વક્તવ્ય, જીભની મીઠાશ અને અપ્રિય ભાષાનો ત્યાગ, એ સાધનો દ્વારા એલચી પોતાના માલિકનું હિત અવશ્ય સાધી શકશે.

દૂતકાર્ય માટે જેને મોકલવામાં આવે, તે માણસ ચિત્તનો દૃઢ, હૃદયનો પવિત્ર અને મનોહર પ્રકૃતિવાળો હોવો જોઈએ.

રાજાઓની સાથે ફરવાના જેમને કોડ હોય, તેમણે પોતાનું વર્તન, અગ્નિ સમક્ષ તાપવા બેઠેલાં મનુષ્યો જેવું રાખે છે તેવું જ રાખવું ઉચિત છે; એટલે કે તેઓ ઝાઝા પાસે પણ ન જાય અને વિશેષ દૂર પણ રહે નહિ.

કોઈ પણ વાત લપાઈને સાંભળો બધાથી કે તમારાથી ગુપ્ત રખાયેલી વાત યુક્તિપૂર્વક કઢાવી લેવાની કોશિશ કરવી નહિ; અને તે ગુપ્ત વાત ત્યારે જ ગ્રહણ કરો કે જ્યારે તમને સ્વેચ્છાપૂર્વક કહેવામાં આવે.

રાજા નાનો હોય, સગોસંબંધી હોય, અથવા વગવાળો હોય તો પણ તેને તુચ્છ નાહ લેખતાં તેના રાજતેજ આગળ આદરપૂર્વક ચાલો.

દિલની વાત, કહેતાં પહેલાં સમજી જાય, તેવા મનુષ્યને માત્ર મનુષ્ય નહિ પણ દેવ સમજો.

દેખાવ પરથી જ મનુષ્યના મનોભાવ પામી જવાની જેમનામાં શક્તિ છે, એઓને હરકોઈ પ્રકારે તમારા સલાહકાર બનાવો.

અરે, ઓ વક્તૃત્વકળાના પારંગત અને રસજ્ઞતાના સંપાદક! તારા શ્રોતાઓનો બરાબર અભ્યાસ કરી લે અને એમને અનુકૂળ આવે એવું જ તારું વક્તવ્ય થવા દે

જે લોકો સભાની પ્રકૃતિને બરાબર પીછાણ્યા વગર તેની આગળ વ્યાખ્યાન કરે છે તેઓને વક્તૃત્વકળાની ગતાગમ જ નથી.

શાણાઓના જ સભામાં શાણપણની ચર્ચા કરો અને મૂર્ખાઓના સાથે તો સાદાઈ જ ધારણ કરો.

વૃદ્ધોની સભામાં આગળ નહિ પડવા જેટલો આત્મસંયમ કેળવો. એ પણ એક અગત્યનો ગુણ છે.

સાધકો અને વિભિન્ન ધર્મમતો

અનુવાદકઃ—
શ્રી. જયન્તીલાલ મંગળજી ઓઝા
બી. એ. એલ એલ. બી.

૧. જુદાજુદા માણસો એકના એક પાણીને જુદેજુદે નામે ઓળખાવે છે. કેટલાક તેને 'પાણી' કહે છે, કેટલાક 'જળ', કેટલાક 'એક્વા', (Aqua) કેટલાક 'વારિ' એવાં નામ આપે છે. તે જ રીતે એક સચ્ચિદાનન્દને જ કોઈ 'ગોડ' (God) કોઇ 'અલ્લાહ,' 'હરિ' અને કોઈ 'બ્રહ્મ' કહીને ભજે છે.

૨ કુંભારને ત્યાં કુંજા, તાવડી, કથરોટ, વાટકા, હાંડલા-એમ જુદાંજુદાં વાસણો હોય છે, પણ બધાં એક જ માટીમાંથી બનાવેલાં હોય છે. તે જ રીતે ઈશ્વર એક છે, પણ ભિન્નભિન્ન યુગે અને દેશે ભિન્નભિન્ન નામે અને ભાવે તેની આરાધના થાય છે.

૩ એક જ ખાંડમાંથી જુદાજુદા આકારનાં પશુ-પંખીનાં ખાવાનાં રમકડાં બને છે, તે જ રીતે એક જ જગદમ્બા જુદાજુદા યુગમાં અને દેશમાં, જુદેજુદે નામે અને સ્વરૂપે પૂજાય છે.

૪ સોનામાંથી વિવિધ અલંકારો બને છે. અંદરની ધાતુ એક હોવા છતાં, તેમનાં જુદાંજુદાં નામ પડે છે અને દેખાવમાં જુદાંજુદાં રૂપ માલુમ પડે છે, તે જ રીતે ઇશ્વરના સંબંધમાં સમજવું. જુદીજુદી ધારણા પ્રમાણે તેને વિવિધ રીતે ભજવામાં આવે છે. કેટલાક તેને પિતા તરીકે, કેટલાક માતા તરીકે તથા કેટલાક સખા તરીકે અને કેટલાક પતિ તરીકે, કેટલાક અન્તર્યામી તરીકે તથા કેટલાક પોતાના મધુર બાળક તરીકે તેને ગણવાનું પસંદ કરે છે. પરન્તુ આ વિવિધ ભાવે એક જ ઇશ્વરની આરાધના કરવામાં આવે છે.

૫ એક સમયે વર્ધમાનના મહારાજાના દરબારમાં શિવ અને વિષ્ણુ એ બે દેવમાંથી કયા દેવ વધારે મોટા, એ સંબંધમાં વિવાદ શરૂ થયો. કેટલાક પંડિતો કહે, શિવ વધારે મોટા, કેટલાક કહે વિષ્ણુ. જ્યારે વિવાદે ઝઘડાનું સ્વરૂપ પકડ્યું, ત્યારે એક ડાહ્યા પંડિતે કહ્યું; "પંડિત મહાશયો! મેં તો વિષ્ણુને પણ નથી જોયા, અને શિવને પણ નથી જોયા. હું કેમ કહી શકું કે બેમાંથી વધારે મોટા કોણ?" એ જ પ્રમાણે એક દેવની બીજા દેવ સાથે સરખામણી કરવી નહીં. જ્યારે એમાંથી કોઈના પણ દર્શન થશે, ત્યારે સમજાશે કે, એ બધા એક જ બ્રહ્મનાં સ્વરૂપો છે.

વિભિન્ન ધર્મમતો એટલે વિભિન્ન માર્ગો

૬ મોટાં તળાવોમાં નહાવા માટે ઘણાયે ઘાટ બાંધેલા હોય છે. નહાવા માટે અથવા પાણી ભરવા માટે માણસ ગમે તે ઘાટે જાય, તોય પાણી નજીક પહોંચે છે; જો કોઇ પોતાના ઘાટને બીજાના ઘાટ કરતાં વધારે સારો કહી ઝઘડો કરવા માંડે, તો એ મોટી મૂર્ખાઇ છે. એ જ રીતે શાશ્વત આનન્દના જળાશયના પાણીને પહોંચવા અનેક ઘાટ છે. પ્રત્યેક ધર્મ એ એવો એક ઘાટ છે. નિષ્કપટ અને આતુર હૃદયે સીધેસીધા આવા ગમે તે ઘાટ ઉપર પહોંચો, તમને અવશ્ય સચ્ચિદાનન્દ રૂપી જળની પ્રાપ્તિ થશે. પરંતુ એમ ન કહેવું કે મારો ધર્મ બીજાના ધર્મ કરતાં વધારે સારો છે.

૭ ઇશ્વરનાં નામ અનેક છે, સ્વરૂપ પણ અસંખ્ય છે. અને તેમાંથી ગમે તે દ્વારા તેમની પાસે પહોંચાય છે. ગમે તે નામ કે સ્વરૂપ દ્વારા તેને ભજશો તો તમને તેમનો સાક્ષાત્કાર થશે.

૮ જુદાજુદા ધર્મમતો અને સંપ્રદાયો એ તેમને પહોંચવાના જુદાજુદા માર્ગો છે. કલકત્તામાં કાલીઘાટ પરના મા કાલીને મંદિરે જવા માટે ઘણા માર્ગો છે. તે જ રીતે પ્રભુને ધામે પહોંચવાના અનેક રસ્તાઓ છે. પ્રત્યેક ધર્મ એટલે એકએક આવો માર્ગ.

૯ કેટલાંક વર્ષો પહેલાં જ્યારે સનાતનીઓ અને બ્રાહ્મો બન્ને પોતપોતાના ધર્મમતોનો ખરા મનથી અને ઉત્સાહથી પ્રચાર કરી રહ્યા હતા, ત્યારે કોઈએ પરમહંસદેવને આ બંને પક્ષો સંબંધી તેમનો શો અભિપ્રાય છે એવો સવાલ પૂછ્યો હતો. તેના જવાબમાં પરમહંસદેવે કહ્યું હતું કે, "મારી દૈવી મા આ બન્ને પક્ષ દ્વારા પોતાનું કામ કરાવી રહી છે એમ મને ચોકખું દેખાય છે."

૧૦ હિન્દુધર્મ અને બ્રાહ્મો સમાજના મત વચ્ચે શો તફાવત છે એમ કોઇ પવિત્ર બ્રાહ્મોસમાજીએ પૂછ્યું

પરમહંસદેવે કહ્યું હતું કે, "સા,રી,ગ,મ,ના સ્વર-સપ્તકના એક જ સ્વર અને આખા સપ્તકની વચ્ચે જે તફાવત છે તેના જેવો આ બેની વચ્ચે તફાવત છે. ખ્રિસ્તમત બ્રહ્મના એક જ સ્વરથી સંતોષ માને છે, જ્યારે હિન્દુધર્મમાં આવા અનેક સૂરો છે, અને તે બધા ભેગા મળી મધુર સંગીત ઉત્પન્ન કરે છે.

૧૧ ઘરના છાપરા પર જવું હોય તો કોઈ નીસરણી વાપરીને, તો કોઈ દાદરેથી કે દોરડાની મદદથી ઉપર પહોંચી શકે છે, તે જ રીતે ઈશ્વરને પહોંચવાના વિવિધ માર્ગો છે, અને દરેક ધર્મ એકએક માર્ગ બતાવે છે.

૧૨ વિજળીક બત્તીઓ શહેરના જુદાજુદા ભાગોને વધારે-ઓછે તેજે પ્રકાશિત કરે છે, પરંતુ એ બત્તીઓના પ્રકાશના આધારરૂપ વિજળીક શક્તિ તો એક જ ભંડારમાંથી આવે છે. એ જ પ્રમાણે બધા દેશ અને કાળના ધર્માચાર્યો પરમાત્માના દીવા સ્વરૂપ છે, તેમની શક્તિ તો સર્વશક્તિમાન પ્રભુ પાસેથી જ આવે છે.

૧૩ બધાં શિયાળોની લાળી (અવાજ) એક સરખી હોય છે, તે જ રીતે બધા મહાત્માઓનું કહેવું એકસરખું હોય છે.

ધર્માંધતાનું કારણ અને નિવારણ

૧૪ અજ્ઞાનને લઈને સાધારણ માણસ પોતાના ધર્મને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે, અને મોટી ધાંધલ ખૂબ કરે છે; પણ જ્યારે સત્ય જ્ઞાનથી તેનું મન પ્રકાશિત થાય છે ત્યારે બધા સાંપ્રદાયિક ઝગડાઓનો અંત આવી જાય છે.

૧૫ બે માણસો કાચંડાના રંગ સંબંધી વિવાદ કરતા હતા. એકે કહ્યું કે, 'આ સામેના ઝાડ પરના કાચંડાનો રંગ ચમકદાર રાતો છે; બીજો કહે કે, 'તારી ભૂલ થાય છે; તેનો રંગ રાતો નહીં, પણ વાદળી છે.' અંદરઅંદર આ વાદવિવાદનો અંત આવે એમ ન હોવાથી તેઓ બન્ને એ ઝાડ નીચે કાયમ રહેનાર એક મહાત્મા પાસે ગયા. તે બે માણસોમાંથી એકે તેમને પૂછ્યું, 'બાપુ! આ ઝાડ પરના કાચંડાનો રંગ રાતો છે ખરું ને?' મહાત્માએ જવાબ આપ્યો, "હા, ભાઈ." તરત જ બીજાએ કહ્યું, "બાપુ! આપ આ શું કહો છો? એ તો અસંભવિત છે. કાચંડાનો રંગ તો રાતો નહીં, પણ વાદળી છે." મહાત્માએ તેને પણ નરમાશથી જવાબ દીધો, 'હા, ભાઈ.' તે મહાત્માને ખબર હતી કે કાચંડો કાયમ રંગ બદલતો રહે છે, તેથી તેમણે બન્ને વિરોધી વાત કરનારને હા કહી. સચ્ચિદાનંદ ઈશ્વરના સબંધમાં પણ એમ જ છે. તેનાં પણ અનેક સ્વરૂપો છે. જે ભક્તે ભગવાનના એક સ્વરૂપનાં જ દર્શન કર્યાં છે, તેને તે એક સ્વરૂપની જ માહીતી હોય છે. જેણે પ્રભુનાં વિવિધ સ્વરૂપોનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે, તે જ કહી શકે કે, 'ઈશ્વર અનેક સ્વરૂપવાળો હોવાથી આ બધાં તે જ ઈશ્વરનાં સ્વરૂપો છે. તે સાકાર તેમ નિરાકાર બંને છે અને તેનાં કેટલાં સ્વરૂપો છે તે તો કોઈ કહી શકે એમ જ નથી.

૧૬ દળ (લીલને માટે બંગાળી શબ્દ) ચોકખા પાણીવાળાં તળાવોમાં બાઝે નહીં, એ તો ગંદાં, ગંધાતાં, નાનાં ખાબોચીઆંમાં જામે છે. તે જ રીતે જે ધર્મના માણસો નિઃસ્વાર્થી, પવિત્ર અને ઉદાર ભાવનાવાળા ત્યાં દળ (સંપ્રદાય) જામતાં નથી, પણ જે ધર્મનાં માણસો સંકુચિત, સ્વાર્થી અને ધર્મઝનૂની હોય ત્યાં તે જોવામાં આવે છે.

૧૭ દળ પાડવાં એ સારું છે? દળ (લીલ) વહેતા પાણીમાં ઊગી શકે નહીં, એ તો બંધીઆર ખાબોચીઆમાં જ જામે જેમનાં હાથ-મન ઈશ્વર તરફ સતત વહી રહ્યાં છે, તેમને આવી વાતો માટે સમય હોતો નથી. જેને માનમરતબાની ભૂખ હોય છે, તે આવા જુદાજુદા પક્ષો રચો-બાંધે છે.

૧૮ માપ કરીને માણસ પોતાની જમીનની આસપાસ આડ ઊભી કરી શકે, પણ ઉપરના અનન્ત આકાશના ભાગલા પાડી શકાતા નથી. ઉપરનું અવિભક્ત આકાશ પણ સર્વને વીંટળાઈવળી સર્વનો પોતમાં સમાવેશ કરે છે. આમ જ અજ્ઞાની માણસ કહે છે કે, 'એકલો મારો ધર્મ જ સાચો છે અને તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. પરંતુ જ્યારે તેના હૃદયમાં સત્ય જ્ઞાનના પ્રકાશનો સંચાર થાય છે, ત્યારે તેને સમજાય છે કે સંપ્રદાયોના અને મતમતાંતરોના આ બધા ઝગડાથી પર એવો એક અખંડ સચ્ચિદાનંદ છે.

સદ્‌બોધ-કુંજ

'બીમારી પણ ભગવાનની કૃપા.—અશ્વિનીકુમાર દત્તના ગુરુનું નામ રામનારાયણ વસુ હતું. એ અડગ ભગવદ્‌વિશ્વાસુ ભક્ત હતા. જીવનના પાછલા દિવસોમાં તેમને લકવો થયો હતો અને તે રાજગૃહમાં રહેતા હતા. શ્રી અશ્વિનીકુમાર તેમનાં દર્શન કરવા ગયા અને ગુરુની બીમારીને લીધે ગંભીર તથા ઉદાસ મુખથી તે ઘરમાં ગયા. તેમણે પ્રણામ કર્યા તે જોઈને ગુરુ બહુ રાજી થયા અને કહ્યું, 'ભાઈ અશ્વિન! તમે તો બહુ દિવસે આવ્યા છો. આવો, આવો, કહીને તેમણે એક જ હાથથી તેમને આલિંગન કર્યું. બીજા હાથે લકવો થયો હતો. ત્યારબાદ ગુરુ રામનારાયણજી મહાત્માઓની વાણી, ગીતા તથા ઉપનિષદોના મંત્ર સંભળાવવા લાગ્યા. દુઃખનું કોઈ પણ જગાએ નામ-નિશાન ન હતું. ઉપરાંત બહુજ આનંદ છવાયો હતો. ત્યાં ને ત્યાં એક પ્રહર વીતી ગયો, સમયની ખબર પણ પડી નહીં. ત્યારબાદ અશ્વિનીકુમારે વિદાય માગતાં કહ્યું; 'તમારી તબીયત બીમાર સાંભળીને હું સમાચાર પૂછવા આવ્યો હતો. મારા મનમાં મોટી ઉદાસીનતા છવાઈ હતી; પરંતુ અહીં આ તો મેં અનેરો રંગ જોયો. જાણે કંઈ જ દુઃખ નથી. તમે ત્રણ મહિનાથી માંદગીના બીછાના પર પડ્યા છો. શું આપને કંઈ પણ દુઃખનો અનુભવ નથી થતો?' અશ્વિનીકુમારની વાત સાંભળીને રામનારાયણજીએ હસતાં-હસતાં કહ્યું, 'ભાઈ અશ્વિન' દેખો, હું ઘરડો થઈ ગયો ભગવાનની કૃપાથી અત્યારસુધી કેટલાંય સુંદર-સુંદર દૃશ્ય જોયાં, કેટલાંય સુંદર સુખ-આરામ ભોગવ્યા, હવે તેમની કૃપથી મારે થોડાક દિવસ રોગશય્યા પર સૂતાંમાં કેમ પ્રસન્ન ન થવું જોઈએ? માટે ભગવત્ કૃપા કોઈ પણ રૂપમાં આવે, બન્ને સ્વરૂપ તેમનાં જ છે ને! માટે તેનો અંગીકાર બહુજ પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવો જોઈએ.'

*

ઉત્તમ વૈરાગ્ય

(૧) ગોવિંદ સ્વામી ઉત્તર હિંદુસ્તાનના વતની હતા. અને તેમના પાસે અનેક પ્રકારની જંગમ અને સ્થાવર મિલ્કત હતી. પણ સદ્‌ગુરુના પ્રતાપથી એ નશ્વર વસ્તુ પર તેમને વૈરાગ્ય થતાં ઘરબાર છોડી જંગલમાં ચાલ્યા જતાં હતા. ત્યાં એક નદી કાંઠે વિશ્રામ લેવા બેઠા હતા ત્યાં એક ગણિકા લાખ્ખો રૂપિયાનું ધન લઈને એક શહેરમાંથી ભાગી નીકળેલી હતી, તે મળી. ગોવિંદ સ્વામીનું શરીર ગોરું તથા બહુ રૂપાળું હોવાથી પેલી ગણિકાનું મન તેમની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવાનું થયું એટલે પોતાની પાસે જે લાખ્ખો રૂપિયાના હિરા માણેક ઇત્યાદિ દ્રવ્ય હતું તે ગોવિંદ સ્વામીના પગમાં મુકીને કહ્યું કે, હું તમારી છું. ગોવિંદ સ્વામીએ મનમાં વિચાર્યું કે, કોઈ પણ મનુષ્ય સંસારના વૈભવો મુકી પ્રભુનું ભજન કરવા નીકળે છે, તેને રિદ્ધિસિદ્ધિ નડે છે. મને પણ તે પ્રમાણે થયું છે. એટલે પોતે મનમાં વિચાર કરી દિશાએ જવાનું બહાનું કાઢી પોતાનું લુગડું ગણિકા પાસે મુકી ચાલ્યા ગયા, પણ લક્ષ્મીથી બંધાયા નહિ. એવા ઉત્તમ વૈરાગ્યને ખરેખર ધન્યવાદ છે.

(૨) એક પતિપત્નીને વૈરાગ્ય થવાથી જંગલમાં જતાં રહ્યાં. એક દિવસે ગંગામાં નાહીને આવતાં પતિએ હીરો જોયો એટલે તેને લાગ્યું કે, વખતે મારી સ્ત્રીના જોવામાં આવશે તો તેને માયાનો મોહ થશે, તેથી તેણે હીરા પર ધૂળ નાખવા માંડી. એટલામાં સ્ત્રી પાસે આવી જવાથી પૂછવા લાગી—શું કરો છો? ત્યારે તેણે કહ્યું કે, હીરા ઉપર ધૂળ નાખું છું. ત્યારે સ્ત્રીએ કહ્યું કે, ધૂળ ઉપર ધૂળ નાખવાથી શો ફાયદો? તમારા મનમાં હીરો અને ધૂળ હજુ જુદી વસ્તુ છે, ત્યાંસુધી જંગલમાં રહેવું નકામું છે. હું તો બધું ધૂળ જ સમજું છું. (જુઓ સ્ત્રીનો વૈરાગ્ય)

(૩) એક સ્ત્રીએ પોતાના પતિને કહ્યું કે મારો ભાઈ સંન્યાસી થવાનો છે, ઘણા દિવસથી તે સંન્યાસી થવાને માટે તૈયારી કરી રહ્યો છે. પતિએ ઉત્તર દીધો કે, જા, 'જા, ગાંડી! તે કદી પણ સંન્યાસી થઈ શકશે

નહિ. આગળથી તૈયારી રાખવાથી સંન્યાસી થવાતું નથી.' એેએ કહ્યું, 'ત્યારે કેવી રીતે થઇ શકાય ?' પતિએ કહ્યું; "તારે જોવું છે ?" એમ કહી તરત જ વસ્ત્રો ફેંકી દઈ તેને માતા કહી ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યો, તે ફરી આવ્યો જ નહિ.

*

ક્ષમા વિષે

કહે છે કે અરબસ્તાનના પાદશાહના કુટુંબીઓની કતલ કરીને એક અપરાધી તે પાદશાહના હજુરમાં પોતાની મેળે આવીને દાખલ થયો. પાદશાહે તેને કહ્યું કે તારૂં બેધડકપણું જોઇને મને આશ્ચર્ય લાગે છે, કારણ કે તે મારો મોટો અપરાધ કર્યો છતાં તું નિશ્ચિન્તપણે મારી સંમુખ આવ્યો છે. અપરાધીએ કહ્યુ કે, મેં મોટો અપરાધ કર્યો છે પણ આપનામાં અપરાધ માફ કરવાનો ગુણ મારા અપરાધ કરતાં પણ મોટો હોવાથી હું આપની સન્મુખ હાજર થયો છું. પાદશાહને ઊંડો વિચાર કરતાં માલુમ પડયું કે આવા અપરાધીને ક્ષમા આપવાથી તે ખુશી થશે ને મારી કીર્તિ વધશે, ને પરલોકનું પુણ્ય પ્રાપ્ત થશે.

—શ્રી કેશવલાલ ઠક્કર

પાર્વતીની દયાઃ-મહાભાગા હિમાચલનંદિની પાર્વતીએ ભગવાન શંકરને પ્રાપ્ત કરવા માટે મહાન તપ કર્યું. શ્રી શંકરે પ્રસન્ન થઇને દર્શન આપ્યાં. પાર્વતીએ પ્રણામ કર્યા. ત્યારબાદ શંકર અદૃશ્ય થઇ ગયા. હવે પાર્વતી આશ્રમની બહાર એક શિલા ઉપર બેઠી હતી એટલામાં તેણે કોઇ ગરીબ બાળકના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો. બાળક બૂમો પાડતો હતો, 'હાય-હાય ! મને મગરે પકડી લીધો છે, તે હમણાં મને ખાઇ જશે. મારાં માતા પિતાને હું એકનો એક જ પુત્ર છું, કોઇ આવો, મને બચાવો. હાય ! મને બચાવો.'

બાળકનો કરુણ અવાજ સાંભળીને પાર્વતી દોડી. જોયું તો એક સુંદર બાળકને સરોવરમાં મગરે પકડયો છે. પાર્વતીના જોતજોતામાં તે મગર બાળકને ખેંચીને સરોવરની મધ્યમાં લઇ ગયો. બાળક બહુ તેજસ્વી હતો, પણ મગરના પંજામાં સપડાવાથી કરુણ રુદન કરી રહ્યો હતો. બાળકનું દુઃખ જોઇને પાર્વતીનું હૃદય પીગળી ગયું. તે બોલી, 'મગરરાજ ! બાળક બહુ ગરીબ છે, તેથી તેને છોડી દો.' મગર બોલ્યો, 'દેવી ! દિવસના છઠ્ઠા ભાગમાં જે કોઈ મારી પાસે આવે છે તેને હું મારો આહાર બનાવું છું. આ બાળક તે અવસરે અહીંયાં આવ્યો છે. એટલે કે બ્રહ્માએ એને મારા આહાર તરીકે મોકલ્યો છે તેથી હું તેને નહીં છોડું.' પાર્વતીએ કહ્યું 'મગરરાજ ! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. મેં હિમાલયની ટોચ પર રહીને મોટું તપ કર્યું છે, તેના પ્રભાવથી તમે તેને છોડી દો.' મગરે કહ્યું, 'તમે જે ઉત્તમ તપ કર્યું છે તે મને અર્પણ કરી દો

નાવિકને....!

(રાસગીત)

સાગરને તીરે એક નાનીશી નાવડી,
ધીરે ધીરે તું હંકારજે હરિ.

જીવન-મુસાફરીએ ઊપડી આ નાવડી
સાગરની પાર તું ઉતારજે હરિ—સાગર૦

આશાનિરાશાનાં મોજાં બહુ આથડે,
મારી આ નાવડી સંભાળજે હરિ—સાગર૦

સાગરને તીરે વાય કળિયુગના વાયરા,
નૈયાને ડૂબતી બચાવજે હરિ—સાગર૦

વચમાં તોફાન ઘણાં વસમી છે વાટડી,
મારી આ નાવડી મઝધાર છે હરિ—સાગર૦

આભે ઘનઘોર દીસે ઝબકે છે વીજળી
નયનોમાં રે'મ ધરી ન્યાળજે હરિ—સાગર૦

સેવક હું નાવ મહીં બેઠો છું શામળા
મારો નાવિક બની તારજે હરિ—સાગર૦

—શ્રી. અમૃતકુમાર શાહ

શ્રી મહાશકિત સેવાસંઘ સલાપસ ક્રોસરોડ અમદાવાદ

નોંધ—સંઘના સભાસદની વાર્ષિક ફી માત્ર ચાર આના આપી સંઘના સભ્ય બનો. બહારગામથી ફી મોકલનારે પાંચ આનાની ટીકીટે મોકલી આપવી. તેમને બે રંગમાં છાપેલ, ઘરમાં વસાવવા લાયક "શરણાગત દીનાર્ત૦"નો આખો શાકતમંત્ર ભેટ તરીકે મોકલી આપવામાં આવશે. જે ભાઈ-બહેન ૧૦૦ ઉપરાંત સભ્યો નોંધી આપશે તેમનું નામ માસિકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

ગ્રાહકોના સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

પંડીત નારાયણ મુળજી પુસ્તકાલય
કાલબાદેવીરોડ મુંબઈ નં. ૨

શ્રી મુળશંકરભાઈ, ડવેલોપ ડેપો કેમેરૂલ
સ્ટ્રીટ—અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨

મહેન્દ્રરાય દયાશંકર શુકલ C/O સસ્તું
ઔષધ કાર્યાલય બાલાજીરોડ—સુરત

ભગવાનદાસ નગીનદાસ કાળવાળા
બેગમપુરા ગોલવાડ સુરત.

ડી. એન. બ્રધર્સ કણપીઠ બજાર સુરત.

બુકસેલર્સ દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર—ભરૂચ

પટેલ ઇન્દુભાઈ શીવાભાઈ
શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા

જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ બુકસેલર
ઘીમડા પોળના નાકે વડોદરા

મહાકાળી બેંગલ્સ સ્ટોર્સ, ન્યાયમંદિર
પાસે, હનુમાન ચકલા, વડોદરા

નર્મદાશંકર ઇશ્વરલાલ પાઠક
રાવપુરા, ભોગીદાસ વિઠ્ઠલની પોળ વડોદરા

હવા ઈલેક્ટ્રીક સ્ટોર ગોકુળનાથજી મંદીર
ડભોઈ

મધુસુદન બાઇલાલ બુકસેલર પાદરા

શ્રીસત્યનારાયણ ભજનમંડળવતી મેનેજર
રણછોડભાઈ ઇશ્વરભાઈ
ઠે. રાણા નારણદાસ હરગોવિંદદાસની
દુકાને પાદરા

શાન્તિલાલ છોટાલાલ—બુકસેલર બાલોદ

ચીમનલાલ છોટાલાલ કંટાવાળા ઉમરેઠ

દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા પખાલીરાની
મોરબી

મોહનદાસવલ્લભભાઈપટેલ(સર)કરમસદ

ઠક્કરસુંદરલાલ તેજસીભાઈ— કારીગર

ઉનમીઠાભાઈ કાશીભાઇબજારમાંવીરસદ
વૈષ્ણવ પ્રિન્ટરી બોરસદ

પા. અંબાલાલ ડાહ્યાભાઇ લખાવાડનડીઆદ

દેસાઇ મધુસુદન મગનલાલ દેસાઇવગો
રામદાસભાઈની ખડકી નડીઆદ

શ્રી સૌભાગ્ય કંગનસ્ટોર ભાવસારવાડ,,

કાળીદાસ લલ્લુભાઇ વસો-સ-ક-મળસે

મોતીભાઈ જેઠાભાઇ વડફુવાપાસે પેટલાદ

અમદાવાદ

મધુસૂદન ભોગીલાલ શાહ
હરણવાવાડા, કુંભારવાડા. ૭૨૧/૧,

મોહનલાલ બહેચરદાસ મહેતા શાહપુર
વનમાળી વાંકાની પોળ

અરવીન્દ અન્ડ કો રીચીરોડ
લક્ષ્મી વીલાસ હોટલ પાસે

પટેલ અંબાલાલ ચુનીલાલ
દુધવાળી પોળ શાહપુર

પટેલ શંકરલાલ નારણદાસ
નવી વડવાળી પોળ શાહપુર

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની
પોળ સોનીની પોળના મેડા ઉપર

શાહ સોમચંદ અંબાલાલ મહીમાળી તથા

નર્મદાશંકર મુળશંકર રાયપુર કાપડીવાડ

ઠક્કર બુક ડીપો રીચીરોડ પુલ નીચે

શંકરરાવ માધવરાવ ગાયકવાડ શાહપુર
બુખારાની પોળ

હવા ઈલેકટ્રીક સ્ટોર
વાડાપોળ—સામે ખાડીયા

શાન્તીલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ
ગોમતીપુર દરવાજા પાસે લીંબાડીશેરી

ભીખાભાઈ સખારામ ખેપકર
મ્યુ. દેરાના ડબા પાસે અસારવા

પુંજાલાલ જેશંકર ત્રીવેદી નવા વાડજ

નાગજીભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ,
સરસપુર, પઠાણની ચાલી, રૂમ નં. ૧૫૮

શંકરલાલ ભોલતારામ દીક્ષિત
સત્યનારાયણના મંદિર પાસે કઠલાલ

ગુજરાત જનરલ ટ્રે.કંપની—મહેમદાવાદ

પટેલ કાન્તિલાલ જીવાભાઈ નાપાડ

શામળદાસ ઓધવજી મહુવા

નારાયણભાઈ પ્રેમચંદ ગાંધી બજાર પેટલાદ

ગોરધનદાસછોટાલાલમોદવાડાશેરી ધંધુકા

હર્ષદરાયમણીલાલશાહસુતાલવાલાગોધરા

મણીલાલ બ. શાહ પ્રા. ઓ. ઓફીસ

હનુમાન આશ્રમ બોક્સ નં. ૧૧૨૧ નૈરોબી

શાંતીલાલ નાથુભાઈ ઝુરસંડી

મહારાજ હરીલાલ જીવરામ
પો. બો. ૧૩૮ ટાંગા

લીલાધર પુરૂષોતમદાસ વેદ —ટાંગા

લાલજીભાઈ ગિરધરલાલ ટેરોરો

ગી. પી. સગત પો.બો.૨૪૧મોમ્બાસા
જગન્નાથ પાઠક ડાકોર

ડા. કાનજીભાઈ દામજીભાઈ અંદરજી
તળસીભાઇ રૈયા નાકા પાસે, રાજકોટ

રતીલાલ હરજીવનદાસ ત્રીવેદી રાણપુર

નરભેરામ કુંવરજી ઠક્કર વાંકાનેર

કામેશ્વર પુસ્તકાલય અમરેલી

દેસાઇ પરસોતમદાસ હીરાભાઇ ભીનોર

નાનાલાલ એમ. ત્રીવેદી સીંહદ્વાગાડ

અનંતરાય મોહનલાલ ભટ્ટ

ઠાકરદાસની પેરી કણબીવાડ ભાવનગર

પટેલ વિઠ્ઠલદાસ નાગરદાસ બેટ

મહાશંકર હિંમતલાલ દવે

પો. બો. નં. ૪૨૫ કમ્પાલા

રઘુપતિ રાઘવ રાજારામ; પતિતપાવન સીતારામ.
હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે

વાર્ષિક લવાજમ		હિંદ બહાર
રૂા. ૫—૪—૦	તંત્રી:	રૂા. ૭—૮—૦
પાકું બાઇન્ડીંગ	મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ	પાકું બાઇન્ડીંગ
રૂા. ૬—૪—૦		રૂા. ૮—૮—૦

વિષયસૂચિ

જરૂરી સૂચનાઓ:—

૧. ગ્રાહકોએ પોતાનું નામ-સિરનામું સ્પષ્ટ લખવું જોઈએ. અને પોતાનો ગ્રાહકનંબર લખવાનું ભૂલવું ન જોઈએ.

૨. પત્રનો જવાબ મેળવવા માટે રીપ્લાઇ પોસ્ટકાર્ડ કે ટીકીટ મોકલવી જરૂરી છે.

૩. ગ્રાહકોએ મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવું જોઈએ. વા. પી. મંગાવવાથી કેટલીકવાર મહીને દોઢ મહીને મળે છે. વી. પી. અને મનીઓર્ડર બન્નેનો ખર્ચ એક જ છે; માત્ર વી. પી. મોકલવાની વ્યવસ્થામાં શ્રમ વિશેષ પડે છે.

અંક તા. ૧૦ મી સુધીમાં ન મળે તો પોસ્ટકાર્ડ લખી મંગાવી લેવો.

લખો:—શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, પો. બો. નં. ૬ અમદાવાદ.

શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, મસ્કાપર્સ રોડ, અમદાવાદ. મુદ્રક અને પ્રકાશક દેસાઈ મગનભાઈ છોટાભાઈ મસ્કાપર્સ રોડ. શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય, મોતીવિલા—અમદાવાદ.

ગ્રાહકોને વિનંતિ

. ગયા અંકમાં આપેલી સૂચના અનુસાર, જે ભાઈઓનાં મની-ઓર્ડરો આવેલાં નથી તથા જેમના તરફથી વી. પી. ન મોકલવાના પત્રો આવેલા નથી, તેમના ઉપર તેઓ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવા માગે છે એમ ગણીને, વિશ્વમંગલના ચૌદમા અને પંદરમા એમ બે વર્ષના સામટા લવાજમ તરીકે રૂ. ૧૦–૪–૦ ના વી. પી. થી મહાભારતનો ત્રીજો ખંડ રવાના કરવાનું શરુ થઈ ચૂક્યું છે.

જે ભાઈઓ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવા માગતા ન હોય અને વી. પી. સ્વીકારવા માગતા ન હોય તેઓ હજુ પણ અમને એક ત્રણ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખી ખબર આપે, કે જેથી એ તેમના ઉપર વી. પી. રવાના થવું બાકી હોય તો તે રવાના કરવામાં ન આવે; જેથી કાર્યાલયને વી. પી. ના પોસ્ટેજ ખર્ચનું નિરર્થક નુકશાન ન થાય.

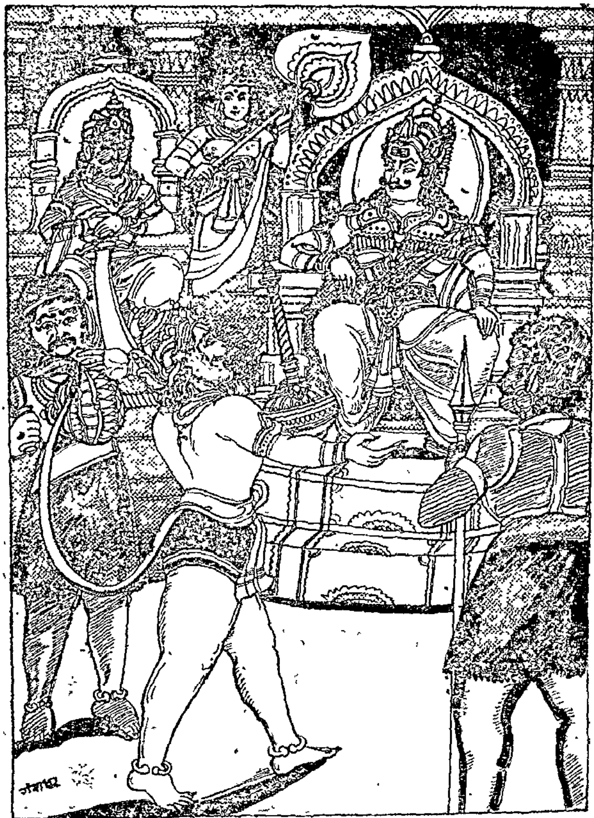
જેઓ બે વર્ષના સામટા લવાજમને બદલે એક જ વર્ષના લવાજમથી વી. પી. મંગાવવા માગતા હોય તેઓ કૃપા કરી તેની સ્પષ્ટતા કરતું એક પોસ્ટકાર્ડ ન લખ્યું હોય તો લખી જણાવશે.

જેઓને પાકા બાઈન્ડીંગના ખંડો જોઈતા હોય તેઓએ પણ તે માટે પોસ્ટકાર્ડ લખી જણાવવું. પાકા બાઈન્ડીંગના રૂા. રા વધુ થાય છે.

સામટું લવાજમ ભરનારને મહાભારતનો ચોથો ખંડ વહેલો વાંચવા મળે છે અને લવાજમમાં દસ આના ઓછા થાય છે.

જે મહોદયોએ વી. પી. ન મોકલવા સૂચના ન આપી હોય તેઓને વી. પી. સ્વીકારી લેવા વિનંતિ છે.

વી. પી. સ્વીકારનારાઓને ચૈત્ર માસમાં ચોથો ખંડ તૈયાર થયે તુરત જ રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે.

રાવણના દરબારમાં સુલેહ માટે અંગદ

सत्संगं जनयन्परात्मविषये भक्तिं समुद्बोधयन् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भजनकं साहित्यमुन्मूलयन् ।
धर्मद्वेषमनुक्षणं प्रशमयन्मन्दं शनैर्मद्गतिं, संजातं खलु 'विश्वमंगल'-मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૩ મું : માઘ–૨૦૦૬ : ફેબ્રુઆરી–૧૯૫૦ : અંક ૧૧ મો

આશાનો અમર દીવડો

(વ્હાલા ! તારો વિયોગ (૨) દિલડાનું દર્દ છે......રાગ)

પ્રેમીઓનાં હૈયાની માંય (૨) આશાનો દીવડો,
જગમાં અમર ગણાય (૨) આશાનો દીવડો....પ્રેમીઓનાં–૧

કાળજાનું કોડિયું કામણગારું,
ધીમે જલતો સદાય (૨) આશાનો દીવડો....પ્રેમીઓનાં–૨

વાટો વણેલી છે દિલડાના તારથી,
પ્રેમનાં તેલે સીંચાય (૨) આશાનો દીવડો....પ્રેમીઓનાં–૩

વિરહના અગ્નિથી પ્રગટ કરતાં,
કદી નહિ બુઝાય (૨) આશાનો દીવડો....પ્રેમીઓનાં–૪

'પુનિત' દીવડો રહેશે ચિરંજીવ,
કાળજું બાળી ધુંધવાય (૨) આશાનો દીવડો....પ્રેમીઓનાં–૫

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનો રાજ્યતંત્ર સાથે સંબંધ

આ જગતના પ્રાણીઓ પોતપોતાની સ્થિતિમાંથી વિકાસ પ્રાપ્ત કરતા પૂર્ણ સુખ, પૂર્ણ આનંદ, પૂર્ણ જ્ઞાનની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકે એવી જગતકર્તાની ઇચ્છા છે. તેથી જગતકર્તાએ એવી પૂર્ણ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ જગતમાં રાખેલો છે. તે માર્ગ એ જ 'ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ છે. ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષદ્વારા એવી પૂર્ણ સ્થિતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે આપણે આગળ જોઇશું, પરન્તુ એ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનો માર્ગ આ જગતમાં સુરક્ષિત રહે, એ માર્ગનો નાશ કરનારાઓ અથવા એ માર્ગમાં વિઘ્ન કરનારાઓ ઊભા ન થાય અને દરેક પ્રાણીઓ પોતાના એ માર્ગમાં નિશ્ચિન્ત રીતે આગળ વધી શકે એને માટે, રાજ્યતન્ત્રની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી છે. રાજ્યતન્ત્ર એ માર્ગમાં વિઘ્ન કરનારાઓને નિયમમાં રાખે છે અને પ્રજા સુગમતાથી તે માર્ગમાં આગળ વધી શકે–તે માર્ગમાં પ્રવૃત્ત રહી શકે તેવી વ્યવસ્થા, તેવી સગવડો તે દેશમાં કરતું રહે છે. આ કારણને લીધે પ્રજાના વિકાસમાં–પ્રજાના કલ્યાણમાં રાજ્યતન્ત્ર એ એક અગત્યની અને આવશ્યક વસ્તુ છે.

ધર્મ અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ શું છે?

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પ્રજાના વિકાસનો માર્ગ છે. પ્રજા જો વિકાસ પ્રાપ્ત કરી શકે–કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી શકે તો તે આ જ–ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનાં જ–માર્ગે કરી શકે છે. આ માર્ગથી વિપરીત વર્તીને કોઇ પણ પ્રજા, કોઇ પણ સમાજ, કે કોઇ પણ રાષ્ટ્ર પોતાની પ્રગતિ, પોતાનો વિકાસ સાધી શકે નહિ. તેથી જે સમયમાં રાજ્યવ્યવસ્થા સારી હતી તે વખતે લોકોને આ માર્ગમાં પ્રવર્તવાની બરાબર સગવડ–વ્યવસ્થા જળવાતી હતી. રામચન્દ્ર અથવા યુધિષ્ઠિર વગેરે રાજ્યકર્તાઓના વખતમાં પ્રજા બરાબર ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષના માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતી હતી. દરેક પ્રજાજનને પોતપોતાના પરિશ્રમનું સરખું ફળ પ્રાપ્ત થતું હતું. પ્રજાના અમુક માણસો અથવા અમુક વર્ગ કાળાં બજાર અથવા છેતરપીંડીથી ધંધો કરીને થોડા જ વખતમાં 'માલ' મેળવી લઈ શકે–લખપતિ થઇને બેસી જાય અને બાકીની પ્રજાને આખો દિવસ પરિશ્રમ કરવા છતાં અનેક પ્રકારની હાડમારીઓ ભોગવવી પડે, એવું એમની રાજ્યવ્યવસ્થામાં ચાલી શકતું ન હતું. કોઈ અધર્મથી–અનીતિથી વર્તી શકતો ન હતો. અધર્મીઓને શિક્ષા કરવા માટે રાજદંડ ચોવીસે કલાક જાગૃત રહેતો. અધર્મથી વર્તનારાને યથાયોગ્ય શિક્ષા થતી, કાળાં બજાર અથવા ચોરી કરનારાઓનાં હાથનાં કાંડાં કાપી લેવામાં આવતાં. આથી નિર્વિઘ્ન રીતે પ્રજામાં 'ધર્મ' પ્રવર્તી શકતો હતો. અને ધર્મના–ન્યાયના પ્રવર્તવાને લીધે જ પ્રજાજનો અર્થ-કામ પ્રાપ્ત કરી વિકાસના–મુક્તિના–મોક્ષના દ્વારમાં પ્રવેશ કરી શકતા હતા. અર્થ એટલે ધનધાન્ય–સંપત્તિથી કામનાઓને પૂર્ણ કરી પ્રજાના લોકો પૂર્ણકામ થઇને સંસાર-સુખો ઉપર વૈરાગ્ય થતાં સ્વેચ્છાએ જ આત્મદર્શન માટે વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યસ્તાશ્રમ સ્વીકારતા, આમ પ્રજામાં ન્યાયનું રાજ્ય ચાલવાથી સર્વ લોકો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકતા હતા.

પરદેશીઓની રાજસત્તાથી આ ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષનો માર્ગ પ્રજાને માટે રુંધાએલો પડયો હતો. આપણા દેશના લોકોના પરિશ્રમનો બધો અર્થ—બધી સંપત્તિ પરદેશીઓના હાથમાં જતી હતી. આમ ધર્મ અને અર્થની અવ્યવસ્થાને લીધે આપણા દેશની પ્રજા પરિશ્રમ કરવા છતાં કંગાળ અને અપૂર્ણકામ રહેતી. તેને સાચું શિક્ષણ મળતું ન હતું, તેને વેપાર-ઉદ્યોગમાં સમાન સ્થાન મળતું ન હતું, તેને પરદેશીઓ આગળ સમાન ન્યાય મળતો ન હતો. આથી પ્રજાનો આત્મા નાશ પામી રહ્યો હતો, પ્રજાનો વિકાસ રુંગળાઈ—રુંધાઈ રહ્યો હતો, પ્રજાને અસન્તોષ અને પરાધીનતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો હતો.

રાજકીય સ્વાતન્ત્ર્યનો ઉગમ

સદ્ભાગ્યે હવે મહાપુરુષોના પ્રયત્નથી આપણા દેશ ઉપરથી પરદેશી શાસન ગયું છે અને પ્રજાના વિકાસનું બધું તન્ત્ર આપણી પ્રજાના કાર્યકરોના હાથમાં આવ્યું છે. હવે આપણા દેશની પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ દ્વારા જ ઘડાએલા આપણા દેશની પ્રજાના સ્વાસ્થ્યના નિયમો (આપણા દેશનું રાજ્યબંધારણ) પ્રવર્તવાના છે. એ રીતે તા. ૨૬ જાન્યુઆરી ૧૯૫૦ થી આપણો દેશ સંપૂર્ણ પ્રજાસત્તાક બને છે. તેથી હવે ઘણા વખત પછી આપણા દેશની પ્રજાના વિકાસનો એ રુંધાઈ ગએલો માર્ગ ખુલ્લો થવાની શકયતા ઊભી થઈ છે. આપણા દેશની પ્રજા માટે આ એક આનંદનો—હર્ષનો પ્રસંગ છે. આપણા દેશ માટે આવો પ્રસંગ લાવી મૂકવા માટે આપણે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો અને આપણા દેશના મહાન નેતા પૂ. બાપુજી તથા પં. જવાહરલાલજી વગેરેનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

મહાભારતાંક—તૃતીય ખંડ

રાજ્યબંધારણ ગમે તેટલું સારૂં ઘડાયું હોય પણ તન્ત્ર ચલાવનારાઓમાં જો બધા સ્વાર્થીઓ-ભેગા થયા હોય તો તે સારૂં રાજ્યબંધારણ કાગળનાં પાનાં ઉપર જ રહે છે. અને પ્રજાની સુશીબતો વધી પડે છે. પ્રજામાં ધર્મ—ન્યાય—સલામતી—સુખસગવડ પ્રવર્તી શકતાં નથી. રાજ્યતંત્ર કેવી રીતે ચલાવવું જોઈએ તેનો વિગતવાર લાંબો ઉપદેશ આ તૃતીય ખંડમાં શાન્તિપર્વમાં કૌરવોના પિતામહ ભીષ્મ યુધિષ્ઠિરને કહે છે. ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરની રાજ્યપદ્ધતિ અને ધર્મ, અર્થ, કામ તથા મોક્ષની સમજણ, મહાભારતને પાંચમા વેદરૂપ ગણાવતા આ શાન્તિ-પર્વમાંથી આપણને જાણવા મળે છે. આ તૃતીય ખંડ **અમે આપણા દેશનો સ્વાતંત્ર્યદિન આવતા પહેલાં જ તૈયાર કરી શકયા છીએ અને તેને ગ્રાહકોની સેવામાં રવાના કરવો શરૂ કર્યો છે. સાથે જ આ અગિયારમો અંક ગ્રાહક મહાનુભાવોને સ્વાતન્ત્ર્ય-દિનનાં અભિનન્દન પાઠવવા માટે સ્વાતન્ત્ર્યદિને મળી જાય એ રીતે વહેલો મોકલીએ છીએ.**

આ પછી ગ્રાહકોને, ચાલુ વર્ષનો ફાગણ માસનો બારમો—છેલ્લો અંક મોકલવાનો બાકી રહે છે. સ્વતંત્ર ભારતની લોકસભાના સભાસદો (મેમ્બરો) ની **ચૂંટણી માટે ભારતની સમસ્ત પ્રજાના મતદારોનાં નામોની યાદીઓ (લીસ્ટો) સરકાર તરફથી છાપવાનાં હોઇ છાપખાનાંઓમાં બેત્રણ માસ સુધી તે કામ પૂરજોશથી ચાલવાનું છે:** તે કામના અરસામાં મહાભારતના ખંડ અને માસિક અંકો છાપવામાં બહુ મુશ્કેલી પડે, તેથી ગ્રાહકોને યથાસમય મહાભારતના ખંડો તથા અંકો તૈયાર કરી મોકલવામાં વિલમ્બ થઈ જાય, આથી

આ તૃતીય ખંડ અમે વહેલો તૈયાર કરી દીધો અને હવેનો આ અગિયારમા પછીનો વિશ્વમંગલનો ફાલ્ગુન માસનો અંક પણ વહેલો તૈયાર કરીને, ફેબ્રુઆરીની દશમી તારીખ લગતો ગ્રાહકોને નિવેદિત કરી દઇશું.

ફાલ્ગુન માસમાં વિશ્વમંગલના તેરમા વર્ષના ગ્રાહકોનું લવાજમ પુરૂં થાય છે. અને ફાગણ માસનો છેલ્લો બારમો અંક સર્વને ફેબ્રુઆરીની દશમી તારીખ લગતો મળી જશે. તેથી જે ગ્રાહકમહોદયોએ વિશ્વમંગલના ચૌદમા વર્ષમાં ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવાનો પત્ર નથી લખી જણાવ્યો તેમને તથા જેઓનાં બે વર્ષનાં (ચૌદમા તથા પંદરમા વર્ષનાં) સામટાં લવાજમો મનીઓર્ડરથી આવેલાં છે અને જેમનાં એક વર્ષનાં લવાજમો આવેલાં છે તેમના ઉપર મહાભારતનો તૃતીય ખંડ વી. પી. અને રજીસ્ટરથી રવાના કરવાનું શરુ કર્યું છે. જે ભાઇઓને ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવું ન હોય તેમને એક ત્રણ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખી દેવાની વિનન્તી કરવામાં આવી છે. ગયા બે અંકોથી આ પ્રમાણે વિનન્તી કરવામાં આવી હોવા છતાં જે ભાઈઓએ ગ્રાહક ન રહેવા લખી જણાવ્યું ન હોય તેઓ મહાભારતના ત્રીજા ખંડનું વી. પી. સ્વીકારી લેવા કૃપા કરશે. જેથી કાર્યાલયને વી. પી. ખર્ચનું દશ આનાનું નિરર્થક નુકશાન ન થાય. અમો આથી વારંવાર જણાવીએ છીએ કે, જે ભાઈઓને ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવું ન હોય તે અમને એક પોસ્ટકાર્ડ લખી દેવા કૃપા કરે.

ચતુર્થ ખંડ વહેલો શા માટે

મહાભારતનાં છેવટનાં પર્વોમાં મનુષ્યમાત્રને ઉપયોગી, આ સંસારલીલાનો સાર રજુ થએલો છે. પૃથ્વીનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી ધર્મમૂર્તિ યુધિષ્ઠિર અને પાંડવોને જીવનનાં જે સત્યોનો અનુભવ થાય છે, તે જાણવાની ઈચ્છા ત્રીજો ખંડ વાંચી રહ્યા પછી ઉત્કટ બની જાય છે. અને સમગ્ર રીતે જોતાં છેલ્લા આ બે ખંડોમાં જે મોક્ષધર્મનું નિરૂપણ થાય છે તે પૂરૂં વાંચ્યા વગર જિજ્ઞાસુ વાચકોને ચેન પડે તેમ નથી. અને એ આખું ય જ્ઞાન જો સમયના અન્તર વિના સળંગ વાંચવામાં આવે તો તેની ઘણી જ અસર થાય તેમ છે. આથી ગ્રાહકો અને જનતાના વાચક વર્ગ તરફથી ચારે ખંડો મેળવવાની માગ થવાથી અમે ચોથો ખંડ પણ આ જ વર્ષે પ્રકટ કરી દેવાના નિર્ણય ઉપર આવ્યા છીએ. હાલમાં પરદેશી કાગળોની આયાત ઉપર અંકુશ આવવાને લીધે કાગળના ભાવો ચઢતા જાય છે અને માલ પૂરતા પ્રમાણમાં મળવાની મુશ્કેલી હોવા છતાં પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી અમે બન્ને ખંડો આ જ વર્ષે બહાર પાડી દેવાનું હાથ ધર્યું છે.

જે ગ્રાહકોએ બે વર્ષના સામટા લવાજમ તરીકે રૂ. ૧૦-૦-૦ મનીઓર્ડરથી મોકલાવ્યા છે તથા જે ગ્રાહકો તૃતીય ખંડનું બે વર્ષના સામટા લવાજમનું રૂ. ૧૦-૪-૦નું વી. પી. સ્વીકારશે તેમના ઉપર ચતુર્થ ખંડ તૈયાર થતાં તુરત જ રજીસ્ટર્ડ બુકપોસ્ટથી રવાના કરવામાં આવશે. લગભગ ચૈત્ર શુકલ પક્ષ સુધીમાં ચતુર્થ ખંડ તૈયાર થઈ શકશે.

ગ્રાહકોને બે વર્ષનું સામટું લવાજમ ભરવાથી મહાભારતનો ચોથો ખંડ વહેલો વાંચવા મળે છે અને લવાજમમાં દશ આના ઓછા થાય છે. વળી

જેઓએ ત્રણ ખંડો વાંચ્યા છે અને વસાવ્યા છે તેમને ચોથો ખંડ પણ વાંચવા-વસાવવાની ઇચ્છા રહેવાની જ, તેથી અમે બે વર્ષનું લવાજમ સામટું લઈ ચોથો ખંડ પણ ગ્રાહકોના વાચનમાં વહેલે જ મૂકી દેવો યોગ્ય સમજીએ છીએ....

તેમ છતાં જે ભાઈઓને એક જ વર્ષના ગ્રાહક થવું હોય તેઓ એક વર્ષના લવાજમનું વી. પી મોકલવા તાકીદે સૂચના આપે, જેથી તેમના ઉપર બે વર્ષના લવાજમનું વી. પી. રવાના થતું અટકાવી એક જ વર્ષનું મોકલવામાં આવે.

વળી જેઓને ત્રીજો અને ચોથો ખંડ પાકા બાઈન્ડીંગના જોઇતા હોય તેમણે તે પ્રમાણેનું (રૂ. ૧૨-૪-૦)નું વી. પી. મોકલવાની સૂચના આપવી.

તૃતીય ખંડમાં કાર્ડ મૂકવામાં આવ્યાં છે. આપ તૃતીય ખંડ વાંચીને તેનો આપના મિત્રો અને સંબંધીઓમાં પ્રચાર કરશો અને જે તેના ગ્રાહકો બનવા ઈચ્છે તેમનાં નામ-સરનામાં તે કાર્ડમાં ભરી મોકલશો. જે ભાઈઓ ગ્રાહક કરી આપીને તૃતીય ખંડમાં જણાવેલ ભેટપુસ્તકોમાંથી ગમે તે પુસ્તક ભેટ મેળવવા માગશે તે તેમને મોકલી આપવામાં આવશે.

હરેક ગ્રાહકે પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે પોતાનો ગ્રાહકનંબર લખવાનું અવશ્ય ભૂલવું ન જોઇએ. શ્રી હરિઃ

નિવેદક:
મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ
તંત્રી: 'વિશ્વમંગલ'

એક જ બિન્દુ !

દયાથકી દીલદરિયો તારો ઘૂઘવે અપરંપાર,
પ્રેમપૂરે તવ હૃદે સુકોમળ રેલે અમૃતધાર
માગું એક જ બિન્દુ આપ !

ઓજભર્યો તુજ દેહ દીસે, બળવાન અધિક અમાપ,
એ તુજ દેહભર્યા બળમાંથી એક બલું હરિ આપ:
માગું એક જ બિન્દુ આપ !

સદ્બુદ્ધિ-સાગર તુજ ભરીયો ગ્રહુલાપે ન સમાય,
શું માગું ! હરિ શું માગું ! નવ કાંઈ સઝે હરખાય;
માગું એક જ બિન્દુ આપ !

સત્ ચિત-આનંદ નામ મનોહર
એ કથમ ઝાંખી ન થાય,
જો હરિ એક જ ફોરમ વરસે તે ધકી કંઇ વર્તાય;
માગું એક જ બિન્દુ આપ !

એક નહિ, પ્રત્યેક વિષે હરિ:પૂર્ણ કરો મુજ આગ,
દાન, ધ્યાન કે ચિંતનમાંનું કાંઈ ન 'સેવક' પાસ;
માગું એક જ બિન્દુ આપ !

—શ્રી. અમૃતકુમાર

આઝાદી

શ્રી. શાન્તિલાલ ઠાકર, M. A.

આઝાદી સર્વ પ્રાણીને પ્યારી છે. દરેક મનુષ્યને સ્વતંત્ર થવું ગમે છે. તેને માટે વીર પુરુષો શહીદ બને છે, યુદ્ધમાં ઝઝુમે છે, જેલયાત્રા કરે છે, ભયંકર યાતનાઓ મૂગે મોઢે-હસતે મુખડે સહન કરે છે; માતા, પિતા અને પત્ની તથા બાલબચ્ચાંનો વિયોગ વધાવી લે છે, દુન્યવી સુખો અને એશઆરામની પરવા કરતા નથી. પછી ભલે તે આઝાદી પોતાની વ્યક્તિગત હોય, કે સારા દેશની. પિંજરામાં પૂરાયેલું પંખી બહાર નીકળવા જોરશોરથી પાંખો ફફડાવે છે, અને પિંજરાના સળિયા સામે ચંચુપ્રહાર કરે છે, અને માથું અફાળે છે. પાંજરામાં પૂરાયેલો સિંહ અથવા વાઘ ભયંકર ગર્જના કરે છે, અને પિંજરાના સળિયા સામે ધુમરીને પંજો ઉગામે છે. જેલમાં પડેલો કેદી તેમાંથી છૂટવા માટે અનેક તરકીબો કરે છે, સુરંગો ખોદે છે, કાવતરાં રચે છે, અને મુક્તિ માટે શિરફટ્ટે તે પ્રયત્ન કરે છે. આ શરીર, મન તથા હૃદયનાં મોહબંધનોમાંથી છૂટવા માટે યોગી ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ જેવું કઠિન કામ કરવાને તત્પર થાય છે. અનેક પ્રકારનાં અટપટાં આસનો સિદ્ધ કરવાની ગડમથલમાં પડે છે, વાયુને બાંધવા જેટલું દુષ્કર પ્રાણનિરોધનું કામ સજીવ પ્રાણાયામની વિધિ દ્વારા કરવા માટે તે કટિબદ્ધ થાય છે. બાળકોને માતાપિતાની તથા શિક્ષકોની જોહુકમી અકારી લાગે છે. સ્ત્રીઓને પુરુષોની ગુલામીની ધુંસરી ગમતી નથી, અને તેને ફગાવી દેવા તથા સમાન અધિકારનો હક્ક મેળવવા આકાશ-પાતાળ એક કરે છે, ગરીબો તથા શોષિત વર્ગો ધનિકો તથા મૂડીવાદીઓ સામે રક્તની ધાર ઉછાળીને પણ ક્રાન્તિ પોકારે છે. પ્રેમઘેલાં યુવાન યુગલ સમાજની બળજબરીની સામે થઈ, દેનાં બંધનો ફગાવી દઈ કોઈ નવી જ દુનિયામાં પોતાના પ્રેમનું સ્વર્ગ સ્થાપવા હિંમતથી અંધારામાં ભૂસકો મારે છે. આઝાદી! તારી ખાતર આ જગતમાં શું શું નથી થયું! સાચે જ તું સૌને પ્રાણથી પણ વધારે પ્યારી છે.

આ આઝાદીની ઝંખનામાં જ માણસની પ્રગતિ છે. તેનાથી તે શાણો, પ્રેમાળ, નીડર, સ્વાર્થત્યાગી બની શકે છે. પણ તે જ આઝાદીની ભાવના જો સંકુચિત અને વિપરીત હોય તો તે માણસને ક્રૂર, ઝનુની, પારકાઓનાં કલ્યાણ અને આઝાદી પ્રત્યે અંધ, અવિચારી નરપિશાચ બનાવી મૂકે છે. આઝાદી તો રસાયન જેવી છે. જો બરાબર અનુપાન સાથે, યોગ્ય માત્રામાં લેવામાં આવે તો તે અમૃતની ગરજ સારે છે, અને માણસને નીરોગી, બળવાન અને અનેક ગુણોથી અલંકૃત બનાવે છે. પણ જો તેની સાથેની વિહિત ચરી બરાબર પાળવામાં ન આવે, યોગ્ય અનુપાનનું સેવન કરવામાં ઢીલ અથવા બેદરકારી બતાવવામાં આવે, માત્રાનું પ્રમાણ ન જળવાય, તો તે ફૂટી નીકળે છે, અને મનુષ્યને બદસૂરત, રોગિષ્ઠ, બીહામણો અને ક્રૂર બનાવી મૂકે છે, અને પરિણામે તે વ્યક્તિ તેમજ સમાજ બન્નેને ઘણું જ નુકસાન કરે છે. માટે જ આઝાદીના ઉપાસકોએ બહુ ચેતતા રહેવાનું છે. " The price of freedom is eternal vigilance. " સદાકાળની જાગૃતિ-સાવધાનતા એ આઝાદી કિંમત છે. તેમાં પ્રમાદ ન પાલવે, ગણતરીમાં ભૂલચૂક ન પાલવે, વિપરીત દર્શન ન પાલવે, અનુદાર અને સંકુચિત દૃષ્ટિ ન પાલવે.

આ આઝાદીની ભાવનાનું મૂળ માણસના આત્માની સ્વતંત્રતામાં છે. મૂળ સ્વરૂપે આત્મા મુક્ત, બંધનના આવરણથી રહિત, એક, કૂટસ્થ, સાક્ષી, સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ છે. જ્યાંસુધી માણસ પોતાના આ સ્વરૂપનો અનુભવ કરતો નથી, ત્યાંસુધી તે કોઈ કાળે ખરી આઝાદી અનુભવતો નથી. તે 'દાવો' કરીને સાચી મુક્તિનો દમ ખેંચી શકતો નથી. આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય, રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય, સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય, ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય, વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય, વિચારસ્વાતંત્ર્ય, સાંસ્કૃતિક સ્વાતંત્ર્ય આ અને આવાં બીજાં અનેક ગૌણમુખ્ય સ્વાતંત્ર્યો એ આત્માની સ્વાભાવિક મુક્તિનાં પ્રતિબિંબો જ છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે 'सर्वं परवशं दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम्' જેમાં માણસ પરાધીન છે, તેમાં તેને બીજા માણસ પર કે બીજા પદાર્થ પર આધાર રાખવો પડે છે. તે દુઃખરૂપ છે. અને જેમાં તે સ્વાધીન છે, બહારની કોઈ પણ વ્યક્તિ કે પદાર્થ પર તેને આધાર રાખવો પડતો નથી. તે સુખનું સ્વરૂપ છે. અર્થાત્ દ્વેષ, બંધનો, અભિમાન, મમતા, અહંતા, સંકુચિત ખ્યાલો,

મર્યાદાઓ. તરંગો, સ્વપ્નો, ઇચ્છાઓ, કામનાઓ, લાગણીઓ, ઊર્મિઓ આ સઘળાં માણસને પાશમાં જકડી રાખતી શૃંખલાઓ છે, અને તેમાંથી માણસ મુક્ત બની સાચું આધ્યાત્મિક સ્વાતંત્ર્ય ન મેળવે, ત્યાં સુધી તે ખરા અર્થમાં આઝાદ થઈ શકતો નથી.

ભારતવર્ષ આટલાં વર્ષોની યાતના પછી, ભગીરથ પ્રયત્ન પછી, આઝાદ બને છે, તે એવો એક ભવ્ય પ્રસંગ છે કે જેનાથી દરેક માણસનું હૈયું હર્ષથી પ્રફુલ્લિત બને. ભલે હિંદુસ્તાનના અત્યારે તો બે ભાગલા પડયા, એ દુઃખની વાત છે, એ આપણી કોમી એકતાનો અભાવ સૂચવે છે, આપણાં પહેલાંનાં સામૂહિક પાપોનો બદલો છે, આપણને વધારે નબળા, પરદેશી હુમલાની શક્યતા નીચે થરથરતા અને પરસ્પર અવિશ્વાસુ બનાવે છે, છતાંય જો તેનાથી ભવિષ્યમાં હિંદુસ્તાન અને પાકિસ્તાન વચ્ચે સારો ભાઈચારાનો સંબંધ સ્થપાય, પરસ્પર વિશ્વાસનું વાતાવરણ જામે, પરસ્પર ઔદ્યોગિક અને સંરક્ષણ માટેના કોલકરારો થાય, અને એકબીજાનાં મિત્રરાષ્ટ્રો બની રહે, તો આટલી કિંમત આપીને પણ મેળવેલી હિંદની આઝાદી આપણને આનંદનું કારણ બની રહે તેમ છે. પણ આઝાદીને પચાવવાની તાકાત મેળવવાની બહુ મોટી જરૂર છે. હવે આપણને માયકાંગલા રહેવું નહિં પાલવે. આપણે લશ્કરી તાલીમ સૌ યુવાનોને ફરજિયાત રૂપે આપવી પડશે. પાર્થિવવાદમાં હંમેશાં આ જગતમાં પ્રેમ અને અહિંસાનો મંત્ર હજી કામિયાબ થવાની વાર છે. જો ભારતનું રાષ્ટ્ર લશ્કરી દૃષ્ટિએ નબળું રહેશે, તો તેના પડોશીઓ પેટા ઉપર જેમ ભૂખ્યું ડાલ વરૂ તૂટી પડે તેમ, તેના પર આક્રમણ કરશે તેમાં જરા પણ શંકા નથી. હવે આપણે સાચા કેળવણીકારો બહુ મોટી સંખ્યામાં જોઈશે. તો જ આપણે કેળવણી ફરજિયાત અને મફત રાખી શકીશું. પ્રજાનું નવઘડતર કરે તેવી શૈક્ષણિક યોજનાઓ હવે આપણે અમલમાં મૂકવી પડશે. હવે આપણે ગામડાંના લોકોને ભરખી જતા, અને હિંદનું મૃત્યુપ્રમાણ શરમજનક રીતે વધારતા, અનેક રોગોને પહોંચી વળવા ડૉક્ટરવૈદોની એક મોટી સેના ઊભી કરવી પડશે. હવે આપણે ગામડાંની ગરીબાઈ દૂર થાય તેવી આર્થિક યોજનાં અમલી બનાવવી પડશે. હવે આપણે પેદા કરવા પડશે, મોટા મોટા ઇજનેરો જે આપણી લોકમાતાઓ જેવી નદીઓનાં પાણીને ખેતીના કામમાં અને વિજળીના ઉત્પાદન માટે જોતરી શકે. હવે આપણે જોઈશે અનેક દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા, સાહસિક, પરમાર્થી, સ્વદેશપ્રેમી વેપારીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ અને સંચાલકો. હવે આપણે સાચા જીવનઘડતરથી જ્વલંત કવિતાનો ગાનારા કવિઓ જોઈશે, સ્વપ્નદ્રષ્ટાઓ, નવલકથાલેખકો, ચિંતકો, વૈજ્ઞાનિકો, નિબંધકારો, ઋષિઓ, જીવનની વિચારસરણી પર ઊંડા વિચાર કરનાર વિચારકો જોઈશે. હવે આપણે અનેક સંખ્યામાં પેદા કરવા પડશે, સાહસિક સફર ખેડનારાઓ, સંશોધકો, કલાકોવિદો, નૃત્યકારો, અભિનેતાઓ, ચિત્રકારો, કથાવિધાયકો. આપણે નવીન રાગ-તાલ, સૂર તેમની અનેક મિલાવટો, આયોજનો, તરજો રચવી પડશે. આપણી જીવનકલાની દૃષ્ટિ સર્જનાત્મક, સુંદર, ભવ્ય થવી જોઈએ. હવે આપણે બધાં દેશનિર્માણનાં ખાતાંમાં પરાક્રમી, દેશ માટે ધગશવાળા, કામથી નહીં ભડકનારા, હાડકાંના હરામ નહિ તેવા, સાચા પ્રજાસેવકો મૂકવા પડશે. આમ થશે તો જ હિંદના રાષ્ટ્રનું સાચું અને મજબુત ઘડતર થઈ શકશે. નહિ તો આપણે સંપત્તિવાળો મોંઘામૂલો વારસો અન-ધિકારી પુત્રને સોંપી જનાર ડાહ્યા પિતાના મૂર્ખ પુત્રો પેઠે પ્રાપ્ત કરેલી આઝાદીને ગુમાવી બેસીશું. પણ જો આપણે ઊંઘમાંથી જાગેલા સિંહ પેઠે, કેશવાળી ખંખેરીને, આળસને ફગાવી દઈશું અને રાષ્ટ્રઘડતરના કામમાં લાગી જઈશું, તો વિશ્વશાંતિમાં આપણે આપણો પ્રબળ સૂર પુરાવી શકીશું.

આવી છે આપણી આઝાદીની મંગલમય એંધાણીઓ. આઝાદીની સગી બહેન છે જવાબદારી. જવાબદારી પૂરેપૂરી રીતે સમજીને આપણે તે આઝાદીના સૂચક, આપણા ઇતિહાસ-ઉજ્જ્વલ ઉન્નત ત્રિરંગી ઝંડાને આ આઝાદીના પર્વની ઉષાના કાળે નમન કરીએ તો જ આપણે ખરા હિંદી કહેવાઈએ.

“ જયહિંદ ”

ભગવાન ભીષ્મ

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા.

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૯૨૦થી ચાલુ)

नित्यनैमित्तिकैश्चैव नियमैरीश्वरार्पितैः ।
बहुजन्मकृतैर्विप्रः सत्वशुद्धिं समश्नुते ॥

સહસ્રાવધિ જન્માન્તરોને વિષે યજ્ઞ, દાન તપશ્ચર્યા ઇત્યાદિ કર્માનુષ્ઠાનથી જ્યારે મનુષ્યોના પાપનો નાશ થાય છે ત્યારે જ તેમનામાં શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રાહ્મણે અનંત જન્મોમાં કરેલાં નિત્યનૈમિત્તિક કર્મ નિયમપૂર્વક ઈશ્વરને અર્પણ કરવાનો ક્રમ રાખ્યો હશે તો ત્હેનું ચિત્ત શુદ્ધ થઈને આત્મારામને વિષે પ્રેમ (ભક્તિ) ઉત્પન્ન થયા વગર રહેશે નહીં. એ જ આશયથી પરમાત્માએ શ્રીમુખે જ ગીતોપનિષદમાં કહ્યું છે કેઃ—

स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवः ।

અધિકારી પુરૂષ શ્રોતસ્માર્ત સાત્વિક કર્માદિથી એ સર્વાન્તર્યામી પરમાત્માનું આરાધન કરે છે અને ત્હેમના અનુગ્રહ વડે સત્વશુદ્ધિ તથા તેનાથી ઉત્પન્ન થનારી જ્ઞાનશુદ્ધિ ક્રમશઃ સંપાદન કરે છે. આ વચન પ્રમાણે આપણે પણ જો આરાધનાપરાયણ થઈશું તો મોક્ષાખ્ય સિદ્ધિના લાભની સાથે નરજન્મની સફલતા થશે.

વ્હાલા ભગવદ્ભક્તો ! દ્રોણાચાર્યે પોતાની ગરીબાઈ ઉપર દુઃખાતાં પાંચાલપતિ દ્રુપદરાજા (દ્રૌપદીના પિતા)ને મળવા ગયા, દ્રુપદે પણ દ્રોણને ઓળખ્યા ન ઓળખ્યા કરીને ઉપેક્ષાથી પૂછ્યું, આપ કોણ ! દ્રોણ કહે, 'અરે રાજા આપણે ભગવાન પરશુરામને આશ્રમે સાથે ધનુર્વિદ્યા શીખતા હતા તે હું દ્રોણ.' છતાં દ્રુપદે ન છૂટકે ઠીકઠીક આચાર્યદેવને સનમાન્યા અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું, જો કે દ્રુપદની આ રહેણીકરણીથી દ્રોણ સમજી ગયા હતા છતાં પોતાની નિર્ધનતાને યાદ કરી સકુચિત હૃદયે બાલપણની દ્રુપદે કરેલી પ્રતિજ્ઞાને યાદ દેવાથી, તો જ દ્રુપદ હસીને કહે છે, મહારાજ ! કંઇ ગાંડા તો નથી થયા ને ! રાજા બનવું એ પૂર્વની પુન્યાઈ સિવાય નથી થઈ શકતું અને જો તમારા પ્રારબ્ધમાં રાજ્યસુખ નિર્મિત થયું હોત છે તમે કોઈ રાજપુત્ર તરીકે ન જન્મ્યા હોત ? આ શબ્દો દ્રોણને સહેજ પણ રુચ્યા નહિં. જ્યાં જેને પોતાના બ્રાહ્મણત્વ માટે અને બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રત્યે અભિમાન છે એવા દ્રોણથી રાજાના શબ્દો સહન ન થઈ શક્યા અને સાફસાફ સંભળાવી દીધું; 'ઓ રાજા ! તને રાજ્યલક્ષ્મી અને રાજસત્તાનો કેફ ચડયો લાગે છે. નહિતર આવા શબ્દો તું મને કદી ન કહેત. વળી હું બ્રાહ્મણપુત્ર શું ખોટો છું કે તારા જેવો રાજપુત્ર થાઉં ! ક્ષત્રિત્વ કરતાં બ્રાહ્મણતેજ લાખગણું શ્રેષ્ઠ છે. અને આ મારા વાક્યને ગાધી રાજાના પુત્ર મહાત્મા વિશ્વામિત્રે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. વિશ્વામિત્ર કર્મનિષ્ઠ અને બ્રહ્મનિષ્ઠ વસિષ્ઠને માત કરવા ઘણો પ્રયત્ન કરી થાક્યા છતાં એકેમાં ન ફાવ્યા. ત્યારે છેવટે તેમને પણ બ્રાહ્મણ થવાનો શોખ જાગ્યો. અને સાઠ હજાર વર્ષનું ઉગ્ર તપ કર્યા પછી તે બ્રાહ્મણ થવાને યોગ્ય બન્યા. એટલે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બ્રહ્મત્વ એટલું સોંઘુ નથી કે હું રાજપુત્ર થવાની જિજ્ઞાસા કરૂં. હું તો પ્રભુને કરબદ્ધ પ્રાર્થના કરૂં છું કે હે ભગવાન ! મને જન્મોજન્મ ભારતની પવિત્ર ભૂમિમાં અને બ્રાહ્મણ તરીકે જન્મ આપજે. સજ્જનો ! આ શબ્દો તો ભારતના એક ભાવી મહાન પુરૂષના છે. પણ આજના જમાનાના ભાઈઓને જેમને બ્રાહ્મણ તરફ નફરત થઈ ગઈ છે, એવાઃ ભાઈઓને પણ આધુનિક જમાનાનું હું એક દૃષ્ટાંત આપું છું કે આપણાં જાણીતા યુરોપના લેખક અને પ્રોફેસર મિસ્ટર મેક્સમુલર પણ ભારતની આર્ય સંસ્કૃતિના પુસ્તકો વાંચ્યા પછી ચિત્રવત્ બની ગયા હતા. અને એમણે સંકલ્પ કર્યો કે ભારતની પુણ્ય પવિત્ર ભૂમિની આપણે યાત્રા કરવી. અને પછી એ ભારતની યાત્રાએ આવેલા. ત્યારે એ ભારતના મોટા શહેરો અને તીર્થોની એમણે મુલાકાત લીધેલી. અને છેવટે અમરવાંછિત સ્વર્ગભૂમિ કાશ્મીર આવ્યા ત્યારે મેક્સમુલર પતિતપાવન ગંગામાં સ્નાન કરી ગદ્ગદિત કંઠે બોલ્યા. હે મહાકાળ ભગવાન શંકર અને પતિતપાવની ગંગા માતા ! ભારતી આર્ય સંસ્કૃતી પ્રમાણે મારા-નરતા કરેલાં કર્મનો બદલો લેવા માટે ભારતની કર્મભૂમિમાં જન્મ આપજે. અને તેમાંય કાશીમાં જન્માવજે અને તેમાંય હિન્દુ તરીકે બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ આપજે કે મારો પવિ

જળમાં સવાર બપોર ને સાંજ ત્રણેય કાળ સ્નાન કરી ઓંકારને અર્ઘ્ય પ્રદાન કર્યું. આ ઇચ્છા આજના જમાનામાં એક યુરોપીઅન જન્માને થાય છે, જ્યારે આજના આર્યાવર્તના આર્યોને હિંદુ, કાશી અને બ્રાહ્મણત્વ પ્રત્યે સૂગ આવે છે. અને એટલા માટે તો હિંદુકોડ જેવા કાયદાઓ ઘડાવી કોણ જાણે આ પવિત્ર આર્યાવર્તના આર્યો પવિત્ર આર્યત્વને ભૂંસી નાખવા કટિબદ્ધ થયા છે. એટલે મારે તો ધન્યવાદ મેક્સમુલરને આપવો કે મારા પ્યારા આર્યોને આપવો ! હું તો મારા પ્રાણ સમા આર્યોને કરબદ્ધ પ્રાર્થના કરું છું કે પુણ્યશ્લોક રાજા રામની માફક બધું ખોવા તત્પર બનો પણ તમારો ધર્મ કદી ન તજશો. અસ્તુ.

તદનુસાર દ્રોણાચાર્યે દ્રુપદ રાજાને આકરા શબ્દોમાં સંભળાવી દીધું કે રાજા ! ભલે તું તારા વચનથી ચ્યુત થાય, પણ તેં મને જે અર્ધું રાજપાટ આપવાનો સંકલ્પ કરેલો તે તારું અર્ધું રાજ્ય હું ન મેળવું તો હું બ્રાહ્મણ મટી જઇશ. એમ કહી આચાર્ય દેવ પાછા ફર્યા અને સીધા જ હસ્તિનાપુર ગયા. આજે દિલ્હી શહેરને હસ્તિનાપુર કહેવામાં આવે છે તે વાસ્તવિક હસ્તિનાપુર નથી પહેલાનું હસ્તિનાપુર ગંગા નદીને કીનારે હતું અને આજનું તો યમુનાકિનારે છે. એટલે આજનું દિલ્હી એ હસ્તિનાપુર નથી. અસ્તુ.

દ્રોણાચાર્ય હસ્તિનાપુર જઇ કૃપાચાર્યના મહેમાન બન્યા. કારણ, કૃપાચાર્યની બેન કૃપીનું તેમની સાથે લગ્ન થયું હતું. દ્રોણાચાર્ય અનેક ચિંતાઓથી ઘેરાએલા, દ્રુપદનું રાજ્ય પાછું કેમ મેળવવું ? દારીદ્રય કેવી રીતે દૂર કરવું એવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કરતાં નગર બહાર આવી ચડયા. ત્યાં કેટલાક બાળકો ગીલ્લીદંડાની રમત રમી રહ્યા હતા. તેમાં ગીલ્લી (મોઇ) સામેના કૂવામાં પડી. એટલે બધા છોકરાઓ કૂવાની આસપાસ ઊભા રહી ગીલ્લીને બહાર કાઢવા અનેક પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ બધું દશ્ય દૂર ઉભા રહેલા દ્રોણાચાર્ય જોઈ રહ્યા હતા છેવટે બાળકોને હતાશ થયેલા જોઇ આચાર્યદેવ એમની પાસે આવ્યા. બાળકોએ પણ આચાર્યને જોઇને કહ્યું કે અમારી ગીલ્લી અંદર પડી ગઇ છે તો કાઢી આપોને ! આચાર્યદેવ હસીને કહે છે; તમે બધા કોણ છો ! બાળકો કહે છે અમે કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થએલાં પાંડવો અને કૌરવો છીએ, એવા [illegible] દ્રોણાચાર્ય કંઇક અતિ પ્રસન્ન થઇ બોલ્યા તો તમે ગીલ્લી માટે આટલા વખમાં મારો છો ? કુરુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા રાજપુત્રોને ખરેખર શરમાવા જેવું છે. આચાર્યે એમ કહી એક દર્ભની સળી ઉઠાવી અને તેને મંત્રી અને કૂવામાં ફેંકી. બાળકો કૂવામાં નજર કરી રહ્યા છે ત્યાં એ દર્ભસળી સામાથી ગીલ્લીના પર જઇને ચોંટે છે અને તેને લઇ આચાર્ય દેવના હાથમાં ઉભી રહે છે અને દ્રોણાચાર્યે ગીલ્લી હાથમાં લઇ હસતાં હસતાં સુયોધનના હાથમાં આપી. આચાર્યદેવની આ કળાથી બાળકો બહુ પ્રસન્ન થયા અને એમની ચારે તરફ વીંટળાઇવળી કહેવા લાગ્યા; આપ અમારી સાથે ચાલો. અમે અમારા દાદા ભીષ્મપિતામહને આ વાતથી વાકેફ કરીશું. એટલે આપની અમારા ગુરુ તરીકેની નિમણુંક થશે અને આપ શ્રી અમને ધનુર્વિદ્યા શીખવાડો. પણ આપણા પરિચિત દ્રોણાચાર્યને બ્રાહ્મણ તરીકેનું સ્વાભિમાન હતું. તે બાળકોના કહેવાથી જાય તેવા ન હતા. આ છે અમારે બ્રાહ્મણધર્મ કે આમંત્રણ સિવાય કોઇ પણ સ્થળે ના જવું. જ્યારે આજના બ્રાહ્મણો પૈસાપાત્રની ખુશામત કરવા પહોંચી જાય છે અને પોતાના બ્રાહ્મણધર્મને લજાવે છે એ ખરેખર શોચનીય છે.

આ વિશ્વને બ્રહ્મતેજથી ઉજાળનારા બ્રાહ્મણો
ભવના સૌ સંતાપને ટાળનાર બ્રાહ્મણો
સિંચી સુધામય જ્ઞાન જગને પાળનાર બ્રાહ્મણો
નવજીવન અર્પી પાપાને છે બાળનારા બ્રાહ્મણો
ભારતના ભાનુ તરીકે શોભતા સૌ બ્રાહ્મણો
એની જ આર્યાવર્ત આંખો ઉઘાડો બ્રાહ્મણો.

જાગો જાગો ! મારા ભારતના ભાગ્યસ્રષ્ટા બ્રાહ્મણ દેવો જાગો. આજનું ભારત તમારી આળસે કરી વિરોધીઓના રંગે રંગાવા માંડ્યું છે અને ભારતીય આર્ય સંસ્કૃતિને તિલાંજલિ આપી એટલે કે આર્યત્વને લાત મારી દિનપ્રતિદિન અનાર્યત્વના રંગે રંગાતું જાય છે એ તેમો નજરોનજર નિહાળી રહ્યા છો. તો આપ હવે આળસ ખંખેરી બેઠા થાવ અને ભારતને ખુણેખુણે ઘેરેઘેર જઇ ભારતીય આર્ય સંસ્કૃતિના અને માનવતાના પાઠ પઢાવો અને ભારતને ઉન્નત કરો એ કાર્ય તમો જેટલું સુંદર કરી શકશો તેટલું બીજું કોઇથી નહીં કરી શકે. કોઇ, ખરેખર એટલે

સરસ્વતીનું ઘર. બ્રાહ્મણ એટલે સરસ્વતીનું મંદિર અને એટલા જ માટે આપણા વિષ્ણુ-સહસ્રમાં લખેલું છે કે—

नमो ब्रह्मण्य देवाय गोब्राह्मण हिताय च
जगद्वीजाय कृष्णाय गोविंदाय नमो नमः ।

અરે બ્રાહ્મણત્વ માટે મર્યાદાપુરુષોત્તમ રાજા રામચંદ્રના નાનો ભાઈ લક્ષ્મણલાલે પણ સમરક્ષેત્રમાં રાવણપુત્ર મેઘનાદ જ્યારે શક્તિપ્રયોગ કરવા તૈયાર થયો ત્યારે લક્ષ્મણે પણ હસતાં હસતાં મેઘનાદને કહ્યું કે—

जो भी हथियार तुम्हारे थे,
उन सबने हारी मानी हैं ।
जब शस्त्रयुद्धमें हार गए,
वो ब्रह्म युद्धकी ठानी है ॥
कितने ही आज पतित हो तुम,
पर ब्राह्मण-वंश तुम्हारा है ।
है ब्रह्म शक्तिका अहत्र हमें,
इससे सर झुका हमारा है ॥

अन्यथा तुम्हारी ताकातको,
हमे चकनाचुर और करते ।
ब्राह्मण क्षत्रीका है सवाल,
वर्ना मजबुर और करते ॥
यह कह छातीको आगे कर,
सुखसे वह महा प्रहार सहा ।
अपने कष्टो पर ध्यान न दे,
उस ब्रह्म शक्तिका बाण सहा ॥
बोल उठा संसारकी, गुप्त शक्तियां'धन्य' ।
" रणमें यह ब्रह्मण्यता, नमो देव ब्रह्मण्य " ॥

સજ્જનો! જોયું ને, યુગાવતાર અનંત નારાયણના અવતાર સમા લક્ષ્મણદેવ પણ રાવણપુત્ર મેઘનાદને પતિત વંશનો અંશ અને પોતાનો કટ્ટર શત્રુ હોવા છતાંય એને માન આપે છે. જ્યારે આજના કલિદેવના સામ્રાજ્યના આર્યાવર્તના આર્યો બ્રાહ્મણત્વને ભૂંસવા તૈયાર થયા એ છે કલિયુગનાં એંધાણ.

કૂતરો ઉત્તમ કે મનુષ્ય?

કોઈ એક મહાત્મા બેઠા હતા. તેમની પાસે એક કુતરો આવીને બેસી ગયો. ત્યારે કોઈ અસભ્ય માણસે મહાત્માને પૂછયું,–'તમારા બેમાં ઉત્તમ કોણ?' મહાત્માએ કહ્યું, 'જો હું પ્રભુની સેવાને માટે સત્કર્મ કરૂં ત્યારે તો હું ઉત્તમ છું, અને જો હું ભોગ-વિલાસમાં જીવન વિતાવું તો મારા જેવા હજારો માણસોથી આ કૂતરો ઉત્તમ છે.'

માથું નીચું કેમ?

એક સજ્જન માણસ બહુ પુણ્યશાળી હતો. એનો હાથ હંમેશાં ઊંચો રહેતો હતો. પરંતુ તે કોઈની તરફ જોતો નહીં. એક દિવસે કોઈકે તેમને કહ્યું; 'તમે ઘણું દાન આપો છો પણ આંખો નીચે કેમ રાખો છો. ચહેરો નહીં દેખવાથી તમે કોઈને ઓળખી શકતા નથી. તેથી કેટલાક લોકો બે વખત લઈ જાય છે.' તેના જવાબમાં તેમણે કહ્યું "ભાઈ! આપવાવાળો તો બીજો કોઈ (ભગવાન) છે. હું તો નિમિત્ત છું છતાં લોકો મને દાતાર કહે છે. એટલા માટે શરમનો માર્યો હું આંખો ઊંચી કરી શકતો નથી."

મિત્રમીમાંસા યાને મિત્રનો મહિમા

લે. શ્રી ઉમાકાન્ત પાઠક, બી. એ.

'મિત્રમીમાંસા યાને મિત્રનો મહિમા' લખવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં જ વેદકાળ તરફ દૃષ્ટિ નાખવાની ફરજ પડે છે.

ॐ मित्रस्य चर्षणी धृतो यो देवस्य सानसि ।
द्युम्नं चित्र श्रवस्तमम् ॥ ॐ मित्राय नमः ॥

સાથે સાથે બીજી પંક્તિઓ ટાંકીએઃ—

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः
अभि श्रवोभिः पृथिवीम् ॥ मं–३–सू. ५९ (७)

મિત્રને અનેક ઉપમા આપીએ અને સૂર્ય સાથે સરખાવીએ તો અતિશયોક્તિ ન જ કહેવાય. મિત્ર એ સાર્વભોમ સત્તાધીશ ઈશ્વર છે. સ્વર્ગમાં પોતાની વડાઈ અમર મોટાઈ અને પૃથ્વી ઉપર પોતાની પ્રભુતા અને ગૌરવ વડે સત્તા ભોગવે છે. આમ સ્વર્ગ અને મૃત્યુલોકમાં તેની અલૌકિક સત્તાનો પ્રભાવ પડે છે.

મિત્ર એટલે મિત્ર જ, જીવનસાથી. સાકર ખાનાર માનવી સાકરના ગળપણ વિષે જેટલું કહી શકે તેટલું જ મિત્ર માટે કહી શકાય. વર્ણન કરવું અશક્ય છે, છતાંય પ્રયાસ આદર્યો છે.

मित्रो देवेष्वायुषु जनाय वृक्त बर्हिषे ।
इष इष्ट व्रता अकः ॥ मं–३ सू ५९ (९)

મિત્ર એટલે ઈશ્વરનોય મિત્ર અને માનવ જાતનો પણ મિત્ર. જે તેને ભજે છે સ્મરે છે અને યાદ કરે છે, તેનો મિત્ર હૃદય અને મનની, તમામ આશાઓ અને અભિલાષાઓ પરિપૂર્ણ કરે છે. મિત્ર એટલે જીવતી-જાગતી-જલતી જ્યોત, મિત્ર એટલે સુખ-દુઃખનો ભાગીદાર. સાચો કલાકાર Amicus usque and aras" 'અંગ્રેજીમાં" A friend even to the alter. વર્ણન કરેલું છે, જે યથાર્થ છે. મિત્ર શબ્દને છૂટો પાડીએ તો મિત્ર કહેતાં 'મિ' એટલે 'મને' અને 'ત્ર' કહેતાં 'તારવું'. મને જે તારે એ મિત્ર. બીજી રીતે અર્થ ઘટાવીએ 'મિ' એટલે 'મને' અને 'ત્ર' એટલે ત્રણેય કાળમાં, સ્મરે તે. ત્રિકાળમાં જે યાદ કરે તે મિત્ર. આથી પણ આગળ વધીએ અને મિત્રને ઉચ્ચ આસને બેસાડી શકીએ. મિત્ર (સૂર્ય) જગતનાં તમામ અંધકારનો નાશ કરે છે. જડ અને ચેતન પદાર્થને સંપૂર્ણ પ્રકાશ આપી જીવંત બનાવે છે. તેમ મિત્ર (friend) જગતના તમામ સામાન્ય વ્યવહારોમાં ઉપસ્થિત થતાં વિઘ્નો મુશ્કેલીઓ અને આવતી આપત્તિઓમાં સહાય કરી સન્માર્ગે દોરવા પ્રેરે છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં ફક્ત એક જ પંક્તિમાં મિત્રને ચીતર્યો છે. તે એ કેઃ—

" a friend in need, is a friend indeed." મિત્રને સંબોધવા લાયક પણાં જ વિશેષણો છે. તે શબ્દોમાં સત્યતા, અખંડિત વિપુલતા છે, ભાવ છે, વર્તન, સદાચાર હોય, વિશ્વાસ હોય અને ઉત્કટ પ્રેમ હોય તો ખરે મિત્ર (friend) મિત્ર (સૂર્ય) સમાન છે. અને આમ મિત્રને સૂર્ય સાથે મૂકીએ તો ખોટું નહિ.

અરે! મિત્ર અને વરુણની ખાસ દોસ્તી. જીગરની ગાંઠ, એક જ ટોળી, મિત્ર અને વરુણ સાથે જ રહે, કોઈ કોઈ વખત સિદ્ધાંતની ખાતર બન્ને મિત્રો વચ્ચે મતભેદ પડે તોય છૂટા તો પડે જ નહિ. ઋગ્વેદ મં. ૭. સૂ. ૬૬ (૨) માં આ વાત ચોક્ખે ચોક્ખી અને સ્પષ્ટપણે નિરમના પેરા ઋચિતાએ સારી રીતે દર્શાવી છે. વાંચો તો વંચાય. ભણો તો ભણાય, અને સમજો સમજાય. એ કંઈ અણઉકેલ કોયડા ઓછા જ છે!

હા, મારેય પણ મિત્ર છે, હું તો મિત્રને સૂર્યની કક્ષામાં મૂકું છું. વેદના સૂત્રો વાંચ્યા ત્યારથી, પરંતુ, મારા મિત્ર પોતે પોતાની પવિત્ર ગીતાના કર્તા હોય તેમની ઉપાસના પ્રમાણે પોતાની પવિત્ર ગીતાના પાંચમા અધ્યાયના ૧૫માં શ્લોકમાં વર્ણવ્યા પ્રમાણે માને છેઃ—

" જૂનાં વસ્ત્રો ત્યજી દઈને, નવીન ધારે માનવો,
જૂના મિત્રો ત્યજી દેતા, નવા મિત્રો પામતા. "

આ સમયે વેદશાસ્ત્ર ભૂલમાં ન જાય તે માટે અત્રે જરા ટાંકી લેવા હિંમત કરું;

इमां वां मित्रा वरुणा सुवृक्तिम्
इषं न कृण्वे असुरा नवीयः ।
इनो वामन्यः पदवीर दब्धो
जनं च मित्रो यतति ब्रुवाणः ॥ मं. ७ सू. ३६ (२)

મિત્રનું વર્તન એક કમાન્ડર જેવું વર્ણવ્યું છે. અને ખરે જ મિત્ર એટલે કમાંન્ડર–સેનાપતિ.

હે મિત્ર અને વરુણ ! આ ઉપરોક્ત પ્રશંસા કરતું મંગળકાવ્ય આપના માટે જ ઉચ્ચારું છું. હે અજોડ શક્ત ! આપ બન્નેય અમારા ચુસ્ત અને હિતેચ્છુ નાયક છો. મિત્ર ! આપના એક જ શબ્દથી સારું જગત કાબૂમાં રહે છે, આપ એક 'કમાન્ડર ઇન ચીફ' જેવી સત્તા ધરાવો છો. સર્વાધીશ છો, સર્વશક્તિમાન છો.

मित्रेण अग्ने मित्रधेये यतस्व ।

ઓ અગ્નિ ! આપની તો મિત્ર સાથે જ દોસ્તી છે, અને તેવી જ રીતે સંકળાયલા છો. આવી રીતે આપની મિત્રતાએ સારા જગતની સમક્ષ એક આદર્શ મૂક્યો છે, રજૂ કર્યો છે. અને ખરે મિત્રનું એ જ કર્તવ્ય છે.

મૈત્રીના સંબંધમાં એક સુંદર, અલૌકિક, સામાન્ય પણ કુદરતી દૃષ્ટાન્ત આપવું ઉચિત હોવાથી આ યોગ્ય સમયે અને સ્થળે રજૂ કરી, તેનું બારીકાઈથી અવલોકન કરીએ તો તેમાંની પંક્તિએ અને શબ્દેશબ્દમાં કોઈ અનેરી ચમત્કૃતિ વાચકગણને દેખાશે. આ એક સુંદર નિર્મળ જળથી ઉભરાતું સરોવર અને સફેદ પાંખવાળા હંસ વચ્ચે સંવાદરૂપ છે. આ સંવાદમાં મિત્ર કેવા હોવા જોઈએ અને મિત્ર વચ્ચેનો સંબંધ કેવો છે, તે બતાવેલ છે. એક બીજા વચ્ચે જે બંધન છે તે પ્રેમ યાને પ્રીતિબંધનરૂપ છે.

" હંસા ! પ્રીતિ શું કામની,
વિપત પડે ઉડી જાય.
સાચી પ્રિત સેવાળની
જળ સાથે સુકાય. "

સરોવર હંસને કહે છે કે હે હંસ ! તારી સાથેની પ્રીત શું કામની ! કારણ કે સૂર્યના પ્રખર તાપથી જ્યારે સરોવરનું પાણી સુકાઈ જાય ત્યારે હંસ ઊડી જઈ, બીજા પાણીવાળા સ્થળે જાય છે. અને આનંદ ભોગવે છે. લીલું હોય ત્યાંસુધી જ તેને વળગી રહે છે. પરંતુ, સરોવરમાંની જે (લીલ) સેવાળ કે જે સરોવરના પાણી સાથે જ સુકાય છે અને પોતાનો સુંદર દેહ પાણીના સુકાવા સાથે સુકવી નાખે છે, મરી જાય છે, ભોગ દે છે.

આ ઉપરોક્ત સુંદર અને સામાન્ય દૃષ્ટાન્ત બધાએ અનુભવ્યું હશે પરંતુ થોડાએ તેના ઉપર બારીકાઈથી નજર કરી પોતાના જીવનમાં સમજીને ઉતાર્યું હશે. છેવટના ઉપસંહારમાં નીચેના શ્લોક મૂકીએ—

प्र स मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वा
न्यस्त आदित्य शिक्षति व्रतेन ।
न हन्यते न जीयते त्वो तो
नैनमंहो अश्नोत्यन्ति तो न दूरात् ॥
मं ३ सू. ५९ (२)

હે મિત્ર ! જે તને યોગ્ય રીતે યાદ કરે છે, ભજે છે, સેવે છે, મિત્રતા રાખે છે. તે ખરેખર ભાગ્યશાળી છે. જે આ જગતની કોઈપણ શક્તિ તેનો નાશ કરી શકે તેમ નથી, તેમજ તેના ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની આફત લાવી શકે તેમ નથી. કારણ કે તેને તારું અમોઘ અને અપૂર્વ રક્ષણ છે, સાથ છે. એમ નિયમ પોતાના સ્વમુખે કહે છે. અરે ! જગતના કોઈ પણ ખૂણેથી કોઈ પણ પ્રકારનું અનિષ્ટ તેની પાસે આવવાની અસર એક સામાન્ય નજર યાને ડોકીયું પણ કરવાની હિંમત કરી શકતું નથી.

અંતમાં મિત્રના માટે માન ઉપજાવતું ગુજરાતના એક શાયરે રચેલું કાવ્ય, અરે, તેનો એક નાનો ટુકડો આપ સર્વની સમક્ષ શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિ માટે મૂકવાની રજા લઉં છું તે સ્વીકારશો સર્વે.

" માગું છું કે યદિ કદિ અહિં દિવ્ય મિત્રો હમારા;
પ્રેરી જાએ દીન હૃદયમાં સૂક્ષ્મ મંત્રો તમારા,
કોઈ ઝઝી રસવિહીનને શુશ્રૂષા આવડે - ના,—!
તો યે માગું પુનીત પગલાં દેહની ઝુંપડીમાં. "

—અસ્તુ

• નવનાથ કથામૃત

લેખકઃ કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંક પૃ૪ ૮૧૫ થી ચાલુ)

आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं, रात्रौ तदर्धं गतं ।
तस्यार्धस्य तदर्धमपरं, बालत्ववृद्धत्वयोः ॥
शेषं व्याधिवियोगदुःख सहितं, सेवादिभिर्नीयते ।
जीवे वारितरंगचंचलतरे, सौख्यं कुतः प्राणीनाम् ॥

ભાવાર્થઃ—મનુષ્યના આયુષ્યનું પ્રમાણ આ કલિયુગમાં માત્ર સો વર્ષનું, તેમાંથી અર્ધું આયુષ્ય તો રાત્રિએ ઉંઘવામાં ગયું, એટલે બાકી રહ્યાં પચાસ. તેનું અર્ધું પચીસ વર્ષ તો બાલ્યાવસ્થા ને વૃદ્ધાવસ્થાનાં તદ્દન નકામાં જ સમજી લેવાં આમ પોણોસો વર્ષનો તો કાંઈ ઉપયોગ નહિં, પછી બાકી રહ્યાં માત્ર પચીસ, એમાં તો કુટુંબનું પાલનપોષણ કરવામાં અનેક પ્રકારની આધિવ્યાધિ ને ઉપાધિમાં એટલો સમય વહી ગયો. વળી આપણું જીવન જળમાં ઉત્પન્ન થતા તરંગ જેવું ચંચળ ને ક્ષણભંગુર છે. આવા અલ્પ જીવનમાં આ જીવને સાચું સુખ કયાંથી ને કેવી રીતે મળી શકે! માટે આવા ક્ષણિક જીવનમાં સ્વાત્મકલ્યાણ સાધી લેવા સદ્‌ગુરુનું શરણ સ્વીકારી સ્વરૂપાનંદે સદા જાગ્રત રહેવો.

વ્હાલા સજ્જનો! ગોરક્ષનાથ અને કાનીફનાથ પોતપોતાના ગુરુઓને શોધતાં વિચરી રહ્યા છે, તેમાં ગોરક્ષનાથ પૂર્વના જાલંધરનાથની માફક ગામમાં ન રહેતાં જંગલમાં એકાંતમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાં ફરતાંફરતાં ગાઈ રહ્યા છે; "આદેશ અલખનિરંજન આદેશ અલખનિરંજન" એ ધ્વનિ સાંભળી પાસેના જ કૂવાની અંદર દટાએલા જાલંધર નાથે સામો અવાજ કર્યો. જેથી ગોરક્ષનાથ બે ઘડીને માટે ચિત્રવત્ થઈ ગયા અને દટાએલા કૂવાની પાસે પુનઃ 'આદેશ અલખ નિરંજનનો' અવાજ કર્યો અને સામો પણ કૂવામાંથી પણ આદેશ થયો. પછી બન્નેએ એકમેકનો પરિચય સાધ્યો. પછી બહાર ઉભેલા ગોરક્ષનાથને ક્રોધ થયો. જાલંધરનાથ એ તો મારા ગુરુના ગુરુભાઈ છે અને અહીંના રાજા ગોપીચંદે એમની આવી સ્થિતિ કરી છે એટલે આવેશમાં આવેલા ગોરક્ષે પ્રણામપૂર્વક કહ્યું કે નાથજી! આપ આજ્ઞા કરો તો ગોપીચંદને બંધન બાંધી અહીંઆ લાવું અને તેનો સર્વનાશ કરી નાખું ગોરક્ષના આવા વિચારથી જાલંધરનાથ અંદર રહ્યા રહ્યા આશ્વાસન આપતા થકા બોલ્યા, બેટા ગોરક્ષ! એવું કરવાની કાંઈ જરૂર નથી અને અંતે તો હંમેશાં શાંતિને ધારણ કરવી જોઈએ ગોરક્ષ નમસ્કારપૂર્વક કહે છે; ગુરુ! આપ જેવા સંતમહાનુભાવની કૃપાએ કરી મારામાં તો શાંતિ છે, પરંતુ સત્તાના મદમાં આંધળા બનેલા ગોપીચંદને જરા આંખ ખોલવાની ખાતર અને ફરીથી કોઈ સંતમહાનુભાવને દુભવે નહીં તેની ખાતર જો આપ આજ્ઞા કરો તો સહેજ ચમત્કાર બતાવું નહીં. બેટા ગોરક્ષ! તારા ઉપર ગુરુની સંપૂર્ણ કૃપા છે. તું ગુરુકૃપાએ જે કંઈ કરવા ધારે તે સહજમાત્રમાં કરી શકે એમ છે છતાં જો બેટા દુનીયામાં દિગ્વિજય કર અને તારા ગુરુને શોધી કાઢી તેમની મનવચન કર્મથી સેવા કરી તારું શાશ્વત કલ્યાણ સાધી લે અને માયામાં ડૂબેલા જગતના જીવોને અંધકાર રૂપી અજ્ઞાનમાંથી બહાર કાઢી બ્રહ્મ સત્ય ને જગત મિથ્યા છે ને 'અયમાત્મા બ્રહ્મ, તત્વમસિ' એ વેદવાક્યોને સમજાવી જગતના જીવોને જાગ્રત કરો. કારણ કે જગતના જીવોને કલિદેવના સામ્રાજ્યમાં પગપગ વિચરાવી જાય છે. માટે જાવ બાપ, જગતને પરબ્રહ્મનું ભાન કરાવો.

स्नातं तेन समस्ततीर्थसलिले सर्वापि दत्तावनि–
र्यज्ञानां च कृतं सहस्रमखिला देवाश्च संपूजिताः ॥
संसाराच्च समुद्धृताः स्वपितरस्त्रैलोक्य पूज्योऽप्यसौ ।
यस्य ब्रह्मविचारणे क्षणमपि स्थैर्यं मनः प्राप्नुयात् ॥

ભાવાર્થ—જેનું મન એક ક્ષણ પણ બ્રહ્મવિચારમાં સ્થિર થયું છે તેણે સમસ્ત તીર્થના જળમાં સ્નાન કર્યું છે. તેણે જેટલી પૃથ્વી છે તે બધીનું દાન કર્યું છે, એક સહસ્ર યજ્ઞો કર્યા છે, તેણે નિઃશેષ દેવમાત્ર પૂજ્યા છે, તેણે સંસારથી પોતાના પિતૃઓને ઉદ્ધાર્યા છે ને તે જ ત્રિલોકને પણ પૂજ્ય છે. માટે હે બેટા! ગોરક્ષ ગોપીચંદ પર ક્રોધ કરવાની કોઈ જરૂર નથી. પરંતુ રસ્તામાં તને જો મારા શિષ્ય કાનીફનોભેટો થાય તો તેને અહીંઆ મોકલજે. કારણ અહીંનું કાર્ય એના હાથે થવાનું છે. અને ગોપીચંદ રાજા તો આપણા નાથસંપ્રદાયનો છે અને થોડાક દિવસમાં શિષ્ય બેશે પછી. ગોરક્ષ પ્રણામપૂર્વક જાલંધરના આશીર્વાદ મેળવી આગળ પ્રયાણ કરે છે. હવે ગોરક્ષ જ્યારે ગુરુને મળે છે તે જ ટાઈમે કાનીફનાથ પણ ફરતાફરતા સ્ત્રીરાજ્યની સીમા ઉપર આવી ચડે છે અને એમ જાણ મળી છે કે કોઈ નાથસંપ્રદાયનો કાન ફાડેલો સાધુ સ્ત્રીરાજ્યમાં મૈનાકિની પાસે છે

એટલે કાનિદ્ને ગુરુનો સંદેશો આપ્યો અને તેણે પણ ઓપાગજમાં જઈ ગુરૂને લઈ આવવાનો સંકલ્પ કર્યો અને ઓપાગજમાં પ્રવેશ્યો. પણ પ્રવેશ કરતી વખતે એમના સાથેના પાંચસો શિષ્યો ગભરાઈ ગયા અને અંદરોઅંદર વાતો કરવા લાગ્યા કે ઓપારાજ્યમાં કોઈ પણ પુરુષ દાખલ થઈ શકતો નથી. અને જે હઠપૂર્વક જાય છે તેને મૃત્યુને આધીન થવું પડે છે. ત્યારે કેટલાક શિષ્યો કહે છે આપણા ગુરૂ એટલા સાધારણ ગુરૂ નથી સમર્થ સિદ્ધ પુરૂષ છે. એટલે આપણે તો ગુરૂના 'પવિત્ર પાદારવિંદનું શરણ લઈ ચાલવાનું છે છતાં શિષ્યમંડળીનો જે મોટો ભાગ ઓપારાજ્યમાં પ્રવેશવા માટે નાસંમત થાય છે, ત્યારે સાચા શિષ્યો એ લોકોને સમજાવે છે કે ભાઈ! તમારી ધારણા ખોટી છે. કારણ આપણા ગુરૂ-

गुरवो बहवः सन्ति शिष्यवित्तापहारकाः

तमेकं दुर्लभं मन्ये शिष्यसन्तापहारकम् ॥

ભાવાર્થઃ—શીષ્યના દ્રવ્યનું હરણ કરનાર ગુરૂઓ ઘણા હોય પણ શિષ્યના હૃદયના તાપ સંતાપને હરનાર તે એકને હું દુર્લભ માનું છું

नह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।

न पुनन्त्युरुकालेन, दर्शनादेव साधवः ॥

ભાવાર્થ—' તીર્થો અને દેવસેવા એ બધા આપણને કરનારાં ખરાં, પરંતુ તે તો ઘણા કાળે આપણને પવિત્ર કરે એને આવા સાચા સિદ્ધ પુરુષતો આપણને દર્શન કરતાં જ પાવન કરે છે, આપણાં પાપોને બાળે અને આપણા અંતરને જ્ઞાનાનંદથી અજવાળી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે."

માટે આવા ગુરૂનો આશ્રય છોડીને જવું એ હિતાવહ નથી. છતાં શિષ્યસમુદાયમાં પાંચદશ જ સાચા ગુરૂભક્ત નીકળ્યા. બાકીના પ્રણવિસર્જનની બીકે ધીરેધીરે પાછળથી મંદ પલાયન કરવા લાગ્યા. એ આગળ ચાલતા ગુરૂ કાનદૃષી અજાણ્યું ન હતું. છેવટે ગુરૂએ એની સીમાની હદ બાંધી. ભસ્મ મંત્રિત કરી અને ફેંકી એટલે ઓપારાજ્યની ગુરૂએ નક્કી કરેલી હદ પ્રમાણે શિષ્યો સીમા પર પહોંચતાં જ તેમના પગ ચોંટી ગયા. પગને ઉખાડવા જતાં શિષ્યો પોતાના હાથનો ઉપયોગ કરે છે એટલે હાથ પણ ચોંટી ગયા. એટલે શિષ્યોની સ્થિતિ અંગૂઠા પકડવા જેવી થઈ ગઈ અને ગુરૂથી વિમુખ થવા બદલ પારાવાર પશ્ચાત્તાપ કરી રડવા લાગ્યા. ત્યાં ગુરૂએ પણ અંતરદૃષ્ટિથી શિષ્યોની સ્થિતી સમજી લીધી અને હસતાંહસતાં પોતાની સાથે આવી રહેલા શિષ્યોને આજ્ઞા કરે છે કે, જાઓ, ઓપારાજની સીમા ઉપર બહુ મોટો શિષ્યસમુદાય ચોંટી ગયો છે અને અંગુઠા પકડી રહ્યા છે. તો એમની પીઠ પર એક પથ્થર મૂકી આવો. ગુરૂઆજ્ઞાનુંસાર શિષ્યમંડળી ઓપારાજ્યની સીમા પર જાય છે અને ત્યાં જઈને જુએ છે તો પોતાના ગુરૂભાઈઓની આવી બેહંગી સ્થિતી જોઈને હસવું આવી જાય છે અને પછી શિષ્યોના આક્રોશને સાંભળી રડી પણ જાય છે. છતાંએ ગુરૂઆજ્ઞાને શિરોમાન્ય કરી દરેકના ઉપર એકેક મોટી શિલા ઉંચકી ઉંચકીને મૂકે છે અને મૂકતાંમૂકતાં કહે છે, 'વ્હાલા ગુરૂભાઈઓ! અમે તો પહેલાથીજ તમને ના કહેતા હતા કે આવા સમર્થનું શરણું તજવું એ સારૂં નથી. છતાં તમે માન્યું નહી તો તમારે તમારા પાપનું ફળ ભોગવવું જ જોઈએ અને તમે કયાં નથી જાણતા કે જગતમાં બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશ કોપે તો ગુરૂ બચાવે પણ ગુરુ કોપે તો ત્રિલોકમાં કોઈ બચાવનાર નથી. ત્યાં જેના ઉપર શિલાઓ મૂકેછે એ શીલાઓ પણ એમના ઉપર ચોંટી જાય છે. એટલે તો શિષ્યોને પારાવાર દુઃખ થઈ રહ્યું છે એવા શીષ્યો અને બંધનમુક્ત શિષ્યો ગુરૂદેવની પ્રાર્થના કરે છે.

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।

गुरुः साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

" આવો ગુરૂ આવો હરી

દીલમાં દયા તો લાવો જરી.

શિષ્યોનો પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરતાંકરતાં કરેલો આર્તનાદ ગુરૂએ સાંભળ્યો અને દયાનિધિ ગુરૂદેવ કાનીફનાથ સહજમાત્રમાં શિષ્યસમુદાય પાસે ઉપસ્થિત થયા અને ગુરુને જોતાની સંગાથે શિષ્યોએ ઘોર આક્રોશ કર્યો અને ગુરૂને મનમાં ને મનમાં પ્રાર્થના કરી નમસ્કાર કર્યા. શિષ્યોની આ સ્થિતિ જોઈ ગુરૂનું દયાળુ દીલ દ્રવિત થઈ ગયું. અને બોલ્યા; તમે થોડા માલપાણી ખાવા જ ગુરુના શિષ્ય થયા છો. જો તમારા હૃદયમાં સાચી ગુરૂભાવના હતી તો પછા ન વળતા. છતાં સાચાજુઠાની આજ ખબર પડી હવે તમે બધાજ બંધનમુક્ત બનો. એમ કહેતાની સંગાથે બધા નિર્મુક્ત બની ગયા અને બધા ગુરુના ચરણમાં દંડવત્ કરવા લાગ્યા અને પોતાની થએલ ભૂલની માફી માગવા લાગ્યા. ગુરૂએ પણ સ્મિત વદને કહ્યું, જાવ મિષ્ટાન્ન જમવા બનેલા શિષ્યો, અહીયાં આવ્યા જાવ. પણ આવો પ્રસિદ્ધ સમ-

ઢોર જોવા. પછી કયો શિષ્ય ગુરુના ચરણનું શરણ છોડે ? અને ગુરુની છાયાછત્રમાં નિઃશંક બનેલો શિષ્ય-સમુદાય ગુરુગુણાનુવાદ ગાતો ગાતો પુરંદર બાદશાહી ઠાઠથી ત્રીયારાજ્ય તરફ આગળ વધ્યો ત્યાં તો હનુમાનજી મહારાજને ખબર પડી કે નાથસંપ્રદાયના પાંચસો કાનફાડીઆ સાધુ ત્રીયારાજ્યમાં જઈ રહ્યા છે. એટલે હનુમાનજીને પણ વહેમ પડ્યો કે કદાચ મેં રાખેલા મત્સ્યેન્દ્રનાથને ત્રીયારાજ્યમાંથી લઈ જવા માટે એમનો શિષ્ય ગોરક્ષ તો નથી આવ્યો ? અને ત્રીયારાજ્યમાં એવા મહાન સિદ્ધ પુરુષ સીવાય કોઈ પ્રવેશ કરી શકે નહીં એટલે તે જરૂર ગોરક્ષ હોવો જોઈએ. એમ માની હનુમાનજી પણ ક્રોધમાં આવી ગયા અને ગોરક્ષના બળનું માપ કાઢવા અને શાબરી વિદ્યાના મંત્રોમાં કેવી શક્તિ રહેલી છે એ જગતને સમજાવવા પુરતી થી હનુમાનજી મહારાજે થોડી લીલા કરી. એટલે કે પહેલાં એમણે ગર્જના કરી અને એ ગર્જનાથી શિષ્યસમુદાય કંપી ઊઠ્યો અને સર્વે ગુરુને વીંટાઈ વળ્યા. કાનીફનાથે જય ગુરુ સમર્થ એમ કહી આકાશ તરફ નજર કરી તો હનુમાનજીને એક મોટો પર્વત લઈ આવતા જોયા. એટલે તુરત જ કાનીફે ગુરુના પવિત્ર પાદારવિંદનું ધ્યાન કરી ઝોળામાંથી ભસ્મ લઈ તેનાથી તે ભસ્મને મંત્રિત કરી પર્વત પર ફેંકી. એટલે પર્વતના ચુરેચુરા થઈ ગયા. એટલે હનુમાનજી પણ આવેશમાં આવી ગયા અને એક બીજો મોટો પર્વતને લઈને નિમિષ માત્રમાં કાનીફ પાસે આવ્યા. કાનીફનાથે પર્વત સહિત હનુમાનજીને વજ્રાસ્ત્રમંત્રથી ભસ્મને મંત્રીત કરી ફેંકી. એટલે હનુમાનજી પર્વત સહિત સ્થિર થયા અને દુઃખ પામવા લાગ્યા. શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા મંદ પડવા લાગી અને નિશ્ચેષ્ટ દશામાં ઉંધાભાથી નીચે પટકાય ગયા. એટલે વાયુદેવ પોતાના પુત્ર હનુમાનની આ સ્થિતિ જોઈ પવન દેવ (વાયુ) ત્યાં ઉપસ્થિત થયા અને સાધારણ મનુષ્યોના સ્વાંગમાં કાનીફને સમજાવવા લાગ્યા, તમે જેને વજ્રાસ્ત્ર માર્યું છે એ તો બાળબ્રહ્મચારી હનુમાનજી છે અને તમને ત્રીયારાજ્યમાં જતાં રોકવા પ્રયત્ન કરે છે. જેથી કાનીફનાથે હનુમાનજીને વજ્રાસ્ત્રમાંથી મુક્ત કરી તેમની પાસે જઈ પ્રણામ કર્યા. પ્રણામ અમો સાધુઓને આપ જેવા સાધુશિરોમણિ ફુકરવા પ્રયત્ન કરે એ શોભાસ્પદ નથી. હનુમાનજી મુક્ત થયા પછી કાનીફને કહે છે, તમને અટકાવવાના માટે તે ત્રણ કારણો છે, એક તો તારા ઉપર ગુરુકૃપા કેટલી છે ! બીજું શાબર મંત્રના મંત્રતંત્રમાં શક્તિ કેટલી છે ! તે જોવા અને ત્રીજું મેં નાથસંપ્રદાયના મત્સ્યેન્દ્રનાથને મૈનાકિની પાસે ત્રીયારાજ્યમાં મોકલ્યો છે એને તું ન લઈ જા એને ખાતર આ પ્રમાણે કર્યું હતું. કાનીફનાથ કહે મહારાજ ! મત્સ્યેન્દ્રનાથને મારે નથી લઈ જવા પણ મારા ગુરુ જાલંધરનાથ જો મત્સ્યેન્દ્ર નામ ધારણ કરીને બેઠા હશે તો હું એમને લઈ ગયા વિના રહેનાર નથી અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ હશે તો મારે એમને લઈ જવા નથી એ બાબત આપ નિઃશંક રહેજો. એમ કહી કાનીફનાથે હનુમાનજીને પ્રણામ કર્યા અને હનુમાનજી અદૃશ્ય થયા અને કાનીફનાથ આગળ પ્રયાણ શરૂ કરે છે ત્યાં તો મત્સ્યેન્દ્રનાથ પાસે પહોંચી ગયા અને કહ્યું ? તમારા નાથસંપ્રદાયનો કાનફાડીઓ સાધુ કાનીફ નામ ધારણ કરીને પાંચસો શિષ્યો લઈને બાદશાહી ઠાઠથી ગુરુને શોધવા નીકળ્યો છે તે આ તરફ આવી રહ્યો છે. મેં એને રોકવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો છે છતાં એ સમર્થ યોગી અને સિદ્ધ આગળ હું મહાત થયો છું. માટે તમે ચેતતા રહેજો એમ કહી હનુમાનજી અદૃશ્ય થયા અને હનુમાનજીની વાત સાંભળી મત્સ્યેન્દ્ર નાથ અને મૈનાકિની પણ ગભરાઈ ગયાં અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ બોલ્યા-હતી ! જરૂર એ મારો શિષ્ય ગોરક્ષ કાનીફ નામ ધારણ કરી મને શોધવા આવે છે અને જો એ ગોરક્ષ હશે તો મને લઈ ગયા સિવાય રહેશે એ નહિ. ચિંતામાં બન્ને નિમગ્ન થયાં. એટલામાં તો દાસીઓ દોડતી આવી અને આ વાત રજુ કરે છે. પાંચસો જોગીઓએ આપણા નગરની બહાર આવી અને પડાવ કર્યો છે. આથી મૈનાકિની ને મત્સ્યેન્દ્ર વધુ ગભરાવા લાગ્યાં અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ આવનાર વ્યક્તિનું ભભકાભરી રીતે સ્વાગત-સન્માન કરી સૌને ભાંડ નાખી અને રહે તો ત્રીયારાજ્યમાં રાખી પાડવાનો નિશ્ચય કરી. અપ્સરાઓ પણ શરમ પામે એવી પાંચસો સુંદરીઓને તૈયાર કરી સાથે જ લઈને મત્સ્યેન્દ્રનાથ અને મૈનાકિની આવનાર અતિથિનું સન્માન કરવા ધામધૂમથી જાય છે.

(અપૂર્ણ)

આધ્યાત્મિક જીવનનાં સારભૂત તત્ત્વો

અનુવાદક:—શ્રી. જયન્તીલાલ મંગળજી ઓઝા બી. એ. બી ટી.

આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની કેટલીક શરતો

જેનામાં ભૂત ભરાયું હોય તેને જો ખબર પડી જાય કે મારામાં ભૂત ભરાયું છે તો તરત જ ત્યાંથી ભૂત ભાગી જાય છે, તે પ્રમાણે જે જીવનમાં માયા રૂપી ભૂત પેઠું છે, તેને જો એ વાતની ખબર પડી જાય, તો માયા તેની પાસેથી નાશી જાય છે.

જે પોતાના વિચારોનો ચોર નથી તે જ પ્રભુના રાજ્યમાં પેસી શકે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો નિષ્કપટ ભાવ અને સરળ શ્રદ્ધા એ ત્યાં પહોંચવાના માર્ગ છે.

એક માણસે એક વાર કહ્યું કે, "વસ્તુનો સ્વભાવ કદી પણ બદલી શકાય નહીં." બીજાએ સામે જવાબ આપ્યો કે, "કોલસાની અંદર જ્યારે અગ્નિ પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તે તેની કાળાશનો નાશ કરે છે." આ રીતે જ્યારે જ્ઞાનાગ્નિ દ્વારા મન બળી જાય છે, ત્યારે તેનો સ્વભાવ પણ નાશ પામે છે. અને તે પછી કીચલામાં નાખતું નથી.

મન એ જ સર્વકાંઇ છે. મનની સ્વતંત્રતા જાય તો તમારી સ્વતંત્રતા પણ જાય છે; મન સ્વતંત્ર તો તમે પણ સ્વતંત્ર. ધોબીને ત્યાંથી ધોવાઈને આવેલા ધોળા કપડાની જેમ તેના પર ગમે તે રંગ ચડે છે. અંગ્રેજી ભણો એટલે તમારી મરજી ન હોય છતાં તમારી બોલીમાં અંગ્રેજી શબ્દો આવી જાય. સંસ્કૃતના જાણનાર પંડિતોની વાણીમાં સંસ્કૃત ભાષાના શ્લોકો આવી જાય. જો મન ખરાબ સહવાસમાં હોય તો તેની ખરાબ અસરથી વિચાર અને વાણી બને રંગાઈ જાય. જો ભક્તોનો સહવાસ હોય તો મન ચોક્કસ ઇશ્વરનું જ સ્મરણ મનન કરે. જેવા સંગમાં અને કાર્યક્ષેત્રમાં હોય તે પ્રમાણે મનનો સ્વભાવ બદલાતો રહે છે.

મન એ જ સર્વકાંઇ છે. પત્ની માટે આકર્ષણ એક જાતનું, અને સન્તાન માટે વાત્સલ્યભાવ તદ્દન બાજી જાતનો. એક બાજુ સ્ત્રી, બીજી બાજુ સન્તાન; માણસ બન્નેને ભેટે છે. પરંતુ પ્રેરક વૃત્તિ તદ્દન જુદા જ પ્રકારની હોય છે.

મન એ જ મનુષ્યના બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. જો તમે કહો કે, "હું મુક્તાત્મા છું, ઇશ્વરનું સન્તાન છું, મને કોણ બાંધી શકે!" તો તમે ચોક્કસ સ્વતંત્ર થશો. જો કોઇને સાપ કરડ્યો હોય, અને તે શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમજ શ્રદ્ધાના બળસહિત એમ કહે કે ઝેર નથી, 'ઝેર નથી,' તો ચોક્કસ ઝેર ચડશે નહીં.

પ્રશ્ન : હું ક્યારે મુક્ત થઈશ?

ઉત્તરઃ જ્યારે 'હું' નો નાશ થશે, ત્યારે 'હું' અને મારૂં' એ અજ્ઞાન છે. 'તું' અને તારૂં' એ જ્ઞાન છે.

શ્રદ્ધા

કોઇ શિષ્યે જ્યારે અમુક માણસની શ્રદ્ધાની અંધશ્રદ્ધા તરીકે ટીકા કરી ત્યારે ગુરૂમહારાજે તેને પૂછ્યું હતું કે, 'અંધશ્રદ્ધા તું કોને કહે છે, તે મને જરા સમજાવ. શ્રદ્ધા શું તદ્દન આંધળી હોતી નથી? શ્રદ્ધાની આંખો વળી કઇ? કાં તો 'શ્રદ્ધા' અને કાંતો 'જ્ઞાન' એમ કહે. નહીં તો પછી કેટલીક વખત શ્રદ્ધાને 'અંધ' કહેવી, અને કેટલીક વખત 'દેખતી' કહેવી, એ તો વિચિત્ર વાત છે.

ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધાની ખામીને લીધે મનુષ્ય દુઃખ પામે છે.

એવાં કેટલાંક શારીરિક ચિહ્નો છે, જે પરથી એમ નક્કી કરી શકાય કે કોનામાં શ્રદ્ધા જાગૃત થશે અને કોનામાં નહિં થાય? શરીરમાં હાડકાં દેખાતાં હોય એવાં ઊંડી ઊતરી ગયેલી આંખોવાળા, કાંગાં—આ જાતનાં માણસોમાં સહેલાઈથી શ્રદ્ધા જાગૃત થતી નથી.

બીજાને મારવા હોય તો તલવાર અને ઢાલની જરૂર પડે, પણ જો આત્મઘાત કરવો હોય તો નરેણીથી પણ કરી શકાય. તે જ રીતે બીજાઓને જ્ઞાન આપવા ઘણાં ઘણાં શાસ્ત્રો અને વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, જ્યારે પોતે જ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું હોય, તો એક સત્રમાં જ દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવાથી કામ સરશે.

હિન્દુઓમાં ઘણા સંપ્રદાયો અને ધર્મમતો છે, તેમાંથી આપણે કયો ગ્રહણ કરવો? પાર્વતીએ એક વખત મહાદેવને પૂછ્યું હતું કે. "ભગવાન્! અક્ષય, અનન્ત, શાશ્વત સુખનું મૂળ શું છે? મહાદેવે તેમને જવાબ આપ્યો કે તેનું મૂળ શ્રદ્ધા છે. આ પરથી સમજવાનું કે સંપ્રદાયો અને ધર્મમતોની વિશિષ્ટતાઓનું મહત્ત્વ બહુ જ થોડું છે. પોતાના ધર્મમાં બતાવવામાં આવેલી સાધનાઓ પ્રમાણે જો કોઇ શ્રદ્ધાપૂર્વક ચાલે અને પોતાની ફરજો બજાવે તો તેનું કામ થઇ જશે.

[શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ દેવની ઉપદેશવાણીમાંથી]

માયામાંથી મુક્તિનાં સાધન (ગતાંક પૃષ્ઠ ૮૨૫ થી ચાલુ)

શ્રીકૃષ્ણરૂપી આત્મા પોતાની ઇચ્છાથી શરીરરૂપી ખાંડણીએ બંધાયેલ છે. એ ખાંડણીઓ બે ઝાડની વચ્ચે ઘાસાણો ત્યારે તેમાંથી બે દેવપુરુષ નીકળ્યા અને તેઓએ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી મુક્તિ મેળવી એ વાત ગયા પ્રકરણમાં આવી ગયેલ છે. ભગવાન જ્યારે અવતાર લે છે ત્યારે બીજા જીવોનો ઉદ્ધાર કરે છે અને પોતાની માયાથી પોતાની મુક્તિ પોતાના આનંદ દ્વારા કરી લે છે. તેમના શરીરમાં માયાનો અંશ થોડો હોય છે અને સ્વરૂપનો આનંદ વધારે હોય છે. માયાથી માયાનો મોક્ષ થાય નહિ તેથી યશોદાજીએ ખાંડણીઆંમાંથી શ્રીકૃષ્ણને છોડ્યા નથી પણ નંદરૂપી આનંદે પ્રગટ થઈને તેમને બંધનમાંથી છોડેલ છે. (૧૦–૧૧–૬)

આવી રીતે ભગવાન અનેક પ્રકારની બાળલીલા બતાવવા લાગ્યા. પોતે ભક્તોને વશ રહે છે એવું બતાવવાનો એ લીલામાં આશય રહેલો હતો. એક દિવસ કોઈ ફળ વેચવાવાળી યશોદાજીના ઘર પાસે આવી અને બૂમ પાડી કે "કોઈ ફળ લો, ફળ લો." એ અવાજ સાંભળી બધાં ફળ દેવાવાળા ભગવાન ફળ લેવાની ઇચ્છાથી અનાજ લઈને ફળ લેવા માટે દોડ્યા. ભગવાનના હાથનું અન્ન ઢોળાઈ ગયું હતું. ફળ વેચવાવાળીએ ભગવાનના બંને હાથ ફળથી ભરી દીધા અને ભગવાને તેના ફળનું પાત્ર રત્નોથી ભરી દીધું. આંહી સાર એ લેવાનો છે કે કોઈ જીવ પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભગવાનને અર્પણ કરે તો તેમાંથી તેનું કર્તાપણું જતું રહે અને તે રત્ન જેવી બ્રહ્મવિદ્યાને પ્રાપ્ત કરે. આંહી પણ ભગવાને પોતાની ભક્ત-પરવશતાની લીલા બતાવેલ છે. આવા અનુભવ ઘણા ભક્તોને થાય છે. એવું બીજા માણસો જુએ છે છતાં તેઓ પોતાના કર્મમાંથી અહંતા–મમતા છોડતા નથી. એ એક જાતની નબળાઈ છે. દુર્યોધન પણ એકવાર બોલી ગયો હતો કે હું ધર્મ શું છે તે જાણું છું છતાં તેમાં મારી પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને અધર્મ શું છે તે પણ હું જાણું છું છતાં તેમાંથી મારી નિવૃત્તિ થતી નથી. હાલના કાળમાં ઘણા માણસોની દશા આવા પ્રકારની હોય છે. ઘણા માણસો કહે છે કે સાચું શું છે તે અમને સમજાય છે છતાં તે પ્રમાણે વર્તન કરવાની અમારામાં શક્તિ આવતી નથી. આમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ કારણ જોવામાં આવે છે.

૧. તેને જે સમજાયું તે બરાબર સમજાયું હોતું નથી.

૨. અથવા જોઈએ તેટલો વૈરાગ્ય હોતો નથી.

૩. અથવા સંકલ્પથી મન નબળું હોય છે અને જ્ઞાન વર્તનમાં ઉતારવા જેટલી શક્તિ ધરાવતું નથી.

આ પ્રશ્ન સુધારવા માટે સત્સંગ જોઈએ, સત્સંગમાં નવો આનંદ જરૂર મળે છે એવી ખાત્રી થવી જોઈએ. એવા આનંદનો એક પ્રસંગ હવે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજા પાસે નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે.

એક દિવસ બીજા બાળકોની સાથે બલરામજી અને શ્રીકૃષ્ણ યમુના નદીના કિનારાની ઉપર રમતા હતા. તેમને બોલાવવા માટે રોહિણીજી ગયાં પણ તે આવ્યાં નહિ એટલે રોહિણીએ યશોદાજીને મોકલ્યાં. જીવો જ્યારે સંસારની માયામાં રમતા હોય છે ત્યારે ગુરુ તેમને કોઈ માર્ગ બતાવે છે પણ તે સાધન તેમને ન ફાવે તો બીજું સાધન બતાવે છે. એવી વાત આંહી સમજવાની છે.

યશોદાજીએ કહ્યું; "હે કૃષ્ણ! તું રમતાંરમતાં બહુ થાકી ગયેલ છે. ભૂખથી તારું શરીર દૂબળું થઈ ગયેલ છે, હવે રમત છોડીને દૂધ પી લે. હે બલરામજી! તમારા નાના ભાઈને લઈને જલદી આવો અને કાંઈ ભોજન કરી લો. જુઓ, વ્રજરાજ નંદરાયજી ભોજનને માટે તૈયાર થઈ તમારી રાહ જોઈ રહેલ છે. માટે આવો અને અમારા આનંદમાં ભાગ લો. અરે બીજા બાળકો! હવે તમે તમારે ઘેર જાઓ. એટલે પંચ મહાભૂતની સાથે જે રમત કરવાનું શરૂ કરેલ છે તે છોડીને નંદરૂપી આનંદની સાથે જાેા, તમે ન્હાઈ, પોઈ જમી ને સારાંસારાં વસ્ત્ર-આભૂષણ પહેરો." આમ કહી યશોદાજીએ બંને ભાઈઓના હાથ પકડી તેમને ઘરમાં લાવી મંગળ કાર્ય પૂરું કર્યું.

આ પ્રમાણે સંસારરૂપી વ્રજમાં આનંદમંગળનું કામ થઈ રહેલ હતું, છતાં કોઈ કોઈ વખતે દ્વંદ્વરૂપી દ્વૈતભાવની વૃત્તિઓ તે આનંદમાં ભંગાણ પાડતી હતી.

તેથી આનંદ ટકતો ન હતો. આવી દશા ઘણાં ભકતોના જીવનમાં જોવામાં આવે છે. ઘણા જિજ્ઞાસુઓ અમને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે કોઈકોઈવાર તેમને નિરપેક્ષ આનંદનો અનુભવ થાય છે પણ તે ટકતો નથી. તેના જવાબમાં અમારે તેમને કહેવું પડે છે કે તેના મુખ્ય ઉપાય અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય છે. તથા સંગદોષમાં ધ્યાન રાખવું જોઈએ. એ બાબત વધારે સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવવા માટે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે " વ્રજમાં એક ઉપનન્દન નામનો જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ ગોપ હતો. તે દેશ, કાળ અને વસ્તુના તત્ત્વને જાણવાવાળો હતો અને શ્રીકૃષ્ણનો માનીતો હતો. આંહી ઉપનન્દન એટલે આત્માની નજીક રહીને જેમણે આત્માનો આનંદ મેળવ્યો હોય અથવા જેમણે સામીપ્યમુકિત સિદ્ધ કરી હોય એવા ગુરુ સમજવા. તેણે બીજા ગોપ-ગોપીઓને કહ્યું કે, ' આંહી (વ્રજમાં) બાળકોનું અનિષ્ટ કરવાવાળા નિત્ય નવા મહાન ઉત્પાત થયા કરે છે. જો આપણે ગોકુળને સુખી રાખવું હોય (એટલે જીવન સુખી કરવું હોય) તો આંહીથી નીકળવું જોઈએ. જુઓ પહેલાં આ બાળક (કૃષ્ણ) પૂતનાના પંજામાંથી બચ્યા, વળી ભગવાનની કૃપાથી ગાડું તેમના ઉપર પડયું નહિ. એટલે વાસનામાંથી બચ્યા અને દેહનું અભિમાન આવ્યું નહિ. વળી તૃણાવર્ત નામનો આવરણરૂપી વટોળીઓ તેને આકાશમાં લઈ ગયો અને તે પત્થર ઉપર પડયો ત્યારે દેવોએ કૃષ્ણની રક્ષા કરી. બે ઝાડો પડયાં તો પણ તેમને કે બીજા બાળકોને ઇજા થઈ નહી. હજુ સુધી વ્રજમાં બહુ મોટા ઉત્પાત થયા નથી તે પહેલાં આપણે બધાએ આંહીથી નીકળી જવું જોઈએ.' એટલે દરેક જીવે જેમ બને તેમ સંસારમાંથી કાંઈક નિવૃત્તિ લેવી જોઈએ. પ્રવૃત્તિનું ફળ હમેશાં ભવિષ્યમાં રહે છે પણ નિવૃતિમાં આત્મનિષ્ઠા કરવામાં ઠીક સગવડ પડે છે તેથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં ગૃહસ્થાશ્રમ પછી વાનપ્રસ્થ આશ્રમ સ્વીકારવાનું કહેલ છે. અથવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેતાં છતાં કોઈકોઈ વખતે સત્સંગ મળે તેવા આશ્રમોમાં જવું જોઈએ. ઉપનન્દન નામના ગોપે કહ્યું કે:-

वनं वृन्दावनं नाम पशव्यं नवकाननम् ।
गोपगोपीगवां सेव्यं पुण्याद्रितृणवीरुधम् ॥
१०-११-२८

અર્થ-નજીકમાં નવીન વનાવલીથી સુશોભિત વૃંદાવન નામનું એક વન છે કે જે પશુઓને માટે બહુ લાભકારક છે. તેમાં પવિત્ર પર્વત, લતા, વૃક્ષ વગેરે છે. ગોપ, ગોપી, ગાયો બધાને રહેવા લાયક છે.

માટે આજે જ બધા ત્યાં ચાલો, તમારાં દરેકનાં ગાડાં જોડો, વિલંબન કરો. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો ગાયોને આગળ કરો.

આંહી સિદ્ધાંતમાં એમ સમજવાનું છે કે જો સંસારના વિક્ષેપમાંથી બચવું હોય અને વિક્ષેપનું જોર ઓછું કરવું હોય અને જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા કરવી હોય તો જ્યાં વૃંદા એટલે ભકિત વધી શકે તેવી જગ્યા હોય, સત્સંગ ચાલતો હોય, જ્યાં વૈરાગ્યવાન સાધુઓ રહેતા હોય અને જ્યાં ભગવદ્-ચર્ચા રોજ ચાલતી હોય ત્યાં જવું જોઈએ કે જેથી ખોટો સંગ છૂટે અને સંસારી વાતો બંધ થાય અને આત્માની જાગૃતિ આવે. પ્રાચીનકાળમાં એવા ઘણા આશ્રમો હતા અને તે બધાં વૃંદાવન કહી શકાય. જિજ્ઞાસુઓ ત્યાં જઇ સત્સંગનો લાભ મેળવતા હતા.

ઉપનન્દનની વાત સાંભળીને બધા ગોપ-ગોપીએ તેને અનુમોદન આપ્યું. બધાએ ગાયોને તૈયાર કરી અને ગાડાંમાં સામાન ભરી વૃંદાવન ચાલ્યા. બધાં રસ્તામાં ભજન ગાતાં ગાતાં ચાલતાં હતાં. આ પ્રમાણેઃ—

वृन्दावनं सम्प्रविश्य सर्वकालसुखावहम् ।
तत्र चक्रुर्व्रजावासं शकटैरर्धचन्द्रवत् ॥ १०-११-३५

અર્થ-જે વૃંદાવન સર્વ ઋતુમાં સુખદાયક છે, એવા વૃંદાવનમાં પહોંચી ગોપોએ પોતાનાં ગાડાંને અર્ધચંદ્રાકારના રૂપમાં ગોઠવી દીધાં.

આંહી સમજવાનો ભાવ એવો છે કે સત્સંગની જગ્યાએ જ્યારે સત્સંગ શરૂ થાય છે, ત્યારે વકતા એક બાજુ હોય છે અને તેની સામે શ્રોતાજન અર્ધચંદ્રાકારે ગોઠવાઇ જાય છે. આંહી ગાડાં એટલે શરીર સમજવાનાં છે. વળી સત્સંગનું સ્થળ હમેશાં એવું હોય છે કે ત્યાં દિવ્ય આનંદનો બધાં અનુભવ કરે છે, તે વખતે સંસારની કોઇ વિપત્તિઓ યાદ આવતી નથી તેથી વૃંદાવનને **सर्वकालसुखावहम्** કહેલ છે.

જ્યાંસુધી માણસો સત્સંગ માટે ઘરની બહાર નીકળતા નથી ત્યાંસુધી અનેક પ્રકારની તૃષ્ણાઓ વધતી જાય છે અને ખોટા સંગથી જાણે તૃષ્ણાની પૂર્તિ એ જ

સાચું જીવન હોય તેમ માની લેવામાં આવે છે. રામ-યમાં રહેલ સંસારી માણસોના સંબંધી કોઈને લાભ થતો નથી. રાજા ભર્તૃહરિ કહે છે કે "રોજરોજ સૂર્યના ઉગવા તથા આથમવાની સાથે આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે, જેમાં અનેક કાર્યોનો મોટો બોજો છે, એવી ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં સમય ક્યાં વીતી જાય છે તે સમજાતું નથી. (આ ઉપરથી એમ નક્કી થાય છે કે) મોહમય પ્રમાદરૂપી દારૂ પીને સંસાર પાગલ બની ગયો છે."

મનુષ્યોનું આયુષ્ય થોડા વર્ષનું છે, તેમાંથી કેટલુંક રાત્રિ વખતે ઉંઘમાં ચાલ્યું જાય છે, કેટલુંક બચપણમાં, કેટલુંક વૃદ્ધાવસ્થામાં અને કેટલુંક રોગમાં અને નોકરી-ધંધામાં ચાલ્યું જાય છે. બાકી સત્સંગ માટે બહુ થોડો વખત રહે છે. છતાં જે માણસો એટલો વખત પણ સત્સંગ માટે રાખતા નથી તે જીવનથી હારી જાય છે.

શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે (સત્સંગરૂપી) વૃંદાવનનું સ્થળ, ગોવર્ધન પર્વત અને જમનાજીનો તટ દેખી બલરામજીને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ. અહીં ગોવર્ધન એટલે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ જે જગ્યાએ થાય તે સમજવાનું છે. પોતાની મધુર વાણી અને બાળલીલાઓથી બધાને આનંદ આપતા શ્રી બલરામ અને શ્રીકૃષ્ણ થોડા વખતમાં વત્સપાલ થઈ ગયા, એટલે નાના વાછરડાને પાલનાર થઈ ગયા અથવા અજ્ઞાનીને જ્ઞાન આપવા લાગ્યા. તે વખતે તેઓ ઘણા પ્રકારના ખેલ કરતા હતા. કોઈવાર બંસી બજાવતા હતા એટલે સત્સંગમાં ભજન ગાતા હતા, કોઈવાર બનાવટી ગાય અને બળદ બનીને ખેલતા હતા. આખું જગત તેમની બનાવટ (કૃત્રિમ) છે તો થોડી બનાવટ કૃત્રિમ કેમ ન હોય! કોઈવાર બે સાંઢનો વેશ બનાવી આપસમાં લડતા હતા. હાલમાં પણ જે લડાઈઓ અને ઝઘડો થાય છે તે પણ ભગવાન જુદા-જુદા રૂપે લડે છે એવું ભક્તો માને છે. ભક્તોને ભગવાનના જગતમાં કાંઈ દોષ દેખાતો નથી પણ ભગવાનની લીલા દેખાય છે. કોઈવાર ભગવાન સાધારણ બાળકોની માફક મોર અને પક્ષીની બોલીનું અનુકરણ કરતા ફરતા હતા. (૧૦-૧૧-૪૦)

એનો અર્થ એવો છે જ્યાં મોર અથવા પક્ષીનો અવાજ આવે છે ત્યાં પણ તેમના હૃદયમાં ચેતનની સત્તાથી જ અવાજ થાય છે. તે વખતે ત્યાં રહેલા ભગવાન મોર અને પક્ષીની બોલીનું જાણે કે અનુકરણ કરતા હોય તેવું જણાતું હતું.

'સત્સંગ એ સત્પુરુષોનું વ્યસન છે. તેથી તેઓને વૃંદાવન (સત્સંગનાં સ્થળો) ગમે છે. કારણ કે ત્યાં નિત્ય સત્સંગ થાય છે અને ભગવાનની લીલા જેવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ શરીર માટે આરોગ્ય રહે તેવા ખોરાકની જરૂર છે તેમ મનના આરોગ્ય માટે સત્સંગ એ મોટી દવા છે. સત્સંગ માટે કેટલાક નિયમોની પણ જરૂર છે. સત્સંગ શરૂ થયા પહેલાં વ્યવહારના વિચાર દૂર કરવા અને કોઈ વ્યવહારની વાતો કરતાં હોય તો તેમની પાસે સત્સંગની વાતો કરીને વ્યવહારની વાતો બંધ કરાવવી. નહિતર બીજાની સંસારી વાતોની અસર થઈ જશે. આ બાબત સમજવા માટે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને કહે છે કે જ્યારે જમુનાજીને કિનારે ભગવાન વાછડા ચરાવતા હતા (એટલે બધાને સત્સંગનો લાભ આપતા હતા) ત્યારે તે બધાને મારવાની ઈચ્છાથી એક દૈત્ય આવ્યો. ભગવાને જોયું કે તે વાછડાનું રૂપ લઈને બીજા વાછડાઓમાં ભળી ગયો છે. ત્યારે બલરામજીને તે બતાવી પોતે અજાણ્યા થઈ તેની પાસે પહોંચી ગયા અને તે વાછડાના પાછલા પગ પકડીને તેને અંતરિક્ષમાં ફેરવીને એક ઝાડ ઉપર પટકી પાડયો. તે વખતે તે દૈત્યરૂપ વાછડાના પ્રાણ નીકળી ગયા. આ પરાક્રમ જોઈને ગોપબાળકોને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને તેઓ 'ઠીક થયું, સારું થયું' એમ બોલવા લાગ્યા અને દેવોએ સંતોષ પામી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. આપણે પણ ભક્તિ કરતાં વચમાં નડતી (વત્સાસુરરૂપી) પ્રવૃત્તિને જીતી શકીએ તો તે પછી જે અદ્ભુત શાંતિ મળે છે તેને દેવોની પુષ્પવૃષ્ટિ પણ કહી શકાય છે.

એક દિવસ બધા ગોવાળીઆઓ પોતપોતાના વાછડાઓના સમુદાયને જળ પાવા માટે જળાશય ઉપર લઈ ગયા. ત્યાં વાછડાઓને જળ પાઈ પોતે પણ જળપાન કર્યું. ત્યાં બાળકોએ એક જીવ બેઠેલો જોયો. તે પર્વત જેવો મોટો હોવાથી બધાને બીક લાગી. તે બકાસુર નામનો દૈત્ય હતો. તેનું રૂપ બગલાનું હતું, તે દૈત્ય પોતાની ચાંચ પહોળી કરી એકદમ શ્રીકૃષ્ણને ગળી ગયો. શ્રીકૃષ્ણને બગલાના મુખમાં દબાયેલા જોઈને બલરામ અને બીજા ગોવાળીઆ જેમ પ્રાણ વગર ઈંદ્રિયો અચેત થઈ જાય છે તેમ અચેત થઈ ગયા. અહીં એવો અર્થ સમજવાનો છે કે જ્યારે માણસની અંદર બગલાના જેવી દાંભિક ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે આત્માનું વિસ્મરણ થાય છે અને જીવમાં જડતા આવી જાય છે.

તે વખતે બગલાના મુખમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણે તેના તાળવામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કર્યો એટલે બગલાએ તેમને બહાર કાઢ્યા. તે પછી તે બગલો ભગવાનને ચાંચથી મારવા માટે દોડ્યો પણ ભગવાને તેની બન્ને ચાંચ પકડી લીધી અને તે પહોળી કરીને તેને ચીરી નાંખ્યો. તે વખતે પણ દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી, અને બલરામજી અને બીજા ગોવાળીઆને પોતામાં પ્રાણ આવ્યા એમ લાગ્યું. સત્સંગ કરતાંકરતાં પણ જીવને ઘણાં વિઘ્નો નડે છે અને બગલા જેવા દંભી માણસો પણ સતાવે છે.

જ્યારે સત્સંગ ચાલતો હોય ત્યારે કોઇએ વચ્ચે ચાલવું નહી. જે પાછળથી આવે તે શાંતિથી પાછળ બેસી જાય. જે પાછળ બેસી જાય તેને આગળ બોલાવવો નહિ. બીજો કોઈ અવાજ તે વખતે ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. કોઈ બ્હેનનું છોકરૂં રડતું હોય તો તેણે તરત સભામાંથી બહાર જતું રહેવું. આ પ્રમાણે વાતાવરણ સારૂં રાખવાથી સૌને તેનો લાભ મળે છે અને વાતાવરણ બગડવાથી સૌને ગેરલાભ થાય છે. સત્સંગ શરૂ કર્યા પહેલાં અને પૂરો થયા પછી ભગવાનની સ્તુતિ કરવી, અને તે પછી અરધો કલાક અથવા એક કલાક કોઇની સાથે વ્યવહારની વાતો ન કરવી અને ભક્તિની અને જ્ઞાનની જે વાતો સાંભળી હોય તેનું મનન કરવું.

સત્સંગમાં બરાબર ધ્યાન રહે તો સચ્ચિદાનંદનો સંગ થાય છે અને કંસરૂપી દૈતથી ઉત્પન્ન થતાં વિઘ્નો દૂર થવા લાગે છે. જ્યારે ભગવાને બકાસુરને (બગલાના રૂપમાં આવેલ અસુરને) માર્યો, ત્યારે ગોપ–ગોપીઓ આપસમાં કહેવા લાગ્યાં કે અહો ! આ કેવું આશ્ચર્ય છે, આ બાળકને કેટલીએ વાર મૃત્યુએ ઘેરેલ હતો પરન્તુ જેઓ તેને ભય આપવા આવ્યા હતા તેમનું જ અનિષ્ટ થયું. ભયંકર અસુરો તેનું કાંઈ બગાડી શક્યા નહિ, પણ ઉલ્ટું, જેમ પતંગીઆં અગ્નિ ઉપર પડીને નાશ પામે છે તેમ તેઓ જ નાશ પામ્યા છે. ગર્ગ આચાર્યે તેની બાબતમાં જેજે વાતો કહી હતી તે બધી સાચી પડતી જાય છે.

શ્રીકૃષ્ણ અને બલરામની કથા–વાર્તામાં આ પ્રમાણે નંદ વગેરે ગોવાળીઆ આનંદપૂર્વક વખત ગાળતા હતા તેથી તેમને સંસારનું કષ્ટ લાગતું ન હતું. સત્સંગનો મહિમા અગાધ છે, દરેક સત્સંગીએ રોજ સવારે અરધો કલાક અથવા એક કલાક ધ્યાન કરવાની ટેવ પાડવી. ધ્યાન શરૂ કરતી વખતે સત્સંગના વિચાર પહેલાં લાવવા, એ વિચાર વ્યવહારના વિચારને અટકાવી દેશે. પછી બીજા વિચાર બંધ કરી શકાશે. ધ્યાન છોડ્યા પછી પણ બધામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ જોવાની ટેવ રાખવી. શ્રીકૃષ્ણ પણ વ્રજમાં નીચે પ્રમાણે રમત કરતા હતાઃ–

एवं विहारैः कौमारैः कौमारं जहतुर्व्रजे ।
निलायनैः सेतुबन्धैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः ॥

૧૦–૧૧–૫૯

અર્થ–આ પ્રકારે વ્રજમાં આંખ મિંચાવવાની, પુલ બાંધવાની અને વાંદરાની માફક કૂદવાની રમત કુમારાવસ્થામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને બલદેવજી કરતા હતા અને એ રીતે પોતાનો વખત ગાળતા હતા.

માણસોએ પણ નાની ઉંમરમાં ગુરુ પાસે જ્ઞાન મેળવીને આંખ મિંચવાની રમત એટલે ધ્યાન કરવાની રમત, પુલ બાંધવાની રમત એટલે સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાની રમત અથવા બધામાં ભગવાનનું સ્વરૂપ જોવાની રમત શીખવી જોઈએ. વાંદરા જેમ એક ઝાડ ઉપરથી બીજા ઝાડ ઉપર કૂદી જાય છે, તેમ જીવનું ચેતન એક શરીરનું અભિમાન છોડીને બધામાં હું છું એવું અભિમાન લઇ શકે તો કંસરૂપી દૈતભાવ તેમને દબાવી શકે નહિ. આંહી ઉપરની ત્રણે પ્રકારની રમતના બહુ જ સારા અર્થ થઇ શકે છે. અને એવા અર્થમાં જ આખું ભાગવત પણ સરળતાથી સમજી શકાય છે. વૃંદાવન એ સત્સંગનું સ્થળ છે ત્યાં આવી રમત રમાય ત્યારે જીવને ઉત્તમ દશા જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે.

સત્સંગી માણસે ઘણા કલાક સુધી ભગવાનનું અનુસંધાન રાખી ખરાં ગોપ બનવું જોઇએ. તે માટે વેપાર નીતિથી કરવો અને ગ્રાહકને સંતોષ આપવો, સાચું બોલવું, સાચું તોળવું અને એમ કરવાથી ગરીબાઈ પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં સંતોષ રાખવો. પૈસાના લાભ કરતાં સ્વભાવ બગાડવાથી વધારે ગેરલાભ થાય છે. સત્સંગી માણસ નોકરી કરતો હોય તો પ્રમાણિક પણે નોકરી કરવી જોઈએ અને લાંચરૂશ્વતમાં પડવું નહિ. તેણે બને તેટલું બ્રહ્મચર્ય પાળવું અને તે વધારવું. જેઓને શરીરનું સુખ ગમે છે તેઓ આત્માનું સુખ લઇ શકતા નથી, તેઓને કંસના દૈત્યો બહુ હેરાન કરે છે.

શ્રીમદ્‌ભાગવતના પહેલા સ્કંધમાં કહેલું છે કે (૧-૧૮-૧૩) ભગવાનના ભક્તોના સંગની એક ઘડીના સુખની તુલનામાં સ્વર્ગ કે મોક્ષની પણ ગણત્રી નથી તો પછી મનુષ્યનાં આ લોકનાં સુખ તો સત્સંગના લાભની બરોબરી ક્યાંથી કરી શકે. એ જ વૃંદાવનનું સુખ છે. જ્યાં શ્રીહરિના ગુણોની કથા થાય છે ત્યાં ગ્રામ્ય કથા એટલે સંસારના સુખની વાતો યાદ આવતી નથી. એવી ભાગવતની કથાનું નિત્ય સેવન કરવાથી મુમુક્ષુ પુરુષની બુદ્ધિ શુદ્ધ થઈને ભગવાન વાસુદેવ તરફ પ્રવૃત્ત થઈ જાય છે. આ કારણને લઈને શ્રીમદ્‌ભાગવતની કથાઓને પરમહંસની સંહિતા કહે છે. તે પરમહંસ શુકદેવજીએ કહેલી છે અને તેમાં પરમહંસોની વાતો આવતી હોવાથી પરમહંસોને બહુ જ ગમે છે.

અનન્ય ઉપાસનાનું સ્વરૂપ-શરણાગતિ

લેખક :
શ્રી. ભોગીન્દ્રરાય નાનાલાલ વૈદ્ય
બી. એ.; બી. ટી

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

[સઘળા ધર્મોનો ત્યાગ કરી તું કેવળ એક મારી સર્વશક્તિમાન, સર્વાધાર પરમેશ્વરની શરણે આવી જા. સંપૂર્ણ પાપોથી તને હું મુક્ત કરીશ. તું શોક કર નહિ.]

આપણા જીવનના વિકાસક્રમમાં ઉપાસના ઘણો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. હૃદયના ઉત્તમ ગુણોનો વિકાસ કરી મનુષ્યને પ્રગતિને પથે લાવનાર ઉપાસના છે. અગ્નિથી સોનું વિશુદ્ધ બનતું જાય છે તેમ સાધકનું જીવન પણ ઉપાસનાના બળને પ્રભાવે વિશુદ્ધ થતું જ જાય છે. હૃદયસ્થ પરમાત્માનાં દર્શન કરવા માટે મનને નિર્મળ બનાવવામાં ઉપાસના ઘણી ઉપયોગી છે. આપણા હિંદુઓના નિત્ય જીવનમાં ઉપાસના માટે યોગ્ય સમય ગાળવાનો ઉપદેશ આપવાનું આપણાં શાસ્ત્રો ભૂલ્યાં નથી. જગતના સઘળા સંતમહંતો પણ એક કે બીજી રીતે ભગવદુપાસનાનો ઉપદેશ આપે છે. સમુદ્રની લહરી જેમ સમુદ્રનો જ અંશ છે તેમ જીવાત્મા પણ પરમાત્માનો અંશ છે. પરમાત્માનું અવિચ્છિન્ન સ્મરણ કરતાંકરતાં પોતાનાં સઘળાં કર્તવ્યો બજાવવામાં જે પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે તે મનુષ્ય પરમાત્મપરાયણ જીવન ગાળે છે એમ કહી શકાય. આવું ઈશ્વરમય જીવન ન જીવાય તો ઐહિક તેમ જ પારલૌકિક શ્રેય કેમ પ્રાપ્ત થાય? ત્રિગુણાત્મિકા માયાના પ્રબળ પ્રવાહમાં અહિંતહિં ગોથાં ખાતો જીવન-પ્રવાસી ઉપાસનાનું અવલંબન લે તો, જરૂર એને નિશ્ચિત કિનારો હાથ લાગે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગીતાજીમાં સ્થળેસ્થળે પોતાના અનન્ય ઉપાસકોને આવાં સ્પષ્ટ વચન આપે છે. તેઓનું એક વચન છે કે:—

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥

અર્થાત્ વિશ્વરૂપ પરમેશ્વર એવા મારામાં જ જેણે પોતાનું ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું છે અને જે પરમેશ્વરની ઉપાસનામાં જ પરાયણ રહે છે એવા ભક્તનો હું મૃત્યુયુક્ત સંસારસાગરમાંથી તરત જ ઉદ્ધાર કરું છું.

પરમાત્માની નિત્ય સાન્નિધ્યમાં રહેવું એનું નામ ઉપાસના. પ્રભુ સર્વદ્રષ્ટા હોવાથી આપણાં શુભાશુભ કર્મો તે જુએ છે, માટે જગતના વ્યવહારમાં બહુ સાવધ રહી કાર્યો કરવાનાં છે. આવી સતત જાગૃતિ ઉપાસનાના બળ વિના ન સંભવે. એ માટે પ્રથમ વિશ્વાસની જરૂર છે. જીવનના સામાન્ય વ્યાવહારિક પ્રસંગોમાં પણ એકબીજા વચ્ચે વિશ્વાસ હોવો જરૂરી છે, તો પરમાત્મવિષયક વ્યવહારમાં વિશ્વાસ વિના કેમ ચાલે? પરમાત્મામાં અડગ વિશ્વાસ હોવો એ ઉપાસકનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ઉપાસનાના માર્ગમાં નિશ્ચિન્ત બનીને આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખનારે પરમાત્મામાં વિશ્વાસ રાખવો જ પડશે. પરમાત્મા દયાળુ છે, તે સૌનો સુહૃદ છે અને તે ભક્તોને આધીન છે. **सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति** । પરમાત્મા સઘળાંનો સુહૃદ છે એમ માનનાર શાન્તિ મેળવી શકે છે. ઘણી વખત આવા અડગ વિશ્વાસના અભાવે ઉપાસક પોતાનો માર્ગ ચૂકે છે. પરમાત્માના બળ પર વિશ્વાસ મનુષ્યને ચિત્તશુદ્ધિ અને પાપોથી દૂર રહેવામાં પૂર્ણ સહાયભૂત થાય છે. ઈશ્વર ઉપર સઘળો ભાર મૂકવાથી મનનો ઘણો બોજો દૂર થઈ જાય છે. અશાન્ત જીવનમાં વ્યર્થ અથડાતો

મનુષ્ય ભગવાનનું અનન્ય શરણુ લે તો તેની સઘળી અગવડો દૂર થઈ જાય. **मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ।** પરમાત્માની કૃપા મેળવનારને શું ન મળે? ભગવાનના રક્ષણુ હેઠળ તે નિર્ભયતાથી વ્યવહારો કરી શકે છે. વિશ્વાસપૂર્વક તે ઉપાસક માને છે કે, જગતમાં એક જ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની અવિચ્છિન્ન સત્તા પ્રવર્તે છે અને એ દૈવી સત્તા હેઠળ તે નિશ્ચિન્ત છે: એક નિર્દોષ બાળક પોતાની માતાની સુખદ શીળી ગોદમાં જે શાન્તિ અનુભવે છે એવી જ સુખદ શીળી હૂંફ પરમાત્માની ચિતિશક્તિના અખંડ સામ્રાજ્યમાં ઉપાસક અનુભવે છે. જગતના સંતાપો, ક્લેશ, દુઃખ, દર્દો અને આધિ,વ્યાધિ તથા ઉપાધિઓને અનન્ય ઉપાસના રૂપી અગ્નિ ભસ્મીભૂત કરી નાખે છે.

અનન્ય ઉપાસનાનો માર્ગ ધારીએ છીએ તેટલો સરળ નથી. પરમાત્મા પાસે દીન બનવું અને જગતના વ્યવહારોમાં ઉદ્દંડતા રાખવી એ બન્ને સાથે ન બની શકે. દેવતાઓને પોતાના સામર્થ્યથી ડરાવનાર વૃત્રાસુર જ્યારે દીન બની પરમાત્માને શરણે જાય છે, ત્યારે તેણે કરેલી પ્રાર્થના યાદ રાખવા જેવી છે, તે પ્રાર્થના કરે છે, કેઃ—

अहं हरे ! तव पादैकमूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपतेर्गुणांस्ते गृणीत वाक्कर्म करोतु कायः ॥

न नाकपृष्ठं न च पारमेष्ठ्यं न सार्वभौमं न रसाधिपत्यम् ।
न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा समञ्जस ! त्वा विरहय्य कांक्षे ॥

अजातपक्षा इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सतराः क्षुधार्ताः
प्रियं प्रियेव व्युषितं विषण्णा, मनोऽरविन्दाक्ष !
दिदृक्षते त्वाम् ॥

ममोत्तमश्लोकजनेषु सख्यं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्मभिः
त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तचित्तस्य न नाथ
भूयात् ॥ શ્રી ભાગવત ૬·૧૧; ૨૪·૨૭)

હે પ્રભો મારા પર એવી કૃપા કરો કે આપના ચરણકમળમાં જ આશરો લેનારા સેવકોની સેવા હું આવતે જન્મે પણ કરું. મારું મન આપના મંગળમય ગુણોનું સ્મરણ કરતું રહે, જીભ તેનું જ ગાન કરતી રહે અને શરીર આપની સેવામાં જ તત્પર રહે. હે સર્વસૌભાગ્ય નિધે ! આપના સિવાય મને સ્વર્ગ, બ્રહ્મલોક, ભૂમંડળનું સામ્રાજ્ય, રસાતળનું એકછત્ર રાજ્ય, યોગની સિદ્ધિઓ, અરે ! મોક્ષની પણ ઇચ્છા નથી. જેમ પાંખ વિનાનાં પક્ષીનાં બચ્ચાંઓ પોતાની માતાની રાહ જુએ છે, જેમ ભૂખ્યું વાછરડું પોતાની માનું દૂધ પીવાને આતુર છે, અને જેમ વિયોગિની પત્ની પોતાના પ્રવાસી પતિને મળવા માટે તત્પર રહે, તેમ મારું મન તમારી ઝાંખી કરવા ઇચ્છે છે. પ્રભો ! મને મુક્તિની ઇચ્છા નથી. પ્રારબ્ધવશાત્ મને સંસાર-ચક્રમાં ભટકવું પડે તો પણ સર્વદા પવિત્ર કીર્તિવાળા પરમેશ્વરના ભક્તોમાં મારી પ્રીતિ રહે, પરંતુ આપની વિશ્વમોહિની માયાના બળે મોહિત થયેલા પુત્ર, કલત્ર, ઘર વગેરેમાં આસક્ત થએલ પુરુષો સાથે મારે કંઈ પણ, કોઇ પણ પ્રકારનો સંબંધ ન રહે.

જીવનના વ્યવહારોમાં અભ્યાસ કરશું તો જણાશે કે મનુષ્યોનાં ઘણાં કર્મો અનન્ય ઉપાસનાને બાધક હોય છે. પરમાત્માના અનન્ય ઉપાસકથી નિષિદ્ધ કર્મોનું આચરણ ન થઈ શકે. નિષિદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ ન થાય તો મનમાં અનન્ય શરણુભાવ કેળવી ન શકાય. અન્ય વિષયો પાછળ ભટકનારના મનમાં અનન્ય પરમાત્માભાવ કેમ વિકાસ પામે ? સર્વ ધર્મોનો ત્યાગ કરવો એટલે નિષિદ્ધ કર્મોનો પરિત્યાગ કરવો. એ નિષિદ્ધ કર્મો મન, વાણી અને શરીર સંબંધી છે. પારકું ધન પોતાનું કરવાની મનને ઇચ્છા થાય છે. તે મેળવવા માટે બીજાનું અકલ્યાણ ઇચ્છે છે, તેમજ જુદા મતમતાંતરોમાં આગ્રહ રાખે છે. આ ત્રણ મનવિષયક નિષિદ્ધ કર્મો છે. વાણીથી પણ ઘણી ગેરસમજણુ ઊભી કરવામાં આવે છે. વાતવાતમાં મનુષ્ય કઠોર ભાષા વાપરે છે, તોછડાઈથી બોલે છે, સામા પક્ષને ગાળો આપે છે; વ્યવહારમાં તરત ખોટું બોલી નાખે છે, ચાડીચૂગલી કરવાનું પણ તે ભૂલતો નથી. કોઇ પણ લાગવળગે નહિ તેવી જાતના અસંબદ્ધ પ્રલાપો પણ તે કરે છે. મિથ્યા ગપસપમાં વખત કાઢે છે. આ સઘળાં વાણી વિષયક નિષિદ્ધ કર્મો છે. દુષ્ટ મનુષ્યોનો આવો જીવનવ્યવહાર માત્ર મન અને વાણી પૂરતો જ નથી. સમાજમાં તેઓ ચોરી કરે છે, માણસોનાં ખૂનો કરે છે, સમાજમાં હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિઓ આગળ ધપાવે છે અને પરસ્ત્રી-સેવન પણ કરી છૂટે છે. આ સઘળાં

શરીર વિષયક નિષિદ્ધ કર્મો છે. ટૂંકમાં, ઉપર દર્શાવેલ માનસિક, વાચિક કે કાયિક નિષિદ્ધ કર્મોનો પરિત્યાગ સંપૂર્ણતઃ થાય તો જ પરમાત્માને શરણે જવાનો યોગ્ય અધિકાર મળે છે. પ્રાતઃકાલે शिवं दृष्ट्वा निशि पापो विनश्यति—એનો ખોટો અર્થ કરી આપણાં કર્મોને જમા-ઉધારનો સામાન્ય ગણિતનો વિષય ન બનાવીએ. ભગવાન પતિતપાવન જરૂર છે, પણ એક વખત પાવન બનેલો ભક્ત ફરીથી પાપાચરણ કરવા પ્રેરાતો નથી. અનધિકાર પુરુષ ભગવાનનું શરણ શોધે તો તેની શરણાગતિનો સ્વીકાર થતો નથી.

આચાર્ય શ્રી મધુસૂદન સ્વામી શરણાગતિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર બતાવે છેઃ—

तस्यैवाहं ममैवासौ स एवाहमिति त्रिधा ।

भगवच्छरणत्वं स्यात् साधनाभ्यासपाकतः ॥

१ तस्यैव अहं—હું તેનો જ-પ્રભુનો-છું,
२ मम एव असौ—એ મારા જ છે,
३ स एव अहम्—તે એ જ હું છું.

આપણા અધિકારભેદ અને સાધનના વિકાસની નજરે આ ભાવનાઓને હૃદયમાં દૃઢ કરવાની છે, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ અને વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય વધારતા જવું જોઈએ. તેનો જ છું, પરમ પિતા પરમાત્માનો હું બાળક છું-આ ભાવનાનો દૃઢ અનુભવ થતાં અને ચિત્ત શુદ્ધ થતાં અનુભવનું જોર વધશે અને સાધનના વિકાસની ભૂમિકા વધારે વિશાળ બનશે. આપણે ભગવાનના બનશું તો ભગવાન આપણા જરૂર બનશે. એ પરમાત્મા મારા જ છે, એવી દૃઢ ભાવનાને મનમાં સ્થાન આપ્યા પછી ભગવાન દૂર કેમ જઈ શકે! ભક્ત-પ્રવર બિલ્વમંગળનું દૃષ્ટાન્ત આ વસ્તુ પર ઠીક ચોખવટ કરે છે. ભગવત્કીર્તનમાં તલ્લીન બની એ બિલ્વમંગળ એક વખત વૃન્દાવન જતા હતા. માર્ગમાં કાંટાઓ તો હતા જ. જૂના કૂવાઓ પણ સ્થળેસ્થળે દેખાતા હતા. ભક્ત બિલ્વમંગળ આંખે જોઈ શકતા ન હતા, છતાં તેઓને ભગવાનમાં દૃઢ વિશ્વાસ હતો, તેમનું અજ્ઞાનાવરણ હરાઈ ગયું હતું. સૂરદાસની જેમ તેઓ વિષયોમાં ફસાયેલા ન હતા. તેમનો અવિવેક દૂર થયો હતો. વિવેક-ચક્ષુઓ ખુલી જતાં તેમણે ભગવાનમાં સંપૂર્ણ ભરોંસો રાખ્યો હતો. માર્ગમાં આગળ વધતાં વચમાં અકસ્માત એક કૂવો આવ્યો. એક પગલું આગળ વધ્યા હોત તો તેઓ કૂવામાં પડી જાત. પણ અંતર્યામી પરમાત્મા જેના રક્ષક છે તે પોતાના ભક્તને આફતમાં કેમ નાંખે? એક નાનકડા બાળકરૂપે તરત ભક્તવત્સલ ભગવાન હાજર થયા અને મધુર વાણીથી કંઈકંઈ વાતો કરી તેનો હાથ પકડી તેમને કૂવામાં પડતા બચાવ્યા. શું પરમાત્માનો અનુગ્રહ! બિલ્વમંગળનાં સાધનભજનની કેવી અલૌકિક સિદ્ધિ! કૂવો વટાવી ગયા પછી પણ ભગવાન ભક્તને વૃન્દાવનમાં આગળ દોરાવા લાગ્યા. બાળકની સુંદરસુંદર વાતો સાંભળી રસ્તામાં જ બિલ્વમંગળે નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે, આ બાળક કંઈ સામાન્ય નથી. કઠણ રસ્તો પૂરો થતાં બાળકરૂપે રહેલા ભગવાને જવાની રજા માગી. પ્રેમને વશ થઈ ગએલ બિલ્વમંગળ ભગવાનને વિદાય કેમ આપે! ઉલટે હાથ તરછોડી ભગવાન જવા લાગ્યા ત્યારે બિલ્વમંગળે જુસ્સાદાર શબ્દોમાં ભગવાનને કહ્યું કેઃ—

हस्तमुत्क्षिप्य यातोऽसि बलात्कृष्ण किमद्भुतम् ।

हृदयाद्यदि निर्यासि पौरुषं गणयामि ते ॥

બળપૂર્વક હાથ તરછોડીને જાઓ છો તેમાં આપનું કંઈ પરાક્રમ નથી. મારા હૃદયમાંથી આપ બળપૂર્વક ચાલ્યા જાઓ તો આપનું અદ્ભુત પરાક્રમ સાચું. આપ તો સર્વદા મારા જ છો. આપની શ્યામસુંદર, મનોહર, સાકાર મૂર્તિ મારા હૃદયમાંથી કદી પણ ભૂંસાઈ નહિં શકે.

આ દૃષ્ટાન્ત કેટલી ગૂઢ વાતો સરળ રીતે સમજાવે છે! બિલ્વમંગળનું પૂર્વજીવન એક પતિત જીવન હતું. તેમાં કેવો ચમત્કારિક ફેરફાર થઈ ગયો! વિષયાધીન જીવ ભગવાનને શરણે જાય છે ત્યારે તે પાછળથી વિષયો સામે દૃષ્ટિ પણ ન કરે. અમૃતનો સ્વાદ ચાખ્યા પછી બીજા સામાન્ય સ્વાદની ઈચ્છા કરનારને તો મૂર્ખ જ ગણી શકાય. સર્વાત્માને શરણે જનારાને અનાત્માના ધર્મોનો પરિત્યાગ કરવાનો જ રહે છે. હૃદયને ક્ષુદ્ર દુર્બળ અને સંકુચિત બનાવનાર વર્ગભેદ, વર્ણભેદ, પ્રાન્તભેદ વગેરે ભેદદૃષ્ટિનો ત્યાગ થાય ત્યારે જ સર્વોત્તમ ભાવ સંપૂર્ણપણે કેળવી શકાયો. સ્વાર્થપ્રેરિત અર્થકારણ અને રાજકારણને ધર્મના સિદ્ધાન્તોથી અલગ ગણી, તે કારણમાં આ સનાતન સત્યોનો વિચાર ન કરવામાં આવે તો સર્વોત્તમ ભાવને

આધારે ટકી રહેલી ભારતીય સંસ્કૃતિને જરૂર નુકસાન પહોંચે. ઉપાસનાનાં ફળો ચાખવાની જેને ઈચ્છા છે તેણે આવા નાનકડા મતભેદો ભૂલી જવા જોઈએ.

આપણે જોયું કે, અનન્ય ઉપાસનાનું સ્વરૂપ શરણાગતિ છે. ત્રીજા પ્રકારની શરણાગતિ જરા ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશેલા માટે છે. 'મારા એ પ્રભુ છે' એવી ભાવના સતત જાગ્રત રાખતાં રાખતાં અન્તે **स एव अहम्**—હું એ જ પ્રભુ—એવો એકાત્મભાવ જાગ્રત થશે, એ જ્ઞાનદૃષ્ટિ છે. એવી જ્ઞાનદૃષ્ટિ કેળવવા માટે સતત અભ્યાસની જરૂર છે. અભ્યાસ સાથે સાંસારિક વસ્તુઓમાંથી રાગને દૂર કરવાનો છે. અને એ રાગ દૂર થાય તો ચિત્ત શુદ્ધ બને, અને ચિત્ત પ્રસન્ન થતાં પરમાત્મદર્શન સુલભ બને. શરણાગતિના આ ત્રણ પ્રકારો અધિકારભેદે કહ્યા છે. આપણે આપણો અધિકાર વધારતા જવાનું છે. આગળ વધવું છે. નરમાંથી નારાયણ બનવું છે અને પરમ પદને પામવું છે, એ વાત ચોક્કસ છે. ભગવદ્-દૃષ્ટિએ જીવનમાં વિચરવું છે એ પણ ચોક્કસ છે. ભગવત્-ચિંતન આજકાલ બહુ ઓછું જોવામાં આવે છે. જીવનમાં પરમાત્માની ઉપાસનાને ભૂલવાની નથી. ચિત્તશુદ્ધિનો એ સરસ ઉપાય છે. એકાન્તમાં થોડો વખત પણ ભગવાન પાસે બેસવાની ટેવ પાડવી. થોડો વખત પરમાત્મવિષયક વિચાર કરવાની ટેવ પાડવી, અને બને તો ભગવાન સાથે વાતો કરવાની પણ ટેવ પાડવી. ભગવાનને શરણે ગયા વિના છૂટકો નથી. શ્રીકૃષ્ણ સાચું શરણ છે. એને શરણે જવું એ જ ખરી ઉપાસના છે અને ઉપાસ્ય તથા ઉપાસક એક જ છે. એવી ભાવનાનો વિકાસ એ જ અનન્ય ઉપાસનાની પરમ સિદ્ધિ છે.

શીલ-નિરૂપણ—ઇન્દ્ર અને પ્રહ્લાદની કથા

યુધિષ્ઠિરે પૂછ્યું—નરશ્રેષ્ઠ! મનુષ્યો આ સંસારમાં ધર્મ પાળવા માટે શીલની જ આવશ્યકતા સમજે છે. અને મનુષ્યોના શીલની જ પ્રશંસા થાય છે. (શીલ એટલે ઉત્તમ ગુણો અથવા સ્વભાવ) માટે શીલનાં શાં લક્ષણ છે તે જો હું સાંભળવાનો અધિકારી હોઉં તો આપ મને તે બતાવવાની કૃપા કરો. અને તે શીલ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ બતાવો.

ભીષ્મે કહ્યું—રાજન્! ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં જ્યારે તમારો રાજસૂય યજ્ઞ થયો હતો તે વખતે તમારી અઢળક સમૃદ્ધિ અને ઉત્તમ સભાભવન જોઈને દુર્યોધનને બહુ સન્તાપ થયો. ઇન્દ્રપ્રસ્થથી પાછા ફર્યા પછી તેણે પોતાના પિતાને તે બધી વાત કહી સંભળાવી. ત્યારે ધૃતરાષ્ટ્રે તેને કહ્યું: 'બેટા! તું યુધિષ્ઠિરના જેવી અથવા તેમના કરતાં પણ અધિક રાજ્યલક્ષ્મી મેળવવા ચાહતો હોય તો શીલવાળો બન. શીલથી ત્રણે લોક જીતી શકાય છે. શીલવાનોને માટે આ સંસારમાં કોઈ પણ વસ્તુ દુર્લભ નથી. માન્ધાતાએ એક જ રાતમાં, જનમેજયે ત્રણ રાતોમાં અને નાભાગે સાત રાતોમાં જ આ પૃથ્વીનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. એ બધા રાજાઓ શીલવાન તથા દયાળુ હતા. આથી તેમના ગુણોથી આકર્ષિત થઈને આ પૃથ્વીની પ્રજા પોતાની મેળે જ તેમને આધીન બની ગઈ હતી.

દુર્યોધને પૂછ્યું—ભારત! જે શીલ વડે તે રાજાઓએ સહેજમાં આ ભૂમંડલનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી લીધું હતું તે શીલ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે?

ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું—આ વિષયમાં પહેલાંના વખતની બનેલી એક વાત છે. શીલ બાબતની વાત નીકળતાં નારદજીએ આ પ્રસંગ કહી સંભળાવ્યો હતો. પહેલાં દૈત્યોના રાજા પ્રહ્લાદે પોતાના શીલના બળ વડે ઇન્દ્રનું રાજ્ય લઈ લીધું હતું અને ત્રણે લોકોને પોતાને વશ કરી લીધા હતા. આ વખતે ઇન્દ્રે બૃહસ્પતિની પાસે જઈને તેમને પોતાનું ઐશ્વર્ય પાછું મળે એવો ઉપાય પૂછ્યો. બૃહસ્પતિએ આ બાબતનું બરોબર જ્ઞાન થવા માટે ઇન્દ્રને શુક્રાચાર્યની પાસે મોકલ્યો. ઇન્દ્રે પ્રસન્નતાથી શુક્રાચાર્યની પાસે જઈને પોતાને ઐશ્વર્ય પાછું મળવાનો ઉપાય પૂછ્યો. શુક્રાચાર્ય બોલ્યા—'આ વિષયનું બરાબર જ્ઞાન મહાત્મા પ્રહ્લાદને છે.' આ સાંભળી ઇન્દ્ર બહુ રાજી થયો અને બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને પ્રહ્લાદની પાસે ગયો. ત્યાં જઈને તેણે કહ્યું: રાજન્! હું કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય જાણવા ચાહું છું. આપ તે બતાવવાની કૃપા કરો. પ્રહ્લાદે કહ્યું: વિપ્રવર! હું ત્રણે લોકનું રાજ્ય સંભાળવામાં રોકાએલો છું, તેથી આપને ઉપદેશ આપવાનો મારી

માસે વખત નથી. બ્રાહ્મણે કહ્યું; 'મહારાજ ! જ્યારે આપને વખત મળે ત્યારે હું આપની પાસેથી ઉત્તમ આચરણનો ઉપદેશ લેવા ચાહું છું.'

બ્રાહ્મણની સાચી નિષ્ઠા જોઇને પ્રહ્લાદ બહુ પ્રસન્ન થયા-અને યોગ્ય સમય આવતાં તેમણે તેને તે જ્ઞાનનું તત્ત્વ સમજાવ્યું. બ્રાહ્મણે પણ તેમના પ્રત્યે પોતાની ઉત્તમ ગુરુભક્તિ વ્યક્ત કરી. તેણે પ્રહ્લાદની ઇચ્છાને અનુસરીને યોગ્ય રીતે તેમની સેવા કરી. પછી સમય મળતાં બ્રાહ્મણે પ્રહ્લાદને અનેક વાર તે પ્રશ્ન કર્યો કે 'આપને આ ત્રણ લોકનું ઉત્તમ રાજ્ય કેવી રીતે મળ્યું તેનું કારણ મને બતાવો.'

પ્રહ્લાદે કહ્યું—વિપ્રવર ! હું કદી રાજાપણાનું અભિમાન રાખી બ્રાહ્મણોની નિન્દા નથી કરતો; પરન્તુ જ્યારે મને તેઓ શુક્રાચાર્યની નીતિનો ઉપદેશ કરે છે, તે વખતે સ્થિરતાથી તેમની વાતો સાંભળું છું અને તેમની આજ્ઞાને મસ્તકે ચઢાવું છું. શક્તિ પ્રમાણે શુક્રાચાર્યજીની નીતિના માર્ગ પર ચાલું છું; બ્રાહ્મણોની સેવા કરું છું, કોઇના દોષ જોતો નથી, ધર્મમાં આસ્થા રાખું છું; ક્રોધને છતી મનને કાબુમાં રાખી ઇન્દ્રિયોને પણ વશ કરવાનો સદા પ્રયત્ન કરતો રહું છું. મારો આવો સ્વભાવ જોઇને જ વિદ્વાન બ્રાહ્મણો સારાસારા ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. અને હું તેમનાં વચનામૃતોનું પાન કરી શકું છું. તેથી નક્ષત્રોના રાજા ચન્દ્રમાની પેઠે હું પણ મારી પ્રજાને પ્રસન્ન કરતો તેના ઉપર રાજ્ય કરું છું. શુક્રાચાર્યજીનું નીતિશાસ્ત્ર તો આ પૃથ્વી ઉપર અમૃત સમાન છે. તે એક ઉત્તમ નેત્ર જ છે અને તે જ શ્રેય-પ્રાપ્તિનો સર્વોત્તમ ઉપાય છે.

પ્રહ્લાદ પાસેથી આ પ્રમાણે ઉપદેશ મળ્યા પછી પણ તે બ્રાહ્મણ તેમની સેવામાં લાગ્યો જ રહ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું; 'વિપ્રવર ! તમે મારી ગુરુની પેઠે સેવા કરી છે તમારાં આ વર્તાવથી પ્રસન્ન થઇને હું તમને વરદાન આપવા માગું છું. તમારી જે ઇચ્છા હોય તે માગી લો; હું તેને જરૂર પૂરી કરીશ.'

બ્રાહ્મણે કહ્યું—મહારાજ ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો અને મારું પ્રિય કરવા ચાહતા હો તો 'આપનો સ્વભાવ મને પ્રાપ્ત થાય' એ જ વર મને આપો. આપના જેવું શીલ (સ્વભાવ) પ્રાપ્ત કરવાની મને ઇચ્છા છે.

બ્રાહ્મણે આ પ્રમાણે વરદાન માગતાં પ્રહ્લાદને બહુ આશ્ચર્ય થયું. તેમને લાગ્યું કે આ કોઇ સાધારણ માણસ નહિ હોય. તો પણ તેમણે 'તથાસ્તુ' કહીને તેને વરદાન આપી દીધું. વરદાન મેળવીને બ્રાહ્મણવેષધારી ઇન્દ્ર તો ચાલ્યો ગયો પરન્તુ પ્રહ્લાદના મનમાં બહુ ચિન્તા થઇ. 'શું કરવું ?' તેનો તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા પણ કશો નિશ્ચય કરી શક્યા નહિ. એટલામાં તેમના શરીરમાંથી પરમ કાન્તિમાન આકૃતિવાળું તેજ પ્રકટ થયું. તેને જોઇને પ્રહ્લાદે પૂછ્યું—'આપ કોણ છો ?' ઉત્તર મળ્યો—'હું શીલ છું. તમે મારો ત્યાગ કર્યો તેથી હું જઇ રહ્યું છું. હવે જે બ્રાહ્મણ તમારો શિષ્ય થઇને એકાગ્ર ચિત્તથી આપની સેવામાં અહીં રહેતો હતો તેના શરીરમાં હું નિવાસ કરીશ.' આ પ્રમાણે કહીને તે તેજ ત્યાંથી અદૃશ્ય થઇ ગયું અને તેણે ઇન્દ્રના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

શીલ અદૃશ્ય થતાં જ એવી જાતનું બીજું તેજ તેમના શરીરમાંથી પ્રકટ થયું. પ્રહ્લાદે તેને પણ પૂછ્યું; 'આપ કોણ છો ?' તેણે કહ્યું; 'પ્રહ્લાદ ! તમે મને ધર્મ જાણો. હું પણ તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણની પાસે જ જઇ રહ્યો છું. કારણ કે જ્યાં શીલ (ઉત્તમ સ્વભાવ) હોય ત્યાં જ હું રહું છું.' આમ કહીને જેવું તે તેજ વિદાય થયું કે ત્રીજું તેજોમય સ્વરૂપ પ્રકટ થયું. તેને પણ તેમણે તે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો-તેણે ઉત્તર આપ્યો; 'અસુરેન્દ્ર ! હું સત્ય છું અને ધર્મની પાછળ જાઉં છું.' સત્યના ગયા પછી બીજો એક મહાબળવાન પુરુષ પ્રકટ થયો. પ્રહ્લાદે તેને પૂછતાં તેણે કહ્યું; 'પ્રહ્લાદ ! મને સદાચાર સમજો. જ્યાં સત્ય હોય ત્યાં જ હું પણ રહું છું.' તેના ચાલ્યા ગયા પછી તેમના શરીરમાંથી મોટી ગર્જના કરતો એક તેજસ્વી પુરુષ પ્રકટ થયો. પ્રહ્લાદે તેનો પરિચય પૂછતાં તે બોલ્યો; 'હું બળ છું, અને જ્યાં સદાચાર ગયો છે ત્યાં જ હું પણ જઇ રહ્યો છું.' આ પ્રમાણે કહીને તે ચાલ્યો ગયો.

ત્યારપછી પ્રહ્લાદના શરીરમાંથી એક પ્રભામય સ્વરૂપવતી દેવી પ્રકટ થઇ. તેને પૂછતાં તેણે બતાવ્યું કે 'હું લક્ષ્મી છું. તમે મને ત્યજી દીધી છે તેથી હું અહીંથી ચાલી જાઉં છું. કારણ કે જ્યાં બળ હોય ત્યાં જ હું પણ રહું છું.' પ્રહ્લાદે ફરી પ્રશ્ન કર્યો-'દેવિ ! તમે ક્યાં જાઓ છો ? તે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ કોણ હતો ? હું આનું રહસ્ય જાણવા ચાહું છું.' લક્ષ્મી બોલી;

'જેને તમે ઉપદેશ આપ્યો છે તે બ્રહ્મચારી બ્રાહ્મણના રૂપમાં સાક્ષાત્ ઇન્દ્ર હતા. ત્રણે લોકમાં તમારું જે ઐશ્વર્ય ફેલાએલું હતું તે તેમણે હરી લીધું. હે ધર્મજ્ઞ! તમે શીલ વડે જ ત્રણે લોકો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આ જાણીને ઇન્દ્ર તમારું શીલ લઇ ગયા છે. ધર્મ, સત્ય, સદાચાર, બળ અને હું (લક્ષ્મી)—આ બધાં શીલના જ આધારથી રહે છે. શીલ જ સર્વનું મૂળ છે.

આ પ્રમાણે કહીને લક્ષ્મી તથા શીલ વગેરે બધા ગુણો ઇન્દ્રની પાસે ચાલ્યા ગયા. આ વાત સાંભળીને દુર્યોધને ફરી પોતાના પિતાને પૂછ્યું-'કુરુનંદન! હું શીલનું તત્ત્વ જાણવા ચાહું છું. આપ મને તે સમજાવો અને જે રીતે તે પ્રાપ્ત થઇ શકે તેનો ઉપાય પણ બતાવો.'

ધૃતરાષ્ટ્રે કહ્યું—બેટા! શીલનું સ્વરૂપ અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય-આ બન્ને બાબતો મહાત્મા પ્રહ્લાદે પહેલાં જ બતાવી છે. હવે હું સંક્ષેપમાં શીલની પ્રાપ્તિનો ઉપાય બતાવું છું. તે ધ્યાન દઇને સાંભળ:-મન, વાણી અને શરીરથી કોઇ પણ પ્રાણીનો દ્રોહ ન કરવો, સર્વ પર દયા કરવી, પોતાની શક્તિ અનુસાર દાન આપવું-આ જ ઉત્તમ શીલ છે. આની જ સર્વ લોકો પ્રશંસા કરે છે. પોતાના જે કોઈ કાર્ય અથવા પ્રયત્નથી બીજાઓનું હિત ન થતું હોય તથા જેને કરવા જતાં જ સંકોચ લાગતો હોય-અન્તરાત્માના પાડતો હોય, તેવું કાર્ય કદી પણ ન કરવું જોઇએ. જે કામ કરવાથી માનવસમાજનું હિત થાય, લોકો જેની પ્રશંસા કરે તેવું જ કાર્ય યોગ્ય રીતે કરવું જોઇએ. ટૂંકમાં શીલનું સ્વરૂપ આ જ છે. બેટા! આ તત્ત્વને બરાબર રીતે સમજી લે અને જો યુધિષ્ઠિર કરતાં પણ વધારે સમ્પત્તિ પ્રાપ્ત કરવા ચાહતો હોય તો પૂરો શીલવાન બન.

ભીષ્મ કહે છે—કુન્તીનન્દન! રાજા ધૃતરાષ્ટ્રે પોતાના પુત્રને આ ઉપદેશ આપ્યો હતો. તમે પણ આ પ્રમાણે આચરણ કરો. તેથી તમને પણ તેવું ફળ પ્રાપ્ત થશે.

પ્રાર્થનાની શક્તિ

લેખક:—શ્રી. ક. રાઘવાચાર્ય

બધાં શાસ્ત્રોએ પ્રાર્થના પર ભાર મૂક્યો છે. એના દ્વારા ઇશ્વરનો અનુગ્રહ થાય છે અને માણસનો પલટો થાય છે. દ્વેષ અને યુદ્ધથી રંજાડાયેલી આ દુનિયામાં ઇશ્વરનો અનુગ્રહ ઊતરે ખરો ? હા, જરૂર; પણ એ માટે શુદ્ધ અને દૃઢ સાધના હોવી જોઇએ. ઇશ્વર શાંતિ અને સત્યરૂપ છે. તેથી આ બે સંપત્તિઓની પ્રાપ્તિથી ઇશ્વરપ્રાપ્તિની સાધના પૂર્ણ થાય છે. ઇશ્વરપ્રાપ્તિનો આદેશ ખુદ ઇશ્વર તરફથી મળવો જોઇએ. અને એ જ દરેક સાધન માટે સાચી નિશાની છે. ઇશ્વર સાથે એકતા સાધવા ઇચ્છનાર સાધકે દરેક જીવ સાથે એકતા સાધવી જોઇએ. માત્ર એ પ્રાર્થનાદ્વારા થઈ શકે. સાધકને અસત્યમાંથી સત્યમાં, અંધકારમાંથી તેજમાં, મૃત્યુમાંથી અમરત્વમાં, લઈ જવાનું પ્રાર્થનાનું કાર્ય છે. અંગ્રેજ કવિ લોંગફેલોએ કહ્યું છે કે "માનવી અલ્પ બુદ્ધિથી ઇશ્વરનાં કાર્યો માપો નહિ. પણ તેના અનુગ્રહ સારૂં ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખો."

આ દુનિયા પર એવી એક પણ પ્રજા કે કોમ હસ્તી ધરાવતી નથી કે જે એક યા બીજા સ્વરૂપમાં જગતના દિવ્ય પિતાને પ્રાર્થના અર્પતી ન હોય; ભલે એને તેઓ લોર્ડ, જોવ, યહોવા, શિવ, અલ્લાહ, નારાયણ, વિષ્ણુ, શ્રીકૃષ્ણ કે દેવ, એવાં અલગઅલગ નામ આપતી હોય. પ્રાર્થના એ પ્રભુમય જીવનનો પ્રથમ શ્વાસ છે. ઝઘડતા આત્માનો એ હૃદયનો ધબકારો છે, અને ક્લેશ આપનારા વિચારોથી મુક્ત થયેલ શાંત ચિત્ત એ તેનું ફળ છે. દુઃખીયા અને મુંઝાયેલાનો એ સૌથી મોટો વિસામો છે.

ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરવાની અને તેની સાથે તાદાત્મ્ય સાધવાની તથા વિવેક કરવાની ખાસ શક્તિને લીધે જ માણસ સર્જનહારનાં બીજાં બધાં સર્જનથી જુદો તરી આવે છે. પ્રાર્થના જુદાં જુદાં ધ્યેયોથી કરી શકાય અને જ્યારે હૃદયથી અને પૂરી શ્રદ્ધાથી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હોય તો તે ગમે તે રૂપે થઇ હોય તો પણ અવશ્ય ફળ આપે છે. પ્રાર્થના કર્યા પછી દરેક માણસને પોતે પહેલાં કરતાં વધુ ઉન્નત અને શુદ્ધ થયો હોવાનો અનુભવ થાય છે. માણસને એની પ્રગતિ દરમ્યાન અનેક જુદી જુદી ભૂમિકામાંથી પસાર થવું પડે છે. દરેક

ભૂમિકામાં તે વધુ ને વધુ ઉન્નતિ સાધતો જાય છે. અને પૂર્ણતાની દિશામાં વધુ ને વધુ દિવ્યતા વિકસાવતો આગળ વધતો જાય છે.

વેદના સમયથી સમૂહમાં પ્રાર્થના કરવાનું અને સામાન્ય ધ્યેય અને હેતુથી ભેગા મળીને એક સાથે ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. સાધકની સમક્ષ મોટાંમોટાં પ્રલોભનો આવી પડે કે તેને માથે મોટી આફતો તૂટી પડી ત્યારે એને પર્વત સમાન અચળ રહેવાનું બળ એ પ્રાર્થના આપે છે. જે ક્ષમા અને શાંતિથી ઇશુ ખ્રિસ્ત વધસ્થંભે ચડયા હતા તે એનો મોટામાં મોટો દાખલો છે. ભક્ત જો ઇશ્વરનું એકનું જ શરણ લે તો ઇશ્વર સંકટમાં તેનું આશ્ચર્યકારક રીતે રક્ષણ પણ કરે છે. મહાભારતમાં દ્રૌપદીની કથા છે કે તેમનાં ચીર ખેંચાતાં હતાં ત્યારે તેમણે કેવળ ઇશ્વર પર જ શ્રદ્ધા રાખી અને શ્રીકૃષ્ણે ચીર પૂર્યે રાખ્યાં. તેથી દુઃશાસન તેમનાં ચીર ખેંચે જ ગયો, છતાં દ્રૌપદીની લાજ લેવામાં ફાવ્યો નહી. રાજા હિરણ્યકશ્યપના પુત્ર પ્રહ્લાદનો પણ અમર દાખલો છે. ઇશ્વરમાં તેની અખંડ શ્રદ્ધા હતી, તેથી તેના પર ખૂબ ત્રાસ ગુજારવામાં આવ્યા છતાં પણ તે અડગ રહ્યો હતો. એને સાપથી ભરેલા ખાડામાં નાખ્યો, કે ઊંડા પાણીમાં ડુબાડયો, કે પર્વતના શિખર પરથી ફેંકયો પણ તે જરાયે ડગ્યો નહોતો. આ બધું ખરેખર પ્રાર્થનાનું બળ છે.

પોતાની સાચી પ્રાર્થનાથી ચમતકાર કરી બતાવ્યા હોય તેવા અનેક સંતો આપણા દેશમાં થઇ ગયા છે. આપણા યુગમાં જ મહાત્મા ગાંધીજીએ પ્રાર્થનાની શક્તિનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પૂરતા પ્રમાણમાં કરાવ્યું છે. અંગત જોખમો સામે તે નીડરતાથી ઊભા રહ્યા એટલું જ નહીં પણ થોડા દિવસ પહેલાં જ્યાં ખૂન અને દ્વેષ ફેલાયાં હતાં ત્યાં શાંતિ અને મૈત્રી પણ સ્થાપી. શું ઇશ્વરે ઇશ્વરે ગાંધીજીની પ્રાર્થના સાંભળીને હિંદમાતાને પરાધીનતામાંથી મુક્ત કર્યાં નથી? પ્રાર્થનાની શક્તિ અનંત, અવર્ણનીય, અદ્વિતીય છે અને કેવળ અનુભવગમ્ય જ છે, તે શ્વાસનું સંગીત છે. પ્રાર્થનાનું બળ જ માનવજાતને બચાવશે, દેશોને યુદ્ધ અને તેની પાછળ આવતાં ભયંકર પરિણામોથી ઉગારશે. તેનાથી જ સર્વત્ર માણસોના હૃદયમાં પરિવર્તન થશે, એકબીજી પ્રજાઓ ભય, વહેમ કે દ્વેષ સિવાય નિકટ આવશે અને તેમને સમજાશે કે આપણે બધાં એક પ્રભુનાં જ બાળ છીએ, ભલે આપણાં જાત, રંગ, ધર્મ, કે દેશ વગેરે ભિન્ન હોય. કોઈ પ્રજા બીજીથી ચડિયાતી નથી કે ઇશ્વરની વધુ નિકટ નથી; દુનિયાના બધા લોકો તત્ત્વતઃ એક જ છે. બધાએ એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમ અને સદ્‌ભાવ રાખવાં જોઇએ; સાથે કામ કરવું જોઇએ, સાથે રહેવું જોઇએ અને સાથે મળીને સૌનું ભલું સાધવું જોઈએ. પ્રાર્થના અને તેના બળથી જ દુનિયાનાં અનિષ્ટો, અને પરસ્પર વિરોધી કોયડાઓનો ઉકેલ આવશે અને એના સિવાયની માણસની બીજી કોઈ શક્તિ, બુદ્ધિ કે શોધ દુનિયાને નહીં બચાવી શકે. અણુશક્તિના રહસ્યના જ્ઞાનથી દુનિયાના પ્રશ્નોનો ઉકેલ આવવાનો નથી, પરંતુ પ્રાર્થનાનું સૌથી મહાન બળ જ માનવનું સાર્વત્રિક બંધુત્વ સ્થાપશે, માનવ સમાજમાં સંપ આણશે અને પૃથ્વી પર પ્રભુનું રાજ્ય સ્થાપશે અને ધરતી પર સ્વર્ગ ઊતરશે. ત્યારે જ માનવનું કાર્ય પાર પડશે. અને તેના જીવનનો ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ થશે. ('હરિજનબંધુ'માંથી)

એક જ દવા—મૃત્યુદાતા અને જીવનદાતા

લેખક: શ્રી. મૂળશંકર ભટ્ટ

એક કઠિયારો હતો તે દૂરના એક જંગલમાંથી ચંદનવૃક્ષનાં લાકડાંનો ભારો કાપીને શહેરમાં વેચવા આવતો. પણ ચંદનનાં લાકડાં કોણ વેચાતાં લે? આખો દિવસ તે ભટકતો તો પણ તેને કોઈ ઘરાક મળતું નહીં એટલે તે નિરાશ થઇને પાછો ઘેર જતો. એક દિવસ તેણે એક નગરજનને પૂછયું; 'ભાઇ, મારી પાસે આ ચંદનનાં લાકડાંનો ભારો છે તે કોઈ ખરીદતું નથી. તેનો કોઇ ઘરાક મળશે?'

'ભાઇ! ચંદનનું લાકડું તે કોણ રોજ વાપરે? એ તો કોઇ રાજા જેવો મહાપુરુષ મરે તો તેની ચિતા માટે ઉપયોગમાં આવે, બાકી કોઈ ખરીદે નહીં.'

કઠિયારાને થયું કે લાવને આ ભારો લઈને રાજમહેલની બહારના ચોકમાં બેસું. રાજાનું મૃત્યુ થાય તો તરત જ મારો ભારો વેચાઇ જશે.

કઠિયારો હવે રોજ સવારમાં રાજમહેલની બહારના ચોકમાં ભારો લઇને બેસે. રાજા રોજ સવારમાં ઉઠીને ઝરૂખામાંથી નજર કરે તો આ કઠિયારાને ચંદનનાં લાકડાંના ભારા સાથે બેઠેલો જુએ. કઠિયારાને રાજાને જોતાં જ મનમાં થાય કે હવે ક્યારે આ રાજાનું મૃત્યુ થાય ને મારો ભારો ખપે.

બીજી બાજુથી રાજાને પણ કુતૂહલ થયું કે આ કઠિયારો હમણાં કેમ રોજ સવારથી સાંજ સુધી અહિં બેસી રહે છે. તેણે એક નોકરને ખાનગી રીતે તપાસ કરવા મોકલ્યો. નોકરે સહજભાવે કઠિયારાને અહીં બેસવાનું કારણ પૂછ્યું ને કઠિયારાએ સહજભાવે તેનો જવાબ આપ્યો. નોકરે આ જવાબ રાજાને ખચકાતાં કહ્યો.

રાજાને મનમાં થયું, બિચારો કઠિયારો કેવી આતુરતાથી ભોળે ભાવે મારા મૃત્યુની રાહ જોઇ રહ્યો છે! રાજાના મનમાં આ વાત નિરંતર ઘોળાવા લાગી ને જ્યારે ઝરૂખા બહાર નજર કરીને આ કઠિયારાને જુએ ત્યારે એ જ વાત—ચંદનનો ભારો અને પોતાનું મૃત્યુ એની આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યાં.

દિવસેદિવસે રાજાનું શરીર બગડવા લાગ્યું. કંઈ ન કળાય એવો વ્યાધિ તેના શરીરને પીડવા લાગ્યો. રાજાના સારાસારા વૈદ્ય ને રાજવૈદ્ય આનું નિદાન કરવા લાગ્યા. પણ શરીરના કોઈ ભાગમાં રોગનું ચિહ્ન ન હતું. છતાં રાજા દિવસે દિવસે સૂકાતો જતો હતો એ વાત નક્કી.

રાજવૈદ્યે આ વ્યાધિનું મૂળ શોધવા ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા. મહેલમાં બનતા નાના મોટા તમામ બનાવોની તપાસ કરી. આખરે એક નોકર પાસેથી આ 'કઠિયારાની' વાત જાણવા મળી. વૈદ્યને રોગનું મૂળ હાથ લાગ્યું હોય એમ લાગ્યું.

એક દિવસ તે સવારના પહોરમાં રાજા પાસે ગયો. રાજાની નાડ હાથમાં લીધી. ખૂબ બારીકાઈથી તે તપાસી. વૈદ્યે કહ્યું; 'મહારાજા! આખરે તમારા વ્યાધિનો ઉપાય મને હાથ લાગ્યો છે પણ તે ઉપચાર તમારે કાયમ કરવો પડશે.'

રાજાએ કહ્યું; 'શું!'

તમારે રોજ સવારના પહોરમાં ચંદનવૃક્ષનું લીલું તાજું દાતણ કરવું જોઈશે. આ દાતણ ક્યાંથી મળે તેની આપણે તપાસ કરવી પડશે.

રાજાએ તરત જ પેલા નોકરને કહ્યું: , જો તો, પેલો કઠિયારો આવ્યો છે?

કઠિયારાને જ્યારથી ખબર પડી કે રાજાની તબીયત બગડવા માંડી છે ત્યારથી તે લગભગ ચોવીસે કલાક ત્યાં બેસી રહેતો. કોણ જાણે ક્યારે રાજાનો દેહ પડે. તે વખતે પોતે હાજર ન હોય તો?

કઠિયારો ત્યાં જ બેઠો હતો. નોકર તેને રાજા પાસે તેડી ગયો.

'જો ભાઈ કઠિયારા' રાજવૈદે કહ્યું. 'તું આ ચંદનનાં લાકડાં ક્યાંથી લાવે છે?'

"દૂર જંગલમાંથી મહારાજ!"

"જો ત્યારે રોજ વ્હેલી સવારે ચંદનવૃક્ષ ઉપરથી તદ્દન તાજું લીલું દાતણ કાપીને સવારમાં રાજા ઉઠે ત્યારે તેમને હાજર કરી દેવાનું છે અને તે દાતણની તને રોજની સોનામહોર મળશે તે તારે દાતણ આપીને રોકડી લઈ લેવી......."

કઠિયારાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. બીજે દિવસથી રાજાને લીલું 'ચંદનનું દાતણું' મળવા લાગ્યું. દાતણ આપવા આવતા કઠિયારાના મોં ઉપર આનંદ ને આશા ઉભરાતાં હતાં. જાણે કે તેની આંખો બોલતી હતી; 'હે ભગવાન! આ રાજા સો વરસનો થાય ને મારું દાતણ રોજ ખપે.'

રાજાના મૃત્યુની રાહ જોઇને બેસવા કઠિયારાના મોંને બદલે રોજ તેના જીવન માટે ભોળે ભાવે ઝંખતા કઠિયારાનું દાતણ એ રાજાના તમામ રોગને હરનારૂં ઔષધ થઈ પડ્યું.

ભગવદ્દગીતામાં સર્વસ્પર્શી યોગ

લે. શ્રી. ના. ગો. ત્રિવેદી B. A. (Hons)

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એટલે પરમાત્માની માનવ-જાતને દોરવણી, માનવધર્મનું શાસ્ત્ર. મહાભારત વિષે કહેવાયું છે કે "**व्यासोच्छिष्टं जगत् सर्वम्**" "વ્યાસ ભગવાને આખું જગત કહી દીધું છે." જગતમાં એવું કશું નથી કે જે ભગવાન વેદવ્યાસે ન કહેલું હોય. ગીતા એ મહાભારતનો એક ભાગ છે, અને તેને વિષે પણ આપણે કહી શકીએ કે માનવધર્મ વિષે તેમાં બધું જ કહી દીધું છે. ગીતાનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ તો પરમ પ્રકાશ આપનાર છે, પરંતુ તેનું મૌખિક પઠન માત્ર પણ મહદ્ કલ્યાણકારક છે, એમ પરમાત્માનું વચન ગીતામાં છે. અરે, તેનું શ્રવણમાત્ર પણ "**सोऽपि मुक्तः शुभांल्लोकान् प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम् ।**" "તે પણ પુણ્યકર્મથી પ્રાપ્ત થતા શુભ લોકમાં વાસ કરે છે." એ રીતે કલ્યાણકારક છે. કારણ કે તેનું શ્રવણ કે વાંચન એ પુણ્યકર્મનો સંચય છે અને તે તુરત નહિ તો ભવિષ્યમાં પણ પરમાત્મપ્રીતિ તરફ દોરી જાય છે. "**नहि कल्याणकृत् कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति**" "હે તાત! પુણ્યકર્મ કરનાર કોઈ પણ દુર્ગતિ પામતો નથી" કલ્યાણકારક કોઈ પણ કર્મ શુભ ફળ આપનારૂં છે, અને આત્મશુદ્ધિનું પગથિયું છે.

ગીતામાં અનેક સ્થળે અનેક વ્યંજના કરતો "યોગ" શબ્દ એ કલ્યાણકારી વર્તન જ સૂચવે છે. "**युज**" "જોડવું" ધાતુ પરથી "**योग**" શબ્દ થએલ છે. પરમાત્મા સાથે જોડાવું અગર પરમાત્મા તરફ મનને જોડવું, પરમ કલ્યાણ તરફ મનને જોડવું તે જ યોગ. ગીતાનું માર્ગદર્શન, પરમાત્માનું વચન, એ કોઈ એક વર્ગ કે કોઈ અમુક સ્થિતિએ પહોંચેલા મનુષ્ય માટે નથી. તે તો સર્વને માટે છે. મહાન જ્ઞાની, સંન્યાસી કે અજ્ઞાન છતાં યે શ્રદ્ધાવાન ભક્ત—એ સૌને ગીતા તો એક જ ધ્યેય સૂચવે છે, અને એ રીતે દરેક પોતપોતાની રીતે તો યોગસાધના સાધી શકે છે. તેઓ એક જ પંથના યાત્રી છે. પરમાત્મપ્રાપ્તિની અનેક રીતોની વિટંબણામાં પડેલ પોતાના ભક્તને ભગવાન કહે છે કે— "**सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज**" "બધા ધર્મોને તજી મને એકને જ શરણે આવ." વારંવાર ચલિત થતા મનને તે યોગની એકાગ્રતા તરફ જ દોરે છે.

અધ્યાય બીજાના ૪૯ મા શ્લોકમાં કહે છે કે:

"**एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धियोगे त्विमां शृणु ।**

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥

"આ રીતે મેં તને સત્ય જ્ઞાનનો માર્ગ દર્શાવ્યો, હવે કર્મમાર્ગ વિશે સાંભળ કે જેનાથી, હે પૃથાપુત્ર! તું કર્મનું બંધન છોડી દઈશ."

શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આત્મા વિષેનું પરમ જ્ઞાન આપ્યું કે:

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥

આત્મા અજર અમર છે. તેને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી, અગ્નિ બાળી શકતો નથી, પાણી ભીંજવી શકતું નથી અને પવન સૂકવી શકતો નથી.

એ પરમ આત્માને ઓળખી, જ્ઞાનયોગથી મને પ્રાપ્ત કર.

અને જ્ઞાનયોગ સાથે તને કર્મયોગ પણ બતાવું છું.

"**योगस्थः कुरु कर्माणि संगं त्यक्त्वा धनंजय ।**

सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥

"પરમાત્મપ્રાપ્તિનું પરમ ધ્યેય મનમાં રાખી સંગ-રહિત કર્મ કર, હે ધનંજય! સફળતા કે નિષ્ફળતાનો વિચાર ન કરતાં બન્નેમાં સમતા રાખ. એ છે કર્મયોગ" કારણ કે:

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

"કર્મ કરવું એ જ તારો ધર્મ છે, ફળ વિશે તારો અધિકાર નથી."

"**दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।**"

"દુઃખમાં પ્રસન્ન મનવાળો અને સુખમાં ઇચ્છા-રહિત બની—

"**आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं**

समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।

तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥

"જેમ સમુદ્રમાં પાણી આવ્યા જ કરે છે છતાં તે ઉભરાઇ જતો નથી તેમ જેનામાં સર્વે કામનાઓ સમાઇ જાય છે તે શાંતિ પ્રાપ્ત કરે છે." તેમ શાંતિને પ્રાપ્ત કર.

જો કેઃ—

नहि कश्चित् क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ।
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥

"કોઈ પણ એક ક્ષણ માટે પણ કર્મ કર્યા વગર રહી શકતો નથી, કારણ કે પ્રકૃતિથી ઉત્પન્નથએલા ગુણો વડે ફરજીયાત કર્મનો આશ્રય લેવો પડે છે."

છતાં પણઃ—

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥

"જે આત્મામાં લીન છે, અને આત્મામાં સંતોષ માને છે અને આત્મામાં જ સંતોષ જુએ છે તેને કાંઇ કરવાનું રહેતું નથી."

તેથીઃ—

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म परमाप्नोति पुरुषः ॥

"આસક્તિ રહિત થઈને કરવા યોગ્ય કર્મ કર અને એ રીતે અનાસક્તિથી કર્મ કરવાથી પરમ પુરુષ એવા મને તું પ્રાપ્ત કરી શકીશ."

કર્મયોગ એ પરમાત્મપ્રીતિવાળાં દરેક મનુષ્ય માટે આકર્ષક છે. પૂર્ણ વૈરાગ્ય ગ્રહણ કરી વનવાસ સ્વીકારી શરીરને દુઃખ આપી તપ કરવાથી જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું નથી. સર્વે કાર્યો પરમાત્માને અર્પણ કરી નિરાસક્ત બની યથાયોગ્ય ગૃહસ્થધર્મ બજાવતાં પણ પરમાત્મપ્રાપ્તિ અશક્ય નથી. યુવાવસ્થામાં ભોગવિલાસ અને ધર્મઅધર્મના વિવેક વિના અનેક કાર્યોનો બોજ લઇ પછી "ઘડપણમાં ગોવિંદ ગાશું" કહેનારને માટે ગીતાનો કર્મયોગ એ ભગવાન શ્રી શંકરાચાર્યના "ભજ ગોવિંદં ભજ ગોવિંદં મૂઢમતે" એની જેમ ચાબુક સમાન છે.

એ યોગનું હાર્દ અધ્યાય ૪ ના શ્લોક ૨૧-૨૨ અને ૨૩ એ સંપૂર્ણ રીતે વ્યક્ત કરે છેઃ—

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥

"કામના રહિત, મનને જેણે કબજે કરેલ છે, અને જેને કોઇ પણ જાતની ઇચ્છા નથી અને જે દરેક ક્ષણિક વ્યવહારોથી પર છે તે કેવલ શારીરિક કર્મ કરવા છતાં દોષ પામતો નથી."

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वापि न निबध्यते ॥

"જે કાંઈ મળે તેનાથી સંતોષ માનતો, સુખદુઃખ વગેરેના દ્વંદ્વ અને ઇર્ષાથી રહિત છે અને સફળતા કે નિષ્ફળતામાં જે સમદષ્ટિવાળો છે તે કર્મ કરવા છતાં બંધન પ્રાપ્ત કરતો નથી."

અનેઃ—

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थित चेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥

"જે સંગ રહિત છે, મુક્ત છે અને જેનું ચિત્ત જ્ઞાનમાં સ્થિર થયેલ છે અને જે પરમ અર્થને માટે જ કર્મ કરે છે તેનું કર્મ નષ્ટ થાય છે."

કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ એ ઘોર યુદ્ધ હતું, જેમાં ક્રૂરતા અને મૃત્યુ એ તાંડવ નૃત્ય કરતાં હતાં, છતાંયે અર્જુનને તે કરવાનો આદેશ શ્રીકૃષ્ણે આપ્યો. તેવી જ રીતે જીવનમાં જે કાર્ય કરવું પડે છે તે કરવું જ પડે છે. પણ તે પરમાત્મભાવથી કરવાથી તેમાં દોષ રહેતો નથી. કારણ કેઃ-

मनः एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

"મન એ જ મનુષ્યને બંધન અને મોક્ષનું કારણ છે."

પરંતુ કર્મયોગીનું મન તો પરમાત્મધ્યાનમાં તલ્લીન બનેલું છે એટલે તેને તે કાર્યનું બંધન ક્યાંથી રહે?

કર્મનો સંન્યાસ, ત્યાગ, એ કલ્યાણકારક તો છે જ પરંતુ કર્મયોગ એ તેથી ઉત્તમ છે. જે રાગદ્વેષ, કે આસક્તિ વિના કાર્ય કરે છે તે સંન્યાસી જ છે.

कायेन मनसा बुद्धया केवलैरिन्द्रियैरपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥

"શરીરથી, મનથી, બુદ્ધિથી અને ઇન્દ્રિયમાત્રથી યોગીઓ કર્મ કરે છે, પણ તે આસક્તિ વગર અને આત્માની શુદ્ધિ અર્થે."

જેમ કૈવલ્યપ્રાપ્તિ માટે સમાધિસ્થ દશા એ ઉચ્ચતમ ભૂમિકા છે તેમ આ યોગમાં "સમાન દૃષ્ટિ" એ ઉચ્ચ ભૂમિકા છેઃ-**इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः।** "જેનું મન સમાન દૃષ્ટિમાં સ્થિર થયું છે તેણે જીવન જીત્યું છે."

અધ્યાય ૬ શ્લોક ૧૧ થી આપણને કૈવલ્યપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ ધ્યાનયોગ અથવા યોગવિદ્યાનાં સંક્ષિપ્ત જ્ઞાનનું દર્શન થાય છે. તેમાં યોગના સ્તંભરૂપ આઠ અંગોની સંક્ષેપમાં ઝાંખી કરીયે છીએ. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠે અંગો તેમાં વ્યંજિત થાય છે.

શ્લોક ૪ ના ત્રીજા પાદ "**सर्वसंकल्पसंन्यासी**" "સર્વ સંકલ્પોથી જે સંન્યાસી છે" થી ચાર યમો આવી જાય છે.

તેવી જ રીતેઃ-"**युंजन्नेवं सदात्मानं योगी नियतमानसः**" "આવી રીતે સર્વદા સાધના કરતો અને મનના નિગ્રહ વાળો યોગી,"

"**शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य**" "શુદ્ધ જગ્યાએ આસનકરી"

"**संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं**" નાસિકા તરફ દૃષ્ટિ કરી",

"**यतचित्तेन्द्रियक्रियः**" "મન અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને રોકી"

"**तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा**" "ત્યાં મનને એકાગ્ર કરી"

'**मनः संयम्य मच्चित्तो**' "મનનો નિગ્રહ કરી મારામાં ચિત્ત રાખી"—વગેરેથી યમ નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ વગેરે વર્ણવેલાં છે.

એ ધ્યેય અને એ ભૂમિકા કર્મસંન્યાસયોગમાં કહેલ—

"विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।

शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥

"વિદ્યા અને વિનય યુક્ત બ્રાહ્મણ તરફ, ગાય કે હાથી તરફ, કૂતરું કે ચાંડાળ તરફ જ્ઞાનીઓ તો સમાન દૃષ્ટિવાળા હોય છે." એ ભૂમિકાથી જુદા નથી. બ્રહ્મપ્રાપ્તિમાં સમાન જ ભૂમિકા છે.

વિશ્વરૂપદર્શન-પ્રાપ્તિ અર્જુનને થઇ તે પરમાત્માની અનન્ય કૃપા છે. એ કૃપા કે જે દર્શનને **यदक्षरं वेदविदो वदन्ति**—

"જેને વેદના જ્ઞાતાઓ 'અક્ષર' કહે છે," તે કૃપાપ્રાપ્તિ ભક્તિયોગથી થાય છે.

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ।

शक्य एवं विधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥

"જે તેં મારૂં દર્શન પ્રાપ્ત કર્યું તે વેદથી, તપથી, દાનથી કે યજ્ઞથી પ્રાપ્ત કરવું શક્ય નથી."

પરંતુ ***भक्त्या त्वनन्यया शक्यः।*** "અનન્ય ભક્તિથી તે શક્ય છે."

એ ભક્તિયોગ નામના ગૃહસ્થને સરળ એવા પરમ યોગનો માર્ગ શ્રીકૃષ્ણ બારમા અધ્યાયમાં વર્ણવે છે.

શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં જેનું ગાન ગાયેલ છે એ અત્યુત્તમ ભક્તિથી **भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः** "હૃદયની ગ્રંથિઓ તૂટી જાય છે અને સર્વ સંશય દૂર થાય છે."

અને જ્યારે—

यदा सर्वे प्रभिद्यन्ते हृदयस्येह ग्रन्थयः ।

अथ मर्त्योऽमृतो भवत्येतावदनुशासनम् ॥

(कठोपनिषद् १५)

"હૃદયની સર્વ ગ્રંથિઓ તૂટે છે, ત્યારે માનવી અમર બને છે એમ સર્વ વેદાન્તોનો આદેશ છે."

વ્રજની ગોપીઓ તો ખાતી, પીતી, બેસતી, ઊઠતી, અને દુન્યવી સુખદુઃખનો અનુભવ કરતી સંસારી ગૃહિણીઓ હતી. પરંતુ કૃષ્ણભક્તિમાં તલ્લીન બની ભાવાવેશમાં હૃદયની ગ્રંથિઓને ભેદી કૃષ્ણને પ્રાપ્ત કર્યા. કારણ કે પરમાત્મા કહે છે કે—

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात् पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥

"જેઓ મારામાં તલ્લીન છે તેઓને આ સંસારરૂપી સાગરમાંથી હું તારૂં છું."

એ ભક્તિયોગની ઉચ્ચતમ ભૂમિકા પણ ધ્યાન અને સંન્યાસની માફક સમદર્શીપણું જ છે.

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु समः संगविवर्जितः ॥१२।१८॥

"શત્રુ અને મિત્ર તરફ સમાન, માન અને અપમાન તરફ સમાન, શીતળ અને ઉષ્ણ તરફ સમાન, સુખ અને દુઃખ તરફ સમાન અને સંગથી રહિત" એ ભક્તની ઉચ્ચતમ અવસ્થા છે.

આવી રીતે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધ્યાન-સર્વનું માર્ગદર્શન ગીતા કરાવે છે. અને તેથી તેમાં વૈવિધ્ય છતાંયે એકતા છે. સર્વ સરિતાઓના કેન્દ્રરૂપ સમુદ્ર તો એક જ છે.

ગીતા એ ઉપનિષદોનું સત્ત્વ છે.

सर्वोऽपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ।
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥

"બધાં ઉપનિષદો એ ગાયો સમાન છે, તેના દોહનાર શ્રીકૃષ્ણ છે, અર્જુન એ વત્સ છે અને એ ગીતામૃત રૂપી દૂધનું પાન બુદ્ધિમાનો કરે છે." અને તેના વિવિધ માર્ગદર્શનનો સાર એ જ છે કેઃ—

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥

"બધા ધર્મોને છોડી, મારે શરણે આવ. હું તને સર્વ પાપોમાંથી મુક્ત કરીશ માટે શોક ન કર."

પુરુષાર્થનો વિનિયોગ

લેખક :—
શ્રી. લલ્લુભાઇ ઉપાનતકાર

માનવજન્મનું સાર્થક્ય વિશ્વનિયંતાની સમીપે જવામાં જ છે એમ સમજુ જનોનું કથન છે. વિભુની વ્યાપકતાને લીધે તે વસ્તુમાત્રમાં ઓતપ્રોત છે એટલે યથાર્થતાએ તેનાથી વિમુખ જેવું કશું પણ નથી છતાં માનવ-જીવાત્મા પ્રયત્નથી તેનો પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર કરી શકે એમાં અંતરાય રૂપ થતી ભ્રાંતિ-માયાને પુરુષાર્થના બળથી અને વિવેકની કળ વડે દૂર કરી તે વિભુની વ્યાપકતામાં સદેહે તદ્રૂપ થવું એ જ તેની સામીપ્યતાનું સાચું સ્વરૂપ છે.

એ સમીપતા માટે જીવનની અંતિમ પળો સુધી જેટલો પ્રયત્ન થઇ શકે તેટલો કરી છૂટવું એ માનવદેહનો મહાન હેતુ છે.

આપણી પાસે અમુક અંશે શક્તિ પણ વિદ્યમાન છે જ. તેનો વ્યય એ માર્ગે નહિં કરીશું તો જીવનના અંતકાળે તે શક્તિથી આપણને વિમુખ થવું જ પડે છે. એમ મૃત્યુના માર્ગે ગયેલા મનુષ્યોના પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંતથી પ્રતીત થઇ શકે છે.

એટલે પેલો મહાન હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે આપણે જેટલી શક્તિ વાપરીએ તેટલીનો તો સર્વથા સદ્‌ઉપયોગ થયો છે એમ નિઃશંક કહી શકાશે. એમાં આપણે કશું ગુમાવતા નથી.

બીજી બાજુ આપણી શક્તિનો ઉપયોગ જો વિશ્વનિયંતાથી દૂરતર જવામાં થઇ ગયો તો નિઃશંક માનવજીવનનો દુરુપયોગ થયેલો ગણાશે અને તે બીજા કોઇના ગેરલાભમાં નહિ પણ આપણા પોતાના જ હિત વિરુદ્ધ પરિણામ ઉપજાવે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એવું પ્રતિપાદન પણ કર્યું છે કે—

"अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥"

"હે પરંતપ ! આ ધર્મને વિષે જેને શ્રદ્ધા નથી એવા લોકો મને ન પામવાથી મૃત્યુયુક્ત સંસારમાર્ગમાં નિરંતર ફર્યા કરે છે." (ગી. ૯/૩)

વ્યવહારને નિભાવવા માટે આપણને આવશ્યક સાધનો મેળવવાં પડે છે. છતાં તેનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવા સાથે પેલો મૂળભૂત મહાન હેતુ જે વિશ્વનિયંતાની સમીપે જવાનો કહેવાયો છે તે માર્ગે પણ તે સાધનોનો વિનિમય થઇ શકે છે. વાસ્તવિકતાએ તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ તો ત્યારે જ થયેલો ગણાય છે કે જ્યારે ઇશ્વરની સમીપતાનો સ્વાનુભવ આ જ દેહમાં મૃત્યુપૂર્વે થાય.

આ રહસ્યનું થોડુંઘણું જ્ઞાન પ્રત્યેક મનુષ્યને હોય છે. સઘળા એ સિદ્ધાંતને કબુલ પણ કરે છે છતાં તેમાં તેઓની પ્રવૃત્તિ નથી થતી એમ આપણે જોઇએ છીએ, એનું કારણ શું ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ એ મળી શકશે કે મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ થવામાં પૂર્વજન્મનાં સંસ્કારો

મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. શુભ સંસ્કારોના અભાવે ખરી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન હોવા છતાં તેનો અમલ કરવામાં પ્રમાદ સેવે છે.

વ્યવહારનાં સાધનો મેળવવા ભારે પ્રયત્ન કરવા છતાં દરેક મનુષ્ય તે પરિપૂર્ણ રીતે નથી મેળવી શકતો. અર્થાત્ તેમાં સંતોષ થાય એવું ભાગ્યે જ બને છે. તેનું કારણ એ સાધનોની પ્રાપ્તિમાં પૂર્વજન્મના પ્રારબ્ધ અને સાંપ્રત સમયના પુરુષાર્થનો મેળ ન હોય એ જ હોય છે.

એ સિદ્ધાંત અનુસાર પૂર્વ પુણ્યના અસ્તિત્વ વિના સંસારમાં મનુષ્યને સુખનાં સાધનોની પ્રાપ્તિ નથી થતી. એટલે કે ધન, માન, પુત્ર, કલત્ર, કીર્તિ, વૈભવાદિ પૂર્વપુણ્યના ફળરૂપે મળતાં હોવાથી પૂર્વનો પુરુષાર્થ વર્તમાન કાળમાં ફળેલો ગણી શકાય છે.

તો સાંપ્રતમાં તે સુફલિત પુરુષાર્થનો ઉપયોગ ઉત્તરોત્તર વિશેષ ઉચ્ચ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે થાય તો ઉજ્જવળ ભાવિની આશા નિશ્ચિત પરિણામ ઉપજાવે છે.

એક ખેડૂત નવું બી પહેલે વર્ષે માત્ર શેરબશેરના પ્રમાણમાં પરગામથી મેળવે છે અને ત્રીજે કે ચોથે વર્ષે તેના ખેતરમાં તેજ અનાજ ભરપૂર રીતે પકવી શકે છે. તેવી જ રીતે થોડું પણ પણ પુણ્ય કર્યું હોય તો તે મહાન ફળનો લાભ કરાવે છે. માટે જ કહ્યું છે કે:—

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥

"પ્રયત્ન કરીને વધારે પ્રયત્ન કરવામાં જેનું પાપ દૂર થયું છે એવો એ યોગી અનેક જન્મે યોગસિદ્ધ થઈને પરમ ગતિને પામે છે."

(ગીતા. ૬–૪૫)

આમ આપણા હાથમાં પુરુષાર્થરૂપી હથીયાર આવેલું છે. તેનો જેમ આપણે ધારીએ તેવી રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ એમ છે.

સદ્ભાગી જનો તેનો વિનિમય જીવન્મુક્તિ માટે જ કરે છે. દુર્ભાગ્યને દૂર કરવામાં એ પુરુષાર્થનો જ ઉપયોગ કરવાનો છે. એ કળ જો હાથમાં આવે તો તે જીવમાંથી શિવ બનવાના માર્ગથી ભ્રષ્ટ નથી બનતો. ૐ તત્સત

શ્રદ્ધાના વેગ પ્રમાણે ઇશ્વરના જ્ઞાનનો વેગ પણ રહે છે. જ્યાં શ્રદ્ધા ઓછી હોય ત્યાં વધારે જ્ઞાનની આશા રાખવી નિરર્થક છે. ખાવાની બાબતમાં જે ગાય બહુ ચીકણી હોય, તે પ્રમાણમાં દૂધ થોડું આપે છે, પણ જે ગાય દરેક પ્રકારનો ખોરાક—ઘાસ, પાંદડાં, ફોતરાં, કોરમું-બાનું બધું તે ખાય છે, અને તે આનન્દથી ખાય છે, એ ગાય પુષ્કળ દૂધ આપે છે. તેના આંચળમાંથી ફર ફર કરતું મોટી શેડે દૂધ બોધરણામાં પડે છે.

જેનામાં શ્રદ્ધા છે, તેનામાં બધું છે, અને જેનામાં શ્રદ્ધા નથી, તેનામાં કાંઈ જ નથી.

જો ઇશ્વરસાક્ષાત્કાર માટે આતુર હો, તો દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક તેના નામનો જપ કરો, તથા સત્-અસત્નો વિવેક કરો.

જ્યાંસુધી શ્રદ્ધાના વિષયમાં મનુષ્ય બાળક જેવો ન થાય, ત્યાંસુધી ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર શક્ય નથી. જો મા બાળકને એમ કહે કે આ તારો ભાઈ છે, તો બાળક એ વાત બરાબર માની લે છે. મા એમ કહે કે અહીં ભૂત છે, તો બાળક તે વાત પણ માની લે છે. માનવીમાં જ્યારે આવી બાળક જેવી શ્રદ્ધા પ્રભુ જુએ છે, ત્યારે તેનામાં ખૂબ દયા ઉત્પન્ન થાય છે, દુનીયાદારીના ગણત્રીબાજ સ્વભાવવાળાં માણસો ઇશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરી શકતાં નથી.

પરીક્ષા

[એકાંકી નાટિકા] અનુવાદક : શ્રી હરીશ નાયક

પાત્રો : ઇન્દ્ર : દેવતાઓનો રાજા
અગ્નિ : પ્રકાશનો દેવતા
વાયુ : પ્રાણોનો દેવતા
બૃહસ્પતિ : દેવતાઓના ગુરુ
યક્ષપુરુષ : એક પરમ તેજસ્વી દેવતા
(જેને આપણે ભગવાન વિષ્ણુ કહીશું)
હેમવતીદેવી : વિશ્વશક્તિની અધિષ્ઠાત્રી દેવી.

(નગારાં ઢોલ અને શરણાઈની વચમાંવચમાં અવાજ સંભળાય છે. 'અસુરો પર વિજય મેળવનારા દેવતાઓનો જય હો.' 'અસુરોનો સર્વનાશ હો')

અગ્નિ : "દેવરાજ ! અન્યાયી અસુરોને આપણે સદાને માટે સમાપ્ત કરી દીધા છે. હવે તેઓ આ ધરતી પર ક્યારે પણ માથું ઊંચકી શકે એમ નથી."

બૃહસ્પતિ : "તેજસ્વી અગ્નિદેવ ! આ ધરતી પરથી ઘાસને પણ કોઈ સદાને માટે સમાપ્ત કરી શકતું નથી. અને એ લોકો તો બળવાન અસુરો છે. એવું સમજવામાં તમારી ભૂલ થાય છે."

ઇન્દ્ર : "ગુરુદેવ ! તમારું કહેવું બરાબર છે. જેઠ મહિનાનાં તડકામાં ક્યાંય નજરે નહિ પડનારું ઘાસ શ્રાવણ મહિનામાં ફરીથી લીલું છમ બની જાય છે."

અગ્નિ : "દેવરાજ ! તમે કેવી વાતો કરો છો ! મેં અસુરોને મૂળથી સળગાવી મૂકી રાખ કરી નાખ્યા છે. જેઠના તડકામાં ઘાસનાં મૂળિયાં નથી બળતાં એટલા માટે જ શ્રાવણમાં લીલું છમ બની જાય છે."

બૃહસ્પતિ : "અગ્નિદેવ ! એવી જ રીતે અસુરોની જડ પણ સમૂળગી નથી બળી ગઈ."

અગ્નિ : (હસીને) "ગુરુદેવ ! હું જ્યારે અસુરોને જડમૂળથી સળગાવી રહ્યો હતો ત્યારે તમે તો બેઠા બેઠા શાસ્ત્રોનાં પાનાં ફેરવી રહ્યા હતા."

બૃહસ્પતિ : "બેટા અગ્નિ ! છતાં પણ અસુરોની જડ રહી ગઈ છે, તે ફરીથી જામી પડશે.'

અગ્નિ : "ગુરુદેવ ! બતાવો મને તેઓ ક્યાં છે ! હું હમણાં જ તેમને ખતમ કરી દઈશ."

ઇન્દ્ર : "ગુરુદેવ ! અગ્નિને છેડશો નહિ. તમે જુઓ તો છો કે એના ક્રોધથી અમારાં શરીર પણ તપવા લાગ્યાં છે.'

અગ્નિ : "નહિ દેવરાજ ! ગુરુજીએ હવે બતાવવું જ પડશે કે આ ધરતી પર અસુરોની જડ ક્યાં છે !"

બૃહસ્પતિ : "પણ બેટા અગ્નિ ! કોઈ પણ વસ્તુની જડ કદિ સળગાવી શકાતી નથી."

અગ્નિ : "અગ્નિને માટે એવી કોઈ પણ ચીજ આ દુનિયા પર નથી જે બળીને રાખ ન થઈ જાય. મેં અસુરોને સમૂળ નષ્ટ કરી નાખ્યા; હવે તેઓ ફરી ક્યાંથી ઉત્પન્ન થવાના છે ?"

વાયુ : "ભાઈ અગ્નિ ! ગુરુદેવની વાતો માનીશ નહિ. અસુરોને આપણે કાયમને માટે ઠેકાણે લગાવી દીધા છે, હવે તેઓ આ ધરતી પર ફરી આવી શકે તેમ નથી."

ઇન્દ્ર : "ગુરુદેવ ! મને પણ અગ્નિ અને વાયુની વાતો પર વિશ્વાસ છે, તમે જ કહો, જેના પર અગ્નિ અને વાયુ ક્રોધ કરે, એ શી રીતે બચી શકે ?"

વાયુ : "દેવરાજ ! અગ્નિને સળગાવતાં તો જરા વાર પણ થતી હશે, પણ હું તો એક ક્ષણમાં કોઈને પણ મારી શકું એમ છું. સંસારમાં જેટલા જીવો છે તેઓ મારા વગર તો એક ક્ષણ પણ જીવી શકે તેમ નથી. મેં અસુરોને એવા માર્યા છે એવા માર્યા છે કે તેઓ કદી ફરી જીવતા થઈ શકે એમ નથી."

બૃહસ્પતિ : "પણ દેવરાજ ! હું જોતો આવ્યો છું કે આ સંસારમાં કોઈ પણ દિવસ કોઈ સમૂળગો નાશ થયો જ નથી......" (વાદળ ગરજે છે)

ઇન્દ્ર : "અરે ગુરુદેવ ! આ શું થયું ? આપણું શરીર તપી ચાલ્યું. આપણી આંખો ખુલતી નથી. સામેથી પેલા પરમ તેજસ્વી પુરુષ કોણ આવી રહ્યા છે જે સેંકડો સુરજ કરતાં પણ વધારે તેજસ્વી હોય એમ લાગે છે."

અગ્નિ : "ખરેખર, આવું તેજસ્વી તો મેં ક્યારેય કોઈ જોયું નથી. મારું પણ શરીર ગરમ ગરમ થઈ રહ્યું છે ને આંખો ઊંચી થઈ શકતી નથી."

બૃહસ્પતિ : "દેવરાજ ! હું પણ કંઈ બતાવી શકું એમ નથી કે 'આ પુરુષ કોણ છે ? મારી આંખે પણ વારંવાર મીંચાઈ જાય છે. પણ એટલું તો ચોક્ખું દેખાય છે. કે એ કોઈ યક્ષ પુરુષ છે, કારણ એના શરીરની બનાવટ બરાબર એવી જ છે.'

ઇન્દ્ર : "ભાઈ અગ્નિદેવ ! તમે આ દેવતાઓમાં સૌથી વધારે તેજસ્વી છો. જરા જઈને ખબર તો કાઢો કે એ તેજસ્વી યક્ષપુરુષ કોણ છે !"

વાયુ : "દેવરાજ ! તમારો વિચાર યોગ્ય છે. અગ્નિને મોકલીને આ ભયાનક અસુરની ખબર કઢાવવી જ જોઈએ."

બૃહસ્પતિ : "બેટા અગ્નિ ! તું જા અને એ યક્ષપુરુષની ખબર કાઢી લાવ કે એ કોણ છે અને અહીં શા માટે જોવી રહ્યો છે !"

અગ્નિ : "પણ ગુરુદેવ ! મને એકલા જવું યોગ્ય લાગતું નથી. મારા દરેક કામમાં વાયુ સાથ આપે છે માટે એને પણ મારી સાથે મોકલો.

વાયુ : "નહિ નહિ ગુરુદેવ ! હું અગ્નિની સાથે નહિ જાઉં. જો જવું જ પડશે તો હું એકલો જ જઈશ. અગ્નિને કહો કે પહેલાં એ પોતાની શક્તિની પરીક્ષા કરી જુએ."

ઇન્દ્ર : "હા, એ વાત બરાબર છે. પણ હવે મોડું થઈ રહ્યું છે. ભાઈ અગ્નિ ! હવે જલ્દી જા અને ખબર લઈ આવ !"

અગ્નિ : "દેવરાજ ! મારી પ્રાર્થના છે કે હું વાયુને સાથે લઈને જ જઈશ. એકલા જવું એ મુસીબતમાં પગ મૂકવા જેવું છે. કદાચ તે કોઈ મોટો અસુર હોય અને હુમલો કરી બેસે તો...

બૃહસ્પતિ : "બેટા ! હમણાં તો તું કહી રહ્યો હતો કે અસુર આ ધરતી પર એક પણ રહ્યો નથી. હવે આમ કેમ બોલે છે !'

વાયુ : "ગુરુદેવ ! અગ્નિ હંમેશા આવી જ વાતો કરે છે. હવે એકલો જતાં એને બીક લાગે છે."

અગ્નિ : "તો તું જ આવ્યો જાતે !...મોટો બહાદુર ના જોયો હોય તે..."

વાયુ : "દેવરાજે પહેલાં મને કહ્યું હોત તો હું ક્યારનો ચાલ્યો ગયો હોત તારી જેમ હું કંઈ ગભરાતો નથી."

(વાદળ ગરજે છે ને વિજળી કડાકા કરે છે)

બૃહસ્પતિ : "બેટા અગ્નિ ! જા, એ અજાણ્યા યક્ષપુરુષની ખબર કાઢી લાવ, વાયુ પણ તારી સાથે જ આવશે."

ઇન્દ્ર : "હા ગુરુદેવ ! વાયુએ પણ સાથે જ જવું જોઈએ. કોને ખબર ત્યાં શું પણ હોય ! મારું હૃદય તો અત્યારથી જ કંપી રહ્યું છે, અને માથું તો ઊંચું પણ કરી શકતો નથી."

(ધડડડ...ધૂમ. વાદળ ગર્જના કરે છે. ઉપરા ઉપરી વિજળીઓ થાય છે)

અગ્નિ : "હે પરમ તેજસ્વી યક્ષપુરુષ ! તમે કોણ છો ! અને અહીં શા માટે આવ્યા છો ! હું તમારો પરિચય જાણવા માગું છું. !"

વાયુ : "હે મહાન અસુર ! હું પણ તમારો પરિચય જાણવા માગું છું."

યક્ષપુરુષ "પહેલાં તમે મને તમારો પરિચય જણાવો. મને એ વસ્તુ બતાવવાની બીલકુલ જરૂર દેખાતી નથી કે 'હું કોણ છું' !"

અગ્નિ : "મહાપુરુષ ! હું સારા સંસારમાં પ્રકાશના દેવતા અગ્નિના નામથી વિખ્યાત છું. આ સારા સંસારને હું ક્ષણભરમાં બાળી શકું છું."

વાયુ : "અને હું ચરાચર જગતના પ્રાણોનો દેવતા છું. હું વાયુ છું. હું આ ધરતીને ઉથલ પાથલ કરી શકું છું. મોટા મોટા પર્વતો અને અગાધ સમુદ્રોનું હું એક ક્ષણમાં નામનિશાન મીટાવી શકું છું."

યક્ષપુરુષ : "એમ ! તો તમે બંને આ પૃથ્વીનો નાશ કરવાની શક્તિ રાખો છો. અને તમારાં નામ અગ્નિ અને વાયુ છે, એમજને !"

અગ્નિ : "હા, અમારાં જ નામ અગ્નિ અને વાયુ છે, પણ તમારો પરિચય !"

યક્ષપુરુષ : "પણ પહેલાં તમે તમારો પરિચય તો મને આપી દો !"

અગ્નિ : "કેમ વળી, હું તો મારો પરિચય આપી ચૂક્યો !"

વાયુ : "અને મેં પણ મારો પરિચય આપ્યો તો ખરો !"

યક્ષપુરુષ : " પરિચય નામથી નહિ પણ કામથી આપી શકાય છે. અગ્નિ ! તો તું સળગાવી મુકનારો દેવતા છે કેમ ? "

અગ્નિ : " હા, હું આ સંસારને એક ક્ષણમાં સળગાવી મુકવાની શક્તિવાળો છું. તમારે મારી શક્તિ જોવી છે ! "

યક્ષપુરુષ : " હા ભાઈ, વિચાર તો એ જ છે. તો જો, તારી સામે પેલું એક ઘાસનું તણખલું પડ્યું છે. તું એને સળગાવી મુકી તારો ખરો પરિચય મને બતાવી આપ. "

અગ્નિ : " બસ ! એટલાથીજ મારી શક્તિનો પરિચય લેવો છે ! એમાં તો મારું અપમાન છે. કહો તો હું તમને સળગાવી શકું તેમ છું અથવા તો કોઈ મોટા જંગલ કે પહાડને પણ. "

યક્ષપુરુષ : " પહેલાં ઘાસને તો સળગાવી જો, પછી બીજી વાત ! "

અગ્નિ : " અરે ! મને એકદમ ટાઢ વાય છે. આહ ! આટલી બધી ઠંડી ! હું જાતે જ ઠંડો થઈ રહ્યો છું. મારામાં કોઈનેય સળગાવવાની શક્તિ નથી.

યક્ષપુરુષ : " અરે તને વળી ઠંડી શેની લાગવા માંડી ! તું તો પ્રકાશનો દેવતા છે ? અગ્નિ છે ને ? ભલા, અગ્નિ અને ઠંડી એ તે વળી કેવી વાત !

અગ્નિ : " મહાપુરુષ ! મને બચાવો ! દેવરાજ ! ગુરુદેવ ! દોડો. હું ટાઢે મરી રહ્યો છું. હું ઠંડો થઈ જાઉં છું મને બચાવો ... "

યક્ષપુરુષ : " હવે વાયુદેવ ! તમારી શક્તિ બતાવો જોઈએ ! આ તણખલાને ઉડાડીને દૂર ફેંકી દો. તમારામાં તો મોટા મોટા પર્વતો અને સમુદ્રોને ઉથલપાથલ કરવાની તાકાત છે ને ! "

વાયુ : " ત્યારે શું હું અગ્નિની જેમ જુઠું બોલું છું. હું આખી પૃથ્વીને ધ્રૂજાવી નાખવાની તાકાતવાળો છું. મારું નામ પ્રાણનો દેવતા છે. "

યક્ષપુરુષ : " હા ભાઈ હા; હું પણ એ જ કહું છું કે તમે ... "

વાયુ : " (વચમાં) " મહાપુરુષ ! મને બચાવો ! હું તમારી ગાય છું, હું તમારે શરણે આવ્યો છું ! મારો જીવ ગભરાય છે, દેવરાજ ! ગુરુદેવ દોડો દોડો. જલદી દોડો ! મારા પર અરે, દેવતાઓ પર અસુરોએ માયા છોડી છે. અરે મારો જીવ ... આ અસુરો ... "

ઇન્દ્ર : " યક્ષપુરુષ ! દેવતાઓ પર આ મુસીબત લાવનારા તમે કોણ છો ! મારા આ બન્ને ભાઈઓ પર દયા કરો. "

બૃહસ્પતિ : " મહાપુરુષ ! આ બન્ને અભિમાની દેવતાઓ ઉપર તમે દયા કરો. એ લોકો એમની જાતે જ એમને ઓળખતા નથી, તો તમને શી રીતે ઓળખી શકે ! "

(વાદળ ગર્જના કરે છે, કોલાહલ વધી જાય છે)

હેમવતી દેવી : " દેવગુરુ ! આ ચરાચરને બનાવનારા પરમેશ્વરને અભિમાનની આંખો જોઈ શકતાં નથી. જે મહાન પુરુષને તમે અત્યારે જોઈ રહ્યા હતા એ કોઈ બીજું નહિ પણ સાક્ષાત્ પરમેશ્વર જ હતા. સુર–અસુર બન્નેના પિતા એ જ છે. તમારા દેવતાઓમાં વધતા જતા અભિમાનનો નાશ કરવા માટે તેઓ અહીં આવ્યા હતા. "

બૃહસ્પતિ : દેવી ! પિતાને પોતાના અભાગી પુત્રો પર દયા કેમ ના આવે !

ઇન્દ્ર : ખરું જ છે, તો, અસુરો પર વિજય પછી આપણામાં અભિમાન બહુ જ વધી ગયું હતું.

અગ્નિ : દેવરાજ ! આજે મને પહેલી વાર મારી જાતને ઓળખવાનો અવસર મળ્યો. અભિમાનની આંખોએ મને આજ સુધી કંઈ જોવા જ ના દીધું.

વાયુ : પુત્રોના અભિમાનને દૂર કરનારાં પિતાનો જય હો !

બધા : જય હો ! જય હો !

હેમવતી દેવી : દેવતાઓ ! આજે જ તમારો વેરી અભિમાન શાને માટે સૂતો છે. તમે આજથી જ ખરા દેવતા કહેવડાવવા અધિકારી બન્યા છો. પોતાની શક્તિ પર અભિમાન કરનાર દેવતા તો શું પણ મનુષ્ય પણ કહેવડાવવાને યોગ્ય નથી. આજથી તમે સાચા દેવતા છો.

(પડદો પડે છે)

ગાંધી જીવન રસ

પ્રયોજક:
શ્રી. ઈન્દ્રવદન નરોત્તમ દેસાઈ

ધર્મ સમભાવ

"બધા ધર્મો ઈશ્વરદત્ત છે, પણ તે મનુષ્ય-કલ્પિત હોવાથી, મનુષ્ય તેનો પ્રચાર કરતો હોવાથી તે અપૂર્ણ છે."

"જેવું આપણને આપણા ધર્મો વિષે માન હોય, તેટલું જ માન આપણે બીજાના ધર્મો પ્રત્યે રાખવું ઘટે, આવી વૃત્તિ હોય ત્યાં એકબીજાના ધર્મનો વિરોધ નથી સંભવતો, નથી પરધર્મીને પોતાના ધર્મમાં લાવવાનો પ્રયત્ન સંભવતો."

મનુષ્ય માત્ર—દુષ્ટ અને શ્રેષ્ઠ પ્રત્યે, ધર્મી અને અધર્મી પ્રત્યે સમભાવની અપેક્ષા છે. અધર્મ પ્રત્યે કદી નહિ. ત્યારે—ઘણા ધર્મો શાને સારુ જોઈએ ? આત્મા એક છે, પણ મનુષ્યદેહ અસંખ્ય છે. ધર્મનું મૂળ એક છે, જેમ વૃક્ષનું. પણ તેને પાંદડાં અસંખ્ય છે."

"આપણે દરેક ધર્મ પ્રત્યે સમભાવ રાખીએ"

જ્ઞાનનું પ્રાકટ્ય

"ઈશ્વર છે ને નથી. તેના મૂળ અર્થો નથી. મોક્ષ પામેલો આત્મા ઈશ્વર. ભક્તિનો ખરો અર્થ તો આત્માની શોધ એવો, જ્યારે આત્મા પોતાને ઓળખે છે ત્યારે ભક્તિ મટી જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે."

આમ જ્ઞાનપૂર્વક રામનામ જપતા ગાંધીજી ખુદ ખુદા બની ગયા. દેશની જનતાની અને ઈશ્વરની આરાધના કરવામાં એમણે એમનું જીવન ન્યોચ્છાવર કરી નાખ્યું, અને એમણે જીવન જીવી બતાવી, તેનો રાજમાર્ગ ચિંધ્યો, ત્યાંત્યાં ઈશ્વર છે, જ્યાંજ્યાં દરિદ્રોની સેવા છે, ત્યાંત્યાં દરિદ્રનારાયણ છે. ત્યાં જ જ્ઞાન છે.

ઈશ્વરનું સાન્નિધ્ય

"ઈશ્વર એ કાંઈ વ્યક્તિ નથી, તે તો સર્વ વ્યાપક, સર્વશક્તિમાન આત્મા છે. જે કોઈ તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરી શકે તેનામાં બીજાના કરતાં વધુ સૂક્ષ્મ અને શક્તિશાળી બળ અથવા શક્તિ આવી શકે. રામનામનો મહિમા એ છે. હું કંઈ વ્હેમી નામ સ્મરણનો પંથ ચલાવતો નથી. રામનામના માત્ર જપથી કંઈ ચમત્કાર થઈ શકતો નથી. એ કાંઈ જાદુ નથી, એના પ્રતીકરૂપ બધું જ એની પાછળ આવવું જોઈએ. અનંત શોધખોળને અંતે તેના પરિણામરૂપ એક ગણિતનું સૂત્ર સાંપડ્યું હોય તેવું એ તો છે. એનાથી શક્તિ મેળવવા એના જપ સાધેની શરતો પ્રમાણે વ્યક્તિએ જીવવું જોઈએ. પ્રભુનું નામ લેનારનું જીવન પણ પ્રભુમય હોવું જોઈએ; તો જ ઈશ્વરનું સાન્નિધ્ય મળી શકે."

મૃદુ છતાં કઠોર

આશ્રમમાં એક અંધ બાઈ બપોરે આવી પહોંચી હતી. તેને ભીખ માંગતી જોઈને ઘણાએ તેને બહાર કાઢવા પ્રયાસ કર્યો, પણ તે ન ગઈ. આખરે ગાંધીજીએ તેને કહ્યું, "અહીં ભીખ આપવામાં નથી આવતી. બધા મહેનત કરે છે, પરસેવો ઉતારે છે ને ખાવા પૂરતું ખાય છે. તને ભિક્ષા કયાંથી અપાય ? તું અહીં રહી શકે છે, કાંતતાં વણતાં શીખી શકે છે ને તારો રોટલો મેળવી શકે છે."

જેમતેમ કરતાં થોડા વખત તે રહી, કાંતવાં શીખી, પણ પાછી આળસી ગઈ ને આશ્રમમાં રખડવા માંડ્યું. ગાંધીજીએ તેને અંધ આશ્રમમાં મૂકવા કહ્યું, તેણે ના પાડી. ગાંધીજીએ કહ્યું, "મહેનત કરવી હોય તો રહો નહિ તો અંધ-આશ્રમમાં જાઓ, હું ચિઠ્ઠી આપું. પેલી બાઈએ ના પાડી. ગાંધીજી ઉઠયા, પેલી બાઈનો હાથ ઝાલી દરવાજે મૂકી આવ્યા. એક ભાઈને આગળ મુકી આવવા કહ્યું. પેલી રડતી ચાલી ગઈ.

માનવતાનો અવતાર

અન્યાય અને અત્યાચાર વધી ગયા હતા, દ્વેષ, હિંસા અને અસત્યે માનવ હૃદયને સ્પર્શ કરવો શરૂ કર્યો હતો, તેવામાં ગાંધીજીનું આગમન થયું. પાશવી વૃત્તિઓને એમણે પડકારી અને શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, ઈશુ, મહંમદ અને બુદ્ધની જેમ એમણે જગતમાં નવીનતા, નવચેતન, ચીનગારી, અને સાધુતા લાવી દીધી. અલોપ થવા

બેઠેલી શ્રદ્ધાને એમણે સંજીવની છાંટી હૃદયે હૃદયે સ્થાપી, અહિંસાને હથિયાર બનાવી, જનસેવા આદરી, ખાદી, હાથ-ઉદ્યોગ, શ્રમ, સ્ત્રી–જાગૃતિ, દલિતોદ્ધાર જેવાં માનવ કલ્યાણના કામો કર્યાં. ગાંધીજી ખુદ ખુદા બની ગયા. આવી અદ્‌ભુત માનવતા ઇતિહાસને પાને પ્રથમ જોવામાં આવી.

મુક્ત હાસ્ય

ગાંધીજીના મુક્ત હાસ્ય પર બધા વારી જતા હતાં. પરિષદમાં, સંમેલનોમાં કે ચાર જણા વાતો કરતા હોય તેમાં તેઓ મીઠી મધુરી મજાક પણ કરી શકતા, ને મસ્તીભર્યું હસતા. વૃદ્ધત્વ આવતાં, એમના હાસ્યે જબરો ઓપ ચઢયો હતો, ને હસીને એઓ ભલભલાને આંજી નાખતા.

ગાંધીજીના વિરોધીઓ એમની પાસે જતાં ડરતા, એમની નિખાલસ દલિલો એવી સાદી અને, અંતરમાં ઉતારવી જ પડે એવી હતી. કાઠીયાવાડી હોવા છતાં, ગાંધીજી વળ વગરના રહી શકતા હતા, અને એટલે જ એમના જીવનમાં એમને અનેરો વિજય પ્રાપ્ત થયો.

સ્વદેશી ધર્મની પરિસીમા

સ્વદેશી વ્રતનું પાલન કરનાર નિત્ય પોતાની આસપાસ, નિરીક્ષણ કરશે ને જ્યાંજ્યાં પડોશીની સેવા કરી શકાય એટલે જ્યાંજ્યાં તેમને હાથે તૈયાર થએલો આવશ્યક માલ હશે ત્યાંત્યાં બીજો તજીને તે લેશે. પછી ભલે સ્વદેશી વસ્તુ પ્રથમ મોંઘી ને ઉતરતી હોય, તેને સુધારવા ને સુધરાવવાનો પ્રયત્ન સ્વદેશી–વ્રતધારી કરશે."

"સ્વદેશીધર્મ પાળનાર પરદેશીનો કદી દ્વેષ ન કરી શકે. એટલે પૂર્ણ સ્વદેશીમાં કોઈ નો દ્વેષ નથી."

"સ્વદેશીધર્મ પ્રેમમાંથી, અહિંસામાંથી ઉત્પન્ન થએલો શુદ્ધ ધર્મ છે."

"હિન્દુસ્તાનમાં કરોડોની રક્ષા થઈ શકે એવો સ્વદેશી ધર્મ રેંટિયો અને ખાદી છે."

"સ્વદેશીમાં સ્વાર્થ નથી, અથવા છે તો તે શુદ્ધ સ્વાર્થ છે, શુદ્ધ સ્વાર્થ એટલે પરમાર્થ; શુદ્ધ સ્વદેશી એટલે પરમાર્થની પરાકાષ્ઠા."

ગાય અને ગાંધીજી

મેં ગાંધીજીને કાગળ લખ્યો, "આપ ગાયના દૂધની હિમાયત કરો છો પણ અહીં ગાયનું દૂધ કયાંય નથી મળતું. વળી તમે દૂધ જ પીવાની ના કહો છો ને બકરીનું દૂધ તો પીઓ જ છો; એ શું?

જવાબમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું;

"ભાઈ, તમારો કાગળ મળ્યો. દૂધ વિષે મારો અભિપ્રાય કાયમ છે, પણ હું જ જે અભિપ્રાયનો અમલ ન કરી શકયો તેની હિમ્મત શી? એટલે મારો અભિપ્રાય હાલ તો ભૂલી જજો ને જેટલાં પચે એટલાં દૂધ–ઘી ગાયનાં સુખેથી લેજો."

"ગાયનું જ કરતાં ભેંસ મરશે નહિ પણ ભેંસનું જ કરતાં અને ગાય અને ભેંસ બન્ને મરે, ગાય ભેંસ બન્નેનો પ્રયત્ન કરતાં પણ બન્ને મરે. દુનિયામાં મુખ્ય ભાગે ગાયનું જ દૂધ વપરાય છે, વળી વૈદ્યકીય દૃષ્ટિએ પણ ગાયનું જ દૂધ વધારે હિતકર છે."

માનવ જીવડા

(દગો દેતાં પોતે દાઝે રે-બીજાને શું ઉ. રાગ)

શાને માટે ભુલ્યો ભમતો રે-માનવ જીવડા
પ્રભુથી જરા ના ડરતો રે. માનવ જીવડા–ટેક.
માત તાત સુત દારા
નથી સાથે આવનારા (૨)
શાને માટે માને મ્હારા રે-માનવ જીવડા-૧
ઘર બાર ને માલમતા
કોઇ સાથે નથી જતા (૨)
સર્વ અહીં પડી રહેશે રે-માનવ જીવડા-૨
જુઠા આ જગતની માંહીં
પ્રભુ વીના બેલી નાહીં (૨)
માટે "છગન" સ્વામી ભજો રે-માનવ જીવડા-૩

—ભક્તશ્રી છગનલાલ ચોકશી

'વિશ્વમંગલ' મહાભારતાંકના તૃતીય ખંડમાં:—

શલ્યપર્વ, સૌપ્તિકપર્વ, સ્ત્રીપર્વ અને શાન્તિપર્વ : જેમાં:—

શલ્યના સેનાપતિ–પદ નીચે ભયંકર યુદ્ધો. સૈન્યોનો સંહાર, દુર્યોધનનું સરોવરમાં છુપાવું, ભીમ–દુર્યોધનનું ગદાયુદ્ધ, અર્જુનના દિવ્ય રથનું ભસ્મ થવું, અશ્વત્થામાનો સેનાપતિપદે અભિષેક, અશ્વત્થામાનું ઘોર કૃત્ય, દુર્યોધનનું મૃત્યુ, અશ્વત્થામાના પ્રહારથી ઉત્તરાના મૃત ગર્ભને શ્રીકૃષ્ણનું જીવિત કરવું, અશ્વત્થામાને શ્રીકૃષ્ણનો શાપ; શોકમાં ડૂબેલા 'ધૃતરાષ્ટ્રને વિદુરદ્વારા–સંસારનું સ્વરૂપ, તેની ભયંકરતા અને તેમાંથી છૂટવાના ઉપાયનો ઉપદેશ; ગાન્ધારીનો ભીમસેન પર કોપ, કુરુકુળની સ્ત્રીઓના વિલાપ, ગાન્ધારીનો શ્રીકૃષ્ણને શાપ, મરેલા યોદ્ધાઓનું દાહકર્મ, કર્ણનું પૂર્વચરિત, યુધિષ્ઠિરનો વનવાસી થવાનો વિચાર અને સર્વનું તેમને સમજાવવું, દણ્ડનીતિ, મહર્ષિ વ્યાસદ્વારા અનેક પ્રાચીન રાજાઓનાં દૃષ્ટાન્તો વડે યુધિષ્ઠિરને ઉપદેશ, રાજધર્મ, પાપ અને તેનાં પ્રાયશ્ચિત્તોનું વર્ણન; ભીષ્મ-દ્વારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ, યુધિષ્ઠિરને રાજનીતિનો ઉપદેશ; નીતિશાસ્ત્ર, વર્ણો તથા આશ્રમોના ધર્મ; રાજા–મન્ત્રી–મિત્ર–અમિત્ર નાં લક્ષણો; યુદ્ધનીતિ, કૂટનીતિ, સત્ય–અસત્યનો વિવેક, સંસાર અને શરીરનાં મૂળ તત્ત્વોનું વર્ણન, જીવની નિત્યતા અને સત્તાનું વર્ણન, અધ્યાત્મજ્ઞાન અને ધ્યાનયોગનું વર્ણન, મનુ અને બૃહસ્પતિના સંવાદદ્વારા પરમાત્મતત્ત્વનું વર્ણન, કર્મ અને જ્ઞાનનો ભેદ, બ્રાહ્મી સ્થિતિનું વર્ણન, સાંખ્ય, યોગ અને તન્ત્રનું વર્ણન ઇત્યાદિ અનેક લૌકિક તેમજ આધ્યાત્મિક વિષયોનું ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન.

ચતુર્થ ખંડમાં—અનુશાસનપર્વ, આશ્વમેધિકપર્વ, આશ્રમવાસિકપર્વ, મૌસલપર્વ, મહાપ્રાસ્થાનિકપર્વ અને સ્વર્ગારોહણપર્વ : જેમાં:—

મૃત્યુ અને કાળનો સંવાદ, પુરુષાર્થ અને દૈવનું વિવેચન, વર્ણસંકરોની ઉત્પત્તિ, તપ દાન વ્રત સંયમ વગેરેનું વર્ણન, આયુષ્યને વધારનાર તથા ઘટાડનાર કર્મોનું વર્ણન, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ તીર્થોનું મહત્ત્વ, પ્રાણીઓનાં ઉચ્ચ–નીચ યોનિઓમાં જન્મ લેવાનાં કારણ અને તેનો ક્રમ, અહિંસાધર્મ, દેવદૂત અને પિતૃઓના શ્રાદ્ધ–વિષયક સંવાદ, સ્વર્ગ અને નરક પ્રાપ્ત કરાવનાર કર્મોનું વર્ણન, સ્ત્રી–ધર્મનું વર્ણન, વિષ્ણુસહસ્રનામ, ભીષ્મનો પ્રાણત્યાગ, જીવનું મૃત્યુ અને તેની ત્રણ પ્રકારની ગતિ, જીવનો ગર્ભમાં પ્રવેશ, આચાર-ધર્મ, કર્મફળની અનિવાર્યતા, અન્તર્યામીની પ્રધાનતા, મોક્ષધર્મ, બ્રહ્માજીદ્વારા તમોગુણ રજોગુણ અને સત્ત્વગુણનાં કાર્યોનું વર્ણન, પંચમહાભૂતો વગેરેની સૃષ્ટિનું વર્ણન, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસીના ધર્મો, અનુગીતા, શ્રીકૃષ્ણનું પરીક્ષિતને જીવિત કરવું, અર્જુન અને બભ્રુવાહનનું યુદ્ધ, અર્જુનનું મૃત્યુ અને તેનું જીવિત થવું, અશ્વમેધ યજ્ઞ, માનવધર્મ, યુધિષ્ઠિર વગેરેના ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારી પ્રત્યેના સદ્વર્તનનું વર્ણન, ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાન્ધારી અને કુન્તીનું વાનપ્રસ્થ થવું, તેમના મૃત્યુથી યુધિષ્ઠિરનો શોક, ધૃતરાષ્ટ્ર વગેરેના પૂર્વજન્મનો પરિચય, યદુવંશીઓનો સંહાર, બલરામ અને શ્રીકૃષ્ણનું પરમધામ–ગમન, અર્જુન અને વ્યાસનો સંવાદ, દ્રૌપદી સહિત પાંડવોનું હિમાલય–ગમન, દ્રૌપદી તથા સહદેવ વગેરેનું પડવું. યુધિષ્ઠિરનો ઇન્દ્ર અને ધર્મ સાથે વાર્તાલાપ અને સદેહ–સ્વર્ગગમન, યુધિષ્ઠિરને નરકનું દર્શન, તેમની નારદજી સાથે વાતચીત, તેમનું શરીર ત્યજી દિવ્ય લોકમાં જવું, ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ વગેરેનાં દર્શન, ભીષ્મ વગેરેનું પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં મળવું, મહાભારતનો ઉપસંહાર તથા માહાત્મ્ય વગેરે અનેક રોમાંચક તથા તત્ત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર કથાઓ.

'વિશ્વમંગલ'ના

—: અમદાવાદના સ્થાનિક ગ્રાહકોને સૂચના :—

મહાભારતાંક તૃતીય ખંડ તૈયાર થઈ ગયો છે, તે માટે શ્રી શક્તિમાર્ગ કાર્યાલયમાં આવી લવાજમ ભરી અંક રૂબરૂ મેળવી શકાય છે. અથવા જે ભાઈઓ પત્ર લખીને દિવસ અને સમય જણાવશે તેમને અમારો માણસ તે વખતે આવી લવાજમની પહોંચ અને અંક આપી લવાજમ લઇ જશે. અમદાવાદના શહેર બહારના દૂરના વિસ્તારના ગ્રાહકો માટે મહાભારતાંક—તૃતીય ખંડ વી.પી.થી મોકલવામાં આવશે. તો જેઓને ગ્રાહક રહેવા ઇચ્છા ન હોય તેઓ પત્ર, લખી જણાવવા કૃપા કરે.

વાર્ષિક લવાજમ	તંત્રી :	હિંદ બહાર
રૂ. ૫—૪—૦	ભગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ	રૂ. ૭—૮—૦
પાકું બાઇન્ડીંગ		પાકું બાઇન્ડીંગ
રૂ. ૬-૪-૦		રૂ. ૮-૮-૦

વિષયસૂચિ

શ્રી વીરવિજય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ . મુદ્રક અને પ્રકાશક શ્રી શક્તિ માર્ગ કાર્યાલય,
સલાપસ ક્રોસરોડ, અમદાવાદ દેસાઈ ભગનભાઈ છોટાભાઈ સલાપસ ક્રોસરોડ, ગોતીવિંડા—અમદાવાદ.

શ્રી મહાશક્તિ સેવાસંઘ રાયપુર દરવાજે અમદાવાદ

નોંધ—સંઘના સભાસદની વાર્ષિક ફી માત્ર ચાર આના આપી સંઘના સભ્ય બનો. બહારગામથી ફી મોકલનારે પાંચ આનાની ટીકીટો મોકલી આપવી. તેમને બે રંગમાં છાપેલ, ઘરમાં વસાવવા લાયક "શરણાગત દીનાર્ત૦"નો આખો શક્તિમંત્ર ભેટ તરીકે મોકલી આપવામાં આવશે.

ગ્રાહકોની સગવડતા ખાતર નીચેના ઠેકાણે 'વિશ્વમંગલ'નું લવાજમ પાકી પહોંચ મેળવીને ભરી શકાશે.

શ્રી સુમનશંકરભાઈ, હવેલીપ ડેપો ફેકલ્ટી—અનંતવાડીને નાકે મુંબઈ ૨

મહેન્દ્રરાય અમરશંકર શુકલ C/o સરસ્વતી ઔષધ કાર્યાલય ભાગાતળાવ-સુરત

ભગવાનદાસ નવીનદાસ કાળવાળા ઉધમપુરા મોહલ્લો સુરત.

સુપ્રીટેન્ડેન્ટ, દેસાઈ બ્રધર્સ બજાર-કારૂપ પટેલ ચન્દુભાઈ શીવાભાઈ

શ્રી રામકબીર હાથીપોળ વડોદરા

જગજીવનદાસ હરગોવનદાસ પુરસોત્તમ ભીમરાવ પોળના નાકે વડોદરા

મહાકાળી જનરલ સ્ટોર્સ, ન્યાયમંદિર પાસે, હનુમાન ખડકી, વડોદરા.

નર્મદાશંકર છગનલાલ પાઠક રાવપુરા, ભ્રમોદાસ વિઠ્ઠલની પોળ વડોદરા

શ્રીસત્યનારાયણ ભજનમંડળવતી મેનેજર રણછોડભાઈ ઇશ્વરભાઈ

ડૉ. રાણા નાગજીદાસ હરગોવિંદદાસની દુકાને પાદરા

કાન્તિલાલ છોટાલાલ-પુરુસોત્તમ બાલાસિનોર

મોહનલાલ છોટાલાલ કંટાવાળા ઉમરેઠ

દુર્ગાપ્રસાદ શર્મા વખારીયાવાડી વાઘોડિયા ભુવન સોજીત્રા

મોહનદાસ નરસિંહભાઈ પટેલ (સા) કરમસદ

કરસનદાસ તેજશીભાઈ- કાલોલ

પરમાનંદ લાલભાઈ બળદેવનગીમ (?) ખાંડ

દેસાઈ મધુસુદન મગનભાઈ દેસાઈ વગો રામદાસભાઈની ખડકી ડભોઈ નડીઆદ

ગણેશભાઈ બહુભાઈ વકીલ-સ-મીં-૩-વડો

મીઠાભાઈ રતનભાઈ વૈદ્ય પાસે પેટલાદ

અમદાવાદ

મધુસુદન ભોગીલાલ શાહ દુધનાવાળા, ફુંવારવાળા. ઝવેરી,

મોહનલાલ મહેશ્વરદાસ મહેતા શાહપુર વનમાળી વાંકાની પોળ

આલ્બીન મેન્ડ કો ઈરીગેસ લક્ષ્મી વીલાસ ટૉકીઝ પાસે

પટેલ અંબાલાલ ચુનીલાલ કુવાવાળી પોળ શાહપુર

પટેલ શંકરલાલ નારણદાસ નવી નરસાળી પોળ શાહપુર

મહારાજશ્રી સીતારામજી શર્મા માંડવીની પોળ ગોલ્લીની પોળના મેડા ઉપર

શાહ સોમચંદ અંબાલાલ પરીવાળી તથા નર્મદાશંકર સુબ્રશંકર રાયપુર કાપડીવાડ

રણછોડલાલ માધવલાલ ભાવસાર શાહપુર સુથારની પોળ

કાન્તીલાલ છોટાલાલ શાહ શેખપુર દરવાજા પાસે ધીંગાધીંગી

પુંજાલાલ જેશંકર વીરેણી નવા વાડજ

શંકરલાલ નિર્ભરામ દીક્ષિત સત્યનારાયણના મંદિર પાસે કડોદ

ગુજરાત જનરલ ટ્રે. કંપની-બઢેડ઼ા (?)

પટેલ કાન્તિલાલ છગનભાઈ નાવલી

હર્ષદરાય મણીલાલ શાહ સુરતવાળા ઓડ (?)

મણીલાલ બ. શાહ પો. મી. બોરીસદ

હનુમાન આયુર્વેદિક ફાર્મસી, નૈરોબી

શાન્તિલાલ નાથુભાઈ ઉમરાળી

મહારાજ હરીલાલ છબારામ પો. બો. ૧૩૮ ડીસા

ગીરધર પુરષોતમદાસ વૈદ ડીસા

લાલજીભાઈ ગિરધરલાલ ડીસા

જગન્નાથ પાઠક ડાકોર

ડા. રાનછોભાઈ રામજીભાઈ અંજાર

તળસીભાઈ દેવા નાકા પાસે, રાજકોટ

દેસાઈ પરસોતમદાસ હીરાભાઈ બોરીઆ

અનંતરાય મોહનલાલ શાહ કારખાનાની પોળ મહુધાવાલા ખંભાત

મહાશંકર હિંમતલાલ દવે પો. બો. નં. ૯૨૫ કમ્પાલા

રૂ. ૧૪ માં સંપૂર્ણ મહાભારત

1000 પ્રસંગચિત્રો

50 ત્રિરંગી મોટા ચિત્રો

અને લગભગ 2000 પાનાંનો

બૃહદ ગ્રંથ ચાર ખંડમાં

પ્રસંગે પ્રસંગે ચિત્રો અને સરળ ભાષાને લીધે દરેક

શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય રાયપુર દરવાજે અમદાવાદ

અમૃત અને વિષ

દેવતાઓ અમૃત પીએ છે, તે વિષ નથી ખાતા; તેથી જ તેઓ અમર હોય છે, એનાથી વિપરીત અસુરો અમૃત નથી પીતા, પરંતુ વિષ ખાય છે; તેથી જ તેઓ મરણ પામે છે, માટેજ તમે અમૃત પીઓ, વિષ કોઈ પણ દિવસ ન ખાઓ.

અમૃત અને વિષ સંસારમાં બન્ને વર્તમાન છે. એમાંથી અમૃતને લ્યો અને વિષને ત્યાગો એ તમારૂં કામ છે. જો તમે દેવતા બનવા ઈચ્છતા હો તો અમૃત લ્યો અને જો અસુર બનવા ઈચ્છતા હો તો વિષ લ્યો.

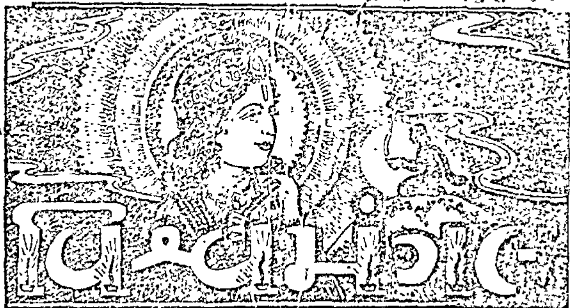
અમૃત કયું છે અને વિષ કયું છે એ નિર્ણય તમારો વિવેક કરશે. જો તે જાગ્રત હશે તો તે તમને અમૃતને અમૃત અને વિષને વિષ બનાવશે; પરંતુ જો તે અંધકારમાં હશે તો તે તમને અમૃતને વિષ અને વિષને અમૃત બનાવીને મૃત્યુની ગોદમાં સુવાડી દેશે.

સંયમ અમૃત છે અને ભોગ વિષ છે. એ જાગ્રત વિવેકનો નિર્ણય છે. તમે એ નિર્ણયને જીવનનો માર્ગદર્શક ધ્રુવ તારો બનાવી લો અને અમર બનો.

વાર્ષિક લવાજમ : તંત્રી : હિંદ બહાર :
રૂ. ૫-૪-૦ મગનભાઈ છોટાભાઈ દેસાઈ રૂ. ૭-૮-૦
પાકું બાઈન્ડીંગ રૂ. ૬-૪-૦ પાકું બાઈન્ડીંગ રૂ. ૮-૮-૦

વિષયસૂચિ

प्रसंगं जनपदपरागविषये, मर्ति समुद्दर्भवत् । कामोद्वेगकुमार्गदम्भवनकं दाहित्वदुन्मूलदम् ।
धर्मद्वेषमनुसृणे प्रशमयत्सन्दर्शयत्सद्गति, संजातं खलु 'विश्वमंगल'–मपाकर्तुं जगद्दुर्गतिम् ॥

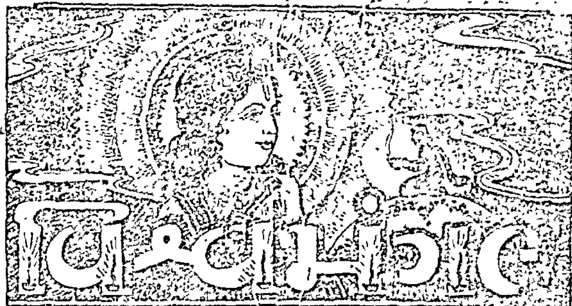
વર્ષ ૧૩ મું : ફાલ્ગુન–૨૦૦૬ : માર્ચ–૧૯૫૦ : અંક ૧૨ મો

જનસેવા એજ પ્રભુસેવા

[ભજી લે રંગીલા રણછોડ, કમર કસી કસીને...રાગ]

મીઠી માનવતાની લ્હાણ, જગની સેવા કરવામાં,
સાચી ભક્તિનાં એંધાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૧
પર-દુઃખ દેખી હૈયું દૂભે, સેવા-સમરાંગણમાં ઊભે.
સોંપી દેવાં જીવન-પ્રાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૨
ભૂખ્યાં જનને ભોજન દેવાં, મૂંગા આશીર્વાદો લેવા,
દેવાં દીન બનીને દાન, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૩
પ્રાણી સૌમાં હરિ વિરાજે, સેવા કરવી એને કાજે,
સેવા સ્વીકારજે ભગવાન, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૪
'પુનિત' કહે છે બે કર જોડી, વહારે ધાજો દોડી દોડી.
થાશે પોતાનું કલ્યાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૫

શ્રી 'પુનિત'

सत्संगं जनपत्सरात्मविपने, मर्कि समुद्दर्पयत् । कामोंद्वेगकुमार्गदम्भननकं साहित्यपुन्भुजयत् ।
यमेदेपमनुसणे अन्नमयत्सन्दर्शपत्सवृगति, संजातं खल्ठ 'विश्वमंगल'-मपाकृतं नगदुर्गतिम् ॥

વર્ષ ૧૩ મું : ફાલ્ગુન–૨૦૦૬ : માર્ચ–૧૯૫૦ : અંક ૧૨ મો

જનસેવા એજ પ્રભુસેવા

[ભજ લે રંગીલા રણછોડ, ક્યર હસી કસી. રે ..રાગ]

મીઠી માનવતાની લ્હાણ, જગની સેવા કરવામાં,
સાચી ભક્તિનાં એંધાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૧
પરદુઃખ દેખી હૈયું દ્રુમે, સેવા-સમરાંગણમાં ઊભે,
સોંપી દેવાં જીવન-પ્રાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૨
ભૂખ્યાં જનને ભોજન દેવાં, મૂંગા આશીર્વાદો લેવા,
દેવાં દીન બનીને દાન, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૩
પ્રાણી સૌમાં હરિ બિરાજે, સેવા કરવી એને કાજે,
સેવા સ્વીકારજે ભગવાન, જગની સેવા કરવામાં... મીઠી. ૪
'પુનિત' કહે છે બે કર જોડી, વહારે ધાજે દોડી દોડી.
થાશે પોતાનું કલ્યાણ, જગની સેવા કરવામાં....મીઠી. ૫

શ્રી 'પુનિત'

સંપાદકીય

કરુણામય પરમેશ્વરની કૃપાથી 'વિશ્વમંગલ' આ અંકે તેનું તેરમું વર્ષ પૂર્ણ

કરે છે. તે ધર્મ-નીતિ પોષક વાચન આપીને, અને મહાભારતના સરળ ખંડો પ્રકટ કરીને પોતાની ગુણવત્તાથી વાચક વર્ગની પ્રીતિ સંપાદન કરી શક્યું છે તે એક આનંદની વાત છે અને તે બદલ અમે અમારા મહાનુભાવ લેખકોનો, સલાહકારોનો તેમજ તેને મમતાથી અપનાવનારા અમારા **ધર્મપ્રિય ગ્રાહક મહોદયોનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.**

વિશ્વમંગલનું ચૌદમું વર્ષ આવતા ચૈત્રથી શરૂ થાય છે, પરન્તુ તેનું ચૌદમા વર્ષનું પ્રથમ નૈવેદ્ય તેણે મહાભારતાંકના તૃતીય ખંડ રૂપે મહાનુભાવ ગ્રાહકોના કરકમલમાં નિવેદિત કરી જ દીધું છે. એ નૈવેદ્યનું વિવેક-વિચારપૂર્વક સેવન કરનારને સર્વ રીતે તુષ્ટિ, પુષ્ટિ અને પરમ શ્રેય પ્રાપ્ત થઇ શકે એમ છે. આ નૈવેદ્ય જો કે ચાર ખંડોમાં વહેંચાએલું છે. પરન્તુ તેનું પૂર્ણ આસ્વાદન સાથે જ કરી શકાય અને **એ માટે મહાભારત-પ્રેમીઓને વિલંબ સહન ન કરવો પડે એ માટે અમે યથા શક્ય સત્વર ચારે ખંડો તૈયાર કરી દેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અને હવે તૃતીય ખંડ પછી ચોથો ખંડ પણ લગભગ ચૈત્ર શુદમાં ગ્રાહકોની સેવામાં રજુ કરી શકાશે.**

મહાભારત-પ્રેમીઓ મહાભારતના ચારે ખંડો મેળવી શકે અને ગ્રાહકોને પણ મહાભારતનું પૂરું વાંચન વહેલું મળે એ હેતુથી **અમે તૃતીય ખંડ વહેલો તૈયાર કર્યો અને ચોથો ખંડ પણ તૈયાર થઈ રહ્યો છે.** ત્રણ ખંડ સુધી મહાભારત વાંચનારને ચોથો ખંડ વાંચવા-વસાવવાની ઈચ્છા ન હોય એવું ભાગ્યે જ બને, તેથી ચોથો ખંડ પણ ગ્રાહકોને આ જ વર્ષે મળી જાય અને તેમની **મહાભારત પૂરું વાંચવાની** જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સંતોષાય **એ હેતુથી અમે ચોથો ખંડ વહેલો આપવાના હોઈ ત્રીજા ખંડની સાથે ચોથા**

ખંડના વર્ષનું લવાજમ પણ ઉમેરીને જ ગ્રાહકો ઉપર—કે જે ગ્રાહકોએ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ રહેવાની ના પાડેલ ન હતી—વી. પી. રવાના કર્યાં હતાં. ચોથો ખંડ વહેલો આપવા સાથે અમે લવાજમ પણ રૂ. ૦–૮–૦ ઓછું રાખેલ છે છતાં કેટલાક ભાઈઓએ તે વી. પી. સ્વીકાર્યાં નથી. અમે ત્રણ અંકોમાં અગાઉથી વારંવાર સૂચનાઓ આપેલી છે કે જે ભાઈઓને ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવું હોય તેઓ અમને ફક્ત ત્રણ પૈસાનું પોસ્ટકાર્ડ લખી દેવાની કૃપા કરે, જેથી અમને વી. પી. ખર્ચનું નિરર્થક નુકશાન ન થાય. છતાં તેમણે વી. પી. પાછાં જ મોકલ્યાં છે અને કેટલાકોએ તો અમને એવા પત્રો લખી જણાવ્યા છે કે રૂ. ૫—૪—૦ લવાજમ છે છતાં અમારા ઉપર રૂ. ૧૦–૮–૦ નું વી. પી. શા માટે મોકલ્યું? જેથી અમે તે સ્વીકાર્યું નથી. આથી અમને એમ જણાય છે કે બે વર્ષના સામટા લવાજમનાં વી. પી. મોકલવાની અને મહાભારતના ત્રીજો અને ચોથો ખંડ આ વર્ષે આપવાની અમારી સૂચનાઓ ઘણા ભાઈઓએ ધ્યાનમાં જ લીધી નથી. સૂચનાઓ ધ્યાનમાં ન લેવાથી રૂ. ૧૦–૮–૦ નાં વી. પી. પાછાં ફરવાની વસ્તુ મોટા પ્રમાણમાં બનવાને લીધે જેમણે અમને ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવાનો પત્ર લખી જણાવ્યો નથી અને રૂ. ૧૦-૮-૦ નાં વી.પી. પાછાં આવ્યાં છે તેમના ઉપર અમે એક જ વર્ષના લવાજમ રૂ. ૫–૪–૦ નું ત્રીજા ખંડનું વી. પી. મોકલીશું, જેથી જે ભાઈઓએ અમારી સૂચનાઓ ધ્યાનમાં ન લેવાને લીધે વી. પી. પાછું મોકલ્યું છે તેમને નવા ચૌદમા વર્ષના ગ્રાહક તરીકે મહાભારતાંક—તૃતીય ખંડ અને 'વિશ્વમંગલ'ના અંકો મળી શકે.

તેથી જે ભાઈઓને એક વર્ષના પણ ગ્રાહક ન રહેવું હોય તેઓ ત્રીજા ખંડનું વી. પી. ન મોકલવા માટે એક પોસ્ટકાર્ડ લખીને અમને ખબર આપવા કૃપા કરે જેથી અહીંથી તેમના ઉપર ત્રીજા ખંડનું વી. પી. રવાના થાય નહિ.

જે ભાઈઓએ બે વર્ષના લવાજમનું રૂ. ૧૦-૮-૦ નું વી. પી. સ્વીકાર્યું છે, તેમને ચૌદમા વર્ષનો પ્રથમ અંક–મહાભારતાંક તૃતીય ખંડ મળી ગયો છે અને ચતુર્થ ખંડ ચૈત્ર માસમાં તૈયાર થતાં રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે. વી. પી. સ્વીકારનાર ભાઈઓમાંથી જેમને મહાભારતના ખંડો પાકા બાઈન્ડીંગના જોઈતા હોય તેઓ ત્રીજા ખંડના વર્ષનો વિશ્વમંગલનો કોઈ નવો ગ્રાહક કરી તેને ત્રીજો ખંડ આપી દે અને ત્રીજો તથા ચોથો ખંડ પાકા બાઈન્ડીંગના મોકલવા માટે રૂ. ૨–૦–૦નું વધુ મનીઓર્ડર કરી તેની સૂચના આપે.

<u>કેલેન્ડર ભેટ</u>

જે ભાઈઓએ રૂ. ૧૦–૮–૦નું વી. પી. સ્વીકાર્યું છે તેમને ચૈત્ર ૨૦૦૬થી ચૈત્ર ૨૦૦૭ સુધીનું બાર માસની તિથિ-તારીખોવાળું, ત્રીજા ખંડના ટાઈટલના ચિત્રવાળું અથવા ભગવાન શંકરના ચિત્રવાળું ત્રિરંગી કેલેન્ડર ભેટ તરીકે મોકલાશે. જે ભાઈઓને જે ચિત્રવાળું કેલેન્ડર પસંદ હોય તેમણે તે મોકલવા સૂચના આપવી. આ કેલેન્ડર ૧૪-૦–૦માં સંપૂર્ણ મહાભારત ખરીદનારાઓને પણ મળશે·વિશ્વમંગલનો એક નવો ગ્રાહક વધારી આપનારને પણ તે આપવામાં આવશે. તો જિજ્ઞાસુઓ એ રીતે તેનો લાભ લઈ શકે છે.

કાર્ડ વિષે

જે ભાઈઓની ગ્રાહક વધારી કેલેન્ડર લેવાની ઇચ્છા હોય તેમણે આ અંક સાથે કાર્ડ મૂકેલ છે, તેમાં પોતે જેમને ગ્રાહક બનાવ્યા હોય તેમનું સરનામું લખી મોકલવું. તેમના તરફથી લવાજમનો મનીઑર્ડર અથવા વી. પી. સ્વીકારાઈને આવ્યેથી ગ્રાહક કરી **આપનાર ભાઈઓને કેલેન્ડર બુકપોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે. એજન્ટોને ત્યાં પણ લવાજમ ભરી તેમની પાસેથી કેલેન્ડર મેળવી શકાશે.**

આફ્રીકાના ગ્રાહકોને

મહાભારતનો ત્રીજો અને ચોથો ખંડ સાથે મેળવી વિશ્વમંગલના બે વર્ષના ગ્રાહક થવા માટે **આફ્રીકાના ગ્રાહક મહાશયોએ આ અંક મળ્યેથી બે વર્ષના લવાજમના શિલિંગ મોકલી આપવા.** અમને શિલિંગ પહોંચ્યેથી તેમના ઉપર મહાભારતના ખંડો રજીસ્ટરથી મોકલી આપવામાં આવશે.

શ્રી રામનામ બેન્ક

અત્યાર સુધીમાં લખાઇને આવેલાં સાત અબજ રામનામની સ્થાપના મણિનગર શ્રી પુનિત સેવાશ્રમની બાજુમાં કરવામાં આવી છે, જેના ઉપર મંત્રમંદિર બંધાવવામાં આવનાર છે. હવેથી જે રામનામ લખાશે તેમનો સંગ્રહ પણ ત્યાં જ રાખવામાં આવશે. રામનામ બેંકનું મુખ્ય કેન્દ્ર શ્રી પુનિત સેવાશ્રમમાં રાખવામાં આવ્યું હોઈ રામનામ લખવાની નોટો મંગાવવા વગેરેનો તથા બેંક સંબંધી બધો પત્રવ્યવહાર તે સરનામે કરવા વિનન્તિ છે.

અમદાવાદના ગ્રાહકોને

અમદાવાદના ગ્રાહકોને મહાભારતાંક તૃતીય ખંડ અમે અમારા માણસો દ્વારા પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરી છે. તેથી તેમના ઉપર વી. પી. થી અંકો રવાના કરવામાં આવનાર નથી. તમારે ઘેર અમારો માણસ મહાભારતાંક તૃતીય ખંડ આપવા આવશે, તો જે ભાઇ ગ્રાહક હોય તેમણે નવા વર્ષના લવાજમના રૂ. ૫-૪-૦ આપી તે માણસ પાસેથી અંક લઇ લેવો. પોતે ઘેર ન હોય ને માણસ ઘેર આપવા આવે તો ઘરનાં માણસોને પૈસા આપી અંક લઇ લેવા જણાવવું. બે વર્ષનું લવાજમ ભરવું હોય તો રૂ. ૧૦-૦-૦ આપવા. બે વર્ષનું લવાજમ ભરવાથી લવાજમમાં આઠ આના ઓછા થાય છે અને આવતા ચૈત્રમાં બહાર પડનાર મહાભારતનો ચતુર્થ ખંડ તમને તુરત મોકલી આપવામાં આવશે. લવાજમ ભરનારે લવાજમ ભર્યાની છાપેલી પહોંચ અંક આપવા આવનાર અમારા માણસ પાસેથી માગી લેવી.

રૂ. ૨૦-૦-૦ ભરનારને લાભ

જે ભાઈઓ ચાર વર્ષનું સામટું લવાજમ રૂ. ૨૦-૦-૦ ભરે છે તેમને મહાભારતના ચારે ખંડો પાકા બાઈન્ડીંગના મળે છે. ઉપરાંત મહાભારતના ચારે ખંડોનાં વર્ષોના ૪૪ માસિક અંકો જુદા. એ રીતે પાકા બાઈન્ડીંગના છુટક વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬-૪-૦ કરતાં ચાર વર્ષનું સામટું લવાજમ ભરનારને રૂ. ૫-૦-૦ ફાયદો રહે છે.

નિવેદક :
મગનભાઇ છોટાભાઇ દેસાઇ
તંત્રી : વિશ્વમંગલ

માનવ જાતિનો વિકાસ

(શ્રી અરવિંદનો સંદેશ)

[૧૫ ઓગસ્ટ' ૪૮ શ્રી અરવિંદ-જયન્તી નિમિત્તે અમેરિકામાં એક અધિવેશન મળ્યું હતું. તેમાં શ્રી અરવિંદ પાસે અમેરિકા માટે એક સંદેશ માગવામાં આવ્યો હતો. સંદેશમાં શ્રી અરવિંદના જણાવવા પ્રમાણે તે સંદેશ સમસ્ત માનવ જાતિ માટે કહેવામાં આવેલો છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.]

" એવું ન માનો કે તમે પશ્ચિમના છો અને બીજા પૂર્વના છે. બધા મનુષ્યો એક જ દિવ્ય પ્રવાહમાંથી પ્રકટ થયા છે. અને એ જ પ્રવાહની એકતા દુનિયા ઉપર પ્રકટ કરવી એ જ એમનો સાચો ઉદ્દેશ છે. "–શ્રી માતાજી

તે પ્રકૃતિઓ ભિન્નભિન્ન દિશાઓમાં વિકાસ પામતી ગઈ છે. સર્વોચ્ચ સત્ય એ આત્માનું સત્ય છે. તે આત્મા વિશ્વથી પર હોવા છતાં પણ સંસારમાં તથા સર્વ ભૂતોમાં અન્તર્યામીરૂપે વિદ્યમાન છે. તે સર્વને ધારણ કરી રહ્યો છે અને ચેતનાના વિકાસ દ્વારા તે લક્ષ્યસિદ્ધિ તરફ લઈ જઈ રહ્યો છે, કે જેને માટે પ્રકૃતિ પોતાની શરુઆતની અચેતન અન્ધકારમય અવસ્થાઓથી લઈને નિરન્તર કામ કરી રહેલી છે. તે પરમ આત્મા સત્તાનું એક એવું રૂપ છે કે જેના વડે આપણને આપણા અને સર્વના અસ્તિત્વનું રહસ્ય સમજાય છે અને જેને લીધે સંસારને સાર્થકતા પ્રાપ્ત થાય છે. (અર્થાત્ તેને આધારે ચાલી રહેલો સંસાર તેનું એક પ્રયોજન બની રહેતો હોઇ સર્વથા મિથ્યા નથી.) પૂર્વના શોધકોએ નિત્ય-નિરંતર આત્માના પરમ સત્ય પર જ વધારેમાં વધારે ભાર મૂક્યો છે. એટલે સુધી કે તેમણે પોતાનાં સિદ્ધાન્તદર્શનોમાં જગતને માયા કહીને છોડી દીધું છે અને આત્માને એકમાત્ર સત્ વસ્તુ માન્યો છે. પશ્ચિમે પોતાનું વધારેમાં વધારે બળ સદા સંસાર ઉપર જ આપ્યું છે. ભૌતિક સંપત્તિઓ દ્વારા જ પૂર્ણતા અને કૃતાર્થતા પ્રાપ્ત કરવાની તેની સ્થિતિ આજે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગઈ છે, અને તેણે આત્માનો નિષેધ જ કરી દીધો છે. એટલે સુધી કે તેણે જડ પ્રકૃતિને જ એકમાત્ર સદ્ વસ્તુ રૂપે સિંહાસન ઉપર બેસાડી દીધી છે. એક બાજુ આધ્યાત્મિક પૂર્ણતાનો આદર્શ અને બીજી બાજુ જાતિની પૂર્ણતા, સમાજની પૂર્ણતા તથા મનુષ્યનાં મન, પ્રાણ તેમજ ભૌતિક જીવનનો પણ વિકાસ જ ભવિષ્યનું મહાનમાં મહાન સ્વપ્ન બની ગયું છે. તો પણ આ બન્નેય સાચાં છે અને બન્નેય વિશ્વની પ્રકૃતિમાં આત્માના ઉદ્દેશનાં અંગ ગણી શકાય એમ છે. આ બંન્ને એકબીજાનાં વિરોધી નથી. હવે જરૂર એ વાતની છે કે તેમના ઉપરથી વિષમતા અને વિરુદ્ધપણાની દૃષ્ટિ કાઢી નાખીને તેમને ભાવી અવસ્થામાં સમન્વય યોગ્ય ગણવામાં આવે.

પશ્ચિમના વિજ્ઞાને આ શોધ કરી છે કે આ જડ જગતમાં જીવન તથા તેની પ્રક્રિયાઓનું પ્રયોજન વિકાસ છે. પરન્તુ તેણે ચેતનાના વિકાસ કરતાં આકૃતિ અને તેને અનુસરનારી અમુક જાતિઓના વિકાસ પર જ વધારે ભાર આપ્યું છે. એટલે સુધી કે ચેતનાનો વિકાસ એ તેની પ્રવૃત્તિઓનું પ્રયોજન ન રહેતાં તે દૈવ-સંયોગરૂપ જ બની ગયો છે. પહેલાં પણ કેટલાક વિચારકો તથા કેટલાંક દર્શનો અને ધર્મશાસ્ત્રોએ વિકાસના સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરેલો છે. પરન્તુ તેમનો અભિપ્રાય આત્માના વિકાસનો છે. અર્થાત્ વ્યક્તિનું ક્રમિક રીતે અનેક જન્મોમાં પસાર થતાંથતાં પોતાના સર્વોચ્ચ સત્ય સ્વરૂપે-આત્મરૂપે વિકસિત થવું એમાં છે. કારણ કે જો નામ-રૂપની અંદર કોઈ ચેતન સત્તા હોય તો તે સત્તા અન્તઃકરણને અમુક કાળ માટે જ ગોચર થઈ શકે નહિ, કારણ કે તે કાયમી સત્તા છે. અને નામ-રૂપમાં રહેવાનું તેનું પ્રયોજન ત્યારે જ સફળ થાય કે જ્યારે તે ક્રમથી પ્રાપ્ત થતા અનેક જન્મો અને શરીરોમાં વારંવાર પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થાય."

"અચેતન જડ પ્રકૃતિમાંથી અવચેતના અને પ્રાણનો ઉદ્ભવ અને પછી સચેતન મનનો વિકાસ કે જે વિકાસ પહેલાં પશુમાં અને પછી સચેતન તથા વિચારશીલ માનવોમાં જોઈ શકાય છે, તે વિકાસશીલ પ્રકૃતિની હાલની સર્વથી ઉચ્ચ સ્થિતિ છે. અને હજુ સુધી વિકાસની ક્રિયા આટલે સુધી જ રહી છે. મનવાળાં પ્રાણીઓનું સર્જન એ, આ સમયે પ્રકૃતિનું સર્વથી ઉચ્ચ કાર્ય છે અને તે મન વડે જ તે પ્રકૃતિનું અન્તિમ કાર્ય સમજવા તરફ વિચારકોની પ્રવૃત્તિ થતી દેખાય છે. પરંતુ આનાથી આગળના વિકાસના એક ડગલાની પણ કલ્પના કરી શકાય છે. અને પ્રકૃતિનું પોતાનું પણ તેવું લક્ષ્ય હોઈ શકે છે કે તે મનુષ્યના અપૂર્ણ મનમાં તેનાથી પરની એક એવી ચેતનાનો વિકાસ કરે કે જે મનના અજ્ઞાનને ઓળંગીને સત્યને પોતાના જન્મસિદ્ધ અધિકારતારૂપે સ્વાભાવિક રીતે જ ધારણ કરી શકે. જરૂર એક એવી પરમ ઉચ્ચ ચેતનાનું પણ અસ્તિત્વ છે, જેને વેદમાં ઋત-ચેતના કહેવામાં આવી છે. અને જેને મેં 'અતિમાનસ' નામ આપ્યું છે. તેમાં પરમ જ્ઞાન રહેલું છે તેથી તેને તેની શોધ કરવી જરૂર નથી પડતી અને તેને વારંવાર ભૂલી જવાનો પણ પ્રસંગ આવતો નથી. એક ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે મનોમય પુરુષથી આગળ એક ઉપરનું પગથિયું છે-વિજ્ઞાનમય જીવ (કોશ). તેમાં આત્માએ આરોહણ કરવાનું છે. અને તેના જ દ્વારા તેને આધ્યાત્મિક સત્તાનો પૂર્ણ આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જો આ લોકમાં, પ્રકૃતિના વિકાસના આગળના પગથિયાના રૂપમાં એ વિજ્ઞાનમય કોશની પ્રાપ્તિ થઈ જાય તો પ્રકૃતિની

ઉદ્દેશ સિદ્ધ થઇ જશે અને આ શરીરમાં જ–પૂર્ણતા પામેલા શરીરમાં જ–પૂર્ણ આધ્યાત્મિક જીવનની કલ્પના તથા શક્યતાનો અનુભવ કરી શકીશું. એટલે સુધી કે આપણે પૃથ્વી ઉપર દિવ્ય જીવનની સ્થાપનાની ચર્ચા કરી શકીશું. અને પૂર્ણતાની સંભાવનાનું આપણું મનસ્વી સ્વપ્ન સિદ્ધ થઇ જશે. આની સાથે જ અનેક ધર્મો તથા આધ્યાત્મિક ઋષિઓ અને ક્રાન્તદર્શીઓમાં સમાન રીતે જોવામાં આવતી પૃથ્વી ઉપર સ્વર્ગ પ્રતિષ્ઠિત કરવાની આપણી તે અભિલાષા પણ પૂરી થઈ જશે.

પરમ આત્મા તરફ માનવજીવનનું આરોહણ એ જ જીવનું સર્વોચ્ચ લક્ષ્ય અને નિશ્ચિત માર્ગ છે. કારણ કે તે પરમ આત્મા જ સર્વોચ્ચ સત્ વસ્તુ છે. પરંતુ એ પરમ આત્મા તથા તેની શક્તિઓ જ આ જગતમાં અવતરણ કરે એ પણ બની શકે છે. અને તે જડ જગતના અસ્તિત્વને ઉચિત સિદ્ધ કરશે તથા સૃષ્ટિના દિવ્ય પ્રયોજનને સિદ્ધ કરી તેની ગૂંચવણો–તેની ગહનતાઓનો ઉકેલ બતાવી દેશે. આ અતિ ઉચ્ચ અને અતિ મહાન આદર્શને અનુસારે પૂર્વ અને પશ્ચિમનો સમન્વય કરી શકાય છે. આત્મા જડ પ્રકૃતિનું આલિંગન કરી શકે છે અને પ્રકૃતિ આત્માની અન્તર્ગત પોતાના નિજ સત્ સ્વરૂપની તથા વસ્તુમાત્રમાં છુપાએલ સત્ વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.

રૂ ૧૦–૮–૦ નું વી. પી. ન સ્વીકારનારાઓને તથા સ્વીકારનારાઓને

સૂચના

મહાભારત-પ્રેમીઓની અને ગ્રાહકોની પૂરું મહાભારત મેળવવાની ઉત્સુકતા તથા માગણીને લઇને અમે મહાભારતના છેલ્લા ત્રીજો અને ચોથો ખંડ આ જ વર્ષે તૈયાર કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ઘણા ભાઇઓએ ત્રીજો અને ચોથો ખંડ મેળવવા માટે વિશ્વમંગલનાં બે વર્ષનાં લવાજમો મનીઑર્ડરથી મોકલી આપ્યાં અને ઘણા ભાઇઓએ ખંડ તૈયાર થયે વી. પી. થી મોકલવા જણાવ્યું હતું તથા ઘણા ભાઇઓ વી. પી. થી મોકલવાની સૂચના આપી શકયા ન હતા. અમે સૂચના આપનાર અને ન આપનાર સર્વે ગ્રાહક બંધુઓની સેવામાં વી. પી. મોકલવાનાં છે એમ ગયા ત્રણ અંકોથી જણાવતા આવ્યા છીએ અને જેમને ગ્રાહક તરીકે **ચાલુ રહેવું ન હોય તેમને માત્ર એક પોસ્ટકાર્ડ લખી દેવા વિનન્તિ કરી હતી. છતાં કેટલાક ભાઇઓએ અમને ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવાનાં કાર્ડ પણ લખી ન જણાવ્યાં અને અમોએ મોકલેલ વી. પી. પણ સ્વીકાર્યું નહિ. તેમની આવી બેદરકારીથી કાર્યાલયને નિરર્થક પોસ્ટેજનું દશ આનાનું નુકશાન થયું છે.**

અમે વી. પી. મોકલ્યા પછી ઘણા ભાઇઓના એવા કાગળો આવવા લાગ્યા કે અમને રૂ. ૧૦–૮–૦નું વી. પી શા માટે કર્યું છે? તમે બે વર્ષનું લવાજમ લેવા માગો છો કે લવાજમમાં વધારો કર્યો છે? આથી અમને જણાય છે કે ઘણા ભાઇઓએ વિશ્વમંગલના અંકોમાંની અમારી સૂચનાઓને ધ્યાનમાં લીધી નથી. આથી અમે જે ભાઇઓએ રૂ. ૧૦–૮–૦ નાં વી. પી. નો **અસ્વીકાર કર્યો છે તેમના ઉપર વિશ્વમંગલના એક જ વર્ષના લવાજમથી મહાભારતનો તૃતીય ખંડ રૂ. ૫–૪–૦ ના વી. પી. થી મોકલીશું. જેઓને આ વી. પી. સ્વીકારવાની ઇચ્છા ન હોય તેઓને કૃપા કરી એક પોસ્ટકાર્ડ લખી જણાવવા વિનન્તિ છે.**

જે ભાઇઓએ રૂ. ૧૦–૮–૦ નાં વી. પી. સ્વીકાર્યા છે અને જેઓનાં બે વર્ષનાં સામટાં લવાજમ રૂ. ૧૦–૦–૦નાં મનીઓર્ડરો આવેલાં છે તેમના ઉપર-મહાભારત ચતુર્થ ખંડ ચૈત્ર માસમાં તૈયાર થયે રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મોકલી આપવામાં આવશે. અને તેમને બે વર્ષ સુધી વિશ્વમંગલના અંકો મળતા રહેશે.

જીવનમાં જાણવા જેવું

આપણા મનની વાસનાઓને લીધે, વાસનાઓને તૃપ્ત કરવા માટે આપણે કર્મો કર્યા કરીએ છીએ. તે કર્મોનું ફળ લાગતાં તે પછી મનમાં ફરી બીજી નવી વાસનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે માટે ફરી પાછાં નવાં કર્મોમાં જીવ જોડાય છે. આમ વાસનાઓનાં બંધનમાં અને કર્મોનાં ફળો ભોગવવામાં જીવ ઘણા કાળથી ભમ્યા કરે છે. કર્મફળોની આસક્તિમાંથી છૂટી જીવ જ્યારે સ્વસ્થ–આત્મસ્થ થાય ત્યારે જ તેને પોતાનો નિજ આનંદ અનુભવાય. મનની તૃષ્ણાઓ–વાસનાઓનો વિલય થઈ નિજાનંદનો અનુભવ કરવા માટેના અનેક ઉપાયો છે. કેટલાક ભક્તિ વડે ઈષ્ટ દેવના સ્વરૂપમાં મનને સ્થિર કરે છે, કેટલાક સર્વ જીવોમાં આત્મદર્શન કરી તેમની સેવામાં આનંદ માણતા વાસનાઓને તરે છે, કેટલાક વિષયોની તુચ્છતાનો અનુભવ કરી તેમના ઉપર વૈરાગ્ય ધારણ કરી તેમનાં બંધનોને તોડે છે. કેટલાક વિવેકદૃષ્ટિ વડે પોતાના મનના વિચારો અને તેની વાસનાઓનું નિરીક્ષણ કરતા વાસનાઓને કાબુમાં લઈ તેમને અનીતિને રસ્તે જતી અટકાવી ધર્મપૂર્વક અર્થ, કામ અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક જગતની સર્વ લીલાને આત્માના વિલાસરૂપે નિરખતા તેનાં સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વોથી આત્માને નિર્લેપ સમજતા તટસ્થ વૃત્તિથી નિજાનંદનો અનુભવ કરે છે. આમ અનેક પ્રકારોથી મનને વાસનાઓમાં લપેટાતું બચાવી સ્વચ્છ કરી પોતાના મુક્ત, તૃપ્ત અને નિરપેક્ષ સ્વરૂપના આનંદનો અનુભવ કરી શકાય છે. દરેક માણસોનાં મન જુદી જુદી રીતે ઘડાએલાં હોય છે. તેથી કોઈના મનને જ્ઞાનયોગ, કોઈના મનને ભક્તિયોગ, કોઈને વિવેકવિચાર, કોઈને સેવા, કોઈને વૈરાગ્ય, કોઈને ધ્યાન, કોઈને જપ, કોઈને નામસ્મરણ વગેરેમાંથી ગમે તે પ્રકાર અન્તઃકરણને–મનને શુદ્ધ અને સ્થિર કરવામાં અનુકૂળ થાય છે. આમાંના દરેક ઉપાયો મનને સ્થિર અને શુદ્ધ કરવામાં મદદ કરનારા છે તે વિષે કશી શંકા નથી. તેથી જે ઉપાય–જે પ્રકાર–મનને સ્વાભાવિક લાગતો હોય, અનુકૂળ લાગતો હોય તે વડે મનને સ્વસ્થ કરી આત્મસુખ માટે અભિમુખ થવું એ જ સર્વ જીવો માટે કલ્યાણમય દિશા છે.

આપણું સાધારણ આયુષ્ય પચાસ વર્ષનું ગણીએ તો એક વર્ષના ૩૬૦ દિવસ એટલે ૫૦ વર્ષના ૧૮૦૦૦ દિવસ થયા. તેને ચોવીસે ગુણતાં ૪,૩૨૦૦૦ ચાર લાખ બત્રીસ હજાર કલાક થયા. આટલા બધા કલાકનું મનુષ્યજીવન હોવા છતાં તે પોતાના મનને આત્મસ્થ કરવાના પ્રયત્નમાં કેટલા કલાક રોકતો હશે? દરેક મનુષ્યે પોતાના આયુષ્યના આટલા મોટા સમયમાંથી રોજ અમુક સમય તો પોતાના ઈષ્ટદેવના સ્મરણ માટે નિશ્ચિત કરી જ લેવો જોઈએ. નહિ તો પછી આત્માને છોડી દઈને શરીરના મડદાની જ સેવા કરવામાં આપણે આપણું જીવન વ્યર્થ વેડફ્યું ગણાય. શરીર તો એક વખત મડદું બની જ જવાનું છે. તે વખતે તમારા મને આત્મવિચાર દ્વારા જેટલો વિકાસ સાધ્યો હશે, આત્માની જેટલું નજીક ગયું હશે, તેટલો જ પ્રકાશ, તેટલું જ સુખ, તેટલી જ સ્વસ્થતા, તેટલું જ શ્રેય તમારી પાસે રહેવાનું છે. આ બાબતનો વિચાર કરી લો–નિર્ણય કરી લો અને નિત્ય ઈશ્વરસ્મરણ કરો, નામસ્મરણ કરો અને વિષયવાસનાને જીતવાની શક્તિ મેળવવા નિત્ય-અન્તર્યામીની પ્રાર્થના કરો. આ વિષેનું વિશેષ વિવેચન વિશ્વમંગલના ચોદમા વર્ષના બીજા અંકમાં આપવામાં આવશે. ૐ તત્ સત્।

અમેરિકામાં મોટર બનાવવાનાં કારખાનાંઓએ ઝડપી પ્રગતિ કરી છે. દર એક સેકન્ડે ત્યાં એક મોટર બને છે. અમેરિકાની કૈસર કોરપોરેશને ૧૯૪૯ માં ૧,૨૦૦,૦૦૦ મોટરો અને ટ્રકો બનાવી હતી એ ઉદ્યોગમાં ७८०,००० માણસોને રોજી મળી હતી. તમારો ઉદ્યોગ આત્મસ્થ થવા પ્રત્યેનો છે. તમે દર સેકંડે કેટલા નામજપ કરો છો અને તમારા દ્વારા કેટલા માણસોને સેવા મળે છે?

જીવન દરમ્યાન ઓછામાં ઓછા ૧૦૦૦ કલાકનો જપ કરવાનો સંકલ્પ કરનાર ભાઈ–બહેનોએ પોતાનાં નામ શ્રી ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલયમાં લખી જણાવવાં.

અધ્યાત્મ ભાગવત

લેખકઃ—
સ્વામી શ્રી માધવતીર્થજી

ભગવાનનું સ્વરૂપ કેવું છે?

(ગતાંક પૃષ્ઠ ૮૬૫ થી ચાલુ)

ભગવાનનું સ્વરૂપ કેવું છે, એ પ્રશ્ન ઘણા માણસો પૂછે છે. તેનો સીધો અને ટુંકો જવાબ તો એ છે કે ભગવાનને જાણનારનો સ્વભાવ કેવો છે તેની તપાસ કરવી જોઈએ. એટલે જેવી દૃષ્ટિ તેવી સૃષ્ટિ જોવામાં આવશે અને જેવી દૃષ્ટિ તેવા ભગવાન જોવામાં આવશે. એ બાબત હવે દશમ સ્કંધના ૧૨ મા અધ્યાયમાં (અઘાસુરના ઉદ્ધારના પ્રકરણમાં) શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને સમજાવે છે.

ગયા પ્રકરણમાં છેવટના ભાગમાં એમ બતાવવામાં આવ્યું કે ભગવાન જ્યારે ગોવાળીઆની સાથે રમતા હતા ત્યારે આંખમીંચામણીની રમત કરતા હતા અને પૂલ બાંધવાની રમત કરતા હતા. તેના આધ્યાત્મિક અર્થ ત્યાં આપવામાં આવેલ છે. હવે શુકદેવજી એમ કહે છે કેઃ—

कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्यूथीकृत्य स्ववत्सकान् ।
चारयन्तोऽर्भलीलाभिर्विजहुस्तत्रतत्र ह ॥

અર્થ—બધા ગોવાળીઆઓએ શ્રીકૃષ્ણના અગણિત વાછડાની સાથે પોતાના વાછડા મેળવી દીધા અને તે બધાને ચરાવતા જ્યાંત્યાં ઘણા પ્રકારની લીલા કરતા ફરતા હતા. જ્યાંસુધી જીવ પોતાની વૃત્તિઓ ચેતનની સાથે મેળવી દેતા નથી ત્યાંસુધી વૃત્તિ કાંઈ કામ કરી શકતી નથી. છતાં એ વૃત્તિના કાર્યમાં અનેક જાતની વિચિત્રતા માલુમ પડે છે. રેડીઓમાં પહેલાં તેજ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે, પછી તેમાં વેવ-લેન્થ મૂકીને અનેક પ્રકારનાં સંગીત મેળવી શકાય છે, તેમ અનંતગુણવાળા ચેતનની સાથે જ્યારે માણસોની વૃત્તિ ભળે છે ત્યારે તેમાં અનેક પ્રકારની ક્રીડા જોવામાં આવે છે. સીનેમામાં પણ પહેલાં તેજ ઉત્પન્ન કરીને પછી એ તેજને એક જગ્યાએ લાવવામાં આવે છે અને બીજી બત્તીઓને બંધ કરવામાં આવે છે. પછી તેમાં ફીલ્મની માયા મૂકીને અનેક ચિત્રો બતાવવામાં આવે છે. તેવી જ રીતે ભગવાનના તેજમાંથી અનેક પ્રકારના જીવોની અનેક પ્રકારની લીલા બની રહે છે. તેમાં કેટલાક પ્રકાર નીચે આપવામાં આવેલ છેઃ—

સામાન્ય અર્થ

૧ ગોવાળીઆ એકબીજાની વસ્તુ ચોરી લેતા હતા અને જ્યારે વસ્તુના ધણીને ખબર પડી જતી હતી ત્યારે લેવાવાળો તે બીજાની પાસે ફેંકી દેતો હતો અને બીજો ત્રીજાની પાસે તે ફેંકી દેતો. વળી મૂળ માલિકને ખબર પડી જાય તો તેની વસ્તુ તેને પાછી આપી દેવામાં આવતી હતી. ૧૦. ૧૨. ૫.

૨ જો કૃષ્ણચંદ્ર વનની શોભા જોવા માટે થોડા દૂર જતા રહે તો ગોવાળીઆ એવી રમત રમતા હતા કે, "પહેલાં હું તેને અડી જાઉં, બીજો કહે કે હું અડી જાઉં." એમ રમત કરતાં શ્રીકૃષ્ણને અડીને આનંદ માણતા હતા. ૧૦. ૧૨. ૫.

૩ કોઈવાર બંસી બજાવતા, કોઈવાર શિંગડાના શબ્દ કરીને, કોઈવાર ભ્રમરની સાથે ગાતા હતા અને કોઈવાર કોયલોની સાથે કૂકકૂક, પણ કરતા હતા. ૧૦. ૧૨. ૭.

આધ્યાત્મિક અર્થ

૧ રાજદ્વારી બાબતોમાં આવી જ માયા જોવામાં આવે છે. કોઈ એક નાના રાજ્યને મોટું રાજ્ય પોતાને સ્વાધીન કરી લે છે, વળી કોઈવાર તે બીજાને આપી દે છે અને કોઈવાર મૂળ માલિકને પણ પાછું મળે છે. ભગવાન બધામાં હોવા છતાં આવી રમત જોવામાં આવે છે અને સામાન્ય દૃષ્ટિના માણસોને તેમાં રાગદ્વેષ પણ થાય છે.

૨ ધ્યાનમાં જ્યારે આત્માનું ચૈતન્ય દૂર ગયું હોય તેવું લાગે અને તરત અનુભવમાં ન આવે ત્યારે પણ ધ્યાન કરનારા કેટલાક જીવો ઉત્સાહ રાખીને એમ માનતા કે પહેલો અનુભવ મને થશે. ત્યારે બીજો ભક્ત એમ માને કે પહેલાના સાધન કરતાં મારૂં સાધન વધારે સારૂં છે અને હું પહેલાં આત્મસાક્ષાત્કાર કરી લઈશ.

૩ અહીં સમજવાનું એવું છે કે લાઉડસ્પીકરમાંથી પણ એક જ સત્તામાંથી અવાજ આવે છે. ભ્રમરના જેવા

૪ કોઈ આકાશમાં ઊડતા પક્ષીઓની છાયાની સાથે દોડતા, કોઈ હંસોની નકલ કરતા, કોઇ બગલાની પાસે બગલાની માફક બેસી જતા અને કોઇ મોરની સાથે મળીને નાચતા હતા. ૧૦. ૧૨. ૯.

૫ કોઇ વાંદરાના બચ્ચાને પકડી ખેંચતા અને તેની સાથે પોતે પણ ઝાડ ઉપર ચરી જતા અને વાંદરાના જેવું મોં કરી એક શાખાથી બીજી શાખા ઉપર કૂદી જતા હતા. ૧૮. ૧૨. ૯.

૬ કોઇ નદીના થોડા જળમાં ગોથાં લગાવતા હતા અને નદીમાં પડેલાં દેડકાંની સાથે કૂદતા. કોઈ જળમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઇને હસતા અને કોઈ પોતાનો જ અવાજ સાંભળી તેને સારો અથવા ખરાબ કહેતા હતા. ૧૦. ૧૨. ૧૦.

ઝીણા અવાજ પણ એક જ સત્તામાંથી આવે છે અથવા ભ્રમરના અવાજની અંદર અને કોયલોની બોલીમાં પણ એક જ સત્તા બોલી રહી છે અને એવી ભાવના આપણામાં જાગ્રત થાય તો અનેક પ્રકારનો રસ અને આનંદ મળે છે.

૪ આંહી ગોવાળીઆનો અર્થ જીવ કરીએ તો કેટલાક જીવો (બ્રહ્મ હોવા છતાં) પક્ષી થઇ આકાશમાં ઊડતા હતા અથવા પક્ષીરૂપી માયાની છાયાની સાથે દોડતા, કોઇ હંસ જેવા થતા હતા. કોઈ બગલાનાં અને મોરનાં જીવન સ્વીકારી હાલ પણ નાચે છે પણ એ બધામાં એક ચેતનની સત્તા જ કામ કરી રહેલ છે.

૫ હાલમાં વિમાનની સર્વીસનો વિચાર કરીએ તો ઘણા માણસો વિમાનની મદદથી ઇંગ્લાંડમાંથી ઊડીને દરીઓ ઓળંગી અમેરિકા પહોંચે છે. સંચાની મદદથી માણસો પણ વાંદરાના જેવી ક્રીડા કરતાં શીખી ગયા છે.

૬ આંહીં થોડા જળની ક્રીડા એ કામ-ક્રીડા સમજવાની છે. તે વખતે માણસો પણ દેડકાંના જેવા થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે બ્રહ્મ જ માયામાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઇને હસે છે. વળી જ્યારે જ્યારે સમાજમાં એકબીજાની ટીકા થાય છે ત્યારે જો કે બધા અવાજ એક જ ચૈતન્યની સત્તાથી ઉત્પન્ન થાય છે તો પણ અમુક માણસે અને આમ કર્યું અને અમુકે તેમ કર્યું વગેરે વાણીથી અને સંકલ્પોથી રાગદ્વેષ પણ થાય છે. છતાં ઘણા માણસોને એવો પ્રશ્ન થાય છે. બધામાં એક ભગવાન હોવા છતાં આવું કેમ બને છે? તેના જવાબ માટે હવે પછીનો શ્લોક ખાસ ધ્યાન આપવા જેવો છે.

इत्थं सतां ब्रह्मसुखानुभूत्या ।
दास्यं गतानां परदैवतेन।
मायाश्रितानां नरदारकेण
साकं विजह्रुः कृतपुण्यपुञ्जाः ॥

અર્થ–આ પ્રમાણે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની સાથે ભાગ્યવાન ગોપકુમાર ક્રીડા કરતા હતા ત્યારે નીચે પ્રમાણે ભગવાનનું સ્વરૂપ દેખાતું હતું:–

૧ તત્ત્વજ્ઞાની સત્પુરુષોને એમ લાગતું હતું કે આંહી તો બ્રહ્મનો જ આનંદ છે. માયામાં સત્તા ન હોવાથી તે બ્રહ્મમાં કલ્પિત છે. તેથી વાસ્તવમાં બ્રહ્મ સિવાય બીજું કાંઈ નથી.

૨ જે ભક્તોને દાસભાવ ગમતો હતો તેમને એમ લાગતું હતું કે આંહી અમારા ઇષ્ટદેવ જ રમે છે અને બધી તેમની જ લીલા છે

૩ જે માણસો ભગવાનની માયાથી મોહિત થઇ ગયા હતા તેમને એમ લાગતું હતું કે આ તો નંદરાયનો કરશનીઓ છે.

તેવી જ રીતે આપણા સંસારમાં જે જે રમત ચાલી રહે છે તેમાં સાપેક્ષવાદના સાયન્સ પ્રમાણે અને સ્વપ્નના દૃષ્ટાંત પ્રમાણે માયાનો બાધ કરી શકીએ તો માત્ર કેવળ બ્રહ્મ જ રહે છે. બ્રહ્મમાં ગતિ પણ સાપેક્ષભાવે જ દેખાય છે. વાસ્તવમાં બ્રહ્મમાં ગતિ નથી. જેમ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે પણ પૃથ્વી ઉપર રહીને પૃથ્વીની ગતિનો અનુભવ થઈ શકતો નથી પણ સૂર્ય ફરતો લાગે છે તેમ બ્રહ્મની સાથે એકતા પામ્યા પછી બ્રહ્મમાં ગતિ જોવામાં આવશે નહિ પણ બ્રહ્મથી જરા અલગ થઇએ તો બ્રહ્મમાં અનેક જાતની ગતિ અને ક્રીડા જોવામાં આવે છે. તેથી જેઓને દાસભક્તિ ગમે છે તેઓ

ભગવાનથી અલગ રહે છે અને ભગવાનમાં લીલા જુએ છે. વળી જેઓમાં બીલકુલ જ્ઞાન નથી અને જેઓ માયામાં પડ્યા છે તેમને એમ લાગે છે કે ભગવાને આવી બધી રમત કરી શા માટે? જૈન ધર્મવાળા એમ માને છે કે આનંદરૂપ ભગવાનમાંથી દુઃખ નીકળે જ નહિ માટે ભગવાન જેવું કોઈ એક તત્ત્વ નથી પણ બધી રચના બે તત્ત્વથી થઈ છે. તેને અનેકાન્તિક વાદ કહે છે. તેમની દૃષ્ટિએ તેઓ પણ સાચા છે. સાંખ્યમત વાળા પણ બે તત્ત્વ—પ્રકૃતિ-પુરુષ માને છે. ગીતામાં પણ એવા મતનું સમર્થન ઘણી જગ્યાએ જોવામાં આવે છે. ખરો જ્ઞાની પુરુષ બધાના મત બરાબર સમજીને ભગવાનની આવી લીલા જોઈ બધા મતમતાંતરમાં એક સત્તા સમજીને નિત્ય આનંદ લઈ શકે છે. વડોદરામાં થોડો વખત થયાં એક ઉત્તમ ભક્ત અને પંડિત બાલાપ્રસાદજી (શ્રી રામાનુજ સંપ્રદાયવાળા) થઈ ગયા. તે અમને એક વખત ડાકોરમાં શ્રી રણછોડજીના મંદિરમાં મળ્યા હતા. તે એમ કહેતા હતા કે આ એક શ્લોકનો અર્થ મને બરાબર સમજાયો (૧૦—૧૨—૧૧) ત્યારે આખા ભાગવતનું રહસ્ય બરાબર સમજાઈ ગયું. આને વેદાન્તમાં દૃષ્ટિ—સૃષ્ટિ-વાદ કહે છે, અને પ્રો. આઇન્સ્ટાઇનના સાપેક્ષવાદ (Theory of Relativity) ને બહુ મળતો આવે છે, એટલે ભગવાન કેવા છે એ પ્રશ્ન ખોટો છે. ભગવાનને જોવાવાળો કેવો છે તે પ્રશ્ન બરાબર છે. તેથી જોનારે માત્ર પોતાની દૃષ્ટિ ઠીક કરવાની જરૂર છે. જો દૃષ્ટિ ઠીક થાય તો બ્રહ્મ સિવાય કાંઈ જોવામાં આવશે નહિ. આ જ બાબત દશમ સ્કંધના ૬૯મા અધ્યાયમાં જુદાજુદા પ્રકારે સમજાવવામાં આવે છે. ત્યાં નારદજીને ભગવાને પોતાનો ઘરસંસાર બતાવેલ છે અને બધા અંતઃપુરની રાણીઓ સાથે એટલે અંતઃકરણની વૃત્તિઓ સાથે પોતે એક જ રમી રહેલ છે એવું બતાવેલ છે. એવી જેની દૃષ્ટિ પાકી થઇ જાય તેનું ભાગ્ય કેટલું મોટું સમજવું તે માટે શુકદેવજી કહે છે કે:—

यत्पादपांसुर्बहुजन्मकृच्छ्रतो
धृतात्मभिर्योगिभिरप्यलभ्यः ।
स एव यद्दृग्विषयः स्वयं स्थितः
किं वर्ण्यते दिष्टमतो व्रजौकसाम् ॥

અર્થ—અનેક જન્મ સુધી કષ્ટ સહન કરીને પોતાની ઇંદ્રિયો અને મનને સંયમ કરવાવાળા યોગીઓને પણ જેના ચરણની રજ પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે, તે સ્વરૂપ જેની દૃષ્ટિ સામે સાક્ષાત્ જોવામાં આવેલ છે એવા વ્રજવાસીઓના ભાગ્યનું વર્ણન શી રીતે કરી શકાય !

એટલે યોગીઓને ચિત્તની એકાગ્રતાથી પોતાના હૃદયની અંદર પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે પણ જ્યારે તેમનું ધ્યાન છૂટે છે અને તેઓ આંખ ખોલે છે ત્યારે તેમને જગત દેખાય છે. જ્ઞાની ભક્તોને તો આંખ મીંચે તો એક દેખાય છે અને આંખ ખોલે તો પણ એક દેખાય છે. એવા ભક્તોનો મહિમા અગાધ છે.

ટૂંકામાં જેઓને જગતમાં ભૂલ લાગે છે તેઓ માયાની દૃષ્ટિવાળા છે. જેઓને બધા પ્રકારના કર્મમાં બ્રહ્મદૃષ્ટિ રહે છે તેઓ ભાગ્યશાળી છે. પણ કાચી બુદ્ધિવાળા આવી માયામાં ફસી જાય છે તેથી ભગવાનની કૃપાની જરૂર પડે છે. તેઓ કેવી રીતે માયામાં ફસી જાય છે તે બાબત એક સારા દૃષ્ટાંત દ્વારા હવે શુકદેવજી પરીક્ષિત રાજાને સમજાવે છે.

ઉપર પ્રમાણે જ્યારે ગોપ–બાલકો આનંદપૂર્વક ક્રીડા કરતા હતા ત્યારે તેમનો આનંદ જેનાથી સહન થતો ન હોતો એવો એક અઘ નામનો મહા ભયંકર દૈત્ય ત્યાં આવ્યો. અહીં અઘ એટલે કોઈ પાપી વૃત્તિ અથવા ગુણદોષની બુદ્ધિ સમજવી. કેટલાક માણસો સમજે છે કે બધાં ભગવાનનાં સ્વરૂપ છે. તો પણ ગુણદોષની દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થતાં વાર લાગતી નથી. એવી દૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે એમ જાણવું કે કંસરૂપી દ્વૈતભાવમાંથી અઘાસુર રૂપી ખોટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ, પણ તે ખોટી છે એવું જીવને તે વખતે લાગતું નથી અને તે પણ તેનું પ્રમાણ થઈ જાય છે. એક વખત જનાબ ઝીણાને આખું હિંદુસ્તાન એ પોતાનો દેશ લાગતો હતો. પાછળથી તેને ફક્ત મુસલમાનો પોતાના લાગ્યા અને હિંદુઓ દુશ્મન લાગ્યા. એ માયાનો ચેપ એવો વધ્યો કે પાકીસ્તાનવાળા હિંદુઓને ત્યાં રહેવા દેતા નથી, આફ્રીકા વાળા, બીજા દેશના માણસોને ત્યાંથી કાઢે છે, હિંદમાં ભાષાવાર પ્રાંતોની માગણી થાય છે અને પરિણામ એ આવશે કે એક પ્રાંતવાળા બીજા પ્રાંતવાળાને પોતાના પ્રાંતમાં રહેવા દેશે નહિ. આ પ્રમાણે ભેદ વધતો જાય

છે અને ભાગલા પણ વધતા જાય છે. એ માયાની શક્તિ છે, એ અઘાસુરનું રૂપ છે. અઘાસુર પૂતના અને બકાસુરનો નાનો ભાઇ હતો (૧૦-૧૨-૧૪) એટલે જ્યાં વાસના અને દંભ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં પાપ અને ભેદ પણ વધે છે. અઘાસુરને એમ લાગ્યું કે શ્રી કૃષ્ણે મારા ભાઈને તથા બ્હેનને મારી નાખ્યાં, માટે જો હું વ્રજવાસીઓને મારી નાખું તો કૃષ્ણની શક્તિ કુંઠિત થઈ જશે. અંગ્રેજોને હિંદમાંથી જતાં જતાં એમ લાગ્યું કે જો હિંદના ભાગ પડી જાય તો તેમને બદલો મળી જાય.

અઘાસુરે પર્વતના જેવું સ્થૂલ શરીર ધારણ કરી અજગરનું રૂપ લીધું અને જ્યાં ગોપબાલકોની રમત થતી હતી તેના રસ્તામાં તેમને ગળી જવા માટે સૂતો. તેના મુખની અંદર ઘોર અંધકાર હતો અને તેનાં નેત્ર દાવાનળના જેવાં હતાં છતાં ગોપબાલકો તેને ઓળખી શક્યા નહિ અને પરસ્પર એમ વાતચીત કરવા લાગ્યા કે આ કોઈ અજગર જેવા રૂપમાં વૃંદાવનની શોભા વધારી રહેલ છે. તે જો આપણને કનડગે અથવા કાંઇ નુકશાન કરશે તો આપણો કનૈયો તેને એક ક્ષણમાં મારી નાખશે માટે આપણે આંહી રમવામાં કાંઈ હરકત નથી. એમ નિશ્ચિન્ત ભાવે રમતા હતા. એટલામાં અઘાસુર નજીક આવી તેમને ગળી ગયો. તે વખતે શ્રીકૃષ્ણને એમ લાગ્યું કે આ ગોવાળીઆઓને સાચો સર્પ પણ ખોટો હોય એવી ભ્રાંતિ થઇ ગઇ છે. જેમ કોઈ સાચો સર્પ હોય પણ અંધારામાં તેને દોરડી માની પકડવા જાય તો હેરાન થાય છે તેમ ભેદબુદ્ધિવાળી માયા નકશાન-કારક છે છતાં ભેદમાં ઘણા માણસોને રસ આવે છે. કારણ કે એ રીતે ઘણા માણસોના અહંકારને પોષણ મળે છે. તેથી કેટલાક માણસો નવાંનવાં મંડળો કાઢે છે અને તેમાં પોતે પ્રમુખ અથવા ઉપપ્રમુખ અથવા સેક્રેટરી બની અહંકારનો આનંદ ભોગવે છે. એ એક પ્રકારનો સંસાર-રૂપી સર્પ છે. એ બાબત શ્રીમદ્‌ભાગવતના ઉત્સાહ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ કરેલ છે. (૧૨. ૧૩. ૨૧). હિંદમાં સ્વરાજ આવ્યું તો પણ ભેદ ઓછા થયા નથી પણ વધતા જાય છે. એ અઘાસુરનું સ્વરૂપ છે. તેના મોઢામાં બધા ગોવાળીઆ ઘુસી ગયા છે. એવી દશામાં ભગવાનની કૃપાની જરૂર પડે છે. સંસારમાં સમાજમાં વધતી માયા કોઇ જીવના પુરુષાર્થથી જીતી શકાતી નથી તેથી ભગવાનની કૃપાની જરૂર પડે છે.

ભગવાને જાણ્યું કે અઘાસુર એ એક રાક્ષસ છે તેથી પોતાના ભક્તોને તેના પંજામાંથી બચાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં બધા ગોવાળીઆ અઘાસુરના પેટમાં ઘુસી ગયા. તો પણ અઘાસુરે બધાને બહાર કાઢ્યા નહિ. તેણે પોતાના સ્વજનોનો વધ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને ગળવાની ઇચ્છા કરી. ભગવાનને જાણ્યું કે હવે એ ગોવાળીઆઓનો રક્ષક મારા સિવાય કોઈ નથી અને એ બધા મૃત્યુરૂપી જઠરના અગ્નિના કોળીઆ બની ગયા છે. તેથી તેમને દયા આવી. ભગવાનને એવો વિચાર આવ્યો કે આ લીલા બહુ વિચિત્ર છે. ગોવાળીઆઓ જીવતા રહે અને બાળકોની હત્યા ન થાય તેવો ઉપાય શોધવો જોઇએ. એમ વિચાર કરી શ્રીહરિ પોતાના કર્તવ્યનો નિશ્ચય કરી પોતે તેના મોઢામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં ભગવાને પોતાનું શરીર એવું વધાર્યું કે તે અસુર સહન કરી શકયો નહિ, તેથી તેનું પેટ ફાટી ગયું, ગોવાળીઆઓ બહાર નીકળ્યા અને ભગવાને પોતાની અમૃતમય દૃષ્ટિથી જીવતા કર્યા.

આંહી ભગવાને પોતાનું શરીર વધાર્યું તેનો અર્થ એમ થઈ શકે છે કે પોતે બ્રહ્મભાવ ધારણ કર્યો ત્યારે રાક્ષસી વૃત્તિ મારી. તે જ પ્રમાણે જીવ પણ બ્રહ્મભાવ ધારણ કરે તો રાક્ષસી વૃત્તિ મરે છે.

આંહી સમજવાનું એ છે કે ભેદબુદ્ધિ એ અઘાસુર નામનો અજગર છે. એ અજ એટલે માયારૂપી ગર એટલે ઝેર છે. અસહકારનો પવન જ્યારે હિંદમાં ચાલતો હતો ત્યારે પણ ભેદબુદ્ધિ તો હતી જ. માત્ર તે વખતે અંગ્રેજો સાથે અસહકારમાં તે વપરાઇ હતી. હવે એ જ અસહકાર બીજી જગ્યાએ પણ ફેલાવા લાગ્યો છે. ભેદબુદ્ધિ વધે ત્યારે કોઇનું કલ્યાણ થતું નથી. એકવાર કોઈ ઉપર દ્વેષ થયો એટલે તે માણસની બધી વાતો ખરાબ લાગે છે; અને તે પ્રમાણ થઇ જાય છે. જેમ સ્વપ્ન વખતે સ્વપ્નનું જ્ઞાન પ્રમાણ થાય છે તેમ જાગ્રત વખતે જાગ્રતનું જ્ઞાન પ્રમાણ થાય છે. પ્રમાણની ભૂલ શોધતાં જેને આવડે તેને ભગવાનની માયા બરાબર સમજાય છે. એ એવું અઘરૂં કામ છે કે બે હજાર વર્ષ સુધી પશ્ચિમના દેશોના વિદ્વાન માણસોએ કરેલી ભૂલ એક આઇન્સ્ટાઇને પકડી અને તેમાં સુધારો બતાવ્યો અને આઈન્સ્ટાઇનની ભૂલ પ્રો. મીલને પકડી છે. ટુંકામાં, દરેક માણસને પોતાનું જ્ઞાન એ સાચું પ્રમાણ લાગે છે

અને તે વખતે તેમાં ભૂલ જેવી એ બહુ અઘરું કામ છે. એ અઘાસુરનું સ્વરૂપ છે.

અઘાસુરનો મોક્ષ ભગવાને ૫ વર્ષની અવસ્થાએ કર્યો હતો અને એક વર્ષ પછી તે હકીકત ગોપ-બાલકોએ વ્રજમાં જઈને કહી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે વચમાં બ્રહ્માજીને પણ ભગવાને એક પ્રકારની માયા બતાવીને તેમનો મોહ દૂર કર્યો હતો.

હવે પરીક્ષિત રાજા એવો પ્રશ્ન શુકદેવજીને પૂછે છે કે "જે કર્મ ભગવાને બીજા વખતે કર્યું હતું તે તે વખતે કર્યું એમ કેમ બની શકે. એટલે ભગવાને જે કર્મ કુમાર-અવસ્થામાં કર્યું હતું તે કિશોર અવસ્થામાં તેમણે કર્યું એમ કેમ માની શકાય? આ બાબતમાં કોઈ શ્રીહરિની માયા જ કારણ ભૂત હોય તેમ લાગે છે. આંહી એક પ્રકારની કાળની માયાનો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે એક માણસે જે કર્મ ગઈ કાલે કર્યું હોય તે કર્મ તેણે આજે કર્યું એવું કહેવું બની શકે કે નહિ. કાળની માયા બહુ વિચિત્ર પ્રકારની છે. એ વિગતવાર સમજવાની જેમની ઇચ્છા હોય તેમણે અમારું "દેશ અને કાળનું" પુસ્તક વાંચવું અથવા શુકદેવજી પોતે જ હવે પછીની કથામાં ટૂંકામાં સમજાવી આપશે.

આ અધ્યાયમાં ૧૨ મો શ્લોક ખાસ ઉપયોગી છે. તે ઉપરથી જણાશે કે માત્ર પોતાની દૃષ્ટિ ઠીક કરીએ, તો આખું જગત બ્રહ્મરૂપ લાગશે. પણ એ એવું અઘરું કામ છે કે ઘણીવાર જીવો ભૂલમાં પડે છે. એટલું જ નહિ પણ ભગવાનની માયા જોઈને બ્રહ્માને પણ મોહ થાય છે. તે મોહનું રૂપ હવે પછીના ત્રણ અધ્યાયમાં આપવામાં આવેલ છે.

લક્ષ્મી મેળવવાનો સહેલો ઉપાય

શ્રી લીલાધર મ. ભટ્ટ

આજના જમાનામાં માનવ માત્રની પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર લક્ષ્મી છે. દેશ પ્રત્યે બેવફા બની, પોતાના જ ભાઈ-ભાંડુને ભૂખે મારી ધનના ઢગ કરતા કેટલાય માણસો આ ધરતીને પટે વસે છે. પૈસાથી સુખ-સાહ્યબીમાં મહાલતા ધનિકોને જોઈ એની અસર બીજાને પણ લાગે છે. સામાન્ય માનવી પણ ધન પાછળ દોટ મૂકે છે; પણ ચંચળ લક્ષ્મી એમને હાથતાળી દઈ છટકી જાય છે. કોઈની મોટર અને બીજાનો બંગલો જોઇ મને પણ વિચાર આવ્યો કે, અનીતિને તો અનીતિને રસ્તે પણ, એકાદ નાની સરખી મોટર અને એક સુંદર નાનકડો બંગલો હોવો જોઈએ. પણ આ માટે પૈસા જોઈએ. આ માટે મેં મારા વડીલની સલાહ લીધી. વડીલની આંખો ચમકી ઊઠી.

થોડી વાર પછી મને તેમણે લક્ષ્મી મેળવવાનો એક તદ્દન સહેલો ઉપાય બતાવ્યો. મને એમણે પૂછ્યું; 'ભાઈ રે મારા! લક્ષ્મી કોની પત્ની છે તે તું જાણે છે?" મેં મારો જ્ઞાનભંડાર તેમની આગળ ઠાલવ્યો કે લક્ષ્મી સમુદ્રની તનયા, વિષ્ણુ ભગવાનની પત્ની છે. તેમણે પૂછ્યું 'તું એમ તો જાણે છે ને કે તેને આપણે દેવી તરીકે શક્તિના તત્ત્વ તરીકે પૂજીએ છીએ!' મેં હા પાડી. પછી તેમણે સમજણ પાડી; 'જો ભાઈ, લક્ષ્મી દેવી છે, દેવી તરીકેના સર્વ સદ્‌ગુણો તેનામાં આપણે કલ્પીએ છીએ. લક્ષ્મી દેવી પતિવ્રતા છે, આજકાલની રમણીઓની માફક મુક્તવિહારી નથી. તારે જો એને પ્રસન્ન કરવી હોય તો એ પતિવ્રતા હોવાથી તેના પતિ વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા જોઈએ. વિષ્ણુ ભગવાન પ્રસન્ન થશે એટલે પતિની પ્રસન્નતામાં લક્ષ્મી પોતાની પ્રસન્નતા માને છે. માટે વિષ્ણુ ભગવાનને પ્રસન્ન કર, તેથી આપોઆપ લક્ષ્મી તેમની દાસી તરીકે તારી ઉપર પ્રસન્નતા દાખવશે જ. પછી તને શી ખોટ? જો ને આપણા મહાત્માજી અકિંચન હતા, પણ તેમણે પોતાનાં સુકાર્યોથી પ્રભુને પ્રસન્ન કર્યા. તેથી લક્ષ્મી તેમનાં ચરણોમાં આળોટતી. લક્ષ્મી મેળવવાનો આ સહેલો ઉપાય અજમાવી જો.'

મને થયું આ તો બહુ જ સરળ ઉપાય છે. કેમ, તમને પણ લાગે છે ને કે આ સહેલો ઉપાય છે? જો એમ લાગતું હોય તો આજથી જ તમારાં સુકૃત્યોથી પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા માંડો. પછી તમને લક્ષ્મીની ખેવના નહીં રહે.

उद्धरेदात्मना त्मानम्

लेખક :
શ્રી ભોગીન્દ્રરાય નાનાલાલ વૈદ્ય
બી. એ.; બી. ટી.

માનવ શરીર મળવું ઘણું મુશ્કેલ છે. અનેક જન્મના સંચિત કરેલા પુણ્યના પ્રભાવે મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થાય છે. અનેક કુશરીરોમાં–નીચ યોનિઓમાં–ભ્રમણ કરતા કરતાં કોઇ સુયોગના બળે આવી સુંદર તક આપણને મળે છે. શાસ્ત્રોનો અભિપ્રાય છે કે શરીર ક્ષણભંગુર છે, માટીની બનેલી આ કાયા માટીમાં મળી જશે અને કાચા ઘડાની માફક એનો વિશ્વાસ ન કરાવો જોઈએ. આ અભિપ્રાય લક્ષમાં રાખી સાંસારિક વિષયો પ્રત્યે વૈરાગ્ય જરૂર કેળવવો; પરંતુ આનો અર્થ એ નથી થતો કે આપણે આપણા શરીર પ્રત્યે બેદરકાર રહેવું અથવા એના ઉપયોગ પ્રત્યે ધ્યાન ન આપવું. આપણે ધારીએ તો આ માનવ જીવનમાં જ આપણે સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકીએ. સંત–મહંતોએ આ શરીરને મોક્ષનું સાધન માન્યું છે. મહાત્માશ્રી તુલસીદાસજીએ યથાર્થ જ ગાયું છે કે—

બડે ભાગ માનુષ તન પાવા
સુર દુર્લભ સબ ગ્રંથ હિ ગાવા
સાધન-ધામ : મોક્ષ કર દ્વારા
પાઇ ન જેહિ પરલોક સંવારા
સો પરત્ર દુઃખ પાવઇ સિર ધુનિ ધુનિ પછિતાઇ
કાળ હિ કર્મ હિ ઈશ્વરહી, મિથ્યા દોષ લગાઇ.
જો ન તરે ભવસાગર નર સમાજ અસ પાઇ
સો કૃત નિંદક મંદમતિ આત્માહન ગતિ જાઈ.

આવું દુર્લભ માનવશરીર મેળવ્યા છતાં જેઓ આ જીવનને વિલાસી બનાવે છે અને ઇન્દ્રિયજનિત મિથ્યા વિષયોમાં જેઓ તલ્લીન બને છે તેઓ ખરેખર પોતાના જ શત્રુ બને છે. તેઓ હાથે કરીને પોતાના પગે કુહાડો મારે છે. શ્રુતિઓ અને સ્મૃતિઓ આવા મનુષ્યને આત્મહન્ કહે છે. એક શ્રુતિવચન છે કે—

असुर्या नाम ते लोका अन्धेन तमसाऽऽवृताः ।
तांस्ते प्रेत्याभिगच्छन्ति ये के चात्महनो जनाः ॥

અર્થઃ—અસુરોની જે પ્રસિદ્ધ નાના પ્રકારની યોનિઓ અને નરકરૂપ લોક છે તે સઘળા અજ્ઞાન તથા દુઃખ-ક્લેશરૂપ મહાન્ અંધકાર વડે આચ્છાદિત છે. જે કોઈ આત્માની હત્યા કરનાર મનુષ્ય છે તે મરીને આવા ભયંકર લોકમાં વારંવાર ધકેલાય છે.

અન્ય સઘળાં શરીરોથી માનવદેહ શ્રેષ્ઠ છે અને દુર્લભ પણ છે. ભગવાનની કૃપાથી જન્મ–મરણ રૂપ સંસારસાગર તરી જવા માટે જ આ દેહ મળ્યો છે. સર્વત્ર વ્યાપ્ત સત્સ્વરૂપ પરમાત્માને છોડી જેઓ અસત્‌ની ઉપાસના કરે છે તેવા મનુષ્યો પરમાત્માથી વિમુખ રહે છે. શરીરનો ઉપયોગ આત્મકલ્યાણની સાધના માટે છે. જે શરીર દૈવી આજ્ઞાઓનું પાલન કરતું નથી અને પોતાને હિતકર પ્રવૃત્તિઓની સાધના જે શરીર વડે થતી નથી એવા શરીરમાં અને મુડદાંમાં ફેર શું ? ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ શુભ રીતે કરવાનો છે. કજીયાકંકાસ કરવા, પારકાની નિંદા કરવા, કટુ વચનો બોલવા કે તામસી ભોજન કરવા માટે જીભનો ઉપયોગ ન થવો જોઈએ. બીજાને માઠું ન લાગે અને મનને ઉદ્વેગ ન થાય એવાં સત્ય પ્રિય અને હિતકારી વચનો બોલવા માટે જ અને પ્રભુભજન કરવા માટે આપણને જીભ મળી છે. પવિત્ર ભગવદ્ ભજનો અને શ્રુતિ સ્મૃતિમાં કહેવાએલી માનવ કલ્યાણની સુંદર વાતો સાંભળવા માટે જ કાનનો ઉપયોગ થવો જોઈએ, નહિં કે પરનિંદા સાંભળવામાં. હૃદયને પવિત્ર પ્રેરણા આપે એવાં મંગળકારી દૃશ્યો જોવા માટે આંખો મળી છે. તેનો ઉપયોગ હલકાં, વિષયોને ઉત્તેજન આપે તેવાં અને એ રીતે મનને મલિન બનાવે તેવાં દૃશ્યો જોવા માટે આંખોનો ઉપયોગ ન થાય. જે હાથોથી દાનપુણ્ય જેવાં સત્કાર્યો કે સેવા ન થાય એ હાથ મુડદાના હાથ માફક નકામા છે. જે હૃદય ભગવાનમાં તન્મય બનતું નથી, પરમેશ્વરના ગુણાનુવાદ કે નામ સાંભળતાં અને દરિદ્રનારાયણોનાં દુઃખો સાંભળતાં જે હૃદય દ્રવતું નથી તે હૃદય નથી પણ પત્થર છે. ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ યોગ્ય રીતે ન થાય તો તેને પત્થર સમાન જડ ગણવી જોઈએ. માનવ કલ્યાણ માટે મેળવેલ શરીરની શક્તિઓ વેડફી નાખીએ તો શરીર મળ્યું શા કામનું ? નિરર્થક એક સન્મિત્રની માફક શરીર આપણો ઉદ્ધાર કરે તો જ માનવજન્મનું સાર્થક થયું ગણાય. સંસારની ઉપાસનાનો ત્યાગ કરી સત્‌નું સેવન કરતાં શીખીએ ત્યારે જ મન-સંચાલિત જીભ વગેરે ઇન્દ્રિયો શુદ્ધ થાય અને આત્મ-કલ્યાણની સાધનામાં તેઓ સહાયભૂત થાય. આ વિર-

યમાં પુરુષાર્થની ખૂબ આવશ્યકતા છે. પુરુષાર્થહીન પુરુષને કોઈ પણ સિદ્ધિ ન મળે. પ્રમાદીને યશ મળતો નથી. પ્રમાદ એટલે મૃત્યુ. આગળ વધવામાં પ્રમાદ એક મોટો અંતરાય છે. આળસનો ત્યાગ ન થાય તો આગળ ન વધાય એ દેખીતું છે. આપણે પછાત રહીએ છીએ તેમાં આપણો જ દોષ છે. આપણે જ આપણા વિનાશ માટે જવાબદાર છીએ. પોતાના પ્રિય ભક્ત ઉદ્ધવજીને ઉપદેશ આપતાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે:—

नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभंप्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम्।
मयाऽनुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा

અર્થાત્ આ મનુષ્યશરીર સમસ્ત શુભ ફલોની પ્રાપ્તિનું મૂળ છે. સત્કર્મ કરનારાઓ માટે સુલભ અને દુષ્કર્મ કરનારાઓ માટે દુર્લભ છે. સંસાર-સાગર તરી જવા માટે તે એક સુદૃઢ નૌકા છે. ગુરુનું શરણ લેતાં જ તેઓ એ નૌકાના સુકાની બને છે અને તેનું સંચાલન હાથમાં લે છે; અને મારું સ્મરણ કરતાં જ હું તે નૌકાને યોગ્ય અનુકૂળ વાયુરૂપે લક્ષ્ય તરફ આગળ વધવામાં મદદ આપું છું. આટલી સગવડ હોવા છતાં પણ આ શરીર દ્વારા સંસાર ન તરાય તો એ મનુષ્ય પોતાના આત્માને હણનારો થાય છે—પોતાને અધઃપતનને માર્ગે તે લઈ જાય છે.

કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ માટે ચાર પ્રકારની કૃપાની જરૂર, શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે. (૧) ઈશ્વરકૃપા (૨) ગુરુકૃપા (૩) શાસ્ત્રકૃપા અને (૪) આત્મકૃપા. પહેલા પ્રકારની કૃપા તો સર્વત્ર વરસી રહી છે. ભગવાન સ્વભાવે દયાળુ છે. મનુષ્યશરીર પણ એની અહૈતુકી દયાનું જ ફળ છે. ઈશ્વરની માફક સદ્ગુરુઓ પણ દયાળુ જ હોય છે. સૌનું ભલું કરવું એ ગુરુઓનું કર્તવ્ય છે. પારસમણિ લોહના કકડાને સોનું બનાવે છે, પણ એ કકડાને પારસમણિ બનાવતું નથી. પરંતુ, ગુરુઓ તો શિષ્યને પોતાના જેવા જ બનાવી દે છે. આ તેમની વિશેષતા છે. ઉપનિષદ, ગીતા વગેરે શાસ્ત્રોનો નિયમિત સ્વાધ્યાય થાય તો તેમની કૃપાનો પણ અભાવ નથી. ખરી વાત તો એ છે કે આત્મકૃપાની ખામી મનુષ્યોમાં દેખાય છે. મન જેટલું એકાગ્ર જોઈએ તેટલું એકાગ્ર નથી. મહાન સિદ્ધિ મેળવવી હોય તો તૈયારી પણ મહાન જોઈએ. અલ્પ સાધનથી જબ્બર વિજય કેમ મળે! સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણશરીરરૂપી ત્રિપુરમાં રખડનાર અજ્ઞાનરૂપી રાક્ષસનો નાશ કરવાનો છે. આ કામ કંઈ જેવું તેવું નથી. સંત્સંગથી અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય વધારવાનાં છે. આત્મકૃપા થાય તો ઈશ્વર, ગુરુ અને શાસ્ત્રો તો આપણી સહાયમાં છે જ. પરંતુ અફસોસની વાત છે કે, મનુષ્યો અવિદ્યાના ચક્કરમાં એવાં ફસાઈ ગયાં છે અને વૈભવવિલાસના મિથ્યા માયિક ઝગઝગાટમાં એવાં તો અંજાઈ ગયાં કે, તેમને પોતાનાં 'કર્તવ્યોનું' ભાન પણ રહેતું નથી, પોતે શા માટે જગતમાં આવ્યા છે તેનું પણ તેને જ્ઞાન રહેતું નથી અને આ રીતે ભાન ભૂલેલો અને જ્ઞાનભ્રષ્ટ માનવી આત્મકૃપા કેમ મેળવી શકે? નિરર્થક ઉપાધિઓમાં ફસાયેલા અને મારુંમારું કરી અમૂલ્ય જીવન વ્યર્થ ખોઈ દેનારને ઈશ્વર પણ કેમ સહાય કરે તથા ગુરુઓ પણ શું જાદુઈ ચમત્કાર કરે! આવા ધાંધલિયા જીવને શાસ્ત્રો વાંચવાની, સાંભળવાની કે વિચરવાની ફુરસદ પણ ન મળે તો શાસ્ત્રો શું કરી શકે? આથી ફલિત થાય છે કે, આત્મકૃપા વિના આત્મકલ્યાણ ન સાધી શકાય. આપણો ઉદ્ધાર કે વિનાશ આપણા જ હાથમાં છે. અન્યને એ બાબત જવાબદાર ગણવા કે તેમના પર દોષારોપણ કરવું-એ આપણી ભૂલ છે. આ બાબત સ્પષ્ટ કરવા એક નીચે આપેલું દૃષ્ટાન્ત અસ્થાને નહિ ગણાય.

આસપાસ સુંદર સાગરથી વીંટાયેલા કોઈ એક સુરમ્ય પ્રદેશ પર ત્યાંના મુખ્ય શહેર મણિનગરમાં રાજાઓ રાજ્ય ચલાવતા હતા. અને લોકો સમૃદ્ધ હતા. ત્યાંની રાજ્યવ્યવસ્થામાં એક વિચિત્ર રિવાજ હતો. પ્રથા એવી હતી કે દર વર્ષે રાજા નિવૃત્ત થાય અને નવા રાજાની વરણી થાય. એટલું જ નહીં પણ જૂના રાજાએ વ્યવસ્થામંડળના નિર્ણય અનુસાર ફરજિયાત જળસમાધિ લેવી પડતી. આ પ્રથાની અસર રાજાઓના માનસિક વલણ પર ખૂબ થતી. ચિંતાને કારણે તેઓ રાજ્યવહીવટનાં કાર્યો પર જોઈતું ધ્યાન ન આપી શકતા અને ભવિષ્યના વિચારમાં દુઃખી થતાંથતાં માનસિક વ્યથાનો તેઓ ભોગ બનતા. એમનું જીવન રસહીન બની જતું. આમ સામાન્ય વ્યવહાર ચાલતો પરંતુ એક વખત કોઈ ઇન્દ્રસેન નામે એક બુદ્ધિશાળી, કાર્યદક્ષ અને ધીરગંભીર રાજા ગાદીએ આવ્યો. ઇન્દ્રસેને તરત જ રાજ્યવહીવટમાં સુધારા કરવા માંડ્યા. વર્ષનો એક પણ દિવસ વ્યર્થ ન જવા દેતો તે પોતાનું જાહેર તેમજ ખાનગી જીવન વ્યવ-

સ્થિત રીતે અને પ્રસન્ન ચિત્તથી પસાર કરવા લાગ્યો. વિદ્વાન પુરુષોની સલાહ લેવાનું તે ચૂકતો નહિ. પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ તેણે પ્રજાનાં તેમજ પોતાના ભાવિ હિતમાં કરવાનો ક્રમ ચાલુ રાખ્યો. ફુરસદની વેળાએ ઉદ્યાનોમાં જળવિહાર કરવા માટે તેણે તરવાનું પણ ચાલુ રાખ્યું અને પોતાના પ્રદેશની સામે પાર આવેલ બીજા બેટ પર પણ એવાં આનંદનાં સાધનોની વ્યવસ્થા કરી. વર્ષ પૂરું થયું અને નિયમ પ્રમાણે રાજ્યના વ્યવસ્થામંડળે જળસમાધિ લેવાની તેને માટે ગોઠવણ કરી. જળસમાધિ અપાઈ પણ ગઈ, પરંતુ ઇન્દ્રસેન આથી ન ગભરાતાં પોતાનાં બંધનો તોડી સામે પાર તરી ગયો અને પોતાના ઉદ્ધાર અર્થે તૈયાર થએલ બાગબગીચા, મહેલો વગેરે સાધન-સામગ્રીનો ઉપભોગ કરવા લાગ્યો. અહિં તેને કોઈ વિચિત્ર પ્રથાના બંધનમાં રહેવાનું ન હતું. બન્ને પ્રદેશ પર તેણે પોતાનું જીવન ઉજ્જવળ રીતે ગાળ્યું અને તે સુખી થઈ ગયો.

આ તો એક કલ્પિત કથા છે, છતાં તેનું તાત્પર્ય સ્પષ્ટ છે. માનવશરીરનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો તેનો આ ભવ પણ સુધરે અને આવતો ભવ પણ સુધરે. બીજા રાજાઓએ પોતાના શત્રુનું કામ પોતે જ કર્યું અને વ્યર્થ ચિંતાઓ કરી જીવન એળે ગુમાવી નાખ્યું. પરંતુ ઇન્દ્રસેને પોતાનું જીવન સુધાર્યું. ઘણાઓને અન્ય રાજાઓની મૂર્ખાઈ પ્રત્યે હસવું આવશે, પરંતુ આપણા જીવન પર દૃષ્ટિ ફેંકશું તો આપણને આપણી મૂર્ખાઈ જણાયા વિના રહેશે નહિ. આપણે જીવનમાર્ગમાં કયે માર્ગે જઈ રહ્યા છીએ? એ માર્ગ આપણાને પ્રકાશ તરફ દોરી જાય છે કે અંધકાર તરફ? આપણું જીવન શા માટે? આપણા વિચારો કેવા છે? વ્યવહારમાં આપણે કોને અધીન રહીએ છીએ—મન-નિયંત્રિત ઇન્દ્રિયોને કે સ્વતઃસિદ્ધ સચ્ચિદાનંદ રૂપ આત્મદેવને? આ પ્રશ્નો વિચાર માગી લે છે. ઇન્દ્રસેનની માફક ખરો બુદ્ધિશાળી તો એ જ છે કે જેને જીવતાંએ આવડે અને મરતાંએ આવડે. જે મનુષ્ય જીવતાં ભગવાનને ભૂલતો નથી તેને મરતાંમરતાં પણ 'ભગવાન જરૂર સાંભરશે. જીવતાં આવડે તેને મરતાં જરૂર આવડે.

ટૂંકમાં, ઉત્તમ મનુષ્યદેહ મેળવ્યા, છતાં આપણે આપણું હિત ન સાધીએ તો ક્યારે સાધીશું? આપણા કર્મસમૂહને ઇશ્વરની પૂજામાં અર્પણ ન કરીએ અને કામોપભોગને જ જીવનનું પરમ ધ્યેય માનીએ તથા કામવિવશ બનીને જેતે વિષયની પ્રાપ્તિ માટે યત્ન કરીએ અને તેમાં તલ્લીન બની જઈએ તો વાસ્તવિક દૃષ્ટિએ આપણે આપણા મોત તરફ જ જઈ રહ્યા છીએ એમ ચોક્કસ માનવાનું છે. કામભોગપરાયણ મનુષ્યોને ભવિષ્યમાં પશ્ચાત્તાપ કરવાનો રહે છે. તેમનું જીવન નિરર્થક વેડફાઈ જાય છે અને કર્મબંધનના કઠોર કાયદા હેઠળ તેમણે ફરીથી નીચ યોનિઓના ચક્કરમાં ફસાવાનું રહે છે. મનુષ્યજન્મને રત્નચિંતામણિ કહ્યો છે એ ખોટું નથી. આવા અમૂલ્ય રત્નને ન ઓળખી ફેંકી દેનાર મૂર્ખાઓ પોતાની પ્રગતિ કેમ સાધી શકે! સ્થિર બુદ્ધિથી વિચાર કરવાની ખૂબ જરૂર છે. શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતાં કરતાં અને શાસ્ત્રોએ દેખાડેલ શ્રવણમનનાદિ સાધનોનો આશરો લેતાંલેતાં જીવનનો માર્ગ જરૂર સરળ થશે. આપણે આત્મહન ન બનીએ, પરંતુ પરમ કૃપાળુ આત્મદેવની કૃપા મેળવીએ. આ કૃપાને પરિણામે આપણે જરૂર સુખી થઈશું. વર્તમાન જીવનની એક પણ પળ નિરર્થક ન ગુમાવતાં પોતાના કર્તવ્ય પંથે શ્રદ્ધાથી નિશ્ચિત પગલે આગળ વધનારનું ભાવિ જીવન પણ ઉજ્જ્વળ બને છે અને તેને પરિણામે પરમાત્માના આનંદનો અનુભવ પણ થવા માંડે છે.

—: સુખદુઃખ સમાન :—

(સદ્ગુરુ માતાના જાય (૨) બાળકના અંગમાં...રાગ)

સુખ દુઃખ સરખા જણાય (૨) ભક્તોના દીલમાં
હરદમ ગુણલા ગવાય (૨) ભક્તોના દીલમાં—ટેક

ભક્તોના દીલમાં અમીનાં ઝરણાં
વહે છે અમૃત ધાર (૨) ભક્તોના દીલમાં—સુખ-૧

પોતે તરે અને બીજાને તારે
હૈયું કલ્યાણકાર (૨) ભક્તોના દીલમાં—સુખ-૨

ભલું કરવાનો ભાવ બતાવે છે
હૈયે ન માન અપમાન (૨) ભક્તોના દીલમાં—સુખ-૩

પાપી કર્મોથી ભક્તો દૂર રહે છે
હૈયે હરિનું રે નામ (૨) ભક્તોના દીલમાં—સુખ-૪

ભક્ત શ્રી છગનલાલ ચોકસી

નવનાથ કથામૃત

લેખક
કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંક પૃ ૮૫૯થી ચાલુ)

अहिंसा प्रथमं पुष्पं पुष्पमिन्द्रियनिग्रहः ।
सर्वभूतदया पुष्पं क्षमा पुष्पं विशेषतः ॥
ध्यानं पुष्पं तपः पुष्पं ज्ञानं पुष्पं तु सप्तमम् ।
सत्यं चैवाष्टमं पुष्पं तेन तुष्यन्ति देवताः ॥

ભાવાર્થ–અહિંસા એ પહેલું પુષ્પ, બીજું પુષ્પ ઇન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવો તે, પ્રાણી માત્રના ઉપર દયા રાખવી એ ત્રીજું પુષ્પ. સર્વ કાળે ક્ષમા રાખવી એ ચોથું અગત્યનું પુષ્પ છે. ધ્યાન એ પાંચમું, તપ એ છઠ્ઠું, જ્ઞાન સાતમું અને સત્યનું પાલન એ આઠમું પુષ્પ છે. ધર્મના અંગરૂપ આ આઠે પુષ્પોનું અર્પણ કરવાથી પરમાત્મા અને સર્વ દેવો પ્રસન્ન થાય છે. દેવને બીજાં ગમે તેટલાં પુષ્પો ચઢાવો, પરન્તુ ઉપરોક્ત પુષ્પોના પાલન વિના જીવનનું સાફલ્ય નથી અને પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી.

વહાલા વાચક! મત્સ્યેન્દ્રનાથ ગોરક્ષની બીકે મૈનાકિની ને સ્ત્રિયારાજ્યની પાંચસો રૂપસુન્દરીઓને સાથે લઇ ખૂબ દબદબાભરી રીતે જાલંધરના શિષ્ય કાનીફનાથને મળવા ચાલ્યા. પણ ત્યાં ગયા પછી મત્સ્યેન્દ્રનાથનો ગોરક્ષ-પ્રત્યેનો જે ભય હતો તે નષ્ટ થયો અને મનમાં સ્મિત કરીને મૈનાકિનીને કહે છે, 'આ ગોરક્ષ નથી. આ તો મારા ગુરુભાઇ સમર્થ યોગી જાલંધરનાથનો પટ્ટ-શિષ્ય કાનીફ છે. એટલે ડરવા જેવું નથી. છતાં હવે આને અહીંથી જવા દેવો એ પણ ઠીક નથી. કારણ કે જેમ આ એના ગુરુને શોધવા નીકળ્યો છે તેમ મારો ગોરક્ષ મને શોધવા નીકળી ચૂક્યો હશે. તો આને અહીં રાખી પાડીએ તો સારી વાત છે. નહિ તો ગોરક્ષ એને મળશે તો આ તેને કહેશે અને તે મને તેડવા આવશે.' મૈનાકિનીને આ પ્રમાણે કહી તેઓ કાનીફ તરફ ચાલ્યા. મત્સ્યેન્દ્રનાથને બાદશાહી વૈભવથી આવતા જોઇ કાનીફનાથે પણ પોતાના સ્થાનથી ઉભા થઈ પોતાના ગુરુના ગુરુભાઇ (મત્સ્યેન્દ્રનાથ) ના ચરણોમાં દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. કાનીફને પણ લાગ્યું કે ગુરુ તો નહિ પણ જરૂર આ તો મત્સ્યેન્દ્રનાથ પોતે છે. પછી અરસપરસ એકબીજાના આઠે અંગોનું કુશળ પૂછ્યું અને મત્સ્યેન્દ્રનાથ કંઇક અંશે ભયરહિત બની સ્વસ્થાને જવા તૈયાર થયા. જતાં જતાં કાનીફને કહ્યું; 'બેટા કાનીફ ! થોડા દિવસ અહીં રહી જા.' પછી પોતાની સાથે પાંચસો રૂપગર્વિતાઓને લઈને આવેલી મૈનાકિનીને અને તે સ્ત્રીઓને કહે છે; 'બાપલાઓ ! જો તમારે તમારૂં કલ્યાણ જ કરવું હોય તો આ કાનીફ જેવા પરમ સંતની સેવા કરો.' એમ કહી મત્સ્યેન્દ્રનાથ પાછા આવે છે. અહીં મૈનાકિનીની આજ્ઞા અનુસાર રૂપસુન્દરીઓ કાનીફ અને તેની શિષ્યમંડળીને મોહિત કરવા અનેક પ્રલોભનો કરે છે. અરે, તુલસીદાસ ગોસાંઇએ કહ્યું છેઃ–

नाक छिनाया क्षणिकमें रति कनकके काज ।
तुलसी त्रियोंके बदनमें कहां शरम कहां लाज ॥

અરે ! સ્ત્રી એક રતિભાર સોના માટે એનું નાક છેદાવે છે. એ સ્ત્રીમાં લાજ અને શરમ ક્યાંથી સંભવે ? તદનુસાર અહીં પણ આ પાંચસો રૂપગર્વિતાઓ કાનીફ અને તેની શિષ્યમંડળીને મોહમાં નાખવા માટે અનેક કુચેષ્ટાઓ કરી ચૂકી. પરન્તુ કાનીફ અને તેની શિષ્યમંડળીમાંથી કોઈ પણ એ રૂપગર્વિતાઓના સપાટામાં આવ્યું નહિ. ધન્ય છે એવા સમર્થ યોગીપુરુષોને ! અને એટલા માટે તો અમે દશમા અંકમાં લખ્યું છે કે ભગવાને સ્ત્રી ન બનાવી હોત તો આ જગતની કશી કિંમત ન હતી અને સાથેસાથે એ પણ લખ્યું છે કે ભવાબ્ધિ તરવા માટે સ્ત્રી જેવો કોઈ અન્તરાય નથી.

मत्तेभकुंभदलने भुवि सन्ति शूराः ।
केचित् प्रचण्डमृगराजवधेऽपि दक्षाः ॥
किन्तु ब्रवीमि बलिनां पुरतः प्रसह्य ।
कंदर्पदर्पदलने विरला मनुष्याः ॥

"મદોન્મત્ત હાથીના કુંભસ્થળને વિદારનારા શૂરવીરો ઘણા છે, પ્રચણ્ડ એવા કેસરી સિંહનો શિકાર કરનારા બહાદુરો પણ કદાચ મળી આવશે. પરન્તુ કન્દર્પ એટલે કામનું અભિમાન તોડનારા મનુષ્યો તો આ વસુધામાં વિરલ જ હોય છે. મોટા મોટા વિદ્વાનો, મુનિઓ અને સંતમહાત્માઓ પણ એ કામદેવના સપાટામાં સપડાઇ ગયા તો સાધારણ મનુષ્યની શી સત્તા !

સજ્જનો !

"દો દો તરકસ બાંધકે સભી કહાવત શૂર,
કામ પરે જબ દેખિયે કે કિસકે માં પર નૂર."

બાપલા ! બબ્બે તરવારો બાંધીને ફરતા હોઇએ, પણ લડાઇના મેદાનમાં જ્યાં ખાંડાના ખેલ ખેલાતા હોય એવી જગાએ વીર પુરુષ અને કાપુરુષની પરીક્ષા થાય છે. તેમ આજ પાંચસો રૂપગર્વિતાઓ કાનીફ અને તેની શિષ્ય-

કરો, ભક્તિ કરો, યોગ કરો, જ્ઞાન મેળવો, ગમે તે કરો. શરીરને સાચું માનીને વ્યવહાર કરશો ત્યાંસુધી સંસાર રહેવાનો. બધાં શાસ્ત્રોનો આ સાર છે. આના ઉપર ખૂબ વિચાર કરો. × × ×

××× હું શરીર વગેરે કદી નથી પરંતુ હું તો "સાક્ષી આત્મા પરબ્રહ્મ છું" આ નિશ્ચય રાખવો. શરીર તો મડદું છે. સમસ્ત બ્રહ્માણ્ડનું શરીર પણ આવું જ છે. તે શરીરને ઉપાડનાર પ્રાણ અને મન છે. મડદાને કોઇ ભલું કહે અથવા ખૂરૂં, તેને નથી દુઃખ કે નથી હર્ષ. હું તો તેને જાણનારો સાક્ષી છું. આનંદ-સ્વરૂપ છું. આથી મને સર્વદા આનંદ-આનંદ છે. ×××

*

××× આજે આપનો પત્ર મળ્યો. વાંચવાથી ચિત્તને થોડોક ખેદ થયો. આપ લખો છો કે મનમાં વ્યગ્રતા રહે છે, પરન્તુ આપનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ 'સાક્ષી, ચૈતન્ય' છે, તેને તો કશું થયું નથી. અનુકૂળ બને ત્યારે પ્રસન્ન રહેવું અને પ્રતિકૂળ બને ત્યારે વ્યગ્ર થવું એ તો મનનો સ્વભાવ જ છે. પરંતુ પોતાના અસલ સ્વરૂપ આત્મામાં તો કશી વ્યગ્રતા થતી જ નથી. તમને વ્યગ્રતા થાય છે તેનો અર્થ એ છે કે તમારા મન અનુસાર તમે પરમાત્માને ચલાવવાની ઇચ્છા કરો છો. પણ તે યોગ્ય નથી. જેના ઉપર આપણે પ્રેમ કરીએ તેને આપણા તરફથી કંઇ તકલીફ થાય એવી ઇચ્છા આપણે કરતા નથી. આપણને તકલીફ હોય તે સહન કરી લઇએ છીએ અને ઇચ્છીએ છીએ કે મારું પ્રિય સ્વરૂપ હમેશાં સુખી રહે. આ જ રીતે મનુષ્ય પ્રભુની સેવા કરે, પણ તેની પાસે કાંઇ માગણી કરે નહિ. આવી જ પરમાત્માની પણ સર્વની સાથે પ્રીતિ છે. મનુષ્યને શાની જરૂર છે એ તેઓ જાણે છે. પરન્તુ માણસનું ક્ષુદ્ર મન મનુષ્યની ખરેખરી જરૂરિયાતને જાણતું નથી. મનુષ્યને અનુભવે જણાય છે કે પરમાત્મા મારે માટે જે કંઈ કરે છે તે પરિણામે મારા ફાયદા માટે જ કરે છે. આથી જ શરીર અથવા મનની ગમે તેવી સ્થિતિ હોય પણ તે આનંદથી સહન કરી લેવી જોઇએ. જે કંઈ આપત્તિઓ આવે છે, તે આપણી પરીક્ષાને માટે હોય છે. પરમાર્થમાં (વાસ્તવિક રીતે) તો આપત્તિઓ છે જ નહિ. વ્યવહારમાં જ તેમનો ભાસ થાય છે. જો આખું જગત પરમાત્મા સિવાય કશું જ નથી. તો બધી આપત્તિઓ પરમાત્માના ઉપર જ છે. આપણા ઉપર કંઈ જ નથી. મન વ્યર્થ શરીરને 'હું' તરીકે માને છે તેની જ સજા તેને ભોગવવી પડે છે. શરીરને 'હું' તરીકે ન માને તો તેને આપત્તિઓ છે જ ક્યાં? આવા વિચાર કરીને ખૂબ આનંદમાં રહેવું. આપોઆપ જ સ્થિતિ પલટાઈ જશે. ડરવાની જરૂર નથી. ડરવાથી શો ફાયદો થવાનો છે? ચિત્તની પ્રસન્નતા નાશ પામે છે એટલો જ તેનો ફાયદો છે. આથી સિદ્ધ થાય છે કે દરેક સ્થિતિમાં આનંદમાં રહેવું એટલું જ આપણું કામ છે. ભૂલથી હું મને શરીર અને મન વગેરે માનું છું પણ તેમ છે જ નહિ. જે મન બાલ્યકાળમાં હતું તે હવે નથી. જે શરીર બાલ્યકાળમાં હતું તે હવે નથી. મારી નજર નીચે અનેક પ્રકારનાં મન અને અનેક પ્રકારનાં શરીરો પસાર થયાં પરંતુ હું તો એકનો એક જ તે સર્વને જોનારો કાયમ છું. શરીર-મનમાં 'હું મારું' માનીને હું મારી અસલ સ્મૃતિથી ભ્રષ્ટ થઇ શરીરોનાં દુઃખોથી દુઃખી થઈ રહ્યો છું. પરંતુ હવે મને સમજાયું કે હું ભૂલેચૂકે પણ મન આદિ નથી. આજ અસલ સ્થિતિમાં મસ્તી આનંદ આવે છે. આગળ શું લખું? આનંદ! આનંદ! આનંદ!

*

×××આપનું બ્રાહ્મણશરીર છે અને સત્યમાર્ગે ચાલવાની આપની ઉત્સુકતા જોઈ આપને હું ધન્યવાદ આપું છું. જ્યાંસુધી બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત નહિ કરે ત્યાંસુધી જગતનો ઉદ્ધાર નહિ થાય. બ્રાહ્મણો જ સંસ્કૃતિનો સ્તંભ છે. આજકાલ સંસ્કૃતિનો નાશ થઇ રહ્યો છે. બ્રાહ્મણો બહુ ઉદાર જોઈએ. બ્રાહ્મણ સંકુચિત વિચારમાં બંધાઈ નથી રહેતા.

મારવાડ સ્ટેશન પર મેં જે પદ્ધતિ સમજાવી છે, તે રીતે આપ વિચાર કરશો તો અવશ્ય આનંદ થશે. ૐનો જપ કરવો અને તેનો અર્થ 'હું સાક્ષી, સચ્ચિદાનંદ, શરીર-મન-બુદ્ધિથી પર' છું. એ પોતાના જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રબલ અવશ્ય કરતા રહેવું. બીજી વખત મળવાનો પ્રસંગ આવશે ત્યારે અધિક આનંદ લૂંટીશું. હમણાં તો એક માસસુધી બહાર જવાનો વિચાર નથી. આગળની વાત કેમ કહી શકું? ×××

*

આપનું પોસ્ટકાર્ડ મળ્યું. આપ લખો છો કે "મનન કરવાથી ખૂબ આનંદ રહે છે" અને "સંતોષ નથી." આ બન્ને વાતો વિરુદ્ધ લાગે છે. હું આપને એક જ વાત પૂછું છું કે આ જે આનંદ આપ લખો છો તે કોને થાય છે? પૂર્ણ આનંદનો અનુભવ કરવા કોણ ચાહે છે? આના ઉપર સારી રીતે વિચાર કરીને જવાબ આપશો. આપ જે ઇચ્છો છો તે આ વિચારથી સમજાઈ જશે, અને શાન્તિ ખૂબ જ વધતી જશે. આપ સર્વના સાક્ષી અને મન, બુદ્ધિ આદિથી પર છો, તેમાં તો કોઈ શંકા નથી ને? આપનું અને સમસ્ત સંસારનું સ્વરૂપ જુદું છે જ નહિ. આપનું મન અને અહંકાર જુદા બતાવો છો પણ તેમને જુદાં કરી શકતા નથી. શરીરની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામાં જરૂર ભૂલ થઈ જાય છે, પરંતુ પહેલાં પોતાના શરીરને અલગ સમજીને અનુભવ કરીને વિચારશો તો જરૂર ગેડ બેસી જશે. ×××

*

×××શરીર પ્રારબ્ધ અથવા પંચમહાભૂતોને સોંપી દો અને સાક્ષી-સ્થિતિમાં 'હું કોઈનો નથી અને કોઈ મારૂં નથી' એવી આન્તર દૃષ્ટિથી રહો. બહારનો વ્યવહાર જેવો છે, તેવો જ રાખો. આપણને કોઈ ન ઓળખે તો તેને માટે આગળ આવવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી. પોતાના સ્વમહિમામાં (સાક્ષી આત્મામાં) રહેવું એ જ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ છે. કોઈને ખરેખર ઉચ્ચનીચ ન માનવા. બધા પોતાનું અથવા પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. હૃદયથી આ પ્રમાણે જોવામાં જે આનંદ છે તે જગતના કોઈ પદાર્થમાં નથી. ×××

*

××× આજ આ પત્રની સાથે સ્ફુટવાતાવલીનો અર્થ લખ્યો છે. બતાવેલી યુક્તિ પ્રમાણે હમેશાં મનન કરતા રહેવું અને હંમેશાં આનંદમાં રહેવું. ××× મનુષ્યનો ધર્મ છે કે આત્મસ્થ થઈને પાંચ વિષયો અને મનના ઉપર અધિકાર જમાવવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વિષયો અને મનના ઉપર પોતાનો કાબુ હોવો જોઈએ, તેઓ આપણા ગુલામ છે અને આપણે તેમના શેઠ છીએ. શેઠના ઉપર નોકર સવાર ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. કદી ગાફેલ ન રહેવું. સત્ય, અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, શૌચ, સંતોષ આદિનું સારી રીતે પાલન કરવું જોઈએ. અને સર્વની સાથે પ્રેમથી વર્તવું. ×××

*

××× આપ આ શરીર કે મન નથી. કે બુદ્ધિ પણ નથી. પરન્તુ સર્વથી જુદા સર્વના સાક્ષી છો. આ જ આપનું અસલ સ્વરૂપ છે. આને જ સત્ કહે છે, પરમાત્મા કહે છે. ફક્ત નામમાં જ ભેદ છે, સ્વરૂપમાં કશો ભેદ નથી. એ વિચારવું જોઈએ કે જો આપણે શરીર નથી તો કોઈ મારો બાપ નથી કે કોઈ મારી માતા નથી. ભાઈ, બહેન, સ્ત્રી, પુત્ર, સગાં-વ્હાલાં કોઈ નથી. તેમ કોઈ શત્રુ-મિત્ર નથી કે કોઈ રોગ નથી. જન્મ-મરણ પણ નથી, હું મન પણ નથી, મને સુખ નથી કે દુઃખ નથી. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, રાગ-દ્વેષ કશું નથી. નથી બંધ કે નથી મોક્ષ. હું પ્રાણ પણ નથી, તેથી મને ભૂખ-તરસ પણ નથી. આવું મારું સ્વરૂપ છે તો પછી મારા આનંદની વાત જ શું કરવી! આ રીતે હૃદયપૂર્વક વિચાર કરતા રહી ખૂબ આનંદ લૂંટવો. સાથે જ ૐનું ખૂબ રટણ (જપ) ઊઠતાં-બેસતાં-હરતાં-ફરતાં-ખાતાં-પીતાં—દરેક વખતે કરતા રહેવું. ઉપર કહેલ સાક્ષી સ્વરૂપ એ જ ૐનો અર્થ છે. બધાં કામ કરતા રહેવું પણ કોઈને સતાવવું નહિ. શરીર, વાણી અને મનને શુદ્ધ રાખવાં. શરીરથી હિંસા ન કરવી, તેમ વાણીથી કોઈનું ખરાબ બોલવું અને મનથી ખરાબ ચિન્તવવું પણ નહિ. એ મર્યાદામાં રહી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તો. ×××

*

××× સ્વામી શ્રી રામતીર્થનું પુસ્તક આપ વાંચો છો કે નહિ? પોતાના સ્વરૂપમાં મસ્ત રહેવું અને મન-વચન-કર્મથી ખરાબ વર્તનથી બચવું, આપને જે જરૂરનું હશે તે મળી જશે અને ન મળે તો સમજવું કે તમારે તેની જરૂર છે જ નહિ. ×××

કુદરતમય જીવન અને કુદરતી ઉપચાર

[આરોગ્ય જાળવવા અને વધારવાનો ઉત્તમ માર્ગ]

લે: શ્રી. વાઘજી ચુડાસમા

મારા એક વૈદ-મિત્રના દવાખાનામાં હું પણ એમની પાસે ખુરશી નાખી બેઠો હતો. મારા મિત્ર પોતે આયુર્વેદના ઉપાસક, પ્રચારક અને થોડાઘણા લેખક પણ છે. પોતાના લખાણોમાં વારંવાર આયુર્વેદમાં પોતાની શ્રદ્ધા બહાર કરતા રહે છે અને એલોપેથી તરફનો પોતાનો અણગમો પણ જાહેર કરે છે. લેખક હોવાથી એમની પ્રખ્યાતિ અને પ્રેક્ટિસ પણ સારી ચાલે છે. પ્રસંગોપાત વાતચીતમાં પણ પોતાની પ્રખ્યાતિ અને પ્રેક્ટિસનો તેઓ આનંદ વ્યક્ત કર્યા વિના ન રહે. વળી જાહેર સેવામાં પણ એમને ઠીકઠીક રસ છે. આયુર્વેદના ઉપાસક આ મિત્ર બેઠકની સાજ-સજાવટ તો જમાના અનુસાર ખુરશી-ટેબલની જ રાખે છે. એકવાર અમે બન્ને વાતચીત કરી રહ્યા હતા એવામાં એક બાઈ પોતાના અઢી-ત્રણ વર્ષના બાળકને લઈને વૈદ સાહેબને બતાવવા આવ્યા. મારા એ મિત્રે બાળકની નાડ હાથમાં લેતાં પૂછ્યું:

'કેમ, શું માંદગી છે?'

પેલા બાઈએ જણાવ્યું કે 'બાબાને બે-ત્રણ દિવસ થયાં ઝાડા થઈ ગયા છે.' પેલા બાળકનું પેટ વધી ગયું હતું. નાકમાંથી પાણી વહેતું હતું અને સુસ્તી જણાતી હતી. વૈદ સાહેબે દવા લખી આપી. દવાખાનાના કંપાઉન્ડરે લખ્યા પ્રમાણે પડીકાં વાળી આપ્યાં અને પેલા બાઈ રવાના થયા. મને પોતાને આયુર્વેદમાં રસ હોવાથી અને વિશેષ તો [illegible] કુદરતી ઉપચારની પદ્ધતિમાં શ્રદ્ધા હોવાથી મેં એમને પૂછ્યું કે 'તમે એ બાળક માટે શું દવા આપી?' એના જવાબમાં એમણે જણાવ્યું કે 'આનંદભૈરવ, કાકડાશિંગી વગેરેવગેરે.'

કઈ સમજણથી એમણે એ દવા આપી છે એ જાણવા મેં પૂછ્યું:

'ઝાડા માટે આનંદભૈરવ, કાકડાશિંગી વગેરે શા માટે?'

એઓ બોલ્યા, 'કેમ! આનંદભૈરવથી ઝાડા બંધ થાય. તમે શું આપો છો?'

મારા એ વિદ્વાન મિત્રના જવાબમાં મેં જણાવ્યું કે દર્દીને ઝાડા છે એ વાત સાચી છે, પણ કબજિયાતના કારણે જ એને ઝાડા થયા છે. મોટા આંતરડાના મુખ આગળ મળના ગાંઠા જામી ગયા છે. અને એ આંતરડું આખું મળથી ભરાયેલ છે છતાં ખાવાનું ચાલુ હોવાથી ઉપરથી દબાણ તો વધ્યા જ કરે છે. ગાંઠા આડા હોવાના કારણે બીજો મળ નીકળી શકતો નથી. પણ પાતળું પાણી ગાંઠાની ચારે કોરથી ઉપરના દબાણના કારણે ઝર્યા કરે છે અને એટલે વારે-ઘડીએ ઝાડે બેસે છે પણ ઝાડો ખુલાસે નથી આવતો. હું તો એના બાપને કહું કે એક દિવસ કાંઈ પણ અનાજ ન આપે, માત્ર પ્રવાહીમાં ગોળનું પાણી અને લીંબુના રસનાં થોડાં ટીપાં, તાંદળજાની ભાજી, તુલસીનો ઉકાળો વગેરે આપું અને જરૂર પડે તો બીજે દિવસે સવારે અડધી ચમચી એરંડિયું અને મધ આપું, જેથી આંતરડામાંથી બધો મળ નીકળી પેટ સાફ થઈ જાય. પછી એકાદ બે દિવસ છાશ ઉપર રાખું એટલે બાળકની હોજરી, યકૃત અને આંતરડાને આરામ પણ મળે અને બાળક સ્ફુર્તિમાં પણ આવી જાય. તમે જે ઔષધિ એને આપી છે એથી ઝાડા થોડા વખત માટે તરત બંધ થઈ જશે પણ બાળકની તંદુરસ્તી વધુ બગડશે. ઝાડા બંધ થવાથી એની મા ભ્રમમાં પડશે એટલે ખવડાવવાનું ચાલુ રાખશે. એથી પરિણામ એ આવશે કે થોડા જ દિવસમાં કાંતો ફરી બાળકને સખત ઝાડા થશે અથવા સખત તાવ આવશે અને ફરી એના બાપને તમારી પાસે દોડવું પડશે.'

મારી વાત સાંભળી મારા એ મિત્રે કહ્યું:

'જુઓ ભાઈ! તમારી રીત અને મારી રીતમાં ફેર રહેવાનો. તમે માત્ર સેવાની દૃષ્ટિએ કાર્ય કરો છો, જ્યારે હું તો ધંધો કરું છું. અહીં તો જેમ દર્દી

વધારે તેમ દાક્તર અને દવાખાનાની કિંમત વધે. અને એ દરદી ફરી આવે તો કહીએ કે તમે જરૂર કાંઈક ખવડાવ્યું હશે અને વાત એમ જ બને. ઝાડા બંધ થઈ ગયા પછી કાંઈક ને કાંઈક ખવડાવ્યું તો હોય જ.'

મેં કહ્યું: 'તમે તો આયુર્વેદના ઉપાસક છો, તમારે તે લોકોમાં આયુર્વેદના જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. તમે દરદીને શાથી દર્દ થયું છે અને એ કેમ મટે એ માટે પ્રયત્ન કેમ ન કરો? મારો દર્દી તો અડધો દાક્તર બની જાય છે. હું એનો વિગતવાર રોગ કેમ થયો ને કેમ મટે એની પણ સમજણ આપું છું. દાખલા તરીકે મારો મેલેરિયાનો દરદી પોતાના કુટુંબમાં બીજાને મેલેરિયા થાય છે ત્યારે તેની સારવાર પોતે જ કરે છે. અડોશી પડોશીને પણ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપે છે ને મારી પાસે આવતાં રોકે છે.'

મારી વાત સાંભળી એમણે કહ્યું: 'અરે ભાઈ! તો તો અમારી પ્રેક્ટિસ કેમ ચાલે? અમે વળી દર્દીનું દર્દ તરત જ ન મટાડીએ તો ફરી એ દવાખાને આવતો પણ નથી. એને તો તાત્કાલિક સાજું થવું છે. ફરી અમારી પાસે આવવામાં એને કશી આળસ નથી. માત્ર આળસ ઘેર એમની દવાની કાંઈ ઉપાધિ કરવાનું બાંધો તેમાં છે. એમને તો ટીકડી ગળીને સાજા થવું છે અને અમે એમ કરી આપીએ છીએ.'

એમની વાત સાચી હતી. આજકાલ દર્દીઓ પણ એવા જ આવે છે. પણ દર્દીઓ એવા છે એટલે જ આયુર્વેદના સાચા પ્રકારની આજે જરૂર છે એટલી કદી ન હતી. વૈદ્યોનું માનસિક વલણ જોઈ હું વિચારવા લાગ્યો કે આ વૈદ્યોથી આયુર્વેદનો ઉદ્ધાર થવાનો? એમને તો ધંધા અને પ્રતિષ્ઠાની પડી હતી. એમને ન તો આયુર્વેદની કે ન તો પોતાના દર્દીની પડી હતી.

કેટલાક ડોકટરોની જેમ વૈદ્યોમાંથી પણ માનવતા ચાલી જતી લાગે છે. નિશાળમાં કે બાળકની સાથેના વર્તાવમાં બાળકને ચેંટ-ચાપલી કરનારને આપણે ક્રૂર અને જંગલી કહીએ છીએ, શાળામાં સજા બંધ કરવા કાયદા ઘડીએ છીએ. પણ જાણીબુઝીને પોતાના સ્વાર્થ ખાતર વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે બાળકની જિંદગી સાથે ખેલ ખેલનાર અને અહિત કરનારને શું વિશેષણ આપીશું? અલબત્ત; જેમની આજીવિકા વૈદક ઉપર જ છે, તેઓ ભલે પૂરતી ફી રાખે, પણ દર્દીનો વિશ્વાસઘાત કરી દ્રોહ તો ન જ કરવો જોઇએ. શરણે આવેલા અને પોતાની કીમતી જિંદગીને ભરોસાપૂર્વક ખોળામાં મૂકનારને છેહ દેવો એથી વધુ અધમ કાર્ય શું ગણી શકાય?

ગાંધીજીએ આપણને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં નવો પ્રકાશ આપ્યો છે. શરીરને ઈશ્વરનું મંદિર ગણી તેને નિર્મળ અને તંદુરસ્ત રાખવા ઘણું વિચાર્યું છે, અને કર્યું છે. નિષ્ણાત વૈદ્ય-ડોકટરો અને કુદરતી ઉપચારકોનો એમને કાયમ સંસર્ગ હતો. આખી જિંદગી એમણે પોતાના શરીર ઉપર અખતરા કર્યા જ કર્યા હતા. આમ પોતાનો જાત અનુભવ અને નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયો ઉપરથી એમણે તારવ્યું કે શરીરને તંદુરસ્ત રાખવા અને બગડે ત્યારે સુધારવા માટે બને તેટલું કુદરતમય જીવન, કુદરતી ઉપચાર અને-સાથે રામનામ એ જ સાચો ઉપાય છે. કુદરતી ઉપચારમાં એમણે સ્થાનિક વનસ્પતિના ઉપયોગનો સમાવેશ કરેલો છે, જો કે કુદરતી ઉપચાર-પદ્ધતિ હજુ બાલ્યાવસ્થામાં જ છે, હજુ એ ક્ષેત્ર ખેડાવું બાકી છે, પણ એ જ સાચો રસ્તો છે એવું એમને જણાયું અને એ માટે ઉરૂળીકાંચનામાં સક્રિય કામ કરવા કુદરતી ઉપચારનું કેન્દ્ર શરૂ કર્યું.

વૈદ્ય-ડોકટરો અને દવાઓનો ઉત્તરોત્તર વધારો થતો હોવા છતાં દર્દો અને દર્દીઓ તો વધતા જ ચાલ્યા છે. કરોડો રૂપિયાની દવા બહારથી આવતી હોવા છતાં આજે રાષ્ટ્રની શરીર-સંપત્તિ ક્ષીણ થતી ચાલી છે. પૂ. બાપુએ બધી બાબતોની જેમ આ બાબતમાં પણ સ્વાશ્રયી થવા જણાવ્યું છે. કરોડો રૂપિયાની પશ્ચિમ પદ્ધતિની યોજનાઓને બદલે આ બાબતમાં પણ દેશ બાપુના વિચારોને નહિ અપનાવે તો આપણી શી વલે થશે એ કોણ કહી શકશે? દાક્તરોનો વર્ગ જે રીતે ધંધો ચલાવી રહ્યો છે એ જોતાં બાપુએ હિન્દસ્વરાજ નામના એમના પુસ્તકમાં ડોકટરોને પણ રાષ્ટ્રની પડતીનું એક કારણ ગણાવ્યું છે એ ખોટું નથી. આજના મોટા ભાગના વૈદ્યો એ ડોકટરોના વિકૃત સ્વરૂપ જેવા છે. એમનો ધંધો ઉત્તમ સેવાનો હોવા છતાં હૃદયમાં રામને બદલે લક્ષ્મી વસાવવાથી એ પવિત્ર ધંધો બદનામ થઈ રહ્યો છે. ઉપરનો દાખલો તો વૈદ્ય-ડોકટરોના માનસનું પ્રતિબિંબ પાડે છે. મિત્રદાવે મારા એ વૈદ્ય-મિત્રે ખુલ્લા

હૃદયે વાત કરી, પરંતુ બચાવ કરનારાઓ પણ મનમાં એ વાત તો સમજે જ છે.

ગરીબ ગ્રામજનતા વૈદ્ય-ડૉક્ટરોથી એટલી બધી ભડકે છે કે ન છૂટકે જ એમની પાસે જાય છે. એ પહેલાં તો ડોશીમાનું વૈદું કે ઊંટવૈદું કરી છૂટે છે. એવા ઘણા દાખલાઓ છે કે વૈદ્ય-ડૉક્ટરો પાસે જવા કરતાં જેમણે મોત પસંદ કર્યું હોય.

જનતાને આ સ્થિતિમાંથી ઉગારવા બાપુએ ચીંધેલો એ એક જ ઉપાય છે. એમણે બાંધેલાં તમામ રચનાત્મક કાર્યોમાં એમના આ કાર્યનો પ્રચાર અને વિકાસ બહુ જ ઓછો થયો છે. ઘરઘરમાં તંદુરસ્તી જાળવી રાખવાનું અને બગડેલ તંદુરસ્તી પાછી મેળવવાનું જ્ઞાન છૂટે મોંએ વેરવું જોઈએ. એ ત્યારે જ બને જ્યારે વૈદ્યોની દૃષ્ટિ પૈસા ઉપરથી ઊઠી જાય. બાપુએ ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે, રોજની હજાર રૂપિયા ફી લેનારો વૈદ્ય ગમે તેટલો નિષ્ણાત હોય તો પણ તે આયુર્વેદનું કે લોકોનું ભલું નહિ કરી શકે. આજે જ્યારે રાષ્ટ્રની તંદુરસ્તી કથળી રહી છે અને દવાને નામે રોગો જ વધી રહ્યા છે ત્યારે દવા અને રોગોથી પરદેશી વિદ્યાના નિષ્ણાતો કે કરોડોના ખર્ચે તૈયાર કરેલી કોઈ પરદેશી 'દવાઓની યોજના' નહિ બચાવી શકે, પણ બાપુએ બતાવેલો માર્ગ—કુદરતમય જીવન, કુદરતી ઉપચારો, પથ્યાપથ્ય, શ્રમ, સ્થાનિક વનસ્પતિનો ઉપયોગ અને રામનામ જ બચાવી શકશે.

('સ્વરાજ ધર્મ'માંથી)

માયાનો પ્રભાવ

જીવાત્મા પોતાની પૂર્ણ ઉન્નતિ મેળવવા દરમિયાન, એટલે જીવનાશિવ-સ્વરૂપ થતાં સુધીમાં, જુદીજુદી ત્રણ ભૂમિકામાંથી પસાર થાય છે. પહેલી ભૂમિકા પશુવૃત્તિની છે. તે દરમિયાન મનુષ્યજીવ પોતાની કર્મેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવામાં સંતોષ માને છે, અને તે વખતે તેને પાપનું અગર પોતે દૈવી અંશ છે તેનું ભાન હોતું નથી; તો પછી પોતાનું આત્મબળ કેટલું છે તે તો કેવી રીતે જાણી શકે?

બીજી ભૂમિકા દ્વંદ્વયુદ્ધની છે. તે ભૂમિકા દરમિયાન તેને પશુવૃત્તિ અને દૈવી સંપત્તિ બેઉનું ભાન હોવાથી બન્ને વૃત્તિઓમાં તે ઝોલાં ખાયા કરે છે. જીવાત્માના ઉન્નતિમાર્ગમાં માયા જે ભાગ ભજવે છે તે ભૂમિકા આજ છે. આ ભૂમિકામાં હરવખત યુદ્ધ ચાલતું હોય છે, ચડતી પડતી દેખાયા કરે છે, અને પાપ કરી પસ્તાવાનું થાય છે. કારણ તે મનુષ્યે ચોરાશીમાંની લાંબી મુસાફરીનો કાળ કર્મેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવામાં આણ્યો હોવાથી તેમની તૃપ્તિ કરવા તે હજી ચાહના રાખે છે. અને તેનો ત્યાગ કરવા નારાજ છે; વળી સાથે સાથે સ્વર્ગનું ઉત્તમ સુખ ભોગવવાની તે લાલસા રાખે છે, અને દૃઢ નિશ્ચય પર આવતો નહિ હોવાથી દિલગીર થાય છે.

પોતાનામાં જે દૈવી અંશ રહ્યો છે તે તરફ તેનું લક્ષ તણાવાથી આ બીજી ભૂમિકા છેવટે તેને ભારે ખેદ તથા દુઃખની થઈ પડે છે. એવે વખતે જ જ્ઞાનની જે ત્રીજી ભૂમિકા છે તેમાં જીવાત્મા દાખલ થાય છે. આ ભૂમિકામાં માણસ માયાનો તથા પાપનો ત્યાગ કરે છે અને શાંતિમાં રહે છે.

એક વૈષ્ણવ જન

લે.
શ્રી 'ચક્ર'

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ॥

"તે મારો નોકર હતો. તેણે મને કદી તેના પગારની બાબતમાં કશું કહ્યું ન હતું. જે કંઈ તેને મળી જતું તેટલાથી તેને સંતોષ હતો. પહેલી તારીખે હું જ તેને બોલાવીને પગાર આપતો. એકવાર પરીક્ષા કરવા માટે મેં તેને બોલાવ્યો નહિ; મહિનો પૂરો થયો ત્યાંસુધી બોલાવ્યો નહિ, પણ તે માગવા ન આવ્યો. બીજે મહિને મારે તેને બે માસનો પગાર આપવો પડ્યો." સાહેબ પોતાના એક નોકરની આત્મકથા સંભળાવી રહ્યા હતા.

દહેરાદૂનથી આગળ રાષ્ટ્રીગૅંગની પાસે મિસ્ટર જેમ્સનો બંગલો છે. ત્યાંનાં ઝરણાંમાં ગન્ધક બનાવવામાં આવે છે. તેમના ગરમ પાણીથી પેટના બધા રોગ સારા થઈ જાય છે. આ કારણથી જ કદાચ તેઓ ત્યાં રહેવા લાગ્યા હશે. હું પણ આને માટે જ એક વર્ષથી ત્યાં છું. સાહેબ બંગલામાં એકલા જ રહે છે. તેઓ પરણેલા નથી. એક માળી, એક કારકુન અને એક કૂતરો, બસ આટલો જ તેમનો પરિવાર છે.

અહીં કોઈ મુલાકાતે આવવા-જવાવાળું ન હોવાથી વખત મળતાં હું સાહેબની પાસે બેસતો ઊઠતો હતો. એક દિવસ એક ટેકરી ઉપર ફરતાં અમારે બંનેને પરિચય થયો અને પછી અમારો સંબંધ ગાઢ બન્યો. તેમને મીજાજીપણાનો સ્પર્શ પણ થયો નથી. તેઓ બહુ સરળ અને માયાળુ છે. કલાકો સુધી મારી સાથે બેસીને હિન્દી સાહિત્ય અને વૈષ્ણવ ધર્મ પર ચર્ચા કરે છે. તેઓ ખૂબ શુદ્ધ હિન્દી બોલે છે. તેમનું ગમ્ભીર અધ્યયન જોઈને મને આશ્ચર્ય થાય છે.

મેં જ આજે વૈષ્ણવ ધર્મની ચર્ચા શરુ કરી. વચ્ચે તેમણે કહ્યું; "વૈષ્ણવ-સાચો વૈષ્ણવ તો જીવનમાં મેં એક જ વાર જોયો છે, એ મને આજે સમજાય છે. અત્યારે પશ્ચાત્તાપ કરું છું પણ એ વખતે મોહાન્ધ બની ગયો હતો." અમારી ચર્ચાનો વિષય બદલાઈ ગયો.

"આફ્રિકાના બોઅર યુદ્ધમાં હું એક કર્નલ (લશ્કરી વડો) હતો. ત્યાં મને માનવની ક્રૂરતાનું નગ્ન દર્શન થયું, ખૂબ જ ઘૃણા ઉત્પન્ન થઈ. ભારત વિષે મારા સાંભળવામાં ઘણું આવ્યું હતું. તેથી હિંદમાં આવી ગયો અને આગ્રામાં પ્રોફેસરની નોકરી લીધી. અહીં આવ્યો ત્યારપહેલાં હું ત્યાં જ હતો." સાહેબે પોતાનો સંક્ષિપ્ત પરિચય આપ્યો.

"મારા બંગલાની સામે અહીંના જેવો ફુલનો નાનો બગીચો હતો. ફુલો મને હંમેશથી પ્રિય છે. બગીચા માટે એક માળી રહેતો હતો. તે ઘરડો અને એકલો જ હતો. બંગલાની બાજુ ઉપર એની ઓરડી હતી. ખરપડો, પાવડો, પાણી છાંટવાનો ઝારો, ડોલો, કાપણી વગેરે બગીચાના કામનો સામાન તેમાં રાખવામાં આવતો હતો. ડોસો તેમાં એક બાજુ ઉપર જગા કરીને પોતાની રોટી પકાવતો અને ચટાઇ નાખીને સૂઇ પણ ત્યાં જ જતો." તે ડોસાના સ્મરણથી સાહેબની આંખોમાં આંસુ ભરાઇ આવ્યાં.

એક કામળી, ફાટેલી બે પોતીઓ, બે અંગરખાં અને એક બંડી-આટલાં જ. તેની પાસે કપડાં હતાં. એક તવી, એક લોટો, એક ઘડો અને એક થાળી આટલું તેની પાસે વાસણોમાં હતું. આ સિવાય તેના ઘરવાખરામાં એક ચટાઇ સિવાય બીજું કંઈ જ ન હતું. વહેલી સવારે સ્નાન કરીને બંગલાની સામેના મંદિરમાં દર્શન કરી આવતો અને પછી બગીચાના કામમાં ગૂંથાઇ જતો. બે વાગ્યાના શુમારે દિવસમાં એક વખત રોટી પકાવતો અને ખાતો. સાંજે અજવાળું રહેતાસુધી તેની ખરપી (ખરપડી) ચાલતી રહેતી. સાંજ

થતાં બાગમાંનું ફાનસ સળગાવીને દરવાજા ઉપર બેસી જતો અને ત્યાંથી સામેના મંદિરમાં થતી રામાયણની કથા સાંભળતો. મારી પાસે દરવાન (દરવાજા ઉપર રહી ચોકી કરનાર) ન હતો તેથી મેં સાંજે તેને ક્યાંય ન જવાનું કહી દીધું હતું." આ વાક્ય કહેતાં કહેતાં સાહેબ બહુ દુઃખી થઇ ગયા હતા. તેમણે રૂમાલથી આંખો લૂછી નાખી અને અમારી ચર્ચા તે દિવસે એટલેથી જ અટકી ગઇ. હું તેમને વધારે દુઃખી કરવા ચાહતો ન હતો તેથી ઊઠીને ચાલતો થયો.

"બાદ! તું બાગમાં પાણી બરાબર છાંટતો નથી છોડવાઓ બધા સૂકાઇ ચાલ્યા." આજે સાહેબ અપ્રસન્ન હતા.

"પાણી તો બરાબર પાઉં છું હજુર. પરમ દિવસે જે કરા પડયા તેનાથી...." તે સરળ રીતે પોતાની સ્વાભાવિક નમ્રતાથી કહી રહ્યો હતો.

"હું કંઇ જ સાંભળવા નથી માગતો. તારો દંડ કરૂં છું" સાહેબે નોટબુક ખોલી અને પેન... "ચાર રૂપિયા દંડ!"

"હજૂરની જેવી ઇચ્છા!" તે ડોસો સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો. સાહેબ ચકિત બની ગયા. એ ધોળા વાળવાળા માળીથી સાહેબને આશ્ચર્ય થયું. 'એક રૂપિયો દંડ કરવાથી કારકુન આખો દિવસ રુવે છે, અઠવાડીયા સુધી ઉદાસ રહે છે, મહિના સુધી માફી માગ્યા કરે છે. અને તેનો પગાર પચીસ છે જ્યારે આનો આઠ છે. છતાં તે ન રોયો, ન પ્રાર્થના કરી કે ન દુઃખી થયો! ચાર રૂપિયામાં તે ખાશે શું? સામેના મંદિરમાં દર મહિને ભેટપૂજા કરે છે તે કેમ કરશે?' સાહેબે આવો નોકર જોયો ન હતો.

"માળી!" સાહેબે બોલાવ્યો.

"હજુર!" તે પાછો આવ્યો.

"હું તમને માફ કરું છું. સારું કામ કરવાથી તમને ઇનામ મળશે." આપોઆપ જ સાહેબ ઓગળી ગયા હતા.

"હજૂરની મરજી!" તે સલામ કરીને ચાલ્યો ગયો.

"તે ન ખુશ થયો કે ન મુખ ઉપર ઉપકારનો ભાવ બતાવ્યો! કેવો મૂર્ખ આદમી છે."

ડોસાને માફ કર્યા પછી સાહેબને તેના ઉપર ક્રોધ થઇ રહ્યો હતો. તેને હેરાન કરવાનો તેમણે બરાબર નિશ્ચય કરી લીધો.

જ્યારે મનુષ્ય ક્રોધ કરે છે ત્યારે આંધળો બની જાય છે. તેની સ્વાભાવિક બુદ્ધિ ઉપર અંધકાર છવાઇ જાય છે. તે નીચતાના ખાડામાં પડે છે અને અધોગતિ તરફ વળે છે. સાહેબ નીચતા ઉપર ઊતર્યા હતા. તેમણે કારકુનને કહ્યું; "ચુપકીથી ડોસાની કામળી ઉઠાવી લાવો!"

માઘ મહિનાની રાત્રિ હતી. પરમ દિવસે બરફ પડયો હતો. આ દિવસે પણ ધુમ્મસ અને ઠંડી હતી. સાહેબે ધાર્યું હતું કે ડોસો સાંજે ખૂબ ઊકળશે.

રાત્રે દશ વાગે સાહેબ ચોંકી પડયા. કારકુને આવી સમાચાર કહ્યા કે 'માળી ન કંઇ બબડયો કે કોઇને ગાળો દીધી. કેવળ એટલું જ કહ્યું કે કોઇ બીચારાને ટાઢની રાત સુખથી નીકળશે! સારું થયું!' હવે તે બગીચામાંથી સૂકું ઘાસ લઇ આવ્યો છે અને તેનો ઢગલો કરીને તેમાં પડયો છે."

"કામળી આપી આવો! મારું નામ ન લેશો." સાહેબે દયા બતાવી પણ પોતાનો પરાજય સ્વીકાર્યો નહિ. આ જીદને લીધે તો તેઓ ગરમીની ઋતુઓમાં નૈનીતાલ પણ ન ગયા. જેઠ મહિનાના બળબળતા બપોરે બગીચાની ઠંડી ઘટામાં બેસીને સાહેબે તે ડોસાને નિર્જળા એકાદશીના ઉપવાસને દિવસે આખો દિવસ તડકામાં બગીચાનું ઘાસ કપાવ્યું. જો ડોસો એક જ વાર પોતાની અશક્તિ બતાવત અથવા રજા માગત તો સાહેબ પ્રસન્ન થઇ જાત પણ તે તો પૂરેપૂરો પત્થર....ચૂપચાપ કામ કરતો જ રહ્યો.

કારકુને સાંજે ડોસાને કહ્યું, "સાહેબ પૂરા ક્રૂર છે, મતને દિવસે પણ...." પાછળથી સાહેબ સાંભળી રહ્યા હતા.

"છિ: માલિકની નિંદા કરો છો? કામ નહિ લે તો શું આપણને મોઢું જોવા શીખેલા છે! તેઓ મોટા દયાળુ છે." સાહેબ સાંભળી શક્યા નહિ. બંગલામાં આવીને આરામખુરસી ઉપર ઢળી પડયા.

"પ્રભુ મને માફ કરે!" મિસ્ટર જેમ્સ બાળકની માફક ડૂસકાં ખાઈ ખાઈને રોવા લાગ્યા. સાંઈ હું અહીં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે આવ્યો છું. સાંભળ્યું છે કે પ્રભુ દયાળુ છે, મને માફ કરી દેશે! નહિ નહિ, **તેઓ કેવળ પોતાના અપરાધીને ક્ષમા કરે છે. પોતાના ભક્તોને કષ્ટ આપનારાને તે કદી ક્ષમા નથી કરતા!** મને આ મારા પાપની આન્તરિક જ્વાળા બાળી રહી છે. મારાથી તે સહી શકાતી નથી!" ખરેખર તેમને જીવનભર બાળનારો બહુ આકરો દણ્ડ મળ્યો હતો.

"મને પૂછીને જ તે ગયો હતો. માળીઓનું પંચ ભરાયું હતું. અને તેનો તે મુખી હતો." સાહેબ કહી રહ્યા હતા–"મારું અભિમાન હાર્યું ન હતું. મેં કારકુનને સમજાવીને મોકલ્યો. કારણ કે આટલી નીચતા મારી જાતે મારાથી કરી શકાય એમ ન હતું. અડધા કલાકમાં જ તે ડોસો મારી પાસે આવી ગયો. કારકુનની ફરિયાદ હતી કે માળીએ તેના કોટના ખિસ્સામાંથી પૈસા ચોર્યા છે. પરન્તુ પ્રમાણ (પુરાવો) ન મળવાથી હું માળીને કશું કરી શક્યો નહિ." સાહેબનો અવાજ ગળગળો બની ગયો હતો.

"ભરાએલા પંચ વચ્ચે કારકુને તેને ગંદી ગાળો દીધી હતી. એને ચોર કહીને થપ્પડ લગાવી હતી. પરન્તુ મેં પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે 'મારે કશી ફરિયાદ કરવાની નથી. હુકમ હોય તો પંચનું કામ પૂરું કરી આવું!' મેં સાંભળ્યું હતું કે કારકુન ઉપર માળીઓ બહુ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા. તેઓ કારકુનની બરાબર મરામત કરવા (મારવા) માગતા હતા. પણ ડોસાએ તેમને સમજાવીને શાન્ત કરી દીધાઃ–"બીચારાના પૈસા ખોવાઈ ગયા! મારા ઉપર સન્દેહ ન આવ્યો હોત તો તે આવું શા માટે કરત? નુકસાન થવાથી દુ:ખી થયો છે એટલે તેનાથી ભૂલ થઇ!' સાંભળીને હું સ્તબ્ધ થઇ ગયો. હું વિચારી રહ્યો હતો કે ઈર્ષ્યા મનુષ્યને કેટલો નીચ બનાવી શકે છે.

"મેં બીજો માળી રાખી લીધો. ડોસાને કેવળ દેખરેખનું કામ સોંપ્યું અને પગાર બમણો કરી દીધો. તેના ચહેરા ઉપર કશી જ પ્રસન્નતા જોવામાં ન આવી. બીજે દિવસે તે રોજની જેમ જ કામ કરવામાં લાગેલો હતો અને તેના હાથ નીચે જે નવો માળી (આસિસ્ટંટ) રાખવામાં આવ્યો હતો તે ઠેઠો ઠેઠો ચલમ પી રહ્યો હતો. છેવટે એક મહિના પછી મારે નવા માળીને કાઢી નાખવો પડયો. ડોસાએ કદી તેને માટે કશી ફરિયાદ કરી નહિ, કે તેને કાઢી નાખવાની પ્રાર્થના કરવા આવ્યો. તે પહેલાં પ્રમાણે જ આઠ રૂપિયા લેવા તૈયાર હતો. પરન્તુ હવે હું તેને સોળ આપતો હતો. આથી તે દર પૂર્ણિમાએ સત્યનારાયણની કથા સાંભળવા લાગ્યો. અને વધેલા આઠ રૂપિયા પ્રસાદ અને દક્ષિણામાં વાપરી દેતો હતો. મારી રજા લઈને પૂર્ણિમાએ સામેના મંદિરમાં કથાની વ્યવસ્થા કરીને સાંભળવા ચાલ્યો જતો હતો." સાહેબની ડોસા ઉપર શ્રદ્ધા હતી.

"એ દિવસે કોણ જાણે મને શું થઈ ગયું હતું કે મને કોઇ સેતાને દબાવી દીધો હતો. મેં તેને રજા આપી નહિ. તમારી રામનવમી હતી. ડોસાને બે દિવસથી રાત્રિમાં તાવ આવતો હતો. બગીચાનું કામ તો તે બરાબર કરતો હતો. આજનું કામ પણ તેણે કરી દીધું હતું. છોડવાઓને પાણી

પાઇ દીધું હતું અને સાફ કરવા જેવા કયારા નીંદી દીધા હતા. રામજન્મના વખતે તે મંદિરમાં જવા ચાહતો હતો. અર્ધા કલાક માટે જાત અને આરતી થઈ જતાં પાછો આવી જાત !" સાહેબે શૂન્ય નજરથી ઊંચે જોયું.

"સવારમાં :બિલાડીએ દૂધ ઢોળી નાખ્યું હતું. ચ્હા મળતાં વાર થઈ હતી. આજનું છાપું આવ્યું ન હતું. દાદરા ઉપરથી ઊતરતાં બૂટ ખસી જતાં પગમાં આંચકો આવ્યો હતો. આથી ખિજાએલો હતો. કહી દીધું—'ફાટક (દરવાજા) થી બહાર જવાનું નથી. ચૂપચાપ કામ કરો.' તેને આજીજી કરતાં આવડતું ન હતું. કશું બોલ્યા વગર માથું ઝુકાવીને ચાલ્યો ગયો." સાહેબે આંખો લૂછી.

"બંદૂકનો અવાજ થયો. હું બંગલામાંથી બહાર આવ્યો. કયાં ફાયર (ગોળીબાર) થયો ?' પૂછતાં જ મને સમજાઇ ગયું હતું કે મંદિરમાં જન્મના સમયે ભડાકો ફોડવામાં આવ્યો છે. 'માળી!' મેં બૂમ મારી. મારી સામે જ દરવાજા ઉપરના ટેબલ ઉપર તે બેસે તે મને સારું લાગતું નહિ. ઉત્તર ન મળતાં હું દોડયો. હું તેને ધક્કો મારીને નીચો ઉભો રાખવા માગતો હતો. હાથ લગાડતાં જ હું ચોંકીને બે ડગલાં પાછો હઠી ગયો. ધક્કાથી ડૂસો સ્ટુલ ઉપરથી ઢળી પડયો હતો. તે માળી કયાં હતો ? તે તો તેનું શરીર હતું." સાહેબ ડુસકાં ભરતા બેહોશ થઇ ગયા.

મારે શું કરવું ? સાહેબ સચેત તો થયા પણ પૂરા સાવધાન ન થયા. તેઓ બબડતા હતા ...."તે સુખદુઃખથી પર હતો. લાભ-હાનિ તેને સ્પર્શી પણ શકતાં ન હતાં. માન અપમાનના માથા ઉપર તો તેણે પગ મૂકયા હતા. કોઈ દુર્ગુણી પણ હોય, તેનું કંઇ નુકશાન કરે, પણ તે કશું ગણતો જ ન હતો. બીજાનું ભૂંડું ઇચ્છવાનો તો તેણે કદી વિચાર પણ કર્યો ન હતો." તે સાહેબ પાગલની માફક પહાડોમાં ફર્યા કરતા હતા. એક વૈષ્ણવને સતાવ્યાનો તેમનો આ પશ્ચાત્તાપ હતો. તેમને પાગલ કોણે કર્યા? જો મેં તેમને આ વાત પૂછી ન હોત તો તેમને આટલો ભારે આઘાત ન લાગત. મારે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ? દયામય પ્રભુ ! મને ક્ષમા કર !

દેહરૂપી ઇમારત

કાચી ઇમારતો આ દેહની રે લોલ,
કડીયો ઘનશ્યામ કળાકાર જો-કાચી૦

અસ્થિની ઇંટ મહીં ગોઠવીરે લોલ,
પ્લાસ્ટર તો માંસથકી થાય જો-કાચી૦

રાખે ટટાર દેહ થાંભલે રે લોલ,
ભીંતો તો ચામની સોહાય જો કાચી૦

મુખડું, મળદ્વાર બધાં બારણાં રે લોલ,
નયનો એ તેજ ભર્યા દીપ જો-કાચી૦

અંતર બિછાને 'શ્રી' બિરાજ્યારે લોલ,
'સેવક' ભુવન કેરૂં નામ જો-કાચી૦

-શ્રી. અમૃતકુંમાર શાહ.

ભગવાન ભીષ્મ

લેખક:
કીર્તનાચાર્ય શ્રી સીતારામ શર્મા

(ગતાંક પૃ ૮૫૪ થી ચાલુ)

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥

શીત, ઉષ્ણ, માન, અપમાન વગેરે જે કે ચિત્ત-ચાઞ્ચલ્યનાં હેતુ છે, તોપણ અર્થાત્ તેમનો પ્રસંગ આવવા છતાં તેમના વિષે જે સમતાથી રહે છે અને જેણે પોતાના મનને જીત્યું છે તથા જે રાગદ્વેષ રહિત હોવાથી પ્રસન્ન અન્તઃકરણવાળો છે, એવાના અન્તઃકરણને વિષે પરમાત્મા નિવાસ કરે છે. અર્થાત્ એવા મનુષ્યને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

વ્હાલા આત્મીય સજ્જનો! દ્રોણાચાર્યે કુરુકુળના બાળકોને (કૌરવો અને પાંડવોને) ચોક્ખું સંભળાવી દીધું કે તમે આ વાત તમારા દાદા ભીષ્મને કહેજો. અને જો તેઓ મને સન્માનપૂર્વક બોલાવશે તો જરૂર હું ત્યાં આવીશ અને તમને સર્વેને વિદ્યાદાન આપીશ. સજ્જનો! વિદ્યાનું દાન છે. અને તે વિદ્યાદાતા ગુરુનું બહુમાન થવું જ જોઇએ. એ આપણા આર્યોનો ધર્મ છે. જ્યારે આજના જમાનામાં ગુરુ (વિદ્યાદાતા માસ્તર) એની કાંઇ કિંમત રહેવા પામી નથી. અને એની એથી યે ખરાબ સ્થિતિ 'અપના દેશમાં અપના રાજ્ય' થયા પછી થઈ કે એણે કોઇ પણ વાદમાં ભાગ ન લેવો અને દર દશ વર્ષે એની મિલ્કતનો હિસાબ પૂછવો. આ તે કયાંનો ન્યાય? ખેર, જે દેશમાં ગુરુની કિંમત આંકવામાં આવતી નથી એ દેશ થોડા જ દિવસમાં બરબાદ બને છે. અને એ નીતિસૂત્ર છે. પણ આજના જમાનામાં નીતિને નેવે મૂકી ત્યાં કહેવું પણ કોને અને બીચારા માસ્તરો બૂમો પાડે તો પણ સાંભળે છે પણ કોણ? આ છે અમારા આજના વિદ્યાધરો (!)ની વિષમ પરિસ્થિતિ. અસ્તુ. જેવાં ભારતનાં ભાગ્ય.

સજ્જનો! સર્વે રાજકુમારો દાદા ભીષ્મપિતામહની પાસે ગયા. અને દ્રોણાચાર્યને મધ્યાહ્નસંધ્યાનો સમય થયો હોવાથી તેઓ સીધા ગંગાતટે ગયા. અને ભગવાન ભાસ્કરને 'અર્ઘ્યપ્રદાન કરી-' પ્રભુ હું સમજું છું કે માણસોને સુખદુઃખ મળે છે એ એમની પૂર્વની પુન્યાઈ અને પાપનું ફળ છે. પણ ભગવાન! દરેકની માત્રા તો હોવી જ જોઈએ. અને મેં આજદિન સુધી ખૂબ ધીરજને ધારણ કરી. મારી પવિત્ર પત્ની કૃપીએ મને ખૂબ મારી દરિદ્રતાની પરવા ન કરતાં એના સતીત્વને શોભાવ્યું. એટલે હવે હું મારી સતીને નિર્ધનતામાં સબડતી જોવા માટે અને મારા પુત્રને દૂધ માટે વળખાં મારતો જોવા માટે તૈયાર નથી. મારા જેવા એક સમર્થ વિદ્યાધરને આ સ્થિતિમાં જીવવું એના કરતાં મરી જવું એને હું વધારે ઉત્તમ માનું છું. નાથ! ભગવન્! હે પ્રભુ! હું હજી પણ થોડા દિવસ ધીરજને ધારણ કરું છું. છતાં પણ આનો જો કાંઇ ઊકેલ નહિ આવે તો હું ગંગામૈયાના ખોળાની અંદર ઝંપલાવીશ. જો તમારે મને આવો નિર્ધન બનાવવો હતો તો મને આટલો સમજણવાળો નહોતો બનાવવો. એટલું બોલતાં દ્રોણાચાર્ય ગદ્ગદિતકંઠ થઈ ગયા. અંજલિ જોડી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડયા. અને પુનઃ ગંગામાં હાથ-પગ-મોં ધોઈ આચમન કરી શાંત ચિત્તે કૃપાચાર્ય(તેમના સાળા)ના આવાસમાં ગયા. સાં તો રાજકુમારોએ દાદાજીને સઘળી વાતથી વાકેફ કર્યા અને દાદાએ પણ બાળકોની વાતોથી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ રાજદૂતોની સાથે રાજકુમારોને છડી, ચમર અને પાલખી લઈ સન્માનપૂર્વક દ્રોણાચાર્યને તેડવા મોકલ્યા. કારણ કે ભીષ્મને બ્રાહ્મણત્વની અને તેની વિદ્યાની કિંમત હતી. એટલે જ એમણે ખૂબ સન્માનપૂર્વક આચાર્યને તેડવા મોકલ્યા. અહીં જાણે કે દ્રોણની આજની પ્રાર્થનાથી ભગવાન પણ સંતુષ્ટ થયા હોય અને એમનું દારિદ્રય ફેડવા સર્વાન્તર્યામી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ ભીષ્મના હૃદયમાં પ્રેરણા કરી. આચાર્યદેવ ઘેર આવી રહ્યા છે સાં તો કૃપાચાર્યના આવાસ આગળ બાદશાહી દબદબાભરી સ્વારી ઊભેલી છે. એટલામાં તો રાજકુમારો દોડીને આચાર્યના ચરણોમાં પડે છે અને તેમને સઘળી વાતથી વાકેફ કરે છે. સાં તો રાજદૂતોએ વિનયવિવેકયુક્ત રીતે આચાર્યને ભીષ્મપિતામહના આમન્ત્રને સ્વીકારવાની પ્રાર્થના કરી. દ્રોણ પણ ગદ્ગદિતકંઠ થઈ ગયા અને આકાશ ... ભગવાન ... વંદન કરતાં બોલ્યા:

'દેવ! આજની મારી પ્રાર્થના જલદીથી સાંભળી, અને આપનાં તેજસ્વી કિરણોથી મારી દરિદ્રતાને બાળી નાખવાની ખૂબ ઝડપ કરી. ધન્ય પ્રભુ! દયાનો નિધિ તું ખરેખર જ છે! એમ કહી ભીષ્મના આમન્ત્રણને સ્વીકારી કૃપાચાર્યને સાથે લઈ આચાર્યદેવ ભીષ્મના રાજપ્રાંગણમાં આવી ઉભા. ત્યાં તો બ્રાહ્મણત્વને ખૂબ જ સમજનાર ગંગાપુત્ર ભગવાન ભીષ્મ બહાર નીકળ્યા અને આચાર્યદેવને ખૂબ સન્માન્યા. પછી અષ્ટાંગ પ્રણામ કરી કરસંપુટ કરી ઉભા રહ્યા. આચાર્યદેવ પણ આ ભારતના તાજ વિનાના બેતાજ બાદશાહને આવો વિનયવિવેકવાળો જોઈ તુરત જ પાલખીમાંથી નીચે ઉતર્યા અને બે ઘડીને માટે અનિમેષ દષ્ટિએ ભીષ્મ સામે જોઈ રહ્યા અને મુક્ત કંઠે બોલ્યા; 'ભીષ્મ! બાપ, આજે તમે 'ગંગાતનય' નામ દીપાવ્યું. પ્રભો! ધન્ય છે તમારી અજોડ પિતૃભક્તિને. પિતાની ખાતર નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય પાળનાર સાધુ! હું તમને કયા બિરુદથી સંબોધન આપું?' એમ બોલતાં બ્રહ્મર્ષિકંઠ થઈ ગયા. અને અંજલિ જોડી બોલ્યા; 'ભીષ્મ! તમારાં એવાં શ્રેષ્ઠ કર્મો છે કે જગત તમને 'ભગવાન'ના નામથી સંબોધન આપશે.' આ આશીર્વચન સાંભળતાં જ ભીષ્મ પણ રડી પડયા અને આચાર્યના ચરણમાં ઢળી પડયા. આચાર્યદેવે પણ રડતાં રડતાં ભીષ્મને ઊભા કર્યા અને હૃદયસરસું દઢ આલિંગન દીધું.

સજ્જનો! જોયું! એક અત્યન્ત નિર્ધન પણ વિદ્યાસંપન્ન બ્રાહ્મણનું પૂર્વના ભારતમાં બહુ સન્માન થતું અને તે સમ્રાટ તરફની એ આર્ય સંસ્કૃતિ હજુ પણ ભુંસાઈ નથી એનો તાજો જ દાખલો દઉં, કે *હાલના વડા- પ્રધાન પંડિત જવાહરલાલ નહેરૂએ એક સોલાપુરની નિર્ધન (ગરીબ) બાઈના પત્રને ધ્યાનમાં લઈ એને ભણવા-ભણાવવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા માટે મુંબઈ સરકારને પરિપત્ર પાઠવ્યો. ધન્ય છે એ મોતીના જવાહરને! આ હતી અને છે અમારા ભારતીય સુપુત્રોની ભવ્યતા. છતાંય મારે મારા દેશબાંધવોને નમ્ર પણ આગ્રહભરી વિનવણી કરવી પડે છે કે બાપ! આવા ઉચ્ચ કક્ષાના જીવો હો તો પણ ભુલાવામાં કેમ પડયા છો? અમેરિકા-યુરોપ-રશિયા તરફ દષ્ટિ ન કરતાં બધાય વાદોને પડતા મૂકી ભારતનો પૂર્વે સર્વોદય શાથી હતો એનો સંપૂર્ણપણે અભ્યાસ અને વિચાર કરી આપણી પૂર્વની નીતિરીતિને અને ધર્મને અપનાવો અને ભારતના ઇતિહાસમાં ભગવાન ભીષ્મની માફક સાચા આર્યો બની વિદેશના મોહને તજી, આપણા પૂર્વનાભારતની સંસ્કૃતિ ધ્યાનમાં લઈ જો ભારતમાં સર્વોદય સ્થાપવો હોય તો આપણા મહાન પૂર્વજોના પગલે ચાલશો તો ભારતમાં શું પણ સારીયે દુનિયામાં શાંતિ અને સર્વોદયનું સ્થાપન કરી શકશો. હમણાં તમારું નામ ભારતમાં રૂપેરી અક્ષરોથી લખાઈ રહ્યું છે પણ હું તો એમ કહું છું કે જો તમે આર્યત્વને અપનાવશો અને પૂર્વના ભારતની ભવ્યતા દુનિયાને સમજાવશો તો તમારું નામ ઇતિહાસના પાને રૂપેરી નહિ પણ રત્નજડિત સુવર્ણાક્ષરોથી અંકિત થશે. બાપ! હજુયે સમય છે. સવેળા ચેતો અને ભારતની પૂર્વ આર્ય સંસ્કૃતિને યાદ કરી ગાંધી મહાત્માની જે રામરાજ્યની ભૂખ હતી એ ભૂખને પૂરી કરો. જો આપણે ગાંધીજીનાં સાચાં શ્રાદ્ધ અને તર્પણ કરી તેમને સંતુષ્ટ કરવાની ઇચ્છા હોય તો વિદેશ તરફ નજર પણ ન કરતાં આપણી પૂર્વની આર્ય સંસ્કૃતિને વિચારશો તો પૂજ્ય ગાંધીજીનો આત્મા ખૂબ સંતુષ્ટ થશે અને સ્વર્ગમાં રહ્યે રહ્યે પણ એ જીહાનો આત્મા થનગની ઊઠશે (!) અને ત્યાં રહ્યો રહ્યો પણ અંતરનો આશીર્વાદ આપશે કે 'હે મારા માનસપુત્ર જવાહર! ધન્ય બેટા! તેં આર્યત્વને અપનાવી મારું સાચું શ્રાદ્ધ કર્યું, જેથી હું ખૂબ સંતુષ્ટ થયો છું. જેમકે રાજા દશરથની એવી ઇચ્છા હતી કે મારો રામ ગાદી પર બેસે પણ જેમ આપણા જ પાકિસ્તાની ભાઈઓ ભારતી માતાના ટુકડા કરી અલગ થયા તેમ દશરથની ઇચ્છા પૂરી થતા પહેલાં કૈકેયી રૂપી અન્તરાય નડયો અને રામ વનગમન કરી ગયા. ગુરુ વસિષ્ઠની આજ્ઞાથી ભરત માતુલગૃહેથી ઘેર આવ્યો ત્યારે એને સઘળી વાતની ખબર પડી એટલે એણે કહ્યું કે ભલે મારી માતાએ ગમે તેવા અન્તરાયો નાખ્યા હોય પણ જો હું સાચો જ પિતૃભક્ત પુત્ર હોઉં તો હું રાજા રામને ગાદીએ બેસાડીશ. અને એ રીતે પિતા દશરથની અધૂરી રહેલી ઇચ્છાને પૂરી કરું તો જ મારું તર્પણ સફળ થયું ગણાય તેમજ ક્વીટ ઇન્ડિયા (Quit Indra) નો ઠરાવ કરનાર ગાંધીજી જો આજદિન સુધી જીવતા હોત તો, જરૂર એ પાકિસ્તાન પહોંચી ગયા હોત અને વિભક્ત થએલા ભારતને જરૂર એ ખરું અખંડ ભારત બનાવત.

*સંદેશ તા. ૪-૨-૫૦

પણ આપણું દુર્ભાગ્ય કે એ વંદનીય તપસ્વીને ભગવાને આપણી પાસેથી છીનવી લીધો. ખેર, પણ બાપ ! વલ્લભ અને જવાહરની જોડીને હવે ભારતનું કામ કરવું બાકી રહે છે; જેમકે રાજા રામ જ્યારે રાજા બન્યા ત્યારે જ ભરતલાલ સંતુષ્ટ બન્યા અને જ્યાંસુધી રામ રાજા થયા ત્યાંસુધી નંદીગ્રામમાં તપસ્વી જીવન ગાળ્યું. એમ હું આપ અને મારા ભારતી સુપુત્રોને પ્રાર્થના કરું છું કે બાપ ! તમે જેવા આજદિન સુધી અણનમ રહ્યા છો તેવા જ ભારતના પડેલા ભાગલાઓથી પાછું અખંડ ભારત બનાવો તો જ પૂજ્ય મહાત્મા ગાંધીની સાચી સંવત્સરી ઉજવી ગણાય. અને તો જ બાપુજીનો આત્મા સંતુષ્ટ થાય. અસ્તુ.

સજ્જનો ! અહીં પણ દ્રોણાચાર્યને ભીષ્મે ખૂબ સન્માન્યા અને તેમને રાજકુમારોને ધનુર્વેદવિશારદ બનાવવા પ્રાર્થના કરી. અને દ્રોણાચાર્યે પણ કૃપાચાર્યને સાથે રાખી કુરુકુળના રાજકુમારો-કૌરવપાંડવોને વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો. અને એમની એ વિદ્યાથી આજ પણ કૌરવપાંડવની વીરગાથાનો કીર્તિકળશ દિગન્તમાં ચમકી રહ્યો છે. એમના યુદ્ધથી આપણને ઘણું સમજવાનું મળે છે. અને તેમાં વળી જગતને સાચો ક્રાન્તિકારી મંત્ર–"Twit for tact we must" "થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ" એ મંત્રને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જગતમાં ખૂબ ચમકાવ્યો. પૃથ્વીરાજે ઘોરી શાહને સાતસાત વખત **'મેં તેરી ગૌયા હું'** એ શબ્દોથી જતો કર્યો. પણ ઘોરી શાહે પૃથ્વીરાજને એક વખત પણ જતો કરવાની સાફ ના પાડી. તેમ બાપ ! આપણે પ્રભુના જેવી ડગલેને પગલે ઉદારતા દર્શાવી રહ્યા છીએ. અને એટલા માટે અજાતશત્રુ ધર્મની માફક પૂ. બાપુજીને પણ અજાતશત્રુનો ઇલ્કાબ મળ્યો. તો હવે ભારતીય ભવ્યતાને આજદીન સુધી આચારમાં મૂકી શક્યા છો તો થોડા કૃષ્ણના ક્રાન્તિના શબ્દોને પણ હૃદયની તકતી પર અંકિત કરશો તો ભારતની ભવ્યતાને જગત અંજલિ અર્પશે. અસ્તુ. (અપૂર્ણ)

પ્રેમપૂજા

શ્રી લાભશંકર વેણીશંકર રાવલ

ભૂલીને ભાવના ભક્તો
પૂજે પાષાણના દેવો.
મૂકીને ધ્યેયનો રસ્તો.
ખરે ! વહેવાર આ કેવો ? ....(૧)

જુઓ આ માનવી મેળો,
હરે આડે ધડે એવો;
થઈને લાગણી ઘેલો !
કરે આનંદ આ કેવો ? ....(૨)

નથી એ પ્રેમ કે પૂજા;
ખલકના દંભની લીલા,
ખરે જો હોય પ્રેમપૂજા,
રહે માનવ કદી વીલાં? ....(૩)

અંતરનાં મેલ ધોવાતાં,
અમીઝરણું હૃદે વહેતાં;
પ્રગટશે ઇશ અંતરમાં; .
જશે પાકી સહુ વીમા ...(૪)

કહે 'શાયર' કુલો સૌએ,
પ્રભુને ઉર અર્પીએ,
રહી ના દિલથી આળગાં,
મૂકી ખોટાં બધાં ખણુગાં ....(૫)

નીતિ—નૈવેદ્ય

સંપાદક: શ્રી કેશવલાલ હરગોવિંદદાસ ઠક્કર

(૧) વિદ્વાન થવાની ચાવી

એક હતો મોટો વિદ્વાન.

લોકોએ તેને પૂછ્યું; 'આપ આવા મોટા વિદ્વાન શી રીતે થયા?

વિદ્વાને ઉત્તર આપ્યો; હું જે વસ્તુ જાણું નહિ તે બીજાને પૂછતાં હું કદી શરમાતો નથી. તેથી.

(૨) ખાવાની રીતો

ડાહ્યો માણસ ધીમે ધીમે ખાય છે.

સાધુ પુરુષ અર્ધો ભૂખ્યો રહે છે.

યોગી જન દેહ ટકાવવા પૂરતું જ ખાય છે.

જુવાન જોધ ભાણામાં હોય તેટલું બધું ઉડાવી જાય છે.

બુઢ્ઢો માણસ પરસેવો છૂટે ત્યાંસુધી ખાધા કરે છે.

પણ અકરાંતિયો માણસ એટલું બધું ખાય છે કે શ્વાસને આવવા-જવાની જગ્યા પણ રહેવા દેતો નથી.

આવા અકરાંતિઆની રાત બેઉ રીતે ઊંઘ વિનાની જાય છે. ખાવાનું પામ્યો હોય તો પેટ સજ્જડ થવાથી તેની રાત ઉંઘ વિનાની જાય છે; અને ખાવાનું પૂરતું પામ્યો ન હોય તો ભૂખના દુઃખથી તેને ઉંઘ આવતી નથી.

(૩) પરનિન્દા

મને યાદ છે કે એકવાર બાળપણમાં હું આખી રાત કુરાન પઢતો જાગતો બેઠો હતો. પાસે જ કેટલાક લોકો પડયા પડયા મોટેથી નસકોરાં બોલાવતા ઊંઘતા હતા.

મેં મારા પિતાજીને કહ્યું, 'જુઓ ને, આ લોકો કેવા છે? નમાજ પઢવી તો બાજુએ રહી, પણ કોઈ માથું પણ ઊંચું કરતો નથી!'

પિતાજીએ જવાબ દીધો; 'બેટા, તું પણ ઊંઘી ગયો હોત તો સારૂં થાત, કારણ કે આવા પરનિન્દાના પાપથી તું બચી જાત.'

(૪) હાતીમ તાઇ

દાનેશ્વરી હાતીમ તાઈને કોઈએ પૂછયું; 'દુનિયામાં તમારા કરતાં ચડે એવો કોઈ દાતા તમે જોયો છે?'

હાતિમ તાઈએ કહ્યું; 'હા, એક કઠિયારો. એક દિવસ મેં મોટી મિજબાની આપી હતી. તે દિવસે મારે કંઇક કામ પ્રસંગે જંગલમાં જવાનું થયું. જંગલમાંથી એક કઠિયારો લાકડાંનો ભારો લઈને આવતો હતો. મેં તેને પૂછયું; 'ભાઈ, હાતીમનો મહેમાન કેમ બની જતો નથી? આજે એને ત્યાં મોટી મીજબાની છે. દેશભરના લોકો આજે તેને ત્યાં પરોણા છે.'

કઠિયારાએ જવાબ આપ્યો; 'જે પોતાના પરસેવાની રોટી ખાય, તે શા સારૂં હાતિમની આગળ હાથ લાંબો કરવા જાય?

(૫) નોશેરવાન

ઈરાનનો ન્યાયી શાહ નોશેરવાન એક દિવસ જંગલમાં શિકાર ખેલવા ગયો. ત્યાં ખાણું તૈયાર કરવામાં નિમકની જરૂર પડી એટલે તેણે નોકરને કહ્યું; 'પાસેના ગામે જઇ નિમક લઇ આવ. પણ જોજે કિંમત આપ્યા વિના ન લાવતો, નહિ તો ગામ ઉજ્જડ થઈ જશે.'

નોકરે પૂછયું; 'ચપટી નિમક લાવતાં ગામ કેવી રીતે ઉજ્જડ થઈ જશે?

નોશેરવાને જવાબ આપ્યો; 'જો રાજા પોતાની પ્રજાની વાડીમાંથી એક ફળ તોડી ખાય, તો

નોકર થોડો આખું ઝાડ મૂળ સમેતું ખોદીને ખાઈ જાય.'

(૬) બાયજીદ

બાયદજીનું નામ અતિથિસત્કાર માટે ઘણું જાણીતું છે. એક વાર કોઈ એક ઘરડો ડોસો તેને ઘેર આવી ચડયો. તેને ભૂખ્યો જાણી બાયજીદે તરત તેને માટે ભાણું મંગાવ્યું.

પેલો બુઢ્ઢો તો ભાણું આવ્યું તેવો જ ખાવા વળગી ગયો. 'બિસ્મિલ્લાહ' બોલવા જેટલી ધીરજ પણ રાખી ન શક્યો.

મુસલમાનને શોભે નહિ તેવું તેનું આચરણ જોઈ બાયજીદ ઘણો જ નારાજ થયો.

સાચો મુસલમાન આવો હોય નહિ. તારા જેવા ભટકતાને ખવડાવવું એ તો પાપ છે, એમ કહી તેણે તે બુઢ્ઢાને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો.

તે વખતે આકાશવાણી થઈ; 'વિચાર કર, ઓ બાયજીદ!

એ બુઢ્ઢો ગમે તેવો હોવા છતાં મેં સિત્તેર વર્ષ સુધી તેનું પોષણ કર્યું પણ તારાથી તેને એક દિવસ પણ પોષી ન શકાયો!'

સાદો ન્યાયાધીશ

સંપાદક શ્રીમતી કપિલાબેન મોહનલાલ ઠક્કર

હિંદુ ધર્મરક્ષક છત્રપતિ શિવાજી મહારાજના પછીના રાજાઓ નબળા થયા, તેથી તેમના પ્રધાન (બ્રાહ્મણ) પેશ્વા રાજા થયા.

પેશ્વાઓમાં બે ત્રણ સારા ગણાય છે તેમાં છેલ્લો માધવરાવ પેશ્વા થયો—તેના ગુરુ રામશાસ્ત્રી નામના બ્રાહ્મણ હતા.

માધવરાવ ગુરુ પ્રત્યે ખૂબ પ્રેમ રાખતો હતો. તેણે રામશાસ્ત્રીને રાજ્યના મુખ્ય ન્યાયાધીશ બનાવ્યા હતા.

રામશાસ્ત્રી ધર્મરાજા જેવા હતા. તે કોઈ દિવસ જૂઠું બોલ્યા નથી. તે એટલા બધા સાદા કે, પોતે ન્યાયાધીશ છતાં એક સાધારણ માણસની માફક રહેતા. કોઈ પણ પ્રકારનો ઠાઠમાઠ નહિ.

રામશાસ્ત્રી કચેરીમાં જાય ત્યારે ચાલીને જાય, રાજગાદીને સલામ કરી ગાદી પર બેસે.

હરરોજ સાંજે રાજા માધવરાવ પેશ્વા રામશાસ્ત્રીને ઘેર આવે. તેમને સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરીને ગુરુજીના આશીર્વાદ લઈને પછી ઘેર જાય.

બેસતા વર્ષનો મોટો [illegible] હતો. રામશાસ્ત્રીનાં સ્ત્રી રાજમહેલમાં [illegible] ગયાં. તેમનાં લૂગડાં સાદાં હતાં. શરીર પર સોનારૂપનો એકે દાગીનો હતો નહિ.

માધવરાવ પેશ્વાની રાણીઓએ વિચાર કર્યો કે રામશાસ્ત્રી રાજાજીના ગુરુ છે, તેઓ રાજ્યના મોટા ન્યાયાધીશ છે છતાં તેમનાં પત્ની આવાં ગરીબ જેવાં કેમ ?

રાણીઓએ સોનારૂપાના દાગીનાથી રામશાસ્ત્રીની સ્ત્રીનું શરીર ભરી કાઢયું. કિંમતી લૂગડાં પહેરાવ્યાં અને સોનાની પાલખીમાં બેસાડી તેમને વિદાય કર્યાં.

રામશાસ્ત્રી ઘરના ઓરડામાં બેસી મનુસ્મૃતિ વાંચતા હતા. ઘરનાં બારણાં બંધ હતાં.

પાલખી ઘર આગળ આવી પહોંચી. પાલખીવાળાઓએ બારણું ઠોક્યું ને કહ્યું; "ઉઘાડો"

રામશાસ્ત્રી ઊભા થયા અને જાળીમાંથી જોયું કે કોણ છે? સોનાની પાલખીમાં પોતાની સ્ત્રીને બેઠેલી જોઈ શાસ્ત્રીએ કમાડ ઉઘાડયું નહિ.

પાલખીવાળાઓએ ફરીથી બારણાં ખખડાવ્યાં ને કહ્યું; "ઉઘાડો"

શાસ્ત્રી કહે "કોણ છે?"

પાલખીવાળો કહે: "એ તો આપનાં સ્ત્રી છે."

શાસ્ત્રી બોલ્યા: "આટલાં બધાં ઘરેણાં પહેરીને સોનાની પાલખીમાં બેસીને મારી સ્ત્રી આવે જ નહિ. એ તો બીજી કોઇ બાઇ હશે. તમે ઘર ભૂલ્યા હશો."

શાસ્ત્રીના બોલ તેમનાં પત્ની તરત સમજી ગયાં. તેમણે પાલખીવાળાને કહ્યું કે, "પાલખી પાછી લો."

રાજમહેલમાં જઇ તેમણે સોનારૂપાના અલંકારો ઉતારી નખ્યા. કીમતી વસ્રો કાઢી નાંખી પોતાનાં સાદાં વસ્ત્રો પહેરી પગે ચાલતાં ઘેર આવ્યાં ને બારણાં ઠોકી કહ્યું:

"સ્વામીનાથ! કમાડ ઉઘાડો."

શાસ્ત્રીજીએ બારીએથી જોયું ને બારણાં ઉઘાડી બોલ્યા:

"હા, હવે તું મારી સ્ત્રી ખરી!"

સોનારૂપાનાં ઘરેણાંથી દેહને શણગારવો એ તો અજ્ઞાની લોકોનું કામ છે. આપણે તો બ્રાહ્મણ છીએ. સાદાઈ, સદાચાર અને સુનીતિ એ આપણાં ઘરેણાં છે.

શાસ્ત્રીજીનાં સ્ત્રી શરમાયાં. તેમની આંખમાંથી આંસુ સરી પડયાં. તેમને ભૂલ સમજાઈ.

અત્યારે જો રામશાસ્ત્રી જેવા ન્યાયાધીશ અને માધવરાવ જેવા રાજા હોય તો કેવું સારું?

પ્રમાણિક ચોર

કાઠીઆવાડમાં એક વખત મોટો દુકાળ પડયો. લોકો દાણા વગર ભૂખે મરવા લાગ્યા. બિચારાં ઢોર ઘાસ વગર મરવા માંડયાં.

નાનું એવું રાજ્ય. દરબારે ખેડુતોને વગાવી ને દાણા આપવાં શરૂ કર્યાં.

ગામમાં એક કોળી રહે. ચાર-પાંચ છોકરાં ને બે જણ પોતે. ઘરમાં ખાવા દાણા ન મળે. છોકરાં રોટલા વગર ભૂખે તરફડે. બે જણ પોતે ભૂખ્યાં રહે અને છોકરાંને ખવરાવે. છેવટે છોકરાંને ખવરાવવા જેવુંયે કાંઈ ન રહ્યું.

કોળણ કહે: "દરબાર પાસે જાઓ, તે દાણા આપશે."

કોળી તો દરબાર પાસે ગયો. દરબારે પૂછયું: "તમે ખેડૂત છો? અમારી જમીન ખેડો છો?"

"ના બાપુ! હું ખેડુ નથી; પણ મારાં છોકરાં ભૂખે મરે છે. આવતે વરસે હું દોઢા દાણા પાછા ઓપીશ. મહેરબાની કરો તો સારૂં?"

દરબારે તો ચોકખી ના પાડી. "અમે તો અમારા ખેડૂતને તગાવી આપીએ છીએ, ઉભડને આપતા નથી."

કોળી બિચારો વીલે મોઢે પાછો ફર્યો. "હવે શું કરવું? છોકરાંનું દુઃખ નથી જોવાતું."

છેવટે ભૂખે મરતા કોળીએ દરબારી કોઠારમાં ચોરી કરવાનો વિચાર કર્યો.

પોતાના ઘરમાંથી તેણે દરબારી કોઠાર સુધી ભોંયરૂં ખોધ્યું. બેઠાં બેઠાં ચાલી શકાય એવું એ ભોંયરૂં.

કોઠારનું તળીયું છોબંધ કરેલું હતું. કોળીએ કોશ મારી એક કાણું પાડયું, દડદડ દડદડ દાણા પડયા. ઘણે દિવસે દાણાનું મોં જોઇને બિચારો કોળી રાજી થયો. આટો કૂચો ભરાવીને કાણું પાછું બંધ કરી દીધું. પછી રાજી થતો એ કોળણ પાસે આવ્યો.

પછી એક કોથળી કરી, બરાબર દશ શેરના

બાપની. પછી રોજ રાતે એ ભોંયરામાં જાય ને એક કોથળી ભરીને દાણા લાવે. છોકરાં રોટલા ભેગાં થયાં. ઝાઝા દાણા કાઢે તો ઉપર ખાડો પડે ને કોઈને ખબર પડી જાય; એટલે રોજ એ ફક્ત દશ શેર જ દાણા લાવે.

કોળીએ તો આમ વરસ કાઢી નાખ્યું. કોઈને ખબર પણ ન પડી કે એ દાણા ક્યાંથી કાઢે છે?

આમ વરસ પૂરું થયું ને બીજું ચોમાસું આવ્યું. વરસાદ બહુ સારો થયો. વરસ બહુ સારું પાક્યું. કોળી અને કોળણ મજુરીએ વળગી ગયાં. છોકરાં ય મજુરીએ વળગ્યાં. મજુરી પણ સારી ચાલી. ખૂબ દાણા આવ્યા. એક દિવસ બે ગાડાં દાણાનાં ભરીને કોળી દરબારગઢમાં આવ્યો. દરબાર સામે રામ રામ કરીને એ ઊભો રહ્યો.

"કેમ આવ્યા છો? દરબારે પૂછ્યું,

"બાપુ! તમારા દાણા ખાધા છે. દોઢા ગણીને પાછા આપવા આવ્યો છું."

દરબારની આંખ રાતી થઈ. "આને તો મેં ના પાડી હતી ને કોણે દાણા આપ્યા?" દરબાર વિચારવા લાગ્યા.

કામદારને બોલાવ્યો ને પૂછ્યું, "તમે આને કેટલા દાણા આપ્યા છે?"

"ના બાપુ, એને મેં દાણા નથી આપ્યા." કામદારે કહ્યું.

"ત્યારે એને દાણા આપ્યા કોણે?"

બે હાથ જોડીને કોળીએ કહ્યું; "બાપુ! મને કોઈએ દાણા નથી આપ્યા. મેં આપની ચોરી કરી છે. ભૂખે મરતો હતો. છોકરાં રોટલા વગર ટળવળતાં હતાં. મેં મારા ઘરમાંથી કોઠાર સુધી ભોંયરું ખોદીને કોઠારમાંથી દાણા લીધા. રોજ દશ શેર કાઢતો. આમ વરસ પૂરું કર્યું. આ વરસે સારું પાક્યું, એટલે આપના દાણા પાછા આપવા આવ્યો છું."

દરબારે મોંમાં આંગળી ઘાલી, "આ તો ચોર કે શાહુકાર! એણે દાણા ચોર્યા એની કોઈને ખબર નથી અરે, ખબર પડે એમ પણ ન હતું. ... આ કોળી પોતાની મેળે જ દાણા આપવા આવ્યો! ધન્ય છે એને! આનું નામ પ્રમાણિકતા! આને ચોર કેમ કહેવો?"

દરબાર રાજી થયા. એમણે કોળીને કહ્યું: "બાપ! તારા ઉપર હું બહુ રાજી થયો છું તેં ભૂખે મરતાં ચોરી કરી. ચોરી ન કરવી માટે દાણા માગવા પણ આવ્યો. મેં ન આ...

"તારી ચોરીની વાત કોઈ જાણતું ન હ... ને જાણી પણ શકત નહિ; છતાં તું તારી મે... દોઢા કરીને આપવા આવ્યો, એ તારી ... છે. તારા જેવો પ્રમાણિક કોળી મેં આજે જ ... જા, તારા દાણા હું તને પાછા આપું છુ લઈ જા"

તરત જ દરબારે કામદારને કહ્યું: "આ સારામાં સારી જમીન-વાડી આપો ને .. ખેડૂત બનાવો. બળદની એક જોડ અપાવો, આ પ્રમાણિક માણસને દુઃખી થવા દેવો ન જોઈએ.

પેલાં ગાડાં લઈને કોળી ઘેર આવ્યો. ક... ને છોકરાં રાજી થયાં. હવે તો કોળી ખેડૂત થ... છે. ખેતી કરે છે. બે ચાર સારાં વરસ ... ગયાં ને તે ખાતો. પીતો થઈ ગયો છે. કોળી કોળણ હવે તો સુખી થયાં છે.

કોની ખાનદાની?

આજથી લગભગ સો વર્ષ ઉપરની એક વાત છે. કુંડલાથી કાઠી કણબી વગેરેનો એક મોટો સંઘ શિહોર જઈ રહ્યો છે. સંઘમાં પાંચસો છસો માણસો છે. એ બધાં જાય છે; મહારાજ વ... સંગનો જુવાન જોધ દીકરો ગુજરી ગયો છે, ત... ખરખરો કરવા.

૮. જેવી ભાવના તેવી સિદ્ધિ. એમ કહેવાય છે કે હંમેશ ભ્રમરનું ચિન્તન કરવાથી એક જાતનો કીડો ભ્રમર થઇ જાય છે. (કીટ-ભ્રમર) તે જ પ્રમાણે જે સચ્ચિદાનંદનું ચિન્તન કરે છે તે પોતે સચ્ચિદાનન્દમય થઇ જાય છે.

૯. આખી જીન્દગી નરકના અગ્નિ અને પાપનો વિચાર શા માટે કર્યા કરવો? પ્રભુના નામનો જપ કરો. તેનાં ગુણગાન ગાઓ, કેવળ એક વાર જ કહો. 'હે ભગવાન! મેં એવી ઘણી વાતો કરી છે જે મારે કરવી ન જોઇએ અને એવું ઘણુંયે નથી કર્યું, જે મારે કરવું જોઇએ. પ્રભુ! તારી ક્ષમા માગું છું." આટલું કહીને તેનામાં શ્રદ્ધા રાખો. તમે બધાં પાપોમાંથી મુક્ત થશો.

૧૦. ભારતવર્ષમાં શ્રદ્ધા દ્વારા રોગ નિર્મૂળ કરનારાઓ રોગીઓને શ્રદ્ધાપૂર્વક એમ બોલવાની આજ્ઞા કરે છે કે, "હું તદ્દન નીરોગી છું, મારામાં જરા પણ રોગ નથી." રોગીઓ એમ બોલે છે, અને આ જાતની માનસિક કલ્પનાથી રોગ નાબૂદ થાય છે. તેથી જો તમે નૈતિક દૃષ્ટિએ નિર્બળ છો એમ માનવા લાગશો તો થોડા વખતમાં ખરેખર તેવા જ થશો. તમે અખૂટ સામર્થ્યવાળા છો એમ જાણો અને માનો, તો છેવટે તમારામાં તેવું સામર્થ્ય જરૂર આવશે.

૧૧. જે પોતાને જીવાત્મા માને છે તે સાચે જ જીવાત્મા રહે છે, પરન્તુ જે પોતાને પરમાત્મા ધારે છે તે પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે. જેવો સંકલ્પ તેવી સિદ્ધિ.

વિભિન્ન ધર્મમતો

૧. ગમે તે રીતે પ્રભુધ્યાન ધરશો કે તેના પવિત્ર નામનો ઉચ્ચાર કરશો, તો પણ તમારી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થવાની જ. ગળી પૂરી આડી રાખીને ખાઓ, કે ઉભી રાખીને ખાઓ, પણ તે ગળી લાગવાની જ.

૨. પ્રશ્ન—જો બધા ધર્મોનો ઇશ્વર એક જ હોય, તો પછી જુદાજુદા ધર્મના અનુયાયીઓ તેનું જુદું જુદું સ્વરૂપ કેમ બતાવે છે?

ઉત્તર—ઇશ્વર એક છે, પણ તેનાં સ્વરૂપ ભિન્ન છે, અનેક છે. ઘરનો માલિક એકનો પિતા થાય છે, બીજાનો ભાઇ, વળી કોઇનો પતિ થાય છે; ત્યાં જુદેજુદે નામે જુદાંજુદાં માણસો તેને બોલાવે છે, તે જ રીતે જુદાજુદા ભક્તોને જુદેજુદે રૂપે જે દર્શન થયાં હોય તેને અનુસરીને ઇશ્વરનું વર્ણન વિવિધ રીતે થાય છે.

૩. મા પોતાનાં સંતાનોને તેમને અનુકૂળ ખોરાક આપે છે; માંદું છોકરું હોય તેને સાબુચોખાની કાંજી, કોઇને રોટલો કોઇને રોટલી, કોઇને દાળભાત,—એમ તેમને માફક આવે તેવું આપે છે, તે જ રીતે માણસોના વિવિધ સ્વભાવને અનુકૂળ થાય તેવા વિવિધ રસ્તાઓ ઇશ્વરે નક્કી કરી આપ્યા છે.

૪. શ્રી શંકરાચાર્યે પ્રવર્તિત કરેલો વેદાન્તનો અદ્વૈતવાદ સાચો છે, તેમજ શ્રી રામાનુજનો વિશિષ્ટાદ્વૈતવાદ સિદ્ધાંત પણ તેટલો જ સાચો છે.

૫. દયાની વાતમાં માણસે ખ્રિસ્તી જેવું થવું, બાહ્ય વિધિઓ પાળવામાં માણસે મુસલમાન જેવું થવું, અને સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે વિશાળ ઉદાર ભાવમાં હિન્દુ જેવું થવું.

૬. જ્યારે તમે બહાર જાઓ અને લોકો સાથે સમાગમમાં આવો, ત્યારે તમારામાં એ બધાં માટે પ્રેમ હોવો જોઇએ. તેમની સાથે નિષ્કપટ ભાવે હળોમળો અને એકરસ થઇ જાઓ. "તેઓ સાકાર ઇશ્વરમાં માને છે, નિરાકારમાં માનતા નથી," અથવા "તેઓ નિરાકારમાં માને છે, સાકાર ઇશ્વરમાં માનતા નથી," એમ કહી તમારે તિરસ્કારથી ભવાં ચડાવવાં નહીં. તેમ જ 'તેઓ ખ્રિસ્તી છે, મુસલમાન છે કે હિન્દુ છે,' એમ કહી નાપસંદગી જણાવવી નહીં. જેટલા પ્રમાણમાં પ્રભુ સમજવા દે, તેટલા પ્રમાણમાં જ આપણે તેના સંબંધમાં સમજી શકીએ છીએ.

૭. વળી મનુષ્યોનાં ભાવ અને માનસિક વલણ જુદાંજુદાં હોવાથી, એ બધાંની સાથે તમારે છૂટથી ભળવું; અને એ બધાંને તમારે અંતઃકરણથી ચાહવાં. પછી તમારે ઘેર (અંતઃકરણમાં) પાછા આવશો, ત્યારે તમને ખૂબ આનંદ અને શાન્તિ મળશે. ત્યાં તમને ખરા 'હું'ની પ્રાપ્તિ થશે.

૮. દરેક માણસે પોતાના ધર્મ અનુસાર વર્તવું. ખ્રિસ્તીએ ખ્રિસ્તી ધર્મને અને મુસલમાને મુસલમાનધર્મને વળગી રહેવું. હિન્દુઓ માટે સનાતન પંથ આર્ય ઋષિઓનો માર્ગ—અત્યુત્તમ છે.

૯. સાચા ધાર્મિક માણસે એમ માનવું જોઇએ કે બીજા

ધર્મો પણ સત્‌ને પહોંચવાના ભિન્નભિન્ન માર્ગો છે. બીજા ધર્મો પ્રત્યે આપણે સદા સન્માનની દૃષ્ટિએ જોવું.

૧૦. ઝગડામાં પડો નહીં. તમે જેમ તમારા સંપ્રદાય અને મતને વળગી રહો છો, તેમ બીજાઓને પણ તેમના ધર્મ અને મતને વળગી રહેવાની પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા આપો. કેવળ વાદ-વિવાદ કરીને બીજા કોઈને તમે તેની ભૂલની ખાત્રી કરાવી શકશો નહીં. જ્યારે ઇશ્વરની કૃપા તેના પર ઊતરશે ત્યારે દરેક માણસને તેની ભૂલોની ખાત્રી થશે.

૧૧. એક દિવસ ઇશ્વરપ્રેમની ઉન્મત્ત અવસ્થામાં ગુરુમહારાજ જગદમ્બાની સાથે વાત કરતા સાંભળવામાં આવ્યા હતા; " મા, દરેક માણસ કહે છે કે મારી ઘડીયાળ સાચી છે. ખ્રિસ્તી, હિન્દુ, મુસલમાન બધા કહે છે કે, મારો ધર્મ એ જ સાચો ધર્મ છે,' પરંતુ મા ! કોઈની પણ ઘડીયાળ તદ્દન સાચી નથી. તને ખરેખરી રીતે જાણે એવો કોણ છે ? હા, એટલું ખરું કે જો કોઈ આતુર અંતઃકરણે તારી શોધ કરે, તો કોઈ પણ માર્ગે, કોઈ પણ ધર્મ મારફત તારો સાક્ષાત્કાર મેળવવા તે ભાગ્યશાળી થાય."

જીવ-ઈશ્વરની ચર્ચા

લેખક :
પ્રજ્ઞાચક્ષુ સ્વામી શ્રી વિદ્યાનંદજી

એક રંગીન બેન્ચની બન્ને તરફ ચિત્રવિચિત્ર થાંભલા હતા. બે પુરુષ પોતપોતાની સામેના દર્પણ પર દૃષ્ટિ નાખતા હતા. પોતપોતાની કલ્પિત મુખાકૃતિઓ પર સમ-વિષમ વિચારો દેખાઈ રહ્યા હતા. પ્રવીણની તરફ જોઈને નવીને પૂછ્યું; " જુઓ તો, મારું મન અને મારું મુખ. મુખની પીળાશ એ ગ્લાનિનું એક પ્રત્યક્ષ રૂપ છે. આંખોની ઉદાસી વિયોગની નિશાની છે. કપાળ પરની કરચલીઓ નિરુત્સાહનાં ચિહ્ન છે. શિર નમાવવું એ ભડદાસપણું છે. હવે હું આ ભરોસા પર, સારા ભવિષ્યનું રૂપ શું બાંધું ?" પ્રવીણે શાન્ત મુદ્રામાં કહ્યું:-"મન અને મુખ બન્ને મિથ્યા છે. લોભીની દૃષ્ટિ ભૂતની પીડ દેખ્યા કરે છે. ભવિષ્યનું મુખ જોવાને માટે સાહસી બનવું જોઈએ. ભાવષ્ય અમારું દર્પણ છે. આપણે જેવા હોઈશું તેવું જ ભવિષ્ય થશે. સ્વરૂપમાં ધ્યાન રાખો. પોતાનું પરિવર્તન જગતનું પરિવર્તન છે. ખૂની કૂતરાને લાલ રંગના પાઉડરથી નશો આવે છે, તે પોતાના ખૂનનો નશો છે. કૃપણ જીવને ધૂળ પણ ધનની સમાન દેખાય છે; તે તેમાંથી વધારે માયા મેળવવાને ઇચ્છે છે. જે તમે મને વ્યાકુળતાનાં ચિહ્ન બતાવ્યાં છે, તે સર્વ વિષય અને મનના ખેલ છે. તમે પવિત્ર છો; સુખરૂપ છો; ગ્લાનિ, વિયોગ, અને નિરુત્સાહને સાથે લઈને તમે અહીં આવ્યા નથી. જેમજેમ મન તન પર સ્વાર થતું ગયું, તેમતેમ (ભારાક્રાન્ત) ભાર લાદેલ પશુની સમાન, તમારામાં ખેદ વધતો ગયો. સાચું તો એ છે કે, તમારું નવીન નામ પણ મિથ્યા છે. નવીન તો કલ્પના છે, તમે નવીન નથી. જુઓ ! દર્પણ પર કેટલાંય મનુષ્ય મુખ જોઈને ચાલ્યાં ગયાં, કોઈનું પણ મુખ સ્થાયી નથી. સ્વચ્છતા જ આદર્શ છે. એ બુદ્ધિની છે. પરીક્ષાને માટે સંસાર છે, આસક્તિ માટે નહિ; નિર્વાહને માટે ભોગ છે; લંપટતા માટે નહિ."

પ્રવીણની નિરર્થક વાતો સાંભળી, નવીને રુક્ષ ભાવથી કહ્યું, 'મિથ્યા તો ઢોંગ છે. જો મને દુઃખ ન હોય તો હું અનુભવ કેમ કરું ? યૌવનનો મદ તો પશુઓને પણ હોય છે, શું મને ન હોવો જોઈએ ? બુદ્ધિ તો મારી સેવામાં છે. હું તેનું ઉલ્લંઘન કરી શકું છું, તે મારું ઉલ્લંઘન કરી શકતી નથી. યોગ-બુદ્ધિથી કર્મ છૂટતાં નથી, પણ તેના ગાઢ સંબંધમાં આળસનું અંતર પડી જાય છે, તેને લોક ત્યાગ માનીને સંતોષ કરી લે છે. શું ઈશ્વરથી પણ કોઈ અધિક કંજૂસ (કૃપણ) હશે, જે આપણી સૃષ્ટિમાં પણ આપણાથી કર્તવ્ય અંશનો સંગ્રહ કરે ? અમે ઈચ્છુક છીએ તો આપને માટે છીએ, પરન્તુ ઈશ્વર તો અમારાં કર્તવ્યો અનુસાર અનેક કીટપતંગોનો અવતાર આપીને તેનું કઠોર શાસન જમાવે છે."

નવીનના આ દેહાત્મવાદથી અંતઃકરણની રંગીન બેન્ચ હાલી ઊઠી. પાસેના બે થાંભલામાંથી બે પુરુષ નીકળ્યા. એક તરફ પ્રવૃત્તિ-સ્તંભ છે અને બીજી તરફ નિવૃત્તિ-સ્તંભ છે. મધ્યમાં અંતઃકરણની બેન્ચ ઉપર નવીન નામનો અજ્ઞાની અને પ્રવીણ નામનો જ્ઞાની-એમ બે જીવ વિચાર કરે છે.

અચિન્ત્ય આત્માએ પ્રવૃત્તિની દિશા તરફથી પ્રકટ થઈને કહ્યું, " આપ લોક શા વિવાદમાં પડ્યા છો ?

મનુષ્યત્વ અને ધર્મ

તે અબુધ છે, ઓછું સમજે છે માટે. તમે તમારી બુદ્ધિકુશળતાથી તેના વડે તમારો સ્વાર્થ ખોટી રીતે સાધો નહિ. તેને છેતરીને, ફાંસામાં લઈને અથવા તેની ગરજના વખતે તમે તેનો ખોટો લાભ લેશો નહિ. તમે બુદ્ધિશાળી છો, સાધનસંપન્ન છો, ઉન્નતિના ઓટલા ઉપર બેઠેલા છો તેને લીધે એ શક્તિ દ્વારા દીન-હીનની મુશીબતો દૂર કરવાની તમારી ફરજ ઉત્પન્ન થાય છે. એક સમયે તમે પણ એવા અલ્પબુદ્ધિવાળા અને દીન-હીન દશામાં ફરનારા હતા. તેમાં ઘડાતાં ઘડાતાં તમારામાં ચેતનાનો વિકાસ થયો, તમે વધુ સમજવાળા થયા અને પ્રભુએ તમને સારી સ્થિતિમાં લાવી મૂકયા. તમારી આ સ્થિતિ દ્વારા પ્રભુ તમારી પાસે ધર્મનું પાલન કરાવવા ઇચ્છે છે. તમારા હૃદયમાં-અન્તઃકરણમાં પ્રભુ રહેલો છે તેને તમે જુઓ. જે પ્રભુ તમારામાં છે તે જ પ્રભુ દરિદ્રનારાયણમાં પણ વસી રહ્યો છે. દીન-હીનોમાં તમે તમારા જ પ્રભુને-આત્માને જુઓ. તમારી આબાદી પ્રાણીમાત્રના આત્મારામ પ્રભુથી તમને જુદી પાડનારી અને તમારી બડાઈના અભિમાનને પોષનારી ન બનવી જોઇએ. નીચલા વર્ગોમાં અભ્યાસ કર્યા વગર કોઈ ઉપલા વર્ગમાં આવી શકતું નથી. (પૂર્વજન્મોની અથવા આ જન્મની) દીન-હીન અવસ્થાઓમાં તમે પણ શક્તિમાનોનું તમારા પ્રત્યે ન્યાયી અને દયાળુ વર્તન થાય એવી આકાંક્ષાવાળા હતા. એ સ્થિતિમાંથી પસાર થયા પછી આજે તમારી એ પ્રમાણે વર્તવાની ફરજ છે એ તમારે ભૂલવું ન જોઇએ. એ વાત જો તમે ભૂલ્યા તો તમે આગળ નહિ વધી શકો. એ વાતનું જ્ઞાન પ્રભુ તમને કેવી રીતે કરાવશે? ફરી એ જ સ્થિતિમાં લાવીને. અધૂરા જ્ઞાને પ્રભુ કોઇને પોતાની પાસે લેતો નથી. માટે પ્રભુ તરફથી તમને શો ધર્મ પ્રાપ્ત થયો છે તે વિચારીને વર્તો. જો તમે એકવાર તમારી સાધનસંપત્તિનો ઉપયોગ ધર્મથી નહિ કરો તો બીજી વાર પ્રભુ તમારી પાસેથી તે છીનવી લેશે, અને એમ કરીને એ તમને ધર્મનું ભાન કરાવશે. આ જગત ઉપરની તમામ સંપત્તિ કોઇને ખોટી રીતે ઉડાવવા માટે નથી. તમામ સંપત્તિ પ્રભુની છે અને તેને ધર્મ માટે વાપરવાની છે. એ સંપત્તિ તમારા હાથમાં આપીને પ્રભુએ પોતાની સમગ્ર ચેતન સૃષ્ટિ ઉપર મનુષ્ય તરીકે તમને પોતાના પ્રામાણિક ટ્રસ્ટી નીમ્યા છે એમ સમજો. તમારા તન-મન-ધનનો એ રીતે ઉપયોગ કરવાનો તમારો ધર્મ છે. એ જ બ્રહ્માર્પણ કર્મ છે, પ્રભુનું પૂજન છે. એ જ જીવનનું યથાર્થ પ્રયોજન છે.